

Illustreret dansk litteraturhistorie: bd. Holberg og hans samti i ...

Peter Hansen

SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
ET
CHRISTO ECCLESIAE
VE RI TAS

ILLUSTRERET DANSK
LITTERATUR
HISTORIE

ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

AF P. HANSEN

ANDEN MEGET FORØGEDE UDGAVE

MED 36 BILAG

SAMT INDTRYKT I TEXTEN 300 FORFATTERPORTRAITER, 63 HAANDSKRIFT-FACSIMILER, 158 INITIALER, TITELBLADE, TEXTPRØVER, POLEMISKE BILLEDER OG ANDRE ILLUSTRATIONER

FRISERNE TEGNEDE AF HANS NIKOLAJ HANSEN

ANDET BIND

KJØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET · ERNST BOJESEN
1902

20 Sept., 1898 — 24 Aug., 1917.
Mary Osgood fund.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD AF ANDET BIND

FORTEGNELSE OVER BILAGENE TIL ANDET BIND.

FORTEGNELSE OVER TEXT-ILLUSTRATIONERNE I ANDET BIND.

Side

P. HANSEN
ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

11
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

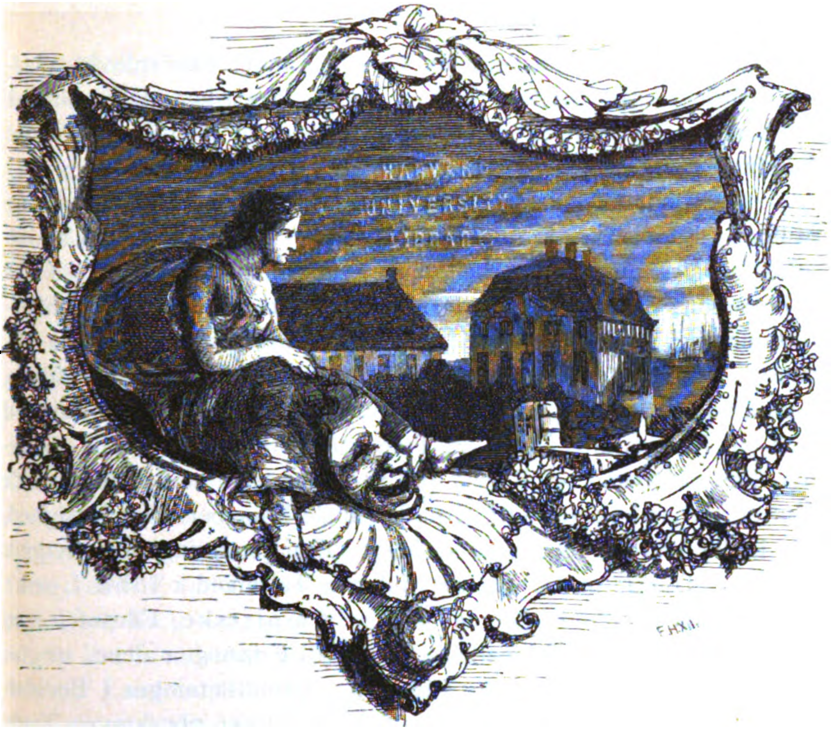
DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

HOLBERG

OG HANS SAMTID.

1700—1750.

Holbergs Forfattervirksomhed falder i den Del af det 18. Aarhundrede, da den kritiske Undersøgelse paa Religionens og Tænkningens Omraade samler og væbner den Opposition, som i Aarhundredets sidste Halvdel drager løs mod praktiske Formaal og afstedkommer gjennemgribende Forandringer paa Kirkens, Statslivets og den almindelige Samfundsbetragtnings Omraade. Han følger med Agtpaagivenhed denne Kulturlandenes — fornemlig Englands og Frankrigs — kritiske Litteratur, tilegner sig af den, hvad der synes ham gyldigt og antageligt, og gjør sine Landsmænd delagtige i den baade ad direkte Vej, idet hans moralfilosofiske Skrifter for en stor Del beskjæftige sig med dens Tankeindhold, og ad indirekte Vej, idet den nye Bevægelse har sin Del i at gjøre ham just til den særegne Forfatter-Individualitet, som hvilken han virker i vort Aandsliv baade for sin egen Slægt og for de efterfølgende. Paa dobbelt Maade ledes saaledes de europæiske Kulturstrømninger gjennem Holberg ind i vort Samfund; det er derfor af Vigtighed at tegne Omridsene af denne Bevægelse og fastholde, hvor vidt den var naaet i Holbergs

Levetid, for at det kan sees, hvilke nye Tanker han stilledes overfor, hvorledes og i hvilket Omfang de optoges i hans Personlighed, og hvorvidt de, som en Følge heraf, kom til at paavirke de i vort Samfund hidtil raadende Anskuelser.

Engelsk Filosofi.

Den sunde og skjønne Idealisme, for hvilken Shakspeares og Miltons Digterværker ere det herligste Udtryk, var i England bleven afløst af Puritanismens mørke Aand, hvis Fanatismes Ild afsved alle Tilværelsens Blomster og Blade. Denne Yderlighed af stiv gammeltestamentlig Tro paa den guddommelige Autoritet som en i alle Tilværelsens Momenter personligt indgribende, straffende eller benaadende, men altid vilkaarlig optrædende Dommer maatte med Nødvendighed som sin Modsætning afføde en Trang til Revolte mod denne aandelige Fængselstvang, et Forsøg paa Overmandelse af den jernhaarde Slutter, en Undersøgelse fra Grunden af de Principers Retmæssighed, paa hvilke han havde bygget sin Magt. Den Tænkning, som fremgik af denne Trang, havde sin betydeligste Talsmand i John Locke (1632—1704), Grundlæggeren af den empiriske Filosofi, som fører al menneskelig Erkjendelse tilbage til Erfaringen alene, nægter Tilstedeværelsen af medfødte Ideer eller Grundsætninger i Bevidstheden og hævder, at Sjælen oprindelig er som en ubeskreven Tavle *(tabula rasa)*. hvorpaa Erfaringen skriver sit Indhold: »der findes Intet i Bevidstheden, som ikke først har været tilstede i Sandsningen«. Ved Iagttagelse af Sandsegjenstandene tilegne vi os den ydre Erfaring, ved Iagttagelse af vor Forstands egne Virksomheder erhverve vi den indre (Reflexion); denne Erfaring tilfører Forstanden Forestillinger, Begreber, Billeder, med eet Ord: Ideer, som blive Gjenstande for Tænkningen, der saaledes ikke beskjæftiger sig med Tingene selv, men med Ideer om Ting, oprindelig Enkeltideer, hvilke Forstanden modtager paa ganske passiv Vis, ligesom Spejlet modtager et Billede, derefter sammensatte Ideer, hvilke Forstanden aktivt danner sig, altsaa Tankeobjekter, til hvilke der ikke behøver at svare noget Reelt. Hvorledes Sandseindtrykkene, efterat være optagne i Sjælen, forvandles til Forestillinger, formaaer Locke's Filosofi ikke at oplyse; han henviser for dette vanskelige Punkts Vedkommende til Guds Almagt. Hvad Aabenbaringen angaaer, maa den empiriske Filosofi selvfølgelig benægte, at den kan tilføre Forestillingskredsen nogen Ide, som ikke alt forinden er optagen i denne Kreds ved Sandsningens Impuls; fastholdes denne Forudsætning, vil Troen paa en

Aabenbaring forøvrigt kunne enes med vor Fornufterkjendelse, selv hvor den ligger over den, og maa kun forkastes, hvor den ligefrem strider imod den. For Empirien er Menneskelivets Opgave imidlertid en mere nærliggende end at fortabe sig i transcendentale Spekulationer; Summen af dets Visdom bestaaer i at dyrke de moralske Kundskaber og de Kunster, der ere fornødne for dette Liv. Det er derfor karakteristisk for Locke, at han — efterat have behandlet sin Filosofis theoretiske Del i det længe gjennemtænkte og forberedte Skrift »*An essay concerning human understanding*« 1690 (senere efterfulgt af »*The reasonabless of Christianity*«) — i 1693 skrev »*Some thoughts concerning education*«, i hvilke han — ogsaa i denne Henseende »Englands Nationalfilosof« — udkastede Planen for en fornuftig Opdragelse i Træk, som endnu den Dag idag træde tydeligt frem i den praktiske engelske Pædagogik: med Midler som frisk Luft, simpel Føde, Svømning, Ride- og Fægteøvelser samt anden legemlig Idræt; med Formaal som en paa et rigtigt Gudsbegreb tidlig grundlagt Dyd, Klogskab, god Verdenstone og praktiske Kundskaber.

Fra Idealismen havde Locke, tagende sine Udgangspunkter hos sin Landsmand Bacon, ført den filosofiske Tænkning henimod Empirismens yderste Grændser, men først hans Benyttere, især i Frankrig, hævdede ham — ganske i Modstrid med hans ædruelige engelske Temperament — som Bannerfører for den videst gaaende Sensualisme, idet de tog sig til Indtægt, hvad der i hans Filosofi kunde bruges i dette Øjemed, og gled let hen over Resten. Endog til Støtte for Materialismen, saaledes som den fremtraadte i det 18. Aarhundredes anden Halvdel, paaberaabte man sig Locke's Ideer, hvilke i hans Fædreland foreløbig udvikledes i Retning af Deisme, den religieuse Anskuelse, der forkaster al overnaturlig Aabenbaring og dermed Tanken om en aabenbaret Gud, samt hvad der ellers i den kristelige Lære hænger sammen med denne Forestilling: den guddommelige Inspiration, Spaadomme og Undere, Læren om Treenighed, Arvesynd, Forløsning o. s. v. Deismen vil kun anerkjende en saadan Gud, som Fornuften fatter, hans Forsyn har i dens System Plads ved Siden af Villiens Frihed, Dyden sættes som det attraaværdige Maal, og Sjælens Tilværelse efter Døden antages. Medens Menigmand kun lidet berørtes af Deismen, vandt denne Religion for Filosofer stor Indgang i de dannede Klasser, begrundet og udviklet især af MATTHEWS TINDAL, der seer Guds

Villie aabenbaret ligesaa tydeligt gjennem Fornuften, Sædelighedens Lovbog, som gjennem Aabenbaringen, og for hvem Kristendommen er en Fornyelse af denne naturlige Religion. »Lysestøberen fra Salisbury«, Almuesmanden THOMAS CHUBB, tager Udgangspunktet for sin Deisme ikke i Fornuften og al Sandheds Overensstemmelse med den, men i selve Kristendommen; han skjelner imidlertid skarpt imellem Kristi Lære og Læren om Kristus, og medens den første, saaledes som den meddeles i Evangeliet, staaer for ham som den klareste, sandeste og mest ophøjede Anvisning til Frigjørelse for Synd og Gjenfødelse i Renhed, kan han i Beretningerne om Kristi Liv ikke se noget Værk af guddommelig Inspiration, men maa finde dem beheftede med de Mangler, som forudfattede Meninger, Misforstaaelser, upaalidelige Traditioner og et begrændset Syn maatte forulempe en i Tiden saa fjerntliggende Historieskrivning med; thi et naturligt, dødeligt Menneske er for ham Kristus, hvis Betegnelse som »Guds Søn« maa forstaaes billedligt, og med hvis frelsende Gjerning den hele gammel- og nytestamentlige Mystik ikke har noget at gjøre. — I de højere Samfundskredse stod især Locke's Ven Greven af SHAFTESBURY som en alvorlig og begavet Talsmand for Deismen og de med den beslægtede Retninger, og hans 1711 under Titlen »*Characteristics*« samlede filosofiske Skrifter vidne i lige Grad om hans Frisind, hans ædle Karakter og hans fine Dannelse; Bevarelsen af den personlige Udviklings Harmoni under Menneskets Stræben efter den sande Lyksalighed staaer for ham i første Række og viser hans Livsanskuelse som stærkt paavirket af den antike Verdens harmoniske Dydslære. Hos Shaftesbury's Standsfælle, den glimrende begavede, men letfærdige Viscount BOLINGBROKE, som paa forskjellig Vis var nøje knyttet til Frankrig og modtog mange Paavirkninger fra dets Samfundsliv, fremtræder Fritænkningen i en ved Vid og formel Elegance fristende Form, men tillige med overvejende Betoning af dens skeptiske Momenter og Forbigaaelse af dens positive Resultater, saa at han baade i Form og Indhold kommer til at staa de franske Encyklopædister meget nær. At forøvrigt en Fortsættelse af den Kritik, som havde ført til Deismen, omsider maatte havne i fuldkommen Skepticisme, er indlysende. Dette den absolute Tvivls Standpunkt repræsenteres skarpest og klarest af DAVID HUME (1711—1776), hvis kritiske Filosofi bliver til en tilintetgjørende Kritik af al Filosofi overhovedet, idet han,

udgaaende fra Locke's Postulat om al Forestillings Udspring fra Sandsningen, ikke som denne sin Forgænger anerkjender noget nødvendigt Forhold mellem Aarsag og Virkning, men skriver Forestillingen om et saadant paa en utilstrækkelig og svækket Sandsnings Regning og altsaa opløser Natursammenhængen i en vilkaarlig Blanding af Iagttagelser og Kjendsgjerninger, et Spil af Tilfældet. At en saadan Tankegang hverken havde Plads for Gud eller en udødelig Sjæl, er en Selvfølge.

Medens i England Fritænkningen fortrinsvis udviklede sig ad forstandsmæssig Vej og prægedes af den engelske Aands Alvor og Grundighed, blev den i Frankrig tilegnet af Nationens livlige Fantasi, tog den indsmigrende Form, det spillende Vid og den kaade Persiflage i sin Tjeneste, forvandledes mere og mere fra en systematisk Undersøgelse til et aandrigt Causerie og vandt netop ved denne sin Frivolitet større Indflydelse i videre Kredse, ligesom den ogsaa her hurtigst naaede til sit Slutningspunkt: den krasse, aandsfornægtende Materialisme. Fransk Filosofi.

Den franske Stils første klassiske Forfatter MICHEL DE MONTAIGNE havde allerede i det 16. Aarhundrede anslaaet den Aand og angivet den Form, i hvilke de følgende Tidsalderes franske Skribenter lige til vore Dage have fundet det prægnanteste Udtryk for deres Tankeindhold. Hans »*Essais*« — udentvivl et af de nærmeste Forbilleder for Holbergs »Epistler« — ere udsprungne af hans ligesaa sande som hyppigt oversete Grundsætning: »at vide Meget giver Anledning til at tvivle mere« og sætte i Overensstemmelse hermed en Mængde forskjellige Spørgsmaal under Debat paa en saadan Maade, at der kastes Lys paa dem fra alle Sider, uden at nogen enkelt fremhæves som den for Sandheden afgjørende — en i en fornem Natur, et tolerant Sind og en omfattende Dannelse hvilende mild og aandrig Skepsis, der ikke opstillede noget revolutionairt System, men stilfærdigt banede Vejen for et saadant ved at lade Tvivlen, ligesom ved en kemisk Proces, adskille Livsanskuelsens hidtil for udelelige ansete faa og faste Elementer i deres Vrimmel af Grundstoffer.

Hos den af Montaigne tidligt paavirkede PIERRE BAYLE (1647—1706) faaer den religieuse Skepsis et personligt Udtryk i hans gjentagne Troesforandring: han blev opdragen i den reformerte Lære, blev senere Katholik, men vendte snart igjen tilbage

til den reformerte Kirke. Han kaldtes til Holland som Lærer i Filosofi og forsvarede paa den franske Religionsforfølgelses Tid Tolerancens Grundsætninger i et Skrift, som hans Modstandere angreb med saamegen Virkning, at han fik sin Afsked. I sit Otium udarbejdede han sit epokegjørende Hovedværk »*Dictionnaire historique et critique*«, en Forløber for det 18. Aarhundredes »*Encyclopédie*« og selv efter dennes Fremkomst mangfoldig benyttet som oplysende ved sin grandiose Indholdsfylde, ligesom dette monumentale Værk endnu den Dag idag har Betydning som Hjælpemiddel ved Granskningen af det 17. Aarh.s Kultur- og Litteraturhistorie. For sin Samtid var Bayles Dictionnaire Hovedkilden til al Viden og repræsenterede den videst fremskredne filosofiske Oplysning, samtidig med at hans Behandling af Stoffet fængslede ved æggende Skepsis og dristige Paradoxer, der som Slagord gjorde Propaganda for hans Anskuelser endnu mere end hans stundom temmelig løse Argumenter. Bayles Kritik fremhæver Modsætningsforholdet mellem Principer, der endnu i vor Tid staa stridende overfor hinanden; han anviser Tro og Fornuft hver sit Omraade, hævder, at Kristendommens Sandheder ligge udenfor Fornuften, og betegner det derfor som en frugtesløs Bestræbelse at ville søge en Forsoning mellem Theologi og Filosofi: »man maa nødvendigvis erklære sig for den Ene eller den Anden, enten for Filosofien eller for Evangeliet«. Hans eget Valg falder afgjort paa den Første: Filosofien kan uden Religionens Hjælp tøjle de menneskelige Lidenskaber, hvilket Kristendommen ikke formaaer; thi de sædelige Forhold have deres Grund i sig selv og ere uafhængige af al positiv Religion.

Ved en glimrende stilistisk Fremstilling og en højst aandfuld, tiltalende og for Alle tilgængelig Behandling skaffede fremfor nogen Anden Adelsmanden Charles de Secondat, Baron de MONTESQUIEU (1689—1755) Skepticismens Tanker Indgang i vide Kredse. Rolig og fornem som Montaigne opbringer han ikke Autoriteten imod sig ved en spredt og ivrig Opposition paa en Mængde underordnede Punkter, men underminerer ved sin Undersøgelses hele Methode langsomt og sikkert Grundlaget for den bestaaende Samfundsanskuelse. Karakteristisk er den ledende Tanke i hans første, forøvrigt ikke tilendebragte litteraire Arbejde: en Fremstilling af Kulturhistorien som betinget af de fysikalske Forhold, en Ide, han

gjenoptog i sit Hovedværk om Lovenes Aand. I 1721 udkom Montesquieus berømte »*Lettres persanes*«, en Række Breve, der foregives skrevne til Slægt og Venner i Hjemmet af nogle fornemme Persere, som gjøre en Studierejse i Europa — den meget gjennemsigtige Indklædning af en Satire over religieuse, politiske og sociale Forhold i Frankrig, hvis Forvendthed skal springe dobbelt i Øjnene ved at refereres tilsyneladende ganske objektivt af de fremmede Gjæster og vække deres højeste Forundring (Holberg har benyttet Ideen i Fragmentet af den underjordiske Forfatters europæiske Rejsedagbog i »Niels Klim«). Med kløgtig Forstaaelse af sit Publikums Smag har Montesquieu benyttet den orientalske Staffage til nogle lascive Skildringer, der bidrog ikke mindst til den uhørte Opsigt, de »persiske Breve« vakte, og den rivende Afsætning, de fandt; men neppe havde det obscøne Element været nødvendigt som Lokkemiddel for Satiren, thi denne var saa vittig og fin, saa altomfattende og saa ubegribelig dristig i Omtalen endog af den nylig afdøde Kongeguddom Ludvig XIV., at den formelig maatte revolutionere et Samfund, der her saae Kirkens og Statens helligste, uantasteligste Dogmer underkastede en netop ved sin refererende Ro og sin tilsyneladende uhildede Betragtning dobbelt stærkt ætsende Persiflage.

Bag den historiske Fremstilling i Montesquieus følgende Værk »*Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains*« (1734) ligger ligeledes en tilsløret, men dog mere positiv Tendens: ved Skildringen af Romerrigets Storhed og Fald at fremhæve et Exempel til Advarsel for Frankrigs fordærvede Regjering og at godtgjøre, at et Folks Stigen og Dalen er begrundet i dets sociale og politiske Tilstande, ikke i Tilfældigheder eller i enkelte fremragende Mænds pludselige Fremstaaen. Montesquieus Hovedværk, som han havde arbejdet paa i tyve Aar, hans navnkundige og i den politiske Idedannelse dybt indgribende »*Esprit des lois*«, udkom først 1748, altsaa ved Slutningen af det her behandlede Tidsrum; hvorvel Holberg har kjendt det og drøfter dets Anskuelser i flere af Epistlerne (514—526), falder det i sine Virkninger paa dansk Litteratur ind under Aarhundredets sidste Halvdel.

Det er mindre ved at yde sin Tidsalders Bevidsthed nyt Stof, mindre ved at føre dens Tankearbejde videre ad selvstændige Baner, end ved i en hidtil ukjendt Grad og med en i Verdenslitteraturen ene-

staaende Begavelse og Arbejdskraft at popularisere sit Aarhundredes nye Ideindhold, at VOLTAIRE (1694—1778) kommer til at indtage Pladsen som sin Samtids første og endnu af vore Dages Frankrig højest beundrede Skribent. François Marie Arouet (først 1728 antog han Navnet Voltaire, en Omsætning af Bogstaverne i »Arovet l. j.« ɔ: den Yngre) modtog sin første Aandsskærpelse i Jesuiternes Skole, men kom tidlig ind i de unge Adelsmænds og Skjønaanders frivole Lag. Nogle dristige Satirer bragte ham i Konflikt med Myndighederne, og gjentagne Gange maatte han i Bastillen bøde for sin vittige Pens Uforsigtigheder. For at aande en friere Luft tog han til England, den nye Filosofis og den politiske Selvstændigheds Hjemland, der i hin Tid paa saamange Maader befrugtede fransk Aandsliv og stod i stadig Forbindelse med det. Et treaarigt Ophold i London bragte ham i Samkvem med alle det adelige og borgerlige Selskabs betydeligste Forfattere, befæstede hans Kjendskab til de filosofiske Bevægelser og formede hans religieuse Anskuelse til den Deisme, han blev tro Livet igjennem. Dette sidste Punkt er værdt at agte paa, fordi det som oftest oversees og med nogen Føje kan glemmes under Betragtningen af Voltaires uhyre Forfattervirksomhed, i hvilken den hvasseste Spot mod Kristendommens Dogmer, den hadskeste Haan mod Kirken, den hensynsløseste Forfølgelse af Alt, hvad han anseer for overtroiske Meninger, danner den stærktklingende Grundtone. Trods alt dette er det en Misforstaaelse eller en Overfladiskhed at betragte Voltaire som Talsmand for den pure og simple Atheisme; hans saa ofte tilbagevendende, fanatisk forbitrede *»écrasez l'infâme!«* (knus den Infame!) har overalt *»la superstition«* (Overtroen) eller *»l'eglise«* (Kirken), ikke Gud *(Dieu)*, til underforstaaet Objekt, hvad der noksom fremgaaer af Kontexten, hvor denne tillader at slutte til Kjønnet, idet det viser sig, at *»l'Infâme«* er tænkt som Hunkjønsord. Naar den gamle Fritænker derfor satte Indskriften *»Deo erexit Voltaire«* (»Bygget for Gud af V.«) over den Kirke, han opførte paa sit Gods Ferney, ligger der heri hverken nogen fræk Bespottelse eller noget Vidnesbyrd om et Gammelmands-Tilbagefald til Kirken, men snarere en Bekræftelse af, at Voltaire — i Overensstemmelse med en fremtrædende filosofisk Retning i Tiden — til det Sidste fastholdt sin Tro paa Guds Tilværelse Side om Side med sin Fornægtelse af aabenbaret Religion i Almindelighed og den dogmatiske Kristendom i Særdeleshed.

Indrømmes maa det imidlertid, at Bekjendelsen af denne Tro indtager en platonisk tilbagetrukken Stilling i hans Skrifter, af hvis negative og oppositionelle Natur man modtager et uforholdsmæssigt stærkere og varigere Indtryk.

Som en smidig, stadig formskiftende, men i alle Genrer — »undtagen den kjedelige« — lige hjemmevant Proteus omfatter Voltaire i sit Forfatterskab en Uendelighed af Fremstillingsformer fra den filosofiske Undersøgelse til det journalistiske Agitationsopraab, fra Tragediens faste, efter de traditionelle Forhold afpassede Bygning til det i lette Omrids henkastede lyriske Digt, fra Historieskrivningens paa Kjendsgjerninger hvilende til den satiriske Fortællings frit opfundne Skildring. Ikkedestomindre er en Gruppering af denne omfattende Produktion efter Emner eller Form mislig, for ikke at sige umulig, thi en fælles Tendens forener alle disse forskjellige Værker som Vaaben i et og samme Arsenal, fra hvilket saavel Epigrammets spidse Spyd som Forhaanelsens knusende Kølle, det grove som det lette Skyts, føres i Kamp mod den stadige Fjende, med hvem der aldrig kunde sluttes Fred: Menneskenes Dumhed, Overtro, Utaalsomhed, Fejghed og Hykleri — eller hvad Voltaire betragtede som Saadant. Allerede i et af hans Ungdomsdigte, »*La chambre de la justice*«, faaer dette Had et glødende Udtryk, og hans »*Epitre à Uranie*« fra 1722 er ligesom Prologen til hans hadfyldte Bekæmpelse af Kirken. I Bastillen lagde han Planen til sit Heltedigt »*La Henriade*«, som han fuldførte og udgav under sit Ophold i England, en efter alle den æsthetiske Dogmatiks Regler konstrueret metrisk Pragtbygning, i hvis kolde og tomme Rum Læseren fryser, saa lav er Digtets poetiske Varmegrad, men hvis egenlige Bestemmelse ogsaa nærmest er den, at huse den rhetoriske Forherligelse af Henrik IV.s religieuse Tolerance i Modsætning til Fanatismen og dens rædselsfulde Udslag i Bartholomæusnatten. Efter Hjemkomsten fra England udgav Voltaire sine »*Lettres philosophiques*« med Betragtninger over engelsk Litteratur og Tænkemaade og en derunder skjult Kritik over Tilstanden i Frankrig. Pariserparlamentet dømte Skriftet til at brændes af Bødlen, og Voltaire trak sig tilbage til sin Elskerinde Marquisen af Châtelets Gods i Lothringen. Under hans tolvaarige Ophold her saae en Række Arbejder Lyset, deriblandt nogle af hans mest bekjendte: Tragedierne »Alzire«, »Mahomet« (rettet mod religieus Intolerance) og

»Mérope«, »Karl XII.s Historie«, »Ludvig XIV.s Aarhundrede«, og det tankerige Værk »*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations depuis Charlemagne*«, den første filosofiske Universalhistorie. Endvidere arbejdede Voltaire her paa sit berygtede komisk-satiriske Heltedigt »*La Pucelle*«. som allerede var begyndt 1730 og Sang for Sang vandrede fra Haand til Haand i Afskrifter, indtil det 1762 blev trykt og udbredt over hele det læsende Europa som dets erklærede Yndlingslekture — Voltaires genialeste, men tillige skamløseste Digtning, et Emne af Frankrigs Historie (Jeanne d'Arc, Jomfruen af Orléans), behandlet efter en med den smudsigste Kynisme udkastet Plan, som unægtelig er gjennemført med Opbydelsen af alt det spillende Vid, al den fortærende Haan, Voltaire raadede over. »*La Pucelle*«. betegner paa eengang Højdepunktet af fransk Esprit og af fransk Fordærvelse og er i begge Henseender, historisk betragtet, en Legemliggjørelse af den Tidsalder, i hvilken dette Værk fremstod. Fra 1746 skriver sig den første af Voltaires satiriske Romaner »*Babouc*«, fra de nærmest følgende Aar Tragedierne »Semiramis« og »Orestes«. Just ved Midten af Aarhundredet efterkom Voltaire den tidt gjentagne Indbydelse fra Fritænkernes Augustus, den kronede Filosof Frederik II., Voltaires ivrige Beundrer, der fra nu af — som han i sin Henrykkelse sagde — vilde kalde sig Konge af Preussen, Markgreve af Brandenburg og Ejer af Voltaire. Men den gjensidige Beundring kølnedes betydeligt, da de to hver paa sin Vis store, men ikke mindre sære Mænd kom hinanden paa nært Hold. Voltaires grændseløse Forfængelighed og paatrængende Gridskhed, Preusserkongens trods alle frisindede Theorier despotiske Natur og stærkt udviklede økonomiske Sands tørnede snart sammen, og det varme Venskab endte med, at Voltaire maatte flygte hemmeligt fra Berlin, blev indhentet og arresteret i Frankfurt am Main og først sluppen løs efter adskillige Gjenvordigheder. Han bosatte sig i Schweiz, men dette Ophold med det glimrende litteraire Hofliv paa Ferney, i en Aarrække Midtpunktet for det dannede Europas Opmærksomhed og Dyrkelse, tilhører Aarhundredets sidste Halvdel, der ligeledes omfatter ROUSSEAUS Optræden i den franske Litteratur og hans Tankers Mission i den europæiske Kulturgang.

Holland. Til Holland medbragte ved det nantiske Edikts Ophævelse de indvandrende Hugenotter den fransk-klassiske Smag i Poesi og

Kunst. Den videnskabelige Tænkning holdtes ved Folkets ædruelige Natur og ved den humane Aand, som endnu fra Erasmus' Dage beherskede den lærde Litteratur, fri for Skarpheder og Udskejelser, og de nye Tanker, med hvilke en banebrydende Aand som Hugo Grotius havde aabnet Statsvidenskaben, Jurisprudensen og Historieskrivningen en videre Horizont, havde havt saamegen Livsfylde i sig, at de endnu i det her omtalte Tidsrum forlenede den hollandske Videnskabelighed en Grundighed og et Frisind, der gjorde den højst tiltalende for beslægtede Nationers ypperste Aander (Holberg f. Ex.).

Tydsk Filosofi. Tydsklands Bidrag til den filosofiske Diskussion i Aarhundredets første Halvdel repræsenteres af de to Navne Leibnitz og Wolf. LEIBNITZ (1646—1716), i hvis geniale Hoved Differentialregningen og Monadelæren fødtes, stræbte i hele sin Tænkning efter den samme Harmoni, som hans Verdensanskuelse udtrykker; overalt vilde han forsone Modsætningerne, de praktiske som de ideelle: mellem Oldtidens og den nyere Filosofi, mellem Protestantisme og Katholicisme, mellem det Totale og det Individuelle, mellem Tro og Viden; mod Locke forsvarer han Forudsætningen om de medfødte Ideer som tilstedeværende i Sjælen, ikke færdige og bevidste, men efter Anlæg og Mulighed; i Modsætning til Bayle hævder han Forsoningen mellem Troen og Fornuften som begrundet i, at Gud er et Fornuftvæsen, og at Tilværelsens Harmoni, fremgaaet af Tingenes egen Natur, just derved har den guddommelige Fornuft til Grundvold. Leibnitz' Ideer, der mere ytrede sig som geniale Enkeltaabenbarelser end i systematisk Sammenhæng, ordnedes methodisk af CHR. WOLF (1679—1754), som dog ikke sluttede sig til alle Mesterens Lærdomme og sondrede skarpere end han mellem Theologi og Filosofi, saa at han — selv en from og kirkelig troende Mand — hævdede Fornuftens Ret til at drøfte religieuse Stridsspørgsmaal og fremsatte den i Datidens Tydskland uhørt dristige Paastand, at Mennesket ved sin egen naturlige Fornuft alene er istand til at erkjende Fuldkommenhedens Lov, og at derfor selv en Atheist kan leve moralsk — et Fritænkeri, der nær havde kostet ham hans Liv og fordrev ham fra hans Lærestol i Halle, indtil den kongelige Rationalist Frederik II. kort efter sin Tronbestigelse kaldte ham tilbage til Universitetet. Wolfs Moralprincip er dette: Arbejd paa at blive fuldkommen; med Fuldkommenheden følger Lyksaligheden, som bestaaer i Fornuftens Billigelse af vore Handlinger. Det

er Stikordene fra Oplysningstidens Moralforkyndelse, vi her som andetsteds møde, og som i vort Samfund spille en stor Rolle, indtil Kant hejser en ny Fane.

Tydsk Digtning. Den tydske Digtning er uden al Betydning for os som for den øvrige Verden i denne Periode, da den franske Smag endnu beherskede de enkelte poetiske Frembringelser, som brød sig møjsomt Vej gjennem Nationens politiske Elendighed, og da den litteraire Principstrid mellem den pedantiske Forfægter af Opitz' Principer, Gottsched, og Bekæmperen af den franske Indflydelse, Bodmer, kun havde rent indre Betydning, indtil der af Brydningen fremstod en Digter som Klopstock, hvis Paavirkning af dansk Litteratur senere bliver tydelig at spore.

Derimod maa vi til Slutning kaste et Blik paa de to andre Kulturlandes poetiske Litteratur, skjøndt vi — hvad der allerede viste sig ved Omtalen af Voltaire — maa være forberedte paa, at det i »det filosofiske Aarhundrede« mindre vil være som Kunst end som Tendens, at Poesien vil gjøre sig gjældende, mindre vil være nogen Glæde over Kunstværket end en Interesse for dets Gjenspejling af Tidsbilledet, Betragtningen af denne Litteratur vil fremkalde.

Engelsk Digtning. Hovedmanden i den engelske Poesi er ALEXANDER POPE (1688—1744), der, uden at bryde nogen ny Bane, svang sig op til sin Tidsalders litteraire Autoritet ved sine Poesiers elegante Form, ved det Vid, hvormed han forsvarede dem mod Angreb, og den Tilslutning, de fandt i den fine Verden. Han er Repræsentanten for den franske Klassicismes Klarhed og Orden, undgaaer paa det Omhyggeligste Naturens og Lidenskabens ukunstlede Sprog som fornærmeligt for det gode Selskab og beflitter sig fremfor Alt paa Udtrykkets Sirlighed og antithetisk prægnante Skarphed. Sit mest beundrede Udslag faaer denne Bestræbelse i hans komiske Epos »*The rape of the lock*«. hvis Emne er taget fra en Episode i den fornemme Verden. Kun tyve Aar gammel var den stuelærde, skrantne og legemlig misdannede Yngling saa klar over Poesiens Midler og Maal, at han efter Boileaus Forbillede kunde give en Digtekunstens Theori i sit Læredigt »*Essay on Criticism*«. I et senere didaktisk Digt »*Essay on man*« (1733), gjør han sig efter Paavirkning af Bolingbroke til Tolk for Deismen; trivielle Tanker, men fyndig Sammentrængthed i Udtrykket og en til det Fuldkomne udarbejdet

Verskunst udmærker dette Pope's Hovedværk. Et smukt naturbeskrivende Digt er »*The Windsor forest*«. en litterair Satire af trættende Bredde »*The Dunciade*«; hans Oversættelser eller rettere sagt Omskrivninger af Homer staa den græske Simpelhed saa fjernt som muligt. — En Modsætning til Verdenstonen hos Pope danner JAMES THOMSONS (1700—1748) Fortrolighed med Naturlivet og Evne til at meddele sin Følelse i et ædelt Sprog, hvorvel Tidens Modesmag paavirkede ogsaa hans Naturskildring saaledes, at den trods al Stræben efter Sandhed og Simpelhed ikke er fri for en Billedoverlæsselse, som den strengere Kunst i Oldtidens Idyldigtning ikke kjender. Som en fattig Yngling kom Thomson fra Skotland til London med sit Digt »Vintren« i Lommen; efter Lidelser og Savn fandt han omsider en Beskytter i Lord Spencer, skrev Digtene »Foraaret«, »Sommeren« og »Efteraaret« og udgav Samlingen 1726 under Titlen »*The Seasons*«. Ved den alvorlige, hyppigt melankolske Stemning, der udgaaer fra Thomsons Naturbetragtning, saavelsom ved sin varme religieuse Følelse danner han en Modvægt mod sin Samtids Frivolitet, ved sin stærke Fædrelandskjærlighed — han er Forfatter til Nationalsangen »*Rule Britannia*« — staaer han i Modsætningsforhold til Propagandaen for Verdensborgerdømmet. — Hans Alvor gjenfindes hos den tungsindige Digter EDWARD YOUNG (1681—1765), der i en Alder af tresindstyve Aar, efterat Døden havde gjort ham til en ensom Mand, skrev sine berømte »Nattetanker«, en dybtfølt, men nu og da noget ensformig Klage over det jordiske Livs Forkrænkelighed.

I »Fornuftens Tidsalder« vare Forholdene imidlertid langt mindre gunstige for den metriske Kunst og særlig for den lyriske Digtning end for den prosaiske Fremstilling i dens mange forskjellige Former; baade den engelske og den franske Prosa naa i denne Periode et beundringsværdigt højt Udviklingstrin, idet særlig Afhandlings- og Brevstilen dyrkes med megen Flid, den førstnævnte støttet af den opblomstrende Journallitteratur. I RICHARD STEELES Tidsskrift »*The Tattler*« som i hans sammen med JOSEPH ADDISON udgivne »*Spectator*« uddannedes Raisonnementets Prosa til en klassisk Renhed og blev et smidigt Middel for den snart alvorlige, snart humoristiske, men først og fremmest underholdende Kritik af Samfundsfænomenerne, som tiltalte hin Tids Publikum saameget, og som bl. A. ogsaa har været Forbillede for Holbergs moraliserende

Skribentvirksomhed. — Den samme »*common sense*«, som bar denne Journallitteratur, skulde være ledende for JONATHAN SWIFT (1667—1745) i hans djærve Samfundssatirer; men hans vilde, forpinte, tilsidst endog helt utøjlede Temperament gjorde ham det vanskeligt at holde Maal og Maade; i »*The tale of a tub*« raser han som et løssluppet Dyr mod det kristelige Præstevæsen af alle Bekjendelser, under Skin af at ville forsvare Højkirkens Interesser; i sit berømte Hovedværk »*Travels of Lemuel Gulliver*« har han derimod tvunget sig til en Ro, næsten Tørhed, i Fremstillingen, der giver hans skaanselløse Afsløring af alle Menneskelivets Forkertheder en dobbelt stærk Virkning. — Et Slags Sidestykke til Swift, i højkirkelig og antifransk Stil, danner SAMUEL JOHNSON'S (1709—1784) legemlig og aandelig firskaarne Personlighed, i hvilken der paa eengang rummedes en sjelden Lærdom og en heldigvis ligesaa sjelden Mangel paa Urbanitet; som Lexikograf skabte han et monumentalt Værk, som Kritiker beherskede han despotisk sin Tids Litteratur, og som Satiriker gik han med en Blanding af juvenalsk Skarphed og boxerengelsk Raahed løs paa Samfundets Lyder i sine forstandsmættede, men poesiløse Skrifter »*London*« og »*The vanity of human wishes*«, der forøvrigt, ligesom hans frygtede Tidsskrift »*The Rambler*«, udkom henimod denne Periodes Slutning. — I Romanlitteraturen frembragte DANIEL DEFOE (1663—1731) en ny Genre med sin verdenserobrende »Robinson Crusoe« (1719), og den ægte engelske Familieroman skabtes af SAMUEL RICHARDSON (1689—1761), der i »Pamela«, »Clarisse« og »Sir Charles Grandison« skildrede Dagliglivet med en stærkt betonet moraliserende Tendens og i dette Øjemed med en Farvegivning, der ikke kjender mange Mellemtoner mellem Englehvidt og Djævlesort; hans Skildringer satte det engelske Samfund, ja endog de litteraire Kredse i Frankrig i en Bevægelse, der ikke kunde have været stærkere, om det havde været virkelig existerende Mennesker istedenfor Romanfigurer, hvis Skjæbne man havde interesseret sig for. For vor Tid ere disse nitten Bind ulæselige, men endnu lever dog Lovelace's Skikkelse eller ialtfald hans Navn (fra Romanen »Clarisse«) i vor Bevidsthed som den typiske Forfører. — Langt større som Menneskekjender og derfor langt rigere i sin Karakteristik er HENRY FIELDING (1707—1754), og med denne Evne til Persontegning forbinder han en Opfindsomhed i Hand-

lingen og et altid redebont Lune, der har frelst hans Roman »Tom Jones« fra Forglemmelse og baaret den oppe lige til vore Dage.

I Frankrig har den lyriske Digtning fra Aarhundredets første Halvdel ikke et eneste Navn af nogen Betydning at opvise; den filosoferende Tankegang var absolut fremherskende paa Stemningsudtalelsernes Bekostning, og hvor den forbandt sig med den metriske Form, affødte den det trivielle Læredigt, hvis Udbytte, forsaavidt som det bragte noget, er af alt Andet end poetisk Art. Paa Romanens Omraade møde vi derimod et Par fremragende Navne, og det ene af dem omstraales endnu i vor Tid af Udødelighedens Glands, skjøndt Samtidens akademiske Kritik behandlede det med en noget fornem Kulde: LE SAGE (1668—1747), Forfatteren af »*Le diable boiteux*« og »*Gil Blas*«, de to efter de spanske »Gavtyveromaners« Methode skrevne, i Lokalfarven spanske og for enkelte Episoders Vedkommende fra Spanien laante Digterværker, der med alt dette dog ere Le Sages fulde litteraire Eje og repræsentative Frembringelser af fransk Esprit, fransk Munterhed og fransk Sprogkunst; betydeligst er »*Gil Blas*«, hvis Titelperson er en Aandsbeslægtet af, en Forløber for Beaumarchais' Figaro, som denne et — kun ikke saa bevidst og pointeret — Udtryk for den revolutionaire Aand, der hos begge lader sig tilsyne i Handlingens Gang, som fører til den af de lavere Lag Udgaaedes Sejr over de højere Klassers Dumhed og Slethed. — Abbé PRÉVOST D'EXILES (1697—1763) var en Beundrer og Efterligner af Richardson, hvis Skrifter han oversatte. Hans originaleste Arbejde er Romanen »*Manon Lescaut*«, hvis kvindelige Hovedperson er skildret med psykologisk Mesterskab og hvis erotiske Indhold taber sin mislige Karakter ved den Gratie og den Stilens naive Ynde, som hviler over Fortællingen. Kun en enkelt Episode er af en frastødende Natur og danner ligesom Introduktionen til den usædelige Litteratur, der kun et Par Aar efter »Manon Lescauts« Fremkomst begyndtes af den yngre CRÉBILLON (1707—1777) og bredte sig til op imod Revolutionen som en Pøl af Uhumskhed, i Sammenligning med hvilken senere Tiders obscøne Naturalisme gjør et næsten renligt Indtryk.

Fransk Digtning.

Holberg. Fødsels-Aar og -Dag.

Ludvig Holberg er født i Bergen — 1685 troede han selv i lang Tid, »thi jeg haver et Aar mere, end som mig er tillagt udi mit trykte Liv og Levnet, som er forfattet af den hannoverske Præst Ernst Ludewig Rathlef, thi jeg er fød udi det Aar 1685«, siger han i den 319. Epistel; men senere opdagede han, at han var kommen til Verden endnu et Aar tidligere, end han havde antaget: »da jeg for kort Tid siden lod mig tilskikke Udskrift af Kirkebogen i Bergen udi Norge, mærkede jeg Vildfarelse og fandt, at jeg er fød *Ao* 1684«, hedder det i Ep. 476, hvor Holberg desuden udtaler, at han »haver selv paa et Haar ikke vidst det rette Datum«; der har derfor i Tidernes Løb været tillagt ham meget forskjellige Fødselsdage — 1. April, 1. Juli, 6. Novbr. — indtil det 1862 ved Hjælp af en bergensisk Skifteprotokol blev fastslaaet, at den 3. December er den rette. Hans Fader hed Christian Nielsen og har sandsynligvis tillagt sig Navnet Holberg efter sin Fødegaard; »han var ellers en af de Tiders store Aventuriers«, siger Sønnen om ham i sin Danmarkshistorie, »havde i sin Ungdom været i venetiansk og maltesisk Tjeneste og siden gaaet tilfods af Kuriositet hele Italien igjennem« — en »Kuriositet«, der, som man veed, nedarvedes paa hans berømte Søn. Chr. Nielsen tjente sig ved sine militaire Bedrifter op fra Menig til Oberstlieutenant og maa have været kjendt af Mange

Holbergs Fødested i Bergen.

som en brav Kriger og et godt Menneske. »Jeg selv — siger Sønnen i Ep. 128 — saasom jeg, da han ved Døden afgik, var neppe et Aar gammel, kan herom Intet melde som et øjensynligt Vidne, men maa grunde Alting paa Fremmedes Domme og de Berømmelser, som jeg udi mine Børneaar hørte at alle gamle Folk ham have tillagt. Thi hvor jeg er kommen blandt Høje og Lave, iblandt Officiers, Bønder og Almue, da, saasnart de have hørt, hvis Søn jeg var, have de enstemmigen raabt: Ach! er I Christian Nielsens Søn? og derpaa have begyndt at anføre adskillige Historier til Bevis saavel paa hans Tapperhed som paa hans Dyd, Moderation og kristelige Hjertelav mod alle Mennesker.« Han var gift med Karen Lem, en Datter af den theologiske Lektor i Bergen Peder Lem, Datterdatter af Biskop Ludvig Munthe, efter hvem hendes berømte Søn var opkaldt, saa det er vel især denne sin Herkomst paa mødrene Side, Holberg har i Tankerne, hvor han (Ep. 447) udtrykkelig fremhæver, at han er »af en god Familie«. Tolv Børn satte Ægteparret i Verden, men kun de sex overlevede Forældrene, og blandt disse var Ludvig den Yngste, kun fem Fjerdingaar (ikke, som han selv siger, neppe et Aar) gammel, da Faderen døde, ikke fyldt ti Aar, da ogsaa Moderen gik bort og han, som det almindelig skete med Officierssønner, paa Foranstaltning af sin Formynder blev indskreven i et norsk Regiment med Korporalsgage — »saa at jeg efter min Tour kunde maaske nu have været General, hvis jeg imidlertid havde beholdt mit Hoved«, siger han i Ep. 176. Efter et kort Ophold ved sit Regiment i Opland for at indøves i den militaire Gjerning kom Holberg, der havde lagt Lyst og Anlæg til Studeringer for Dagen, tilbage til sin Fødeby og i Huset hos sin Morbroder Peder Lem, hvor hans første Forsøg i den satiriske Digtning gik ud over en af Familiens kvindelige Bekjendte og formentes at skulle indbringe ham en alvorlig Revselse, der imidlertid under hans godmodige Slægtnings Paavisning af det Skammelige i en slig Opførsel forvandledes til en blid Reprimande, fordi de metriske og grammatikalske Regler ikke vare nøje nok overholdte i dette Opus I. Fra Bergens lærde Skole blev Holberg 1702 dimitteret til Kjøbenhavns Universitet, men maatte paa Grund af Pengetrang vende tilbage til Norge strax efter overstaaet Examen og blev Huslærer hos Provst Weinwich paa Voss med Forpligtelse til at prædike i dennes Forfald; »Bønderne — fortæller Holberg i »Trende

Student 1702.

Ep.« — holdt mig for saadan en Mester i at prædike, at de lignede mig ved Sal. Mester Peder, en af deres forrige Præster, hvilken de ansaa som den anden Chrysostomus«, og dette, uagtet eller maaske fordi den unge Students Prædikener maa have været af en for den Tid usædvanlig Korthed: »Jeg fik udi min Ungdom engang Tiltale af en Præst, efterdi en Prædiken, som jeg holdt for ham, havde kun varet et Kvarteer; men jeg menede, at naar Tautologier og unødige Repetitioner bleve borttagne af hans Taler, vi prædikede lige længe« (Ep. 85). Som Børneopdrager var Holberg ikke slet saa heldig; allerede tidligt ytrede sig hans koleriske Temperament, Følgen af »en medfød Delikatesse« i Nervesystemet, der kunde »bringe ham ud af Skik«, blot en Hund gjøede eller en Dør blev slaaet i (Ep. 25), saa han opgav allerede i Sommeren 1703 sin pædagogiske Virksomhed og rejste for sine sammensparede Skillinger til Kjøbenhavn for at fortsætte sine Studeringer og desuden lægge sig efter Fransk og Italiensk. Systematisk Filosofi, saaledes som den dengang dreves med et Utal af formelle Distinktioner, var hans Hoved ikke anlagt til, og han fik derfor kun anden Karakter til filosofisk Examen, hvorimod han allerede i Foraaret 1704 tog den theologiske Embedsexamen med bedste Karakter. Atter drev Pengenød ham tilbage til Bergen og til at tage imod en Huslærerplads hos Lektor og Vicebiskop Smidt. Denne Mand havde rejst endel i sin Ungdom og ført nøjagtig Dagbog over sine Besøg i fremmede Lande. »Jeg tog mig da fore — fortæller Holberg — naar jeg ikke havde Andet at bestille, at læse i hans Rejse-Journal, hvorudover jeg fik saadan Lyst at rejse udenlands, at ihvorvel jeg ingen Penge havde, hvilket kunde have været nok til at dæmpe denne min ædle Lyst, saa blev jeg dog af Tingens Vanskelighed mere og mere ophidset, saa at jeg begjærte min Afsked, hvilken jeg og erholdte, endskjøndt mine Venner bleve fortørnede, ja endog selv min Principal, saasom han mærkede, at hans Børn forfremmedes godt under min Information.« (Holbergs »Trende Epistler«, af hvilket autobiografiske Skrift de følgende Citater ere tagne, naar ingen anden Kilde angives.)

Theol. Examen 1704.

Holberg »søgte da som en Guldmager at gjøre Guld af alle Ting«, omsatte sine faa Ejendele i klingende Mønt og tilvejebragte saaledes en Kapital af tresindstyve Rigsdaler, med hvilken han i Slutningen af Sommeren 1704 tiltraadte sin første Udenlandsrejse

ad Søvejen til Amsterdam. Han opholdt sig her i fjorten Dage; »men da jeg havde mættet Øjnene og seet de fornemmeste Kuriositeter der, gjorde jeg Overregning med mine Penge og befandt, at Skatkammeret kunde snart blive udtømmet, men hvor jeg skulde tage det, jeg skulde holde det vedlige med, var ikke saa ren en Sag for mig at se.« Han havde ment at kunne tjene sig et Hjælpefond ved Undervisning i Fransk og Italiensk, men da han »lærte at kjende Hollændernes Naturel«, gik det op for ham, at han neppe paa denne Maade vilde kunne friste Livet i Amsterdam, »hvor endog de lærdeste Professores ikke agtes saameget som en Skipper«. Hans Stilling forværredes end mere derved, at han blev hjemsøgt af et Feberanfald, som tvang ham til at tage til Aachen, en trods al Sparsommelighed kostbar Afstikker, der ydermere var fuld af Fortrædeligheder, fremkaldte ved, at den tyveaarige Canditatus paa Grund af sin spinkle Figur og sit hele ungdommelige Udseende nærmest blev antagen for en undløben Skoledreng og derfor havde vanskeligt ved at hævde sig nogen Anseelse hos sine Medrejsende. Hans hollandske Pas lød krænkende nok paa *»le Garçon* (Drengen) *Louis d'Holberg«*, og da der engang bededes i et Værtshus undervejs, rettede en Præst paa Rejseselskabets Vegne det Spørgsmaal til ham: *Hoer gy well, manneke! Quando deseruisti studia tua?* (Hør engang, lille Mand! Hvornaar er Du løben af Skole?) »Hvorpaa jeg blev temmelig vred og, førend han kunde komme til at tale et Ord mere, bombarderede ham med hele Lag af latinske Fraser, saa den arme Præst biede ikke længe, førend han sprang op fra Stolen og raabte: *De Heer ist en Theologant, ick gratuleere myn Heer!«* Ved Ankomsten til Aachen ejede Holberg Alt i Alt kun sex Rigsdaler, hvilken Sum man let kan regne sig til maatte være utilstrækkelig til en tre Ugers Badekur. »Jeg blev da af Nøden dreven til at sætte en Gjerning i Værk, som jeg aldrig enten før eller siden har tænkt paa at ville gjøre, nemlig saasom jeg ikke var istand til at betale min Vært, vilde jeg have sneget mig hemmelig bort; jeg pakkede mine Klæder sammen i en Rejsesæk og gik om Morgenen tidlig ud igjennem en Bagdør: men som jeg dels ikke var dreven nok udi Kunsten, dels havde en mistænkelig Vært, som laa paa Lur efter mig, blev jeg da greben i Arbejdet og maatte betale ham til den yderste Skilling. Dette svævede mig en lang Tid derefter for Øjnene, enten jeg vaagede eller sov, jeg drømte

Første Udenlandsrejse 1704-5.

tidt, at jeg havde samme Kromand over Halsen paa mig, og at han slæbte mig ind i Værtshuset igjen.« Tilfods maatte Holberg saa tilbagelægge Vejen til Amsterdam, hvor han efter mange frugtesløse Forsøg og efter et langt og kummerligt Ophold omsider fik rejst Penge, rimeligvis ved en Vexel paa Slægtninge i Bergen, og vendte saa Kaasen hjemad, dog ikke til sin Fødeby, fordi han nødig vilde unde den Lejlighed til at bele hans mislykkede Udenlandsfart, men til Christiansand, hvortil han først naaede 1705.

I Christiansand.

I en uventet Grad kom Holberg her til at høste Gavn af sit Ophold udenlands: det kastede Glands over den Hjemkomne, og om end mange af den lille Bys Bedsteborgere rystede betænkeligt paa Hovedet over de nye Meninger, den unge Videnskabsmand vilde indføre, idet Holberg i ungdommelig Kaadhed en Tidlang morede sig med at opstille og ved enhver Lejlighed forsvare det Paradox, at Fruentimmerne ikke ere Mennesker, saa bidrog maaske netop selve dette Kjætteri til at forøge Respekten for ham og give ham Anseelse som en Person, der havde tilegnet sig Tidens mest fremskredne Ideer og erhvervet sig grundige Kundskaber i fremmede Lande; han fik fuldtop af Informationer, endogsaa »Folk af den øverste Klasse«, og kom i et stort Ry for Lærdom; »da jeg engang gik og spadserede igjennem Byen, hørte jeg denne Berømmelse af to unge Mennesker, som fulgte tæt bagefter mig: Dette er den lærde Karl, der forstaaer saamange Sprog, han kan snakke Fransk, Italiensk, Polsk, Moskovitisk og Tyrkisk; saa at jeg i den Tilfælde var ligesaa berømt i Christiansand som Mithridates, Kongen af Ponto, hvilken, som Historierne fortæller, har kunnet tale toogtyve Sprog«. Det var dog ikke langt fra, at et ubehageligt Tilfælde havde afsløret, paa hvilke skrøbelige Forudsætninger denne store Anseelse hvilede. »Min Fortjeneste — fortæller Holberg — blev ikke lidet formindsket ved en hollandsk Kjøbmands Ankomst, som havde spillet Bankerot i Holland og var flygtet hidover til Norge. Samme kom og til Christiansand og tilbød sig der for en Bagatel at informere udi Fransk, da jeg dog bildte mig ind alene at have Privilegium derudi. Herudover, da jeg hørte, at det var slet nok bestilt med det Fransk, han kunde, jeg fik Lyst til at binde an med ham engang; Tiden og Stedet blev ogsaa fastsat, og vi mødtes og mundhuggedes ogsaa lystig, men der blev ikke stort enten vunden eller tabt; thi jeg bragte ham norsk-franske Stød,

og han parerte af igjen med fransk-hollandske, saa jeg troer aldrig, at det franske Sprog nogentid har været elendigere medhandlet end dengang; thi vi talte Begge, endog naar vi vare ved os selv, galt og uforstaaeligt nok, og altsaa maatte den Hidsighed, vi Begge vare befængte med, nødvendig gjøre det endnu ti Gange galere. Da vi nu i denne Disput fik hinandens Vankundighed at vide, holdte vi det for raadeligst at lade Vreden falde, som var lige skadelig for os begge, og at oprette Venskab og, som Cæsar og Pompejus, dele Embedet imellem os, saa at for et Monarki blev der nu alene et Herredømme af to Hoveder oprettet. Jeg for min Part tog ogsaa Freds-Artiklerne meget nøje iagt, allerhelst siden jeg havde sat mig for, først udi Foraaret at rejse til Engelland.«

Denne Plan blev da ogsaa iværksat i Begyndelsen af 1706, skjøndt de pekuniaire Midler, Holberg raadede over, vare endnu knappere end forrige Gang, efterat Udbyttet af hans Informationer havde klaret hans Gjæld; men hans gode Ven og Rejsefælle Christian Brix havde »en Moder udi Trondhjem, som sad temmelig varm«, og hende havde man dog altid i Ryggen, mente de to rejselystne Ungersvende. Da Skibet lagde ud fra Arendal, saae Holberg for sidste Gang sit Fødelands Kyster; efter fire Dages Sejlads gik Vennerne iland ved Mundingen af Themsen og vandrede paa deres Fod fra Gravesand til London. Efter et ganske kort Ophold der tog de til Oxford og lod sig indskrive ved Universitetet, for at faae Adgang til Bibliotheket; men ialtfald Brix fortrød senere bitterlig denne Udgift, der yderligere reducerede deres Existensmidler, saa de maatte beflitte sig paa den allertarveligste Levevis og kun havde Raad til Kjødmad hver fjerde Dag. »Jeg var dog altid den Samme«, siger Holberg, »lige frisk og lige munter, thi mine Legemskræfter tager altid til ved Tarvelighed og tvertimod tager af ved Overdaadighed«; men den stakkels Brix svandt ind til en Skygge af sig selv og blev formelig menneskesky af Mangel paa tilstrækkelig Føde. Tilsidst spadserede de til London, hvor Brix fik rejst Penge hos en Vexellerer mod en throndhjemsk Kjøbmands Kaution, »og saasnart han havde faaet dem, brugte han al Flid i at gjøre sig tilgode og spækkede sig saa godt da, som han havde hungret tilforn; herved blev da paa en kort Tid hans Magerhed forandret til Fedme, saa at han, som Øjnene vare indsunkne og Maven indskrømpet paa, da vi rejste fra Oxford, kom efter en Maanedstid tilbage igjen med

Anden Udenlandsrejse 1706-8.

I Oxford.

en Borgemester-Mave.« Der var saa godt Forslag i Pengene, at Vennerne efter Tilbagekomsten til Oxford kunde leve endnu en Maaned »som den rige Mand herligen og i Glæde«, indtil der kom Brev fra Brix' Moder med Befaling til hendes fortabte Søn om ufortøvet at begive sig til London og stille sig under den danske Præsts Værgemaal. Holberg blev nu alene tilbage, afskaaren fra sin Vens Subsidier; men han havde gjort sig saa vel lidt af Studenterne, at de skaffede ham Informationer i Sprog og Musik — som dygtig Fløjtespiller blev Holberg Medlem af *The Musical Club*, der gav Koncert hver Onsdag — og bad ham tilbords baade Middag og Aften. Det var lykkelige Maaneder, han tilbragte i Oxford efter sin Kamerats Afrejse, optagen af historiske Bibliotheksstudier, Undervisning og selskabelig Omgang, »afholdt alene for sin Ædrueligheds og gode Sæders og i Besynderlighed for sin Lystigheds Skyld, hvilket de Engelske, saasom de selv ere lystige og skjemtsomme, meget gjerne lide, naar man bruger Forstand dermed«. Holberg roser paa sin Side de oxfordske Studenters ærbare, skikkelige og kristelige Levnet og fremhæver deres store Ærbødighed for Øvrigheden og Lovene. Tilfredsheden var saaledes gjensidig, og den vedligeholdt sig til det Sidste, hvorom endnu selve Afskedsstunden kom til at aflægge et smukt Vidnesbyrd: »Da jeg stod rejsefærdig, kom der En til mig af Mariæ Magdalenæ Collegio, tog mig i Enrum og bad mig, at jeg ikke skulde undse mig, men rundt ud sige ham, i hvad Stand min Cassa var, og lovede mig paa det ganske Collegii Vegne en anselig Rejsepenge, om jeg vilde kuns tage derimod. Saa oprigtigt et Tilbud og saa stor Artighed betog mig snart baade Maal og Mæle«; men da den nøjsomme Holberg mente at være tilstrækkelig forsynet, afslog han Tilbudet med Tak, lagde Hjemvejen over London, hvor han besaa alle de Mærkværdigheder, »som man kan faae at se uden Penge«, gik der ombord paa et svensk Skib og kom efter fem Dages Sejlads til Helsingør, hvorfra han tog tillands til Kjøbenhavn. Ankomsten hertil maa have været ved Foraarstide 1708.

Informationer vilde Holberg ikke gjerne ty til for at friste Livet. Han fandt da paa at holde en Række Privatforelæsninger, hvortil hans Rejseerindringer skulde yde ham Emner, og han indbød »ved lærde latinske Sedler« Studenterne til at høre disse Foredrag, som holdtes paa hans Værelse. »De kom i Hobetal paa mit

Kollegium, hvor de med stor Flid baade hørte og optegnede Alt, hvad jeg dikterede; men da jeg skulde betales derfor, fornam jeg, de havde lært den Kunst at gjøre sig usynlige, saa den eneste Frugt, jeg havde af mit Arbejde, var, at jeg fik en dyb Kompliment, naar jeg mødte dem paa Gaden, hvilket var vel Kjendetegn paa Taknemmelighed, men hjalp lidet paa min Fattigdom.« Imidlertid bar dog ogsaa denne Gang Holbergs Berejsthed sine Frugter, da det vel kan antages, det ved Siden af Holbergs gode personlige Rygte var den, der henledede Etatsraad Windings Opmærksomhed paa ham som et passende Rejseselskab for hans unge Søn, der skulde besøge den danske Gesandt i Dresden. Herfra tog Holberg til Leipzig, hvor han traf en Landsmand, et lystigt Hoved, med hvem han gik flittigt paa Kollegier, »ikke saameget for at lære Noget, som alene for at kritisere; thi naar vi kom af Collegio, fandt vi vores Fornøjelse i hjemme at gjøre Commentarier over det, vi havde optegnet; hvorudover vi mest gik paa Mag. Stivelii Collegium, saasom han fremførte alletider adskillige latterlige og urimelige Ting, som iblandt Andet han engang vilde bevise af Bibelen, at de salige Afdøde baade skulde spise Middags- og Aftensmaaltid i Paradis.« Over Hamborg rejste Holberg hjem i den strengeste Vintertid, »saa at vi med fire Kjortler, ligesaa mange Skjorter, Buxer og Strømper kunde ikke holde Kulden ude«. Lille Belt var tillagt og passeredes tilfods, over Store Belt førtes de Rejsende i Isbaad, overnattende paa Sprogø, hvilken Episode har givet Holberg Lejlighed til at indflette en humoristisk Beskrivelse af denne Ø i sin Levnetsskildring.

Tredie Udenlandsrejse 1708.

»Disse idelige Udenlandsrejser — fortsætter Holberg — gjorde mig saa rekommanderet, at da jeg var kommen hjem fra denne tredie Rejse, fik jeg et Tilbud af Gehejmeraad og Admiral Frederik Gedde, at være Hovmester for hans Sønner. Jeg stod længe i Tvivl om jeg igjen skulde paatage mig dette besværlige Arbejde, men Nøden tvang mig dertil, i Synderlighed siden der var saa stor Honneur derved, at det ikke kunde Andet end flattere min Ambition. Udi de første sex Maaneder gik det godt nok; men da Kræfterne bleve svækkede ved dette besværlige Arbejde, svandt jeg saaledes ind, at jeg ikke havde Magt til at straffe mine Discipler mere, men maatte enten staa og se paa dem eller ogsaa med gode Ord stifte Forlig imellem dem, naar de i min Nærværelse

fløj hinanden i Haaret.« Fra denne Skolemestergjerning, der passede saalidet for Holbergs Naturel og var ham saameget imod, men som Omstændighederne atter og atter tvang ham ind i, befriedes han, da han 1709 fik Borchs Kollegium. De fem Aar, han tilbragte her, vare helligede historiske Studier, og den første Frugt af disse blev den i Aaret 1711 udgivne »Introduktion til de europæiske Rigers Historier«, en Art Lærebog i Verdenshistorien efter den berømte Natur- og Folkeretslærer Puffendorfs Methode. Allerede i Oxford havde Holberg paabegyndt dette Arbejde, dreven af Ærgjerrighed efter »saa ung at faae Sted iblandt Skribentere« og ikke ældre af Aar end »Poeten, da han begyndte at skrive Vers: jeg havde ladet mig barbere engang maaske og noget mere«. Denne lille Verdenshistorie, den første i sin Slags paa Dansk, førtes senere op til Aar 1728 og udkom adskillige Gange i nye Oplag. To Aar efter dens første Fremkomst udgav Holberg et Bind af sit »Anhang til de europæiske Rigers Historier«, der ligeledes oplagdes flere Gange, men hvis fire følgende Dele ikke udkom i Trykken; desuden skrev han en »Introduktion til det forrige Seculi danske Historie«, et heller ikke udgivet Arbejde, hvis to første Afsnit i Manuskript tilegnedes Frederik IV. og skaffede Forfatteren Udnævnelse til Professor ved Kjøbenhavns Universitet (1714), det vil sige foreløbig kun Titel af Professor, uden Gage, men med Udsigt til en Lærestol, naar en saadan maatte blive ledig i et eller andet Fakultet. Det var saa langt fra, at dette Smil af Naadens Sol forbedrede Holbergs øjeblikkelige Stilling, at det endog forværrede den, thi han maatte nu nødvendigvis »føre sig anstændigen op, hvorved Værdigheden vel ikke bliver større, men zires dog alligevel«, og som Følge deraf »forandre sin ganske Levemaade«, da det ingenlunde sømmede sig for en offentlig Lærer at give Undervisning som Privatlærer. Under disse Forhold var det Holberg dobbelt kjærkomment, at det Rosenkrands'ske Stipendium — 100 Rdl. aarlig i fire Aar — tilfaldt ham just paa dette Tidspunkt og forpligtede ham til en Udenlandsrejse, paa hvilken han mente at ville have lettere ved at leve »menagerlig«, end om han skulde have hævdet sin nye Værdighed herhjemme.

Historiske Arbejder

Udnævnelse til Professor.

Fjerde Udenlandsrejse 1714-16.

Det var i Foraaret 1714, Holberg for fjerde Gang rejste udenlands. Han tog tilsøs lige til Amsterdam og derfra over Rotterdam og Antwerpen til Bryssel. Her besluttede han af Hensyn til sin

Kasses Tilstand at tilbagelægge hele den øvrige Rejse tilfods eller med de billige Flodskibe og gjennemførte ogsaa dette Forsæt. Foreløbig spadserede han til Paris, hvortil han ankom »ganske træt«, og hvor han endda maatte vandre en Time omkring i Byen, inden han kunde skaffe sig Tag over Hovedet; thi da han, den forhenværende franske Sproglærer, »ikke ret pronuncerede det Ord Logis«, var der Ingen, som forstod ham, og der overgik ham endog den Krænkelse, at en Pige kritiserede hans Udtale med de Ord: Han taler Fransk som en tydsk Hest. Vanskeligheden ved at gjøre sig forstaaelig har vel havt sin Del i den Tilbagetrukkenhed, hvori Holberg levede i de første Maaneder af sit Pariserophold, »udenfor al menneskelig Omgængelse«, som han selv siger, hjemme omgiven af sine Bøger, ude spadserende ensomt i de offentlige Haver eller siddende paa Bibliotheket, udenfor hvis Dør Studenterne stimlede sammen om Morgenen, for i Kapløb at bemægtige sig Bayles Dictionnaire. Efter nogen Tids Forløb gjorde han Bekjendtskab med en svensk Præst, der fortalte ham, at der var tre Danske i Paris, »nemlig en Medicus, en Præst og en Skrædder, hvoraf de tvende første, endskjøndt de vare Landsmænd, var saa ulige i Sæder og Sind, at de (med Permission at sige) aldrig kunde syes sammen af Skrædderen.« Den omtalte Læge var den allerede da berømte danske Anatom Winsløv, hvem Holberg nu gjorde Bekjendtskab med, og da »intet var ham kjærere, end om han paa nogen Maade kunde tjene sine Landsmænd«, kom Holberg under hans Vejledning til at se sig godt om og gjøre adskillige interessante Bekjendtskaber. Et af disse, en juridisk Manudukteur, uddannede med hele den praktiske Erfaring, som en fattig Franskmand raader over, yderligere Holbergs medfødte Sands for Økonomi, saa han snart blev lærdere deri end selve sin Læremester; »hvorudover, naar der kom nogen Danske eller Norske siden til Paris, som den Ting angaaende vilde spørge Borman (Winsløvs ovenomtalte Antipode), viste han dem hen til mig med disse Ord: Der har I en Landsmand, som forstaaer den parisiske Økonomi meget bedre end jeg«. Dette forklarer, at Holberg efter halvandet Aars Ophold i Paris maatte finde sig højlig tiltalt af en fransk Students Overslag over Udgifterne ved en Rejse til Rom, hvilke han beregnede til tyve Rigsdaler. »Jeg spidsede Øren hertil og fik og alle Omstændigheder at vide af ham, saa at enten jeg sov eller jeg vaagede,

I Paris.

enten jeg stod eller jeg gik, saa stod disse Tanker mig for Hovedet. Lysten trækkede mig til den ene Side, Fornuften til den anden; paa den ene Side stod mig for Hovedet mit svage Legeme, min smalle Pung, Stratenrøvere, Sørøvere, Støv og Hede; paa den anden Side den forfængelige Ære, som driver Menneskene, i Besynderlighed vore Landsmænd, hvilke ikke tage i Betænkning at rejse udenlands for at se det, de ligesaa godt kunde se i deres eget Fæderneland. Jeg stridede længe med mig selv, men Lysten overvandt Fornuften, hvorudover jeg besluttede at rejse, hvilket gav Aarsag til den Snak, Nogle førte ud om mig herhjemme, nemlig at jeg skulde have forandret min Religion og kom aldrig hjem mere.«

Uden Besværligheder af forskjellig Art gik Holbergs Romerfærd da heller ikke for sig. Han tiltraadte den i Begyndelsen af August 1715, idet han tog med Flodskib lige til Auxerre, derfra tilfods til Chalons, atter med Skib ad Saone til Lyon og ad Rhone til Avignon, tilfods til Marseille og derfra med en Skipper til Genua. Men paa denne sidste Del af Rejsen blev han angreben af en heftig Feber, formodenlig hidført ved Nydelsen af de i Vinhøstmaaneden saa billige Druer istedetfor en mere substantiel Føde; i otte uendelig lange Dage var han fængslet til sin Køje, og han blev i den elendigste Forfatning bragt iland i Genua, hvor han faldt i Hænderne paa en ubarmhjertig og havesyg Vært. Ene og forladt i det fremmede Land saae han sig Døden nær og havde allerede opgjort sit Regnskab med denne Verden, da en ung Mand tilfældigvis blev vidende om hans Tilstand og tog sig hjælpsomt af ham, idet han først og fremmest skaffede ham et bedre Logis; først efter at Holberg var kommen paa Benene igjen og hans ukjendte Redningsmand var rejst sin Vej, viste det sig af Fremmedbogen, at det var to Danske, der her havde truffet hinanden. Efter fjorten Dages Ophold i Genua gik Holberg, skjøndt Feberen endnu havde Tag i ham, med Skibslejlighed til Civita Vecchia; mellem Livorno og sidstnævnte Havn holdt en afrikansk Sørøver ind paa det Skib, der førte Holberg og hans fyrretyve Medpassagerer, men til alt Held gav han sig først ilag med dets Ledsager, og under Kampen mellem disse to saae Holbergs Skib sit Snit til at slippe bort. I Begyndelsen af Affairen, da Skibet blev gjort klart til Forsvar og alle Passagererne bevæbnede, var Holberg yderst altereret af Skræk, men »da den første Hede var overstaaet«, kom han til Besindelse,

igjen; han giver i sin Levnetsskildring en meget anskuelig Beskrivelse af Situationen: »De italienske Fruentimmer satte da al deres italienske Blufærdighed til Side og kom flyvende ud af Kahytten med Haaret om Ørene Al deres Bestandighed havde de tabt, og man kunde saagodtsom se den visse Død afmalet paa deres Ansigter. De gik og tudede, saa man kunde høre det langt borte, indtil omsider Skibsfolkene talte til dem, at de skulde holde op med saadan Adfærd, som ikke kunde hjælpe dem noget; de holdt vel ogsaa op at skrige, men de bleve dog ved at gaa og vriede deres Hænder og bestormede Himlen med dybe Suk. Munkene vare ikke mere modige end Fruentimmerne, thi endskjøndt al deres Lærdom er en stedsevarende Prædiken om Døden, viste de dem dog ligesaa bedrøvede og bange derfor som de Andre. Nogle af dem laa paa Dækket og raabte paa deres Helgene, Andre slog sig selv i Hovedet, og det var umuligt, at al denne Klagen og Graad kunde stilles, ihvormeget at vi Andre baade bad dem og skjændte paa dem derfor. Dersom min Herre havde seet mig saa udtæret, som jeg var af den langvarige Sygdom, saa at jeg neppe kunde hænge sammen, med min Kaarde ved Siden, da jeg stod i Ordre de Bataille paakaldende St. Anthonium ligesaa stærkt som de Andre, skulde han udentvivl have leet sin Mave itu.« Fra Civita Vecchia vandrede Holberg til Rom og blev her Vinteren over, stadig plaget af Feberanfaldene. I Rom. De Studier af historisk og særlig kirkehistorisk Art, han havde tænkt sig at skulle dyrke her, vanskeliggjordes ham højlig paa Grund af det Forbud mod Udlaan fra de offentlige Bibliotheker, der omfattede den største og betydeligste Del af denne Litteratur; til Gjengjæld fik han saameget mere Tid til at sætte sig ind i Roms Historie og anskueliggjøre sig den ved et fortroligt Bekjendtskab med dens efterladte Mindesmærker, som han ivrigt studerede under sine idelige Strejftog i Byen og dens nærmeste Omegn. Ogsaa »hvorledes man skal føre sin Økonomi i Rom«, satte Holberg sig ind i: han kjøbte Gryde og Potter og kogte selv sin Mad, alt imedens han havde »staaendes ved Ilden Pen og Blæk og havde Bogen i den ene Haand og Grydeskeen i den anden«, under hvilken Kombination af Sysler han jo stundom maatte gjøre den Erfaring, »at det ikke var let at baade koge og filosofere paa eengang«. Ved Nyaarstid fik han til Husfæller en italiensk Skuespillertroupe, som holdt Prøver til langt ud paa Natten paa en Komedie af et

lignende Indhold som Molières »Doktoren imod sin Villie«; vi anføre dette, fordi det er det første Sted i sit Levnetsløb, hvor den tilkommende Skuespildigter nævner Noget, som staaer i Forbindelse med Theatret, og det endda kun for at beklage sig over, at »Gøglerne« plagede ham om Natten og forstyrrede ham i hans Studeringer om Dagen. Fra hans Ophold i Paris forekommer der ikke nogen eneste Bemærkning om det franske Theater.

Sidst i Februar forlod Holberg Rom og vandrede til Florens, derfra over Apenninerne til Bologna, over Parma og Piacenza til Turin, en By, der tiltalte ham meget, og hvis Beskrivelse giver os et Indblik i hans og hans Tids Smag for Arkitektur: »Turin er den allersmukkeste By, jeg nogentid har seet. I den Del af Staden, som kaldes den nye og indbefatter den halve Del af hele Byen, ere alle Husene saa nette og velproportionerede, saa at man ikke skulde sige, at det var Huse, man saae, men snarere, at det var et helt stort og langt Palais; thi Husene kan man ikke kjende fra hinanden uden alene ved Tegnene eller Opskriften over Dørene.« Over Alperne drog han ind i Savoyen, og ved Omtalen af dette Land supplerer Holberg sin nys citerede Kunstbetragtning med en Udtalelse om Naturen, ikke mindre karakteristisk for en Tidsalder, der endnu stod fjernt fra den langt senere fødte romantiske Naturbetragtning: »Endskjøndt Landet er klippefuldt og fælt at se til, er der dog mange smukke Stæder og Byer deri.« Tilfods naaede Holberg Lyon, hvorfra det var hans Hensigt at tage ad Flodvejen til Paris; men for at drive sin stadige Rejsefælle Feberen paa Flugt fulgte han nogle Rejsendes ivrige Raad og drak sig om Aftenen en saa grundig Rus, at han næste Morgen var helt forstyrret i Hovedet og ikke at formaa til at gaa ombord, saa Skibet sejlede fra ham og
I Paris. han atter maatte tage Foden paa Nakken og vandre til Paris, »hvor hverken min Værtinde eller mine Venner kunde kjende mig, dels over det jeg var bleven saa brun i Ansigtet som en Morian, dels over den Fedme, jeg havde lagt mig til; thi da jeg rejste til Rom, var jeg saa mager, at man kunde se igjennem mig, og nu kom jeg tilbage til Paris saa tyk som en Borgemester. Saaledes er en idelig Motion højst tjenlig for min Sundhed; paa denne hele Rejse, ihvorvel jeg havde min Feber at drages med, kunde jeg dog æde som en Hest, saasom jeg ved den idelige Gang blev altid hungrig«. En Maaned blev Holberg i Paris og brugte en Kur mod Feberen, men

uden Nytte. I Amsterdam blev han derimod af med den uden Doktor og Medikamenter. Han blev bedt i Selskab hos en Ven, hvor der blev musiceret, »og da de præsenterede mig et Instrument, fordrev jeg den hele Dag i Musik og Fornøjelse indtil den mørke Nat, da jeg forlod dette Kompagni og forføjede mig hjem og ventede Dagen efter som sædvanligt paa min Feber; men da fornam jeg, at den udentvivl maatte være løbet hjem til Italien igjen, hvor den var kommen fra, ikke heller fandt jeg derefter noget Anstød deraf, uden at jeg paa de Dage, jeg plejede at plages af den, fandt en liden Mathed i Legemet. Saaledes blev jeg da kureret ved Musik, da al Medicin ikke kunde hjælpe«. Tilsøs tog Holberg til Hamborg og derfra over Land til Kjøbenhavn, hvor han maa være ankommen ud paa Sommeren 1716. I Amsterdam.

Endnu samme Aar udgav han det retsfilosofiske Skrift »Introduktion til Natur- og Folkeretten« og lagde ved det klart for Dagen, baade hvor livligt og underholdende han kunde behandle selv slige strengt videnskabelige Emner, og hvor tidligt han havde Øjet aabent for de af de Lærde hyppigst oversete nationale Sider af en saadan Fremstilling, idet han her inddrog den danske og norske Lovgivning under sin Undersøgelse istedetfor, som sine Forbilleder, at holde sig udelukkende til Romerretten. Skriftet blev senere omarbejdet, udkom i flere Oplag og oversattes paa Tydsk; men det var først efter endel Aars Forløb, det naaede en saadan Anseelse og Udbredelse; ved sin Fremkomst fandt det ikke stor Afsætning og hjalp derfor ikke til at forbedre Forfatterens meget tarvelige Kaar. I Slutningen af Aaret 1717 blev der omsider et Professorat ledigt, men i — Metafysiken, den sublimeste Del af den filosofiske Tænkning og altsaa endnu mere utilgængelig for Holbergs intellektuelle Konstruktion end Filosofien i Almindelighed, som han dog etsteds i sin Levnetsbeskrivelse frimodig erklærer sig ganske uskikket til at fatte: »Jeg kunde vel endelig bringe en Syllogismus tilveje, men af en Slumpelykke; thi enten den var i Barbara eller Elisabet skal jeg ikke meget sige*). Jeg havde og nok hørt, at

Introduktion til Natur- og Folkeretten

Professor i Metafysik.

*) Lærebøgerne i Logik betegnede i den »første syllogistiske Figur« en »generel« Bekræftelse ved Bogstavet A, en dito Benægtelse ved E, en »partikulair« Bekræftelse ved I og en dito Benægtelse ved O og opstillede som Hjælp for Hukommelsen fire Ord med en af disse Vokaler fremtrædende i hvert, nemlig: *Barbara, Celarent, Darii, Ferio.* Idet Holberg nævner den første af disse logiske Rubriker, lader han skjemtende Ideassociationen føre til et andet kvindeligt Navn som den næste i Rækken.

Det ældste Portrait af Holberg,

»Medlem af Konsistorium og Professor i Historie i Kjøbenhavn« 1731. Titelkobber til 1. Udg. af Danmarkshistorien.

der var Noget til i Verden, *Philosophia Instrumentalis* kaldet, hvor Logica og Metaphysica fører Regjeringen; men denne havde jeg aldrig havt noget med at bestille. Thi jeg tilstaaer rent ud, at jeg ikke endnu veed, hvormange *Prædicamenta* og *Prædicabilia* Logica udi Ufreds Tider kan føre i Marken, hvad Kunster og Machiner man skal bruge til at bestorme et Cathedra, eller hvad Kanoner man bruger at beskyde en Præses med. Jeg har tidt havt isinde at ville anvende nogle Dage derpaa, men aldrig endnu har jeg været saa lykkelig, at jeg har faaet Tid dertil. Men dette maa min Herre ikke lade sig mærke med for Nogen, thi hvis denne min Ignorance blev bekjendt, vilde jeg blive foragtet af alle Scholasticis. Thi jeg er i Philosophia Instrumentali ganske vankundig, naar jeg undtager Instrumental-Musik, som og nogenledes kan kaldes en Part af Filosofien.« Det er altsaa let at forstaa, at den nu ledigblevne Lærestol var den, Holberg vilde have valgt sidst af alle, hvis det var kommet an paa hans egen Bestemmelse; men det kom det netop ikke, og vilde han overhovedet ind paa den videnskabelige Embedsbane, maatte han foreløbig overtage Rollen som Philosophus imod sin Villie. Han indrømmer selv, at hans Indledningsforedrag til Metafysikens Ære maatte forekomme alle dens sande Elskere mere som en Ligtale end som en Hylding. »Men da den havde været under mig i Trældom i to Aar, blev den omsider sat paa fri Fod igjen«, tilføjer han; 1720 blev han nemlig Professor i latinsk Filologi og kort efter Medlem af Konsistorium. Hvad forøvrigt Holbergs akademiske Løbebane angaaer, kan det allerede her anføres, at han 1730 blev Professor i Historie, 1735 var Universitetets Rektor og fra 1737 til 1751 dets Kvæstor.

Professor i Historie.

Kun i Forbigaaende nævne vi den litteraire Fejde, Holberg i sin Professorværdigheds første Tid havde med Slesvigeren ANDREAS HOJER, der i en Fortale havde brugt nedsættende Udtryk om de danske Historieskrivere og Nationens historiske Sands i Almindelighed; paafaldende skarpt tog Holberg til Gjenmæle mod dette Udfald, der ogsaa ramte h a m for hans »Introduktions« Vedkommende, og han brugte ydermere den for vor Tids litteraire Moral højst paafaldende Fremgangsmaade, at lade sit Angreb fremtræde under et Pseudonym, som var en endnu levende Persons, den berygtede Student POUL RYTTERS borgerlige Navn. Denne litteraire Polemik under et paataget Navn, denne hvasse og vittige Imødegaaelse

Polemik med Hojer.

gaaelse af »Tydskerens« Overgreb, danner i visse Maader Overgangen til Holbergs frie Satiredigtning og har vistnok, ham selv ubevidst, forberedt ham til den nærmeste Fremtids Gjerning.

Hvad der ellers har ført Holberg hen mod den komiske Poesi, gjør han ikke Regnskab for paa anden Maade end ved en Ytring om, at »man fornøjes ved Forandring paa Studeringer, ligesom Jorden ved Forandring af Sæden«. Hidtil havde han anvendt al sin Tid paa Jura, Historie og Sprog og havt saa liden Sands for Poesien, at han »ikke engang kunde finde ringeste Fornøjelse i at høre det allerzirligste Vers«. »Jeg var allerede tredive Aar gammel, førend jeg nogentid tog mig fore at skrive et Vers, omendskjøndt jeg levede paa et Sted, hvor der er saa god Forraad paa Poeter som paa Fluer i September Maaned.« For ikke altid at være en ledig Tilhører, gav han sig til at skrive en Satire, som han selv kalder en Efterligning af Juvenals sjette, men som i sin hele Udførelse er saa selvstændig, at det egenlig ikke er Andet end selve Impulsen, Holberg kan siges at have modtaget fra den romerske Satiredigter.

Første Satire. Dette Holbergs første poetiske Arbejde, som imidlertid ikke blev udgivet før nogle Aar senere sammen med fire andre Skjemtedigte, har til Titel: »Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig«. Den nærmeste Gjenstand for Satiren er altsaa det mellem en gammel Mand og en ung Pige paatænkte Ægteskab, hvis Farer og Ulemper for den førstnævnte Part Digteren udmaler, medens hans Skjemt nu og da ogsaa rammer de ægteskabelige Misèrer i Almindelighed. Tonen er paa sine Steder meget fri, og tildels paa Grund af Digtets ringe Omfang lægger man mere Mærke til de her forekommende Platheder, end hvor disse i Holbergs senere Arbejder ere spredte over et større Rum. Paa adskillige Steder møde vi Themaer, som lejlighedsvis komme igjen i Komedierne eller ere blevne udførte videre i dem. Om en Replik i »Pernilles korte Frøkenstand« minder saaledes de Vers, hvori Poeten forestiller sin Ven, at denne dog endelig maa være paa det Rene med, at det ikke er hans Person, men kun hans Penge, som kan bevæge en ung Pige til at ægte ham:

Om mig betroet var din Vielse at gjøre,
jeg ej Betænkning tog, slig Formular at føre:

Jeg spørger Eder ad, Pernille! om I er
af Hjertens Grund beraad, med dennes Læddiker
at gifte Eder, med Jens Larsens Guld og Kroner,
med anden gangbar Mønt og Obligationer.

At Magdelone i »Den honnette Ambition« maa paatage sig Skylden for sin Mands Rangsyge, er en dramatisk Udformning af det Raisonnement, Poeten anstiller som en Forklaring af sin Vens Giftermaalstanker:

Men hør, en Herlighed jeg Dig vil dog fortælle,
som Du kan nyde ved en saadan Ægtefælle:
Du gaaer frugtsommelig jo med en *Characteer*,
Du frygter, at man din Ærgjerrighed beleer;
med saadan Lejlighed jeg haaber, Du saa mager,
at din Pernille Skyld for Saadant sig paatager.
Du sige kan: jeg blev Jens Larsen for min Part,
ej Titel skjøtter; men man kjender Kvinders Art,
man Fruentimmer maa i slige Sager føje,
de unge Koner ei med deres Stand sig nøje:
Pernille Larsens, det er jo saa gammeldags,
nej, Frue og Madam samt andet saadant Slags
det haver anden Art, det udi Øret klinger.
Siig, Du har ingen Ro for hende, hun Dig tvinger;
saa gjør de fleste Mænd, de saa besmykke sig,
for den Post Kvindekjøn dem er umistelig.

Holberg fortæller, at han, faa Dage efter Tilendebringelsen af denne Satire, viste den til en af sine Venner, som gav ham det Vidnesbyrd, at han havde »en god Gejst«, men tillige paaviste, at han »ikke vel havde iagttaget Reglerne« (ligesom Jakob Berg, hvis Vers Broderen Erasmus erklærede for »materialiter ypperligt«, men formaliter mangelfuldt). Holberg gav sig da til at øve sin Pen paa nogle mindre Arbejder; da dette var gjort, fortæller han videre, »tog jeg mig fore at skrive det bekjendte komiske Poema, som endnu læses og opregnes saagodtsom udenad baade af Svenske og Tydske, hvilke af Begjærlighed til at læse dette Vers har lagt sig efter det danske Sprog«: Heltedigtet **»Peder Paars«**.

Det første Hefte af **»Peder Paars«** udkom i November 1719 under den udførlige, om Datidens Gadeviser mindende Titel, som omstaaende Aftryk gjengiver. Det indeholder Digtets første Bog, altsaa Skibbruddet paa Anholt, Skildringen af Øens Statsforfatning, Episoden med Universitets-Disputatsen, Feltslaget og Skipper Børres Forræderi, Fredslutningen, Krigsretten og Kokkens Exekution, det **Peder Paars.**

En Sandfærdig
Ny Viise
Om
Peder Paars
Som giorde en Reyse fra Cal-
lundborg til Aars/
Skreven til Lægedom/ Trøst og Husva-
svalelse for alle got Folk/ som lide Kaars og
Modgang her-i Verden/
Af
Hans Mickelsen
Borger oc Indbaaner i Cal-
lundborg /
Med skiønne Anmerkninger neden under
efter den ny Maade /
Siunges efter den Melodie:
Arma virumqve cano &c.
Eller som den gamle Østerlandske Viise
Ἄνδρα μοὶ ἔννεπε Μῦσα &c.
Klinger vel til alleslags Instrumenter, i sær
til Hackebræt eller Lire.

Trykt i dette Aar.

Facsimile af Titelbladet til 1. Bog af »Peder Paars« 1719.
Efter Originalexemplaret i det St. kgl. Bibliothek.
(»*Arma virumque cano*« er Begyndelsen til Virgils Æneide, »*Ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα*« til Homers Odyssee.)

natlige Spøgeri, Krigen mellem Fogden og Peder Paars, Sidstnævntes Tilfangetagelse og Fogeddatterens Forelskelse i ham; sidste Side ender med følgende Anmærkning: »Hvorledes Peder Paars, som en Jason, ved Jomfruens, som den anden Medeæ, Hjælp kom fra Øen, derom skal tales i en anden Bog, saa snart jeg kan faae tilstrækkelige Dokumenter derom.« Heftet indledes med en Fortale til Indbyggerne i de Nye Boder«, til hvilke Hans Mikkelsen anbefaler »denne sandfærdige Vise om Peder Paars« som en bedre og nyttigere Læsning end de mange daarlige Viser, de daglig give Penge ud til, thi »af denne store Heltes Exempel kan man lære, hvorledes man skal skikke sig udi Kors og Modgang og tilligemed opmuntres til Dyd og Tapperhed«. Efter denne Henstilling følger Just Justesens »Fortale til den skjønsomme Læser«, hvori det fremstilles som Skriftets Opgave, foruden »at raillere med de mange Viser, som af gemene Folk her blive læset med saa stor Begjærlighed«, endvidere at »skjemte med prægtige Heroiske Vers«, til hvilket Øjemed det hedenske Gude-Apparat er bragt i Anvendelse; thi »sandelig, naar man tager af Homero og Virgilio Guder og Gudinder og det, som man kalder Merveilleux, er det Øvrige meget mavert, nemlig tvende Mænds Rejse fra een Sted i den Midlandske Sø til den anden.« Derimod har det ingenlunde været Autors Hensigt at satirisere over Nogen i Særdeleshed, end ikke over Anholts Indbyggere, »som for hundrede Aar siden*) ikke gave sig ud for de største Helgene«; thi »Poeten er saa stor Hader af plumpe Satires, som han er en Elsker af saadan Slags Skjemt, som findes i dette Skrift«.

Kort efter første udkom anden Bog af »Peder Paars«, omhandlende Episoderne med Heltens Søvngængeri og gamle Gunilds Mistydning deraf, samt hendes Kamp med Jens Blok, men endnu ikke den bebudede Skildring af Paarses Flugt ved Fogeddatterens Hjælp. Dette Hefte vakte ikke mindre Opsigt, end dets Forgænger havde gjort: Alle talte om denne ligesaa uventede som usædvanlige Digtning, Alle maatte læse den, og en stor Mængde af Læserne forargedes over den, fandt dens Satire hensynsløs, usømmelig og samfundstruende, dens Forfatter foragtelig og strafværdig; man saae sig selv paa det mest Nærgaaende givet til Pris for persiflerende

*) Handlingen i »Peder Paars« angives at foregaa »tre Aar før Kalmar-Krig, altsaa 1608.

Fremstilling og overleveret til Offentlighedens raa Latter, eller man udpegede med geskjæftig Nyfigenhed de dels velkjendte, dels hidtil ganske ubekjendte Personer, paa hvem Satirens enkelte Træk skulde sigte, hvilket avlede saameget større Bitterhed paa den ene, saameget plattere Hoveren paa den anden Side, som Samfundet jo kun var lille og spidsborgerligt. Den, der først tog til Gjenmæle mod Satiren, var den ellers paa andre litteraire Omraader velbevandrede Etatsraad FR. ROSTGAARD, og baade var hans Anke i højeste Grad alvorlig og han selv som en Hoffet nærstaaende Mand (gift med en uægte Datter af Dronningens Fader) tilsyneladende istand til at give den forøget Vægt. I en til Kongen i Decbr. 1719 indgiven Klage paatalte han som Ejer af Anholt den haanlige Omtale, der var bleven Øens Beboere og Embedsmænd til Del i »Peder Paars«, i hvilken »skammelige Paskvil og Skandskrift« de vare blevne fremstillede som »Røvere og Røverhunde«; men ikke nok hermed: det forargelige Digt indeholdt, som det godtgjordes ved Citater — med hvis Paavisning den lærde GRAM havde været Rostgaard behjælpelig — en Række af »usømmelige og bespottende Expressioner imod Universitetet, Rektor, Biskoppen og andre Professorer, ja imod den kristelige Religion og Guds hellige Ord, samt nogle Poster, som mærkeligen præjudicerer den høje Øvrighed og de af den satte Love og Anordninger«, af hvilke Grunde Rostgaard indstillede til Kongen, »om ikke saavel den rette Autor som Bogtrykkeren og den, som Skriftet forhandler, burde efterforskes og tilrettesættes, Skriftet være forbudet og konfiskeres, indtil Auctor opledes, og de Exemplarer, som kunde paagribes, efter Loven til Auctors velfortjente Beskæmmelse af Bøddelen opbrændes; hvorved andre ligesindede ørkesløse Digtere kunde lære at holde deres Pen i Tvang og hellere at anvende deres Tid og Arbejde paa Noget, som kan tjene baade Andre og dem selv til Ære, end paa det, som er fraværende, uskyldige og tro kongelige Undersaatter til Beskæmmelse«.

Det var truende Skyer, der trak op over den ukjendte Forfatters Hoved; men Jupiter udsendte intet Lyn. Traditionen vil vide, at Frederik IV. lod sig Digtet forelæse og morede sig over det; Kjendsgjerning er det, at Statsraadet i Februar 1720 afgav følgende Resolution: »Konseillet finder ikke, at dette Skrift bestaaer af Andet end lutter fingeret Skjemt, som hellere kunde bleven udeladt end skreven; men som ikke fornemmes, at Pro-

fessores besværge sig, at Noget i Bogen er anført, som enten toucherer dem eller Universitetet eller strider imod Religionen, saa kan Konseillet ingenlunde bifalde Rostgaards Mening, at det skulde meritere saadan Ressentiment eller saa høj Straf.«

Tredie Bog af »Peder Paars« udkom først, efterat dette Uvejr var drevet over, og Hans Mikkelsen hentyder i sin Fortale til Forsinkelsen, idet han siger: »Jeg har for to eller tre Maaneder siden kunnet lade denne tredie Bog komme for Lyset, men er derfra bleven afskrækket, saasom jeg har fornummet, at en Landsbydegn har udi et haardt Skrift ivret sig saameget mod denne Historie, hvilket er saameget des farligere, efterdi det godt Folk kan lettelig indbilde gemene Almue, at naar man skjemter med en Degn, som det høje og vigtige Embede er betroet at sige Amen udi Kirken, man da nødvendig ogsaa skjemter med Religionen.« Hvad de øvrige mod Fortællingen rettede Besværinger angaaer, har Hans Mikkelsen anmodet Just Justesen om at imødegaa dem, »saasom han er en lærd Mand, der udi sin Ungdom adskillige Gange har responderet med stor Berømmelse og derforuden fører en hvas Pen«. I den derefter følgende anden Fortale udfører Just Justesen da dette Hverv i sin »Betænkning over Peder Paarses Historie«. Han gjør opmærksom paa, at »jo mer generaliter man moraliserer, jo mindre kan det kaldes Satire«, og hævder netop en saadan almindelig moraliserende Karakter for »Peder Paars«, hvilket gjøres end tydeligere ved en Sammenstilling af dette Digt med Boileaus »*Lutrin*« (som har givet Holberg Ideen til den akademiske Disputation i første Bog); thi ligesom Boileau er en urban Forfatter i Jevnførelse med Oldtidens hensynsløse Satirikere, »saa at, naar man ligner hans Værk med Juvenalis, saa er det at anse som et fint Morale mod plumpe Skandskrifter«, saaledes er atter »Peder Paars«, der kun »giver Karakterer paa en og anden ringe, urimelig Person, som kan findes saavel paa andre Steder som her«, et uskyldigt Skrift i Sammenligning med »*Lutrin*«, som »haver en partikuliere Materie og gjør ligesom en Komedie over Bispen udi Paris og *Chanoines de N. Dame*, som er en delikat Ting at røre ved i Pavedømmet« — »jo mere special, jo mere satyrisk«. Og idet Defensor dernæst betragter den forskjellige Modtagelse, der bliver et Skrift til Del, alt eftersom det har Skjemt eller Alvor til Indhold, bemærker han: »Udi de sidste forestilles Fejl og Lyder selv, men udi de første

afmales de under en eller anden fingeret Person. Nu er det ingen Skribent muligt, hvorvel hans Forsæt aldrig er at røre Nogen *in specie*, at han jo dog træffer Ens Karakter mer end en Andens, hvilket giver adskillige Folk Anledning til at tænke: Mon han ikke mener mig? Mon han ikke sigter paa Dig? Nu er det og aldrig saa, at jo Autor, hvor uskyldig han har levet i Verden, kan have sine Uvenner. Disse glemme ved saadan Lejlighed ikke at kaste Olie udi Ilden og ophidse de Første til at forfølge Autorem og bestyrke dem udi den falske Suspicion, de have fattet. Saa gaaer da Krigen an. I deres Manifester blive aldrig indførte deres rette Motiver, men der tages Anledning af Andet, og glemmes da aldrig at bruge Guds hellige Navn. Saa er det gaaet denne gode Autor.«

Illustration af »Peder Paars«.
Efter Træsnittet i Udgaven af 1720.

I tredie Bog skrider Handlingen videre med Skildringen af Nilles Elskovsnød, Marthes Underhandling med Paars, dennes Vaklen mellem Troskaben mod Dorothea og det fordelagtige nye Tilbud, Peder Ruuses Argumentation til Fordel for dette sidste, Venus' Indskriden i Faveur af den første Kjærlighed, Paarses Forræderi mod Nille ved at forlade Øen uden hende paa den af Marthe rustede Jagt, den Forladtes Klage og endelig Avinds Alliance med

den hos en Klokker trufne Søvngud, der overvælder Anders Styrmand og derved faaer Skibet bragt ud af den rette Kours. Den for »Peder Paars« i Mellemtiden vakte yderligere Opmærksomhed skaffede dette Hefte endnu større Afsætning end dets Forgængere, og den Popularitet, Digtet havde forstaaet at skaffe sig, fik et meget talende Udtryk i den Omstændighed, at den industrielle Bogtrykker Jochum Wieland udenvidere foranstaltede et Eftertryk af de tre udkomne Bøger. Formodenlig af denne Grund udgav Holberg ikke Digtets fjerde og sidste Bog særskilt, men i Forbindelse med det tidligere Udkomne og med en Tilføjning til 3. Bogs 3. Sang; denne første fuldstændige — af Holberg kaldet den tredie — Udgave af »Peder Paars« har til Titel: »Peder Paars, *Poema Heroico-comicum* af Hans Michelsen«, 1720. Den er udstyret med Illustrationer og ledsaget af et quasi-historisk Apparat til Bestyrkelse af Fortællingens Paalidelighed, til Støtte for hvilken der jevnlig henvises til bestemte Pagina af Hans Mikkelsens Kildeskrifter: Paarses Dagbog med Peder Ruuses Fortsættelse, Anders Styrmands Sø-Journal, Jens Bloks Beskrivelse af Øen Anholt, Tydske Jochums Beretning om sin Tidsalders Begivenheder, Gamle Gunilds Liv og Levnet, beskrevet af Christen Stork, samt en i Manuskript forefunden gammel Kallundborgs Krønike.

Holberg kaldes i en vis Betydning med Rette »den danske Litteraturs Fader«; i samme Betydning maa da »Peder Paars« betragtes som vor Litteraturs Førstefødte, og det er af denne Grund, der her er gjort forholdsvis saa udførlig Rede for Digtets Udgivelseshistorie. En nærmere Betragtning af dets Art og Indhold skal nu søge at forklare Grundene baade til den Opsigt og til den Uvillie, dets Fremkomst vakte.

Peder Paars som litterair Parodi.

»Peder Paars« frembyder to Hovedsider for Betragtningen: den er en litterair Parodi og en almen Satire. Gjenstanden for den litteraire Parodi er det antike Heltedigt og dets moderne Efterabelser. Beundrere af Holberg, hvem det syntes at være en Forringelse af hans Storhed, om de maatte tilskrive ham nogen Mangel paa Sands for Oldtidsdigtningens ophøjede Egenskaber, have villet bestride denne Tendens hos »Peder Paarses« Forfatter. Men dette er ligesaa urigtigt som uhistorisk. Selv om ikke Digtets hele Anlæg og Udførelse bestandig pegede tilbage til de antike Forbilleder, have vi Holbergs *alter ego* Just Justesens Ord for, at »dette Poema

er tildels skrevet for at skjemte med den hedenske Theologi«. I Betragtningen af denne, af den græske og romerske Mythologi og den deraf udsprungne klassiske Digtning stod Holberg omtrent paa

De allesammen laa fast ligesom i Dvale . . .
1. Bog 2. Sang.

Illustration af »Peder Paars«.
Efter Kobberstikket i den tydske Udgave af 1764.

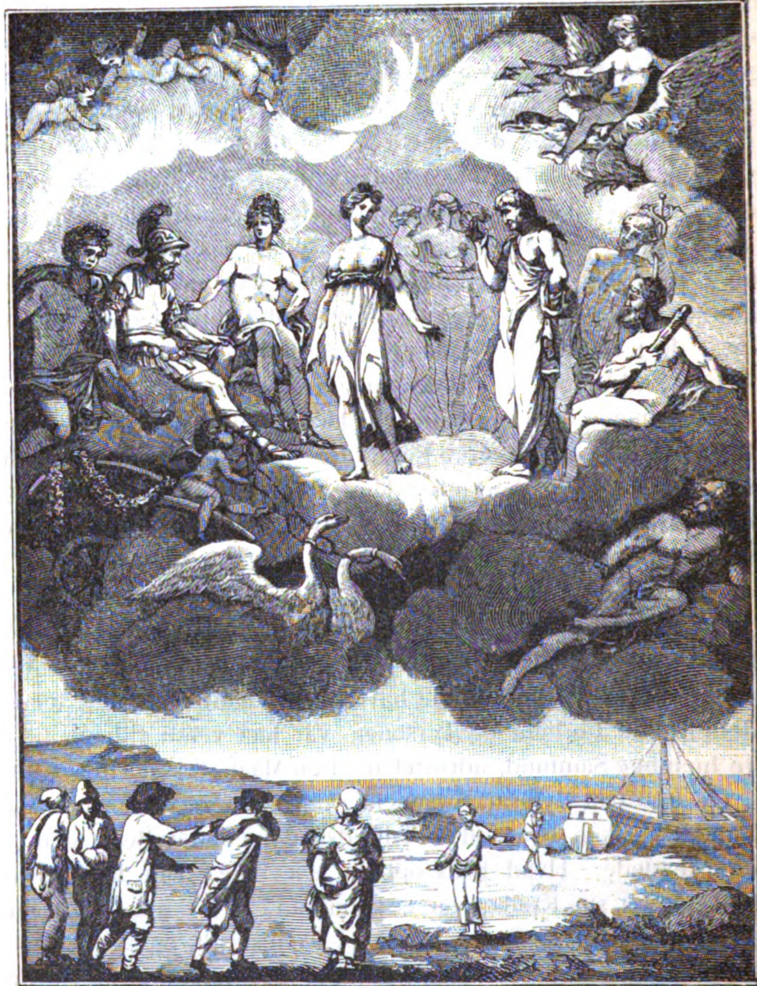
samme Trin som hele sin lærde Samtid; om han end ikke som den fortabte sig i Drøftelsen af grammatikalske og antikvariske Undersøgelser, var det dog kun en konventionel Ærbødighed, han

viste den antike Poesi: af dens Aand var han uberørt og maatte vel endog betragte den som en, en »fornuftig Tidsalder« uværdig Overtro og Barnagtighed. Han »læste vel undertiden latinske Vers, men ikke uden naar han blev tvungen dertil«, og da »ikke saameget for den Fornøjelse, han havde deraf, som for at profitere af det latinske Sprog«; som et kvikkere Hoved og en modigere Natur end de Fleste af sine Samtidige tog han Bladet fra Munden og udtalte, hvad de Andre tænkte i deres stille Sind, men undgik selvfølgelig alligevel ikke den Beskyldning for Profanation, der ledsager ethvert Brud med Konventionen. Han anlagde sit Digt med Handlingen i Æneiden som Forbillede, og om han end ikke fulgte det ret længe, bevarede han dog det hele Gude-Apparat med dets Indgriben i de jordiske Begivenheder, efterlignede Homers og Virgils vidtløftige Skildringer og Omskrivninger og ledsagede helt igjennem disse Udmalinger og Lignelser med Henvisninger til de tilsvarende Parallelsteder hos de klassiske Forfattere. Ved Modsætningen mellem denne olympiske Verden med dens pathetiske Sprog og Digtets plebejiske Personligheder med deres lave Interesser opnaaer »Peder Paars« en af sine komiske Virkninger.

Peder Paars som Samfundssatire.

Men denne er ikke den væsenligste. Hvad Holberg først og fremmest tilsigtede, var en satirisk Belysning af sin Samtids Forkertheder. Fra sine Udenlandsrejser, der paa Grund af hans ejendommelige Maade at færdes paa havde bragt ham i Berøring med en Uendelighed af Forhold og Personer, var han vendt tilbage til det snevre hjemlige Samfund, udrustet med en Maalestok for dets Kulturhøjde og med den Evne til Sammenligning, som er det bedste Værn mod al Hensynken i orthodox Tilfredshed med det Bestaaende, af Vanen Hævdede. Hvad hans opladte Øje saae, naar han kastede Blikket rundt i sin Kreds, var et Samfund, der i alle Henseender stod langt tilbage for Kulturlandene i Fremskridt og aandelig Frihed, en Stagnation, der havde antaget det selvtilfredse Filisteris forstenede Form. Mod denne rettede han da sin Satire: den skulde stede Filisteriet tildoms, gjøre det Forstenede flydende igjen. I sine Komedier bringer Holberg to Slægter paa Scenen, den gamle og den unge, og hvorvel hans Sympathi mest er paa den Sidstes Side, harcellerer han dog jevnlig ogsaa d e n s Udskejelser og Latterligheder. I »Peder Paars« har han overvejende den gamle Slægt for Øje; den repræsenterer for ham den døde Tradition, den Kultur, der

III. Bog, 3. Sang.

Hvor vil ſaa tilig hen den ſucker-ſöde Frue,
Tör hun vel vove ſig ſaa tyndklæd af ſin Stue?

Illustration af den 1772 »ved et Selskab« udgivne Kvartudgave af »Peder Paars«.
Tegnet af Wiedewelt. Stukket af Clemens.

engang har havt Livets Ret, men hvis sjælløse Skal er bleven tilbage langt ud over Tiden og nu tynger Udviklingen som en død Vægt, den maa slæbe med sig. Under Filisteriets Rubrik lade saa at sige alle Figurerne i »Peder Paars« sig indordne, saameget mere som de ere hentede fra Provindslivets stillestaaende Tilværelse. Allerede i første Sang opruller Anholtmandens Personalbeskrivelse en sand Filister-Idyl: Indbyggerne paa den herlige Ø roses som de der »lever kristelig og nærer sig af Vrag«; Fogden er en ærlig Mand og røgter sit Dommerembede med ligesaa stor Retfærdighed som Mildhed: tre Personer, der havde myrdet og plyndret en Skibbruden, dømte han ifjor til at være Tremarksmænd, »dog skulde Dommen være dem ej til Præjudits paa gode Navn og Ære«; Troen er ren og pur og har været saa fra Arilds Tid, thi Fogden taaler intet nymodens Sværmeri, og navnlig var han nidkjær til at forbyde den for endel Aar siden opkomne kjætterske Lære, at Beboerne ikke havde Ret til at tilegne sig de opdrevne Vrag; Præsten præker og døber godt og er desuden en lærd Mand, der ikke har nogen Bibel, men til Gjengjæld herlige Postiller med Kobberstykker i; Degnen er ikke ulærd, han støber skjønne Voxlys og skulde vel endog kunne døbe Børn, om det forlangtes; beklageligt er det kun, at der mellem disse to udmærkede Mænd er opstaaet en, som det synes, uforsonlig ritualistisk Trætte, idet Præsten forlanger af Degnen, at han skal folde sine Hænder, naar han læser Bønnen i Kordøren, hvilket Degnen haardnakket nægter at gjøre, efterdi det ikke er med Gebærder, man skal dyrke Gud. I Digtets videre Gang passerer en

Cul-de-Lampe til sidste Sang af »Peder Paars«.
Kvartudgaven 1772.
Tegnet af Wiedewelt. Stukket af Clemens.

lang Række Filistre Revue forbi Læseren, snart som Deltagere i Handlingen, snart som episodiske Figurer: de tre lærde Filologer, der skamslaa hverandre under Disputen om, i hvilken Legemsdel Venus blev saaret i den trojanske Krig; Peer Iversen, der er meget lærd, »thi han sig børster ej, sig aldrig Haaret kæmmer, som ret grundlærde Folk hel nøje ta'er iagt«, og der »holder det for Synd, paa Modersmaal at skrive«, at ikke Haandværksfolk og Bønder skulle blive for lærde; gamle Gunild, der holdes for at kunne kurere bruddet Ben med Spyt, forgjøre Folk og ride i Luften paa et Koste-skaft, men har en til Rædsel grændsende Respekt for Tyrken og Paven; Barberen Jens Blok, der kan danne sig en Mening om en Bog alene ved at læse Fortalen og som Læge »bruger et Slags Kur for Heste, Fæ og Folk«, saa at han menes at have udfundet det saakaldte *Universale* i Medicinen; »Spitzborgeren« i den jydske Kjøbstad, der vil banke sin Søn af Patriotisme, fordi han har skrevet det udanske Ord »Franco« udenpaa et Brev; Byskriveren Lars Hick, »som orthografisk var« i den Grad, »at han Materien kun agtede hel føje« — *e tutti quanti!* Forrest i Rækken staaer Digtets Hoved-person Peder Paars selv, den velmeriterede Provinds-Borgermand, »som kunde regne op fast sexten Kræmmer-Aner«, »som udi Kal-lundborg fast havde bedste Bod, en stor Korrespondents paa Stege, Thy og Randers«, ja endog havde faaet et meget høfligt Brev fra Skipper Sibrant i Amsterdam; med bred Værdighed gjør denne den lavpandede Honnettetets Repræsentant sig gjældende i de for-skjellige Situationer, han omtumles i, bestandig nydende sig selv med selvtilfreds Vigtighed, og hvor der paakommer ham heroiske Aspirationer, som ikke fuldt stemme med Filisteriets Grundvæsen, men til hvilke Overholdelsen af Heltedigtets Form nøder Digteren, der trækkes han hurtigt ned paa den platte Jord igjen af den Erkeplebejer, som er stillet ham ved Siden, den gement-fornuftige Skriver og Krambodsvend Peder Ruus.

Endnu mere end gjennem Figurtegningen er det gjennem Raisonnementet, at Digterens Satire faaer Luft, og de forskjellige Emner, som her bringes paa Bane i livlig Afvexling, danne til-sammentagne ligesom Ouverturen til Komedierne, samlende mange af disses Motiver i denne enkelte Komposition. Hvad Under da, at Tiden spidsede Øren ved at høre denne Musik! Det var en hidtil ukjendt Klangvirkning: Domsbasunen akkompagneret af den

lystige Piccolofløjte, og det Hele gjennemført med en saa rig Variation, at der var Fare for, at hvad der i denne Sammenhæng kun var enkelte Passager, ved senere Lejligheder kunde udfoldes til selvstændige Tonestykker. Forargelsen var stor; men for ikke at gøre Tiden Uret ved at lægge større Skyld paa dens Skuldre, end den rettelig har at bære, maa man erindre, at den ifølge hele sin litteraire Opdragelse ikke ret vel kunde have den rigtige Opfattelse af et saa usædvanligt Fænomen som »Peder Paars«. At Poesien er en Aandsmagt, ja en af de højeste, var endnu en Hemmelighed for denne Slægt; for den stod Digtekunsten som en mere eller mindre snurrig Tidsfordriv, til hvilken der ganske vist udfordredes en vis Opfindsomhed, nærmest i Retning af at skabe Metaforer og Billeder, en vis teknisk Habilitet til Overholdelse af Rhytme og Rim, men som der ikke kunde tillægges nogen alvorlig Mission udover den direkte Belæring eller Indprentning af Leveregler. Var Talen nu ovenikjøbet om et Værk af den komiske Poesi, til hvis rette Opfattelse der fordres end højere Dannelse og fuldere Aandsfrihed, saa kan det ikke undre, at Grændsen mellem almen Satire og personlig Persiflage blev usynlig for Tidsalderens til slige Distinktioner uvante Blik, og at et trangt Samfund nærmest maatte opfatte »Peder Paars« som et raat, ondartet Skandskrift, hvis synligste Virkning maatte blive den, at fylde Menigmand, til hvem Skriftet udtrykkelig henvendte sig, med Foragt for Institutioner i Stat og Videnskab, som han burde se op til og holde i Ære. Denne Betragtning var et af Rostgaards Motiver til hans Klage, medens HOJERS skarpe Kritik over Digtet var paavirket af den hvasse Behandling, han kort forinden havde været Gjenstand for fra Holbergs Side. Dog — siger denne selv i sin Levnetsskildring — »der fattedes heller ikke sunde Forklarere og behjertede Forsvarere for dette lille Værk, der ansaa det baade for noget Stort og Behageligt, paa saadan skjemtsom Maade at skrive nyttige Satyrer, og derfor, da mit Navn blev bekjendt, takkede de mig for begge Dele, og i den Sted Andre toge Anledning heraf at sige, at vi nu begynder at traktere Poesien som Sladder, da sagde disse at vi aflader og holder op derfra, og at vi nu har et dansk Poema, som vi uden Skamme kan vise baade for Franske og Engelske«. Skjøndt Eftertrykket var et grovt Indgreb i Holbergs Ejendomsret, Udgaver. glædede det ham alligevel, at hans Bog saaledes var bleven tre

Gange oplagt i halvandet Aar, »som endnu ikke har hændet nogen dansk Bog«; to følgende Eftertryk bragte Udgavernes Antal i Holbergs Levetid op til fem. 1772 udgav »et Selskab« den smukke Kvartudgave med Wiedewelts Tegninger i Clemens' Stik, den da kun toogtyveaarige Kobberstikkers første offentlige Arbejde. Af senere Udgaver nævne vi her A. E. BOYES i forskjellige Oplag udkomne, det Holbergske Samfunds af F. L. LIEBENBERG besørgede og samme omhyggelige Textkritikers senere yderligere gjennemsete Udgaver af Digtet. Der er udkommet en svensk, en hollandsk og en tydsk Oversættelse af »Peder Paars«, den sidste af Holbergs personlige Omgangsven Kapelmester J. A. SCHEIBE, der har indledet det andet Oplag af sin Gjengivelse med en Biografi af Digtets Forfatter.

Universitets-Tale. Ikke længe efter Udgivelsen af »Peder Paars« gjorde Holberg det klart for Alle, at det ikke blot var skjemtende, han vilde reformere, men ogsaa i fuldt Alvor. Som Universitetets Sekretair skulde han 1720 skrive Programmet til Baccalaurei- og Magistergraden; det var akademisk Sædvane, at de, som havde taget Graden, ved denne Lejlighed skulde roses, hvorfor Holbergs Venner med deres Kjendskab til ham da ogsaa spaaede, at »det vilde ikke gaa vel af for ham«. Deres Spaadom slog til. Holberg dvælede i sin Programtale ved den Kjendsgjerning, at Kandidaternes Antal Aar for Aar tog af, og hvorvel han fremhævede, at dette ikke var nogen Særegenhed for Kjøbenhavns Universitet, men en fælles Lod for alle ældre Akademier, der let stilledes i Skygge af de nyere, saa fremgik det dog tilstrækkelig klart af hans hele Argumentation, at Universitetet just derfor trængte til en Foryngelse baade af Personer og Principer, hvorved der kunde raades Bod paa denne Brøstfældighed — saa klart, at Konsistorium undertrykte Talen, men derved netop »temmelig forhøjede Prisen paa den, som gemenlig skeer, naar en Ting bliver forbuden, thi da gaaer det som med Rygtet, at jo mere det skal holdes gedulgt, jo snarere kommer det ud blandt Folk«.

Skjemtedigte. 1722 udkom Hans Mikkelsens »Fire (rettere fem) Skiemte-Digte«, indledede med en Fortale af Udgiveren, en Betænkning af hans bestalter Forsvarer, den sundt og ædrueligt raisonnerende Just Justesen, samt — som en overgiven Satire over Tidens litteraire

DET NORDISKE FORLAG

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri København

P. HANSEN
ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

12
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

Skik — »et lidet Gratulations-Vers, Hans Mikkelsen til Ære« af »Mogens Andersen, uværdig *Secundæ Classis Collega* i Kallundborg«.

I det første Skjemtedigt om »Heraclitus og Democritus«, Repræsentanterne for den pessimistiske og den optimistiske Livsbetragtning, dømmer Poeten disse tvende Vismænds Anskuelser imellem og kommer til det Resultat, at »den Første græd med Grund, den Sidste bedre lo«. »Apologi for Sangeren Tigellius«, en hos Horats forekommende Person, behandler den Vægelsindedes Karakter, altsaa et Emne, som Holberg kort efter fremstillede dramatisk, men som her beskues med en videre Horizont til Baggrund end i Komedien. Det tredie Digt kaldes »Critique over Peder Paars«, en Samtale mellem Hans Mikkelsen og hans Svoger Tøger om den rette Satires Natur og Væsen, hvorom de To have ganske modsatte Meninger; en Anonym kommer til, erklærer sig for en af Hans Mikkelsens Beundrere og udtaler i de smukkeste Vers, Holberg har skrevet, sin Dom over hans Poesi:

Maaske i Graven naar forraadnet er hans Krop,
maaske naar ved hans Død al Avind holder op,
man slaaer paa anden Streng, i anden Tone spiller,
man seer med Øjne det, man nu ej seer med Briller.
Lad være, Lærdom ej er skjulet derudi,
lad være, at det kun er simpel Fantasi:
et kunstigt Arbejd, skjøndt det er af ingen Nytte,
med lærde Skrifter dog en Kjender ej vil bytte.

Den fjerde Satire er den tidligere (S. 34) omtalte om Ægteskabet; i den femte, »Zille Hans Dotters *Gynaicologia* eller Forsvars Skrift for Qvinde-Kjønnet«, forfægter Holberg en af sine Yndlingsideer: Kvindeemancipationen. — Skjemtedigtene ere udgivne af F. L. LIEBENBERG i »Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter« 1866.

Holberg tog nu, efter hvad han selv fortæller, fat paa sine gamle Studeringer igjen, »der i saa lang Tid vare tilsidesatte«, og prøvede paa at fuldføre et allerede tidligere paabegyndt statsvidenskabeligt Arbejde om Danmarks og Norges gejstlige og verdslige Forfatning. Men hans Sjæls Strenge vare nu engang blevne stemte i Skjemtens høje og lyse Toneart, og det gik ikke saa let at faae denne Klang dæmpet, som han havde troet. Tvertimod — ret nu strømmede der en brusende symfonisk Fylde fra dem, overdøvende

alle hans samvittighedsfulde Betænkeligheder og dragende ham tilbage til Kunsten, til hans Livs Storværk.

Medens det omtalte Skrift var i Arbejde, fortæller Holberg paa sin beskedne og sindige Maade, »faldt det Nogle ind efter fremmede Nationers Exempel at indrette Skuespil paa det danske Sprog, og som man sluttede, at jeg ikke maatte have saa slet Naturel til at skrive saadanne Fabler, blev jeg stedse anmodet om, igjen at tage fat paa det, jeg nylig havde afsagt fra mig [nemlig den komiske Digtning]; paa den ene Side drev mine Venners indstændige Anmodning mig, hvoriblandt der fandtes af de allerfornemmeste Mænd her i Staden, som det ikke var saa let en Sag at nægte; paa den anden Side blev jeg afskrækket af den Fortræd, som slige Skrifter føre med sig. Thi jeg havde noksom lært af de Attakker, jeg havde havt tilforn, hvor vanskeligt det er at lægge sig ud med hele Verden. Men omsider blev jeg dog overvunden af mine Venners Bønner, hvorudover jeg gav mig til mit forrige Arbejde igjen og skrev de Komedier, som siden derefter bleve publicerede og ere nu i Alles Hænder. Dette var mig fornemmelig angelegen, at jeg i disse nye Komedier kunde forestille nye Laster, som ikke vare altfor meget slidte paa i andre Komedier, og som vores Nation i Særdeleshed inklinerer til. Jeg underkastede dem i Førstningen mine Venners Censur og var endnu i Tvivl, om jeg vilde lade dem komme for Lyset; men da jeg saae, at de endnu holdte an hos mig derom, overleverede jeg de fem første til en Bande Komediant-Spillere at forestille.«

Den danske Skueplads.

Med denne »Bande Komediant-Spillere« forholder det sig paa følgende Maade. Frederik IV., der paa sin store Udenlandsrejse som Kronprinds havde udviklet sin Sands for theatralske Forestillinger, underholdt baade en italiensk Opera- og en fransk Skuespiller-Troupe til Hoffets Forlystelse. Denne sidste spillede især Molières, Dancourts og Legrands Lystspil, enkelte af Corneilles og Racines Tragedier og nogle af Maskekomedierne i Gherardis »*Théâtre italien*«. I Aaret 1721 maatte den imidlertid vige Pladsen for et tydsk Operaselskab, og dens Medlemmer afskedigedes. Selskabets

Capion.

Maskinmester og Dekorationsmaler ETIENNE CAPION havde allerede i Begyndelsen af sit Ophold i Kjøbenhavn faaet Borgerskab som Vinhandler, men ikke havt synderligt Held med sig i denne For-

retning; saasnart der nu blev Tale om Troupens Afskedigelse, ansøgte han om Tilladelse til at anlægge et Komediehus og fik den. Privilegiet satte han i Pant for at faae Penge til at bygge for, kjøbte en Grund imellem Gothersgade og Lille Grønnegade og opførte et Theater med Façade ud imod begge Gaderne (i Gothersgade nuværende Nr. 11, 13 og 15, i Ny Adelgade nuværende Nr. 6, 8 og 10), Indkjørsel midt paa Bygningen i Lille Grønnegade, hvor ogsaa Tilskuerpladsen var, medens Udkjørsel og Scenerum gik ud til Gothersgade. Som Personale engagerede han den franske Troupe, der endnu opholdt sig i Byen i Haab om at skulle komme til at spille ved Hoffet igjen afvexlende med de tydske Operister, og aabnede sine Forestillinger i Januar 1722. De formaaede imidlertid ikke at samle noget tilstrækkelig stort Publikum, og end ikke de tydske Hanswurstiader, end ikke den berømte stærke Mand, med hvilke Trækmidler der gaves Forestillingerne Afvexling, formaaede i Længden at holde Folk til Huset. Man maatte være betænkt paa andre Udveje. En saadan fandt RENÉ MONTAIGU, Troupens **Montaigu.** dygtigste Skuespiller, en litterairt dannet Mand, der forstod Dansk saa nogenlunde og var gift med en dansk Hustru, som bevægede sig med en saadan Lethed i det franske Sprog, at hun var et meget benyttet Medlem af Selskabet. Montaigus Tanke var den nærliggende og dog saa overraskende nye, at benytte Skuepladsen i Danmarks Hovedstad til Opførelse af Skuespil i det danske Sprog. Han støttedes i denne Plan af den indflydelsesrige, for dansk Litteratur nidkjære FR. ROSTGAARD og fik, sikkert ved dennes virksomme Anbefaling, Privilegium paa »i Kjøbenhavn at maatte indrette og forestille Komedier i det danske Sprog«, dog under Forbehold af, at han ikke kolliderede med Capions Privilegium paa »alene at maatte lade indrette Komedier sammesteds«. Montaigu var altsaa, som det ogsaa fra først af havde ligget i hans Plan, henvist til at søge Overenskomst med Capion; en saadan var snart truffen, otte Herrer, for Størstedelen Studenter, og tre Damer, blandt dem Mdm. Montaigu, engageredes som det danske Theaters oprindelige Stamme og gjorde saa god Fyldest, at allerede nogle af disse Skuepladsens første Navne (Pilloy, Ulsøe, Henrik Wegner, efter hvem de holbergske Tjenere tog Navn) kaste Glands over vor Theaterhistorie. De instrueredes af den med alt Scenevæsen fortrolige Montaigu, og Onsdagen den 23. September 1722 aabnedes den

danske Skueplads med en Prolog af FR. ROSTGAARD og »Gnieren« af Molière.

Komedierne. Det var for denne Scene, Holberg skrev sine **Komedier**, af hvilke »Den politiske Kandestøber« rimeligvis blev opført allerede den anden Forestillingsaften og de fem første Stykker overhovedet alle kom frem inden Aarets Udgang. I det første Tidsafsnit af den unge Scenes Virksomhed, fra 1722 til 1728, skjænkede Holberg den ikke mindre end otteogtyve Skuespil, medens de sex øvrige af hans ialt 34 dramatiske Arbejder bleve forfattede fra Begyndelsen af Theatrets følgende Periode 1747 til henimod hans Død. Fra Scenens Grundlæggelse 1722 til Holbergs Død bleve hans Komedier opførte i følgende Orden: »Den politiske Kandestøber«, »Den Vægelsindede«, »Jean de France«, »Jeppe paa Bjerget«, »Nytaarsprolog«, »Gert Westphaler«, »Den ellevte Juni«, »Barselstuen«, »Det arabiske Pulver«, »Julestuen«, »Maskeraden«, »Jacob von Thyboe«, »Ulysses von Ithacia«, »Kilderejsen«, »Melampe«, »Uden Hoved og Hale«, »Henrik og Pernille«, »Diderich Menschenskræk«, »Den pantsatte Bondedreng«, »Den Stundesløse«, »Pernilles korte Frøkenstand«, »Den danske Komedies Ligbegængelse«, »Den honnette Ambition«, »Erasmus Montanus«, »De Usynlige«, »Abracadabra«, »Hexeri eller blind Allarm«; — »Plutus«, »Sganarels Rejse til det filosofiske Land«, »Don Ranudo«, »Det lykkelige Skibbrud«, »Republiken«, »Philosophus udi egen Indbildning«. Et enkelt Stykke, »Den forvandlede Brudgom«, er først kommet paa Scenen i vore Dage (1882).

Forbilleder. Som tidligere berørt, omtaler Holberg ikke nogetsteds i sin Selvbiografi, at han har seet Komedie i Frankrig eller Italien, da han besøgte disse Lande paa sin fjerde Udenlandsrejse; ejheller om det engelske Theater har han noget at berette fra sine Besøg i London. Naar man seer hen til den forbausende Frodighed, hvormed Komedie-Produktionen vælder ud af ham — over tyve Stykker ere blevne til i mindre end tre Aar — bliver det dog næsten utroligt, at han ikke ved Selvsyn skulde have erhvervet sig et tilmed ingenlunde ringe eller overfladisk Kjendskab til den sceniske Digtnings Krav; thi baade vidner en saa kraftig Frembringelse om stor Sikkerhed med Hensyn til Midler og Maade, og ere hans Komedier jo netop i Besiddelse af stor dramatisk Virkeevne. Beundringsværdig som denne Digtning allerede i sig selv er, vilde

De ved
Hans Kongl. Majests. særdeeles Naade
Privilegerede Danske

fra en holbergsk Forestilling (28. Oktbr. 1722).

den næsten grændse til det Vidunderlige, om man ikke turde søge nogle af Forudsætningerne for den i et direkte Bekjendtskab med det franske og det italienske Theater. Men hvorledes dette nu end forholder sig, saa har Holberg ialtfald ved Læsning været fortrolig med begge disse Theatres ejendommeligste Frembringelser. Allerede de fremmede Litteratur-Navne i den holbergske Personliste: Jeronimus, Leander, Leonora, Leonard o. s. v. vise, at det var Samtidens almindelige Renaissance-Drama, hvis Kunstform han overflyttede til Danmark, og han henregner sig udtrykkelig til »den orthodoxe Sekt, som seer efter Orden og Regler« (Ep. 441). Først og fremmest var MOLIÈRE hans Forbillede, og selv udenfor Ko- Molière. medierne, i »Epistlerne« og de »Moralske Tanker« f. Ex., findes der Vidnesbyrd nok om, hvor nøje han har kjendt ham, og hvor højt han har beundret ham; i sidstnævnte Skrift fremhæver han ham som den Mand, »der haver bragt for Lyset det begravede Artificium og skrevet Komedier efter de gamle Grækers og Romeres Plan — ja endogsaa har overgaaet de Gamle derudi, saa at han derfore kan regnes iblandt de sidste Tiders store Philosophos«; Molière kaldes den »store Comicus« (Ep. 66), hans Komedier »Mesterstykker« (Ep. 365, 447) — »et helt Sekulum kan neppe bringe tilveje saadan Gejst som Molière« (Ep. 506a). Det er Holbergs højeste Tilfredsstillelse, at hans Stykker have kunnet hævde sig paa den danske Scene Side om Side med Molières: »jeg kunde ikke Andet end fatte Tanker om de af mig forfærdigede Originaler, efterdi jeg mærkede, at de holdte Stand med den store franske Komedieskrivers Stykker«. Det efter-molièreske Theater kunde Holberg ikke finde Smag i, navnlig kunde han ikke forsone sig med den beundrede Destouches; han betragter Sværmeriet for hans borgerligt-rørende Dramer som en Smagsforvildelse og ønsker Molières rene Kunstretning tilbage; »man kan se igjennem Fingre med Molières Fejl, efterdi saamange Artigheder bøde derpaa«, men hos de Yngre er der slet Intet, som gjør Fejlene undskyldelige (Ep. 493): »det synes, at Kunsten er uddød med Molière« (Ep. 190); »jeg holder for at Spektakler aldrig kan komme istand igjen, medmindre den Smag, som man havde i Molières Tid, igjen fornyes, og medmindre samme store Komedieskrivers Skuespil blive en Plan for andre Autores« (Ep. 296). For Holberg, som ellers mindst af Alt er Autoritetstilbeder, er Molière Autoriteten i dramatiske Emner; i den 66. Ep.

ender han en æsthetisk Deduktion med det fyndige Argument: »anderledes vilde Molière ikke dømme derom, hvis han stod op fra de Døde«, og i den tør-komiske Begyndelse af Ep. 238 manes den franske Digter atter frem til Forsvar for sin danske Medbroder: »Min Herre skriver, at han Dagen for sin Hjemrejse med sin Frue engang var paa den danske Komedie, hvorudi han selv fandt stor Behag, men at hans Frue havde befundet sig ilde derefter, saasom hun havde hørt adskillige modbydelige Expressioner, som Canaille, Jomfrudom og deslige. Det gjør mig hjerteligen ondt, at deslige Ting have havt hos den gode Frue saadan Virkning. Jeg ønsker hende én god Bedring og raader, at, saasom hun er af den Delikatesse, at hun ikke kommer der oftere: thi Sundheden er et Menneskes største Klenodie. Dette er det bedste Raad, man kan give; thi Komedierne kan efter hendes Smag ikke indrettes; Stilen maatte derved saaledes mønstres, at et Skuespil kunde tabe Navn af Skuespil. Saaledes dømte fordum Molière derom; og var det i den Henseende at han skrev den Komedie, som fører Titel af *Précieuses Ridicules.*«

Det er Molières Kunstform i det Store og Hele, Holberg anerkjender som gyldig Norm for Komediedigtningen; men at han ogsaa i ikke faa Enkeltheder har taget Molière til Mønster, bliver klart for Enhver, der har et nøjere Kjendskab til de to Digtere. Saavel til Handling og Situation som til Replikskiftet henter han hyppigt Momenter fra sin store Forgænger og faaer desuden af dennes Ideer Impulsen til videre Udarbejdelser, der i deres endelige Skikkelse kun have Spirepunktet tilfælles med Forbilledet. Det maa imidlertid ikke oversees, at adskillige Ligheder ikke skyldes nogen direkte Efterligning, men have deres Grund i de fjernere Kilder, der have været fælles for begge Forfatterne. Og med al Overensstemmelse i Kunstform og Detailler er der jo mellem de to Komediedigtere den afgjørende Forskjel, som de højst ulige Tids- og Samfundsbetingelser for deres Virksomhed frembringe. Molière digtede for et stort, mægtigt og glimrende Samfund, Brændpunktet for hele Tidens Kultur, hvorfra den atter udstraalede til alle Verdenshjørner som normgivende for hele Europa; han skrev i et fuldt uddannet, af Naturen til pointeret Stil anlagt Sprog og med en Litteratur bag sig; hans Komik havde ikke til Opgave at høvle de første ru Knaster og Knuder bort fra Samfundsfladen, men tvert-

imod at give den fine Ornamentering dens højeste Fuldendelse. Hvad man kunde kalde de elementaire, de mere grovkornede Lyder og Latterligheder, bliver ikke den nærmeste Gjenstand for hans Satire, der tvertimod helst vælger sig til Emne et mangfoldig sammensat Selskabslivs subtilere Yderligheder, de mere kombinerede Sjælstilstande: Forstillelse, Snerperi, Tvivl, Skinsyge, Menneskeforagt o. s. v.; til Udmalingen af disse raader han over en beundringsværdig psykologisk Sands og en Følelsens Finhed, der vidne om, at han selv har gjort Træk og Modtræk i dette sindrige Selskabsspil, selv har været hævet og sænket af Lidenskabens Bølgegang. Som overlegen Aand har han kunnet bringe sine Oplevelser eller Udbyttet af sin Reflexion i ægte komisk Form, fremstillende dem med en aldrig overtruffen Fuldendthed i den sproglige Form, der især i Molières versificerede Skuespil har en uforlignelig Ynde og Prægnans, Udtrykket for den franske Aands epigrammatisk-antithetiske Ytringsmaade, forenet med den betagende Livfuldhed, der betegner hvert Ord som udstrømmet fra Naturens levende Kildevæld. Hvilket Svælg mellem Kjærlighedens Sprog hos Molière og hos Holberg! Hist en Nuancering saa fin og saa sikker, at den med lige Sandhed og Skjønhed maler Elskovsknoppens spæde Blade i deres første Udfoldelse og Lidenskabens blussende Blomst — her en stivnet, traditionel Formular, som neppe den største Fremstillingskunst kan puste Liv i. Afstanden mellem de to Digtere er paa dette Punkt saa stor, at det bliver en Uretfærdighed at maale deres Stilling til hinanden efter den, at veje deres Værd efter, hvad der er den Enes fuldkomneste, den Andens svageste Side. Men som den yderligst drevne Modsætning imellem dem kaster den sit Lys over Forskjellen i det Hele taget, og idet den antyder det Vanskelige og Utaknemmelige ved Holbergs litteraire Position, gjør den ham dobbelt stor ved at henlede Tanken paa, hvor ubegribelig godt han overvandt disse Vanskeligheder. Hans Materiale var et Sprog, som kun faa Forgængere havde gjort tjenligt til poetisk Brug, hvor navnlig den komiske Stilfarve saa at sige ganske fattedes og maatte skabes af ham fra nyt af. Hans Emner maatte udelukkende hentes fra de stærkt iøjnefaldende, med grove Linier og grelle Farver fremtrædende Bagvendtheder, som forekom i den lavere Borgerstands og tildels Bondens Liv; kun dette Liv havde nogen national

Karakter; de Fornemmes var kun en stiv Eftergjørelse af et fremmed Ceremoniel med saa stærk Tilbagetrængen af Natursiden som muligt, og det var desuden, af Hensyn til Samfundets Tranghed, vanskeligt at benytte til komisk Digtning, thi allerede vor første Komedieforfatter maatte bøje sig for den Indskrænkning, de smaa Forhold paalægge særlig Lystspildigteren: »Ellers kan gives en vigtig Aarsag, hvi Personer af Middelstand saa ofte bruges i vore danske Originaler,« siger Holberg i Ep. 447: »saasom hos os er ikkun et lidet Antal af Grever, Baroner og andre karakteriserede Standspersoner, hvoraf Frankerige vrimler, saa vilde man støde sig over at se dem ofte forestillede paa Skuepladsen, helst naar Scenen er udi Danmark, og vilde man betjene sig af Etats-, Justits-, Cancelli-Raader, hvorpaa vi have nogenledes Forraad, vilde det end give mere Opsigt.« Hans Publikum endelig var vel ikke ganske ubekjendt med den Kunstform, Holberg indførte hos os som national Digtning, men desmere med Satirens sande Væsen, naar det bragtes i saa nær Berøring med den og saae sit eget daglige Liv behandlet af den, ja saa ubevandret i dens naturligste Forstaaelse, at f. Ex. »Den politiske Kandestøber« vakte Manges Uvillie, fordi de mente, den raillerede med Borgemester og Raad, skjøndt der — som Holberg siger — »aldrig er skrevet en Komedie, som mere tager Magistraten i Forsvar«. Jo engere Samfundskredsen var, des nærmere laa Forvexlingen af komisk Digtning med Persiflage, des vissere kunde Digteren være paa at blive stemplet som Pamfletskriver; naar Holberg latterliggjorde en Lyde som den utidige Snaksomhed, havde han en, vel ikke saa storslaaet — og deri laa jo netop det Tyngende og Trættende — men ligesaa sejg Kamp at bestaa mod Fordomme, vrang Udtydning og bevidst Mistænkeliggjørelse som Molière, naar han fravristede sin Samtid Sejrens Laurbær i den stolte Holmgang med en Samfunds- eller Verdensmagt som Tartufferiet. — Sammenligningen mellem Molière og Holberg ligger saa nær, hvor dennes Komediedigtning skal omtales, at den slet ikke lader sig afvise; i Lunets Art og Fynd ligne de to Forfattere hinanden saameget, at Sammenstillingen indfinder sig af sig selv. At Molière, absolut seet, er den rigere Digternatur, er ubestrideligt; selv om Naturbetingelserne havde været ganske de samme hos dem Begge, maatte han blive det i sin Tid og i sit Samfund. Men at Holberg, relativt seet, ved Grundlæggelsen af

den danske dramatiske Litteratur blev, som Oehlenschläger siger, »mer for Danmark end for Frankrig Molière«, det turde være en ligesaa uimodsigelig Sandhed, som forøger Holbergs Hæder, uden at forringe Molières.

Fælles Kilder for de to Skuespildigtere vare især den italienske Maskekomedie og den gamle romerske Forfatter PLAUTUS. Maske-komedien.
Maskekomedien, der vistnok kan tælle sine Aner helt tilbage til Grækenlands Oldtid, og hvis Rester gjenfindes endnu i vore Dages Pantomime, var et Skuespil, i hvilket der med en skizzeret Plan som Grundlag for Handlingen improviseredes frit af bestemte, ved Dragt og Maske typisk betegnede Figurer fra Italiens forskjellige Egne: Pantalone, den gamle Fader fra Venedig, *il Dottore*, den lærde Pedant fra Bologna, Tjeneren Arlechino fra Bergamo, Pulcinella fra Neapel o. s. v. Det er en saadan Troupe, Holberg kom til at bo sammen med i Rom, og da hver Skuespiller kun havde sit ene faste Rollefag (Maskekomedien kaldtes ogsaa *commedia dell' arte,* fordi den udførtes af Fagskuespillere, i Modsætning til Dilettantkomedien), forklares heraf Holbergs Forundring over, at Hovedmanden for Banden, som udførte Doktorens Rolle, »blev af Alle kaldet Sigr. Dottore, endogsaa naar de talede alvorlig med ham, og han tog ogsaa imod Titlen, saa man skulde tænke, at han var *legitime* promoveret Doktor og ikke en Komediantspiller«. Om Holberg har set Banden agere, vide vi som sagt ikke, men dens Repertoire har han kjendt af GHERARDIS vidtudbredte Skuespilsamling »*Le Théâtre Italien*«, i hvilken en stor Del af disse Komedier ere optagne i den Form, de efterhaanden havde faaet ved Maskekomediens Akklimatisation i Frankrig og dens Figurers Sammensmeltning med forskjellige af den tidligere franske Farces Typer. Molière har i sine lavkomiske Skuespil benyttet Træk og Skikkelser fra Maskekomedien i stort Omfang; den var i hans første Tid som omrejsende Skuespildirekteur hans vigtigste Mønster. Dels med Molière som Mellemled, dels direkte fra Kilden har Holberg indført adskillige af Maskekomediens Enkeltheder i sine Skuespil; flest findes samlede i den litteraire Parodi »Ulysses von Ithacia«, men selv i de mest lokale Skildringer forekommer mangt et Træk, som kan føres tilbage til det nævnte Udspring.

Endelig PLAUTUS. Holbergs Beundring for den romerske Plautus.
Komediedigter er højst betegnende for hans Naturs Friskhed og

Oprindelighed. Renaissancetidens store klassiske Mønster var Terents; atter og atter anbefaledes Studiet af ham, der oprettedes særlige Professorposter til hans Fortolkning, og det gjordes de Studerende til en Pligt at udføre hans Stykker. Det var ingen slet Smag, men lidt tynd var den: Plautus' fyndige Komik laa den for langt nede til at fortjene Paaagtning. Anderledes dømmer Holberg: »Jeg ligner Plautum ved et dejligt Jomfru-Ansigt med adskillige Pletter, Terentium ved et glat, men derhos et Hverdags-Ansigt«, siger han i Ep. 195. »Man kan sige, at fra Plauti Alder indtil Molière, som gjør en Tid af 2000 Aar, intet anseligt Skuespil, som bekjendt er, haver været kommet for Lyset. Thi hvad Terentii Komedier angaaer, da er jeg ikke af Mening med dem, som gjøre saa stort Væsen deraf, indtil at præferere dem for Plauti Skuespil: thi den Gejst, den Festivitet, som er Sjælen udi en Komedie og som gjør en Skueplads levende, fattes her. Vel er sandt, at Stilen er net og Karaktererne vel udførte; men Saadant er Noget, som mange Andre kan succedere udi, efterdi det udfordrer kun Arbejde og en Slags Skjønsomhed. Men at skrive saadanne Skuespil som Plauti, dertil udfordres særdeles naturlig Gave, som hos ganske faa Mennesker findes« (Ep. 190). Hvor Holberg (i Ep. 66) vil begrunde den komiske Overdrivelses Berettigelse, idet »Skuespil uden outrerede Karakterer eller uden det, som akademiske Censores anse som Fejl, ingen Virkning have«, fremdrager han et enkelt Exempel paa plautinsk Komik, der ret slaaende viser, hvilken fortrinlig Sands han havde for »Gejsten« i det komiske Skuespil: »Hvad kan være mere outreret — siger han — end den Beskrivelse, som Plautus gjør over Euclio, nemlig at naar han gik tilsengs for at sove, bandt han en Pose for sin Mund, paa det at hans Aande ikke skulde gaa bort og spildes: men hvad haver tilligemed mere diverteret end samme outrerede Beskrivelse?« En saadan Samfølelse med Plautus maatte i mange Maader føre Holberg til at opstille ham som et af sine Mønstre og saavel laane enkelte Træk fra ham som navnlig stræbe efter at komme ham nær i Skildringens Fynd, i den brede, kraftige Karaktertegning, den rask fremskridende Dialog, kort sagt i hele det komiske Stilpræg.

Forøvrigt har Holberg ligesom Molière »taget sin Ejendom, hvor han fandt den«, og Eftersporingen af fremmed Indflydelse paa hans Skuespildigtning vilde føre os paa den ene Side til Aristofanes,

der er kjendelig i hans seneste Komediers allegoriske Maneer, paa den anden Side til den eftermolièreske Litteratur. Den egenlige Stof-Opfindelse eller -Tilegnelse er og bliver imidlertid af underordnet Betydning for Dommen over en Skuespilforfatter; det er hans Evne til at omforme det i ægte dramatisk Form og til i denne Form at hævde sig som en fra Forbillederne bestemt udpræget Individualitet, det her først og fremmest kommer an paa.

Moralfilosofi i dramatisk Form.

Som en saadan Forfatterpersonlighed med selvstændigt Præg, med sine egne Betingelser og sin deraf bestemte egne Virkemaade viser Holberg sig i sin Komediedigtning ikke mindre end i sine øvrige Skrifter. Han stiler i sine Digterværker mod samme Maal som i sine historiske og moralfilosofiske Arbejder; kun i Midlerne ligger Forskjellen. »Jeg haver brugt min Pen udi dette Slags Arbejde som en Philosophus«, siger han i Ep. 374, »og derfore regner mine Komedier iblandt mine moralske Skrifter«. Hvilket var da Holbergs Standpunkt som »Philosophus«? Det var den nye Tids. Den kritiske Retnings Litteratur havde en af sine flittigste Læsere i ham, med Bacon og Locke, med Montaigne og Bayle var han nøje kjendt og paavirkedes stærkt af den frie Aand hos disse Forfattere. Varigst tiltaltes han af det Udtryk, den frie Tænkning havde faaet i den engelske Filosofi. Det var paa Ugedagen efter Holbergs Fødsel, at Newton i *Royal Society* havde fremsat sin Gravitationstheori — den samme Tænker, hvis Valgsprog var: »Vogt Dig for Metafysik«. Det var den afgjørende Tilbagevenden fra Spekulationen til Betragtningen af den sande Natursammenhæng, der her signaliseredes, og paa dette ædruelige Grundlag udviklede den engelske Filosofi sig videre i Holbergs Ungdoms- og Manddomstid. For denne kritiske, paa eengang sondrende og samlende Tænkning maatte baade den overtroiske Opfattelse af Fænomenerne i deres Isolerthed og den spekulative Konstruktion af deres Sammenhæng lidt efter lidt synke til Jorden. Som vi vide, blev ogsaa Aabenbaringslæren inddraget under denne Kritik, forkastet som uholdbar overfor Fornuften og erstattet af den naturlige Religion. For en Del sluttede Holberg sig til denne og stod i religieus Henseende nær ved Deismen, hvorvel han tog sine Reservationer overfor enkelte af dens Konsekvenser og i sin senere Levetid ikke var uden Betænkelighed med Hensyn til de krasse Former, den begyndte at antage særlig i den franske Litteratur.

Hvilende paa saadanne Forudsætninger maatte Holbergs Filosofi blive empirisk af Indhold, rationel af Methode. Vi kjende hans Had til Metafysiken; jo mindre han følte sig skikket til at gaa ind paa dens Formel- og Floskelvæsen, des stærkere maatte han finde sig opfordret til at bruge sine egne Øjne og prøve det Sete paa sin egen Fornuft, saaledes som denne nu engang var bleven uddannet i Livets og i Tænkningens Skole. Hans Filosofi blev en Moralfilosofi, en praktisk Meddelelse af hans Undersøgelses Resultater, uden Fremhævelse af den systematiske Sammenhæng. Og det er denne Moralfilosofi, der iklæder sig Digtningens Form i Holbergs Komedier, i hvilke vi se Samfundsfænomenerne afspejlede i hans klare, nøgterne Fornuft til Belæring for Samtiden. Ad Skuespillets populaire Vej skaffer han sin Livsanskuelse Indgang hos Folket: han bekæmper Overtroen baade lejlighedsvis og i Komedier, som helt ere helligede dette Emne (»Uden Hoved og Hale«, »Hexeri eller blind Allarm«), reducerende Fanden, »de Orthodoxes Yndlingshelgen«, til en latterlig, højst uskadelig Person; han angriber det golde Lærdomsvæsen, det filologiske Pindehuggeri som det filosofiske Styverfængeri; han latterliggjør den Tradition, der holdes i Ære, blot fordi den er Tradition, han drager tilfelts mod det tomme Skin, hvad enten det er et Skin af Lærdom, af Dygtighed, af Fornemhed eller af Bravour, han tager de rodløse Efterabelser paa Kornet, og han forfølger de fornuftstridige Smagsretninger i Litteraturen. Og medens hans Livsopfattelse som en frisk og kraftig Strøm skyller disse store Hindringer for Fremskridt og Aandsfrihed overende, sender den i talløs Vrimmel sine rensende Bække ind gjennem Hverdagslivets Smaagyder, fejer ud i Krinkelkrogene og overrisler Filisteriet med en kølende Vandstraale, saa det maa ryste sit Skind som en vaad Pudel. I Holbergs Komedier prøves det gamle Samfunds Leveberettigelse overfor den nye Tids i Fornuftens Væsen begrundede Krav. Det er dette, Holberg kalder at »moralisere« skjemtvis for Folket, Hovedopgaven for hans Skuespildigtning, overfor hvilken den patriotiske: at ville berige Litteraturen med hidtil ukjendte »Specimina udi visse zirlige Videnskaber«, og den filologiske: at ville »polere Sproget«, maa staa i anden Række, skjøndt de forøvrigt følges godt ad i deres Vandring mod Fornyelsens Maal.

Er Fornuften saaledes Rettesnoren for Holbergs Opfattelse af Livsfænomenerne, saa raader han paa den anden Side til denne Opfattelses Omsætning i dramatisk Form over en rigt udviklet kunstnerisk Fantasi, ved hvilken Evne han just bliver en af Verdens betydeligste komiske Skuespildigtere. Er det ved sin Kløgt og Forstand han formaaer at analysere Karaktererne, saa er det ved Fantasiens Hjælp han evner at gjenføde dem til Liv i Kunsten, at lægge dem det rette Ord paa Tungen i rette Øjeblik, at stille dem i Situationens komiske Belysning og saaledes Træk for Træk at frembringe et troværdigt Billede af sin Tidsalder. **Fornuft og Fantasi.**

Det hænger sammen med Holbergs moraliserende Tendens, at han i Almindelighed lægger Hovedvægten paa Karaktertegningen. Det kan hænde ham, som i Komedierne fra hans senere Levetid, at det Forstandsmæssige tager Kraften fra Fantasien, saa at han i Bestræbelsen for at give Karakteren en typisk Betydning bliver for abstrakt i sin Skildring, mere fremstiller en personificeret Ensidighed end et Menneske, af hvis Væsen denne Ensidighed er, hvad Ordet udsiger: een Side. I Komedierne fra hans kraftige Tid er denne dramatiske Svaghed sjeldnere, hvorvel han altid lægger Vægt paa at gjøre Karakteren til Type; uden at han individualiserer efter det Omfang, som den moderne Kunst gjør det, udruste Handlingen og Omgivelserne dog hans Karakter med en saadan Fylde af individuelle Træk, at denne Almengjørelse heldigt modarbejdes. Hvad der har givet Anledning til nogen Misforstaaelse paa dette Punkt, er den selv for overfladiske Betragtere af den holbergske Komedie velbekjendte Omstændighed, at der i den forekommer et helt Apparat af faststaaende Personnavne som Betegnelser for visse, paa en bestemt Maade imod hinanden agerende Deltagere i Handlingen og tilsyneladende ogsaa for alle fastsatte stillestaaende Karakterer. Alle vide, at Jeronimus, Magdelone og Leonard repræsentere den gamle, Leander og Leonora, Henrik og Pernille den unge Slægt i den holbergske Komedie, og at Handlingen gaaer ud paa, at de Unge skulle sætte deres Planer igjennem overfor de Gamles Modstand. Holdt i en saadan Almindelighed er denne Opfattelse ganske rigtig; i de faststaaende Navne have vi en Mindelse om et af Holbergs kunstneriske Forbilleder, Maskekomedien, i Handlingens Ordning et Vidnesbyrd om, at Holberg væsenligst stod paa den unge Slægts Side imod den gamle. Men man behøver blot at trænge **Karaktererne.**

en lille Smule dybere ind i den Verden, Komedierne udgjøre, for at se, at hvad de saaledes betegnede Karakterer angaaer, er deres stereotype Væsen kun tilsyneladende; i Virkeligheden indeslutter den ene og samme Ramme et mangfoldig forskjelligartet Liv.

For det Første er det ingenlunde altid Grupperingen: Mand, Kone og deres forstandige gamle Ven, der indordnes under Navnene Jeronimus, Magdelone og Leonard. I »Pernilles korte Frøkenstand« er saaledes Enkemanden Jeronimus Bejler til den unge Jomfru; i »Den Stundesløse« er Magdelone en gammel Pebermø, i »Julestuen« er hun Søster til Jeronimus og henlever sin Enkestand i hans Hus; Leonard er, skjøndt altid den Besindige, snart ældre, snart yngre af Alder, stundom endog Stykkets Elsker; snart optræder han som gift Mand og er da gjerne — som Følge af den med Flersidigheden følgende Karaktersvaghed — under Tøflen, snart er han Stykkets ugifte tolerante Raisonneur.

Disse Variationer ere imidlertid, som en vilkaarlig Ordning, af mindre Betydning. Vigtigere er den Forskjel, Stand og Stilling tilvejebringer mellem Figurer af samme Rubrik, thi her ere vi allerede inde paa Forhold, der have noget af det Naturbetingende ved sig. Vi finde saaledes den holbergske Jeronimus hensat paa meget forskjellige Trin i det Borgersamfund, hvorfra Holberg har taget sine Personer: i »Henrik og Pernille« er han en rig Godsejer, i »Maskeraden« en fornem kjøbenhavnsk Borger, i »Det lykkelige Skibbrud« den velhavende Chef for et stort Handelshus, i »Erasmus Montanus« den solide Gaardejer »udenfor Bondestanden«, i »Julestuen« den ærbare Kjøbstadborger o. s. v. Hvor Magdelone og en af de Unge er knyttet til Jeronimus som Dele af hans Husstand, kaster hans sociale Stilling selvfølgelig sit Lys ogsaa over dem, og en lignende Nuancering undergaaer Tyendet under Indflydelse af de huslige Omgivelser; man tænke blot paa Modstanden mellem den endnu som Læredreng forpuppede Henrik i »Den politiske Kandestøber« og den fuldtudsprungne sommerfuglespraglede og flagrende Lakaj i »Maskeraden«.

Mest afgjørende er dog den Forskjellighed mellem de faste Maskefigurer indbyrdes, som følger af det forskjellige aandelige Præg, der giver sig tilkjende hos dem og undertiden endog kan være af en saadan Art, at det bryder Skikkelsens traditionelle Stilling i Handlingen, saaledes som f. Ex. i »Den honnette Ambition«,

hvor Repræsentanten for den gamle Tids Aand, selve Jeronimus, anfægtes af et ganske modernt Samfundsfænomen: Rangsygen, eller i »Maskeraden«, hvis Magdelone er ikke mindre betagen af den helt nye, efter fremmede Mønstre indførte Forlystelsesform, som Stykket handler om. Men selv hvor disse Skikkelser fuldt ud hævde det Gamle, ere de ingenlunde af en og samme Støbning. Der er væsenlige Karakterforskjelligheder imellem »Maskeradens« myndige, »Erasmus Montanus'« jevne og medgjørlige, »Kilderejsens« overtroiske, »Pernilles korte Frøkenstands« hykleriske, »Julestuens« skinsyge og »Den honnette Ambitions« forfængelige Jeronimus, mellem sidstnævnte Stykkes brave og forstandige Magdelone og hendes naragtig giftelystne Navnesøster i »Den Stundesløse«, mellem de skrappe Madamer i »Det lykkelige Skibbrud« og »Pernilles korte Frøkenstand« og den af sin Mands kraftige Villie kuede, kun i Smug revolterende Magdelone i »Maskeraden«. Og skjøndt den Gruppe, der repræsenterer Ungdommen, ifølge Sagens Natur og Handlingens Fordringer ikke kan blive Gjenstand for nogen særlig indgaaende Karakteristik, er der dog let kjendelige Nuancer at iagttage f. Ex. imellem den energiske Leander i »Diderich Menschenskræk«, den letsindige Leander i »Abracadabra« og Fritænkeren Leander i »Uden Hoved og Hale«, mellem de unge Piger i »Erasmus Montanus«, »Den honnette Ambition« og »Jacob von Thyboe«, mellem Pernillerne i sidstnævnte Stykke og i »Den Vægelsindede« og endnu mere mellem de Tjenere, der under forskjellige Navne fremhæve hver sit Udviklingstrin af Henrik-Typen. Træffende er O. SKAVLANS Bemærkning om hele denne Side af den holbergske Karaktertegning: »Det er neppe Tvivl underkastet, at om Scribe i sine 350 Theaterstykker blot vilde give Tiendeparten af sine Børsmæglere, Notarer og naive Elskerinder faste Navne, eller om det nyeste Pariserdramas Forfattere vilde enes om at kalde sine tre uundgaaelige Hovedfigurer Corfix, Fru Corfix og Monsieur Galan eller lignende -- at da Orienteringen skulde blive ganske anderledes let og Indtrykket af faste Maske-Karakterer maaske fuldt saa slaaende.« Den samme Forfatter gjør med Rette opmærksom paa, at det langt mere er hos Bifigurerne end hos Hovedpersonerne, der lader sig en vis Ensformighed tilsyne. »Dette staaer tildels i Forbindelse med Holbergs moraliserende Satire. Visse Personer og Ting kunne ikke nævnes, uden at Holberg griber Anledningen til

at udhæve enkelte bestemte Skyggesider eller Fejl ved dem; han bliver ikke træt af idelig at udhamre netop denne eller hin Svaghed, som staaer ham for Hovedet. Naar da f. Ex. vedkommende Person kun forekommer lejlighedsvis, skjøndt oftere, altsaa som Biperson, og der saaledes ikke bliver Tid til fyldig Virkelighedsskildring, kunne Figurerne nødvendigvis ofte faae en vis ensidig Fladhed, et Slags Lighed med Marionetter, som stadig gjentage nogle faa Bevægelser, eller med Papirfigurer, som ikke kunne vende mere end een Side til. Dette gjælder blandt Andet flere af Holbergs Advokater, Doktorer, Poeter, Officierer, Bud o. s. v. Holbergs Had til Drikkepenge, til Portechaiser, til Tydskhed, til unyttige Processer og Snak og Piller o. s. v er saa indgroet, at han ikke kan faae Øje paa Nogen af dem, som synes ham at repræsentere disse Ubehageligheder, uden at maatte lette sit Sind ved at give dem et — ofte det samme — Spark. Det er fra denne moraliserende Side, at af og til endog en eller anden Henrik, Jeronimus eller Leonard kan faae en vis Ensformighed, som Holbergs store Anlæg til vexlende Karakterskildring ikke overalt formaaer at dække« (»H. som Komedieforfatter« S. 98—99).

Ligesom de staaende Figurer i Holbergs Komedier kunne ogsaa dens øvrige Personer for en stor Del betragtes som Repræsentanter enten for den ældre eller den yngre Slægt. Fra Borgerstanden, hvortil de nys omtalte Karakterer saa at sige alle høre, har Holberg endvidere hentet den snaksomme Barber (»Geert Westphaler«) og den politiserende Haandværksmand (»Den politiske Kandestøber«); hin er beheftet med en Lyde, der hverken er særlig for den ældre eller den yngre Generation, men fælles for dem begge, Mester Herman og hans Fæller fra *Collegium politicum* derimod betagne af en helt nymodens Lidenskab, thi den politiske Interesse hos Borgerstanden vaagnede først paa det Tidspunkt, da Avislitteraturen begyndte at give den Næring; som det komiske Offer for en anden Modedaarskab, de utidige Pariserrejser og den ved dem fremkaldte fjantede Beundring for fransk Væsen, bliver ogsaa Borgersønnen Hans Frandsen (»Jean de France«) Repræsentant for Tidens Ungdom. Fra begge Aldersklasser i den lærde Verden henter Holberg Typer paa det aandløse Pedanteri, blandt andre Magister Stygotius i »Jacob von Thyboe«, der taler Latin i Dameselskab og vil slaa sin brutale Medbejler paa Flugt med Syllogismer, og Erasmus

Montanus, den uforgængelige Personliggjørelse af den blot udvortes Videns Mangel paa Evne til at bibringe Individet nogen sand Dannelse eller adle dets Karakter, idet hos Montanus den lærde Indbildskhed kun gjør hans bondsk-hovmodige Natur end mere utaalelig for Omgivelserne, hvorfor han da ogsaa revses paa det Eftertrykkeligste ved, tvungen af fysisk Magt, at maatte tilbagekalde endog sine i og for sig rigtige Paastande som Bod for den Ufordragelighed, hvormed han vil gjøre dem gjældende. Gruppen af komiske Akademikere fortsættes helt ned til deres Udløbere: Lejlighedspoeten (»Det lykkelige Skibbrud«), Landsbydegnen (»Erasmus Montanus«), Skolemesteren ɔ: Huslæreren (»Julestuen«) og den kvindelige Pedant (Else Skolemesters i »Barselstuen«). Exemplarer af det militaire Pedanteri, den krigerske Storskryden uden virkelige Bedrifter som Grundlag derfor, ere Jacob von Thyboe og Diderich Menschenskræk. Endelig er ogsaa Adelens Hovmod som kun baseret paa Fødselens højst upersonlige Fortjeneste ramt i »Don Ranudo de Colibrados« og en af Bifigurerne i »Barselstuen«, medens en lærd Afart af Standen forekommer i »Hexeri eller blind Allarm« og en neutral Gjengivelse af nobel Herremandsmæssighed er tilsigtet med Baronen i »Jeppe paa Bjerget«. I sidstnævnte Stykke har Bondestanden faaet sin udødelige Hovedrepræsentant til den ene Side, dette Mesterstykke af Karaktertegning, paa eengang burlesk og rørende, udtømmende i nogle faa Scener ikke alene hele Jeppes moralske og intellektuelle Tilstand, men tillige alle hans Omgivelsers Del i denne, saa vor Interesse vækkes samtidig for den enkelte Skikkelse og for den hele Baggrund, mod hvilken den tegner sig. Men til den anden Side giver Holberg os som Modsætning ligeledes en sjællandsk Fæstebonde, endog af samme Navn, den forstandige og velhavende Jeppe med hans agtværdige Nille i »Erasmus Montanus«. Som Normand havde Holberg ikke megen Sympathi for Jyderne, og i »Den ellevte Juni« tegner han Billedet af den nærige og smudsige Jydesvend, hos hvem Racens solide Egenskaber ere udartede til de lave Laster, som grændse op til dem; men atter her faae vi en Modvægt mod den komiske Skildrings Ensidighed i Fremstillingen af de lidt svedne og selvbevidste, men honnette jydske Proprietairer, der aabne Stykket.

Udenfor nogen egenlig Standsbestemmelse falde de Personer, hvis Karakter-Ejendommeligheder have afgivet Emnerne til »Den

Vægelsindede« og »Den Stundesløse«. Omvendt er i det Galeri af komiske Personer, som paradere i 2. og 3. Akt af »Barselstuen«, Standen endog detailleret angivet for de Flestes Vedkommende.

I de enkelte Skuespil, hvis Maal er en Satire af ren litterair Art, føres vi naturligvis helt udenfor den Kreds, indenfor hvilken Komedierne ellers bevæge sig. Den mest helstøbte af disse Satirer er »Ulysses von Ithacia«, i hvilken Holberg med et yppigt, overgivent Lune parodierer det tydske Spektakelstykkes Urimeligheder og Smagløsheder. Mod den franske Tragedie er »Melampe« rettet, idet her »en latterlig Materie er udført udi prægtige og bevægelige Vers, saa at Tilskuerne deraf kan bevæges baade til Graad og Latter« (Ep. 249); paa dette den overdrevne Følsomheds Omraade har Holberg imidlertid ikke formaaet at anvende den rette parodiske Stilfarve, saa at Satiren, der nu forekommer os underlig vaklende og næsten hensigtsløs, paa Samtiden udøvede en Virkning stik modsat af den tilsigtede, idet den bevægede Tilskueren til Rørelse istedetfor til Latter. — Efter Afslutningen af den egenlige Handling i »Det lykkelige Skibbrud« er der tilføjet en Akt af litterair Karakter, et Forsvar for den satiriske Digtning og dermed for Holberg selv, der lader sig tilkjende en Slags officiel Bekræftelse paa sin komiske Skribentvirksomheds Berettigelse og Nytte.

Handlingen.

Den Handling, i hvilken Holberg udfører sin Ide og lader sine Karakterer fremstille sig, er som oftest vel formet, lidet sammensat, som Følge deraf let overskuelig og af ægte dramatisk Djærvhed paa Hovedpunkterne. Betingelserne for den ligge gjerne forud for Stykkets Begyndelse og paavises i en hurtig og klar Orientering, saa Aktionen strax kan tage sin Begyndelse. At den jevnsides med den Afvexling, som Hoved-Karakterernes forskjellige Art og Optræden medfører, har et temmelig stabilt Element i Intrigen: et Kjærlighedsforhold, der ved Tyendes Hjælp frelses ud over de truende Skjær og bringes lykkeligt i Ægteskabets Havn — det er et traditionelt Arrangement, som skyldes de fra gammel Tid vedtagne dramatiske Former, der jo endog for en Del spores endnu i den moderne Skuespildigtning. At Holberg ved iforvejen at fortælle Planen for den paatænkte Intrige stundom berøver den noget af dens spændende Magt over Tilskuerne, er ikke altid en Naivetet i Kompositionen, men ligesaa hyppigt en klog Iagttagelse af den Regel at Digteren skal have Tilskueren til sin Fortrolige, og i

hvert Tilfælde maa man beundre den Friskhed, hvormed Udførelsen af disse Intrigens Knudepunkter virke scenisk, selv hvor deres Indhold forud er afsløret. Derimod er Holbergs Ligegyldighed for Scenernes naturlige indbyrdes Forbindelse, hans umotiverede Ind- og Afgange, Benyttelsen af Monologer, som kunne høres af de andre Tilstedeværende o. s. v. altsammen Rester af den gamle Komedie, hvilke Holberg i Udarbejdelsens Hurtighed ligesaa lidt har givet sig Tid til at gjennemarbejde, som han i sin Skyndsomhed har havt Øje for, at Benyttelsen af Advokater til Ægteskabs Afslutning, af Munke o. desl. ere direkte Reminiscenser fra de fremmede Forbilleder, uden Hjemstedsret i de nye Omgivelser, eller at der ikke sjeldent findes Modsigelse og Forvirring med Hensyn til det Sted, hvor Handlingen foregaaer. Andre Mindelser om den holbergske Komedies Mønstre have vi i de Forklædninger og Fejltagelser, der hyppigt fremme Handlingen, de uventede Gjenkjendelser, der stundom afslutte den, i det Hele taget de udvortes Faktorer, der drages ind med, hvor Slutningen ikke vil voxe organisk frem af Stykkets Stof. I den gamle Komedie forefandt Holberg et helt Apparat af deslige Virkemidler, som han uden Betænkelighed har brugt; han lod sig overhovedet ikke opholde af minutieuse Overvejelser paa underordnede Punkter, hvad de mange i hans Komedier forekommende Hastværksfejl vidne om. Han samlede hele sin skabende Kraft paa Udmalingen af Karaktererne og paa Opfindelsen af Situationer, i hvilke de kunde aabenbare deres Indhold paa fyldigste Maade. Men disse Situationer virke da ogsaa med et dramatisk Liv, der vidner om en høj Grad af kunstnerisk Fantasi og en mærkelig Forstaaelse af Scenens Krav; hvor prægnante de ere i deres Sluttethed, oplyses blandt Andet deraf, at de have afgivet en Rigdom af Motiver til Malerens og Illustratorens Kunst.

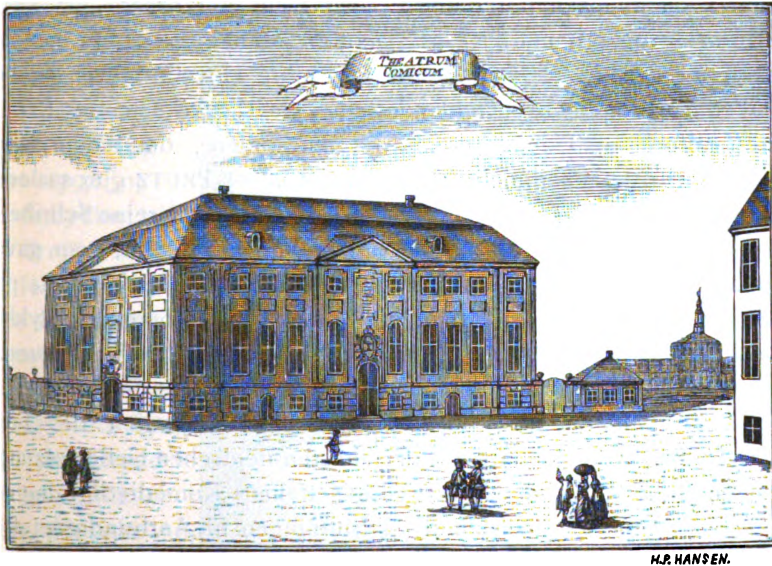
Som i Karaktertegningen og Situationsbygningen iagttager Holberg ogsaa i sine Skuespils Stil den komiske Overdrivelses gyldne Lov; han forstaaer som Faa at give Replikfarven — dog med Undtagelse af det konventionelle Kjærlighedssprog — just den Afskygning, den ifølge den Talendes Livsstilling og Dannelse maa have, at fastholde denne Farveforskjel selv under den livligst skiftende Dialog, at forbinde dennes enkelte Dele til et sandt og usøgt Udtryk for Hverdagstalen og med alt dette at mætte Dialogen med disse slaaende Vendinger, der give Personligheden dens komisk Stilen.

koncentrerede Udtryk. Dette er en af Grundene, og maaske den vigtigste, til, at den holbergske Replik er bleven en saa kourant Del af det danske og norske Samtalesprog og endnu den Dag idag kan aabne selv den alvorlige Diskussion saa befriende Udveje hen til Latterens Regioner (»Frisk Mod, Antonius!« »Du est en ung Mand, Frants!« »Du drak som en Skjelm!« »Tal Dansk, din sorte Hund!« »Fanden staaer udi dette Der, Du, Das!« »Ligesaa hos os!« »Nachspillet blir det Artigste!« o. m. fl.). Her maa ogsaa fremhæves den Renhed i Stilen, der forsmaaer Indblandingen af rørende Elementer som forstærkende Modsætning til de komiske og aldrig fører Lystspilhandlingen for nær op mod de Grændser, hvor en alvorlig Udgang var at befrygte. En anden Sag er det, at Sproget i Holbergs Komedier som i hans øvrige Skrifter endnu er langtfra at være frigjort for de Gallicismer, der plettede Datidens Fremstillingsform, medens til Gjengjæld den tydske Indflydelse er langt mindre fremtrædende hos Holberg end hos Tidens øvrige Forfattere.

Komediernes nationale Betydning.

Holbergs Komedier ere en i sin Art vistnok enestaaende Folkedigtning, og vidunderlig som den i sig selv er, ere ogsaa de Omstændigheder, der knytte sig til den: at Holberg pludseligt og overraskende ved den indfører en ny Kunstform i en hertil næsten ganske uforberedt Litteratur; at denne Kunstform henter sit helt igjennem nationale Indhold fra det forhaandenværende Samfundsliv, hvilket den afmaler med uforligneligt Vid og slaaende Sandhed; at den ledende Tanke i denne Digtning er en paa Tidsdannelsens Højdepunkt staaende Aands reformerende Stræben i Frigjørelsens Tjeneste, og at den saaledes i Litteraturen grundlagte »danske Skueplads« samtidig bliver en nyskabt kunstnerisk Institution, der kan give Digterens Skikkelser Kjød og hans Tanker levende Mæle. Om den holbergske Komedies Liv paa den nationale Scene vil der jevnlig blive Tale i Litteraturens Historie, der for en Del handler netop herom, saasandt denne Digtnings Pleje eller Forsømmelse næsten altid ere betegnende Udslag af den til en given Tid fremherskende Smagsretning. Om den unge danske Scenes første brydsomme Aar, om dens Tilværelses Vaklen mellem Nyfigenhedens Tilløb og den trøstesløse Forladthed, der syntes at bebude »den danske Komedies Ligbegængelse«, om Skuepladsens Lukning som Følge af Kjøbenhavns Brand 1728, om alt Skuespils Ophør i Chri-

stian VI.s sextenaarige Herskerperiode, om Opførelsen af det nye Skuespilhus i Frederik V.s første Regjeringstid og den danske Scenes uafbrudt fortsatte, om end paa forskjellig Maade anfægtede Liv her i den lange Aarrække fra 1748 til 1874 — om disse Forhold henvise vi til Theatrets Historie, saaledes som TH. OVERSKOU har fremstillet den i sit Syvbinds-Værk »Den danske Skueplads« (1854—76).

Det 1748 opførte Skuespilhus paa Kongensnytorv.
Formindsket Gjengivelse af Kobberet i Pontoppidans »Danske Atlas« 2. Bind. 1764.

Den holbergske Komedie har spillet ikke saa liden en Rolle ogsaa udenfor Danmark og Norge. Allerede 1729 indlemmedes »*Den politiske Kannstöparen*« i Sverigs Litteratur, og fra den svenske Nationalscenes Fornyelse 1737 fik Holbergs Stykker en nogenlunde fast Plads i dens Repertoire; en enkelt Komedie: »*Jeppe Nilsson på Berget*«. har endog oplevet mere end tresindstyve Udgaver i de halvandethundrede Aar siden dens Oversættelse paa Svensk. I sit Skrift »*Holberg i Sverige*« har KARL WARBURG skildret Holbergs Stilling til svensk Kultur og Kunst. I Tydskland blev Holbergs Indflydelse imidlertid betydelig større, og Hagedorns epigrammatiske Ord: Und wer nicht beim Goldoni lacht, der

Holbergs Komedier i Udlandet.

kann beim Holberg weinen, fløj Landet over og viste, hvor kjendt den danske Skuespilforfatter var. Af rejsende Selskaber bragtes hans Komedier, rigtignok i ynkelige Forhutlinger, ikke blot til Nordtydskland, men ogsaa til Østerrig, Holland, Polen og Rusland. GOTTSCHED, der kæmpede for en regelmæssig Digtning i fransk Smag og paa denne Vis for »en renset Skueplads«, optog tre holbergske Stykker i sin »Deutsche Schaubühne«, nemlig »Der politische Kannengiesser« (hvorfra dette Ord gik over i det tydske Sprog i sin komiske Betydning), »Der Deutschfranzose«, ɔ: »Jean de France« og »Bramarbas« ɔ: »Jacob von Thyboe«. 1743 og 1748 udkom et Udvalg af Komedierne i to store Hovedudgaver og beherskede, endog i en paafaldende Grad, de tydske Theatres Repertoire, udførte af Tidens berømteste Skuespillere, der i dem fandt nogle af deres taknemmeligste Roller. ROBERT PRUTZ gjør saaledes i sit kritiske Værk »Ludwig Holberg, sein Leben und seine Schriften« (1857) opmærksom paa, at af de ialt 190 Forestillinger, som gaves paa Theatret i Hamborg 1742—43, faldt ikke mindre end 44 paa Holberg alene, deraf i en enkelt Maaned 15 holbergske Stykker paa 19 Forestillinger. Den tydske Oversættelse af fjorten Skuespil udgaves 1887 i Berlin af JUL. HOFFORY og PAUL SCHLENTHER: »Dänische Schaubühne. Die vorzüglichsten Komedien des Freiherrn Ludwig von Holberg. In der ältesten deutschen Uebersetzung« med en Indledning om Holbergs Levnet, hans Komediedigtning og hans Betydning for Tydskland. I Slutningen af Aarhundredet fortrængtes Holberg af Kotzebue, der selv tildels byggede paa hans Grund, men rigtignok ikke i hans Smag, og først Romantikerne, især TIECK, bragte ham til Ære igjen, skjøndt de fleste af dem misforstod eller misbrugte hans Komiks Art. I vore Dage har Rob. Prutz gjenoplivet Interessen for Holberg ved sit ovennævnte Skrift og ved sine dygtige Oversættelser af flere af hans Komedier. — Til Holland naaede de ligeledes tidlig, og flere af dem holdt sig længe paa Scenen; Hovedudgaven i fire Bind, betitlet *»Holbergs deensche Schouburg of Blyspeelen«* udkom i Amsterdam Aar 1800, men allerede fra 1757 forekommer der en Udgave af sex Komedier med Titelen *»Lodewyk Holbergs Zes aardige en vermakelyke Blyspeelen«* og med et Kobber, der fremstiller Holbergs Apotheose: Thalia bærende hans Portrait og uddelende hans Skrifter (»Erasmus Montanus«, »Plutus«, »Barselstuen«, »Jacob von Thyboe«, »Kande-

støberen« og »Jean de France«) til det begjærlige Publikum, medens Fama udblæser hans Roes. — Paa Fransk oversatte Holberg selv to af sine Komedier og skrev desuden Fortalen til Fursmans 1746 udkomne Oversættelse af »Den Vægelsindede«, »Henrik og Pernille«, »Maskeraden« og »Den politiske Kandestøber«. Det sidstnævnte Stykke blev opført 1797 og gjorde Lykke; til *Théâtre français* overførtes det under Restaurationen (»*Le Luthier de Lubeck*«) og fik snurrigt nok, paa Grund af den formentlige politiske Tendens, Ord for at være forfattet af selve Kong Ludvig XVIII. J. J. Ampère og X. Marmier have i en nyere Tid henledet deres Landsmænds Opmærksomhed paa denne Molières ikke tilbørlig paaagtede Efterfølger, og 1864 hævdede A. Legrelle i sin Bog »*Holberg considéré comme Imitateur de Molière*« i Modsætning til Prutz den franske Paavirkning som afgjørende for Holberg og krævede ham i saa Henseende »tilbage

Titelkobber til Holbergs »*Zes aardige en vermakelyke Blyspeelen*« (»6 artige og fornøjelige Skuespil«). Amsterdam 1757.

til Frankrig, som aldrig har forskudt ham, men kun lige indtil nu har forsømt at lære ham at kjende«.

Danske Udgaver. Af de mangfoldige danske Udgaver af Komedierne kunne kun de mere monumentale nævnes her. Allerede i Sommeren 1723 udgav Holberg de fem ældste, umiddelbart iforvejen opførte, som første Tome af Hans Mikkelsens for »den nye oprettedeDanske Skue-Plads sammenskrevne Comoedier«, og hvert af de to følgende Aar fulgte der et nyt Bind med andre fem. I 1731 udkom en ny Udgave i fem Bind med ialt femogtyve Komedier, der her for første Gang bære Navnet »Den danske Skueplads«, som de følgende Udgaver beholdt; et sjette Bind kom 1753, et syvende Bind 1754, kort efter Forfatterens Død. — Som holbergsk Textkritiker har

COMOEDIER
Sammenskrevne
for
Den nye oprettede
Danske Skue-Plads
Ved
Hans Mickelsen
Borger og Indvaaner i Callundborg.
Med
Just Justesens Fortale
Første Tome.

Tryckt Aar 1723.

Titelblad til første Udg. af Holbergs Komedier 1723.
Facsimile efter Originalexemplaret paa det St. kgl. Bibliothek.

F. L. LIEBENBERG indlagt sig megen Fortjeneste, og hans store Udgave af Komedierne i otte Bind (1847—54) er bleven Grundlaget for alle senere Udgaver af litterair Betydning, blandt hvilke maa nævnes den stereotyperede Folkeudgave 1876 og følgende Aar samt den af H. TEGNER illustrerede store Pragtudgave. — Af Skrifter om den holbergske Komedie maa især tre fremhæves: RAHBEKS »Om L. H. som Lystspildigter og om hans Lystspil«, I.—III., 1815—17; E. C. WERLAUFFS af paalidelige Oplysninger bugnende »Historiske Antegnelser til L. H.s atten første Lystspil«, 1858, og den nyeste kritiske Behandling af den holbergske Komedie, OLAF SKAVLANS gjentagne Gange nævnte fortrinlige Studie »H. som Komedieforfatter«, Kristiania 1872, et Værk, der ved at stille Holbergs Lystspildigtning under en alsidig Belysning holder langt mere, end Titlen lover — en Tidens og Litteraturens Historie med Holberg som Midtpunkt.

Megen Tilfredsstillelse maatte Holberg være berettiget til at føle, naar han saae tilbage paa sin Virksomhed som Skuespildigter, og han fremhæver ogsaa med ufordulgt Glæde, at hans Stykker »alternerede med de bedste af Molières, og det med ligesaa stor Succes, omendskjøndt Molières Stykker blev bedre agerede, efterdi Montaigu informerede dem ret i Maaden, Gebærderne og andre Omstændigheder«. Men der kunde dog vel være de Øjeblikke, da han maatte beklage, at »der er fast ingen Nation, som saalidet finder Smag i deres Eget som vore Landsmænd, i Besynderlighed Fruentimmerne, som ikke gider se eller høre Noget, medmindre det er paa Fransk«; dertil kom, at han følte sin Helbred angreben af »al den Allarm, Misundelse og Arbejde, han stedse var beladt med, saalænge Komedierne varede«; thi — tilføjer han — »saadan Frugt har mit Arbejde bragt mig, da derimod i Frankrige eller England kan en Autor til en Komedie, naar den bliver spillet med Behag, ofte vinde 2 eller 3000 Rdl.« Holberg besluttede da at rekreere sig ved en Udenlandsrejse, med hvilken han desuden forbandt den Hensigt at søge »Den politiske Kandestøber« opført i Paris, hvilket dog ikke lykkedes for ham. I Juni 1725 begav han sig da over Land til Hamborg, men den fyrretyveaarige Mand maatte gjøre den Erfaring, at »Motion var hans Legeme nu ligesaa skadelig, som den i hans unge Dage var ham tjenlig«. Fra Hamborg tog han over Amsterdam til Paris, hvor han opholdt sig Vinteren over, da han

Femte og sidste Udenlandsrejse 1725-26.

syntes, Luften her var god for hans Konstitution. Han besøgte flittigt de offentlige Bibliotheker, omgikkes flere berømte Videnskabsmænd og kom undertiden »paa det Societet, som gemenlig kaldes det Zirlige og holdes paa et Sted, som gemenlig kaldes *le Café des beaux esprits*« — men ogsaa kun undertiden, for at han »ikke ved at gaa der altfor tidt skulde tilsnige sig Titel af et galant Hoved«. I Theatrene var han dennegang en hyppig Gjæst og fortæller endel om, hvad han saae der; det tiltalte ham kun lidet: Smagsretningen var afvegen fra den, som han kaldte den gode, og »i nogle Aar havde der ikke været een sund Komedie at se«. I denne Dom har Holberg utvivlsomt Ret, men adskillige af hans andre Bemærkninger vidne om, at Pebersvende-Særheden tidlig har faaet Magt over ham; pudsig er især hans Forbitrelse, naar Tilfældet giver ham unge Damer til Rejseselskab, fordi det var Skik, at de mandlige Passagerer galant delte Udgifterne ved disses Maaltider undervejs imellem sig.

Metamorphosis.

Efter Hjemkomsten 1726 fuldendte Holberg det allerede forinden paabegyndte poetiske Værk »Metamorphosis eller Forvandlinger«, et Slags Modstykke til Ovids berømte Digt, hvis Emne er den antike Mythologis Sagn om Menneskers Forvandling til Dyr og Træer som Følge af Gudernes Vrede. Hos Holberg er det omvendt Planter og Dyr, der blive forvandlede til de med deres Natur beslægtede Menneskeskikkelser: Solsikken til en »Fruer-Pige«, Skaden til en Barbeer, Ræven til en Diplomat o. s. v.; men til disse satiriske Pointer svarer Tonen i Udførelsen kun daarligt, og Digtet maa betragtes som mislykket. Maaske har Holberg selv havt en Fornemmelse af dets Svaghed, thi i en Efterskrift til Fortalen erklærer han det for sin Beslutning, fra nu af at lægge Digtekunsten paa Hylden. »Dette bliver udentvivl mit sidste poetiske Skrift«, hedder det; »thi jeg bliver nu meget alvorlig, iligemaade noget magelig, vil derfor overlade unge, stærke Mennesker et Haandværk, som jeg selv ikke er mer voxen. Det er med lystige Poeter ligesom med Katte, hvilke fra en overmaade Kaadhed, som Naturen har indplantet dem udi Opvæxten, henfalde til en overmaade Alvorlighed. Mit Blod, efter min Barbeers Sigelse, begynder nu at blive temmelig flegmatisk og seer nær ikke saa levende ud som ifjor, hvorudover jeg har sat mig for at slutte en evig Fred med Jordens Klode, saaledes at vi lade hinanden være uskaarne paa begge Sider;

thi Jorden bliver gammel, saa der bider ingen Ting mer paa hende; jeg bliver ogsaa gammel og derfor gjerne planter Gevær.«

Men Ingen har Fred længer, end hans Nabo vil. Holberg kaldtes atter frem paa den poetiske Arena, da den lærde jydske Poet og Stiftsprovst TYCHONIUS besværede sig for Kancelliet over, at hans Navn var blevet brugt til Betegnelse for den latterlige Pedant i Komedien »Jacob von Thyboe«. Holberg maatte love at forandre Navnet i de senere Udgaver af Stykket (hvor Pedanten er bleven omdøbt til Stygotius), men skrev mod Tychonius Satiren »Den jydske Fejde«, der dog først blev udgivet mange Aar senere. En anden Strid i en alvorligere Anledning fik Holberg omtrent paa samme Tid med den hollandske Filolog BURMANN, der i et af sine Skrifter havde haanet den danske Videnskabelighed. Benyttende en fra Folkevisen hentet Sammenstilling gav Holberg sit Svar Form af et fra Holger Danske til Burmann rettet Brev, der paa Latin blev indrykket i et fransk og et kjøbenhavnsk Tidsskrift og kort efter oversat paa Dansk. Holberg tager Danmark varmt i Forsvar, paaviser sin Modstanders Mangel paa Kjendskab til de Ting, han dømmer om, og spotter hans i hele den videnskabelige Verden velbekjendte Stridbarhed.

Den jydske Fejde.

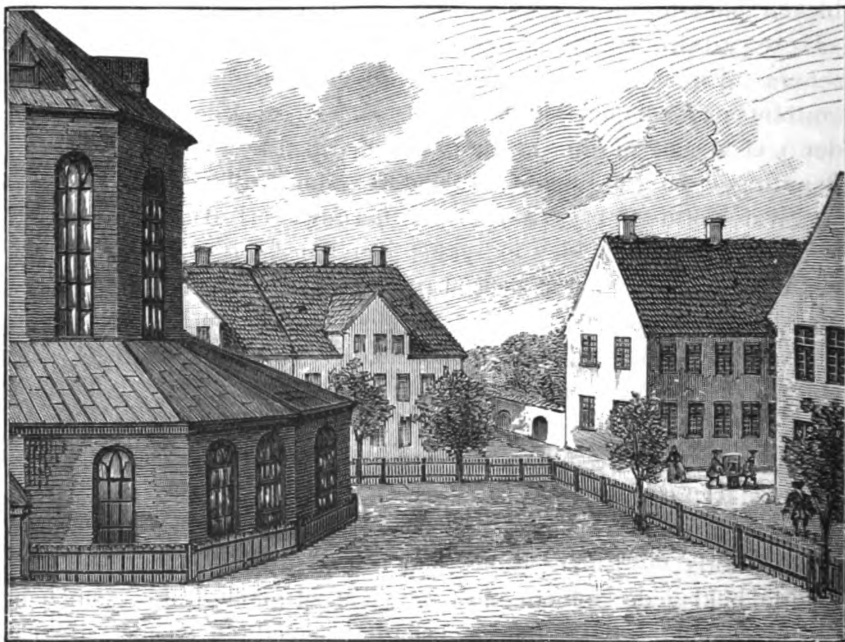
Holger Danske til Burmann.

1728 lagde en heftig Ildebrand næsten hele det gamle Kjøbenhavn og en stor Del af det nye i Aske, rasende især heftigt i det latinske Kvarteer og fortærende bl. A. Frue-, Helliggejstes-, Trinitatis- og Petri Kirke, Universitetet, Universitetsbibliotheket, Borchs, Walkendorfs og Ehlers' Kollegium. For sit personlige Vedkommende beklagede Holberg mest Tabet af sit gamle Logis, som han i alle Maader havde været saa vel tilfreds med og vænnet sig saa godt til — »hvor jeg udi fornøjelig Rolighed havde bortdrevet saa lang Tid af min Alder iblandt mine Bøger og Skrifter; det krænkede mig mere, at jeg maatte miste dette Sted, end det at jeg mistede mine Midler, saasom der er Intet, jeg mere fornøjes ved end Stilhed og Rolighed, og der er Intet, hvorved Sindet sættes bedre istand end ved en vel indrettet Levemaade. Alle Ting vare tilforn vel indrettede for mig; jeg kunde hvile, jeg kunde arbejde, jeg kunde sove, jeg kunde vaage, jeg kunde tage mig alvorlige Ting fore, jeg kunde tage mig Bagateller fore, hver Ting i sin Orden og paa sine visse Tider, ligesom jeg vilde«.

Kjøbenhavns Brand.

Saasnart Holberg havde faaet sig en ny Bolig, tog han fat paa Studierne igjen og fuldførte det saalænge af andre Arbejder afbrudte, S. 49 nævnte Værk, den 1729 udgivne »Dannemarks og Norges Beskrivelse«, en Fremstilling af Folkets og Statens vigtigste Forhold og Indretninger paa et historisk Grundlag, indledet med en Paavisning af den danske Nations Art og Egenskaber baade i Oldtid og Nutid. Det er ikke, som Titlen kunde give

Danmarks og Norges Beskrivelse.

Holbergs Professorbolig paa Hjørnet af Kannikestræde og Fiolstræde.
I Forgrunden tilvenstre Fruekirkes Kor.
Efter et Maleri i det oldnordiske Musæum.

Anledning til at formode, noget statistisk Tabelværk, men en sammenhængende Udvikling af Samfundsinstitutionernes Opstaaen og Fremvæxt, skreven i Holbergs sædvanlige klare Sprog og ordnet paa en let overskuelig Maade.

Christian VI. 1730-46.

Tronskiftet 1730 afstedkom en gjennemgribende Forandring i det offentlige Liv. Endnu medens Frederik IV. levede, havde det ikke været nogen Hemmelighed, at hans Efterfølgers Blik paa Verden var grundforskjelligt fra hans Faders, og at dennes Giftermaal

med Frøken Reventlov havde gjort Sit til at udvide Kløften imellem dem. Det er derfor et betegnende Træk, at de Professorer, hvem det kunde tilkomme at holde Mindetalen over den afdøde Konge ved Universitetets Sørgefest, forstod at unddrage sig dette mislige Hverv og faae det lagt over paa Holberg; og ikke mindre betegnende for dennes frimodige Væsen er det, at han paatog sig Opgaven og løste den uden servil Skelen til de nye Magthavere, ja endog fandt Lejlighed til at fremhæve de Egenskaber hos den afdøde Konge, mod hvilke det nye Regimente stak mest af, men som Holberg just havde særlig Anledning til at paaskjønne. »Vi talede som i en fri Stat,« sagde han, »vi spøgede, vi skjemtede, vi strede indbyrdes med lystige Indfald uden Frygt, da han aldrig optog Fritalenhed eller uoverlagte Ord ilde, og gjorde han det endog, lagde sig dog hans Vrede igjen uden nogen følelig Følge.« At Skuespillene maatte dele Skjæbne med alle andre, selv de uskyldigste Forlystelser, som ikke taaltes under Christian VI., blev maaske af mindre Betydning for Holberg, der jo alt forinden havde sagt Theatret et, idetmindste foreløbigt Farvel; men denne Beslutning støttedes ialtfald nu af de ydre Forhold. Holberg fik altsaa en ny Impuls til at vende tilbage til sine videnskabelige Arbejder, og den første Frugt af disse blev hans **Danmarkshistorie**, atter — ved sin livlige Fremstilling og folkelige Tone — et banebrydende Værk, Holbergs Stordaad som Historieskriver.

Af »**Dannemarks Riges Historie**« udkom første Bind 1732, andet Bind 1733, tredie og sidste 1735; allerede tyve Aar efter var Oplaget udsolgt og et nyt maatte foranstaltes, et Særsyn for et saa udførligt historisk Arbejde i de — og næsten ogsaa i vore — Tider, et talende Vidnesbyrd om, hvor heldigt Holberg havde løst den Opgave, at skrive en Fædrelandets Historie for Folket. Den historiske Fremstilling er knyttet til den danske Kongerække fra Skjold til Frederik III. medregnet, men Udførelsen er selvfølgelig i Omfang saare forskjellig, alt eftersom Holbergs Kilder flød sparsommere eller rigeligere — saa forskjellig, at hele Historien fra Kong Skjold til Christian I. ikke indtager saa megen Plads som Frederiks III.s Historie alene, og at denne Konges og hans Forgængers Historie tilsammen udgjør næsten Halvdelen af Værket (omtr. 1100 Sider). Det er denne den nyere Tids Historie, der har interesseret Holberg mest, her er han mest selvstændig baade som

Danmarkshistorien.

Samler og som Bearbejder af Stoffet, og her har han ogsaa mest Nyt at fortælle os, ligesom han ogsaa her er paalideligst, fordi han her har med Kilder at gjøre, hvis Authenticitet det var ham let at konstatere, medens han ellers ikke udøver nogen saadan streng historisk Kritik som den, ved hvilken GRAM omtrent paa samme Tid brød Historieforskningen nye Baner, uden paa sin Side dermed at forene Holbergs ypperlige Gaver til pragmatisk Historieskrivning. Mangelen paa kritisk Kildestudium bøder Holberg paa ved sit lyse Hoveds klare Tanke, der ofte viser ham den rette Vej mellem modstridende Antagelser og Domme; og hvor han føler nogen Usikkerhed, der forøger denne kun hans Sinds naturlige Humanitet og giver hans Udsagn et Præg af Billighed og Overbærenhed, der vel nu og da kan synde mod historisk Sandhed, men da ialtfald synder til en Side, der ikke gjør hans Karakter Skam.

I Fremstillingen mærker man helt igjennem den Forfatter, der har givet sig meget af med Karaktertegning, om end af anden Art, og skrevet lystige Vittighedsværker; herom minder den Skarphed, hvormed Holberg formaaer at tegne sine historiske Skikkelser, sammenfattende deres væsenligste Egenskaber i korte Resuméer, saavelsom det Lune i Opfattelse og Udtryk, der mangfoldig giver sig tilkjende. Om Holbergs historiske Stil siger C. PALUDAN-MÜLLER i sin Afhandling om »Dansk Historiografi i det 18. Aarh.« (»Hist. Tidsskrft. 5. Række 4. Bd.): »Denne lyse Disposition, der let og naturlig lader hver Ting komme der, hvor den hører hen, saa at Læseren altid veed, hvor han er, og hvad Forfatteren vil meddele ham — den naturlige Virkning af Forfatterens klare Bevidsthed om, hvad han vil — disse lette, ukunstlede Perioder, strax overskuelige selv for den mindre dannede Læser, frie for alt Skruet, Indviklet, Sammenpresset — disse den ægte danske Stils Egenskaber, som vi maa haabe den altid vil beholde — disse Egenskaber besidder Holbergs Stil i højeste Grad ogsaa i Danmarkshistorien. Det er en ægte historisk Stil, desuden smykket og krydret af den Festivitas, ingen Pen har besiddet i højere Grad end Holbergs. Man maa være ualmindelig sløv af Naturen eller træt af Dagens Arbejde for at falde i Søvn over denne Bog, selv der, hvor den intet Nyt har at meddele den sagkyndige Læser.«

Danmarkshistorien, der udkom i to tydske Oversættelser kort efter hinanden, er sidste Gang udgiven paa Dansk af I. LEVIN 1856.

Baade mindre og større historiske Arbejder fulgte snart efter dette Holbergs Hovedværk som Vidnesbyrd om hans udholdende Flid og stadig vaagne Arbejdslyst: en lille Lærebog i Verdenshistorien, »*Synopsis historiæ universalis*«, et fortrinligt Udvalg af Historiens Hovedtræk til Brug for den studerende Ungdom (1733); »Den Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse« (1733), en historisk Monografi af en Livlighed og mangesidig Interesse, som kun faa lignende Værker have naaet; 1738 det store Værk i to Kvartbind: »Almindelig Kirkehistorie fra Christendommens Begyndelse til Luthers Reformation«, som blev udsolgt i Løbet af et Aar og strax udkom i nyt Oplag. Den usædvanlige Afsætning, som blev »en saa bekjendt og opkogt Materie« tildel i en Tidsalder, der snarere havde for mange end for faa »almindelige Historier«, forklarer Holberg selv af tre Grunde, som han har hørt fremsættes til Anbefaling for sin Bog: at den er upartisk, at den verdslige Histories Fænomener stadig drages ind i deres Forbindelse med Kirkehistoriens, og at han har lagt særlig Vægt paa at paavise Oprindelsen til de forskjellige Kirkesamfund. Man fejler vist neppe ved at anføre endnu to Grunde til dette Værks store Popularitet: Holbergs ejendommelige Fattelighed og Klarhed i Fremstillingen og hans filosofisk-religieuse Standpunkt, hvis Frihed maatte virke dobbelt forførende paa de af Pietismens ydre Tvang bundne Aander, paa hvilke al Kritik og derfor ogsaa f. Ex. en Betragtning som den, der i Bjergprædikenen finder Kjærnen af Alt, hvad der staaer i Bibelen, maatte virke som et ubegribelig frejdigt Ord. Kirkehistorien blev 1867 udgiven af F. L. LIEBENBERG med en Indledning af R. NIELSEN. — Holbergs følgende Arbejde var af særlig populair-historisk Art: de 1739 udkomne »Berømmelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier«, i hvilket Skrift han efter Plutarchs Mønster sammenstiller — eller, som C. PALUDAN-MÜLLER siger, sammentvinger — to og to biografiske Skildringer, mest af asiatiske Personligheder, til en Parallel, af hvilken der saa uddrages en Sammenligning, ligesom en Indledning dvæler ved Betragtningen af de Dyder og Laster, hvortil de paralleliserede Personer give Anledning. Har dette Værk ikke stort videnskabeligt Værd, hvad det heller ikke gjør Fordring paa, saa viser det des klarere Holbergs Drift til det historiske Portraitmaleri og hans Evne til at vække Publikums Interesse for Historien ved at

Bergens Beskrivelse.

Kirkehistorien.

Heltehistorierne.

»Ludvig Holberg, Friherre af Holberg, i hans 63. Aar.«
Titelkobber til den tydske Udgave af den »Jødiske Historie« 1747.

præsentere denne i Enkeltfremstillingens tiltalende Form. Bogen gjorde ogsaa megen Lykke og udkom 1753 i et nyt Oplag, efterat den 1745 var bleven suppleret med et kvindeligt Sidestykke: »Heltinders eller navnkundige Damers sammenlignede Historier«, ligeledes i to Dele. Disse ere senest udgivne af G. RODE 1861, Heltehistorierne af F. L. LIEBENBERG 1864. — Endelig skrev Holberg 1742 sin »Jødiske Historie«, i to Dele, ledet af den Betragtning, at »iblandt saamange ypperlige Mænd, som have skrevet om dette Folkes Skikke og Skjæbne, har dog Ingen givet os en sammenhængende Historie fra Nationens Oprindelse indtil vore Tider«, hvilket da Holberg foresatte sig at udføre paa Grundlag især af Josephus', Prideaux' og Basnages Skrifter. Værket udkom i tydsk Oversættelse allerede 1747. Heltinde-historierne.

Mellem Udgivelsen af disse forskjellige historiske Skrifter falder 1737 Begyndelsen af Holbergs »*Opuscula latina*« (»Latinske Smaaværker«), indeholdende Epigrammer samt Forfatterens Selvbiografi i Form af tre »Breve til en fornem Mand«, af hvilke det første er dateret den sidste Dag i Aaret 1727, det andet forfattet 1735, medens det sidste kom til 1743. I disse tre Breve, supplerede med den 447. Epistel, have vi Hovedkilden til Holbergs Liv, en ved sin Frimodighed ligesaa tiltalende som ved sit Lune og sine sunde Betragtninger underholdende Levnetsskildring, der vilde have stor Interesse, selv om den ikke angik en i og for sig saa betydelig og for os saa særlig betydningsfuld Personlighed som Grundlæggeren af vor moderne Litteratur. Den blev allerede 1745 oversat paa Dansk, vistnok under Holbergs egne Auspicier, og denne fortræffelige Oversættelse — »Ludvig Holbergs trende Epistler til ***, hvorudi befattes det Fornemste af Hans Liv og Levnet« — blev 1857 udgivet uforandret af I. LEVIN. Se CHR. BRUUN »Om Holbergs trende Epistler« 1885. Biografien.

I Slutningen af det andet af disse Breve, altsaa 1735, kommer Holberg til at nævne den Beskyldning for Paaholdenhed, hans tarvelige og tilbagetrukne Levemaade havde paadraget ham, og bemærker i den Anledning: »At jeg kan befri mig fra den Beskyldning, da giver jeg Fattige hvert Aar Saameget, som kan anvendes paa at underholde en ørkesløs Fodgænger og unyttig Lakai; jeg har smukke Værelser, gaaer net klædt, kjøber idelig Bøger, og at jeg skal befri mig fra al Mistanke, da har jeg destineret alle mine Midler til Publici

Nytte. Et Udkast af Fundationen hertil har jeg alt forfattet og viist dem, som jeg plejer at raadføre mig med, hvilke spaaer temmelig godt deraf.« Saa tidlig havde Holberg altsaa fattet Tanken om at skjænke Offentligheden den Formue, han skyldte dens Interesse for hans Skrifter, men endnu mere sin egen kloge Økonomi; allerede i en Alder af halvtredsindstyve Aar seer Holberg med filosofisk Ro det Øjeblik imøde, da han skal kaldes bort fra sit flittige Arbejde, og er betænkt paa, at ogsaa den materielle Frugt af dette Arbejde skal komme det Fædreland tilgode, som han alt havde skjænket saa rige aandelige Skatte. Begge disse Fonds var han endnu stadig virksom for at forøge; 1740 anlagde han en Del af sin Formue i Jordegods, til hvis Bestyrelse sandsynligvis hans Dispositioner som Universitetets fleraarige Kvæstor havde givet ham Lyst — og 1741 udgav han efter lang Betænkning et nyt poetisk-filosofisk Arbejde af høj Rang: den moralsk-politiske Roman **Niels Klim.**

Niels Klim.

At Holberg kunde have Grund til Frygt for at slippe »**Niels Klim**« ud i Verden, saalænge Pietismen svingede sit ufordragelige Scepter over Aandslivet i Norden, vil selv en flygtig Betragtning af Bogens Tendens godtgjøre; thi denne gaaer fra først til sidst ud paa at opstille Tolerancens Princip ved Skildringen af en Række tilsyneladende absurde Forhold i Religion, Statsforfatning og Samfundsmoral, hvis Tilværelse imidlertid sees udsprungen af fornuftige Krav, og som derfor ingenlunde fortjene en saa forkastende Dom, som de ved første Øjekast synes at udfordre til. Antagelsen af de hjemlige og tilvante Synsmaaders absolute Rigtighed stilles i Belysning af en vexlende Mængde andre, fra dem paa forskjellig Vis afvigende Synsmaader, og den tolerante Betragtning tilkjender dem alle en vis relativ Berettigelse, der maa udelukke enhver overilet Fordømmelse; at denne Relativitet gjordes gjældende ogsaa overfor Religionen, og at Holbergs Tilslutning til den naturlige Religion her skinnede mere og mindre tydelig igjennem, gjorde det især til en dristig Gjerning at sende slige Meninger ud under de da herskende Forhold.

Som Form for Meddelelsen af sin Samfundsmoral valgte Holberg den ligefra Oldtiden af og til vore Dage yndede opdigtede Rejsebeskrivelse og nævner selv som sine nærmeste Forbilleder den græske Digter Lukian, den tydske Forfatter Biderman og den engelske Satiriker Swift (S. 16); andre Skrifter af samme Art om-

tales i JUL. PALUDANS Doktordisputats »Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til tidligere Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Rejser«, 1878. Rammen er da følgende: den norske Student Niels Klim vender i Aaret 1664 efter hæderlig bestaaet Examen fra Kjøbenhavn tilbage til sin Fødeby Bergen. I Mangel af anden Syssel giver han sig til at undersøge en mærkelig Hule i et Fjeld, som kaldes Fløjen, fra hvilken der nu og da skal udgaa en mild Luftning. For at komme paa det Rene med Fænomenet, lader han sig hisse ned i Hulen; men Rebet brister, og Niels Klim styrter i Afgrunden, falder og falder et Kvarterstid gjennem det dybeste Mørke, indtil der lader sig en svag Lysning tilsyne, som efterhaanden gaaer over til klart Solskin: Klim er kommen ind i Jordens indre Rum, hvor et helt Solsystem kredser. Paa en af dets Planeter ved Navn Nazar havner han omsider, i Fyrstendømmet Potu, af hvis Forhold der nu følger en lang Beskrivelse, Bogens mest omfattende, i hvilken Holberg har nedlagt de fleste af sine Tanker om en fornuftig Statsforfatning, uden at man dog deraf tør slutte, at han i Et og Alt vil opstille de træede Beboere af Potu som sit Folkeideal.

Potuanerne ere nemlig skabte som Træer, og med den af denne Legemsbygning betingede Langsomhed i Bevægelse forene de en Grundighed i Overvejelsen, der lader dem anse et forholdsvis saa hurtigt Hoved som Niels Klims for at være et Vidne om Overfladiskhed, hvorfor de ikke kunne betro ham noget vigtigere Embede end et Postbuds, til hvilket hans lange Ben gjøre ham fortrinlig skikket. »Erfarenhed havde lært dem, at Republiken altid havde vaklet under Bestyrelsen af disse hurtige Hoveder, som man i Almindelighed kalder store Genier, og at Mænd af et langsomt eller spotvis saakaldet sløvt Begreb havde bragt det igjen i Orden, hvad hine havde forviklet.« Hermed i Sammenhæng staaer den Ærbødighed, Potuanerne vise Alderdommen, og den Censur, Ungdommen er underkastet, idet det f. Ex. ikke er tilladt Nogen at optræde som Forfatter, før han har fyldt de tredive Aar. Forbrydelser straffes første Gang med Aareladning, ved hvilken Fremgangsmaade man vil overbevise sig om, hvorvidt det ikke er onde Vædsker i Blodet, der have forledet til Lovovertrædelsen, og samtidig forebygge Gjentagelsestilfælde; indtræffe disse alligevel, sendes Forbryderen i Landflygtighed; kun for een Misgjerning er der Døds-

straf: for Fremsættelsen af Forslag til Reformer, naar de efter en omhyggelig Prøve erkjendes for skadelige. Med Hensyn til hvad der hører til Gudsdyrkelsen, hersker der indbyrdes afvigende Meninger, »men den Ene forfølger derfor ikke den Anden«, forklarer Fyrsten for Niels Klim; »thi enhver Forfølgelse for Tanker og Meninger eller Vildfarelser, der have deres Grund alene i Begrebernes Forskjellighed, har ikke sin Oprindelse af Andet end Stolthed, da den Ene bilder sig daarligen ind at se dybere i Tingen end den Anden, en Stolthed, der neppe kan være behagelig for Gud, som elsker Beskedenhed og Ydmyghed. Vi straffe her Ingen, der i sin Godtroenhed farer vild fra den almindelige Mening i spekulativiske Ting, naar han ikke i det Praktiske afviger fra den offentlige Gudsdyrkelse, og heri følger jeg mine Forgængeres Exempel, der holdt det for grusomt at paalægge fornuftige Skabningers Tænkekraft Lænker og herske over Samvittigheder« (et dristigt Modbillede til Christian VI.s Regjeringsmaximer i kirkelig Henseende!). Religionssystemet bestaaer kun af faa Kapitler, og den hele Trosbekjendelse er ikke meget større end vore apostoliske Trosartikler; Alle ere enige i at dyrke et højeste Væsen, hvis Almagt har skabt og hvis Forsyn opholder alle Ting, men om Maaden at dyrke dette Væsen paa tillader man Enhver at tænke, som han vil. De bede sjeldent, men da med saa brændende en Andagt, at man skulde tro, de vare henrykte, saalænge Bønnen varer. Klim fortalte dem, at man hos os plejede at bede og synge Psalmer ved vore huslige Forretninger og Haandarbejder, men dette lastede de: en jordisk Fyrste vilde tage det ilde op, sagde de, om En, som kom for at bede ham om Noget, vilde i hans Nærværelse børste sine Klæder og frisere sit Haar. De fandt heller ikke mere Smag i vore Psalmer, thi de holdt det for latterligt at foredrage sin Anger og Bedrøvelse paa Noder, da Guddommen ikke formildes ved Triller, Fløjter og Trompeter, men ved Suk og Graad. Naar Potuanerne vende hjem fra Krigen med Sejr, udbryde de ikke i Frydeskrig og synge Te Deum, men tilbringe nogle Dage i sørgende Taushed, som om de skammede sig over en Sejr, der har kostet saamange af deres Brødre Livet. Der findes ingen Adel i Potu; jo mere Godt man nyder af Staten, des beskednere og ydmygere opfører man sig, saa at den rigeste af Borgerne giver de Mødende den dybeste Hilsen i Erkjendelsen af, at han som den, der har de fleste Fordele i Staten,

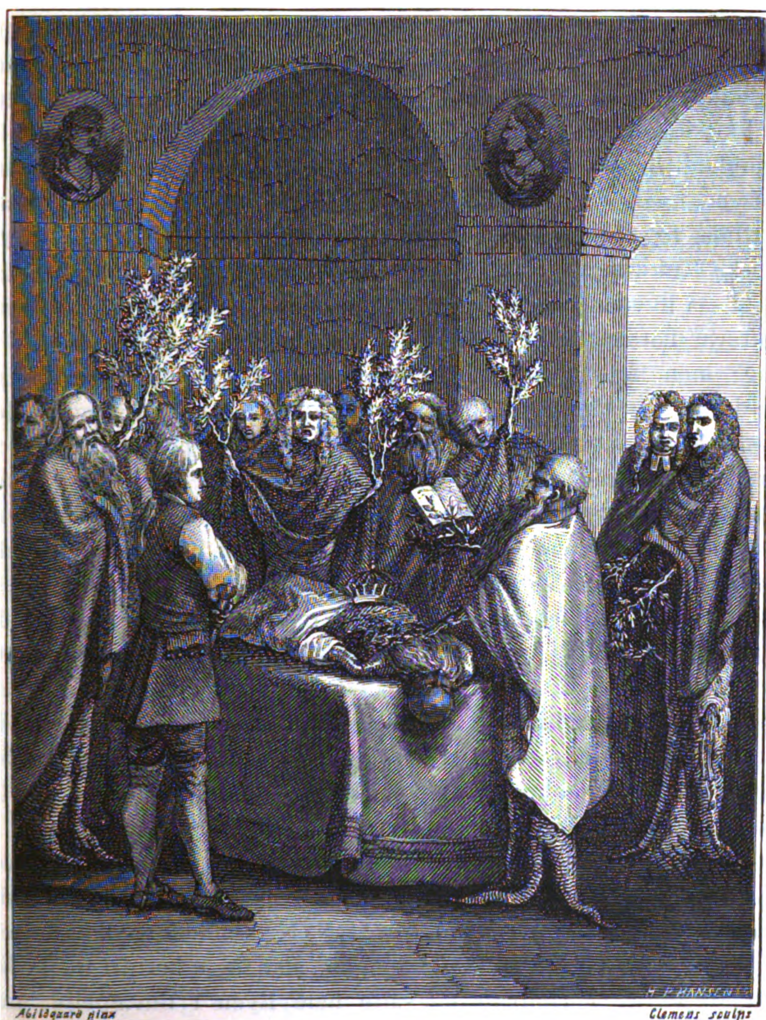
er dens største Skyldner. Ingen beklæder to Embeder paa eengang, da man mener, at endog det mindste Embede fordrer sin Mand — eller sin Kvinde, thi Adgangen til Embedsværdigheden staaer aaben for begge Kjøn og er kun betinget af Dygtigheden. Som et særlig fortjent Individ betragtes Den, der har sat mange Børn i Verden, og sex Børn berettiger til Fritagelse for alle ordenlige og overordenlige Skatter. Potuanernes Liv inddeles i tre Aldere: i den første oplæres de i Statstjenesten, i den anden udøve de, hvad de have lært, og i den tredie Alder undervise de Andre, naar de med Berømmelse have nedlagt deres Embeder, og Ingen maa lære offentlig, medmindre han er bleven gammel i Statens Tjeneste, da man holder for, at Ingen kan give grundige Forskrifter, som ikke har hentet sin Kundskab af Erfaringen. — Dette ærbare, højst agtværdige og fornuftige men unægtelig grundig kjedelige Folk har selvfølgelig kun liden Sands for Poesi og Kunst, og Forlystelser ere saagodtsom ukjendte hos dem; den eneste, som omtales, er de offentlige Tyrefægtninger og Hanekampe, som man ikke skulde synes anstaa et saa rettænkende Folkefærd, men som nok ogsaa kun paaduttes dem af Holberg, for at han kan faae Lejlighed til at øve sin Yndlingssport: at stille offentlige Disputatser jevnsides med disse Hanekampe, idet han fortæller, at man i Potu holder Disputatorer, som man nuomstunder holder Væddeløbsheste, og lader dem gaa løs paa hinanden, under hvilken Kamp der da indgaaes betydelige Væddemaal mellem de Kæmpendes Herrer saavelsom mellem Tilskuerne; i Niels Klims Tid var en af Borgerne bleven en rig Mand alene ved den Disputator, han underholdt, men denne var da ogsaa en saadan Dialektiker, at han kunde bygge op og rive ned, hvad det skulde være, og bringe enhver Opponent til at forstumme, hvorfor hans Herre da heller ikke var at bevæge til at sælge ham, hvor store Summer der end blev budt for ham.

Klims lange Ben gjøre ham kapabel til at se sig godt om i Fyrstendømmet Potu saavelsom paa den øvrige Del af den ikke store Klode Nazar, og han faaer derved Lejlighed til at beskrive en Mængde forunderlige Indretninger og Skikke, ved hvilke Holberg dels vil satirisere over mange Rejseberetningers upaalidelige og overdrevne Skildringer, dels vil stille sin Hovedsætning om alle menneskelige Tings kun relative Værd i bestandig nyt Lys, dels endelig direkte parodiere ufornuftige europæiske Forhold. Niels

Klim kommer saaledes blandt Andet til et Land, hvor Sygdom er ukjendt paa Grund af de fortrinlige klimatiske Forhold, men hvor denne Fraværelse af Alt, hvad der minder om legemlig Svaghed og Død, kun har kvalt den indbyrdes Deltagelse, Velvillie og Kjærlighed hos Beboerne. I et andet Land, hvor Jorden af sig selv frembringer Alt uden menneskeligt Arbejde, har dette kun havt til Følge, at den evige Lediggang og Nydelse har gjort Indbyggerne kjede af Livet, saa de ere hengivne til Tungsindighed og stundom ende deres utaalelige Tilværelse ved Selvmord. Hos en tredie Nation, hvor der hersker absolut Lighed i aandelig Begavelse, er al Kappelyst mellem Borgerne uddød, fordi Ingen kan gjøre sig Haab om at udmærke sig fremfor nogen Anden. Et fjerde Folk staaer paa Uskyldighedens Standpunkt og mangler som Følge deraf al Kultur og al Historie. Eet Folk har Naturen skabt saa sælsomt, at Indbyggerne i deres Ungdom ere satte og forstandige, men begynde at blive letsindige og gjøre gale Streger, naar de have fyldt deres fyrretyvende Aar, hvorfor de ogsaa blive erklærede umyndige, saasnart de have naaet denne Alder; et andet Rige er ordnet saaledes, at kun Kvinderne regjere og beklæde Embederne, medens Mændene passe de huslige Forretninger; de unge Damer gjøre Kour til de unge Herrer og kunne ikke lade dem gaa i Fred paa Gaderne om Aftenen o. s. v.

»Indbygger i Martinia med Paryk«. Illustration til 1. Udg. af »*Nic. Klimii Iter subterraneum*« *1741*.

»I Potu udøves Retfærdigheden uden Persons Anseelse. Dog maa Fyrsterne selv ikke fordres for Retten; men saasnart de ere døde, blive de stillede til Doms af offentlige Anklagere eller Folkets Advokater. Den afdøde Fyrstes Handlinger blive nu undersøgte i en talrig Raadsforsamling; endelig afsiges Dommen ved visse Karakterer, som tilkjendes ham efter hans Fortjenesters Beskaffenhed.«

Illustration til J. Baggesens Oversættelse af Niels Klim 1789.

Tegnet af Abildgaard. Stukket af Clemens.

Klim betragter sig med sin europæiske Kultur og sin akademiske Viden som et saa overlegent Hoved, at han nok tør indlade

sig paa det Vovestykke at forelægge Potuanerne et Projekt til en Forandring i deres Love; det befindes imidlertid at være umodent; og kun af sær Naade bliver det ikke Dødsstraf, men Landsforvisning, der rammer dets Ophavsmand: Klim transporteres til »Firmamentet« ɔ: Jordklodens indvendige beboede Hvælving og faaer atter her Lejlighed til at tage en Mængde forskjellige Tilværelsesformer i Øjesyn. Længst dvæles der ved Beskrivelsen af Abekattenes Land Martinia, hvis Skildring helt igjennem parodierer europæiske, særlig franske Kulturfænomener. Befolkningen er uhyre livlig og snaksom og af saa flyvende hurtig en Fatteevne, at Niels Klim, hvis Dømmekraft var Potuanerne for let, her falder igjennem, fordi den er for tung; men ligesaa rappe Indbyggerne ere til at fatte Beslutninger og danne sig Meninger, ligesaa snare ere de til at opgive dem igjen, de ere letfærdige af Karakter, pyntesyge, pragtelskende, nyfigne, lattermilde og løbe efter alle Forlystelser. Klim gjør sin Lykke her ved at indføre Brugen af Allongeparykker, en Opfindelse, Martinianerne erklære for guddommelig, og for hvilken de belønne ham ved at optage ham i Adelstanden og tilkjende ham en betydelig Pension, ligesom Poeterne besynge den dejlige Hale, han har maattet anlægge strax efter Ankomsten til Landet. Snart vexler imidlertid hans Skjæbne i dette Ustadighedens Rige og fører ham paany gjennem mange sælsomme Eventyr, indtil han omsider paa en vidunderlig Maade havner i Bergen igjen og henlever Resten af sine Dage der som Klokker ved Korskirken, hvor der virkelig i sin Tid har været en Klokker af hans Navn.

Udgaver. »Niels Klim« blev oprindelig skrevet paa Latin og udgaves, rimeligvis for at undgaa den kjøbenhavnske Censur, i Leipzig: »*Nicolai Klimii Iter subterraneum*« («N. K.s underjordiske Rejse«). »Det første og eneste trykte Exemplar, som kom herhid fra Tydskland — fortæller Holberg — satte hele Byen i Bevægelse; man hørte allevegne Snak og mange Fortolkninger, helst hos dem, som ikke havde læst Bogen; Historien blev forbedret med saamange Forklaringer og Tillæg og Fablen blev saaledes omskabt, at jeg tænkte, det var et nyt Værk, som en Anden havde gjort.« Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan søgte at faae Bogen forbudt, men Kongen har vel ikke fundet tilstrækkelig Grund til en offentlig Indskriden mod Forfatteren, der jo ogsaa nu som gammel Professor ved Universitetet og Landets mest ansete Skribent var en, ogsaa i

Udlandet ganske anderledes anseet Mand, end da den forrige Konge maatte holde sin Haand over »Peder Paars«. I Udlandet vakte »den underjordiske Rejse« almindelig Opmærksomhed og er bleven det mest bekjendte af alle Holbergs Skrifter, oversat paa Svensk og Engelsk, paa Russisk og Ungarsk, senere endog paa Polsk, ja den kunde allerede læses i en tydsk, hollandsk og fransk Oversættelse, inden den første Fordanskning udkom 1742; en ny noget forøget latinsk Udgave fulgte 1745 og efter den en ny Oversættelse. BAGGESEN oversatte »Niels Klim« 1789, en Pragtudgave med Abildgaards Billeder, besørget paany af I. LEVIN 1866. N. V. DORPHS Oversættelse (1841 og 1873) er ledsaget af E. C. WERLAUFFS fortrinligt oplysende Anmærkninger. Den latinske Original er sidst udgivet med gjennemseet Text og Noter af C. G. ELBERLING 1866.

I Anledning af »Niels Klim« gjør Holberg i sit Levnet den Bemærkning, at hvis Nogen vil kalde hans Skrift mat og svagt i Sammenligning med andre moralske Fabler, da bør man betænke, at Forfatternes Kaar ere forskjellige i de forskjellige Lande: »I Tydskland, Frankrige og i Særdeleshed i England, hvor man tør sige Alt, hvad man tænker, og hvor Tømmen ikke lægges paa Gejsten, er det lettere at vise sin Force end i vores Norden, hvor vi plages med skarpe Censurer, hvorved al Munterhed og Gejst dæmpes hos en Skribent. Om derfore Poeter og Philosophi opstode i vore Lande, som gave de engelske intet efter, saa skulde de dog neppe komme til Fuldkommenhed. Den, som skal løbe til et Maal igjennem Torne og paa en ubekjendt Vej, kommer senere til Maalet end den, som løber hastig paa en jevn og banet Vej, men det er ej Føddernes, men Vejens Skyld. Naar en Lærer holder Riset over Discipelens Hoved, da synger han ikke godt: man maa være fri for Frygt og Bekymring, naar man skal vise, hvad man kan.« Overvejer man dette, der tydelig henpeger paa den strenge kirkelige Overkommando i Pietismens Tid, maa man dobbelt beundre den Frimodighed, hvormed Holberg taler Taalsomhedens og Frisindets Sag i sin »underjordiske Rejse« saavelsom i sit følgende Skrift, de 1744 udgivne **»Moralske Tanker«**, der ligesom »Niels Klim« ere »fulde af moralske Paradoxer, eftersom jeg — siger Forfatteren i Fortalen — derudi haver foretaget mig at bestride almindelige Vildfarelser og at distingvere Dyders og Lasters Realitet fra deres Apparence. Jeg holder for, at det fornemmeligen er en Philosophi Pligt at examinere an-

tagne Meninger, om de ere vel grundede eller ej. Thi at opkoge hvad som hundrede Gange tilforn er talet og omskrevet, er ikke at lære, men at deklamere. At kommentere over Ødselhed, Gjerrighed og andre bekjendte Lyder, er ikke andet end Opmuntringer, som tilhøre Oratores og Prædikantere at gjøre. Men at gjøre Decouverter, at vise, hvorledes Skyggen tages for Legemet og hvorledes Lyder konfunderes med Dyder, det er ret at agere en Lærer og at efterleve en Philosophi Pligt. Det er i den Henseende at jeg rekommanderer paradoxe Meninger, thi naar de samme med Grund og Skjønsomhed blive udførte, kan de samme ansees som nye og nyttige Decouverter.«

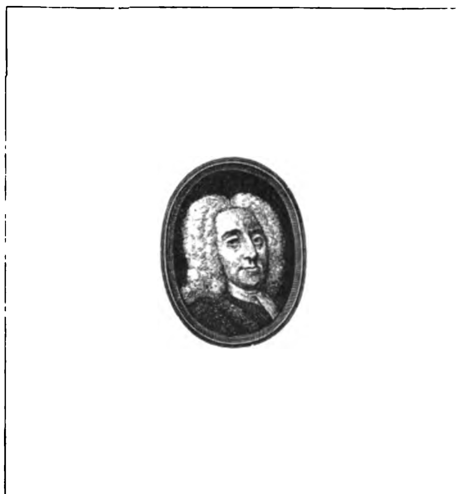
Moralske Tanker.

Som det sees, er Holberg her kommen den filosofiske Spekulation nærmere, end han nogensinde har været den; de »**Moralske Tanker**« ere et Forsøg paa at forme en sammenhængende Livsfilosofi af de spredte Betragtninger, Holberg saa jevnlig havde fremsat, direkte og indirekte. I de tyve Aar, der ligge mellem Komedierne og de »Moralske Tanker«, havde hans opmærksomt iagttagende Aand mere og mere følt sig stillet overfor Problemer, der ikke lod sig udtømme i en Karaktertegning, men fordrede en personlig Afgjørelse. »Det er til moralske Meditationer og Theologi, mine Studia nuomstunder ere fæstede — hedder det i Fortalen — thi jeg anseer mig selv i Henseende til min Alder og Svaghed som en rejsefærdig Mand, der maa forfatte sit Systema, førend han tager Afsked og begiver sig paa Rejsen«. Om noget »Systema« i strengere Forstand er her dog ikke Tale, dertil er Skriftet allerede i rent ydre Henseende for fragmentarisk: en Række mindre Afhandlinger, knyttede til et Udvalg af Holbergs latinske Epigrammer. Ejheller gjør det Fordring paa nogen videnskabelig Stringens, det er tvertimod populairt i hele sin Form, krydret af Holbergs Vid, »en Blanding af Skjemt og Alvor«. Han er i sine theologiske Undersøgelser den samme frisindede Aand som altid, undersøger de orthodoxe Dogmer, som synes ham uforenelige med den naturlige Fornuft, tager tilorde mod de pietistiske Overdrivelser og anbefaler atter og atter Fordragelighed mod Anderledestroende som en af de ypperste Pligter. Men idet han forkaster Autoriteten og Traditionen, som en altfor magelig Hovedpude for Troen, henviser han til den personlige Afgjørelse, til det tænkende Menneskes eget Skjøn over, hvor lang en Vej Troen og Fornuften kunne vandre

sammen Haand i Haand, og han vinder her for sit eget Vedkommende et mere positivt Udbytte end nogensinde tidligere. Holbergs Standpunkt i denne Henseende ville vi imidlertid opsætte at paavise, indtil »Epistlerne« have bragt os flere Udtalelser at bygge paa; de ere, i en kortere Form, af lignende Art og Indhold som de »moralske Tanker«, der ligesom de behandle adskillige verdslige og skjemtsomme Materier ved Siden af de theologiske Emner. De vakte ved deres Fremkomst overordenlig Opmærksomhed, mest paa Grund af at de satte den religieuse Debat igang og gjorde det med en Frejdighed, der maatte have Holbergs hele grundfæstede Anseelse som Skribent til Støtte for at kunne gaa uantastet hen i de Tider. Paa Tydsk udkom de strax i to Oversættelser, senere paa Hollandsk og paa Fransk. Først i vore Dage har en ny dansk Udgave seet Lyset, besørget af G. RODE 1859.

Den Formue, Holberg havde vundet ved sine Skrifter, vilde han, som allerede berørt, disponere over til offentligt Brug. »De Midler, som jeg ved eget Arbejde og Sved forsamler, holder jeg for, ikke at være mine, men at tilhøre det Societet, hvorudi jeg lever og hvorudi jeg kan ansees ikke som en Proprietaire, men som en Kasserer, der staaer under Regnskab« — saaledes er Holbergs temmelig enestaaende Betragtning af dette Forhold i Ep. 277. Han levede, som bekjendt, ugift hele sit Liv igjennem, hvilket kan synes besynderligt, naar man tænker paa hans tidt udtalte Højagtelse for Kvindens Evner og hans Fremhævelse af hendes Skikkethed til at spille en større Rolle i Samfundet, end hun gjør; men hans Coelibat hænger maaske netop sammen med dette Blik paa Kvinden, hos hvem han altid tiltales af det intellektuelle Liv, hvor han møder det — »Mandfolkes Dyder vilde fremskinne hos Fruentimrene, dersom de fik Mandfolkes Optugtelse« — men aldrig berøres af saadanne Strømninger, der faae de erotiske Strenge til at klinge. Holberg, der udtaler sig med stor Aabenhed om alle sine Livsforhold, undlader selvfølgelig heller ikke at bringe denne Sag paa Bane, efter sin Sædvane halvt i Skjemt, halvt i Alvor. »Mine Venner haver vel tidt holdet mig fore, at jeg skulde gifte mig, men jeg har altid viist dem af, nu ved at skylde paa min Vankundighed i *Physica experimentali*, nu ved at skylde paa min Alderdom, som nu er nær for Døren. Jeg plejer mestendels saaledes at raisonnere: førend jeg blev 40 Aar gammel, havde jeg ikke det, jeg kunde ernære en Kone

med, siden den Tid har jeg ikke duet til at gifte mig: tilforn frygtede jeg for Armod, nu for et Overflødigheds-Horn; dette har jeg tilfælles med de fleste af mine Landsmænd, som formedelst Fattigdom ikke kan gifte sig, førend de ere blevne gamle og Alderen næsten har gjort dem udygtige. Dersom jeg nu i denne Alder skulde se mig om en Hustru, da kom hun i mit Sted til at agere Mand og jeg i hendes Sted til at agere Kone. Denne Undskyldning plejer jeg altid at føre frem i Forsvar for min enlige Stand, men Hovedaarsagen er, at jeg er altfor delikat og nøjeregnende. Baade Hus-Sorg skrækker mig og andre smaa Ting, som en Anden letteligen kunde udstaa og jeg derimod blev meget utaalmodig i. Foruden dette, dersom jeg skulde agere Bejlere, vilde jeg oprigtig bekjende alle mine Skrøbeligheder, hvilke, omendskjøndt de ere af ringe Vigtighed, saa ere de dog saamange. at de letteligen kunde afskrække enhver Jomfru eller Enke fra at sige mig Ja.« Til Gjengjæld vilde Holberg saa rigtignok paa sin Side fordre en lignende Oprigtighed af den, han maatte ville henvende sig til i slig Anledning. »Jeg erindrer mig,« fortæller han i sine »Moralske Tanker«, »at en gift Dame adspurgte mig engang, om jeg stedse havde besluttet at leve udi enlig Stand. Jeg svarede, at jeg intet Løfte havde gjort, men at der stod mig mange Ting for Øjne, som holdte mig tilbage, og at en Mand paa 60 Aar finder alene Ulejligheder, men skjønner ikke paa de gode Ting. Siig mig da, sagde hun, hvilke ere de Ulejligheder, som I frygte saameget for. Derpaa spurgte jeg hende, om hun snorkede i Søvne, og da hun tilstod Saadant, sagde jeg, saadan ringe Ting var nok for mig

Holbergs Portrait,
efter et Hr. Erik Bøgh tilhørende Pastelmaleri.
(Originalens Størrelse.)

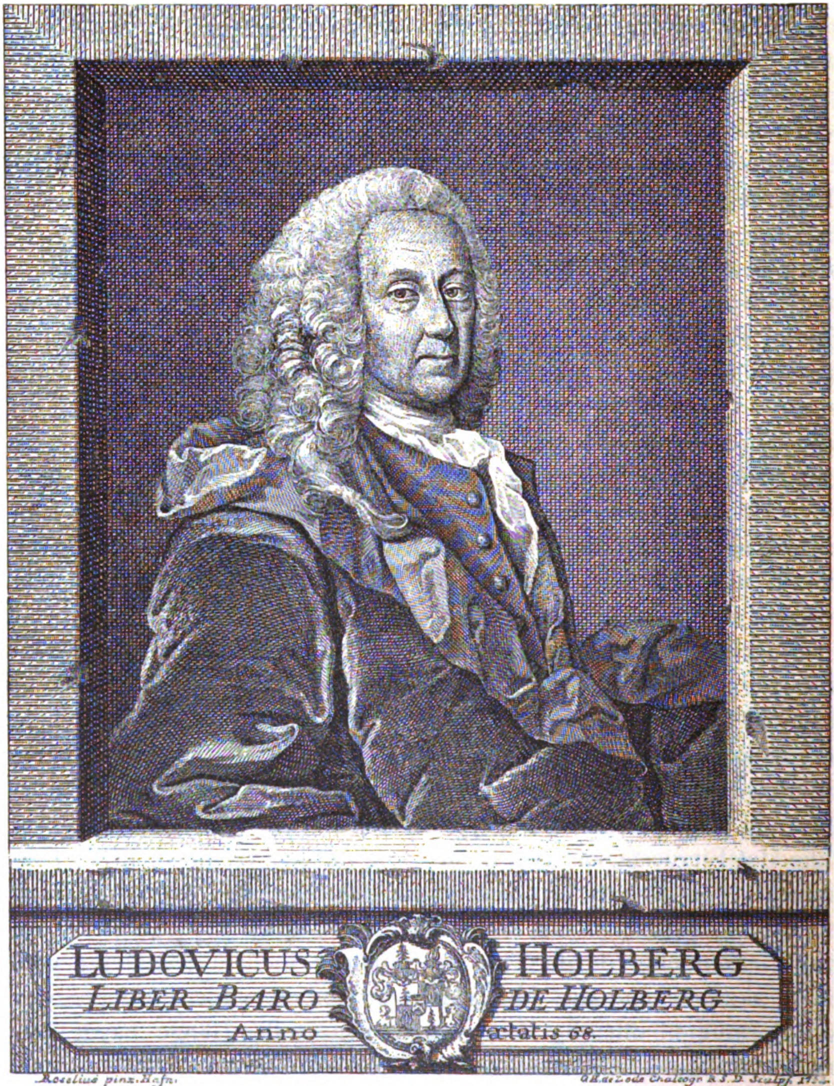
til at paastaa en Skilsmissedom. Hvorpaa jeg gik bort og efterlod hende i heftig Latter.«

Holberg stod altsaa ene i Verden; han havde vel nogen norsk Slægt, men synes ikke at have havt synderlig Interesse for den; kun et lille Legat samt sit Bohave og sine Pretiosa testamenterede han til et Par Medlemmer af den. Hele sin øvrige Ejendom bestemte han til Sorø Akademi, der havde været nedlagt siden 1665, men som Regjeringen nu agtede at oprette igjen. Ved Patent af 6. Marts 1747 oprettedes Holbergs Herregaarde Brorup og Tersløsegaard med tilhørende Bøndergods, Tiender og andre Ejendomme til Baroniet Holberg, hvorhos Besidderen optoges i Friherrestanden. Baroniet skulde efter hans Død uskiftet og udelt henfalde til Sorø ridderlige Akademi som evigt Eje. Til denne store Gave føjede Holberg Aaret efter en Kapital af 12,000 Rdl., hvis Renter skulde anvendes til tre fattige Akademisters Underhold, fremdeles senere sit Bibliothek og en Sum til dets aarlige Forøgelse; og ydermere lagde han sin Offervillighed for Dagen ved at aftræde Baroniet allerede i levende Live, nogle Aar før sin Død. »Siden den Tid informerer og Ingen sig saa nøje efter min Helbred som tilforn og spørger om, hvor snart jeg agter at dø, saasom man strax haver udi Hænderne det Meste, som man tilforn ikkun havde ivente.« (Ep. 447).

Donation til Sorø Akademi.

Underligt nok har man i vort Land, hvor den Slags Inkonsekvenser — virkelige eller tilsyneladende — saa at sige høre til Dagens Orden, havt meget travlt med at bebrejde Forfatteren af »Den honnette Ambition« den »Skrøbelighed«, at han lod sig baronisere. Man glemmer her, som saa ofte, at se den enkelte Kjendsgjerning mod den Baggrund, som Tidsforholdene afgive. Der er ikke det Fjerneste, der tyder paa — og det har vel heller Ingen paastaaet — at Holberg har ansøgt om den Ære, der vederfores ham, eller blot hentydet til, at han ønskede den, skjøndt begge Dele vare højst almindelige i hin Tid, da Skjellene mellem Stænderne vare langt skarpere end nu. Man vidste, at Holberg vilde disponere over sin Formue til offentlig Brug, og at han et Par Gange havde forandret tidligere Bestemmelser med den, fordi de ved nærmere Overvejelse vare forekomne ham uhensigtsmæssige; nogle af hans gode Venner gjorde ham opmærksom paa Regjeringens Forehavende med Sorø Akademi, en Institution, der forekom ham højst ønskværdig

som et livligt og nyttigt Supplement til Universitetet, og for hvis Oprettelse han selv tidligere havde taget tilorde. Ved hans Gav-

»Ludvig Holberg, Friherre af Holberg, i hans 68. Aar.«
Titelkobber til 3. Udg. af Danmarkshistorien (1762—63), udført efter Roslins Maleri.
Vaabnets Mærker ere en Gran og en Lyre, i Hjerteskjoldet et kløftet Bjerg, ved Foden to Sfinxer.

mildhed kunde den kaldes tillive; at Regjeringen til Tak vilde holde hans Landejendomme sammen som et særlig beskyttet Komplex, kunde kun være ham kjærkomment, og at den vilde knytte hans Navn til det paa den Maade, som var naturligst i de Dage, kunde han vel heller ikke have noget imod, thi Holberg var ikke nogen demokratiskKongeæder eller Adelshader efter senere Tiders republikanske Recept; han havde tvertimod den største personlige Hengivenhed for den danskfølende og livsglade Frederik V. og hans hjertevindende Dronning Louise (Ep. 183), ikke at tale om at en Afvisning af slig kongeligNaade dengang vilde været ganske det Samme som udtrykkelig at udbede sig Kongens Unaade. Og naar han, hvad han sikkert har gjort, prøvede denne Hædersbevisnings Betydning i Forhold til

Hic ille est, cujus calamo Sapientia, Jura,
Historia, atque acres enituere Sales.
Dum patrium emendat, delectat et instruit Orbem,
Vix alius scripsit plus meliusque simul.

Holbergs Portrait,

anbragt paa Diogenes Tønde som det længe forgjæves søgte, nu fundne »Menneske«. Titelkobber til Høibergs »Holbergiana« i 1. Bind af »Kjøbenhavnske Samlinger«.

Underskrift: »Her er den Mand, ved hvis Pen Filosofien, Retsvidenskaben, Historien og det bidende skarpe Vid lagde sig saa glimrende for Dagen. Medens han forbedrede, morede og underviste sit Fædreland, er der neppe Nogen, der paa eengang har skrevet mere og bedre.«

den, han uden falsk Beskedenhed turde tillægge sig selv og s Livs Gjerning, var der heller ikke heri Noget, som behøvede at a holde ham: i tredive Aar havde han tjent Staten, uden at modtag nogensomhelst Udmærkelse af den, medens hans fleste Kolleger va stegne til Hæder og Værdighed, skjøndt de ikke havde et alme oplysende, med en stor og uegennyttig Gavmildhed kronet Liv værk at se tilbage paa. Ja, vi tør vel endog gaa et Skridt vide naar vi ville sætte os ind i Holbergs Betragtninger ved denne L lighed, og antage, at det, just naar han overskuede sin Forfatt virksomhed, har voldet ham en vis Tilfredsstillelse at se denne m Strid og Kamp for nye Meninger begyndte, i Opposition til mang haande autoritaire Forhold fortsatte Skribentbane slutte med officiel Anerkendelse fra selve Statsmagtens Midtpunkt. Ogsaa h kunde der siges at ligge »et Morale«, Andre til Opmuntring Efterfølgelse, ham selv til en stille Triumf. Hvor liden virkel Betydning han tillagde sit Adelskab, fremgaaer deraf, at han ik i mindste Maade forandrede sin Levemaade og sin Optræden at føre en »standsmæssig« Tilværelse, men tvertimod fortsatte Arbejdsliv paa vante Vis og blev tidligere Meninger og sin ti ligere Form tro i de nye Skrifter, han udsendte. Af disse ere vigtigste de fire Bind »**Epistler**«, der udkom i Aarene 1748 og 17 og afsluttedes med et kort efter hans Død udgivet femte Bi (1754), hvorimod de »Moralske Fabler« ere et svagt Ald domsarbejde.

Epistlerne. Holbergs »**Epistler**« fortsætte i den kortere Brevform R sonnementerne fra de »Moralske Tanker« men udgjøre en i Omfa betydelig større Samling af enkelte Afhandlinger (ialt 539) og bre sig over en langt videre Kreds af Emner, højst afvexlende af A og ret skikkede til at vise Udstrækningen af Holbergs Læsnin Her behandles theologiske Spørgsmaal: den frie Villies Nødve dighed, Guds Øjemed med Skabningen, Forklaring af Syndefald af Guds Alvidenhed o. s. v.; filosofiske: Skepticismen i Oldtid og blandt de Kristne, den cartesianske Fysiks Fortrin fremfor Ne tons, om Sjælens Immaterialitet, om Materiens Delelighed o. s. v historiske: om Torfæus' Norske Historie, Marlborough samme stillet med Eugen, den franske Regjerings Forhold mod Hug notterne, Sammenligning mellem Alexander den Store og Karl XI mellem Gustaf Adolf og Christian IV., mellem denne Konge

II. p. 96

28 Fogit efter en andr

at jeg har en nogen

frugten af min fred

fakt een planurer n

gaaet paa mit at jeg

mig derfor videre

fornødenhed, saasom

Proprietarier og Bede

fald ville beskinnelige

cipal at betale hen

sig paa discretion.

Manni saaledes, at R

en stadse at ville M

mistarier paa min

de samme dommer

hallen bygge hele hen

Epistlerne.

...n, og at nytte deraf er udsprunget,
...endelig afføje for undtagelse, saa har
...som aldrig har været denne, at en har
...d en anden, indtil det engang [illegible]
...eden efterlade eller [illegible] undgaae
. Processen er saaledes af en general
Den er af den natur, at den angaar
...fogeder i almindelighed, og deres [illegible]
...n, om det er raadeligt for en Prin...
...kunne, eller, om han maagem...
Processens [illegible]
...dufogden [illegible] forsaavidt
...erstnu: [illegible], saasom [illegible] Com...
...[illegible] har [illegible], men [illegible]
...min Contrapart har [illegible]
... været [illegible], saa er [illegible]
...[illegible], som [illegible]

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri København

P. HANSEN

ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

13

LEVERING

PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

Peter den Store, mellem Corfits Ulfeld og Griffenfeld o. s. v.; politiske: om den venetianske Regjeringsform, Montesquieus Mening om de fire Regjeringsformer, det engelske Parlaments Udviklingshistorie, Bevis for, at Kongen af Danmark er den eneste retmæssige Souverain o. s. v.; landøkonomiske: om Agerdyrkningens Anseelse, Vigtighed og Behagelighed, om Kvægsygen, om Skovenes Tilstand o. s. v.; æsthetiske: Sammenligning mellem Plautus og Terents, mellem Ovid og Virgil, om Koret i det gamle Skuespil og om de græske Komedier, om de danske Skuespil og om den forandrede Smag, om Poeters største Kvalitet: Gejst og Enthusiasme, om Destouches og Calderon o.s.v.; lingvistiske: om Sprogrensere, Forklaring af fremmede Ord, om engelske Ords Afledning fra Islandsk, om Udtalen af det latinske Sprog o.s.v.; pædagogiske: Opfordring til at følge den kongelige Families Exempel, hvor Børnene først lære Landets Sprog, og til Mødre om selv at amme deres Børn o.s.v.; fysikalske: om Østers, som voxe paa Træer, om Solens Varme og Lys, om Kompasset og Barometret, om Spedalskhed og om Opfindelsen af Bomber. En stor Del af Afhandlingerne lader sig kun vanskelig indordne under bestemte Rubriker: de tage deres Emner fra det daglige Liv, fra Holbergs tilfældige Læsning eller Oplevelser, og behandle dem i en almindelig raisonnerende Tone, oftest med en skjemtende Biklang og hyppigt ogsaa med en gjennemført humoristisk Fremstilling af de stundom meget barokke Paradoxer; Exempler paa saadanne Epistler, valgte iflæng blandt Mængden, ere Afhandlingerne om Kaffe, The og Tobak; om Hunde og Katte; om Kys; Udkast til en Beskrivelse i Folio af Holbergs Professorbolig; de forskjellige Henstillinger til *Collegium politicum*; om Nytaarsønsker og Nytaarsgaver; om Vægterraabene og Sangklokkerne; om det musikalske Raseri i Kjøbenhavn; et Brev, skrevet i puristisk Dansk; om en fornem

Titelvignet til 5. Bind af »Epistlerne« 1754.

Standspersons Ægteskab med en Haandværksmands Datter; om indbildt Sygdom; om Kunsten at avle kloge Børn; en Drøm; et Forsvar for Fanden; om Jalousi; om den Skik, at ønske Folk godt, naar de nyse; Klage fra det forurettede Bogstav C; om Titler; om Censur; Forsvar for Maskerader; forskjellige Arter af Galenskab m m.

Holberg skildret i Epistlerne.

Til Forstaaelsen af Holbergs Karakter, til et nøjere Bekjendtskab med hans hele Personlighed yde »Epistlerne« mangfoldige Bidrag; de ere et righoldigt Supplement til hans egen Levnetshistorie i de »tre Breve til en fornem Mand«. Ved Hjælp af dem kunne vi følge ham i hans daglige Liv med dets strenge Regelmæssighed, orientere os i hans Bolig, blive fortrolige med hans Legemstilstand, hvis Egenheder han — som alle Hypokondrister — meget hyppigt omtaler; vi faae en Forklaring af hans Sinds sammensatte Beskaffenhed med dets mange virkelige eller tilsyneladende Modsigelser, vi ere sammen med ham ved hans Skrivebord som i hans selskabelige Omgang, vi høre hans Domme om de private og offentlige Fænomener, han møder, vi lære baade hans litteraire Smag og hans moralske Grundsætninger at kjende, hans vaagne Pligt- og Retsfølelse, hans Pertentlighed i de smaa, hans Liberalitet i de store Ting; vi dele hans tilfredse Timer saavelsom hans Gjenvordigheder med ham — om Alt udtaler han sig samvittighedsfuldt som Den, der nøje har iagttaget sig selv, frimodigt som Den, der Intet har at skjule, skjøndt han vel veed, at som han i Meget er et Særsyn for sig selv, maa han ogsaa i Meget staa som en Særling for Andre. Ogsaa om Holbergs Stilling til hans egne Skrifter give »Epistlerne« os en Fylde af Oplysninger; det maa her være nok at nævne, at f. Ex. samtlige hans Komedier komme paa Tale, de fleste endogsaa gjentagne Gange.

Holbergs Stilling til den kritiske Filosofi.

Ikke mindre belærende ere »Epistlerne« med Hensyn til Holbergs Dom over den filosofiske Litteratur, der i saameget havde bestemt hans Retning, uden at han dog nogensinde gik helt ind under dens Fane. Hvor Holberg vil drage Grændserne for sin Tilslutning, er det langt hyppigere hans »sunde Fornuft«, en medfødt og videre udviklet *bon sens*, der leder ham, end nogen konsekvent forfulgt Tankegang. Hvorvel han i »Epistlerne« mere end i noget andet af sine Skrifter kommer ind paa metafysiske Deduktioner og saaledes lægger en Perfektibilitet for Dagen, som han selv neppe vilde have tiltroet sig selv i tidligere Tider, saa naaer han dog

aldrig nogen høj Rang som abstrakt Tænker; naar han ikke vil eller kan følge en Udvikling længer, er det ikke, fordi hans Logik viser ham, at den fører ind paa en Afvej, men fordi hans Fornuft er paa Vagt overfor Alt, hvad der vil bringe den ud af dens ædruelige Tilstand, og tilraaber ham sit: Stop! Er det her tidt og ofte en mangelfuld Abstraktionsevne, der lægger sig for Dagen, saa aabenbarer der sig til Gjengjæld et saameget kraftigere Billede af en levende Personlighed med bestemt Begrændsning: medens et og andet Begreb gaaer tabt, faae vi et Menneske istedet, og et Menneske, som det har sin store Interesse for os at kjende saa nøje som muligt.

Ejendommelig i saa Henseende er f. Ex. Holbergs Stilling til Locke, hvor denne Filosof benægter, at Budet: Gjør ikke mod en Anden, uden hvad Du vil, han skal gjøre mod Dig, kan være en af Naturen udsprungen Grundsætning, eftersom dens Aarsag maa forklares for Den, der hører den første Gang, medens en Grundsætning som den, at en Ting umulig kan være til og ikke være til paa en og samme Tid, er umiddelbart indlysende for den menneskelige Fornuft. Hertil bemærker Holberg (Ep. 144): »Hvad Monsr. Locke's Bevisligheder angaaer, nemlig at Alt, hvad som behøver Undervisning, kan ikke være medfød eller af Naturen indprentet, da kan man vel tilstaa, at han saavidt derudi haver Ret. Men man kan derhos sige, at de store Hoved-Pligter ere saa kjendelige, at det koster ikkun at nævne dem, for at vise, at Mennesker ere forbundne til deres Iagttagelse. Thi ligesaa let som et Menneske begriber, at en Ting ikke paa eengang kan være og ikke være, saa let fatter det ogsaa det store Bud: Gjør ej mod en Anden, uden hvad Du vil, han skal gjøre imod Dig. At visse Mennesker enten af Ondskab ikke ville eller af en fordærvet Vane ikke kunne begribe det, gjør intet til Sagen, thi man seer Mange at nægte Guds Existens, endskjøndt Intet er lettere at fatte, end at den kunstige og forunderlige Verdens Skabning ikke kan være af en Hændelse, men at man maa erkjende en almægtig Bygningsmester. Man kan saaledes sige, at Enhver, der ikke begriber det omtalte store Bud at være naturlig, er ganske unaturlig selv, saa at naar han det ikke vil tro uden foregaaende Bevislighed, saa kan han ejheller uden foregaaende Undervisning tilstaa, at en Triangel er ikke en Cirkel eller at han selv er til. De Exempler, som herimod anføres, vise

alene, at ond Lærdom og fordærvet Vane haver gjort kroget, hvad som Naturen haver dannet ret, og haver gjort Lys til Mørkhed.« I sine Betragtninger over Sjælens Immaterialitet (Ep. 18) tager Holberg den Indrømmelse af Locke til Indtægt, at »et Menneske ikke kan begribe, hvorledes en død Materie ved Organisation kan blive levende igjen og komme til at tænke«, og han slaaer sig for sit Vedkommende til Ro med det Resultat, at »Filosofien giver os probable Bevisligheder om Sjælens Aandelighed, men at Demonstrationen alene kan gjøres af det aabenbarede Ord.« — Alle THOMAS CHUBB'S Skrifter har Holberg læst og »søger med Flid efter at faae nogen Kundskab om samme forunderlige Persons Liv og Levnet«; ogsaa med TINDALS Skribentvirksomhed holder han opmærksomt Øje og forarges over dens Tendens; hans »*Christianity as old as the Creation*« synes Holberg »et af de skadeligste Skrifter han nogentid har seet, thi man seer derudi en af de habileste Skribenter udi England at have anvendt alle sine Kræfter paa at vise Revelationens (ɔ: Aabenbaringens) Unødvendighed og at gjøre den hellige Skrift latterlig« (Ep. 9); »*Christianity not founded on arguments*« forekommer Holberg som »det forgiftigste, der nogentid er kommen for Lyset«, fordi det under Skin af at ville ydmyge Fornuften netop gaaer ud paa at nedsætte Troen (Ep. 17). Om begge disse Forfattere og deres Medarbejdere siger Holberg i Ep. 2: »Det er saadanne Skribentere, som jeg fordømmer, men ikke trakterer med Foragt og efter visse Gejstliges Exempel holder for daarlige, uskjønsomme og forvirrede Hoveder. Jeg haver fundet udi deres Skrifter Objektioner, hvor jeg haver stønnet, og Knuder, som jeg ikke saa let haver kunnet løse. Saadant haver dog ikke betaget mig Modet, men heller opmuntret mig til at undersøge Alting nøje, hvilket jeg endnu dagligen gjør, raadende Enhver til at gjøre det Samme. Mine Tanker ere saaledes, at disse forfærdelige Kæmper, som udfordre hele Kristendommen til Strid, kan bestrides, men ikke af Enhver; og mit Raad skulde være, istedenfor at tillade Enhver at begive sig med Fleuretter i Kredsen mod saadanne exercerede og bevæbnede Figtmestre, at sætte visse Præmia for dem, der grundigst kunde forsvare Sandheden, paa det at en god Sag ved ubekvemme Advokater ikke skulde fordærves. Dette kunde ske ved at renoncere paa triviale og ugrundede Argumenter og at holde sig alene til dem, som træffe Maalet; thi Tilstanden

er nuomstunder saaledes, at man, efter en vis Skribents Erindring, maa forlade Udenværkerne, for at forsvare sig des bedre i Hovedfæstningen.«

Ingen af de kritiske Filosofer nævnes saa hyppigt i »Epistlerne« som BAYLE, og ofte med Hædersbetegnelser som »den skarpsindige Skribent«, »en Lærd af første Orden«, af hvilke det sees, hvor højt Holberg har sat denne Forfatter i Lærdom, Skarpsindighed og Stilens Ynde. »Endskjøndt der udi denne Autors Skrifter findes adskillige anstødelige Ting,« hedder det i Ep. 34, »saa maa man derhos tilstaa, at man af dem kan meget profitere og især komme ud af en triviel Smag, hvormed de fleste studerende Folk ere befængede. Udi Bayles Skrifter finder man altid Noget, som er nyt og rart, og endskjøndt en og anden af hans Meninger ikke ere antagelige, saa give de dog Anledning til at efterforske adskillige Ting, som ellers ikke rinde Enhver i Sinde. Ingen Autor, hverken blandt gamle eller nye, som mig ere bekjendte, haver efter mine Tanker skrevet med større Fynd og Penetration, og intet Skrift er kommet for Lyset, der i Henseende til Arbejde, Akkuratesse, Varietet af Materier, grundig Kritik og galant Skrivemaade kan lignes med hans kritiske Dictionnaire. Man finder derudi en dybsindig Filosofi, en grundig Kritik over alle Slags Materier, en ugemen Akkuratesse endogsaa udi de allermindste Ting og som ikke kunde ventes udi saadant et vidtløftigt Værk, helst af en Skribent. der fører sin Pen som en Hofmand og derfor ikke synes at kunne iagttage saadan Akkuratesse og have sine Tanker saa stærkt fæstede til Navne, Aarstal etc. De egne paradoxe Meninger, som han allevegne udstrøer, have tilvejebragt ham mange store Fjender; at de samme lægge ham saadant til Last, er at undskylde, men naar de foregive, at hans Skrifter ere fulde af Sladder og Forvirrelse, tilkjendegive de alene deres egen Animositet. Jeg for min Part læser ingen Skrifter med større Forundring.« Hvor Holberg i Ep. 443 behandler Anthropomorfismen i de religieuse Forestillinger, citerer han Bayle som Støtte for sin Menings Rigtighed; idet han nævner, at man formedelst dette ugrundede Begreb »afmaler Gud Fader som en gammel Mand med et langt Skjæg, som man seer gamle Folk at bære, Guds Søn som et Lam og den Helligaand som en Due,« lader han ved et Uddrag af Bayle denne føre Beskrivelsen videre til at omfatte Forestillingen om Himlen som et Hof med Konge,

Dronning og Favoriter, en af de Anthropomorfismer, i hvilke Bayle finder Udspringet til Maria- og Helgendyrkelsen. Men i samme Epistel kommer Holberg samtidig til ved to Ord at aabenbare sin Uenighed med Bayle paa et andet Punkt, idet han nævner »den vanskabte Lærdom om tvende lige evige Principia,« som netop er Bayles Hovedkonklusion i hans Kamp mod Forestillingen om Guds Algodhed, hvilken Egenskab han ikke kan forene med den Bestemmelse af Gud, at han har tilladt Synden at komme ind i Verden. I Striden om dette Punkt og det dermed nøje sammenhængende om Forudbestemmelsen og Menneskets frie Villie er Holberg en afgjort Modstander af Bayle og imødegaaer ham endogsaa med specielt theologiske Subtiliteter, som hvor han i Ep. 1 og flere Steder opstiller en Theori om Englenes Syndefrihed og Fald ved den første Skabelse. — Bayles »med glimrende Argumenter« forsvarede Paastand: at et Samfund meget vel kan bestaa uden Religion, modsiger Holberg i Ep. 335; naar Bayle gjør gjældende, at Sligt kan være, fordi det har været, nemlig i Oldtidens epikuræiske Samfund, »udi hvilke fandtes ligesaa stor Forraad paa kjærlig Forbindelse og Samdrægtighed som Mangel paa Religion«, saa lader Holberg med vanlig sund Sans ikke Konsekvensen gjælde helt ud i det Ubegrændsede, men bemærker, at »Et er, naar nogle visse udkaarne Personer slaa sig sammen udi et Selskab og der bestandigen leve under en Læremesters Opsyn og daglig Katekisation, hvorved de opmuntres til at tage Stifterens Regler udi Agt; et Andet er at finde Harmoni udenfor saadanne sluttede Laug udi store og almindelige Republiker: Prøven maa gjøres udenfor saadanne Laug udi ualmindelige Societeter og Stæder, og mener jeg, at den allerede haver været gjort. Saadanne Talemaader ere ligesaa ilde grundede som de stoiske, der sige, at et Menneske kan skille sig ved alle Affekter, det er: aflade at være Menneske.« I Ep. 364 kommer Holberg tilbage til det samme Emne, og hans Retfærdighedsfølelse bringer ham da til at bemærke, at hvorvel man ikke kan billige Bayles Paradox, er der dog noget Paafaldende i, at den, udtalt af ham, har kunnet sætte Himmel og Jord i Bevægelse, saasom den har været fremsat før baade af gamle og nye Filosofer, ja endog af ansete kristne Theologer, »saa at det derfore hedder: Naar To gjøre eller sige Et, er det dog ikke Et«; han mener, at Grunden hertil vel maa søges i, at man af Bayles øvrige

Lærdomme »haver mærket hans farlige Øjemed og Sigte«. Holberg er selvfølgelig ikke nogen naiv Læser af Bayle; han er fuldstændig paa det Rene med hele hans underminerende Methode og med, at naar han, tilsyneladende i Overensstemmelse med Theologien, fremhæver Fornuftens absolute Mangel paa Evne til at fatte Troessandhederne, gjør han det ikke for at fremhæve Troens Højhed, men dens Dumhed (Ep. 17).

MONTESQUIEUS »*Lettres Persanes*« satte Holberg særdeles megen Pris paa. I Ep. 111 siger han om dem: »Jeg tilstaaer, at det er et Mesterstykke, thi jeg finder fast paa hvert Blad Tanker, som ere ugemene, og om de ikke ere alle nye og originale, saa have de dog Anseelse deraf. Man finder vel, at Autor ofte støder an mod den almindelige Orthodoxi, saavel udi Theologi som Morale; men saasom han giver Anledning til at efterforske adskillige vigtige Ting, som rinde ikke Enhver i Sinde, og bringer for Lyset adskillige skjulte Sandheder, saa holder jeg for, at enhver Læser, i Henseende til Skriftets Meriter udi Almindelighed, bør være lemfældig udi sine Domme og eftertænke, at Adskilligt, som af vore Forfædre haver været holdet anstødeligt og paradox, nu holdes for Axiomata og uimodsigelige Sandheder. Jeg for min Part kjedes ved Intet mere end ved triviale og opkaaget Morale, udi hvilken Stil det end er sat, og udi hvilken Klædedragt det end forestilles, og derfore sætter langt højere Pris paa dette Skrift end paa *Telemachs Aventures*, hvoraf de Fleste gjøre saa stort Væsen.« I Ep. 320 give »Brevene« dog Holberg Anledning til en Indsigelse mod den Esprit, der forgriber sig paa hellige Forestillinger. Montesquieu spotter over Helgentilstanden, idet det snarere tykkes ham et Martyrium end en Lyksalighed at staa uophørlig med Palmer i Hænderne for Guds Trone og synge uafladelige Lovsange. Hertil bemærker Holberg: »Saadan ilde grundet Betænkning flyder deraf, at man dømmer om Lyksalighed efter den Ide, som fordærvede Kreature derover gjøre sig, og holde for, at ingen ret Glæde og Fornøjelse kan have Sted udi en ren, hellig og uskyldig Stand, saadan som man kan forestille sig at have været udi den nyskabte fuldkomne Verden og saadan, som vil blive efter Døden udi de lyksalige Boliger.« Og Holberg tilføjer den ligesaa frimodige som for hans Standpunkt oplysende Bekjendelse: »Hvis nogle holde for, at jeg tilforn anderledes herom [nemlig om »onde Tings« Fornødenhed

som Middel til Paaskjønnelse af de gode] haver skrevet, da erklærer jeg, at jeg haver havt den nuværende Verdens Tilstand for Øjne; og hvis jeg end ikke kunde befri mig for Kontradiktions Beskyldning, vilde jeg dog ikke skamme mig derved, men holde mig det for en Ære efter nøjere Efterforskning at have forandret min Mening, helst udi en saa vanskelig og en saa stærkt omtvistet Materie, hvilket er en ærlig og tilligemed en ydmyg Mands Karakter. Dette maa man dog tilstaa, at hvis jeg udi en og anden Ting haver fluktueret og vaklet, saa haver jeg dog bestandigen blevet ved mit Hoved-Principium, som er: ingen Lærdom, i hvor stort Skin den end kan have, at antage, som kan give os onde Ideer om Gud og gjøre Skaar udi hans hellige Egenskaber.«

Holbergs religieuse Standpunkt. Her have vi — atter som en ren Personlighedssag, uden Forsøg paa systematisk Udvikling eller logisk Begrundelse — Angivelsen af, hvor langt Holberg vilde og kunde gaa i sin Emancipation fra Orthodoxien. Medens den nye Filosofi friskede hans Samfundsbetragtning og gav ham et andet Blik paa Lærdom og Videnskabelighed, end hans hjemlige Samtid besad, vilde han ikke følge den ind paa de absolute Kravs Enemærker og lade sig af logiske Konsekvenser tvinge til et Valg mellem Tro og Viden, den ene udelukkende den anden. Holberg var altid mere Praktiker end Theoretiker, og hans Menneskekundskab gav ham et Syn for Verdens mangfoldig sammensatte Væsen, der holdt Abstraktionen i Afstand fra ham. Han staaer Deismen nær, forsaavidt som han hævder Fornuftens Ret til at undersøge Troessandhederne, thi »skal en Tro kaldes Tro, saa maa den grunde sig paa Kundskab, saa at den Talemaade: Jeg troer, maa være det samme som: Jeg veed;« ud fra denne Grundsætning paataler han Fornuftens Ret, hvor Orthodoxiens Udskejelser, Kirkens Udvikling og de dogmatiske Lærdomme have krænket den. Men ind til selve Aabenbaringen vil han af personlige og af praktiske Grunde ikke føre sin Fornuftkritik og skiller sig derved bestemt fra Deismens venstre Fløj; Mysterierne og Miraklerne ere for ham udenfor Diskussionen: »man maa gjøre Forskjel imellem de Ting, som ere over Fornuften, og de Ting, som ere imod de menneskelige almindelige Sandser;« hans moralske og religieuse, vel ogsaa hans historiske, Sands gjør Modstand mod Kritikens Konsekvenser og søger Vaaben til deres Bekæmpelse. Dette religieuse Standpunkt stemte nøje med hele

hans forstandige, ædruelige Personlighed; det holdt den i Ligevægt mellem Extasen og Fritænkeriet, Tidens to Yderligheder — »jeg gaaer en Middelvej imellem Mähriske Brødre [Pietismen] og Naturalister [Fritænkerne], imellem dem, der ganske forkaste Fornuften, og dem, der ofre formegen Røgelse paa dens Alter«. Vil man kalde dette en »Kristendom for smaa Husholdninger«, skal man have Lov dertil; men her, hvor Opgaven ikke er at dømme en Lære, men at skildre en Personlighed historisk, maa det da tilføjes, at for Holberg viste denne Kristendom sin Tilstrækkelighed i hans ulastelige Levnet og redelige Livsgjerning, samt — ikke mindst — i en Aandsfrihed, der satte sin Blomst i en netop fra sammenlignende Studier og aarvaagne Iagttagelser, ikke fra magelig Indifferentisme udgaaet stor og vid og skjøn Fordragelighed overfor afvigende Meninger. (I denne Forbindelse kan henvises til R. NIELSENS Skrift »Om Holbergs Kirkehistorie og Theologi«).

Udgaver.

En »Standard«-Udgave af Epistlerne skyldes CHR. BRUUN (1865—1875), der har forsynet dem med udførlige Oplysninger og gjort Stoffet let overskueligt ved nøjagtige Indholds-, Navne- og Sagregistre. I Udvalg ere de blevne udgivne af F. FABRICIUS (»Hundredeogtyve af Holbergs Epistler« 1858) og FR. WINKEL HORN (»Udvalgte Epistler« 1884). De ere desuden oversatte paa Tydsk og Hollandsk.

Sidste Sygdom og Død.

I Slutningen af August 1753, da Holberg kom tilbage til Kjøbenhavn fra Tersløsegaard, følte han sig meget svag. Henimod Slutningen af Aaret tog Sygdommen — en Brysttæring — til, og Lægen skjulte ikke, paa hans alvorlige Forespørgsel, Tilstandens sande Beskaffenhed. Holberg sagde da med stor Fatning: »Det er mig nok at vide, at jeg hele mit Liv har bestræbt mig for at være en nyttig Borger for mit Land. Jeg vil derfor gjerne dø, saameget mere som jeg mærker, at mine Sjælskræfter ikke mere ville staa mig bi.« Han lod sig berede til Døden af en Præst og tog Nadversakramentet i Overværelse af et Par Venner. Endnu holdt han sig dog oven Senge, indtil to Dage før Døden indtraf, Natten mellem den 27. og 28. Januar 1754.

Et officielt Udtryk fik Sorgen over Holbergs Død i den Medaille, der prægedes i denne Anledning. I Befolkningens bredere Lag, forsaavidt hans Virksomked var naaet ned til dem — og den var vist i begge Ordets Betydninger naaet dybere, end man maaske

vil være tilbøjelig til at antage — har hans Død sikkert vakt Deltagelse. Herom vidner ialtfald en lille Episode, som SCHEIBE fortæller: »En fornem og berømt Videnskabsmand var paa en Rejse gjennem Sverig netop indtruffen til Stockholm paa den Tid, da Efterretningen om Holbergs Død naaede dertil. Nu var han just nødt til at lade en Skomager hente. Skomageren kom, og da han hørte, at han skulde arbejde for en dansk Videnskabsmand, udbrød han rørt og næsten med Taarer i Øjnene: Ak, Herre, Eders store Mand er død! Da den Danske blev bevæget herover og bad Skomageren forklare sig tydeligere, vedblev denne i en klagende Tone:

Den i Anledning af Holbergs Død prægede Medaille.

Omskrift paa Aversen: Ludvig, Baron af Holberg. Paa Reversen: Han stiftede Gavn paa begge Maader (nemlig, som Athenes Attributer antyde, ved sine Skrifter og ved sine Penge).

Ak, Eders store Mand, Eders Holberg er død! — ak, han er død! — Dette satte den Danske i stor Forundring, og han kunde ikke forstaa, hvorledes en jevn Haandværker kunde være saa greben af hans berømte Landsmands Død. Han spurgte ham altsaa om Grunden dertil og om, hvorfra han kjendte den afdøde Baron. Ak! gav Skomageren til Svar, skulde jeg ikke kjende ham? Vil I gaa hjem med mig. saa skal I finde alle Eders Holbergs Skrifter hos mig. De ere min Yndlingslæsning, Morgen og Aften læser jeg i dem.«

Holbergs Lig blev nedlagt i en med sort Klæde betrukken simpel Trækiste og foreløbig bisat i Frue Kirke, indtil det i December samme Aar kunde blive transporteret til Sorø Kirke og henstillet midt for Kordøren tæt ved det Sted, hvor dengang Christoffer II.s og

Valdemar Atterdags Monumenter fandtes; ved Akademiets Sørgehøjtid i denne Anledning holdtes der af Professoren i Historie og Veltalenhed »en veludarbejdet latinsk Mindetale, der sammenlignede Baron Holberg som dette Akademis anden Stifter med dets første Stifter, den udødelige Biskop Absolon, og skildrede begge de store Mænds Karakter og Fortjenester af deres Fædreland uden Sminke, overensstemmende med Sandheden og i de ædleste Træk« (Scheibe).

Holbergs Sarkofag i Sorø Kirke.

Under en fattig Kolonnade af Træ henstod Holbergs tarvelige Kiste her, indtil den 1776 flyttedes til sin nuværende Plads i Kirken og fire Aar efter nedsattes i den af Wiedewelt udførte Marmor-Sarkofag, et af Kunstnerens ædleste Værker. Dens forreste Side har i hver Ende et Basrelief: Klio, der med sin Griffel indskriver Aaret 1747, da Baroniet Holberg overdroges Akademiet, og Kalliope, der lægger Krandsen paa en foran hende hvilende Bog; under Indskriften mellem Relief'erne Holbergs Vaabenskjold, højere oppe hans Portraitmedaillon og bag den, paa Sarkofagens Laag, en brændende Lampe med forgyldt Blus.

Biografier.

Det vigtigste Bidrag til en Skildring af Holbergs Levnet have vi ham selv at takke for: de ovenfor oftere nævnte, i den biografiske Del af Fremstillingen hyppig citerede »Trende Epistler«, der foruden i den S. 81 omtalte danske Oversættelse tillige ere udkomne paa Tydsk og Engelsk. Et Supplement hertil danner den ligeledes tidligere nævnte Levnetsbeskrivelse, som Holbergs Omgangsven Kapelmester J. A. SCHEIBE har meddelt foran i sin 1764 paany udgivne tydske Oversættelse af »Peder Paars«; den udkom 1883 paa Dansk: »Holbergs Levnet«, oversat fra Tydsk af CARL EWALD. I E. L. RATHLEFS »Geschichte jetztlebender Gelehrten« skildres Holbergs Liv og Skribentvirksomhed i 2. og 3. Del, begge fra 1741. I sammentrængt Fremstilling er hans Biografi at finde paa mangfoldige Steder; fra en nyere Tid maa nævnes som selvstændigere Monografier P. L. MØLLERS »Ludvig Holberg« (»Dansk Folkekalender« 1843), M. HAMMERICHS »Bidrag til en Skildring af Holberg, mest efter hans egne Udtalelser« (»Nord. Univ. Tidsskr.« 4. Aarg. 1858), WELHAVENS »Om Ludvig Holberg« (»Saml. Skr.« VI.), H. LASSENS »Holbergs Karakter og Meninger« (»Afh. til Litteraturhistorien«, 1877). Et fortrinligt Skrift, lige fremragende ved sit dybe Kjendskab til Emnet, sine sunde Domme, sin klare Fremstilling og sit Sprogs klassiske Renhed og Jevnhed, er Holbergelskeren C. W. SMITHS »Om Holbergs Levnet og populaire Skrifter«, 1858. Ved Tohundredaarsfesten 1884 udkom »Ludvig Holberg, en Levnetsskildring« af FR. WINKEL HORN, »Ludvig Holberg, et Festskrift« af GEORG BRANDES samt det ovenfor S. 69 nævnte Skrift af KARL WARBURG. Ligeledes udgav Professor EDVARD HOLM sin ved Universitetsfesten i samme Anledning holdte fortræffelige Tale om »Holbergs Betydning for Aandsliv og Videnskab.«

Holberg og den danske Litteratur.

I Danmark tilbragte Holberg omtrent de to Trediedele af sit Liv, og vel at mærke de sidste to Trediedele, Ungdomsaarenes Afslutning. Manddommen og Alderdommen; fra 1716 til sin Død 1754 kom han — med Undtagelse af det sidste Besøg i Frankrig — ikke udenfor Sjælland. I Kjøbenhavn havde han sin Embedsvirksomhed, her skrev han sin Danmarkshistorie, her grundlagde han ved sine Komedier »den danske Skueplads« og kaldte den samlede Udgave af dem just med dette Navn; her virkede han ved dem og sit øvrige Forfatterskab for at

bane Vejen til at skrive det paa Dansk,
som man med mindre Fynd før læsede paa Fransk,

som han lader Thalia sige i Nyaarsprologen 1723. Bergenseren Holberg tilhører helt og fuldt den danske Litteratur; han er mere end en i Danmark levende og skrivende norsk Skribent: han er, betragtet med sin egen Tids Øjne, en i Norge født dansk Forfatter. Dette fremgaaer simpelthen af den Omstændighed, at Kategorien »norsk Litteratur« endnu ikke var bleven til paa Holbergs Tid, ligesaa lidt som der kjendtes noget fra Dansk forskjelligt norsk Sprog som litterairt Meddelelsesmiddel. I Fællesriget var det danske Sprog Organet for den Fællesliteratur, der, paa Grund af Dan-

marks og særlig Kjøbenhavns Primat i alle aandelige Anliggender og Hovedlandets statsrepræsentative Stilling indadtil som udadtil, altid kun kaldtes den danske Litteratur, indbefattende i sig som en med dens eget Indhold ensartet Bestanddel Bidragene fra Statens norskfødte Undersaatter. Her er ikke Stedet til at undersøge, hvorledes dette Forhold i Tidernes Løb havde udviklet sig til det, det var, eller om det var heldigt eller retfærdigt for det ene eller det andet af Landene; her er kun Tale om at betragte en historisk Kjendsgjerning i dens eget Lys. Men en saadan historisk Betragtning fordrer saa tillige strax en Paavisning af, at der med Holberg begynder en norsk Indflydelse paa Fælleslitteraturen, paa samme Maade som man i de store Landes Litteraturer til Tider kan se en Landskabsretning træde frem med større eller mindre Overvægt — en Indflydelse, der lige indtil Fællesskabets Opløsning gjør sig gjældende som den forstandsmæssige Nøgternheds, det komiske Korrektivs og de fastholdte Formfordringers Modvægt mod Fantasiens eller Følelsens ensidige Stræben efter Herredømmet. Ved Hævdelsen af disse Principer faaer den norske Indflydelse en særlig national Betydning for os, idet det, forunderligt nok, netop bliver den, der fortrinsvis værner om de Elementer i vor Litteratur, som staa i den nærmeste Forbindelse med vort danske Folkenaturel — det bliver den, der, ved en fælles nordisk Protest mod det Unordiske, bringer det Danske frelst ud af Berøringen med det Fremmede. Ved Omtalen af det følgende Tidsrums norske Digterskole siger J. L. HEIBERG om dette Forhold saare træffende: »Ved det norske Selskabs forenede Midtpunkt konsolideredes den af de norske Digtere og deres Parti begrundede Stræben, hvilken formede sig til en poetisk Skole, som man med Hensyn dels baade paa Flertallet af dens Digtere og paa de mest udmærkede Navne mellem disse, dels paa dens indvortes Sammenhæng med den holbergske Virksomhed kan kalde den norske Digterskole, medens den derimod med Hensyn paa den nationale Ide, som den stræbte at realisere, snarere burde kaldes den danske, thi denne Ide var: at lade den danske lyriske Poesi udvikle sig paa en naturlig Maade af den almindelige danske, ved Holberg grundlagte Litteratur og altsaa først at fremme dens Udvikling til Udtrykkets Simpelhed, Klarhed, Korrekthed og Elegance; fremdeles at vedligeholde den af Holberg saa kraftigen og til saa stor national Betydning vakte Sands for det Lystige, Vittige

og Skjemtefulde; endelig med Hensyn paa disse Formaal at lade den franske (og tildels engelske) Litteratur, der i Saameget stemmede overens med den danske Nationalaand og allerede af Holberg var benyttet til dennes Udvikling, faae Indflydelse paa Litteraturen, men derimod udelukke Indflydelsen af den tydske Litteratur, der i sin daværende Form var antinational i Danmark, og hvis tilforn skadelige Virkning paa Danmarks Sprog og Nationalitet Holberg med Flid havde bortfjernet. Denne Ide, som den norske Digterskole søgte at realisere, fortjener derfor ogsaa i højeste Grad at kaldes dansk og national.« (»Pros. Skr.« III.). — Holberg dannede ikke Skole; den Litteratur, han kaldte tillive, blev ikke umiddelbart fortsat med hans Tankeindhold eller i hans Former. Men den »indvortes Sammenhæng« med Holberg har vort Aandsliv dog bevaret helt ned til vor Tid og vil forhaabenlig aldrig bryde den. Paa afgjørende Punkter af vor litteraire Udvikling er den holbergske Naturbund brudt sejrende igjennem og har holdt Litteraturen i det nationale Spor til Frelse for dens ædruelige, jevne Virkelighedssands, dens sunde Latter over det Opstyltede og udvendigfra Paaklistrede.

Paa den anden Side har denne vor moderne Litteraturs Begyndelse med en komisk Digter og en overvejende rationel Aand sat Mærker i Folkekarakteren, der kun ere blevne saameget des kjendeligere, fordi Holbergs folkelige Indflydelse er saa betydelig. To af vort Aandslivs fremragende Bærere i nyere Tid komme hinanden nær i en Paavisning heraf, hvor forskjelligt de end dømme om snart sagt alle mulige andre Fænomener. I »Kort Begreb af Verdens Krønike« (1812), et Referat af Historiens Gang fra et strengt fastholdt, alle andre Synsmaader udelukkende kristeligt Centralpunkt, fremhæver GRUNDTVIG overfor Holbergs Fortjenester af Sproget, hans Arbejde for Folkeoplysningen og hans Kamp mod det religieuse Hykleri i stærke Udtryk den Fortræd, han har voldt ved »sin forunderlige Gave til at se og vise Alt bagvendt samt til at bortkyse Alvor og snerte Daarligheder. Forholdet mellem Tid og Evighed slog han hen med Spas«, siger Grundtvig videre. »Fædrenes Liv afmalede han i sine Komedier og i Peder Paars som et Væv af Daarskab, og derved fik man Mod til at anse Gudsfrygten, der hos Mange var et Mundsvejr, for en Del af den gamle Daarlighed. Man lærte at betragte Krøniken som et halvt Eventyr om allehaande pudsige Ting, et Spil af Tilfælde og Daarskab. Man lo ad de be-

Grundtvig om Holberg.

rømteste Mænd, ad Lærde og Præster, og bildte sig ind, at man var ligesaa god og en Hob klogere end hine, og at hvad disse latterlige Personer havde at føre, vel ejheller var stort bevendt. Kort, man turde nu uden Skam bekjende, at man hverken var Kristen eller havde Agt for, end sige Lyst til boglig Kunst eller mandelig Bedrift, thi til Alt havde man eet Sprog og var vis paa de Leendes Medhold. Dette er ingen Drøm og intet Greb i Luften, men tør Sandhed, og denne Synsmaade kjendes lige fra Holbergs Dage i de halve danske Bøger og nu i Tusinders Tale. At vurdere Holbergs Brøde er umuligt, han er Nordens Voltaire, men saameget bedre end Sydens, at det hartad er Synd at nævne ham saa; kun i en sunken Tidsalder kunde han opstaa og gjøre stor Skade. Skyldfri er han ikke, men selv i en kristelig Alder kan meget af hans Skrift læses baade med Nytte og Behag, thi hans Spot kan ikke ramme Kristendom eller boglig Kunst uden paa en Tid, da de drives bagvendt; Misbrugen maa ej skrives paa hans Regning, og om en Mands Hjerte maa man dømme varlig.« Det er let at se, paa hvilke Punkter denne Dom modsiger sig selv, og paa hvilke den gjør Holberg Uret ved saa at sige at paabyrde ham Ansvaret for, at han var et Produkt af sin Tid; idet Grundtvig seer Udgangspunktet for den Rationalisme, han just i det her citerede Skrift saa energisk bekæmper, hos Holberg, glemmer han, hvor højt denne i de fleste Henseender hævede sig over den Periode, der havde frembragt ham og paa saamange Punkter fik sin overlegne Dommer i ham. Bag Forkastelsen mærker man ikkedestomindre det nationale Slægtskabs Kjærlighed til Holberg, Bedrøvelsen over, at hans rationelle Kritik ikke udgik fra et stærkt positivt Troesindhold, og at hans komiske Digtnings negerende Tendens ikke var parret med den Følelsens Varme, der forvandler Satiren til Humor. At Holberg isaafald vilde have været en dybere Aand og en større Digter, end han var, have vi allerede antydet i en anden Sammenhæng (Jevnførelsen med Molière S. 53—57); at hans Indflydelse paa Folkekarakteren vilde være bleven velsignelsesrigere, er en Anskuelse, H. MARTENSEN deler med Grundtvig, hvor han i »Den individuelle Ethik« Afsnit om »Middelvejsmoralen« fremstiller Holberg som Repræsentant for denne. »Det Moralske hos Holberg — hedder det i nævnte Skrift (1878) — maa indskrænkes dertil, at han har ryddet Jordbunden, har beredet Vej for et Højere, som han selv ikke kunde

Martensen om Holberg.

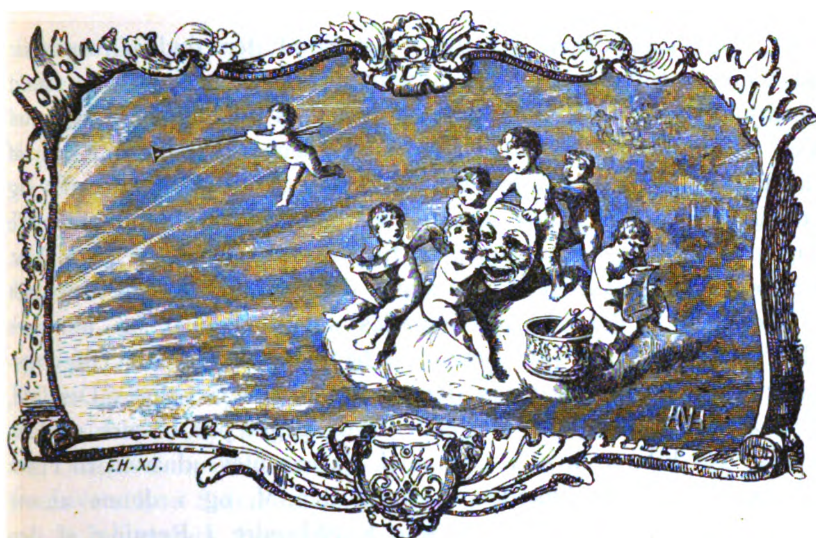
give. Herved stille vi hans Komedier i moralsk Henseende vistnok paa en lavere Plads, end han selv stillede dem. Men ligesom Mange paa Holbergs Tid meget undervurderede hans Komedier, ja endogsaa betragtede dem som skadelige, saaledes har Holberg overvurderet — ikke sine Komedier, men sin Moral, hvis Indskrænkning han ikke var sig bevidst. Det vil ikke kunne nægtes, at han ved sine Komedier og andre Vittighedsværker har udøvet en rensende Virkning paa sin Tidsalders Sæder, har øvet en forberedende (propædeutisk) Tugt i Sædelighedens Forgaard, har ligesom ladet en kraftig Fejekost gaa hen over Samfundet, hvorved meget Uvæsen baade i Menneskenes Levevis og i de menneskelige Indretninger er blevet fejet ud eller dog renset. Det vil heller ikke kunne nægtes, at hans Indvirkning paa Sæderne ogsaa har været en Indvirkning paa Tænkemaaden, forsaavidt som han oplivede den ovennævnte Sandhedens og Naturlighedens vistnok kun ubestemte Fordring. Men en moralsk Livsanskuelse i dette Ords ideale Betydning har han ikke udtalt eller givet Skikkelse. Thi vel roser han som en Virkning af sine Komedier, »at vore danske Skuespil have omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden Form og lært dem at raisonnere over Dyder og Lyder, hvorom Mange tilforn kun havde en liden Ide« (Ep. 179); men Spørgsmaalet er: i hvilke Kategorier han lærte dem at raisonnere? . . . Til et virkeligt Gjennembrud af det Ideale kommer det ikke i hans Værker. Hvad enten han i sine »Moralske Tanker« eller i »Epistlerne« afhandler moralske Problemer, eller han moraliserende skriver Statshistorie eller Kirkehistorie — thi allevegne optræder han som Moralist, efterdi det er hans Hovedøjemed »at oplive Moralens forsømte Studium i disse nordiske Riger« — komme vi ikke ud over en prosaisk Middelvejsmoral . . . Ofte har han i sine Vittighedsværker ogsaa bekæmpet og beleet som Skygge, hvad ingenlunde var eller er Skygge, men en højere Virkelighed, for hvilken han ikke havde Øje. Og ved sin store Indflydelse paa Nationen — ingen dansk Forfatter har fundet en saa almindelig Indgang som han, og Ingen staaer saa fast i Nationens Yndest som han — har han ført Mange iblandt os til det Samme. Han har næret og styrket vor naturlige, national-danske Tilbøjelighed til Middelvejsmoralen saavelsom den hos os ikke sjeldent forekommende Tilbøjelighed til at slaa det Alvorlige hen i en Spas og affærdige vigtige Spørgsmaal med en

Vittighed. Han har ikke blot til Gavn, men ogsaa til Skade indskærpet, at det tjener os bedst at blive ved Jorden og ikke indlade os paa nogen højere ideal Flugt, for ikke at tabe os i Skyerne.«

Eet maa alle Bedømmelser af Holberg fremhæve, hvad enten de ere ubetingede Lovprisninger, eller de tage deres Forbehold: hans store Indflydelse for Samtid og Eftertid paa det Folk, han virkede for. Det vilde blive et meget omfattende Arbejde at paavise denne Indflydelse i dens enkelte Ytringer; men den lader sig desuden ligesaa klart angive ved Fremhævelsen af en enkelt Kjendsgjerning: den afgjørende Forskjel, der findes mellem det vanskelige Arbejde, som udkræves for at trænge ind i og faae Interesse for den Litteratur, der strækker sig et Par Hundrede Aar tilbage i Tiden før Holberg, og den Lethed, den Fortrolighed med Tankegang og Fremstillingsmaade, hvormed vi kunne nyde den holbergske Litteratur og dens Fortsættelse; vi ere her paa kjendt Grund, medens det Andet er os fremmed og fjernt. Holberg er her den store Milepæl og Vejviser: et Afsnit af Vandringen er til Ende, og det nye drejer tillige ind i en ny Retning. Holberg bragte først og fremmest Modersmaalet til Ære igjen; for at lægge nogen Betydning i denne ved Gjentagelsens Trivialitet afslidte Bemærkning og vise dens Præg i dets oprindelige Skarphed, maa vi minde om den Skildring, Holberg selv har givet af Sprogtilstanden og Sprogkyndigheden i hans Tid: »Saasnart jeg begyndte at tale, blev jeg sat udi tydsk Skole; thi mine Forældre raisonnerede med andre Godtfolk i deres Nabolag saaledes: Lad ham kun brav øves i det Tydske. Det Danske læres af sig selv, det er at sige: Lad ham lære Tydsk i Skolen; Dansk kan han for Intet lære af Smaadrengene paa Gaden. Saaledes bleve de fleste Aar af min Barndom bortdrevne ved at lære Tydsk udi Skolen og Dansk udi Ammestuen. Da der begyndte at frembryde lidt Dun paa min Hage, syntes mig, at det var høj Tid for mig at rejse udenlands. Jeg gjorde ogsaa adskillige Rejser, og hvergang jeg kom hjem, var jeg udi samme Tilstand som *Jean de France*, idet at mit Modersmaal vilde ikke synderlig flyde for mig; thi man kan let glemme det, som man aldrig har forstaaet tilgavns. Endelig, da jeg skulde skride til solide Ting og skrive Dansk, kunde jeg ikke hitte paa Ordene, vidste ejheller at ortografere dem ret. Jeg skrev derfor, ligesom Ordene udi en Hast kunde falde mig ind. Naar jeg f. Ex. ikke kunde hitte paa det Ord »iagttage«,

skrev jeg »beobagte«, naar et »Zignet« ikke vilde falde mig ind, skrev jeg »Pitskaft«. Naar jeg ikke kunde erindre »Dens« eller »Dets«, skrev jeg »dessen«, istedetfor »derudi« »derudinden« o. s. v.« Opdragende først og fremmest sig selv til Stilist skabte Holberg altsaa af et sprogligt Anarki en lovbunden Tilstand, der blev Normen for den danske Prosa efter ham, fordi den i genial Samstemning med Sprogaanden netop traf den Grundtone, hvori Folket fandt og finder sin naturligste Fremstillingsmaade. I dette Sprog nedlagde Holberg Tanker, der aabnede Aandslivet en ny Horizont, og udtrykte dem i en saa rig Afvexling af tiltalende Former, at han vakte den almindelige Læselyst, som bar Litteraturen i de følgende Tider.

En lignende Reformation — fra den sproglige Side maaske ikke saa paaagtet, skjøndt ikke mindre mærkelig — gjennemførtes halvtredsindstyve Aar efter Holbergs Død af OEHLENSCHLÄGER, da han, supplerende Holbergs nationale Indflydelse, aabnede Kildespringet for Følelsens og Fantasiens Befrugtning af vort aandelige Liv. Vor Litteraturs Dioskurer ere disse to Navne — gudebaarne Sønner, der lyse paa Himlen som Stjerner, visende Vej for de Farende. Mer eller mindre har Udviklingen til en given Tid støttet sig til den Ene eller den Anden. Haand i Haand vidne de om, at Aandens afgjørende Væsensformer ere komne til Udtryk i den danske Litteratur.

Den lutherske Reformations Strømning var stivnet i et orthodox Dogmesystem, der beherskede de efterfølgende Slægter med en Statsinstitutions Myndighed og mere og mere gjorde Theologien til et lærd Forklaringsarbejde, særlig hvad den Mangfoldighed af Yderpunkter angaaer, hvis Udtydning i Overensstemmelse med Systemet kunde styrke dette, uden at en saadan pseudo-videnskabelig Undersøgelse i fjerneste Maade kunde anfægte selve Fundamentalsætningernes Autoritet. Det 18. Aarhundrede arbejder paa atter at opløse det Størknede og ender med helt at bortskylle det. Paavirket af den filosofiske Kritik gjør Holberg Troeslæren til Gjenstand for sin Tænkning, hævder Fornuftens Ret til Deltagelse i Drøftelsen af religieuse Emner og lader sin Skepsis spille med Theologiens Uvidenskabelighed; men i Erkjendelse af, at menneskelig Viden paa dette Omraade ærefrygtsfuldt bør sætte sig selv Grændser og ikke tro at kunne gjennemtrænge den absolute Sandhed, lader han den personlige Guds fuldkomne Natur og hans aabenbarede Villie være sig de Skranker, foran hvilke han byder sin søgende Fornuft at standse: Tænkeren Holberg staaer endnu fjernt fra den Fritænkning, der kommer tilorde i Aarhundredets sidste Halvdel, baaren af Rationalismens Fremgang udenlands saavelsom af Overdrivelsen i den modsatte Bevægelse herhjemme — i Pietismen.

Ogsaa Pietismen var en Protest imod den døde Orthodoxi: fra Tankens Sfære rettede Fornuften sine Angreb imod den med Fordring paa, at den skulde godtgjøre sin Beføjelse ad rationel Vej og ikke maatte kræve Underkastelse ene og alene i Kraft af sin autoritaire Stilling i Staten; fra Følelsens Sfære løftede der sig et Raab mod dens Kulde og Goldhed, en Higen efter den levende Troes Varme og den personlig tilegnede Kristendoms nye Liv. Denne Livets Reaktion imod Lærens døde Paragrafer var opstaaet i Tydskland i det 17. Aarhundredes sidste Halvdel og henføres almindelig til PHIL. JAC. SPENER (1635—1705) som sit Udgangspunkt, skjøndt det mere var denne udmærkede Gejstliges Disciple, der satte i System, hvad Mesteren havde peget paa i Lære og Liv. Spener var kun tredive Aar gammel, da han blev udnævnt til Præst og Senior for Gejstligheden i Frankfurt a. M. og i denne ansete Stilling begyndte at paavirke sine Kaldsbrødre i Retning af den »levende Kristendoms« Forkyndelse som Modsætning til Tidens vante Prædikemaade med dens lærde Udlæggelse af Dogmerne og dens aandløse Formelvæsen. Det var Prædikenens opbyggelige Formaal, Spener lagde Vægten paa, og Opbyggelsesværket førte han ydermere fra Kirken ind i Skolen og Hjemmet ved at paalægge Børnene en ikke før kjendt Kristendomsundervisning som Forberedelse til den første Altergang, ved at indføre de saakaldte »hellige Forsamlinger« *(collegia pietatis)* i Husene, ved at anbefale en strengere Kirketugt og paabyde sine Præster en større Nidkjærhed i Udøvelsen af den private Sjælesorg. Som Overhofprædikant i Dresden og øverste gejstlige Medlem af Overkonsistoriet for Sachsen, hvilken Embedsstilling dengang gjaldt for den højeste i den lutherske Kirke*, virkede Spener med rigere Midler og over et større Omraade i de her angivne Retninger; mod de Misbrug, de kunde føre til, skærmedes han af sin bundredelige, milde Natur og sin store Fordragelighed; af al Evne vilde han uddybe Kristendommens Indhold for de Troende, vækkende dem først og fremmest til personligt Liv, men ikke paatvinge Nogen sin Tro. Som det hyppigt gaaer, brændte Disciplene af større Nidkjærhed end deres Lærer; de unge Theologer i Leipzig, som vaktes af ham, havde ikke altid hans Besindighed, og Universitetet i Halle, som stiftedes ved Speners Indflydelse, blev Sædet for en Pietisme, hvis Maal og Midler han hyppigt maatte misbillige. Det ligger i Ret-

ningens Art, at dens Tilhængere let kunne henfalde til en alt Andet end kristelig ydmyg Selvgodhed, til at betragte sig selv som de eneste rette Indehavere af den sande Kristendom og til derfor enten at se ned paa deres Medmennesker som fortabte Børn af denne Verden eller at drive paa deres Omvendelse med en Fanatisme, der sætter ethvert Hensyn tilside og trænger sig anmassende ind i Næstens private Forhold, opkastende sig til selvretfærdig Dommer over hans personlige Færd. Fromhedsiveren kan endvidere føre til, at just den tilsigtede indre Opvækkelse sættes i Skygge som det mindre Væsenlige af de mange ydre Skjelnemærker, paa hvilke »de Troende« skulle kjendes og kjende hverandre, og at deres Bortvendthed fra Verden og dens Lyst saaledes kommer til at give sig Udtryk i en misforstaaet og overfor Andre ufordragelig Foragt for Livets lyse Sider, selv hvor de ere af den uskyldigste Art.

I Danmark begyndte den pietistiske Bevægelse vel allerede at ytre sig i Frederik IV.s Regeringstid og gav sine Virkninger tilkjende en Del Aar ud over Christian VI.s; men dens egenlige Herredømme falder sammen med denne Konges; det store Røre, Pietismen afstedkom i Kirken — »et Jordskjælv, en Rystelse eller hvad jeg skal kalde det«, lader Pontoppidan sin Menoza sige — begynder med hans Tronbestigelse og taber atter sin Kraft ved hans Død. I sin »Danmarks og Norges Beskrivelse« 1729 bemærker Holberg, at »i disse Riger har det været roligt i Kirkesager, hvad der maa tilskrives Regeringens Omhyggelighed og Indbyggernes fredelige Naturel.« Men da Bogen udkom anden Gang 1749, maatte der gives denne Bemærkning en meget væsenlig Ændring: »Siden den Tid — hedder det nu — er der forefaldet Uroligheder, som kunde give rig Materie til Kirkens Historie, og som kan tjene til Bevis for, hvad jeg ogsaa ved anden Lejlighed har antegnet: at Nationens Karakter er paa nogen Tid saaledes bleven forandret, at disse Rigers Indbyggere ere blevne ukjendelige, saa hvor der tilforn behøvedes Spore, der er nu fornødent at bruge Tøjlen. Hvad Religionssager angaaer, har den danske Kirke paa en Tid af tyve Aar været i fuld Bevægelse.«

Sin vigtigste personlige Støtte havde Pietismen i Kong Christian VI. Han var af en tung, alvorlig Natur, opdragen af en religieus anfægtet Grubler, og havde tidlig faaet Blik for Bruddene i Livsharmonien; hans Forældres Ægteskab var jo bundulykkeligt, og hans

Forargélse over Faderens Forhold til Anna Sophia Reventlov drog ham helt over paa Moderens Side, hvor han paavirkedes stærkt af Andagtsøvelser og Bedetimer. Kort efter sin Moders Død, da Anna Sophia havde besteget Tronen som retmæssig Dronning, hvad der endnu mere fjernede Sønnen fra Faderens Hof, blev Prindsen gift med den tydske Prindsesse Sophie Magdalene, og med hende kom hendes Moder, Markgrevinden af Culmbach, til Danmark. Begge hørte til »de Opvakte«, bærende en mørk Fromhed tilskue midt i den overdaadige Pragt, de hidtil saa fattige tydske Fyrstinder nu udfoldede for Landets Midler, og midt under den strenge Overholdelse af en snever Hof-Etikette, som kun stod i daarlig Samklang med kristelig Ydmyghed. Den pietistiske Stemning, der begyndte at hvile over Folket, støttedes og fremmedes ved Regeringsforanstaltninger i den Aand, som herskede ved Hoffet; men medens man der havde gylden Pragt og Fornemhed til at fylde Tankerne i de mere verdslige Øjeblikke, tog man alle Befolkningens fattige Adspredelser fra den og henviste den udelukkende til den Opbyggelse, Gudstjenesten kunde yde: mod Julestuer og Sommer-i-By, mod Ja-Ords-Fester og Bryllupsgilder, mod Skuespil, Musik og Dands blev der ført en Udryddelseskrig; men Kirkedøren blev aabnet paa vid Gab, to Gange hver Søn- og Helligdag skulde man indfinde sig til Prædiken, og Gabestokken udenfor Kirken straffede de Efterladne. Paa en saa grovelig udvortes Maade vilde Myndighederne fremelske sand Gudsfrygt og særlig beskytte en Retning, hvis egenlige Kjendemærke just skulde være den indre, personlige Grebethed. Denne var nu ogsaa i mange Henseender tilstede, især i Bevægelsens friske Begyndelse, og for Mangfoldige var dette nye religieuse Liv en Aandens Naadegave, der gjorde dem frygtløse og uinteresserede overfor Verdens Dom og Fordele, et afgjørende Brud med det Gamle, der medførte en varig Livsforandring og bragte baade Præster og Lægfolk til efter haarde Anfægtelser og svar Kamp at stille sig som »Separatister« udenfor Statskirken. Netop her var det Punkt, hvor den religieuse Opvækkelse, der havde Kongens Sympathi, kunde komme i en betænkelig Konflikt med den kirkelige Uniformitet, som Enevoldsmagten maatte hævde, og vi se derfor ogsaa Christian VI. stadig arbejdende paa at udjevne og mildne Modsætningerne, at indrømme til den ene Side, uden at lide Tab paa den anden, og redelig Villie forenede

sig her med levende Interesse for Sagen, om en saadan aandelig Strømning end efter sin Natur kun ufuldkomment lod sig lede ved Hjælp af de Reskripter og Resolutioner, som i massevis udgik fra Christian VI.s Kancelli til Ordning af de kirkelige Forhold.

Vil man i en enkelt Personlighed se et Exempel paa den pietistiske Bevægelses Art, dens Begyndelse som indre Anfægtelse og gradvise Udvikling til offerberedt Emancipation fra den officielle Orthodoxi, kan der henvises til en Monografi af THEODORUS: »Peter Nicolai Holst, det attende Aarhundredes Søren Kierkegaard« (1884). P. N. Holst, hvis Moder anden Gang blev gift med Hans Gram, var Kapellan ved Trinitatis Kirke. I en tidlig Alder havde han »gaaet i Synds og Vankundigheds Mørke« og lært, »hvordan det smager, naar Gud omsætter et Menneske med Galde og Græmmelse«. »Naar jeg lagde mig, da sagde jeg: naar skal jeg staa op? og siden regnede mit Hjerte efter, naar det skulde blive Aften. Jeg blev træt af Møjsomhed indtil Tusmørket, og jeg fik Forfængeligheds Maaneder til Arv, og de talte mig elendige Nætter til, indtil det behagede Gud at give mig nogen Lise, da jeg har erfaret, at Herren er den, som døder og gjør levende, nedfører til Helvede og fører op igjen.« Holst var saaledes vel forberedt til at gribes af Pietismen, saasnart de første af dens gudelige Forsamlinger i Kjøbenhavn gav ham Lejlighed til at komme i Berøring med den. Hans Prædikener i Trinitatis Kirke aflagde strax uforbeholdent Vidnesbyrd om den nye Aand, der havde grebet ham, og vakte det største Røre blandt Tilhørerne ved den sære Frimodighed, hvormed de dvælede ved hans personlige Omvendelse, det brændende Sprog, hvori der manedes til Efterfølgelse. Mange ansaa ham for afsindig, Andre »overslog ham med Dynd og Skarn«, naar han viste sig paa Gaden. Det Punkt af Statskirkens Dogmatik, som først ængstede Holsts Samvittighed, var den betingelsesløse Tilsigelse af Syndsforladelse i Nadveren (ikke knyttet til noget Vilkaar, men tildelt »efterdi I af Hjertet angre og fortryde Eders Synder«). Hjertegreben sagde han sig offenligt fra Prædikestolen løs fra al Udførelse af den hellige Handling, saaledes opfattet, og underkastede sig Følgerne. Disse bleve dog helt anderledes, end han havde troet at maatte vente, thi Kongen indrømmede ham Tilladelse til at knytte Absolutionen til Vilkaaret om oprigtig Anger, ja gav ham endog Ret til fra Skriftestolen at bortvise Alle, om

P. N. Holst

hvem der maatte være Grund til at formode, at deres Syndsfortrydelse ikke var oprigtig. Men Holst kunde ikke standse paa den betraadte Vej. Snart var han naaet saa vidt i sine Skrupler, at han overhovedet ikke turde administrere Sakramenterne, og han afstod over Halvdelen af sin Gage for dermed at lønne den gejstlige Medhjælper, som det blev ham tilladt at antage til denne Del af hans Embedsgjerning. Det næste Skridt blev imidlertid, at Præsten Holst nu ejheller kunde bekvemme sig til at nyde Nadveren, fordi denne Institution — som han paaviste i en lang Begrundelse af sin Vægring — var ganske affalden fra det, der oprindelig var ment med dens Indstiftelse. En saa iøjnefaldende Separation fra Statskirken paa et af dens dogmatiske Hovedpunkter kunde Regeringen ikke lade gaa upaatalt hen, hvor tydeligt den end ellers havde viist sin Villighed til at følge et godt Stykke med paa Vejen henimod Udtrædelsen. En ved kongeligt Reskript stadfæstet Provsterets-Dom frakjendte Holst hans Præsteværdighed, og han drog landsforvist til Tydskland. Da den aandelige Storm havde udraset i ham og han atter fik Ro i Sindet, flyttede han mange Aar efter med Regeringens stiltiende Samtykke til Ribe og ernærede sig der som Skoleholder.

Den tydsk-pietistiske Indflydelse, som Christian VI. paavirkedes af fra sine nærmeste Omgivelser, forøgedes for en kort Tid, da han lige i Begyndelsen af sin Regering indbød den tydske Rigsfyrste Nic. Ludv. Greve af Zinzendorf til sit Hof — den senere saa navnkundige Forstander for Herrnhutternes Samfund. Den Anseelse, han stod i som en ivrig, af Naaden særlig berørt Samler af alle de opvakte Brødre og Søstre til en aandelig Enhed, i Forbindelse med den Yndest, han nød paa højeste Steder, blev af ikke ringe Betydning for hans Ophold i Kjøbenhavn, hvor han ret egenlig gav Signalet til de gudelige Forsamlinger, i hvilke Folk af alle Stænder søgte den Opbyggelse, den officielle Kristendomsforkyndelse ikke ydede dem. Paa H. A. BRORSONS Psalmedigtning have Zinzendorfs 2000 aandelige Sange med deres evindelige Variation af Lammets Thema øvet en Del Indflydelse baade til det Gode og til det mindre Heldige.

Zinzendorf.

Forøvrigt var det overvejende nordslesvigske Præster, der stod Christian VI. ved Siden som kirkelige Medarbejdere: H. A. Brorson og hans to Brødre, den alsiske Præst Erik Pontoppidan, Super-

intendenten i Slesvig G. J. Conradi o. fl. Vi komme tilbage til adskillige af dem og nævne her kun Kongens mest betroede Mand, Drivhjulet i hele hans Kirkestyrelse, JOH. BARTHOLOMÆUS BLUHME, ligeledes en Slesviger, der havde studeret først i Rostock, senere i Kjøbenhavn, hvor Præsten Brunsmand ved Vartov gjorde ham bekjendt med Speners og hans Discipel Franckes Skrifter, af hvilke hans Retning for stedse bestemtes. Han blev Frederik IV.s Hofpræst, men sin fulde Indflydelse naaede han først under hans Efterfølger, hvis ihærdige, om end forsigtig i Baggrunden dvælende Raadgiver han blev. Efter hans Tilskyndelse indførtes Konfirmationen 1736 til Forherligelse af Reformationens tohundredaarige Jubelfest. Bluhme.

Fra to Sider brødes saaledes Tidens Vande mod den orthodoxe Kirkebygning: fra Rationalismens Side i den naturlige Fornufts Navn en smult underminerende Strøm, fra Pietismens Side i den personlige Inderligheds og Troestrangs Navn en vældigt fremstormende Braadsø, der vel snart udtømte sin Kraft, men derefter, som en naturlig Reaktion, bidrog sin Del til at forstærke den fritænkerske Understrøm. Fritænkeriet naaer først i den følgende Periode en Plads indenfor selve Kirken; Orthodoxien og Pietismen have i dette Tidsrum deres Repræsentanter i den theologiske Videnskabelighed, den gejstlige Veltalenhed og den aandelige Digtning. Den orthodoxe Theologi udfører forøvrigt ikke nogen videnskabelig Stordaad i denne Periode. Efterat det lærde Tidsrums store Theologer have givet den lutherske Dogmatik dens fuldendte System, er det kun Biværk, den megen Lærdom kan øve sig paa, og det er ligesaa meget Prædikestolen som Kathedret, den tager tilorde fra. Eller den vender sig andensteds hen, saa vi se de gejstlige Forfattere strejfe ind paa Historiens eller Naturhistoriens Enemærker og bevæge sig der med større Udbytte end paa Theologiens.

CHRISTEN LASSEN TYCHONIUS kjende vi fra Holbergs »Jydske Fejde« (S. 75). »Den berømte cimbriske Litterator«, »de Cimbrers Lys og Jyllands klare Øje« og hvad hans Hædersbetegnelser ellers lød paa, var Stiftsprovst i Viborg og bl. A. bekjendt af de Bestræbelser, han gjorde sig for at faae et Universitet oprettet i Jyllands gamle Hovedstad. Han er Forfatter til adskillige for Lærdom Tychonius.

og sundt Judicium en Tidlang højt ansete Skrifter, af hvilke her blot skal nævnes »Den Hellige Augsburgiske Bekjendelses Historie, forklarende i Tre Bøgger dends Anledninger, Forfattelse og Overlevering« (1730). Hans gejstlige Veltalenhed, en Prøve paa Tidens orthodoxe lærde Homiletik, ville vi skjænke et Øjebliks Opmærksomhed — den gjorde et saadant Indtryk paa hans Tilhørere, at de sagde, han var værd at binde med Guldlænker til Prædikestolen, for aldrig at komme ned af den igjen. Vi vælge de »Tolv Elims Kilder«, Trøstetaler til Gehejmeraad von Plessen i Anledning af hans Frues Død, sendte den sørgende Ægtemand portionsvis, en hver Maaned — skjøndt: »hvad er det for Praaser, vi kan bære ind i hans sorte Sørgestue? og hvor vidt, ja hvor lidt klækker og strækker vel det faible Skin af vore svage Phosphorers Inventioner? Hans Excellence finder sig kun ved vore Opvartninger betynget og bebyrdet, maaske noget æret, men tillige besværet. Han maa retirere ud af Audience-Stuen ind i Kabinettet med de Ord af Esaia: Vender Eder fra mig, jeg maa beskelig græde, gjører Eder ingen Umag at trøste mig!« — »Hver Blomster og Blad, hver Sommer-Fugl og Silke-Orm, hver Korn og Kjerne ere Forandringens Deviser og Omskiftelsens Emblemer. En Hipparchus blandt Hedninger og en Copernicus blandt Kristne har stor Bifald af de Fornuftige og explicerer lykkelig de for Øjnene svævende Phænomena af det Principio, at Jorden er en Planet, ja har sin dobbelte Bevægelse, af hvilke den ene gjør Dag og Nat i hver Døgn, den anden Sommer og Vinter i hvert Aar. Jeg er ej af min Navne Tychonis Courage, at jeg dette tør benægte og bestride, om Jorden løber som Kugle, der rulles i Løbet — men det veed jeg tilvisse, om Jorden er ej selv, saa er dog Menneskene paa Jorden idelige Planeter, der har deres visse Perioder, deres foresatte Løb af Himmelens Destin, ere nu i Lykkens Apogæo, nu i Vanheldens Perigæo, drives og rives, førte af en skjult *primo mobili*, som de har ingen Nytte af at de stræbe og stride imod, oplyses nu af Glædes-Sol, formørkes nu af Sorgs-Skygge, gaaer nu op, nu ned, snart i en Konjunktion, snart i en Opposition, saa Himlens Haand trakterer os som hine Regne-Penge, der paa Brædtet betyder nu en Tønde Guld, nu en Hvid og Skjerv.« — Bibelsproget: Alt, hvad I have gjort en af disse Mindste, det have I gjort mig, udlægger han saaledes: »Dette Sprog kommer mig fore, ret som jeg skulde

op til Attestats og jeg da havde en mærkelig Avantage, om min Herre Examinator, der vidste muligt min Faiblesse og hvor slet jeg vilde staa mig *in examine*, men vilde dog konservere mig for at blive rejiceret, havde da den ej ganske uhørlige Godhed for mig, at han vilde give mig forud paa en Seddel, hvad for Kvæstioner jeg skulde faae: thi da maatte jeg vist være saa stor en Pedant, at min Dumhed var ej at pardonneres, om jeg da ej skulde lave mig paa et taaleligt Svar. Min Jesus, der, naar den store Attestats skal holdes, vistnok bliver min Examinator, vil ikke, at Nogen skal blive saa ulykkelig at rejiceres, det er fortabes (1. Pet. 3), han giver mig derfor paa en Seddel, hvad for et *locum* han vil mest examinere, nemlig den om de Hungriges Spisning, de Tørstiges Læskning, de Nøgnes Klædning etc., og det er da det Mindste, jeg maa, for at gjøre mig vel fast *sur le chapitre là*, og for hans Naade at gjøres Engle-lig i Himmelen (Matth. 22), der har været Gud selv lignende i Dyden, blive barmhjertig, ligesom den himmelske Fader er barmhjertig (Luc. 6)« o. s. v.

»Tychonius er blandt Præster, hvad Wadskiær blev blandt Poeter«, siger N. M. PETERSEN med en træffende Betegnelse af den snurrige Blanding af Begavelse og Pedanteri, Svulst og Plathed, som udmærker hans gejstlige Veltalenhed. Poet var Tychonius ogsaa selv, men først længe efter hans Død blev hans »Samling af Vers og Indfald« udgiven (1776); at han her — ikke uden Held — anslaaer Folkevisens Tone i et spøgende Digt, viser, hvorledes denne af Holberg uforstaaede Digtning var fremme som Kunstform ogsaa i hans Tid.

•

Sjællands Biskop i den sidste og større Halvdel af Christian VI.s Regeringstid var Nordmanden **Peder Hersleb**, født 1689 P. Hersleb. i Stod Præstegaard i Throndhjem Stift, en mild, sagtmodig Natur, der vilde gjøre Pietismen al den Indrømmelse, hans Indsigt og Redelighed tilsagde ham, men var for sund til at give sig den i Vold; hans Embedsførelse blev derfor paa mange Punkter en Modstand mod den Indflydelse, Pietismen øvede fra sit begunstigede Stade, navnlig i det til Opretholdelsen af den gejstlige Disciplin stiftede Kirkekollegium. Som gejstlig Taler overgik Hersleb alle sine Samtidige. Man vil endnu kunne forstaa denne hans høje Rang som Prædikant, naar man læser hans udgivne Taler, forudsat

at man kan sætte sig ud over det Forældede i Stilen, som, baade hvad Ordvalg og Tankens samlede Udtryk angaaer, kan støde os, men har været naturligt for Datiden. Og dertil maa det endnu erindres, at Hersleb efter alle Øjenvidners samstemmende Udsagn maa i Personlighed, Stemme og den hele Optræden have havt Noget, der paa en ejendommelig harmonisk Maade støttede hans Foredrag, saa der udgik en paa eengang kraftigt og mildt betagende Virkning fra det. Baade Bluhme og Hersleb holdt Ligtale over Christian VI.; da Bluhme prædikede, sagde man, græd Ingen uden Bluhme, da Hersleb prædikede, græd Alle undtagen han selv. SUHM, der havde hørt ham, stadfæster netop ogsaa, at »hans Stemme, hans Gebærder vare saa søde, saa overtalende, at man sagde om ham, han bad Folk komme i Himlen, thi der er saa godt at være«. — Blandt hans forskjellige Prædiken-Samlinger vælge vi »Livets Ord udi Dødens Stund eller de syv Christi Ord paa Kaarset« (1729) til en saadan Prøve paa hans Veltalenheds Art, som et kort Uddrag kan give; sammenstillet med Tychonius' Prædikeri vil Hersleb staa vor Tid dobbelt nær i Henseende til Udlæggelsesmaade og sproglig Jevnhed. I Prædikenen om det tredie Livets Ord hedder det i Anledning af den bodfærdige Røver paa Korset:

»Kan Du gjøre saa alvorlig Pønitense som han, saa faaer Du ogsaa samme Naade; men det er just Sagen: hvor vil Du tage den? Én Brud siger en Bejler Nej, han kommer oftere igjen, at han end kan betænke sig, men imidlertid staaer det til ham, om han vil komme igjen eller ej. Hvor tidt, hvor tidt har din Jesus faaet Nej hos Dig! Ja, har faaet Ja, og Du har bedraget ham. Han er saa tidt kommen igjen til Dig; men viis mig, hvor det staaer skrevet, hvor tidt han vil komme igjen, og at han vil komme igjen, hvor tidt Du og har Lyst at afvise ham. Ja, Røverens Ord kan Du altid sige ham efter, naar Du vil, men Røverens bodfærdige Hjerte skal Gud give Dig. O, her er saa mange Ting, som gjør Forskjel imellem Røveren og Dig. Jeg kunde sige, Satan var den Tid mere sikker, han havde aldrig havt saadant Exempel før, derfor holdt han det ikke muligt, at saadan en Sjæl, som har fremturet i Ondskab, skulde nu i sidste Stund *echappere* ham; men tro Du mig, siden det Exempel med Røveren er Satan bleven klogere og passer bedre op. Jeg kunde sige, det var Kristi Lidelses Dag, og Kristus vilde *signalisere* den Dag med noget besynderligt Exempel, det skete den Dag, det skeer ikke derfor hver Dag; Kristus døde den Dag, han døer ikke oftere, og derfor er ikke saadant Exempel saa tidt at vente: Gud vilde, det Exempel skulde ske eengang, paa det vi skulde have den Trøst og ikke forsage over Syndsens Grovhed, men ogsaa kun et Exempel for at betage os Sikkerhed. Jeg kunde sige det, som og før er sagt, at det kan ikke nægtes, at her er jo noget *extraordinair* i dette Exempel, som vi ikke kan begribe, her er noget af et Mirakel i hans Omvendelse; vil Du lade din Omvendelse komme an paa et Mirakel? Har Gud lovet at gjøre Mirakler for at faae Dig omvendt? er

Peder Hersleb.

Malet af J. A. Brünnich. Stukket af J. M. Berningeroth.

I Rammen: P. H., Sjællands Biskop og de danske og norske Kirkers Generalinspekteur, Aar 1745 e. Kr., i hans 56 Aar. — Paa Cartouchen: Sjælskraft og Talens med himmelske Vaaben rustede Magt og et Sind, hvori Gud havde taget Bo, den Gud, han uden Frygt bekjendte, og Alt, hvad der ellers gjør Helligdomme, Prædikestole og Præster fuldkomne, det har altsammen boet her, om ellers det har boet nogensteds. H. Gram. — Øjnene kunne vel mættes ved Synet af den ærværdige Biskops Aasyn, men aldrig kunne Ørerne faae nok af hans Tunges Veltalenhed. H. P. Anchersen.

det vel venteligt, Du, som har havt al Lejlighed og alle Saligheds-Midler, og det saalænge, at Gud skulde gjøre noget *extraordinair* for Dig?« Bønnen, hvormed denne Prædiken ender, lyder saaledes: »Herre Jesu! Vi takke Dig hjertelig for dette Livets Ord i Dødens Stund og for den søde Trøst, Du derudi har givet os. Lad den dybt indskrives i vore Hjerter og gjøre den Frugt hos os, som Du søger, at vi af dette saa klare og kjendelige Bevis paa din Barmhjertighed mod Syndere og din Døds Kraft maa antændes i en sand Kjærlighed til Dig og ingen Ro give os, inden vi og med Røveren kan faae gjort Pønitens for vor Synd, at vi da og kan faae Røverens Trøst! Men afvend Du selv i Naade den ulyksalige Virkning af dette saa søde Livets Ord, at det skulde tjene Nogen af os til Sikkerhed og Forhærdelse, at Nogen skulde være saa daarlig, over denne Trøst formastelig at opsætte sin Omvendelse og derved gjøre vor Pønitense saameget vanskeligere, vor Tilstand saameget farligere! Herre Jesu! Bevar os Alle og Hver af os fra Røverens Synd, Røverens Skam, Røverens Død, men giv os Alle itide Røverens Omvendelse, Røverens Tro og Røverens Salighed! Bevar os fra den Forhærdelse at stole paa Røverens Exempel, men giv os Bodfærdighed, at vi dog kan trøste os med Røverens Exempel! Lad os dø med Røverens Suk i Munden: Herre, tænk paa mig til det Bedste! Og lad os da rejse af med Røverens Trøst i Sjælen: Idag skal Du være med mig i Paradis. Amen!«

ENEVOLD EWALD.
Professor i Theologi og første Præst ved det kgl. Vajsenhus (Digteren Johannes Ewalds Fader).

E. Ewald.

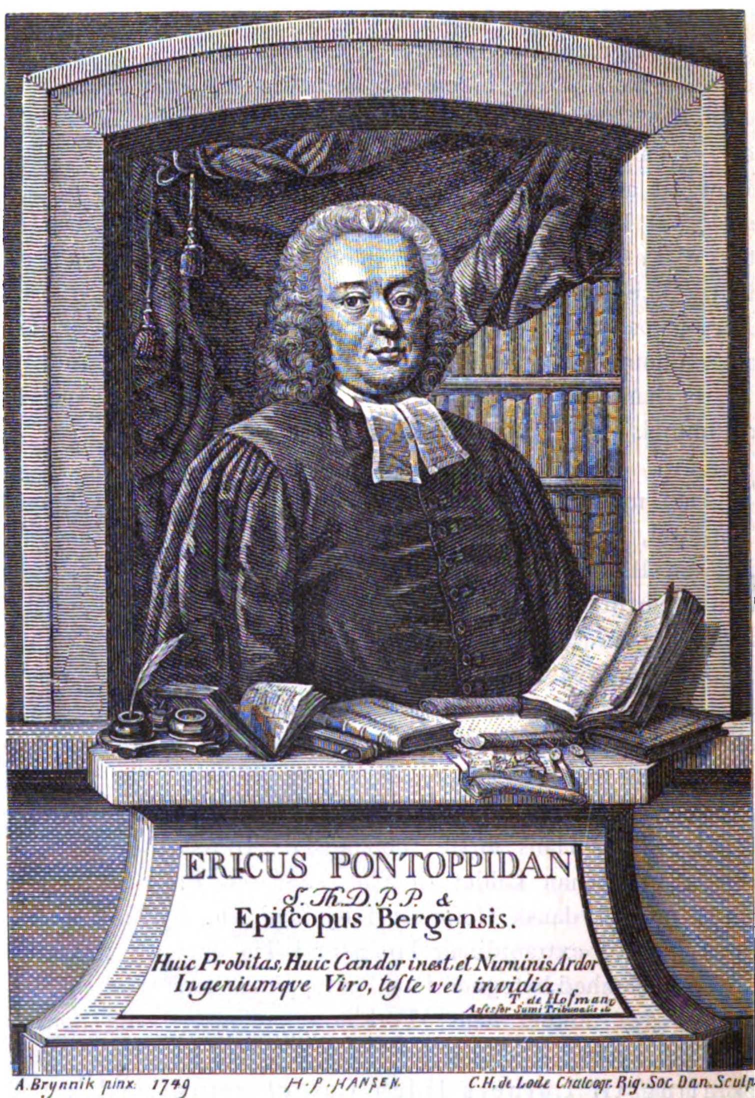
Pietismen havde sin mest udprægede Tilhænger i Slesvigeren Professor ENEVOLD EWALD, der omtrent 1728 var bleven Præst ved Vajsenhuset. Da Zinzendorf kort efter kom her til Landet og organiserede de gudelige Forsamlinger, var Ewald meget virksom for deres Oprettelse trindtom. Ogsaa han følte sin Samvittighed besværet af Skriftemaalet i den lutherske Kirkes Form (ligesom Holst) og fik Tilladelse til at afholde sig fra det i nogen Tid, for nøjere at overveje Sagen; mod den orthodoxe Mening, at kun den Prædiken, der ganske stemmer med de symbolske Bøger, har den

rette Naadevirkning, hævdede Ewald den Paastand, at der maatte være Fynd og Varme i Talen, altsaa at Præsten maatte høre til de sande Aandelige, til de Opvakte. En Frugt af hans enorme Bibellærdom — han havde inden sit fjortende Aar gjennemlæst hele Bibelen fire Gange — og det længstlevende af hans litteraire Arbejder er hans »Bibelske Concordants« i tre Dele, 1748—49, bestemt til at vejlede Præster ved Bibelens Benyttelse og særlig anbefalet af Regeringen til denne Anvendelse. »Det gamle og det nye Testamentes Harmoni« i fem Bind, 1744—50, er en vidtløftig Prædikensamling eller egenlig fem fuldstændige Postiller, et Forsøg paa at forklare alle messianske Steder i det gl. Testamente i Sammenhæng med den nytestamentlige Text. Ewald døde 1754, da hans senere saa berømte Søn JOHANNES kun var elleve Aar gammel.

Den moderate Pietisme repræsenteres af **Erik Pontoppidan,** en Forfatter, hvis Bane bevæger sig over et stort Omraade. Hans Fader, en Brodersøn af den ældre Pontoppidan, var Stiftsprovst i Aarhus, hvor Sønnen Erik blev født 1698. Han kom tidlig i Huset hos en Slægtning i Nærheden af Hamborg, rejste udenlands og blev 1723 Hofpræst paa Nordborg paa Als, hvor han kom til at bevæge sig i den tydsktalende nordborg-pløenske Fyrstefamilie, hvis Sprog han tilegnede sig saa grundigt, at han kunde skrive flere af sine Arbejder paa Tydsk, om end Stilen ikke har den Lethed, den kun kan faae, hvor det er Modersmaalet, Pennen bevæger sig i. Hans første theologiske Stridsskrifter saae Lyset her. 1734 blev han kaldet til Slotspræst paa Frederiksborg, det følgende Aar til dansk Hofpræst i Kjøbenhavn, og kort efter udnævntes han til extraordinair Professor i Theologien. En frugtbar Forfattervirksomhed betegner dette Pontoppidans første kjøbenhavnske Ophold. 1737 udkom hans »Forklaring« eller — som dens officielle Titel lyder — »Sandhed til Gudfrygtighed udi en Forklaring til Luthers liden Catechismus«, udgivet efter kongelig Befaling og ved et Reskript det følgende Aar indført i begge Riger til Brug ved den af Spener og Francke anbefalede Katekisation i Kirkerne, ved hvilken der skulde bødes paa Prædikenernes Uforstaaelighed for Almuen; »een Katekisation udretter mere end ti Prædikener«, sagde Pietisterne. Bogens Indhold faldt

Pontoppidan den Yngre.

Forklaringen

Erik Pontoppidan,

Doktor i Theologien og Biskop i Bergen. »I denne Mand boer Retskaffenhed, Oprigtighed, brændende Gudsfrygt og Geni — det maa selv Avind tilstaa«.

ikke i den orthodoxe Gejstligheds Smag; Biskop Hersleb forargedes over de »nye, ja ligefrem urigtige Talemaader«, der fandtes i den, og Andre ankede over, at den slet ikke nævnede »Troen, som er Kristendommens Hovedsag«. Men man maatte være forsigtig i sin Kritik af et Skrift som dette; en fattig Præst mistede sit Embede, fordi han paaviste »Forklaringens« papistiske Tendens og ikke vilde indlade sig paa at katekisere efter den. »Pontoppidans Psalmebog« udkom 1740. »Slots-Psalmebogen« kaldtes den betegnende nok Aarhundredet ud, thi den var fremkommen efter allerhøjeste Initiativ og støttede sig i hele sin Udvidelse af den kingoske Psalmebogs Indhold til den pietistiske og tydske Psalmelitteratur, en Del originale, men for den overvejende Part fra Tydsk oversatte Psalmer, besørgede af H. A. Brorson, Fr. Rostgaard o. Fl. Begge disse Bøger paatrykte det almen kirkelige Liv i Danmark og Norge et bestemt Præg for lange Tider. — 1739—41 udgav Pontoppidan sine »*Marmora Danica*« (»Danske Mindesmærker«) i to Dele, en Samling Indskrifter, navnlig fra Gravmæler, fra alle danske Landskaber, altsaa Aktstykker til Personalhistorien, men desværre temmelig unøjagtige i Gjengivelsen af, hvad det først og fremmest burde kommet an paa: Navne og Aarstal. — Fra 1740 til 1741 udkom i tre Dele »*Gesta et vestigia Danorum extra Daniam*« (»Bedrifter og Spor af danske Mænd udenfor Danmark«), en Sammenstilling af Udtog af en stor Mængde Skrifter, eventyrlige saavelsom historiske, om Danskes Færden i Frankrig og England, i Spanien som i Orienten, Alt i en broget ukritisk Blanding. — I Aaret 1741 saae første Bind af »**Pontoppidans Annaler**« Lyset, ɔ: hans paa Tydsk skrevne danske Kirkehistorie med den latinsk-tydske Titel: »*Annales ecclesiæ Danicæ diplomatici* oder nach Ordnung der Jahre abgefassete und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck«, et anseligt historisk Samlerarbejde, hvis fjerde Bind udkom 1752. Med alle sine Svagheder er Værket uundværligt for Studiet af Danmarks Kirkehistorie, fordi mange af de deri optagne Aktstykker ikke existere længer eller ikke ere tilgængelige. De, det meddeler, ere desværre hyppigt forvanskede paa Grund af en mangelfuld Textkritik, og Forfatterens Behandling af den katholske Tid er højst utilfredsstillende formedelst hans Uvidenhed om den gamle Kirkes Lov og Forfatning; langt bedre og paalideligere er Fremstillingen af Kirkens Udvikling efter Reformationen. Værket

Psalmebogen

Marmora Danica

Gesta Danorum

Annalerne

er væsenligst annalistisk, følgende Kirkens Historie fra Aarhundrede til Aarhundrede; for hvert saadant Afsnits Vedkommende gives der først en almindelig Karakteristik af Forholdene, dernæst fortælles Kongernes og Biskoppernes Historie, og tilsidst følger den egenlige Kirkehistorie i Aarbogsform, ledsaget af de derhen hørende Aktstykker. De ovenfor berørte Mangler kunde ikke undgaa at blive bemærkede i en Tidsalder, da den historiske Kritik herhjemme talte et Par meget fremragende Dyrkere; at den blev anvendt paa Pontoppidans Værk, gik dets Forfatter saameget mere til Hjerte, fordi han betragtede sin Kirkehistorie som sit litteraire Livs Hovedbedrift og stillede sig som Forfatter af den ved Siden af Saxo og Hvitfeld. De nærmere Omstændigheder ved Fejden mellem Pontoppidan og hans Kritiker ere højst ejendommelige for de litteraire Tilstande i hine Dage, da Enevoldsmagten paakaldtes til Løsning af alle Knuder. Historikeren LANGEBEK havde af og til i »Danske Magazin« paavist Fejl i »Annalerne« og navnlig efter Fremkomsten af 2. Bind paa en noget overlegen Maade ignoreret deres Tilstedeværelse ved at udtale Ønsket om, at den Periode, som just dette Bind omfatter, engang maatte blive behandlet af en kyndig Historiker, »paa det andre Grantseende ikke siden skulde have Anledning paa hver Side at spore og taxere Skribentens Urigtighed og Uformuenhed«. Som Svar paa dette i Formen noget ungdommelige Angreb lod Pontoppidan i et periodisk Skrift indrykke et anonymt Brev angaaende den Dristighed, med hvilken A. Hvitfeld og andre Historieskrivere korrigeredes af Forfatterne i »Danske Magazin«. Efter et Par Maaneders Taushed udgav Langebek et skarpt og velskrevet Svar paa dette Brev, godtgjørende sin Kritiks Berettigelse ved en Række overbevisende Argumenter, der imidlertid fremsattes i en ufornødent bidsk og spottende Tone. Skriftet gjorde stor Opsigt og fandt rivende Afsætning. Pludselig blev ikke blot dette, men ogsaa Pontoppidans Brev beslaglagte af Politimesteren, aabenbart efter Ordre fra Kongen, som har villet kvæle en litterair Fejde i Fødselen. Dette Skridt bragte Pontoppidan helt fra Besindelsen: han indgik til Kongen med en Ansøgning, hvori han i de stærkeste Udtryk besværer sig over »en trykt Paskvil, et Skandskrift«, som vil tage Livet af ham og gjøre ham plat uduelig til al offentlig Forretning; hans gejstlige Embede har faaet et dødeligt Saar, hans Person er prostitueret og infameret, hans Frimodighed

Strid med Langebek.

til at staa paa Prædikestolen betagen ham, da han der maa være til stor Anstød og liden Opbyggelse o. s. v.; han vil ændre enkelte Udtryk i sit Skrift, naar Modstanderen vil tilbagetage sine Fornærmelser og — det maa blive ham paalagt, aldrig mere at omtale Pontoppidan eller hans Skrifter! Ogsaa Langebek ansøgte imidlertid om en Æresoprejsning, vel ikke af en saa exklusiv Natur, men dog udgaaende fra en saa righoldig Selvfølelse, at den ikke giver Pontoppidans stort efter: Kongen skulde gjøre ham til Professor ved Universitetet i Fædrelandets Sprog og Historie, men fritage ham for at holde Forelæsninger, imod at han hvert Aar udgav et Skrift i de nævnte Fag. Dette syntes Christian VI. dog var et lovlig stærkt Stykke; han var en ærlig og virksom Beskytter af Videnskaberne og deres Dyrkere, men der maatte dog være Maade med Alt. Der udgik et allerhøjeste Reskript til Konsistorium ved Kjøbenhavns Universitet med Paalæg om, »at I for Eder i Consistorio indkalder fornævnte Jacob Langebek og i Eders og Professor Pontoppidans Overværelse reprimanderer hannem for saadan hans imod ham brugte meget grove og fornærmelige Skrivemaade og derhos tilholder ham, at han strax udi Eders og Professor Pontoppidans Overværelse gjør ham en mundtlig Afbigt og tilstaaer, at han haver intet paa ham at sige, hvilken Afbigt tilforn af Eder kan forfattes og siden af Jacob Langebek underskreven Professor Pontoppidan tilstilles. Men hvad ellers begge disse Skrifter, nemlig det ovenmeldte Brev [fra P.] og dets Anmærkninger [af L.] anbelanger, da ville Vi allernaadigst, at de begge skal være supprimerede«. Afbigtens Bitterhed formindskedes derved, at Publikum, der var ukjendt med Intermediet i Kongens Kabinet, tog Parti med Langebek, og at Pontoppidan ikke mødte nogen Sympathi hos Konsistorium; for ham var Ydmygelsen vel endogsaa størst, da han, skjøndt »baade Professor Theologiæ og Vores Hofprædikant«, hverken fik Beslaget hævet for sit Skrifts Vedkommende eller opnaaede den snurrige Undtagelsesstilling overfor Kritiken, som han havde attraaet. Til Ære baade for Kongen og for de to Modstandere kan det tilføjes, at Ingen af dem bar Nag til Christian VI. for hans Afgjørelse, og at de senere traadte i venskabeligt Forhold til hinanden.

Udbyttet af sin Tænkning først og fremmest over sin Samtids religieuse Fænomener, men dernæst ogsaa over dens kulturhistoriske og statspolitiske Tilstande har Pontoppidan nedlagt i et

populairt Arbejde, den Aaret efter »Niels Klim« udkomne fingerede
Menoza. Rejsebeskrivelse »**Menoza**, en asiatisk Prinds, som drog Verden omkring og søgte Kristne, men fandt lidet af det, han søgte« (3 Dele, 1742—43). Allerede Titlen antyder, fra hvilken Kant Skriftet kommer, thi idet den lige i Fortællingens Begyndelse af de danske Missionairer i Trankebar kristnede Asiat farer viden om for at prøve, om han kan finde Kristne i Kristenheden, peger dette tilbage paa Pietismen med dens Særform af Kristendom, dens Stræben efter at danne Smaakirker i den store Statskirke. Heller ikke paa direkte Udtalelser fra Pietismens Side er der nogen Mangel. Vi vælge som Prøve paa Fremstillingens Art en, der angaaer et af dens iøjnefaldende Yderpunkter. Menoza opholder sig i Venedig under Karnevalet og kommer her i Samtale med en ung tydsk Rigsgreve, der spørger ham om hans Mening angaaende Dandsens Tilladelighed, et Thema, Pontoppidan kort iforvejen havde været inde paa i sin Afhandling »ob Tantzen Sünde sey?« Menoza svarer: »Jeg har aldrig seet fornuftige og ærbare Folk dandse, førend jeg kom til Europa. I mit Fædreneland passerer det for en liderlig Letsindighed, og da jeg i Montpellier første Gang saae et Bal, hvor man svingede omkring med hverandre, tænkte jeg, hvor er det dog muligt, at Folk, som give sig ud for Kristi Efterfølgere, kunne drive den Daarlighed ej hemmelig, men som en herlig og prisværdig Sag, i hvilken den Ene søger at overgaa den Anden. — Han sagde: Synes Eder Dands saa daarlig, hvad vil I da vel sige om Opera og Komedier, ved hvilke dog de Gejstlige her paa Stedet indfinde sig med Andre? — Jeg svarede: Af Nysgjerrighed og for at kunne dømme derom, har jeg engang seet det Slags Aberi i Rom. Jeg tænkte, Komedier var en ganske slet og ret Fremstilling af visse Historier eller en fornuftig og alvorlig Samtale imellem visse Personer om det, som var værdt at høre vel fremført og paa en levende Maade udtrykt, i hvilket Fald Sagen kunde synes en uskyldig og i visse Henseender nyttig Fornøjelse. Men paa den romerske Skueplads blev jeg vaer saameget forargeligt og Kristi Venner uanstændigt Narrevæsen, Letfærdigheds Anledning og unyttigt Ordgyderi, saa jeg holder det for et af Satans Mesterstykker, at han har kunnet faae Komedie iblandt de Kristne ej alene tilladt, men endog privilegeret og ved Øvrighedens Anstalter ligesom bragt til Fuldkommenhed. Skulde Komedier

blive uskyldige, saa maatte derfra adskilles just det, Almuens fordærvede Smag hænger efter, og saa faldt de bort af sig selv, naar de af et lidet Antal bleve daarlig betalte«. — Mod Slutningen af sin Rejse kommer Menoza til Kjøbenhavn og skildrer sine Oplevelser der. Det er dog her, som hele Værket igjennem, overvejende de religieuse Forhold, han omtaler; man faaer et levende Indtryk af den Bevægelse, der havde grebet Samfundet, men ogsaa af den Snæverhed i Synet, som klæbede ved Pietismen. Dette træder især frem i den Diskussion, der fingeres at være ført i et Selskab om den guddommelige Gjengjældelse, hvilken unægtelig opfattes paa en højst udvortes Maade og paa et enkelt Sted med en saa elskværdig Naivetet, at det alene af denne Grund fortjener at meddeles: Mdm. B**, som aabner Debatten, fortæller til almindelig Opbyggelse Følgende som Exempel paa Styrelsens *jus talionis:* »For en Snes Aar siden boede ej langt fra Skvalder-Gaarden en Kone af det Slags, der bringer os Fruentimmer i altfor stor Veltalenheds-Rygte. Denne forgreb sig grovelig paa Næstens ærlige Navn. Især bragte hun et Par meget dydige Jomfruer i det Udraab, der falder vort Kjøn ligesaa utaaleligt, som naar man beskylder en Soldat for Fejghed. Hvad skete? Tvende af hendes egne Døtre kom i selvsamme Vanrygte, og den ene beviste ved en aflagt levende Prøve, at man ej gjorde dem den Uret, som deres Moder gjorde Andre.« — I lange Tider var »Menoza« en yndet Folkelæsning herhjemme og blev desuden oversat paa Hollandsk Fransk og Tydsk. 1860 udgaves den paany af VILH. BIRKEDAL.

1747 blev Pontoppidan Biskop i Bergen og opholdt sig i Norge indtil 1754, da et Besøg i Kjøbenhavn uventet forvandledes til et endeligt Ophold, idet han udnævntes til Prokansler ved Universitetet, en Stilling, i hvilken han forblev til sin Død 1764. I Norge følte han sig tiltrukken af naturhistoriske Undersøgelser og udgav desuden et sprogvidenskabeligt Arbejde »*Glossarium Norvagicum*« (Bergen 1749), en Samling af saadanne norske Ord, som ikke tilhøre Fællessproget, optegnede af den altid virksomme Bisp paa hans Embedsrejser omkring i Stiftet i den Hensigt at tilføre Modersmaalet en Forstærkning fra Folkesproget, som kunde afløse Fremmedordene. I Kjøbenhavn fortsatte Pontoppidan, trods sine mange og brydsomme Forretninger som Prokansler, sin flittige Forfattervirksomhed, dels med theologiske Afhandlinger (»Ældgamle

og Eenfoldige Christendom«, 1755, en populair Dogmatik i Modersmaalet; »Afhandling om Verdens Nyehed eller Naturlig og Historisk Beviis at Verden ikke er af Evighed«, 1755, rettet mod Fritænkernes Antagelse af en evig, af Skabelse ikke fremgaaet Verden), dels med naturhistoriske og statsøkonomiske Skrifter (»Forsøg til Norges naturlige Historie«, 1752—54; »Økonomisk Balance, 1759), dels endelig med historiske Værker af ikke ringe Omfang, blandt hvilke de vigtigste ere Kjøbenhavns ældste Historie i »*Origines Hafnienses*«, 1760, og det »**Danske Atlas**«, Pontoppidans sidste Arbejde, som han ikke selv naaede at faae fuldført, en historisk og topografisk Beskrivelse af Danmark med Landkort, Planer, Afbildninger af Stæder og Gaarde m. m. Som det omsider afsluttedes med syvende Bind 1781, efter at Pontoppidans Svoger HANS DE HOFMAN, LANGEBEK og SANDVIG havde ført den oprindelige Forfatters Arbejde videre, er det et Pragtværk i dansk Litteratur og meget værdifuldt som Kildeskrift, derfor ogsaa stadig raadspurgt endnu den Dag idag. S. 69 gjengives formindsket en af dets Afbildninger.

Orig. Hafn. og Danske Atlas.

Opbyggelses-Skrifter.

Den folkelige Opbyggelseslitteratur trivedes frodigt under Pietismen. Smagløsheden er flyttet fra Titelbladet ind i Bogen, især omkring Tidsrummets Slutning, da den frembrydende Fritænkning drev de Vakte til en endnu dybere Indtrængen i Troens Hemmeligheder end nogensinde før, under hvilken Fordybelse det især var Kristi Offerdød med alle dens enkelte Omstændigheder, der gav den opbyggelige Litteratur Emner og ligesom gjennemtrak dens Blade med Blodet fra de hellige Vunder. Naar vi til Exempel paa denne Litteraturs Art fremdrage Præsten HEGELAHRS »Liden Traktat om Jesu Vunder og saarede Sjæl« (1753), er det ingenlunde, fordi just dette Skrift naaer Toppunktet af det Usmagelige, skjøndt man vil se, det gaaer vidt nok i denne Henseende, men fordi det ypperligt viser, hvorledes denne Art Opbyggelse lod sig bringe i en Slags videnskabeligt System og kunde fremtræde i den stringente Undersøgelses Form. Allerede Bogens Begyndelse giver en Forestilling herom. Dens første Kapitel handler »om det Ord Vunde, dets Bemærkelse«, og indledes saaledes: »Efterdi denne Part skal handle om Jesu Vunder, saa er det vel ikke ufornødent, først at beskrive, i hvad Mening det Ord Vunde

forekommer, samt at fastsætte, i hvad Mening det fornemmelig bruges i denne Traktat. Jeg vil ikke tale om, at det undertiden bruges lignelsevis for allehaande Nød og Trængsel, som naar det hedder om det betrængte jødiske Folk: Herren skal læge dets Vunders Saar, Es. 30, 26, men jeg vil kun røre ved Ordets egenlige Bemærkelse. Og da er en Vunde intet Andet end en blodig Aabning i et Menneskes Hud eller Kjød, enten samme Aabning er gjort af Mennesket selv eller af Andre. Det er vel saa, at en Vunde, naar den er liden, kaldes en Rible eller Strible, og naar en Vunde eller Rible drager som en Skorpe over sig, egenlig kaldes et Saar. Dog, naar Talen er om Jesu Vunder, have disse og slige Ord ofte een og den samme Bemærkelse. Og efterdi vi kan forestille os Christum i hans haarde Medhandling ej alene blodig, men og brun og blaa, saa beskuer Troen tillige hans Strimer, hvilke ere brun- og blaaspættede Tegn af en haard Medhandling, og de blande sig med Rette under Vundernes egenlige Benævnelse, efterdi nogle af Jesu Strimer visselig maa ansees at have været ej alene brune og blaa, men og blodflydende« o. s. v. Vunderne inddeles da i selvbrudte og voldbrudte. »Ved de selvbrudte Vunder forstaaes de blodige Aabninger i vor Herres Jesu Hud og Kjød, gjorte enten efter Guds Befalning af nærværende Menneskers ustraffelige Hænder eller uden Menneskers Hænder af Gud selv. Men de voldbrudte Vunder ere de Aabninger, som ere gjorte i hans Hud og Kjød uden Guds Befalning af nærværende Menneskers uretfærdige Hænder, skjøndt ikke uden Guds Tilladelse og Styrelse. Til de selvbrudte Vunder henregnes Omskærelsens Vunde og Dødskampens Vunder; thi Omskærelsens Vunde fik han, som et sandt Drengebarn af Abrahams Sæd, efter sin egen Lov og Befalning under hans benaadede Forældres Forsorg; og deri maa de ansees ustraffelige ligesaa vel som Zacharias og Elisabeth, Luc. 1, 6. Hvad Dødskampens Vunder angaaer, da fik han dem, førend noget Menneske havde lagt Haand paa ham. Og spørger Nogen, hvad jeg forstaaer ved Dødskampens Vunder, da svares, at derved forstaaes hans blodige Svedehuller, saasom de kan ansees som blodige Aabninger i hans Hud og Kjød, hvilket er min Beskrivelse paa en Vunde. Dog ere Omskærelsens Vunde og de andre Vunder naturlige Vunder, men disse blodige Svedehuller overnaturlige og sælsomme Vunder; de ere udbrudte indvortes fra, da alle de andre ere opbrudte ud-

vortes fra« o. s. v. Ikke mindre smagløs end Beskrivelsen og Klassifikationen er Anvendelsen af det saaledes tilrettelagte Materiale. Saaret efter Landsestikket i Kristi Side æres af de Troende »som deres Vindue, igjennem hvilket de kan se ind i Jesu Hjerte, som en Mine, igjennem hvilken de har Adgang til samme forbarmende Hjerte. Det udstrømmede Blod og Vand er som en ny Syndflod, hvori den gamle Adam drukner og det nye Menneske frelses, og som den rette Regnbue, der vidner om Jesu bestandige Kjærlighed«. Den pietistiske Biskop i Aalborg Stift BRODER BRORSON anbefaler Hegelahrs Traktat til det theologiske Fakultets Censur som et Skrift, han »med megen Glæde og Rørelse i Sindet har gjennemlæst«, og med Bøn om, at »ved disse gudelige, andægtige og opbyggelige Betænkninger Jesu Vunder maa males alle Kristne for Øjen og indprentes i alle deres Hjerter«.

Filosofi.

For Filosofien kunde Modtageligheden ikke være stor i et Samfund, hvor aandelig Grebethed betragtedes som den eneste rette aandelige Klarhed. Heller ikke Orthodoxien havde Behov at føres ad Tænkningens Veje til sit Systems faste Borge, og Rationalismen, som just brugte den naturlige Fornufts Argumenter til Angreb paa Aabenbaringslæren, var endnu først ifærd med at tage Fodfæste indenfor vore Enemærker; Holberg, som var bedst bevandret i dens Litteratur, havde ingen Smag for metafysiske Deduktioner, hans Filosoferen var anlagt paa det praktiske Liv og havde det moraliserende Essai's Form. Vakt af hans Aand vilde en livlig og højtbegavet Yngling føre hans og Filosofiens Sag videre, men døde lige i Begyndelsen af sin lovende Løbebane.

Eilschov

Frederik Christian Eilschov, født 1725 i Rynkeby i Fyn, blev kun femogtyve Aar gammel, men havde da allerede ydet Arbejder, som berettigede til de største Forventninger. 1743 udgav han en kortfattet populair Logik, og som kun enogtyveaarig Magister holdt han offentlige Forelæsninger for de Studerende over Filosofi og den naturlige Theologi, idet han, uden at nægte Aabenbaringen, fremhævede den naturlige Religion som den sande Vej til Gudsdyrkelse. Vel belæst i de fremmede Litteraturer (han oversatte paa Dansk »Zadig eller Skjæbnen, en østerlandsk Historie af Hr. VOLTAIRE«, tilegnet Holberg) og fyldt af Reform-Iver anbefalede han paa alle

Omraader selvstændig Granskning, støttet paa filosofisk Uddannelse: »Den højere Grundlære (ɔ: Metafysiken), siger han, »er en aldeles fornøden Videnskab for alle Slags Lærde; det kan vel et ske, at en Elsker deraf fordyber sig i sine Betragtninger, at han mulig derover kan forsømme og af en Hændelse blive ubekvem til andre nyttige Videnskaber, som have en nærmere Brug og Indflydelse i hans Velfærd, men Skylden er da paa hans Side og ingenlunde i Videnskaben selv. — Den største Del af de verdslige Vise i vore Dage kan deles i tvende Partier. Det første finder slet ingen Smag i smukke Tanker. Disse have saaledes hensvoret sig til den mathematiske Læremaade, at de holde alle Tankers Smukheder for bare Lumperier. Dette Parti taler og skriver alle Ord med en logisk Amts (ɔ: Embeds)-Mine. En eneste uegenlig eller levende Udtrykkelse forblinder dem og forstyrrer deres metafysiske Hoveds algebraiske stille Ro. Skulde dette Parti voxe stærkere til, saa kan vi uden Tvivl vente de skolastisk-barbariske Tider igjen. Det andet Parti bestaaer af Metafysikens afsagte Fjender. Disse Folk ville alle have Ord for at tænke smukt, uden tillige at have den filosofiske Grundighed for Øje. De fortjene og at lastes. De foredrage deres tørre, ubestemte og ufordøjede Tanker i en munter Stil, med nogle smukke Talemaader og pudserlige Indfald; de snakke noget op ad Væggene, som vel kan kildre Indbildningskraften, men oplyser ingenlunde Forstanden og befindes, naar Tankerne nøgnes fra Ordenes Glands, efter Fornuftens rigtige Prøve, at være ganske urigtigt.« Hvad Eilschov fordrer, er altsaa en logisk skolet Tænkning med en smagfuldt behersket Fremstillingskunst til sin Raadighed. Og denne Fremstillingskunst skulde, vel at mærke, have Modersmaalet til Materiale — det er Eilschovs andet bestemt hævdede Krav, hvis Fremsættelse gjør ham til saa mærkelig en Personlighed i hin Tids Litteratur. Selv skrev han et sjeldent rent og let dansk Sprog og gjorde sig en Ære af at vise, at selv de filosofiske Kunstord kunde udtrykkes bekvemt og fyndigt »paa vor Fru Moders Maal«, som han kalder det; vi møde hos ham for første Gang i Sproget Ord som: Bevisgrund, Høresal, Højskole, Sindsbevægelse, Sædelighed, Velanstændighed, Omkreds, Personlighed, Valgsprog, sandsynlig og flere, dannede af ham selv med sjeldent Indskue i Sprogets Væsen, dengang skurrende ved deres Nyhed og Særhed, nu Alles Sprogeje.

Det er Holbergs Oplysningsværk, Eilschov vil fortsætte, ganske vist uden at have hans altid redebonne Vid til sin Tjeneste, men til Gjengjæld udrustet med en stærkere Evne til stringent Tænkning og en større Sands for Sprogrenheden. Men han kaldtes bort lige ved Begyndelsen af sin forjættelsesrige Forfatterbane; foruden nogle Oversættelser og latinske Disputatser efterlod han kun to Skrifter: »Philosophiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting«, 1748, i hvilke en af Leibnitz paavirket videnskabelig Gransknings Resultater meddeles i populair Form, samt »Forsøg til en Fruentimmer-Philosophie eller alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøjeligt i alle Philosophiens Parter«, første Del, 1749. Formen for dette Skrift er en Efterligning af den franske Filosof FONTENELLE's »*Entretiens sur la pluralité des mondes*«, hvilket Eilschov havde oversat (»Fontenelles Samtaler om flere end En Verden«).

Lovkyndighed. Studiet af Lovkyndigheden udvidedes og støttedes betydeligt i Christian VI.s for Videnskabelighed overhovedet gunstige Regeringstid. Vi have tidligere fremhævet, at just den Klarhed og Fattelighed, som udmærker Danske Lov, havde en mindre heldig Indflydelse paa det juridiske Studium, dels fordi Fortolkningskunsten saa at sige var ladt uden Gjenstand, dels fordi det en Tidlang var almindelig Mening, at man forbrød sig mod den absolute Kongemagt ved at anmasse sig Tydningen af dens Lovbestemmelser; de gamle nordiske Love, der havde tabt deres praktiske Betydning, faldt det Ingen ind at studere — Lovkundskab var overhovedet en næsten overflødig Ballast paa Embedsbanen, til hvilken en Professorattest var Anbefaling nok, forsaavidt der overhovedet spurgtes om juridiske Kundskaber, hvilket ingenlunde hørte til Dagens Orden i en Tidsalder, da Underdommerstanden jevnlig rekruteredes fra Herskabstjenernes Klasse, da Overdommerembederne vare saa slet lønnede, at man maatte takke til, naar en rig og fornem Mand for sin Anseelses Skyld vilde overtage et saadant, og da det væsenlig var en Rangsag at blive kaaret til Assessor i Højesteret. I disse Forhold skete der en grundig Forandring, da Universitetets nye Fundats af 1732, udarbejdet nærmest af Hans Gram og Statsminister Iver Rosenkrands, forøgede de juridiske Professorers Antal fra en til to

Hojer. og den ene af Posterne beklædtes med ANDREAS HOJER, der gav

Impulsen til Indførelsen af den juridiske Embedsexamen 1736. Fundatsen paalagde udtrykkelig den nye Professor at læse over de danske Love og vise deres Overensstemmelse med Naturens Lov, Folkeretten og andre Landes Lovgivning. Hojer var her — skjøndt han tidligere nærmest havde været Læge og Historiker — den rette Mand paa den rette Plads og maa betragtes som den virkelige Grundlægger af dansk og norsk Retsvidenskab. Hans berømte Discipel PEDER KOFOD-ANCHER — der var blandt de Første, som underkastede sig den nye Embedsexamen — vidner om ham, at han var »en Mand af store Naturens Gaver og vidtløftig Lærdom«, samt at han »fortjener den Berømmelse, at han først har bragt det juridiske Studium hos os i Flor og som Professor Juris her ved Universitetet med megen Iver søgt at føre den studerende Ungdom til at lægge sig især efter Fædrenelandets Love, maaske opvakt dertil af hans akademiske Lærer THOMASIUS, der gjorde sig ligesaa megen Umage for at føre den tydske Ret i Mode som for at undertrykke den romerske.« Hojers »*Idea Jurisconsulti Danici*« (oversat under Titlen: »Forestilling paa en dansk Jurist«) udkom 1736; efter hans Død udgav HAGERUP 1742 og HEDEGAARD 1764 hans Forelæsninger over Processen, BREDSDORF 1783 hans Statsret; i Haandskrift findes hans exegetiske Kollegium over nogle af Kapitlerne i Christian V.s Lovbøger. Vi komme strax udførligere tilbage til Hojer ved Omtalen af Tidens historiske Forfattere.

Blandt de juridiske Skribenter maa ogsaa HOLBERG nævnes for sin »Introduktion til Natur- og Folkeretten« (S. 31), der blev en sand Støtte for mangen en studeret og ustuderet Dommer under hans Færden i de juridiske Kategorier; mærkelig ogsaa derved, at danske Retsforhold vare tagne i særlig Betragtning. Omtrent samtidig med dette Skrifts Fremkomst bleve de Arna-Magnæanske Haandskrifter formodenlig første Gang benyttede som Grundlag for Afhandlinger om dansk Retshistorie: Normanden CHR. STUBS fire Disputatser »*De lege et legislatoribus Danorum*« (»Om de Danskes Lovgivning og Lovgivere«), 1716—19.

Naturvidenskabernes Studium er i dette Tidsafsnit kun en svag Efterklang af den lærde Periodes store Gjerning: Epigonerne ere lavtvoxne, deres Arbejde fattigt paa selvstændige Tanker, deres Bidrag til den almene Kultur intet. En enkelt Skikkelse fængsler Natur-videnskaberne.

Øjet ved sjelden Begavelse og sælsom Livsførelse, Longomontans Landsmand, Standsfælle og Sidebillede

Horrebow.

PEDER HORREBOW, der blev født 1679 i Løgstør, hvor hans Fader var en fattig Fisker. Uden Vejledning dannede han sig paa egen Haand et Begreb om Geometri og forlod omsider Hjemmet, dreven af sin Trang til at faae Klarhed i disse Forestillinger, idet han sytten Aar gammel vandrede til Aalborg, blev optagen i Skolen og gjennemgik den i syv Aar, alt imedens han udførte sine astronomiske Maalinger med selvdannede Instrumenter af Træ; sit Underhold skaffede han sig ved at stikke Signeter og reparere mekaniske og musikalske Instrumenter. Som Student kom han i Huset hos Ole Rømer og var ham til hans Død behjælpelig med hans Observationer. Længe stræbte han forgjæves efter en Ansættelse ved Universitetet; han tog theologisk Attestats, for muligt at faae et Præstekald, han levede i nogen Tid som Acciseskriver, indtil han endelig 1714 blev Professor i Astronomi, tog Magistergraden og senere ogsaa den medicinske Doktorgrad. Han praktiserede som Læge, var en dygtig Observator, holdt gode Forelæsninger og skrev betydelige Bøger: »*Elementa Matheseos*« (»Mathematikens Elem.«) og »*Basis Astronomiæ*« (»Grundlag for Astr.«), i hvilken han optog Rømers »tre Dages Observationer«; hans samlede Værker udkom 1740—41 i tre Bind. Ildebranden 1728 berøvede Horrebow Alt, hvad han ejede; føleligst var ham Tabet af hans egne og Rømers Instrumenter. Femogfirsindstyve Aar gammel døde han 1764, udslidt og fattig; af hans tyve Børn bleve de to Sønner Christian og Peder hans Efterfølgere paa den mathematiske Lærestol.

Historie.

Den historiske Videnskabelighed gjør store Fremskridt i dette Tidsrum. Stofsamlingen inddrager nye Omraader under sig, som vi have seet det hos PONTOPPIDAN, Stoffets kritiske Sigtning foretages med et hidtil ukjendt Skarpsyn af GRAM og LANGEBEK, og den historiske Fortælling bliver hos HOJER og HOLBERG mere velordnet og livfuld end nogensinde før.

Hojer.

Andreas Hojer er født 1690 i den slesvigske By Karlum mellem Flensborg og Tønder; Tydsk og Dansk er her blandet i Folkesproget, men Hojers Opdragelse og Dannelse blev rent tydsk.

Fra sit 16. Aar var han ved Pædagogiet i Halle, senere ved Universitetet sammesteds, hvor han studerede Medicin som Hovedfag, men ved Siden heraf Moral, Historie, Natur- og Folkeret. 1713 kom han til Kjøbenhavn, blev Hovmester for Gehejmeraad Joh. Georg Holsteins to Sønner og udgav til Brug for dem og andre Ynglinge sin Danmarkshistorie paa Tydsk: »Kurzgefasste Dännemarckische Geschichte vom Anfang dieses mächtigen Reichs bis zum Ausgang des XVII. Seculi«, 1718. Bogens ejendommelige Form — Spørgsmaal og Svar — røber dens Bestemmelse som Lærebog, medens de overvældende mange Citater og Sidenoter atter modarbejde denne dens Anvendelse, ligesom hele Raisonnementets Art gjør det troligt, at Hojer har havt den Hoved- eller Bihensigt med sit Skrift, at det skulde henlede Opmærksomheden paa ham som et passende Professor-Emne til en historisk Lærestol. Hermed stemmer godt Arrogancen i de Domme, han fælder over foregaaende danske Historikere, og den aldeles ubeføjede Insinuation, hvormed han vil nedsætte en mulig Medbejlers — Holbergs — Arbejde ved at antyde hans »Introduktions« altfor nære Udspring fra Pufendorf. Dette Angreb fremkaldte det S. 33 nævnte skarpe Skrift af Holberg, som Hojer ikke besvarede, vel nærmest fordi han strax efter fik med farligere Modstandere at gjøre. Allerede »Poul Rytter« havde i Forbigaaende anket over den upatriotiske Aand, der gik gjennem Hojers Skrift, idet denne er meget tilbøjelig til at tillægge en tydsk eller svensk Opfattelse af Begivenhederne mere Vægt end en dansk. Dette havde stødt Adskillige, som ellers stod helt udenfor Striden, og en Fremhævelse som den, at danske Konger have taget Danmark som Len af tydske Kejsere, en Betragtning som den, der stillede Behandlingen af Slesvigs Historie udenfor Danmarks, kunde nok i de vanskelige Tider — da Frederik IV. havde okkuperet det Gottorpske og kæmpede for hele Slesvigs Besiddelse — gjøre Regeringen betænkelig ved denne nye Lærebog i Danmarkshistorie. Den blev som Følge heraf supprimeret i Danmark, men Exemplarerne vandrede da til Tydskland og fandt rask Afsætning der.

Dänn. Geschichte

Hojer var imidlertid ikke den Mand, der lod sig forknytte af Modgang; den hærdede tvertimod hans Energi, og foretagsom og rastløs, som han var, forstod han at interessere sine Velyndere — deriblandt J. G. Holstein — saaledes for sig, at han, efterat han

i Mellemtiden havde udgivet en juridisk og en historisk Undersøgelse, 1721 blev udnævnt til Sekretair ved den norske Matrikelkommission og Aaret efter til Kongens Historiograf med Paalæg om at fortsætte den Beskrivelse af Frederik IV.s Regeringstid, som den nys afdøde AMTHOR havde begyndt. I Udførelsen af dette Arbejde lagde Hojer stor Dygtighed og ikke mindre Smidighed for Dagen. Kong Frederik IV.s Historie, skreven til Brug for Kongen selv, kunde jo ikke blive nogen fuldt udtømmende eller ganske tilforladelig Tidshistorie, men indeholder ikkedestomindre en Uendelighed af Oplysninger, et Skatkammer af omhyggelig optegnede Kjendsgjerninger til Brug for kommende Historieskrivere. Værket, som ikke var bestemt til Udgivelse og heller ingensinde er blevet udgivet, bevares i Haandskrift i Gehejmearkivet — tolv Folianter, af hvilke den første skyldes Amthor, Resten Hojer; hver af dem omfatter et af Frederik IV.s Regeringsaar, begyndende med hans Tronbestigelse og optegnende Begivenhederne Aar for Aar: de politiske Forhandlinger, Traktater, Krigstildragelser, hjemlige Forandringer o. s. v.

Hojer, der klogelig sluttede sig til Dronning Anna Sophias Parti ved Hoffet, steg under Frederik IV. til Justitsraad, Kommitteret i Politi- og Kommercekollegiet samt Bibliothekar. Men ved Kongens Død syntes han Stjerne at skulle dale sammen med Dronningens og hendes Allieredes. Hans Stilling som Kongens Historiograf bortfaldt af sig selv ved Tronskiftet, og som Bibliothekar fik han sin Afsked; Gram blev hans Eftermand i begge Stillinger. Smidig og ærgjerrig slog Hojer strax ind i et andet Spor. Han sammenarbejdede Frederik IV.s Historie til en Fremstilling i tre Bind og overrakte Kongen Manuskriptet: »König Friederich des Vierten Glorwürdigstes Leben«. Tonen er her en anden end i Folio-Værket; Kjendsgjerningerne serveres i en Opfattelse, der er afdæmpet efter Stemningen ved det nye Hof, Forfatteren balancerer behændigt mellem den Ærbødighed, han skylder sin Skildrings Emne, den regerende Konges Fader, sin egen Velgjører, og den Kritik, han nok kunde gjøre Regning paa at finde et aabent Øre for under de forandrede Forhold; betegnende er i saa Henseende den Kulde, hvormed Dronning Anna Sophia omtales, den varme Hyldest, der i Modsætning hertil bliver Christian VI.s Moder tildel. Ogsaa en belejlig Slaaen

Friederich IV.s Leben.

paa de religieuse Strenge er klogt beregnet paa at vinde Forfatteren nye Beskyttere. Alt i Alt er vel Hojer kommen den historiske Sandhed nærmere her end i Annalerne, hvor al virkelig Kritik ifølge Sagens Natur var udelukket. Vist er det, at »Glorwürdigstes Leben« er et Arbejde af høj Rang i vor historiske Litteratur, rigt paa interessant Materiale, opsamlet under Forfatterens personlige Færden mellem Datidens politiske Personligheder, friskt og livligt i sin Behandlieg af Stoffet. Først henved et Aarhundrede efter sin Tilblivelse, 1829, kom dette Værk i Trykken, udgivet af Prof. N. FALCK i Kiel.

Hvorledes Hojer brød sig en ny Embedsbane under Christian VI., støttet af sin meget formaaende Fætter Bluhme, er berettet ovenfor (S. 139), og det er fremhævet, at han ogsaa paa denne Plads gjorde fortrinlig Fyldest. Han er et godt Exempel paa den insinuante Ihærdighed, hvormed »Tydskerne« forstod at trænge sig frem i Danmark, men tillige paa den virkelige Dygtighed og den med de Danskes Ro kontrasterende Arbejdsiver, de ofte udfoldede i de Stillinger, de erobrede. For den antitydske, i stolt Tilbageholdenhed virkende HOLBERG var en Natur som Hojers afgjort usympathetisk; han glemte vel ej heller let deres tidlige litteraire Sammenstød, og man antager med Rimelighed, at det er til Hojer, Holberg sigter i Ep. 285 med de Ord: »At laste mig, fordi jeg haver en bestandig Afsky for N. N., er det Samme som at ville sætte Dig tilrette og sværte din Reputation, efterdi Du daaner, naar Du seer røde Beder. Dette kan Du tilkjendegive for N. N. og lægge dette dertil, at saasnart han renoncerer paa sin Forfængelighed, sin Pralen, sit Hykleri etc., jeg da gjerne bekvemmer mig, ikke alene til Omgængelse, men endogsaa til Venskab, saa at han skal tydeligen se, at jeg aldrig haver hadet hans Person, men at jeg alene haver havt Afsky for visse af hans Kvaliteter, hvilke have virket hos mig ligesom røde Beder hos Dig.«

En anden litterair Modstander blev Holberg lettere forsonet med: **Hans Gram**, der havde været Rostgaard behjælpelig med Klagen over »Peder Paars« og overhovedet misbilliget sin Kollegas komiske Forfatterskab, indtil fælles Blik paa Pietismen og Holbergs historiske Skribentvirksomhed vandt Sejr over Fordommen. Ved sin usædvanlige kritiske Overlegenhed har Gram gjort Epoke i Gram.

dansk Historieskrivning og ledet den ind i en ny Bane. Han blev fodt i Bjergby Præstegaard i Vendsyssel den 28. Oktbr. 1685, under-

HANS GRAM,
Kgl. Historiograf, Arkivar og Bibliothekar. Professor i det græske Sprog i Kjobenhavn.

vistes af sin Fader og forbausede ved Examen artium sin lærde Examinator i Græsk ved næsten at være kyndigere i Sproget end

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri København

P. HANSEN

ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

14
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

denne selv. Embedsexamen tog han ikke, men 1710 disputerede han for Magistergraden, blev Aaret efter Konrektor ved Metropolitanskolen og samme Dag som Holberg (29. Jan. 1714) tillige Professor ved Universitetet i det græske Sprog. 1718 ægtede han en velhavende Enke og opgav sin Skolestilling; hun døde kort derpaa og efterlod ham Midler, der tillod ham en fuld Hengivelse i Studierne. I Udlandet begyndte han alt at vinde et bekjendt Navn ved de lærde Oplysninger fra de forskjellige Omraader, han beredvillig meddelte de Videnskabsmænd, som brevvexlede med ham; først under Christian VI. blev han ret dragen frem herhjemme, og han steg nu fra Værdighed til Værdighed, benyttet saa at sige til Ordningen af alle Sager vedrørende Videnskaberne. Efter Hojer blev han 1730 den nye Konges Historiograf og Bibliothekar, Aaret efter Gehejmearkivar og ved sin Død 1749 havde han naaet den for en Lærd og Videnskabsmand hartad højeste Udmærkelse som virkelig Etatsraad.

Jo. Grammius.

Paa to Omraader falder Grams videnskabelige Virksomhed: Filologiens og Historiens. Hans »*Nucleus Latinitatis*« (»Latinitetens Kjærne«) blev en meget anvendt Skolebog, hans Disputatser om mythologiske og antikvariske Emner eller af litteraturhistorisk og kritisk Art vare lærdere og skarpsindigere, end man ellers var vant til. Størst Interesse have dog hans historiske Arbejder, til hvilke han førtes paa en ejendommelig Maade. Gram var ikke Initiativets Mand; han passede sine mangfoldige Embedsforretninger samvittighedsfuldt, han nedgrov sig i Studier, rekreerede sig ved selskabelig Omgang og førte en udstrakt Brevvexling med en Mængde lærde Mænd inden- og udenlands — der var derfor kun liden Tid til selvstændigt Forfatterarbejde, og, hvad mere er, der var ingen Drift til det. Skulde Grams historiske Pen sættes i Bevægelse, maatte den altid føres af en udefra kommende Lejlighed, der tvang den ind i et bestemt Spor. Men skete dette, stod der strax en forbausende Lærdom og en glimrende Skarpsindighed til dens Raadighed, og det var Mesterværker, den frembragte.

Saaledes med hans første historiske Arbejde. I Florens forberedtes Folio-Udgaven af MEURSIUS' samlede Værker, og Ud-

giveren, Prof. JOHANNES LAMI, henvendte sig til Gram om Bistand for de i Danmark efterladte Arbejders Vedkommende. Han svarede tilbage, at Meursius' Danmarkshistorie kun var en latinsk Omskrivning af ældre Værker og for Christian III.s Vedkommende en ligefrem Udskrivning af Niels Krags Arbejde. Det hjalp ikke, man udbad sig kun des ivrigere hans Medvirkning, og Gram nedsendte da Meursius' forskjellige Arbejder i Afskrift, ledsagede af hans Kilder og mere end halvandethundrede Ark Papir, fuldtskrevet med kritiske Anmærkninger, i hvilke Gram korrigerede det Værk, han selv betragtede som værdiløst. »Hvad det er, Gram her har leveret, vil allerede skjønnes deraf, at med Undtagelse af Christian III.s Historie, som han vedblivende betragter ikke som Meursius', men som Niels Krags Arbejde, er der kun ganske enkelte af den paagjældende Tomes mere end 1100 Spalter af største Folio-Format, hvor han ikke har ledsaget, oplyst, rettet, forøget Meursius' Text med lærde kritiske Noter, der alene give denne Text nogen Betydning for dansk Historie. Havde ikke Gram gjort Lami den Tjeneste, Meursius den Ære at hefte disse rige Gaver af historisk Lærdom til Nederlænderens gode Latin, vilde dennes Danmarks Historie for længe siden være sunken i Forglemmelse. Og nu seer Ingen paa Andet i Lami's 9. Tome end paa Noterne; kaste de et Blik paa Texten, er det alene for at se, hvad det er for et Sted, Grams Note er heftet ved. Disse Grams Noter gjøre Epoke i den danske Historieforskning, middelbart ogsaa i Historieskrivningen.« (C. PALUDAN-MÜLLER: »Dansk Historiografi i det 18. Aarh.«).

Dette Arbejde blev endydermere Anledningen til, at Gram udgav KRAGS Christian III.s Historie med dens Fortsættelse af STEPHANIUS, at det kunde blive klart for den lærde Verden, hvem Æren for dette Værk rettelig tilkom, den hollandske eller den danske Historiker. Ogsaa til denne Udgave knyttede Gram et betydeligt historisk Arbejde i Skikkelse af den 139 Foliosider store Fortale, hvori der gjøres Rede for Forfatternes Personligheder og Virksomhed, deres Forhold til andre Historieskrivere og Nøjagtigheden af deres Fremstilling. Ligeledes blev Udgivelsen af NIELS SLANGES »Christian IV.s Historie« overdraget Gram og optog sin Del af hans Arbejdstid lige til hans Død.

Et af de Regeringshverv, der tildeltes Gram, var hans Beskikkelse som Medlem af den 1739 nedsatte Medaille-Kommission

til Ordning og Beskrivelse af den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Det paatænkte Værk blev Anledning til, at Statsminister Joh. Ludv. Holstein, der ogsaa var Medlem af Kommissionen, paa Foranledning af Gram 1742 indgik til Kongen med Forslag om Oprettelse af et Selskab for Fædrelandets Antikviteter og Historie; efter nogle Ændringer, som især gik ud paa at udvide Institutionens Opgave til at omfatte ogsaa andre Emner, fremgik af Planen det kgl. danske Videnskabernes Selskab med Holstein som første Præsident og Gram som den virksomme Sjæl i dets videnskabelige Arbejde. Ogsaa her blev det først et Udgiverkrav, der stilledes til ham, idet han indførte det berømte Værk »*Cimbria literata*« i vor Bogverden. Fyrretyve Aars Arbejde havde den lærde Rektor i Flensborg JOHANNES MOLLER (el. Møller) anvendt paa dette Manuskript, en Fortegnelse over de i »Cimbrien«, ɔ: Slesvig, Holsten, Lübeck og Hamborg, fødte Forfattere og deres Skrifter. I mange Aar havde det henligget utrykt af Mangel paa Pengemidler til Udgivelsen, indtil Selskabet med offentlig Hjælp paatog sig at bringe det frem. Gram skrev den lærde og indholdsrige latinske Fortale, der oplæstes i Videnskabernes Selskab, i hvis Navn Værket tilegnedes Kong Christian VI.

Videnskabernes Selskab.

Cimbria literata.

Men sin største Betydning fik det nyoprettede lærde Samfund for Gram ved at foranledige ham til at udarbejde sexten danske Afhandlinger til Oplæsning i Selskabet og Optagelse i dets Skrifter. Disse lærde Monografier, der ere blevne til i Løbet af sex til syv Aar, bringe bl. A. ni historisk-kritiske Undersøgelser, hvis Methode ikke mindre end de tidligere nævnte Noter og Fortaler bryder Historieskrivningen herhjemme en ny Bane; exempelvis nævnes som Prøver paa disse Specialundersøgelsers Emner: »Om Knud den Stores Rejse til Rom, hvad Aar den er skeet«; »Christiern II.s forehavte Religionsreformation i Danmark«; »om Theophrastus Paracelsus har været nogen Tid i Kjøbenhavn«; »Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersens Historie« — Grams sidste og i denne Serie største Arbejde, 242 Sider.

»Hans Gram var historisk Kritiker, slet ikke Fremstiller«, siger C. PALUDAN-MÜLLER. »I Fremstillingskunsten kunde han ligesaa lidt maale sig med Holberg, som denne havde kunnet gjøre Grams kritiske Gjerning. Og Gram var den historiske Kritiks Begrunder her i Danmark, det vil sige, at det fra hans Tid var aner-

kjendt i vor Historiografi, at ingen Fremstilling havde videnskabeligt Værd, medmindre den grundede sig paa en kritisk Gjennemarbejdelse af Stoffet. De Ældres Kritik er, med Undtagelse af enkelte Arbejder af navnlig Stephanius og Otto Sperling, partiel og tilfældig, paanødt af Modsigelser i Kilderne eller af aabenbar Ensidighed i Dom og Fremstilling. Torfæus holder sig til sine Islændere, men saagodtsom alene til det Stof, de meddele, uden indgaaende Prøvelse af Sagalitteraturens Natur og Væsen. Først Gram er traadt ind paa det rent kritiske Standpunkt, idet han alene har været bevæget af det Spørgsmaal: hvad er Sandhed i Oldtidens Overlevering? hvorledes og hvor finder jeg den? Dette har ført ham til Kritik af Historiens Kilder — en Kritik, der utvivlsomt er det eneste faste Fundament for historiske Fremstillinger. Dette er Mandens udødelige Fortjeneste af vor Historiografi.«

Langebek.

Grams Eftermand som Gehejmearkivar, fra sine første Studiers Tid hans liberalt fremhjulpne Protégé, var **Jakob Langebek,** en jydsk Præstesøn fra Thy, født i Skjoldborg den 23. Jan. 1710. Fra Latinskolen i Nykjøbing paa Mors blev den forældreløse Yngling dimitteret til Universitetet 1728 og tog fire Aar efter den theologiske Embedsexamen; men den Interesse for Historie og Oldtidsvidenskab, som havde rørt sig hos ham allerede fra Drengeaarene af, bragte ham samtidig ind paa andre Studier, der vare ham kjærere og tillige viste sig skikkede til at bryde den fattige Student en Vej i Livet, idet de skaffede ham Grams Bevaagenhed, frit Ophold i hans Hus og Adgang til hans store Bibliothek; ligeledes gjorde Langebek Bekjendtskab med Fr. Rostgaard og opholdt sig hyppig paa hans Gaard Krogerup for at ordne hans Bøger og Manuskripter, ligesom hans Bevandrethed i den islandske Litteratur anbefalede ham til Medarbejder paa Rostgaards store — aldrig udgivne — danske Ordbog.

Omtrent samtidig med at Langebek blev Amanuensis ved det kgl. Bibliothek, begyndte han sin Virksomhed som Skribent. Han havde stiftet Venskab med en Jevnaldrende, LUDVIG HARBOE (1709—83), en Præstesøn fra Broager, der havde studeret ved tydske Universiteter og fra 1735 taget Ophold i Kjøbenhavn, hvor han faa Aar efter blev Præst først ved Garnisons-, senere ved Kastelskirken. Harboe delte Langebeks litteraire Interesser, og de begyndte 1737

i Forening Udgivelsen af et tvangfrit Hefteskrift under Navn af ›Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dännemarck‹, skrevet paa Tydsk, fordi det var Skriftets Hovedopgave at gjøre dansk Litteratur og overhovedet Dän. Bibl.

Jakob Langebek,
siddende ved et Bord i Gehejmearkivet.
Forstørret og stukket i Kobber af E. C. W. Eckersberg efter et Miniaturmaleri af Arkivtegner Søren Abildgaard. Titelkobber til E. C. Werlauffs »Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«. 1847.

Videnskabernes Tilstand i den dansk-norske Stat bekjendt i Tydskland. Skriftet vandt Bifald, endog ved Hove, men kun dets tre første Stykker udgik under den oprindelige Redaktion, der saa afløstes af Flensborgeren OLE HENRIK MOLLER, en Søn af Forfatteren til »*Cimbria literata*« og Professor i Litteraturhistorie ved Kjøben-

LUDVIG HARBOE,

Den 15. sjællandske Biskop efter Reformationen.

Født 1709, den 16. August.

havns Universitet. Maaske netop gjennem Tidsskriftet havde Harboe vakt Christian VI.s Opmærksomhed; han blev 1741 sendt til Island som Kirkevisitator, blev et Par Aar efter Biskop i Trondhjem, ægtede Peder Herslebs Datter og blev ham adjungeret i Embedet samt bestemt til sin Svigerfaders Efterfølger paa Sjællands Bispestol, som da ogsaa tilfaldt ham, da Tidens Fylde kom, og som han beklædte til sin Død 1783. Dels i »Dän. Bibl.«, dels i »Videnskabernes Selsk.s Skrftr.« offentliggjorde Harboe forskjellige Afhandlinger, vedrørende de kirkelige Forhold paa Island, saaledes bl. A. om Reformationens Indførelse der.

Hans Medudgiver af »Dän. Bibl.«, Langebek, aabnede sig imidlertid snart en ny Virksomhed af lignende Art. Hvor ung han end var af Aar og i Videnskabens Tjeneste, har han aabenbart været i Besiddelse af en ikke ringe Selvfølelse, thi da det Antikvitetskollegium skulde oprettes, af hvilket Videnskabernes Selskab fremgik, betragtede han det som en Tilsidesættelse, at der ikke var tiltænkt ham en Plads blandt de ordenlige Medlemmer, men derimod blandt de arbejdende, lønnede Adjunkter. Ikke længe efter stiftede han selv et litterairt Samfund — »det lille Selskab«, som det i den første Tid kaldte sig, uvist om af Beskedenhed eller af Ironi, »det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«, som dets officielle Navn snart blev og endnu er. Dets litteraire Organ, »Danske Magazin«, udkom i maanedlige Hefter, af hvilke tolv udgjorde et Bind; allerede i Januar 1745 udsendtes det første med en Tilegnelse til Kongen og en Fortale af Langebek, hvori han priser sin Samtid som den, i hvilken »det danske Folk dog engang begynder at elske sig selv og faae Smag paa sit Eget«, samt gjør Rede for Selskabets Formaal: at bevare ved Optryk saadanne sjeldne historiske Aktstykker og lignende Dokumenter, som kun ere lidet kjendte eller kunde befrygtes helt at forsvinde ud af Verden. »Nu indrykke vi gamle Breve, saasom Privilegier, Fundatzer, Testamenter, Gavebreve, Skøder, Mageskifter, Qvitantzer, Befalninger, Tingsvidner, Domme etc., item Inskriptioner og andre deslige Ting, som ere de rette Kilder og Grundvolde i Historien; nu opregne vi gamle og rare trykte Bøgers Indhold og give Kundskab om Manuskripter, som tilforn ikke ved Trykken ere bekjendte« o. s. v. »Med faa Ord: vi søge ved dette vort Magazins Indrettelse at bevare alle saakaldede Flyvesedler eller flygtige Papirer, der

Danske Magazin.

ere som Avner for Vinden, men som Ædelstene i Historien, fra al ond Skjæbne og Undergang og at fremføre til Lyset alt hvad Rart som kommer for Haanden» og kan give nogen Slags Oplysning enten i den danske Kirkehistorie eller i den verdslige, lærde og naturlige Historie eller i det danske Sprog og Versekunsten eller i den danske Lovkyndighed og Landets gamle Skikke.« Paa sproglig Renhed i Fremstillingen skal der blive lagt særlig Vægt, loves der, og indrømmes skal det til Ære for »Danske Magazin«, at dette Løfte efter Evne blev opfyldt. »Skulde Nogen imod Forhaabning

Slutnings-Vignet til 1. Bind af »Danske Magazin« 1745.

holde dette vort Foretagende af liden eller ingen Nytte«, hedder det mod Slutningen af Fortalen, »da maa de tillade os, at vi ikke erkjende dennem som rette Elskere af deres Fæderneland, mindre som ægte Kjendere af historiske Videnskaber og de sammes Nytte til Fædernelandets Tjeneste.«

Det danske Selskabs første virksomme Periode varede kun til 1753, da det dels mistede de Værelser paa Charlottenborg, som vare blevne det indrømmede til Møder og Opbevarelse af dets Samlinger, dels maatte undvære sin ledende Aand, Langebek, som kaldtes til anden Virksomhed. Til de første sex Bind af Tidsskriftet — »det gamle Danske Magazin«, som det sædvanlig kaldes, Aargangene 1745—52 — har han leveret saagodtsom alle Bidragene

og forfattet Indledningerne og Oplysningerne til de forskjellige Stykker, saa at denne Række er et af hans litteraire Hovedværker. Først henimod Aarhundredets Slutning optoges Arbejdet igjen, men ikke med den forrige Fynd, thi de sex Bind, som danne Magazinets anden Række, vare fra 1794 til 1836 om at udkomme. Tredie Række udkom med sex Bind fra 1843 til 1860, fjerde Række, sex Bind, 1861—86, og man er til Dato naaet til tredie Bind af femte Række. Selskabets Virksomhed i dets første Aarhundrede er beskrevet af E. C. WERLAUFF i hans Festskrift »Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«, 1847, ligesom Videnskabernes Selskabs første Hundredaar har fundet sin Historiograf i C. MOLBECH: »Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Historie«, 1843.

I Begyndelsen af det danske Selskabs Virksomhed falder Langebeks tidligere omtalte Kontrovers med Pontoppidan. Den blev ingen Hindring for hans videre Fremgang, thi 1748 arvede han, som alt sagt, Grams Embede som Gehejmearkivar. I denne Stilling blev det en af hans vigtigste Opgaver at fortsætte den Samling af Diplomer i Afskrift, som Gram havde begyndt, og som nu opbevares i Gehejmearkivet under Navn af »*Diplomatarium Langebekianum*«. Til dets Fuldstændiggjørelse foretog Langebek med kongelig Understøttelse en videnskabelig Rejse i alle Østersølandene, paa hvilken han opholdt sig syv Maaneder i Stockholm; til et kort Besøg i Kjøbenhavn kaldtes han hjem, for at forlove sig med den Pige, hans Venner havde udseet til ham. Men dette og hans øvrige Virksomhed fører os ind i det næste Tidsrum og behandles bedst der.

Dipl. Langebek.

Holbergs Efterfølger som Professor i Historie blev Flensborgeren BERNHARD MÖLLMANN, efterat han en Tidlang havde vikarieret for ham. De Forventninger, man havde gjort sig om ham, bleve uopfyldte paa Grund af hans uvirksomme Natur, og hans Forfatterskab indskrænker sig til eet Bind af den »Almindelige Historie«, det befaledes ham at skrive, samt nogle mindre historiske Afhandlinger, han leverede til Videnskabernes Selskabs Skrifter. Han blev kongelig Historiograf 1755 og forenede dermed

Möllmann.

Embedet som Bibliotekar, men paa en for den videnskabelige Forskning lidet heldig Maade; thi han var højst utilbøjelig til at lade andre Lærde faae Adgang til Bibliotheket og efterlod det endda i stor Uorden. Vi nævne ham nærmest her som Udgiver af FR. LUDV. NORDENS ægyptiske Rejse. Norden var dansk Søofficier, født i Glückstadt 1708, død 1742. Han havde berejst en stor Del

FREDERIK LUDVIG NORDEN.

af Europa, for at studere Skibsbyggeriet, og drog saa efter kongelig Befaling 1737 ud paa en videnskabelig Expedition til Ægypten og Nubien. Han skrev to Værker om denne Rejse og stak selv Kobberne til det første: »*Ruins and colossal statues at Theben*«, 1741; disse Billeders kunstneriske Betydning og hele Arbejdets videnskabelige Værd anerkjendte Malerakademiet i Florens og *Royal Academy* i London ved at vælge ham til Medlem. Det andet Værk efterlod han ved sin tidlige Død i Manuskript, og dets Udgivelse

blev overdraget Videnskabernes Selskab 1746, men Möllmann var med sin bekjendte Langsomhed ni Aar om at udgive det Værk, som Norden havde været højst et Par Aar om at skrive; først 1755 udkom den af det lærde Europa med Længsel imødesete »*Voyage d'Egypte et de Nubie*« i to Bind, udstyret med Forfatterens Kort og Tegninger.

Den almindelige historiske Interesse, som brød frem i dette Tidsafsnit, bragte Mange til at sysle med Personalia, baade i Henseende til Indsamlingen af historiske Data og i Henseende til en folkelig biografisk Skildring af vor Histories navnkundige Mænd. Landsdommer PEDER BENZON MYLIUS skrev saaledes »Den vidtberømte Søe-Heltes, Herr CORT SIVERTSØN ADELERS m. m. mærkværdige Liv og Levnets Beskrivelse«, 1740, og baade Tordenskjold og Griffenfeld fandt deres Biograf i CASPER PETER ROTHE (1724—84), hvis Bøger paa eengang vidne om, at der maa have været Trang til slige Skrifter, og at Rothe ikke var Mand for at udføre et saadant Arbejde med den tilbørlige Kritik. En Autoritets Dom over Rothes Dygtighed som Historiker er naaet til os med hele den Uforbeholdenhed, som en privat Udtalelse tør tillade sig. Foran i sit Exemplar af »Danmarkes forrige Riigens Stoore Cantzler Peder Græve af Griffenfelds Liv og Levnet« har GRAM nemlig givet sit Hjerte Luft i følgende Ord: »Dette ilde og ufornuftigt sammenrapsede Skrift er udi prægtigt Bind, som her sees, bleven mig foræret af min Bogbinder Johan Vilhelm Boppenhausen, saasnart det var udkommet. Hvilket jeg har villet antegne, paa det ej Nogen skulde tænke, det jeg havde agtet det værdigt derpaa at bekoste sligt et

Bind. Det kan til Efterkommerne bære et Vidnesbyrd og Bevis om vore Tiders uhørlige Skjødesløshed og elendige Licence i at kunne udgive og faae trykt det allerlumpenste Snavs endog med Universitetets Approbation; og er det bedrøveligt, at om denne store Mand, hvorom det handler, 1) saa mange grove Fabler og Usandfærdigheder fra hans første Ungdom af indtil hans første Employ i Embeder ere herudi blevne fortalte og stadfæstede; 2) saa skjændige og Dagens Lys plat uværdige Skandskrifter ere indrykkede; 3) saa urimelige Domme af den elendige Autore fældede.« Saa streng en Dom vil vel Nutiden ikke fælde over C. P. Rothes »Griffenfeld« eller hans »danske Søe-Heldt og Vice-Admiral Peder Tordenskjölds omstændelige Livs og Heldtelevnets Beskrivelse«, 3 Dele, 1747—50, idet de opsamlede Materialier og Aktstykker ville yde den nogen Erstatning for den kritikløse Behandling af Stoffet. Et tredie Værk af Rothe, »Brave danske Mænds og Kvinders berømmelige Eftermæle«, 1753—54, indeholder dels Bidrag til Levnetsbeskrivelser, dels enkelte af Rothe udarbejdede Biografier eller Brudstykker af saadanne (Kaj Lykke, Henrik Rantzau, Jens Munk o. fl.). At Rothes populair-historiske Methode slog an, sees bedst deraf, at den fandt Efterlignere, saaledes Normanden

H. Paus. HANS PAUS, der 1746—47 udgav »Anledning til den fra Dannemarkes Riges Hofmester og det Romerske Riges Græve forvandlede til Dannemarkes Riges Forræder Corfitz Uhlefeld, hans Livs og Levnets Historie«, et med alle sine Mangler ingenlunde værdiløst Bidrag til vor Historie. —

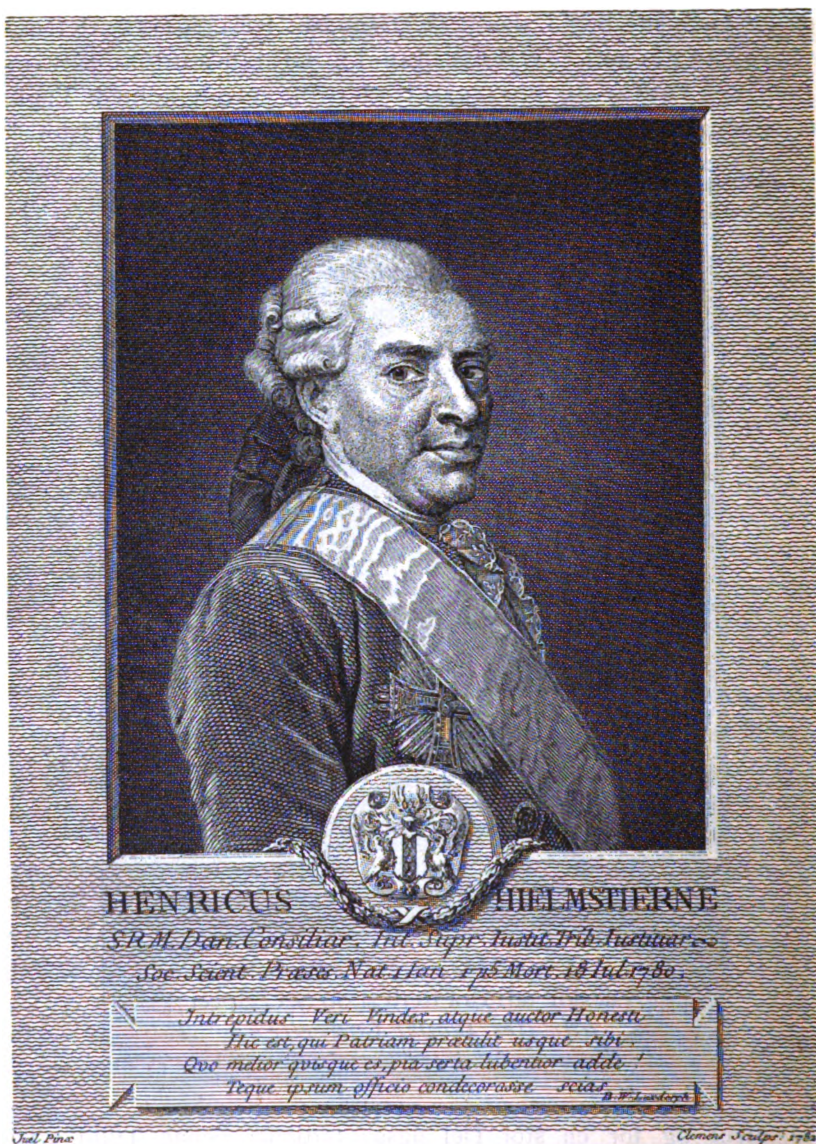
Høiberg. WILLE HØIBERG udgav 1746 nogle historiske Lejlighedssager, men mindes endnu kun som Udgiver af de »Kjøbenhavnske Samlinger«, særlig det Bind, som indeholder »Holbergiana« (se Titelkobberet S. 95).

Hofman. Den danske Adel fik sin Historiograf og Genealog i TYCHO DE HOFMAN, f. 1714, død 1754 som Justitsraad og Assessor i Højesteret. Han udgav 1741 sit første Skrift »Leben einiger wohlverdienten Dänen« og 1746 »*Portraits historiques des hommes illustres de Dannemark, remarquables par leur mérite, leurs charges et leur noblesse, avec leurs tables généalogiques*«, endnu samme Aar forøget med Griffenfelds, Cort Adelers og Tordenskjolds Biografier og udstyret med Stamtavler og kobberstukne Portraiter, udførte i Paris. De erhvervedes af en kjøbenhavnsk Forlægger, og 1777—79

udkom Hofmans Bog i dansk Oversættelse: »Historiske Efterretninger om vel fortjente danske Adelsmænd med deres Stamme-Tavler og Portraiter«, I.—III., et vidt udbredt Værk, der i mange Tilfælde er blevet adspurgt næsten som historisk

Kildeskrift og for en stor Del ogsaa fortjener denne Tillid. Til Hofmanns ovenstaaende, efter et Stik af Wille udførte Portrait knytter der sig den Mærkelighed, at det, med et engelsk Vers paa Skriftpladen istedenfor den danske Inskription, i sin Tid blev solgt i England i flere Oplag som et Portrait af Prætendenten Carl Edvard. — Slotte og andre monumentale Bygninger i og udenfor

Henrik Hjelmstjerne,
Hs. kgl. danske Majestæts Gehejmeraad, Justitiarius i Højesteret, Formand i Videnskabernes Selskab.
F. 1. Jan. 1715, d. 18. Juli 1780.

Paa Skriftpladen: En uforfærdet Hævder af Sandhed, et Forbillede paa Dyd, seer man her — en Mand. som atid satte Fædrelandet over sin egen Person. Læg fromt Krandse om hans Billed; jo bedre Du selv er, med des større Lyst vil Du gjøre det; og viid, at ved denne Pligtydelse hædrer Du Dig selv.

Titelkobber til »Hjelmstjernes Bogsamling. Tjenende til Oplysning af de under den danske Regjering liggende Staters Litteratur«. I. 1782.

Kjøbenhavn aftegnedes og beskreves af LAURIDS DE THURAH (1706—59) i »Den danske Vitruvius«, to Dele, 1746—49, og i »*Hafnia hodierna*« (»Kbhvn. i vore Dage«), 1748. — Vaabner, Slægtregistre og andre Oplysninger til Adelens Historie samledes af TERKEL KLEVE (1710—77), adlet under Navnet KLEVENFELD; som Skribent har han derimod kun liden Betydning, og da han i et Sørgedigt vilde snerte Holberg, kvitterede denne for hans gode Villie i Ep. 289 med den Bemærkning, at »hans Sørgevise synes heller at indeholde en Satire end en Lovsang over den Afdøde, saa man af Materien saavelsom Stilen seer, at han haver gjort et Ligvers over sin egen Reputation og derfor fortjener heller at ynkes end at igjennemhegles«. Det kgl. Bibliothek skylder Klevenfeld nogle sjeldne Pergaments-Codices, men en langt betydeligere Gave modtog det af den under Navnet HJELMSTJERNE adlede Bogelsker og Litteraturkjender HENRIK HENRIKSEN (1715—80), Søn af en rig Kjøbmand i Kjøbenhavn og saaledes allerede fra Ungdommen af istand til at følge sin Lyst til at samle Bøger og Manuskripter, fornemmelig hørende til den danske Litteratur, af hvis ældste og sjeldneste Frembringelser han endog lod nogle optrykke, for at redde dem fra Undergang. Det betydelige Bibliothek, han paa denne Maade samlede, aabnede han med stor Velvillie for enhver Videnskabsmand, der tyede til dets Skatte, og han bestemte, at det efter hans Død skulde oprettes som et Fideikommis for Familien med Adgang for Offentligheden, en Katalog trykkes og en bestemt Sum anvendes til dets aarlige Forøgelse. 1807 overdrog Hjelmstjernes Svigersøn Grev ROSENCRONE med Kongens Tilladelse Samlingen til det St. kgl. Bibliothek, af hvilket den nu udgjør en særlig Afdeling under Navn af »den Hjelmstjerne-Rosencroneske Bogsamling«. — Endnu større Bogsamler var dog Grev OTTO THOTT til Gaunø (1703—85), hvis Bibliothek naaede op til 120,000 Bind, altsaa i Størrelse overgik det kongelige paa hin Tid. Var det end ikke lige stærkt besat i alle Fag, ejede det til Gjengjæld store Sjeldenheder i dem alle, indkjøbte paa Auktioner i Indlandet og Udlandet. I Palaiet paa Kongensnytorv var der opført en egen Bygning til det, og her besaa Rejsende disse Skatte som en af Hovedstadens ypperste Mærkværdigheder, her vakte Ejerens udstrakte Bogkundskab og ualmindelige Hukommelse for litteraire Sager de besøgende Videnskabsmænds Beundring. Ved Testamente

Thurah. Kleve. Hjelmstjerne. O. Thott.

Otto Grev Thott,

Herre til Gaunø, Lindesvold, Strandegaard, Ridder af Elefanten, Hs. Maj. Kongen af Danmarks og Norges Statsminister etc.

Stukket af J. M. Preisler efter P. Krafts Maleri paa det St. kgl. Bibliothek.

overdrog Otto Thott den vigtigste Del af denne kostbare Samling, nemlig dens Haandskrifter og Palæotyper, til det kgl. Bibliothek, der saaledes efter Testators Død forøgedes med mere end 4000 Manuskripter, hvoraf 400 paa Pergament, og en Samling af over 6000 før Aaret 1530 trykte Bøger. En Katalog over de Thottske Samlinger besørgedes senere udarbejdet af R. NYERUP.

Universitetsbiblioteket berigedes med den lærde **Arni Magnusens** (ARNAS MAGNÆUS') oldnordiske Haandskriftsamling. Denne berømte Videnskabsmand førte det med Ole Worm begyndte Oldstudium et mægtigt Skridt videre og lagde Grunden til vor Tids Viden om den islandske Litteratur. Han var selv Islænder, født 1663 i Middale i Dalesyssel paa Vestlandet. Henved en Snes Aar gammel kom han til Kjøbenhavn og blev Amanuensis hos den kgl. Antikvar Thomas Bartholin, for hvem han allerede indsamlede Oldsager. Under sin Fraværelse paa en Rejse i Tydskland blev Arni Magnusen designeret til Ansættelse ved Universitetet og tiltraadte nogle Aar efter Pladsen som Professor i Filosofi og dansk Oldkyndighed — den første Islænder, der besteg et akademisk Katheder. 1702 sendtes han af Regeringen til Island som Medlem af en Kommission til Udarbejdelse af en Matrikelbog over Landet. Med Afbrydelse af nogle Kjøbenhavnsrejser og de dertil knyttede Besøg hos Torfæus i Norge opholdt Magnusen sig ti Aar paa Island og kom paa Grund af sit offentlige Hverv i Berøring med Befolkningen hele Øen over, hvorved der gaves den ivrige Samler Lejlighed til at sætte sig i Besiddelse omtrent af alle de Bøger og Haandskrifter, som syntes ham af historisk Betydning. Til Kjøbenhavn nedbragte han saaledes efter endt Arbejde ikke blot det af Matrikelkommissionen samlede Materiale til Jordebogen i femten Foliobind, men ogsaa en kostbar Samling af islandske Manuskripter,

A. Magnusen.

ARNI MAGNUSEN.
(For en Del et konstrueret Portrait.)

deriblandt Levningerne af Biskop Brynjulf Svendsens Haandskriftarkiv; en Del maatte efterlades paa Island, men blev nogle Aar efter hentet ned af en kongelig Fregat. Ogsaa sine egne Samlinger forøgede Arni Magnusen med utrættelig Iver, kjøbte paa Auktioner, laante til Afskrivning — og skikkede vel ikke altid det Laante tilbage, thi Samlermanien har sin egen bekvemme Samvittighed. Professorgaarden i Kannikestræde, ved Siden af Ehlers' Kollegium, rummede en enestaaende Samling af sjeldne Bøger, islandske Haandskrifter, gamle danske og norske Breve og andre Dokumenter i Original eller Kopi. Fra Ildsluerne 1728 reddedes vel — i sidste Øjeblik — det Meste af Haandskriftsamlingen, men de trykte Bøger og en Mængde af hans egne Optegnelser gik tabt. Dette var et forfærdeligt Slag for den gamle Videnskabsmand. »Jeg har mist min Glæde, og den kan intet Menneske give mig«, skrev han; »dette Tab har udbredt ligesom en Døsighed over mine Sandser«. Ved Juletid 1729 blev han syg, og den 7. Januar 1730 døde han, efterat han i et Udkast til et Testamente havde bestemt, at hans litteraire Ejendele skulde overdrages til Universitetsbiblioteket, som han havde forestaaet i en Del Aar: det er den i dette Værk oftere nævnte »arnamagnæanske Samling«. Ogsaa det arnamagnæanske Legat, som han oprettede for sin Formue, har baaret hans Navn og Virksomhed til vore Dage og vil bære det videre frem i Tiden: dets Renter anvendes til Udgivelse af Oldskrifter og til Stipendier for islandske Studerende, der lægge sig efter det nordiske Oldstudium og som Stipendiater arbejde i Stiftelsens Tjeneste. Hele den nyere nordiske Oldkyndighed er saaledes udgaaet fra Arni Magnusens Samlerarbejde og ført frem for hans Midler, ligesom han ogsaa — uden egenlig at optræde som Forfatter — var den Første, der anvendte historisk Kritik overfor det Materiale, Videnskaben fik tilført fra den islandske Litteratur. — 1894 udgav Haandskriftsamlingens Bibliothekar KR. KÅLUND »Katalog over den Arnamagnæanske Haandskriftsamling, 2. Bind.«

Sproget. Paa Sprogets Renhed have vi seet Holberg og Eilschov, ja endog Pontoppidan have deres Opmærksomhed henvendt, og Flere fulgte i deres Spor med Hensyn til Udskillelsen af de fremmede Bestanddele og dets Tilbageførelse mod dets historiske Udspring; ja der udspandt sig endog en puristisk Fejde, af hvilken

man seer, hvor mangelfuld Forstaaelsen var paa begge Sider, baade hos Ivrerne for de nye Principer for Sprogrigtigheden og hos Forsvarerne af de gamle. En mærkelig medfødt Indsigt i Sprogets Natur fandtes dog hos JENS HØYSGAARD, Universitetspedel og Klokker ved Trinitatis Kirke (1698—1773). Hans første to anonyme Smaaskrifter vare Indlæg i en Retskrivningsstrid og aabenbarede en forbausende Indsigt i Sprogets Natur og Væsen. Senere udgav han, ligeledes anonymt, en accentueret Grammatik (1747) og en Syntax (1752), samt 1769 under Forfattermærket J. H. et Anhang til den accentuerede Grammatik. Høysgaard.

Særlig Høysgaards Opfattelse af det danske Sprogs fonetiske Fænomener er fintmærkende og original. Han skjelner mellem de forskjellige Accentuationer og opfinder Benævnelser for dem (Skarptone, Stødetone, Vringeltone, Drægetone). Hvad Retskrivningen angaaer, mener han, at »man bør skrive, ligesom man taler, naar man taler ret; og derimod. hvad som er ret skrevet, bør og læses, som det er skrevet. Eller paa en anden Maade: dersom man er forsikkret om, at man taler ret, behøver man ikke at bekymre sig stort om nogen anden Regel end at skrive, som man taler.« Men hvem taler ret — eller rettest? Herom dømmer Høysgaard saaledes: »Den bedste Dialekt er efter de lærdeste og omhyggeligste Ortographisters Skjønnende først den i Roskilde og dernæst den kjøbenhavnske. Den fynske i Odense og den lollandske i Nakskov ere ogsaa ypperlige, men den sidste har en slettere Accent end den første, hvilket Lolliker og Fynboer ikke saa vel kan dømme om som den, hvis Dialekt viger længst fra dem begge.« Først i vort Aarhundrede kom Høysgaards reformatoriske Ideer til Ære og Værdighed ved at optages og føres videre af fremragende Sprogforskere.

Ogsaa paa det sproglige Omraade møder der os et Navn, der har spillet en betydelig Rolle ved en stor Del af Tidens litteraire Foretagender: Sprogelskeren, Litteraturvennen, den gavmilde Mæcen **Frederik Rostgaard**. Hans Fader, den kjække Hans Rostgaard, havde faaet Herregaarden Krogerup ved Humlebæk til Gave af Frederik III. som Løn for den udmærkede Tjeneste, han havde ydet i Svenskekrigen, og her blev Sønnen født den 30. Aug. 1671 og opkaldt efter den Aaret iforvejen afdøde Konge. Sexten Aar Rostgaard.

gammel blev han privat indskreven som Student og kom som den velhavende Mands Søn i Huset hos Hofpræsten Dr. theol. Masius, hvor der levede en hel Koloni af unge Mennesker, »fornemme Adelsmænd eller andre ærlige Folks Børn, som tildels havde skikkelige og velberejste Hovmestre hos sig, tildels sejlede deres egen Sø«; til Maaltiderne var det et talrigt Selskab, der samledes, og for at Kostgængerne kunde øve sig i forskjellige Sprog, vexlede Konversationen Ugen igjennem mellem Dansk, Latin, Tydsk og Fransk. Efter den filosofiske Examen kastede den unge Rostgaard sig over de frie Studier, botaniserede med Ole Borch, bivaanede Casper Bartholins berømte Dissektioner, studerede Fysik og Kemi, læste Filosofi og Theologi, satte sig flittigt ind i den 1683 udkomne Danske Lov og overværede de forefaldende Disputatser. Helst dvælede han dog paa Bibliothekerne, hvor han under sine historiske, genealogiske og heraldiske Studier lagde Grunden til sin udstrakte Bogkyndighed og selv fik Lyst til at anlægge en Bogsamling. Denne Lyst tilfredsstillede Rostgaard med en Rigmands Ubundethed paa den store Udenlandsrejse, han tiltraadte, kort forinden han fyldte sit nittende Aar, og som holdt ham borte fra Fædrelandet i ni Aar — en Rejse, der som et talende Tidsbillede viser os, hvorledes en fornem, med betydelige Pengemidler og de bedste Anbefalinger udstyret Yngling i hine Dage forenede Opfattelsen af Livet med Studiet af Bøger. Fra Kiel, hvor den berømte Polyhistor Prof. Morhof forfattede et latinsk Æredigt til ham i Anledning af hans Kjærlighed til Poesien, drog Rostgaard over Hamborg, Hannover og Kassel til Giessen, ved hvis Universitet han i halvandet Aar studerede Jura, Mathematik, Historie og Arabisk samt tog Undervisning i at »opsætte adskillige publique Instrumenter, som i Kancellierne og i Negotiationer ved fremmede Hoffer eller ved Fredstraktater pleje at bruges«; i det nærliggende Frankfurt, endnu et betydeligt Samlingspunkt for den tydske Boghandel, gjordes der store Indkjøb af Bøger, som sendtes hjem. Over Mainz og Køln gik Rejsen saa til Holland: en Maaned i Amsterdam og henved halvandet Aar i Universitetsbyen Leyden, tilbragte med Bibliotheksstudier og med at høre Forelæsninger over Lovkyndighed, Statsvidenskab og de gamle Sprog; her lagdes desuden sidste Haand paa et Arbejde, som Rostgaard havde syslet med i længere Tid, nemlig en Samling latinske Digte af danske Forfattere, nu udgivne

i to Bind under Titlen »*Deliciæ quorundam Poetarum Danorum*« og vel egnede til at vise det lærde Udland, at ogsaa Dan-

F. Rostgaard

Efter Originalmaleriet i Universitetsbibliotheket.

mark havde et Bidrag at yde til denne internationale Poesi; Anmelderne i de udenlandske litteraire Tidsskrifter fremhævede især VITUS BERINGS Digte for deres Klassicitet. Fra Holland tog

Rostgaard til England, hvor tre Fjerdingaar tilbragtes i Oxford, mest med filologiske Studier, ogsaa af det danske Sprog, til hvis Etymologi han indsamlede, hvad han kunde overkomme, med Tanken henvendt paa Tilvejebringelsen af en dansk Ordbog; efter at have overstaaet en alvorlig Sygdom oversatte Rostgaard Georg Neumarks Psalme »Wer nur den lieben Gott lässt walten« paa Dansk og lod den trykke i begge Sprog; Oversættelsen blev senere optagen i den autoriserede Psalmebog og findes der den Dag idag (»Hvo ikkun lader Herren raade«). Nytaarsdag 1695 ankom Rostgaard til Paris, hvor han opholdt sig ikke mindre end tre Aar, hurtigt indført i Verdensbyens selskabelige som i dens litteraire og kunstneriske Liv; de mest fremragende Videnskabsmænd hørte til hans Omgang, og de store Bibliotheker stilledes saa liberalt til hans Raadighed, at han endog fik Lov til at tage sjeldne Haandskrifter med sig hjem til Afskrivning, saaledes det overordenlig vigtige Haandskrift fra Slutningen af det 13. Aarh., som indeholder den største kjendte Samling af de tydske Minnesangeres Digte; ikke alene af denne litteraire Skat tilvejebragte Rostgaard en fuldstændig Afskrift, i lang Tid den eneste existerende, men et endnu sjeldnere Klenodie opdagede han i den oldtydske Oversættelse af Isidors »*Historia nativitatis, passionis et resurrectionis Christi*« (»Chr. Fødsels-, Lidelses- og Opstandelseshistorie«), af hvilken Kodex han tog en omhyggelig Afskrift. Ogsaa hidtil uudgivne Stykker af græske Forfattere afskrev han og tilvejebragte navnlig et stort Materiale til en Udgave af Libanius, hvilken senere paa dette Grundlag besørgedes af den lærde J. C. Wolf i Hamborg. Med stor Interesse satte han sig desuden ind i den vanskelige Opgave, som den hensigtsmæssigste Affattelse af en Bibliothekskatalog frembyder, og udarbejdede paa Fransk en ny Plan, som han lod trykke. Meget heldigt løste han fremdeles det ham hjemmefra overdragne Hverv, at opdage, hvor Tyge Brahes Manuskripter, som i sin Tid vare blevne sendte til Paris for at udgives af Mathematikeren Picard, vare blevne af og faae dem tilbagegivne til Danmark. I Foraaret 1698 forlod Rostgaard omsider Paris og rejste gjennem Sydfrankrig til Italien: Milano, hvor det ambrosianske Bibliothek fængslede ham i tre Maaneder, Florens, hvor han fik Tilladelse til at studere i den mediceiske Bogsamling og hvor der indkjøbtes Bøger efter en stor Maalestok, ligesom i Venedig og Rom, i hvilken sidste By Op-

holdet strakte sig over syv Maaneder, udfyldte af Studier i tydsk Oldlitteratur og romerske Antikviteter. En Udflugt til Neapel, Sicilien og Malta afsluttede de italienske Dage; over Tydskland skulde Rejsen gaa til Wien og Ungarn, men Efterretningen om Kong Christian V.s Død ledsagedes af hans Venners Opfordring til at komme hjem hurtigst muligt, og i de sidste Dage af Oktbr. 1699 betraadte Rostgaard atter Fædrelandets Jord efter saa lang en Fraværelse.

Frederik IV. udnævnte den endnu ikke niogtyveaarige Videnskabsmand til Gehejmearkivar, og i denne Egenskab bar han ved Salvings- og Kronings-Akten den i kosteligt Gyldenstykke indbundne Kongelov paa en rød Fløjlshynde, indtil den af Storkansleren blev overgiven til Bispen og af denne henlagt paa Altret. Ikke to Maaneder efter kom Rostgaard i en intimere Forbindelse med den samme Storkansler, Rigets fornemste Embedsmand Conrad Reventlow, idet han blev forlovet med hans udenfor Ægteskab fødte, men sammen med hans ægte Børn opdragne og af Kongen adlede Datter, den trettenaarige Conradine Revenfeldt, hvem han ægtede tre Aar senere. Ved dette Ægteskab blev Rostgaard beslægtet med nogle af Landets bedste Familier, ikke at tale om, at Fyrstinden af Slesvig, den senere Dronning Anna Sophia, jo var hans Hustrus Halvsøster. Fra hendes Side vistes der ham dog aldrig megen Protektion; Anna Sophia kunde ikke lide ham og vilde ikke »have hans store Næse til at komme sig for nær«. Men Kongen var ham bevaagen og viste ham sin Naade ved forskjellige Udmærkelser, sin Paaskjønnelse af hans Dygtighed ved Overdragelsen af en Mængde Embedshverv, der kun undte Rostgaard liden Tid til litterair Syssel. Allerede 1702 var han bleven optagen i Adelsstanden og udnævnt til Justitsraad, hvorfra han senere steg til Etats- og Konferensraad; han blev Assessor og noget efter Justitiarius i Højesteret, Direkteur i det vestindiske og guineiske Kompagni, Medlem af en uendelig Mængde Kommissioner og tilsidst Oversekretair i det danske Kancelli. Fra denne betydelige Stilling i Statens øverste Administration styrtedes Rostgaard brat som Følge af en Undersøgelse, der indtager en uhyggelig Plads i vor Retshistorie under Navn af »den gehejme Commission«, en i et særligt Øjemed oprettet og under skrækindjagende Former arbejdende hemmelig Ret, der skulde undersøge og paadømme visse paaankede

Den hemmelige Kommission.

Embedsmisligheder. I denne Kommission havde nogle af Rostgaards udprægede Avindsmænd Plads; deres Forhør, hvis Resultater forelagdes Kongen gjennem Protokoller, som de Anklagede ikke fik at se, og som senere ere blevne tilintetgjorte, fældede blandt andre højtstillede Statsembedsmænd ogsaa Rostgaard. Ikke ganske uden Skyld paa hans Side, thi han havde i nogle Tilfælde taget imod Skjænk og Gave. ikke som forud betinget Løn, men som senere ydet Tak for visse Embedsexpeditioner; ejheller uden eget Misgreb, thi i sin første Befippelse over Anklagen vidste Rostgaard ingen bedre Udvej end at flygte til Sverig og gav saaledes Mistanken større Omfang. Men seer man hen til Tidens gængse Moral i Embedsforhold og det almindelig udbredte, af Staten godkjendte Sportelvæsen med dets let noget flydende Grændser; seer man hen til Undersøgelsens summariske, af personlig Forfølgelse prægede Fremgangsmaade og til Dybden af det Fald, der styrtede Stormanden fra Samfundets højeste Værdigheder ned i en Slags Forviisningsstand og endog tvang ham til at sælge Størstedelen af hans kjære Bibliothek for at kunne tilbagegive det urettelig Oppebaarne — saa kan man, efter Alt, hvad der er oplyst, ikke bortvise en Følelse af, at Rostgaards Straf var større end hans Brøde. At denne Fornemmelse ogsaa var de nærmest paafølgende Aars, viser sig formentlig deraf, at Rostgaard ikke saa længe efter fik nye Embeder betroet, først som Amtmand og derefter som Translateur ved Øresunds Toldkammer, samt at der atter tilstedtes ham Adgang til Hove.

Katastrofen indtraf 1725. Vi skulle nu i Korthed kaste et Blik paa, hvad Rostgaard, uden selv at være synderlig litterairt ydende, har virket for Litteraturen før og navnlig efter det omtalte Tidspunkt indtil sin Død 1745. Saavel hans Optræden mod »Peder Paars« som hans Virksomhed for den danske Skueplads, der aabnedes af Thalia med hans Prolog, er tidligere berørt. Ligeledes er det paa sit Sted omtalt, at det var Rostgaard, som samlede og udgav BORDINGS Digte, en Opgave, som sysselsatte ham i mange Aar og som maatte forberedes ved Udsendelsen af et Par Smaaskrifter, indeholdende »Fortegnelse paa en good hob af Sl. Magister Anders Bordings Danske Vers« til Vejledning for dem, der muligt maatte sidde inde med et eller andet ukjendt Stykke af Digterens vidtspredte Produktion; omsider lykkedes det 1736 at faae denne den første samlede Udgave af en dansk Digters Arbejde frem. Et

andet Udgiverarbejde tilfaldt Rostgaard, da Kongen overdrog ham at besørge Kongeloven trykt i en Udstyrelse, der kunde svare til det haandskrevne Pergament-Exemplars Zirlighed og i Kobberstik gjengive dettes kunstneriske Ornamenter; den pragtfulde Udgave af 1709 viser, at Rostgaard fuldt var dette Hverv voxen. Endelig udførtes der af Rostgaard selv og ved hans Hjælp et meget betydeligt Ordbogsarbejde. Som ovenfor nævnt havde herhenhørende Studier beskjæftiget ham allerede paa hans Udenlandsrejse; ved Auktionen over Peder Syvs Efterladenskaber var blandt andre Haandskrifter ogsaa dennes danske Ordbog kommen ham ihænde, og paa Grundlag af den satte Rostgaard sit Værk igang, idet han udsendte de enkelte Bogstaver til sprogkyndige Venners Gjennemsyn. Senere blev Langebek hans Medarbejder; men helt færdig blev Arbejdet aldrig; dets 21 Foliobind, der naa ind i Bogstavet N, opbevares nu i det St. kgl. Bibliothek. — Den historiske Videnskab skylder Rostgaard Tak paa forskjellig Vis, dels fordi han ved Gehejmearkivets Flytning bragte dets Indhold i en ny og bedre Orden, dels fordi han bestemte en Del af sin Formue til Oprettelsen af et Legat, af hvis Renter der — naar Kapitalen var voxet til en vis Størrelse — skulde lønnes en Professor i Historie og nordiske Antikviteter ved Kjøbenhavns Universitet; det traadte i Kraft 1833, da VELSCHOW blev den første »Professor Rostgardianus«, senere efterfulgt af ALLEN, C. PALUDAN-MÜLLER og JOH. STEENSTRUP. Et andet Legat kom de Studerende tilgode; sine Haandskrifter og sin Bogsamling skjænkede Rostgaard til Universitetsbibliotheket.

Ordbogen.

Ogsaa til Digtekunsten forholdt Rostgaard sig mere beskyttende og vejledende end selvfrembringende. Ligesom Holberg udsatte han Præmier for gode danske Vers; men i Modsætning til Holberg var han en afsagt Fjende af den satiriske Digtning, som det klart fremgaaer af det Raad, han et Par Aar før »Peder Paars«'s Fremkomst gav en ung Digter: »Omendskjøndt det kunde kildre noget i visse Folks Ørne, saa er det dog den farligste Caracteer, et ungt Menneske kan tillægges, at ansees for en Satyricus, saasom alle ærlige Gemytter bære en indvortes Afsky for saadan et Menneske, om de end udvortes vise ham et mildt Ansigt«. Af Rostgaards egne Vers ere kun nogle Psalme-Oversættelser bevarede i vor Tids Erindring (Psalmebogens Nr. 38, 216, 390, 484).

Opfattelsen af Rostgaard har i dette Aarhundrede, efterat A. HOJERS Frederik IV.s Historie var udkommen, været meget paavirket af denne hans Antagonists hvasse Udtalelser om ham; de give Gjenklang i C. MOLBECHS Dom over hans Ordbogsarbejder (»Nye Danske Magazin V, 1827), og N. M. PETERSENS skarpe Skyggerids i 4. Del af Litteraturhistorien har faaet sin Farve derfra. Til Berigtigelse af denne uretfærdige Opfattelse skrev CHR. BRUUN 1870—71 sin udførlige Biografi »Frederik Rostgaard og hans Samtid« i to Dele, af hvilke den anden helt optages af Aktstykker og Breve til Belysning af Emnet.

Poesien.

Vi staa nu ved Indgangen til Poesien i Aarhundredets første Halvdel. Dens Omraade er snart gjennemvandret, efterat vi have Holberg bag os. Baade i aandelig og i verdslig Digtning er der kun ganske enkelte Navne at fremhæve midt i den Vrimmel, som med god Villie, men med svigtende Evne og forvendt Smag færdes op ad Parnassets Skraaninger, uden nogensinde at naa Tinden eller blot Nærheden af den.

H. A. Brorson.

Psalmedigteren **Hans Adolph Brorson** er en af de faa Udvalgte, det 18. Aarhundredes Sidestykke til Kingo, om end med blødere og svagere Linier. Han blev født den 20. Juli 1694 i Randrup imellem Ribe og Tønder og nedstammede fra en der bosat gammel Præsteslægt. Atten Aar gammel blev han dimitteret fra Ribe Kathedralskole, men maatte paa Grund af Sygdom afbryde sine Studeringer og tog først 1721 theologisk Examen, efterat der allerede var blevet ham tilbudt et ønskeligt Kald, nemlig selve Randrup, hvor han paany kom til at leve i Barndomshjemmet og i Nærheden af sine to ældre Brødre, Niels Brorson i Bedsted og Broder Brorson i Medolden — »det rare Kløverblad fra Randrup«, som de almindelig kaldtes. I otte Aar virkede han her, til han 1729 valgtes til Præst i Tønder, hvorfra han efter andre otte Aars Forløb kaldtes til Ribe som Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken. Da Bispestolen 1741 blev ledig, blev det Brorson, der kom til at beklæde den, hvad han — ifølge et Familiesagn — skal have faaet Løfte paa af Christian VI, fordi han havde forfattet Psalmen »Op, al den Ting, som Gud har gjort«. I Ribe beboede Brorson

Hans Adolph Brorson,

Biskop i Ribe, født i Randrup 1694.

Titelkobber til »Troens Rare Klenodie«, 1752.

Verset (af Niels Brorson) synes at antyde, at Ligheden lader endel tilbage at ønske.

indtil sin Død den 3. Juni 1764 Anders Vedels gamle Gaard Liliebjerget.

Som saamange af de slesvigske Præster hyldede ogsaa Brorson'erne den pietistiske Retning, og hos Hans Adolph fandt dens Bortskuen fra Verden, dens Ringeagt for de jordiske Ting, en saameget frugtbarere Jordbund, som hans Helbred altid var svag, hans Sindsstemning ofte tung og trykket. Biskop Peder Hersleb, der ikke yndede Pietismen, kaldte ham i en til Frederik V. indgiven Klage over Kirkekollegiet »en god, men enfoldig, ved Svaghed og Hypokondri fast uduelig Mand«; denne Dom tager sig alt paa Forhaand, naar man tænker paa Brorsons Digtergjerning, højst uretfærdig ud, og senere Undersøgelser have ogsaa tilfulde godtgjort, at han var nidkjær og utrættelig i sin Embedsgjerning (I. B. DAUGAARD: »Biskop H. A. Br. som Embedsmand«, »Theologisk Tidsskrift« 1838. 2. Bd.). Hans alvorlige Natur, hans legemlige Svaghed og de store Sorger, der overgik ham — han mistede Hustru og ti Børn i Løbet af kort Tid — havde tilsammen givet ham en mild, sagtmodig og stilfærdig Fremtræden, der nu og da kunde antage Karakteren af Tungsindighed og maatte faae yderligere Næring af den Form for Religieusiteten, han følte sig mest tiltalt af; men paa den anden Side havde han i Hjemmet de lyse og lykkelige Timer, da Sang og Musik friskede ham, og i sin Embedsdont de Øjeblikke, da han maatte møde Overgreb eller Forsømmelse med en Kraft, som sagtens har havt en Del af den pietistiske Ivren ved sig. I hans Psalmedigtning gjenfinde vi alle disse Elementer.

Den begyndte allerede i Randrup, hvor rimeligvis den ovenfor nævnte herlige Psalme er bleven til, bekjendt navnlig for de i deres ædle Enfold saa gribende skjønne Linier:

Gik alle Konger frem i Rad
i deres Magt og Vælde,
de magted ej det mindste Blad
at sætte paa en Nælde —

der saa desværre strax efterfølges af Billedets Forfladelse ved den mattere Gjentagelse:

Ja, alle Englers store Kraft,
som Himle-Scepter føre,
har ingen Tid den Evne havt
det mindste Støv at gjøre.

Psalmerne udkom først enkeltvis i Smaahefter, ligesom andre Viser, senere i mindre Samlinger af Advents-, Jule-, Paaske- og Pintse-

Troens Rare Klenodie.

psalmer, indtil de 1739 forenedes i »Troens Rare Klenodie«, hvis følgende Udgaver jevnlig forøgedes med nye Psalmer, som bleve i høj Grad folkeyndede i Danmark og Norge. Det er tilvisse ogsaa i en folkelig og jevn Tone, det dybe, alvorlige Indhold udsynges i Brorsons Psalmer, baade hans egne og de omtrent tohundrede, han har oversat, mest fra Tydsk og fortrinsvis fra den pietistiske Psalmelitteratur (Paul Gerhard): han havde sat sig til Maal — og han naaede det — »at Psalmerne kan klinge i hver Mands Hus og Bo«, som RUDELBACH siger. Den barnlige, blide Tone, f. Ex. i Julepsalmerne bærer maaske ikke saa højt som Kingos kraftige Vingeslag, men ad stille Veje, som Kilderne i

H. A. Brorsons Haandskrift.
Et i en Almanak fra 1760 indskrevet Vers.

Jorden, bringe de Læskelse til den fortørrede Sjæl. Vel ere de ikke fri for trættende Vidtløftighed og svækkende Gjentagelser; Citatet her ovenfor er i saa Henseende paradigmatisk for Brorsons som for Tidens øvrige Digtning, i hvilken en fortrinlig Enkelthed saa ofte taber sin Kraft paa Grund af Udmalingens Bredde; ogsaa dvæler Fantasien stundom for længe i de særlig pietistiske Forestillingers overspændte Kreds — men med Alt dette er der nok tilbage af en ægte Fromheds sande og ædle Udtryk. Vi nævne af »Troens rare Klenodie« de originale Psalmer »I denne søde Juletid«, »Den yndigste Rose er funden«, »Kom, Hjerte, tag dit Regne-Bræt«, »Ak, vidste Du, som gaaer i Syndsens Lænke«, »Jeg er rede til at bede«, »Jeg gaar i Fare, hvor jeg gaaer« med den fortræffelige Stigning i Strofernes Begyndelseslinier; af Oversættelserne:

»Idag er Naadens Tid«, »Nu Gud ske Lov, at Stunden er sød og blid oprunden«, o. fl.

Svanesang.

En anden Samling gudelige Sange udkom Aaret efter Brorsons Død under Navnet »Svanesangen«, udgiven af hans Søn, Stiftsprovst i Ribe BRODER BRORSON. De ere forfattede i Digterens sidste Levetid og vare nærmest bestemte til hans egen og hans Families indbyrdes Opbyggelse i Lidelsens Timer. Adskillige af disse Sange staa end højere end »Klenodiets« Psalmer, f. Ex. »Hvad er det godt at lande i Himlens søde Havn« og fremfor Alt den sublime Lyrik i Digtet:

Her vil ties,
her vil bies,
her vil bies, o svage Sind!
Vist skal Du hente, kun ved at vente,
kun ved at vente, vor Sommer ind.
Her vil ties, her vil bies,
her vil bies, o svage Sind!

Trange Tider
langsomt skrider,
langsomt skrider; det har den Art.
Dagene længes, Vinteren strenges,
Vinteren strenges, og det er svart.
Trange Tider langsomt skrider,
langsomt skrider; det har den Art.

Turteldue,
kom at skue,
kom at skue! Bag Gjærdet hist
der skal Du finde Forsommers Minde,
Forsommers Minde, alt grøn paa Kvist.
Turteldue, kom at skue,
kom at skue bag Gjærdet hist.

Eja, søde
Førstegrøde,
Førstegrøde af bliden Vaar.
Lad det nu fryse, lad mig nu gyse,
lad mig nu gyse. Det snart forgaaer.
Eja, søde Førstegrøde,
Førstegrøde af bliden Vaar.

Due, kunde
Du begrunde,
Du begrunde, hvad der nu skeer.
Kulden den svækkes, Blomsterne dækkes,
Blomsterne dækkes, jo mer det sneer.
Due, kunde Du begrunde,
Du begrunde, hvad der nu skeer.

Kom, min Due,
lad Dig skue,
lad Dig skue med Olieblad!
Se, nu er Stunden næsten oprunden,
næsten oprunden, som gjør Dig glad.
Kom, min Due, lad Dig skue,
lad Dig skue med Olieblad!

I »Psalmebog til Kirke- og Hus-Andagt« er der optaget 30 af Brorsons originale og omtrent ligesaa mange af hans oversatte Psalmer, tildels meget forandrede og betydelig forkortede. J. A. L. HOLM har udgivet de mange Gange oplagte »Psalmer og aandelige Sange«. Brorsons »Egne Psalmer og aandelige Sange« udgaves 1865 af L. R. TUXEN, ordnede efter Tidsfølgen og indledede med en Levnetsskildring og Forfatterkarakteristik. En ny Udgave af »Psalmer og aandelige Sange« besørgedes 1867 af P. A. ARLAUD.

»H. A. Brorsons Levnet« blev 1887 skrevet af A. D. JØRGENSEN. Se ogsaa JOHN HANSEN: »Hans Adolf Brorson og hans Brødre«, 1893.

Af Tidens mange Rimere — at kalde dem Digtere vilde være for ædel en Betegnelse — skulle nogle nævnes og i al Korthed karakteriseres. Konferensraad VILHELM HELT, Deputeret for Finanserne og Assessor i Kammerkollegiet, beundredes som Oversætter og Lejlighedsdigter, saa der efter hans Død kunde udgives en 246 Sider stor Samling af hans »curieuse poetiske Skrifter«, fremkaldt »efter hans Venners som efter andre Liebhaberes Forlængsel« 1732. J. H. SCHLEGEL betegner ham og dermed de fleste af Tidens øvrige Poeter træffende med de Ord: »Denne Digter maa have havt en overordenlig Lethed i at gjøre Vers, men den Kunst at slette ud, som er saa vigtig for hvo der vil skrive for Evigheden, synes han rigtignok ikke at have forstaaet«. De mest yndede Digte i Samlingen vare »Konemarkedet«, hvis Emne er taget fra Herodots Beretning om, at de smukke Piger, naar de skulde giftes, sattes til Auktion. de grimme til Licitation; »Rhodopes Giftermaal«, en lang Fortælling om en fattig Pige, hvis Dejlighed skaffede hende mange Bejlere af alle Stænder, indtil hun tilsidst blev gift med en Konge; endelig Satiren »*Aut insanit, aut versus facit*« (»Enten er han gal, eller han gjør Vers«), en bred og paa sine Steder meget plump Behandling af forskjellige Samfundstyper, f. Ex. den Gjerrige: Helt.

Den gamle Stakkel der, som i en fedtet Trøje
og revne Buxer gaaer, tænk dog, med hvad for Møje
han op paa Børsen gaaer, den arme gamle Mand,
at han med Kjøbmandsskab en Skilling vinde kan.

Han til sin Middagsmad slet intet Andet æder
end som en røget Sild, sit Brød dertil han væder
i Klaumands Skillingsøl; til Aftensmaaltid han
Tobak at tygge har, hvortil han drikker Vand.

Saamænd, han Aarsag har at spare og at spente!
Den Stakkel dog kun har tre Tønder Guld paa Rente
og ingen Børn dertil, han aldrig Kone tog,
fordi hans Armod til Husholdning ej forslog.

En kraftig, sund og dygtig Natur var THØGER REENBERG, født i Viborg 1656, Ejer af Ristrupgaard, som han drev i fyrretyve Aar med Kyndighed og Iver, Landsdommer i Jylland, Fader til Reenberg.

tolv Børn og endnu i sit sexogfirsindstyvende Aar ikke mere svækket af Alderen, end at han bevarede aandelig Modtagelighed indtil faa Dage før sin Død den 24. Juni 1742. Midt under hans mange praktiske Forretninger vedblev Poesien at have hans levende Interesse, og en Mængde Lejlighedsdigte, fremkaldte af Begivenheder i hans egen Familes og i hans talrige Venners Kreds, flød i Aarenes Løb fra hans smidige, letløbende Pen. Bording var hans danske, Horats, Juvenal og Boileau hans fremmede Forbilleder; Emnerne og Behandlingsmaaden valgte han efter de fremmede Mønstre, i Versform og Stil stræbte han at naa sin beundrede Forgænger. Langt fra Hovedstaden fulgte han opmærksomt den poetiske Litteraturs Gang, dens Fænomener stededes til Dom i hans klare Hoved, og »Forsamlingen paa Parnasso«, et af hans første større Digte, blev en kritisk Mønstring over Tidens Poeter, indledet med den bekjendte Hyldest til Mesteren:

Titelkobber til ›Poetiske Skrifter‹ 1769.

Siig, gode Bording! siig mig dog:
hvo lærte Dig at skrive?
at spænde hvert et Ord i Aag,
til Rim det skulde blive?
Naar jeg Dig seer saa mesterlig
din Digt at sammenbinde,
jeg slutte skal, at Rimet Dig
vil ret med Forsæt finde.
Det Dig saa vel fra Pennen gaaer,
Du digter ej saa fage,
jo Dig et Ord tilrede staaer
og tage vil sin Mage.

Digtets Indhold er en Drøm: efter Arrebos Død er der blevet en Plads ledig paa Parnasset; den skal bortgives til den, som overfor Apollo og Minerva kan dokumentere at være den habileste Poet. Aspiranterne melde sig nu en for en med deres Værker, men Ingen bestaaer Prøven. Den Karakteristik, der saaledes bliver Skribenterne tildel, ville vi se en Prøve paa i Dommen over Dorothea Engelbrektsdatter:

Med dette Svar gik han sin Vej. —
Strax efter kom en Kvinde
for Retten frem: hun uden Nej
vil Plads og Sæde vinde.
Og som hun var af dette Slags,
der artig kunde snakke,
hun tog til Ord og sagde strax:
Hr. Phøbus! tag tiltakke
med disse Vers! Jeg mener vel,
Du, som en billig Dommer,
skal kjende, jeg med Ret og Skjel
iblandt Poeter kommer.
En Times Tid jeg skrive kan
et hundred Vers tillige,
trods Kingo selv! Nej, ingen Mand
jeg kjender, jeg maa vige.
Mit Rygte saa hos Alle staaer:
omskjønt jeg er en Kvinde,
dog siges om mig: Hisset gaaer
den danske Poetinde. —
Holdt! svarte Phøbus, holdt! Hvorhen?
Lad Verset for sig tale.
Det sige skal, om Du est den,
som Du vil Dig afmale.
Det læstes op: endel han fandt,
hvorfor han hende roser,
men laster, at der var iblandt
selvgjorte danske Gloser.
Og, sagde han, med Billighed
Du est en Poetinde,
dog naaer Du ikke denne Sted,
som Arboe lod herinde.
Hun nejede. Men Phøbus bad,
hun ikke skulde glemme
at vare Kvindekjønnet ad:
omskjønt de havde Nemme,
dog skulde de vel vogte sig
fra Rim og Vers at skrive,
at Verden ikke latterlig
skal Spot med dennem drive.
At skrive Vers, at ride Hest,
i Krigen modig være,
det stedse sømmer Manden bedst,
er Kvinder ingen Ære.

»Forsamlingen paa Parnasso« kom mod Reenbergs Ønske ud i Verden i Manuskript og bragte en Del Bevægelse i litteraire Kredse, men ogsaa Opfordringer til Forfatteren om at blive ved, som han havde begyndt. Han lod da et andet færdigt Manuskript vandre ud blandt Venner: »*Ars poetica*« (»Digtekunsten«) med Anvisninger for Digtere, baade i rent ydre Henseende:

Sæt ikke tvende Stavelser
af samme Lyd tilhobe,
men nok, at de, hvor Rimet er,
en Ekko kunne raabe.
Og hvis Du samler uden Val
enslydende Vokaler,
dit eget Øre sige skal,
at Verset ilde taler.
Trochæus bør ej sættes der,
Iämbus sig tilskriver;
Poetens Sjæl Accenten er,
der Liv til Verset giver o. s. v.

og med Hensyn til en mere indre Ensartethed og Samstemning, som hvor Kunstlæreren med æsthetisk Frisind imødegaaer den Indvending, der var bleven fremsat mod den antike Mythologis Benyttelse som forargelig endog i verdslig Poesi:

Endel, jeg veed, er af det Sind,
de strengelig forbyde
at føre Juno, Pallas, ind,
med dennem Verset pryde.
Men jeg er ikke saa bigot,
jeg skulde mig indbilde
min Daab dermed at gjøre Spot,
min Kristendom at spilde.
Med lige Ret man ikke bør
et Skib Neptunum kalde,
og den, som i sit Vaaben føer
Fortunam, vil affalde;
sit Navn ej burde nogen Dag
af Thor og Odin bære,
var det Religionens Sag
og Hinder i Guds Ære.
Blandt Lilier og Tuliper
Blaamynte sees i Haven,
forlyster Øjet, skjøndt hun er
kun skadelig for Maven.

Jeg som Poet beskrive kan
Charontis Færge-Skøjte,
Neptuni Fork, en laadden Pan
at lege paa sin Fløjte,
at Mnemosyne Moder er
til Bogens ni Gudinder,
Saturnus Time-Glasset bær,
og Clotho Livet tvinder.
Men — er min Sang om Gud og Mand,
bort Jupiter og Venus!
Guds Ark og Dagon ikke kan
i eet Kapel forenes.
Da bør vor Sjæl, Guds Contrafej,
sin store Skaber mindes;
Poeters Hjerne-Guder ej
i Zion skulle findes.
Vi bør som Kristne vise Gud
vor Daabes Pagt og Stempel
og disse Hunde drives ud
af Helligdommens Tempel.

Beslægtede Emner har Reenberg behandlet i Digtene »Poesiens Opmuntring« og »Poesiens Vanskeligheder«. Han har endvidere givet poetiske Oversættelser af Phædri Fabler, omtrent hundrede i Tallet, samt af de tolv Fabler i Boursault's Skuespil »*Ésope à la Ville*«, efter en engelsk Oversættelse. Hans originale Smaaarbejder ere, som allerede sagt, næsten alle Lejlighedsdigte, let versificerede Bagateller med den Frihed i Tonen, deres personlige Bestemmelse tilsteder. Endnu lever vel i Nutidens Erindring Reenbergs

I et Vinhus jeg skal sige
mit Farvel og sættes ned,

og maaske i ældre Visebøger ogsaa hans anden Oversættelse af en Drikkevise, Urtypen for den filosofiske Begrundelse af Symposiet, senere fortsat af L. SAGENS »Diogenes vranten og stolt« og af CHR. RICHARDTS »Da Hegel engang laved Puns«:

Kommer, I Philosophister!
Smager denne klare Vin!
En Fantast, der Bacchus mister
for al Ciceros Latin!
Er og sandt:
Ingen fandt
stor Behag i Vand at drikke.
Aristoteles og ikke
var saa stor og slem Pedant.

Grækernes de store Vise
toge sig hver Morgenstund
udaf denne søde Spise.
Lærdom flød af deres Mund.
Plato med,
som man veed,
der han længe sig betænkte,
fandt i Glasset, han iskjænkte,
al sin Visdoms Hemlighed.

»Justitzraad og Landsdommer Tøger Reenbergs Poetiske Skrifter« udkom 1769 i to smukt udstyrede Bind med Fortale af P. KOFOD-ANCHER, Forfatterens Levnetsskildring samt Anmærkninger af LUXDORPH.

Sorterup.

Det Meste af JØRGEN SORTERUPS Digtning er af samme Tønde som Tidens øvrige Poeteri; kun eengang hæver han sig op over den flade Almindelighed og stiger da saa forunderlig højt, at hans Øjne skue ind i den sande Digtningens Sol, og dens Straaler falde endnu paa hans Vinger. Han blev født 1662 i en Landsby ved Slagelse og blev tredive Aar gammel Præst i Lyderslev ved Storeheddinge, ikke langt fra Hellested, i hvis Præstegaard gamle Peder Syv sad og syslede med sine danske Folkeviser og Sprogstudier. Sorterup havde de samme Interesser — han skrev en Afhandling om Guldhornene — og de to Præstemænd havde mange gode Timer sammen. Som Lejlighedsdigter kjende vi Sorterup fra hans Samling »Poetiske Smaa-Sager«, lutter Bagateller, Personalia uden almen Værdi i Form af Nytaarsønsker, Bindebreve, Æredigte o. s. v., ja endog saa ideforladte Emner som en Beskrivelse af alle de Egenskaber, der bør findes hos en i alle Maader fuldkommen og veldannet — Hest. Som Satiriker har han i et Par ikke stort heldigere Skrifter taget sin Samtids litteraire Forhold under Behandling: »*Cacoëthes Carminificum*« eller disse Tiders Rim-gjerrighed satiriskvis afmalt«, der nu idethøjeste kun har Betydning ved de Forfatternavne, det fremfører og giver en og anden oplysende Karakteristik af; det Bedste turde være den kortsluttede og ret sikre Betegnelse af tre Digtere i disse Linier:

Med saa stort et Lys forlente
os vor danske Arrebo,

at hans Lampe billig tjente
til vor mavre Pen at to.

Kingo skjænker os at drikke
af sit krydred Digtevæld,
saa at vi kan noksom ikke
undre paa hans Sanges Held.

Bordings lette Skrivemaade
sætter Fjedre paa vor Pen,
saa vi lader Gejsten raade,
hvor hun end vil hid og hen.

Den »Poetiske Skantze-Kurv«, 1709, er et polemisk Rimskrift, fremkaldt af en Kaldsfælles uheldige poetiske Forsøg og med den Opgave, at vise det danske Sprogs Skikkethed for Poesien; Sorterup udfolder en ikke ringe Virtuositet i Sprogdannelser og deres metriske Benyttelse, men det Hele er mere Kunstleri end Kunst.

Grundforskjellig fra den fade Lejlighedsdigter og den uvittige Polemiker er den Sorterup, der 1716 træder frem med de »Ny Heltesange om vores allernaadigste Herres og Konges Konning Friderich IVdes lykkelige Sejervindinger til Lands og Vands ved Guds Bistand erholdte Anno 1715«. Sorterup har her skiftet Stil, ikke blot i Forhold til sin egen tidligere Digtning, men ogsaa i Forhold til Heltedigtets sædvanlige Genre. I den versificerede Tilegnelse til de besungne Søhelte forudsætter han, at der vil møde ham Indsigelser for hans Afvigelse fra Traditionen:

Heltesange.

Du skulde sjunget om, hvor den treforked Herre
Neptunus har begyndt som Sprudehval at glo,
da han sin Bølgebov ej maatte mægtig være,
nu Mars den gjorde til sin Magtes Færgebro o. s. v.,

men han vil intet have at gjøre med det hedenske Gudeapparat: »til Herren Zebaoth mit Offer vil jeg føre«. Ikkedesmindre er der Rokoko nok tilbage i Sorterups Heltedigtning; den minder endnu i mange Træk om de bekjendte Billedfremstillinger af Krigsførere: en vældig Paryk paa det knejsende Hoved, den ene Skulder skjult under en bølgende, folderig Kaabe, den pantsrede højre Arm udstrakt med Feltherrestaven i Haanden og i Baggrunden Røgen fra de tordnende Kartover. Men paa den anden Side har Sorterup ved at gribe Folkevisetonen dæmpet hele denne Pomp, omsat den i ædlere, jevnere Udtryk og bragt den Folkets Øre nærmere end nogen anden pathetisk verdslig Digtning fra denne Tidsalder. Man vil ikke andetsteds i Paryktiden træffe paa en samtidig saa majestætisk og folkelig Klang som i disse Strofer om Landgangen paa Rygen:

Herr Sehsted har avlet en Søn under Ø,
de Svenske til Sorrig og Kvide;
han haver den Skjæbne, han aldrig skal dø
og aldrig sin Klædning opslide.
Af Herren er Sejren alene.

Hans Fødsel var blodig, hans Moder var Mand,
hans Amme var gloende Lue,
hans Vugge var vinget og gungred paa Vand,
al Verden det Foster skal skue.
Af Herren er Sejren alene.

Tre Konger stod Fadder, der Barnet kom frem,
ej alle med lige god Villie,
det flakked om Havet, dog landede hjem,
paa Rygen og Ruden at spille.
Af Herren er Sejren alene.

Den Sejer, Herr Sehsted for Rygen erholdt,
af Rygtet tog snelleste Vinger,
ej Fjeld er at finde saa stejl og saa stolt,
at den jo derover sig svinger.
Af Herren er Sejren alene.

Heltesangene ere fem i Tallet: om Flaadens Udrustning, om Gabels Sejrvindinger, om Rabes Sejr, om Landgangen paa Rygen og om Stralsunds Erobring. Versformen er i dem alle den samme. 1889 bleve de, med en Indledning, udgivne af P. RØNNING.

FREDERIK HORN (1708—81) var i sin første Ungdom en ret kvik Poet, som han senere blev en af Kjøbenhavns navnkundigste Højesteretsadvokater. Paavirket af Holberg udgav den kun toogtyve aarige Yngling under Navnet Frands Hansen, Drejer i Helsingør, et Par satiriske Skrifter: »*Somnium poeticum* eller en poetisk Drøm« og »Poesiens Misbrug« sammen med nogle andre Smaastykker. Heldigst er han, hvor hans Satire har et litterairt Objekt, som naar den raillerer med olddansk Stilfarve i moderne Poesi eller med sproglig Svulst og Unatur, f. Ex.: Horn.

En mener, han har gjort guldherligt Mesterstykke,
naar han et Vers med Ord, kunstdannede, kan smykke,
naar han grundtænkende et Ord kan kline ind,
som selvdigtdannes i hans Hovedhjernespind.
Ordsamlingskyndig Kløgt og pandebrydend' Tale
paa Sprogfordærver-Skik han penselnet kan male;

eller med den ubehjælpsomme poetiske Sprogform, der maa tage sin Tilflugt til Nødord og Omstillinger:

Jeg mon tilspørge Dig, som mon til Bryllup komme
med Skovox udi een og Vers i anden Lomme,
for hvad Du monne Dig i Verden give ud,
hvad Du i Lærdom mon tilbede for en Gud?
Du ej er for at gaa, men meget for at gange;
Du Roes vil ikke faae, men Du den monne fange.
Du sammenflikke mon en Slump Epitheta,
som sjelden sættes for, men gjerne bagest fra.
Som for Exempel: naar Du mon af En begjære,
han Dig ret som Poet skal Noget nu forære,
da skriver Du: o Mand, saa faver, gjæv og fin!
Lidt af Jer Godhed stor giv mig for Umag min!

Horn var en stor Beundrer af Holberg og har hyldet ham i en Apostrofe, hvoraf een Linie er naaet op til vore Dage — det er allerede store Ting:

Se med Forundring an den store danske Skriver,
den danske Pufendorf, den danske Grotius,
den anden Huitfeldt i vort Dannemarks Arkiver,
en dansk Ovidius, en dansk Virgilius.

Din Ligemand, om ej din Mester, Molière!
Mod Juvenalis en honnet Satyricus,
de Nordmænds største Zir, det danske Folkes Ære,
i Levnet og i Skrift en rar Philosophus.

Kort: det, som Cicero om Varro kunde sige,
at han latinske Sprog fik sat istand i Rom,
om denne siges kan: i dansk og norske Rige
det danske Sprog ved ham igjen paa Føde kom.

Wadskiær. En snurrig Patron af en Poet have vi for os i CHRISTIAN FREDERIK WADSKIÆR (1712—79). Hans Versemageri gjør et forfløjent, halvt forsorent Indtryk med sine skruede Indfald, sine gruopvækkende Ordspil, sine Flauser og Tvetydigheder, Alt præsenteret i en letglidende Form og med betydelig metrisk Færdighed. Af Person var Wadskiær derimod, efter hvad han selv bekjender, undertiden »saa trist og gnaven som Nogen«, »ligesaa alvorlig og stille i en fremmed Stue som snaksom og skjemtsom i min egen eller dog i fortrolige Venners Kreds«; og af hans Skrifters mange lærde Anmærkninger sees, at han var en paa en Mængde Omraader

velbevandret Mand, hjemme i forskjellige Videnskaber og Sprog, Længe varede det dog, inden han kunde blive befordret; han fik 100 Rdl. af Regeringen for at gaa Mønt- og Medaillekommissionen tilhaande og maatte forresten ernære sig som Avisskriver og Lejlighedsdigter. Paa Vers ansøgte han om forskjellige Embeder, først om at blive Notarius publicus i Kjøbenhavn:

Kingo Biskop, Bording Lektor,
Nordrup Præst og Falster Rektor,
Kyhn tillige Præst og Degn;
Schandrup blev en Herredsfoged.
Hver Poet er bleven Noget.
Ingen bleven er forlegn.

Wadskiær Himlens Hjælp anraaber
og til Kongens Naade haaber
allerunderdanigst, at
han for sine Skjaldresange
allernaadigst maa erlange
Kjøbenhavns Notariat.

Haabet glippede; han søgte da om at blive Toldembedsmand eller Herredsfoged eller Professor i Historie ved Sorø Akademi. Dette blev han 1747 paa Holbergs Anbefaling og fem Aar senere Professor i latinsk Filologi ved Kjøbenhavns Universitet, hvormed han forbandt Posten som Censor. Det var vel egenlig ikke Smagsdomme, han skulde afsige fra dette sit Dommersæde; men løjerligt seer det dog ud, og betegnende for Tiden er det, at just han, hvis Talent netop i saa paafaldende en Grad savnede Smagens Støtte, blev sat til Vogter over den danske Litteratur.

Hans udførligste poetiske Værk har en Titel, der ganske karakteriserer hans Skrivemaade og tillige er af en saadan Udførlighed, at den sparer os en yderligere Redegjørelse for Skriftets Indhold. Det er: »Poetisk Skueplads, aabnet paa det saa Kongelige som kostelige Christiansborgs Slotsplads, forestillende i trende Scenes de Kongelige danske Residence Slotte, saa mange af Historien og Antikviteten har været at opspore, med udførlige historiske Anmærkninger, befattende iblandt Andet en god Samling af forekommende højlovlige danske Kongers af den oldenborgske Stamme deres *Elogues* og korte *Panegyriques* hos fremmede og udlændiske Skribentere, og tillige en Forestilling af det danske Scepters Arveret for Souverainiteten, det itzige Højkongelige Huses Nedstigelse fra den gamle tapre og berømte sachsiske Konge Witekind den Store og Forvantskab med de gamle danske Konger, de danske Kongers Fortrin og Præeminence for alle andre i Europa, de gamle nordiske Kongers Rang indbyrdes og det danske Riges og Nations fordums Anseelse for de andre i Norden« etc. Skriftets

rimede Linier ere som en Slags Grundtext for en Uendelighed af lærde Noter og Digressioner, Parentheser i Parentheser og de mest heterogene Anekdoter; af samme Art er det senere Opus, fremkaldt af Grev Moltkes Nybygning paa Amalienborg: »Forandrings Skueplads paa Amalienborgs Lueplads eller den kjøbenhavnske Friederichstad i sin Opvæxt«. Bedst lærer man Wadskiær at kjende af det vidtløftige Kvad, han forfattede i Sorø i Anledning af Salvingen 1747 og gav Navnet »Poetiske Reflexioner fra den berømte Philosophiske Gang«. Et Par Strofer af dette sære Poem ville tilstrækkelig oplyse Arten af Wadskiærs Smagløshed saavelsom hans virkelige metriske Talent. Han skildrer altsaa Naturens Deltagelse i den forestaaende Højtid:

Solen har iført sin blankeste Kappe
og har bestiget sin prægtigste Vogn;
Hestenes Guld-Sko paa Skyerne klappe,
saa at det ryster i Stjernerop-Sogn;
Løberen, Phosphorus, forrest udi
sit gallonnerede Stats-Liveri
løber, saa Tungen ham hænger af Munden,
Dagen er kommen og Natten forsvunden.

Sørge-Aars-Natten for Salvingens Morgen
viger, den vaade, den Wolkenbruchs Nat,
da vi af Taarernes Støvregn i Sorgen
blødtes igjennem, ja svømmede plat,
for vor Indhimlede Dyre Monark,
Markmand i den af Dan nævnede Mark,
Salomon, ikke Salmoneus *) i Norden,
thi han lod Jupiter have sin Torden.

Regnen opholder, som strømmede ganske
Natten igjennem paa Krave og Kind,
thi var vel Nogen blandt Norske og Danske
saa Dovrefjeldisk og klippig af Sind,
at Sorgens Skyer for ham i hans Egn
ikke vemodigst udbraste i Regn?
Parcernes Anfald paa slige Monarker
Øjne omdanner til Kilder og Parker. — —

Prindsen, jeg spaaede, blev en Prindsesse,
men mig blev Spaadommen forud betalt;
Expedit Vates in Dania esse **),
Lønnen gaaer rigtig, gaaer Spaadommen galt,
Jeg for Prindsesser har største Respekt,
men mod en Kronprinds de ej holde Vægt.
Jeg paa Prindsessen har intet at sige,
gid vi kun havde en Kronprinds tillige!

En Legion af mindre Digtere forbigaa vi, for til Slutning at dvæle ved to Navne, der hævde sig en anselig Plads, den ene som Satiriker trods Holbergs Nærhed, den anden som Lyriker trods hans aandelige Sanges Sammenligning med Brorsons: CHRISTIAN FALSTER og AMBROSIUS STUB.

Falster. **Christian Falster** kom til Verden den 1. Januar 1690 i Branderslev Præstegaard paa Laaland. Hans Fader, der tidligere havde

*) Salmoneus, Konge i Elis, efterlignede med Metalbækner og Brande Zeus' Torden og Lynild og gjorde Fordring paa de Guden tilkommende Ofre, indtil Zeus dræbte ham med en Lynstraale.

**) Det betaler sig at være Spaamand i Danmark.

været Rektor paa Bornholm, døde fra ham i hans spæde Barndom, men Moderen sørgede med Omhu for hans Opdragelse, og atten Aar gammel blev han fra Latinskolen i Nykjøbing paa Falster dimitteret til Universitetet og bestod Examen med opsigtvækkende Dygtighed. Allerede Aaret efter blev han Hører ved den Skole,

CHRISTIAN FALSTER.
Efter Maleriet paa Universitetsbibliotheket.

han var udgaaet fra, og efter at have virket i denne Stilling i tre Aar, kaldtes han som Konrektor til Ribe, hvis Latinskole han kom til at staa i Spidsen for som Rektor i en Alder af toogtredive Aar, efterat han flere Gange havde afslaaet de ham i Udsigt stillede Professorpladser ved Universitetet. Han døde i sit Embede 1752 efter fyrretyve Aars Virksomhed ved Ribe Skole.

Falster var en fortrinlig Skolemand, under hvis Medvirkning og senere Styrelse Ribe Latinskole hævede sig fra en forsømt Tilstand til en af de ypperste i Landet, og med denne Evne til at lede og organisere forbandt han en sjelden Grad af humant Sindelag i Forholdet til sine Disciple, en alt Andet end hyppigt forekommende Skolemester-Egenskab i hine Tider; at en af hans Disciple blev hans første Biograf, vidner tydeligt nok om det Minde, han efterlod sig (JOH. HANSEN: »*De vita et rebus Chr. Falsteri commentariolus I—III.*«, 1769—70). Falster var desuden en af sin Tidsalders mest fremragende Filologer, højt anseet baade i Hjemmet og i Udlandet; hans Brevvexling med de navnkundigste Lærde opbevares som Haandskrift i Universitetsbiblioteket. I en Aarrække arbejdede han paa en Kommentar til den romerske Forfatter Aulus Gellius' »Attiske Nætter«, og en udgiven Prøve vandt stort Bifald i den lærde Verden ude og hjemme og spændte Forventningerne om Fortsættelsen; men denne kom aldrig, thi da Værket var færdigt, kunde Falster ingen Forlægger finde, skjøndt han ikke forlangte andet Honorar end tyve indbundne Friexemplarer.

Amoenitates phil.

Derimod udkom i Amsterdam i tre Bind hans »*Amoenitates philologicæ sive discursus varii*« (»Filologiske Behageligheder el. forskjellige Afhandlinger«), 1729—32, et aandfuldt, i et fortrinligt Sprog affattet Arbejde, hvis mangeartede Betragtninger yde en Mængde gode, ikke noksom paaagtede Bidrag til Tidens Historie og vise os deres Forfatter som en med Holberg nærbeslægtet Aand: den samme Paavisning af den blotte Lærdoms Ufrugtbarhed, naar den ikke anvendes i og paa Livet, den samme Hævden af Modersmaalets Betydning for Folk og Litteratur, det samme Frisind overfor Orthodoxiens Magtpaastande, men tillige den samme Underordnelse under de kristelige Grundanskuelser og den samme Bevidsthed om, at det ikke er ved kritisk Granskning, Troens Liv skal vindes; »hellere vil jeg vide for lidt«, siger Falster, »end være nyfigen, hellere være for tilbageholden end for paatrængende og ubesindig«. Emnerne, Betragtningsmaaden og Dommen falde nogenlunde sammen hos de to Moralister.

Her er det imidlertid fortrinsvis som dansk Digter, Falster skal omtales, som den samtidig med Holberg fremstaaende Satiriker, hvis danske Pen, ligesom Holbergs, synes først at have øvet sig paa Gjengivelsen af den romerske Samfundstegning, inden den

C. Falster.

Chr. Falsters Haandskrift.

En Strofe af den versificerede Supplik, han 1723 henvendte til Generallieutenant Palle Krag og Frue om Hjælp til Udbedring af den forfaldne Skolebygning (som 1727 afløstes af en ny). Originalmanuskriptet i den Rostgaardske Samling paa Universitetsbiblioteket Nr. 148 fol.

prøvede paa en Fremstilling af de nærmest liggende Fænomener. Ialtfald udkommer Falsters Oversættelse af Juvenals fjortende Satire, udført i samme Versform som hans egne originale Satirer, omtrent paa samme Tidspunkt som den første af disse, nemlig 1719, »Peder Paarses« Fødselsaar. Upaavirkede af hinanden sidde de to lærde Mænd, den ene i Rigets østligste, den anden i den fjerne vestlige By, og lade deres Samtids Forvendtheder drage forbi deres Blik; og ganske rigtigt! trods al Forskjel i Behandlingsmaaden er det de samme Emner, de Begge faae Øje paa: Tidernes »onde Optugtelse« i Almindelighed, Daarernes »alamodiske Leveregler«, »den daarlige udenlandske Rejse«, »den utidige Rangsyge«, for at nævne nogle af Titlerne paa den halve Snes af Falsters danske Satirer.

Hvad der savnes hos Falster, er Holbergs komiske Fylde, hans Rigdom paa kaade Indfald, hvis Latter skyller formildende hen over Indignationen. Hos Falster er det denne, der er Satirens Kilde, og den er ikke, som hos Holberg, forenet med en Opfattelsens Lystighed, der gjør selve Afstraffelsen til en festlig Moro for den Straffende som for Tilskuerne. Medens Holberg snart blev dramatisk Satiriker og fandt sit Forbillede i Plautus' frie Komik, bliver Falster staaende ved Juvenal og bevarer dennes didaktiske Methode i en alle Enkeltheder paavisende, noget skolemesteragtig tør satirisk Moraliseren med en dyb sædelig Forargelse som Baggrund. Saaledes f. Ex. i Anvisningerne for en Modedame:

Om I vil derfor være en
af dem, der er paa Moden,
da værer, som I havde Meen
paa Haanden og paa Foden.
Men synes Eder, at I gad
ej være dog saa mag'lig,
velan, da vil jeg sige, hvad
I skal bestille daglig.

Det Allerførste er, at I
om Formiddagen sover
til Klokken den er slagen ti
og tre Kvarteer derover.
Saa skal I smukt staa op igjen,
hvor højt I end kan trænge
til Søvn, for I om Aftenen
tilforen sad saa længe.

Fra Sengen skal I gaa til The,
for at betage Smagen
af Dampen og af Dunsterne
endnu fra anden Dagen,
for at fordrive Hidsighed
fra Mave, Mund og Lunge
og Dandsestøvet slukke ned
fra Eders tørre Tunge.

Hvad da? Saa skal der kaldes paa
Kathrine eller Mette,
til Eders Natbord ind at gaa,
paa Hovedet at sætte;
at tumle Spejlet hid og did,
at pudre og at snøre,
hvormed hun et Par Timers Tid
skal have nok at giøre

Holla! jeg glemte Morgenbøn;
den burde I erindre,
(I kunde en ret meget kjøn,
den Tid at I var mindre);
men kommer selv herom ihu
at spørge Eders Lige;
thi om de bruger Sligt endnu,
det skal jeg ikke sige.

Hvad mer? Om Eftermiddag skal
I bruge Kudsk og Tjener,
den hele Tid maa være fal
for Eders gode Venner.
Til Leg og Spil, til Tidsfordriv
er Aftenen bekvemmest,
den er som Dagens Sjæl og Liv
og allerangenemmest.

Flere Prøver ere unødvendige, thi Satirerne ere let tilgængelige; de udgaves 1840 af CHRISTEN THAARUP: »Christian Falsters Satirer med en Afhandling om Digterens Levnet og Skrifter«. Tidligere havde P. N. THORUP beskrevet Skolemandens Liv i »Blandede Efterr. om Ribe Kathedralskole« 1828.

En anakreontisk Lyriker midt i Paryktiden, en vagabonderende Digterskikkelse i Embedsfilisteriets Dage — dette Særsyn frembyder sig for os i **Ambrosius Stub,** Landsbyskrædderens Søn fra Gummerup ved Assens, født den 17. Maj 1705. Han kom i Odense Latinskole og sendtes derfra til Universitetet 1725. Det er kun Lidet, hvad vi vide om hans Ungdomstid. Han tog hverken Baccalaurgraden eller nogen Embedsexamen og har rimeligvis i større og mindre Tidsafsnit konditioneret som Huslærer, blandt Andet paa Fyn, hvor han 1735 blev gift, men begyndte sit omflakkende Liv, da han efter et Par Aars Ægteskab var bleven Enkemand; vi finde hans Spor i Ærøskjøbing, paa Langeland, paa nogle fynske Herregaarde og endelig paa Taasinge, hvor Oberstlieutenant og Kammerherre Niels Juel, en dygtig og begavet, men haard og brutal Jorddrot, der havde omgivet sig med et lille Hof af Sangere og Musikanter, Malere og Komedianter, førte et lystigt Liv paa Valdemarsslot. Her som andetsteds har Stub rimeligvis maattet gjøre Gavn for Føden som Skriver, Bibliothekar eller Musiklærer, men har tillige ved sit gode Hoved og sit Digtertalent gjort sig søgt som Deltager i Selskabeligheden. Paa en noget brat Maade skal, ifølge Traditionen, den taasingske Episode i Stubs Liv have taget Ende, efterat have varet i omtrent fire Aar, idet han paa Kammerherrens Bud blev af to haandfaste Karle kastet i en Baad og expederet over Sundet til Fyn. Hvorledes han herfra er naaet til Ribe, melder Krøniken intet om, men i den nævnte By tilbragte Stub sine sex sidste Leve-

Ambr. Stub.

aar, ernærende sig kummerligt som Skoleholder til sin Død den 15. Juli 1758.

Hvad der stiller Stubs lyriske Digtning saa højt over hele hans Samtids, er den ejendommelige Individualitet, der taler igjennem den, og den paafaldende Naturlighed, den skjønne Enfold og Ukunstlethed, hvormed den giver sig Røst. Næsten upaavirket af den klassiske Smag og dens Fordringer gaaer Stub sine egne Veje — bort fra Boghyldens Impulser og Anvisninger, ud i Mark og Skov, hvis stille Skjønhed griber ham med glad-vemodig Stemning og lægger ham det jevne naturbeskrivende Udtryk paa Tungen eller hæver ham op til Hymnens ædle, lovprisende Sprog; eller hjem til det muntre Symposium, hvor Vinens gode Gave besynges af et fornøjet Sind, med en i al sin Fattigdom sorgløst nydende Epikuræers Glæde over Livet, eller hvor det vingede Epigram svinger sig let og klingende fra Læbens Bue. Vi mindes aldrig om møjsomt studerede Mønstre, Alt kommer oprindeligt fra en oprindelig Digternatur; derfor har Sproget ejheller Efterligningens Usandhed i sig, men er i sit naturlige Valg af de nærmestliggende, ikke kunstfærdigt omskrivende, men ligefrem betegnende Ord og Udtryk paa eengang sandt og jevnt — Forløber for vor bedste lyriske Stil i langt senere Tider. Og den i al sin Fejlen og Farten elskværdige Personlighed, der viser sig bag Digtningen, adles ydermere derved, at den har elsket Sang og Musik, eftersom mange af Ambrosius Stubs Sange umiskjendelig ere blevne til som Melodi-Texter.

Naar vi tage Stubs spredte Liv og hele sorgløse Færd i Betragtning, er det højst rimeligt, at det kun er en Del af hans let henkastede Digtning, der er bleven reddet for os. Af hvad der er tilbage, kan omtrent Trediedelen henregnes til den religieuse Poesi — »gudelige Arier«, som de dengang kaldtes. Hertil høre Digtene om Kristi syv Ord paa Korset, »Jesu Samtale med Sjælen«, Arien:

Vore Dage
løbe fage
som en Pil i Luften frem;
Angest, Klage,
Nød og Plage
næsten altid følger dem.
En om Morgenen kan vandre
stærk og kraftig som en Eg,
Aftenen kan ham forandre
til at ligge død og bleg.

Intet Mægtigt,
Stort og Prægtigt
kan formilde Dødens Had;
naar den kalder,
Skjønhed falder
og forvisner som et Blad.
Den ej laer sig underkjøbe
af det gule Støv og Ler,
Arm og Rig maa begge løbe,
naar de Dødens Ansigt seer;

samt endelig den fortræffelige Sang om »Livet som en Sejlads« med Begyndelsen:

Hvad vindes ved Verdens vidtløftige Hav?
O, tusinde Farer i skummende Trav!
Man veed kun to Havne,
bekjendte af Navne:
den ene vor Vugge, den anden vor Grav —

og Slutningsstrofen:

Dit Forsyn, o Fader, det fører os hjem,
det styrer saa sikkert, hvor Søen er slem;
vor Gisning kan fejle,
hvor vi end vil sejle,
selv stævner vi mere tilbage end frem.

I de verdslige Digte møder os hyppigst en filosofisk Livsbetragtning, der skuer Verdens underlige Færd med Ro fra den Nøjsomhedens Hytte, der ligger lavt i Læ for Stormene. Digteren »lever jevnt fornøjet foruden store Ting«; han har ingen Ærgjerrighed efter udvortes Hæder:

Andre maa ret gjerne være
mer end jeg i Agt og Ære.
O, hvad hjælper Stand og Rang!
Hjelm og Skjold vil intet sige,
thi vi bliver alle lige,
naar vi gaaer al Verdens Gang.

Derfor tilraaber han de travlt higende Mennesker:

Hvad render I Verdens olympiske Gjække
paa Banen, da Kronen er intet bevendt?
Navnkundigheds Boble kan Tiden jo brække,
I vinder kuns Støvet, naar Løbet er endt —

og han finder et sikrere Palladium for Livslykken i sin tilbagetrukne Tarvelighed:

O Nøjsomhed, min Ære,
hvis Magt er din vel lig?
Ved Dig kan Ringhed være
ret agtet, glad og rig.
Forbliv min Vandrestav,
skriv siden paa min Grav:
her hviler en Lyksalig, trods Lykkens Laan og Krav.

Hans Sind elsker de stille Dyder: Oprigtighed, Bestandighed, hvad han kalder »Dyden« overhovedet, det Varige i Modsætning til Skjønhedens svindende Pragt. Uden at vende sig fra Verden i selvgod Menneskeforagt, finder dette Sind dog sin bedste Glæde i Betragtningen af Naturen. Digteren kan fordybe sig i Beskuelsen af den »dejlig Rosenknop« og have sin stille Glæde af at se, hvorlunde

de Blade gjør saamange
smaa Labyrinthers Gange.

Naar »den kjedsom Vinter gik sin Gang« og der er Vaarfornemmelser i Luften, vandrer han ud og frydes over det vaagnende Liv:

Ak se, hvor pyntet Solen gaaer,
med lange Straaler i sit Haar;
den varme Krands
er rette Kands (ɔ: er just tilpas)
for alle Ting, som nu maa gry
paany.
Det klare lyse Himmelblaa
er værd at kaste Øje paa;
se Fuglene i Flokketal,
i Luftens vide Sommersal
de holde snart hvert Øjeblik
Musik;
de kappes daglig to og to
at bygge, hvor de bedst kan bo:
her flyver en
jo med en Gren,
en anden sanker Haar og Straa
saa smaa.

Er Vandringen endt, vender Digterens Tanke sig fortrøstningsfuldt mod hele dette vaagnende Livs Ophav og betroer sin Skjæbne til det vise Forsyn, der holder ogsaa den i sin Haand:

Saa er da Himmel, Jord og Vand
opmuntret ved min Skabermand;
jeg gik omkring
blandt tusind Ting,
Guds Forsyn spores ved enhver
især.
Bekymret Sjæl, saa seer Du dog,
at Alting staaer i Herrens Bog!
Ihvor det gaaer, saa veed jeg grant,
mit Navn staaer tegnet deriblandt;
Gud kommer vist min Tarv ihu
endnu;
han rammer nok den rette Tid,
da Himlen den skal blive blid;
jeg tør maaske
vel faae at se
min Vinter blive til en Vaar
iaar.

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri Kjøbenhavn

P. HANSEN
ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

15
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

Stubs Lejlighedsviser og Smaavers føre atter Tanken hen paa de selskabelige Samkvem, han inddroges i, saaledes hans senere af Andre efterlignede Krambambuli-Vise »Lad Krig fornøje Potentater«, hans Improvisation til General Neuberg:

Vor Neubergs Bryst
har Mod og Lyst
at aabne Ærens Porte;
hans kloge Tinding blive graa,
hans hvide Orden blive blaa,
hans Fjender blive sorte!

hans i alle Datidens selskabelige Sammenkomster begejstret eftersungne Toast for Kongen:

Kongen opnaa snehvid Alder!
Tronen staa, til Verden falder!
Kronen blive Sønne-Arv!
Sværdet hvile! Pennen stride!
Ploven gaa og Kjølen glide!
O, saa fremmes hver Mands Tarv.

og hans (vistnok fra Tydsk oversatte) Vers ved et Aftenselskab i Ribe, altsaa fra Slutningen af hans Liv:

Vel født er vel en Trøst,
men bedre vel opdragen;
vel gift er Livets Lyst,
vel død er hele Sagen.

Stubs Sange vare i Alles Munde og vandrede fra Haand til Haand i Afskrifter; nogen fuldstændig Samling af dem besad han vel neppe engang selv, ialtfald har han i sin Beskedenhed aldrig tænkt paa nogen trykt Udgave af dem. Først tretten Aar efter hans Død udkom der en dog langtfra fuldstændig Samling, der endel Aar efter fulgtes af en ny, noget righoldigere, men ligesaa fejlfuld Udgave, besørget af A. Stubs Søn, som var Skoleholder i Fuglsbølle paa Langeland. Først i vore Dage tog »Samf. til d. danske Litt.s Fremme« Initiativet til en samlet kritisk Udgave af alle de Digte, der endnu med Rette kunde tillægges Stub; den fuldendtes 1851, indledet med en af Udgiveren, FR. BARFOD, med stor Flid samlet Biografi af Digteren; at denne Udgave senere er bleven oplagt et Par Gange, skyldes fornemmelig den uventede Interesse for den gamle Sanger, CHR. K. F. MOLBECHS Skuespil »Ambrosius« kaldte tillive.

Naar Holberg paa sine gamle Dage kastede Blikket omkring sig og betragtede det Samfund, i hvis Midte han havde levet saa længe, kunde han vel have Grund til at undres over den Forandring, der var foregaaet med det. Han giver da ogsaa denne Forbauselse

Luft, blandt Andet i Ep. 72, hvori han fremhæver, at den Periode, da man kunde rose det danske Folk for Bestandighed, maa betragtes som tilbagelagt og afløst af en anden, da Folkekarakteren bliver mere og mere engelsk, ja »erke-engelsk«, i sine paradoxe Omslag, idet den »hvert Aar ikke alene haver nye Tilbøjeligheder, men Lysterne og Inklinationerne gaa indtil Exces«. Som et af Exemplerne herpaa anfører Holberg, at de Danske »for kort Tid siden hørte ilde formedelst Efterladenhed i at skrive Bøger; nu derimod skjemter man med deres umaadelige Skrivesyge«.

Vilde Holberg efterspore Grunden til denne Forandring i Nationens Temperament, maatte han først og fremmest søge den hos sig selv. Det var ham, der havde givet Folket Smag for dansk Læsning, det var ham, der havde tilført den sygnende Litteratur nye Strømninger udenlandsfra og sat den offentlige Diskussion igang om Emner, der tidligere havde ligget den fjernt, trods deres store Betydning for det personlige Aandsliv. Han havde derved kaldt andre Penne frem til Forsøg paa litterair Gjerning og samtidig med at hævde Modersmaalet som det eneste naturlige Meddelelsesmiddel vendt Læseverdenens Blikke udefter mod de store Kulturbevægelser, hvilke den nu sluttede sig til med én ikke tidligere følt Interesse.

Særlig var det engelsk Litteratur og litteraire Institutioner, der paavirkede Tidsrummet henimod dets Slutning. Da Romanen brød igjennem herhjemme og — ligesom i vore Dage — for en Tidlang blev den mest yndede Digtform, var det et engelsk Exemplar, som gik i Spidsen: Richardson's »Pamela eller den belønnede Dyd«, oversat af LODDE 1743—46; thi vel var FÉNELONS »*Télémaque*« allerede sexten Aar tidligere bleven indlemmet i vor Litteratur som »Stats-Roman, hvilken under det eftertænkelige Levnets-Beskrivelse om Telemacho Ulyssis Søn forestiller, hvorledes Kongelige og Fyrstelige Prindser paa den artigste Maade til den retskafne Stats-Kunst og Sæders Lærdom ere at anføre og ledsage«; men da dette Værk har et snevrere pædagogisk Formaal, kunde det endnu ikke erobre saa almindeligt Terrain som den generelle, i Livsskildring formede Moraliseren i Richardson's Roman. Her som alle andre Steder tog den Samfundet med Storm og bragte selv de Modstræbende i Bevægelse, delende Publikum i lige ivrige Pamelister og Anti-Pamelister. Holberg og de, der med ham holdt paa Naturlig-

Romanen.

hed og sund Sands, indrømmede vel, at »Pamela« var fuld af gode Sentiments og viste Exempel paa Dyd og Ærlighed, men tog forøvrigt deres Forbehold. »Det Portrait, som gives paa et Fruentimmers Dejlighed,« hedder det i Fortalen til »Moralske Tanker«, »hendes Bryste, Taille, ja de mange Kysse og Karesser, som omtales, ere ikke saadanne Materialier, hvoraf man kan tage Texter til Prædikener« (i England var »Pamela« nemlig bleven anbefalet fra Prædikestolen). »Det Samme kan siges om de andre moralske Romaner; Karaktererne ere gemenligen saa outrerede, at de passe sig heller paa Engle end paa Mennesker; Alting er saa kvintessentieret og saa abstrakt, at Læseren istedenfor *bon sens* erhverver en urimelig Affektation. Man kan derfor ikke raade meget til saadanne Bøgers Læsning; thi det er Noget, som kan ikke alene gjøre En og Anden udi sær, men endog en hel Nation grimacieuse.« Anderledes lød Dommen fra Tilbedernes Skare, som det vil sees af et Par Brudstykker af samtidige Anmeldelser: »Dens Forfattere har gjort sig al den Umage, han har kundt, at vise os Mennesket eller snarere det menneskelige Hjerte paa alle Kanter, ja det synes og saa, som at han virkeligen har kigget ind i alle dets lønlige Tilbøjeligheder; thi han afmaler os Passionerne paa saa livagtig en Maade, at vi nødes til ogsaa engang at tænke paa os selv.« (Intet Nyt under Solen! Det lyder næsten som en Anmeldelse af en af vore Tiders »psykologiske« Romaner; til Gjengjæld er Themaet i det følgende Citat forskjelligt fra det, den nyeste Tid lægger Vægten paa). »Dyden er det Elskværdigste og Fortræffeligste iblandt alle Ting i Verden. Den er ogsaa det Bestandigste; alle andre Ting forgaa og opædes af Tidens Ælde, men Dydens Gjerninger blive ved; den Lampe, som er tændt ved Dydens Ild, udslukkes aldrig. O, hvad ere de kloge, som antænde den derved og følge dette Lys, saalænge de skal vandre paa denne Verdens mørke og vildsomme Stier. O, hvad ere især de Unge lyksalige, som da de i Begyndelsen af deres Pilgrimsfærd staa med Herkule paa en Korsvej, hvor Vellystens og Dydens Vej løber af, lade hin fare, som fører til Fordærvelse, og følge denne, som bringer dem lige ind i Ærens og Evighedens Tempel, ja tage denne vor dydige Pamela til Model i Gudsfrygt, Lydighed og Kjærlighed imod Øvrighed og Forældre, Kydskhed og andre kristelige Dyder, og derfor ved hendes Eventyrs flittige Læsning og Betragtning heller gjøre sig bekjendt

med hende end med Romanisternes og Poeternes forelskede Phillis, enten hun taler eller synger Dansk, Tydsk, Fransk, Spansk, Italiensk, Hollandsk, Engelsk, eller hvad for et Sprog det maatte være« — et Hib til den forudgaaede Tidsalders Smag for Hyrdepoesien. Det er Høg over Høg i Litteraturens som i enhver anden Verden.

Robinsonader.

Ligeledes fra England kom den første Impuls til den ROBINSON-Litteratur, der snart brød sig Vej i alle Lande og ogsaa fandt et Hjem i Danmark, til hvilket den hyppigst tog Vejen over Tydskland. Robinsonaderne vandt i den Grad almindelig Yndest, at driftige Forlæggere lod denne tillokkende Betegnelse trykke paa Titelbladet til Oversættelser af Bøger, som ikke havde det mindste med robinsonske Farter at gjøre eller endog vare skrevne længe forinden Defoe benyttede Alexander Selkirks Oplevelser til sin verdensberømte Roman; da der saaledes 1749 udgaves en Oversættelse af Le Sage's »Gil Blas«, introduceredes den med Tillægstitlen »den saakaldede spanske Robinson«. Et lignende fromt Bedrag er f. Ex. den af EILSCHOV saa skarpt kritiserede »Tyrkiske Robinson eller Prinds Eberhards af Westphalen, Eleonoras og Zulimas Kjærligheds- og Levnetsbeskrivelse«, til hvilken Forlæggeren, Boghandler F. C. Pelt, har knyttet følgende frimodige Forord: »Det hedder, at vi Forlæggere formedelst slette Bøgers Oplag fordærve den almindelige Smag. Men udentvivl er Livet mere værd end en god Smag. Synd at forlange, at vi skulde være saadanne Martyrer af god Smag, at vi derover gav Næringen op og gjorde Bekostning paa Skrifter, som Ingen uden et lidet Antal af Skjønsomme læste«. Paa dansk Forlag udkom desuden »den saakaldede svenske Robinson eller Gustav Landkrons, en svensk Herremands, forunderlige Livs- og sælsomme Levnetsbeskrivelse«, oversat af C. P. ROTHE, »Engellænder Berthold, den vidt berømte Robinson Crusoes nær Beslægtede, hans Liv og Levnet«, et Brudstykke af »den persiske Robinson«, »der nordische Robinson oder wunderbare Reise eines gebohrnen Normans Waldimar Ferdinand«, »der dånische Robinson oder die Reisen Niels Bygaard, eines gebohrnen Jütlanders«, »der isländische Robinson« og »der färöische Robinson«; fremdeles i Begyndelsen af det følgende Tidsrum »Adskillige Søfareres underlige Skjæbner, især Alberti Julii, en født Sachser, som i sit 18de Aar ved Skibbrud, selv 4de, blev kastet ind paa en gruelig Klippe og efter sammes Overstigelse

fandt det allerskjønneste Land« o. s. v. — L. SCHNABELS under den kortere Titel »Die Insel Felsenburg« bekjendte Roman, som et

»Robinson gaaer til Skibs og forlader Øen, hvor han over 28 Aar har været.«

Illustration til den første danske Oversættelse
af Defoe's »Robinson Crusoe« 1741.

Aarhundrede senere blev udgivet af L. TIECK og omskreves af OEHLENSCHLÄGER som »Øen i Sydhavet«. Selve Forbilledet for

alle disse Efterligninger, DANIEL DEFOE's Robinson, blev »for sin Ypperligheds Skyld« oversat paa Dansk 1741 som »Den Navnkundige Engellænder Robinson Crusoe Levnet og meget selsomme Skiebne«, udstyret med Illustrationer og tilegnet Kronprindsesse Lovise, der »som en engelsk Prindsesse har fremfor Andre Pretention paa bemeldte engelske Robinson, saavidt han er en Engellænder, og som en dansk Kronprindsesse, saavidt han nu har taget Borgerskab i Danmark«.

Spectatorer. Endelig forplantedes, skjøndt ogsaa ad Omveje, den engelske Spectator-Litteratur til Danmark og trivedes saa livligt, at det vel nærmest er dette Fænomen, der har fremkaldt Holbergs i den ovennævnte Epistel udtalte Forundring over Tidernes Foranderlighed. »En Tid lang vare vore studerende Personer befængede med en særdeles sælsom Sygdom, som bestod i at skrive Registere over Loven. Jeg kalder det en Sygdom og kand ikke andet end anse det som en Virkning af Luften, saasom Ingen kan begribe, hvad Motif man kunde have til at skrive saadan Mængde af Registere paa eengang, da man havde mere end nok udi et af dem. Efterat denne Svaghed havde udraset, begyndte Staden at vrimle af Spectatores, og det udi saadan Mængde, at Folk ikke kunde anse det uden største Forundring; og saasom denne Affekt fulgte strax paa den sidste store Comete, bildte Mange sig ind, at det var en Virkning af samme Himmeltegn: thi istedenfor at udenlands ethvert Rige eller Land kunde vise een Spectator, saa oprejsede sig deraf her een udi hvert Stadens Kvarteer, saa at man omsider regnede fast lige saa mange Spectatores som Vægtere. Til Lykke for det menneskelige Kjøn, som paa eengang af saamange blev anfægtet, geraadede disse Spectatores udi indbyrdes Krig med hinanden, hvilket svækkede deres Magt og gav Anledning til en almindelig Fred.«

Vil man danne sig en Forestilling om Emnerne og Behandlingsmaaden i de danske »Spectatores«, ligger ingen Sammenligning nærmere end den med Holbergs just samtidige »Moralske Tanker« eller de udførligste blandt »Epistlerne«; førstnævnte Værk blev da ogsaa udgivet i Holland som »de deensche Spectator«. Hvert Numer af et saadant periodisk Skrift indeholder et afsluttet eller til Gjenoptagelse forbeholdt Raisonnement over et og andet af Dagens Spørgsmaal, et religieust, videnskabeligt eller socialt Emne

(om Deismen, om Kjærlighed til Dyden, om Børneopdragelse, om den Wolf'ske Filosofi, om Modersmaalets Fortrinlighed, om lærd Pedanteri, om Videnskabsmænd og Haandværkere, om en Afgift af Laster, Bedragerier og Moder o. s. fr.). I Stilens beundringsværdige Forening af Lethed og Fynd naa de danske Spectatorer ikke deres engelske Forgængere, men staa til Gjengjæld betydeligt over den tunge og tørre Fremstilling hos de tydske Forbilleder, de nærmest havde for Øje.

Den egenlige Spectator-Litteratur begynder med Oversættelser, idet OLOF DALINS berømte »*Swänska Argus*« i Løbet af 1740 blev oversat Numer for Numer, medens der kort efter udkom en samlet Oversættelse i to Bind af ADDISONS »*Spectator*«. Den betydeligste danske Spectator grundedes af JØRGEN RIES, født 1717 Ries. i Helsingør, dimitteret 1736 fra Latinskolen i Nykjøbing paa Falster, theologisk Kandidat 1741, senere juridisk Kandidat og Højesteretsadvokat, men død allerede 1749, kun toogtredive Aar gammel. Som allerede hans akademiske Bane røber en ikke almindelig Begavelse, saaledes tillægges der ham ogsaa Forfatterskabet til et Par Komedier og adskillige Digte; af hans journalistiske Arbejder fremlyser der et afgjort stilistisk Talent, stillet i en klar Tankegangs og et usædvanligt personligt Mods Tjeneste. Og dog var det, efter hans Samtidiges Udsagn, kun for at tjene Brødet, at Ries slog ind paa Journalistiken. I Aarene 1744—45 udgav han i ugenlige Numre en Aargang af »Den Danske Spectator, samt Sande- og Gransknings-Mand«, udelukkende forfattet af ham selv, og paa samme Tid et versificeret Modskrift imod sit eget Blad: »Den Danske Anti-Spectator eller Een for Alle imod den Danske Sande-Mand«, 45 Numre paa to Kvartblade, det Halve af »Danske Spectators« Størrelse. Denne hele Opfindelse med Skrift og Modskrift fra en og samme Pen vidner jo om et livligt journalistisk Greb paa Tingene, og de nye Blade vakte da ogsaa megen Opsigt, især i Begyndelsen, saalænge Forfatteren kunde holde sig skjult og ægge den almindelige Nysgjerrighed; da man kom paa det Rene med, at denne kjække Tale og disse selvsikre Domme hidrørte fra en syvogtyveaarig ung Mand, forargedes man over den Fripostighed, hvormed han allerede i sit første Numer havde »udstedt sit Manifest og erklæret Krig imod sit Fædrenelands Laster«, ja endog truet med — om end kun undtagelsesvis —

at ville sigte til bestemte Personer, dog uden at nævne dem ved Navn, »saa at Ingen skal mærke, hvor Pilen træffer, uden Den, der bliver saaret; vil han ej prostituere sig selv og vise Sandheden i mit Morale, tier han stille og ændrer sine Fejl«.

I religieus Henseende staaer Ries omtrent paa samme Standpunkt som Holberg, maaske en Smule yderligere. Fritænker er han ikke; tvertimod angriber han jevnlig de »spirituelle Frigejster«, som ønske Religion og Gudsdyrkelse afskaffet. »I min Religion tager jeg intet Parti, men lader den dependere af de aabenbarede Sandheder, intet bekymrende mig om Navn af noget Menneske, men om Religionens egenlige og sande Essentialiteter, hvilket viser, at jeg er ingen Indifferentist.« Men disse »Essentialiteter«, mener han, bør ikke unddrages Fornuftens Prøvelse: »saa vist som vi ikke ere nogle døde Machiner, men fornuftige Skabninger, saavist bliver det ogsaa vor Skyldighed at gjøre os overbeviste om Sandheden i det, som vi bekjende os at tro.« Paa dette Omraade falder Moralfilosofens Virksomhed; hans verdslige Moraliseren drejer sig for en Del om de samme Emner som Præstens Moraliseren paa Prædikestolen; kun Behandlingsmaaden er en anden, men den fører ikke bort fra Gud. En Moralfilosof »har ej saa høje Tanker om sit Arbejde, at han skulde agte det istand til at forbedre det Indvortes i Mennesket tilgrunde, hvortil han selv tilstaaer, naar han er en Kristen, behøves en højere Kraft; han søger med sit Værk at gjøre de fornuftige Indbyggere i Verden ikke til Kristne, men til Mennesker og Borgere; det er ej hans Sag, direkte at vise dem Vejen til et Gode efter dette Liv, men alene at anføre dem til rettelig at betjene sig af Naturens Lys.«

Ries skimter alt her det kommende Tidsrums Idealer. Ligeledes i Betragtningen af den sociale Tilstand er han forud for sin Tid, gjennemtrængt af den humane Aand, der først senere brød alment igjennem. Han staaer paa den ringe Mands Side, paataler Undertrykkelse og Uretfærdighed, hentyder til Misbrug, som burde afskaffes, hævder Ligheden mellem Menneskene til Trods for Fødselsvilkaarenes Forskjellighed, ja giver sig endog ikast med Censuren. At »Spectator« ved en saadan Optræden maatte saare til mange Sider, er forstaaeligt, og Ries fandt vel mere end eengang under sin Forfattervirksomhed Føje til at udbryde i de bittert-vittige Ord, han har ladet sin »Antispectator sige:

Hvad har at gjøre vel i vores Land Fornuft?
Den inficerer kun den rene danske Luft.

Som Prøve paa Tonen i »Spectators« satiriske Stykker hidsættes her et lille Uddrag af

Den Danske Spectator.

No. 4.

Udgivet den 5. Junii 1744.

Sælges udi E. H. Berlings Bogtrykkerie for 2. Skilling.

. . . Jeg veed vel, at Mange anse Fruentimmeret som blotte Zirater for en Nation og dømme dem ubekvemme til at opvarte *publique* Betjeninger, men at jeg ej skal tale om, at Naturen har ej mere nægtet dem en sund Fornuft end Mandkjønnet, og der muligt findes mange Hustruer, som med større Klogskab kunde beklæde et Embede end deres Mænd, saa findes dog mange Ting, i hvilke Fruentimmer bør vise sig active og ikke lidet kan gjøre til et Riges Velgaaende. Jeg vil alene nævne en fornuftig og vel indrettet Økonomi, der til største Del beroer paa Fruentimmerets Direction, og Enhver veed, hvad Fordel et Land kan have, hvor man kan finde mange og gode Husholdere, saa at den Kunst, vel at forestaa et Hus, bør efter Dyd og *Piété* være en Hoved-Lektion for et Fruentimmer. Men lader os besøge de fleste Huse her i Staden, lader os tage med os en klog Dame, der vel er øvet i Kunsten; skulde Jomfruerne gjøre Regnskab for deres Fremgang i denne Science, frygter jeg, at de fleste vilde blive rejicerede. Sempronia er en Dotter af Fulvia, der overalt er renommeret som en Dame af høje Qualiteter og især med Berømmelse omtales af de Fleste for sin ugemene Lykke i at opdrage sine Børn. Hun havde havt den Skjæbne, at hendes Mand efterlod hende med mange Børn, og da hun ved at gjøre dem alle yndige og forbedre ved Kunst, hvad Naturen havde været skjødesløs i at danne, havde sat sin Mand i en temmelig *Debit*, maatte hun efter hans Død lade Kreditorerne tage tiltakke med hans Navn, der stod antegnet i deres Bøger, for en Summa, der ej kunde betales. Nu er hun en reputerlig Enke og bør gjøre sig Flid for at se Sempronia, sin ældste Dotter, forsynet med en god Mand; hun stræber derfor at give hende en god Optugtelse, hun holder hende hver Dag i *Exercitie*, hun munstrer hendes Ben, hendes Ansigt, Hænder og Gebærder; hun viser hende, hvorledes hun skal føre sine Fødder, naar hun vil have Ord for at gaa vel. Hun tager hende ofte ved Haanden, for at gjøre en Promenade i Haugen, hvor en Mængde af begge Kjøn plejer at samles; der har hun sit ene Observatorium, der skal hun examinere, hvo der fører sin Person bedst, hvad Façon af de laante Haar er den kjønneste, hvorledes en dejlig Jomfru komporterer sig, naar hun gaaer imellem tvende *Cavalliers*, om det ogsaa er efter *Bienséance* at gaa med oprakte Halse og gjøre korte Skridt, om de andre *Distinctions* Jomfruer anseer Personerne af det andet Kjøn med en fier Mine, om hun og kan imitere saa tvungen en Koldsindighed og give de unge

Messieurs en Ide om en priselig Kydskhed; om det ikke er Moden at vende Øjet fra en Jean de France og kaste det paa et nøgen Postament. Det andet Observatorium, hvor Sempronia ogsaa skal lære at leve og blive en vel optugtet Jomfru, er Kirken; den søger hun idelig, og der bliver det hendes Sag at tage alle Ting med muligste Akkuratesse i Øjesyn, for at aflægge rigtig Regnskab ved Bordet, naar hendes Mama examinerer, hvad hun har lært; hun maa da færdig kunne sige, i hvad Habit den eller den Dame saaes, hvad Forandringer man nu bruger paa Kaaber og Skjørter, om og de andre Stands Jomfruer ere lokkede eller de betjene sig af et simple Sæt, i hvormange Sløjfer de lægge deres Baand, om de paa Hovedet præsentere tvende Horn, som et slet Omen for den tilkommende Bejlere, eller de forestille en Rose etc. I disse og andre Fruentimmer Qvaliteter maa Sempronia øve sig, og har hun ved idelig Exercitie bragt sin Kunst til den Fuldkommenhed, at hun passerer overalt i Staden for en Jomfru af det dydige Slags. Hendes Nabo-Jomfru lægger Vind paa samme Kunst og i offentlige Samlinger ansees som Dyden selv; men naar disse tvende Søstre finde sig alene, undse de sig ikke at aabne for hinanden deres Hjerte; de beklage, at de hidindtil forgjæves have gjort sig Umage for at drage de Forsigtige i Snaren, ja de overlægge deres Raad, hvorledes de skulle give de Passioner Satisfaktion, som deres Mødre aldrig have formanet dem at bestride; de røbe altsaa, at de vel have lært at føre et efter Tidernes *Gout* kjønt Væsen og have studeret den Kunst, ved en yndig *Comportement* at indtage, om muligt er, deres Hjerter, der gaa i Blinde og antage Skygger for Legemer, men give ogsaa tilkjende, at de veed paa ingen Maade at faae Sejer over de opstigende Lyster og ej ere underviste i de Ting, der kan forbedre Sindet, at jeg ej skal tale om det, der angaaer en god Husholdning. Jeg for min Part misunder vel ikke det dejlige Kjøn deres Færdighed i at forstille sig, jeg tilstaaer, at man maa ej være altfor filosofisk i sine Raisonnements over deres Opførsel, jeg *accorderer* dem gjerne en Frihed til at pynte og kunstle paa deres Skabning; jeg siger alene, at disse *Meteora* eller Vejr-Lys ikke ere mægtige ved alle Ophævelser og Lydighed imod det Parisiske Mode-Fakultet at sætte mig eller Nogen i Brand, der ikke lader sig bedrage af *Apparence*, og omendskjøndt jeg er ingen Hadere af Kjønnet i Almindelighed, saa troer jeg dog, at Danmark skulde blive meget fattig paa Piger, førend jeg resolverede at indgaa nogen Alliance med det Fruentimmer, der kunde være fød og opdragen i Hovedstaden; thi om jeg maa tilstaa, at iblandt saa stor Mængde kan findes Nogle, der ej alene have en skjøn, men og god Opdragelse, saa vilde det dog blive vanskeligt at finde saa rare Fugle, og jeg maatte muligt lede saalænge efter Den, der kunde gjøre mit Liv fornøjeligt, at hun tilsidst, om hun fandtes, ikke kunde være fornøjet med mig . . .

Lundhoff. Som en Slags filosofisk Kommentar til Ries's »Spectator« udgav Mag. ANDR. LUNDHOFF »Den danske Spectators Philosophiske Spectator«. Lundhoff var en begejstret Tilhænger af Wolfs Filosofi og den Første, der behandlede den herhjemme. Han efterlignede sin store Lærers »demonstrative Methode« og agtede, overensstemmende med den, at gjennemgaa »Spectator« Numer for Numer, veje dens fra Erfaringen udgaaende Raisonnementer paa Tænkningens Vægtskaal og behandle filosofisk, hvad

»Spectator« behandlede satirisk. Meningen var god, men Methoden lidet praktisk; Publikum vilde ikke drøfte om igjen i en tør og tung Demonstration, hvad det nys havde tilegnet sig i en let og tiltalende Fremstilling; det gav »Antispectator« Ret i dens Bemærkning:

> Med det, som sinderigt skal skrives, kan man ej
> gaa frem paa nogen streng og mathematisk Vej,

og Bladet slumrede ind efter sit ottende Numer, i hvilket det kun var naaet til »Spectator« Nr. 4. »Antispectator« hoverede over dets Bortgang og havde overhovedet — som det humoristiske Supplement til »Spectator« — gjort sig lystig over det hele Foretagende, skjøndt dette ikke var udgaaet fra noget fjendtligt Sindelag. Den hæderlige Lundhoffs Tilhængere harmedes over denne overmodige Behandling, og nogle af dem traadte i Skranken for ham, saaledes den unge Student og Digter JACOB GRAAH i »Lærde Tidender«. En vægtigere og tillige smidigere Modstander fandt Ries i Normanden GERHARD TRESCHOV, Præst i Birkerød, der med Finhed gjorde ham opmærksom paa, at vel er Autoritetstroen ikke at anbefale, men at der dog gives en endnu farligere Tro, nemlig den overdrevne Tro paa sig selv, i hvilken han finder den rette Aarsag til de separate Meninger, hvoraf Deisme og Fritænkeri udspringe.

Adskillige andre periodiske Skrifter havde en saa stakket Levetid, at det kan være tilstrækkeligt at nævne de to vigtigste af dem: RIES's »Politiske Tilskuer« og F. C. EILSCHOVS »Philosophiske, Historiske og Oeconomiske Skrifter«. Derimod maa som mærkelige journalistiske Fænomener nævnes to i Kjøbenhavn udkommende Ugeblade, der skreves paa fremmede Sprog og af Udlændinge. Det ene er »Der Fremde«, hvis anonyme Udgiver var den femogtyveaarige, som dramatisk Forfatter allerede fordelagtigt bekjendte Tydsker JOHANN ELIAS SCHLEGEL, der var kommen Schlegel. til Kjøbenhavn som Privatsekretair hos den sachsiske Minister, et lyst Hoved, der med livlig Interesse satte sig ind i danske Forhold, vandt Holbergs Yndest og af ham anbefaledes til Professor i nyere Historie og Statsret i Sorø, hvor han døde allerede 1749, kun enogtredive Aar gammel. »Der Fremde« viser Schlegel fra en højst elskværdig Side, fri for alt det anmassende Væsen, der saa ofte klæbede ved de indvandrede Tydskere, og som Schlegel

baade havde Øje for og Billighedsfølelse nok til at dadle. Med fin Forstaaelse af sin allerede i Ugebladets Titel betegnede Stilling i Samfundet afholder Schlegel sig fra at komme ind paa de indgribende sociale Spørgsmaal eller de mere fremtrædende Lyder, der kunde skæmme Nationen; han veed, at man kun nødig seer en Fremmed indblande sig i saadanne væsenlige Afgjørelser, og holder sig derfor med sikker Takt til Smaatrækkene, de mere ligegyldige Egenheder, hvilke han, i god Overensstemmelse med Emnet, behandler i en let spøgende Tone, med Vid og Selvironi, altid med Verdensmandens høflige Indrømmelse af den mulige Ensidighed eller mangelfulde Opfattelse, der kan præge Dommen. De pikante og elegante Raillerier i »Der Fremde« ere højst forskjellige fra »Spectators« spartanske Moraliseren; Holberg havde sin Glæde af at se Alvorsmændenes Indignation behændig blottet i dens stundom forlorne Barskhed, og Mange vilde vide, at han havde en Finger med i Spillet, da Ugebladet bragte en meget vellykket persiflerende Fremstilling af Gangen i den Langebek-Pontoppidanske Sag (S. 130), en Artikel, som vakte almindelig Opsigt og antages at have været medvirkende til Ugeskriftets Ophør efter et Aars Tilværelse.

Beaumelle. Ikke saa yndet som Publicist var L. A. de la BEAUMELLE, der 1748—50 udgav »*La Spectatrice Danoise ou l'Aspasie moderne*«. Ogsaa han var en ganske ung Mand, der kun i nogle faa Aar opholdt sig i Danmark som Huslærer i en fornem Familie; efter sin Tilbagekomst til Frankrig blev han bekjendt som Offer for Voltaires bitre Had, der to Gange skaffede ham i Bastillen; han døde 1773, syvogfyrretyve Aar gammel. I Modsætning til Schlegel anlægger Beaumelle den overlegne Udlændings store Maalestok paa det Land, han gjæster, og finder det Meste pygmæisk smaat, abderitisk taabeligt. »Ingen kunde begribe,« siger Holberg i Ep. 478, »hvorledes Den, der kun en kort Tid havde været udi Danmark og intet forstod af Landets Sprog, turde understaa sig at censurere Fejl blandt alle vore Stænder, saavel høje som lave.« Hvad der stødte Holberg, maatte end mere forarge det almindelige Publikum, og det hvad enten »Spectatricens« Satire med fuld Føje valgte sig saadanne Emner som Rangsygen og Lakaj-Avancementet, eller den temmelig haanende gik ud over den videnskabelige, overhovedet den aandelige Tilstand i Danmark, der betegnedes som saare gun-

stigt stillet i Henseende til at erhverve sig Udmærkelse — eftersom det endnu ikke havde udmærket sig i Noget. Beaumelle roser vel Sproget, som han dog neppe havde synderlig Indsigt i, men »Kunsten at skrive er ikke mere almindelig iblandt os end Kunsten at kritisere«. I mange Bemærkninger havde han Ret, men Tonen i dem stødte fra; dertil kom hans hensynsløse Levnet, de lascive Fortællinger, han krydrede Ugebladet med, og den demokratiske Ensidighed, hvormed han — en Forløber for den kommende Tids Tendenser — vilde hævde Ligheden mellem Samfundsklasserne ved at drage de øvre Lag ned og forherlige de lavere.

Spectator-Litteraturen er udførlig behandlet i P. M. STOLPES »Dagspressen i Danmark« IV., hvortil her henvises.

Det Foregaaende har givet os et Par flygtige Exempler paa, at Forretningsforholdene i Boghandelen just ikke vare de mest glimrende: Falster kunde trods sine saare beskedne Honorarfordringer ikke finde nogen Forlægger til sin Gellius, og Boghandler Pelt erklærede i Fortalen til »den tyrkiske Robinson« meget praktisk, at Livet er mere værd end en god Smag, og at Ingen kan forlange, man skal gjøre sig til Martyr, for at have gode Bøger paa Forlag. Disse to Kjendsgjerninger belyse ganske godt Forholdene i Boghandlerverdenen. Efterat den danske Adels Magt var bleven knækket, havde de lærde Forfattere slettere Vilkaar at virke under end nogensinde før: der fandtes ikke længer rige Mæcener, der i Følelsen af, at Adel forpligter, lod Litteraturens Fremme ligge sig paa Sinde og modtog Forfatternes Tak herfor i veltalende Tilegnelser. Paa den anden Side var Læselysten i stærk Tiltagen; et Vidnesbyrd herom er Oprettelsen af det første Lejebibliothek i Kjøbenhavn, WENNIGHAUSENS, der daglig udlejede et meget betydeligt Antal Bind mod et Vederlag af en Skilling om Dagen. Som det ikke var den bedste Litteratur, han fyldte sit Bibliothek med, saaledes var det ejheller de bedste Bøger, som Forlæggerne sikrest saae deres Regning ved at udgive; Arianke Bogtrykkers taler som det kyndige Fagmenneske, hvor hun giver

den Bemærkning tilbedste i Barselstuen: »Naar vi kan sælge 4000 Viser, kan vi ikke sælge 200 gode Bøger«. Det var, foruden de mest yndede, hyppigt oplagte gudelige Skrifter, Eventyr, Smaahistorier og Romanoversættelser, som dannede det bedst afsættelige Forlag. Hermed stemmer det imidlertid meget godt, at Holberg samlede Formue ved sine Skrifter; han var saa omtrent den eneste blandt de gode Forfattere, der forstod at vinde det store Publikum ved en let læselig, paa eengang belærende og underholdende Fremstilling, og hans Værkers betydelige Afsætning vidner saaledes om, at Læseverdenen ingenlunde vragede sund og nærende Føde, naar den kunde komme over den. Om Indtægterne af sine Skrifter taler Holberg med den forsigtige Tilbageholdenhed, som gjerne er egen for virkelige Rigmænd. »Jeg nægter ikke, at jeg ved mine Skrifter jo Noget haver vundet, men det er ikke nær saa Meget, som Folk forestiller sig,« siger han i Ep. 447 og tilføjer: »Ja, jeg tør sige, at en eneste liden Bog, kaldet den Bedendes Kjæde, og Müllers Postil have givet flere Renter end alle mine Skrifter.« »Dog haver jeg ingen Aarsag at besværge mig,« hedder det fremdeles i de »Moralske Tanker«, »thi Mange have skrevet med større Kapacitet, men havt mindre Lykke.«

Holberg var jo selv en af sin Tids ret betydelige Forlæggere, forsaavidt som han udgav en stor Del af sine Skrifter paa egen Bekostning og selv besørgede deres Forhandling. Han havde sin Kommissionair i Norge, og han er efter eget Sigende Den, der har »givet Anledning til Prænumerationens Indførsel her udi Landet«, en følgerig Foranstaltning, der meget lettede Udgivelsen af adskillige Skrifter ved at skaffe Omkostningerne ved deres Trykning tilveje allerede forinden dennes Paabegyndelse eller i Løbet af den; »hvad som haver tilvejebragt den store Mængde Skribenter i vor Tid«, siger Holberg i »Moralske Tanker« endel Aar senere, »er den Invention med Prænumerationer, hvilke have taget saadan Overhaand, at lærde Societeter have faaet Anseelse af Vexel Banker og Kjøbmænds-Contors, hvor Lagie betales forud«. Prænumerations-Systemet tabte imidlertid Publikums Tillid i Aarenes Løb paa Grund af Forlæggernes Mangel paa Ordholdenhed; det forekom endog, at Værker, paa hvilke der var indbetalt Prænumeration, aldrig saae Dagens Lys, ikke at tale om det

meget Almindelige, at Udstyrelsen langtfra svarede til, hvad de var lovet.

For nogle af sine senere Skrifters Vedkommende traadte Holberg i Forbindelse med det unge og driftige Firma JACOB PREUSS, hvis Forretning var saare betydelig efter den Tids Vilkaar, eftersom Bogladens Indhold og Bogtrykkeriets Inventarium ansloges til over fyrretyvetusind Rigsdalers Værdi. Hos Preuss udkom anden Udgave af Kirkehistorien, og da han fik Nys om, at Holberg havde Manuskriptet til »Niels Klim« liggende i sin Pult, helmede han ikke, før Forfatteren overlod ham det til Udgivelse. Den latinske Original udkom da paa Jacob Preuss' Forlag i »Kjøbenhavn og Leipzig«; han bekostede endvidere en tydsk og en fransk Udgave og stod just i Begreb med at lade Skriftet fremkomme ogsaa paa Dansk, da hans Forretning — for stort anlagt efter vore Forhold — maatte standse og han selv rømme af Landet.

Som større Boghandlerfirmaer — bestaaende paa et noget senere Tidspunkt, men adskillige af dem forekommende som Forlagsnavne ogsaa i den her behandlede Periode — nævner C. NYROP (»Bogh. Hist.« I.): paa Børsen MUMME, PELT, J. G. ROTHE, Mdm. ROTHE & PROFT; paa St. Kjøbmagergade J. B. ACKERMANN; paa Kongensnytorv PIERRE STEINMANN og CLAUDE PHILIBERT, Byens største, men ogsaa dyreste Boglade, samt Vaisenhusets Boghandel paa Nytorv. Forsyningen med fremmed Litteratur fandt udelukkende Sted over Leipzig, men det var nu ej længer de fremmede Boghandlere, som gjæstede Kjøbenhavn for at søge deres Forlag afsat — det var de større kjøbenhavnske Firmaer, som besøgte Leipziger-Messen, for at gjøre deres Udvalg.

En herostratisk Udødelighed har Holberg skaffet Bogtrykkeren og »Forlæggeren« POUL PHØNIXBERG, der havde arbejdet for Holberg, men snart fandt det mere indbringende at lade Holberg arbejde for sig, idet han eftertrykte de to første Bind af Komedierne. Deres Forfatter tilegnede ham derfor ironisk tredie Bind af sin egen Udgave, »for at lade se den Estime, jeg derudover har fattet for hans Person«. — »Vel er sandt, Højtærede Seign. Phønixberg! at jeg ved denne hans Assistance og Tjenstfærdighed befinder mig ikke synderlig vel, helst saasom jeg har til 800 Exemplarer af bemeldte 2 Tomer paa Halsen, hvoraf jeg fast ingen har kunnet sælge mere, siden hans Eftertrykning er skeet, saa jeg derudover,

hvor liden Erfaring jeg har udi Arithmetica, dog strax har kunnet udregne mig en *Banqueroute* paa 3 til 400 Slettedaler, Vel er ogsaa sandt, at der findes mange onde Mennesker, der lægger ham saadant til Last, raisonnerende saaledes: Autor har undet ham Arbejde og betalt ham rigtig derfor; Autor har aldeles Intet for sit store Arbejde og mange Aars Sved end den liden Fordel, Debiten paa hans Bøger kan give; Seign. Phønixberg har selv, saavel ved Eder som ved skrevne Reverser, forbundet sig ikke at eftertrykke hans Skrifter, og andet saadant Sliddersladder, som jeg haaber han, som en fornuftig og velstuderet Mand (der har ladet se sin Dygtighed i at komponere selv adskillige smukke Vers og lærde Viser, som daglig sjunges af smukke gamle Matroner udi de smaa Gader med stor Andagt) ikke lægger paa Hjerte. Det er ikke Umagen værd at svare til saadan Snak.« Langtfra at ønske ham noget Ondt, vil Holberg heller berømme ham for hans Hurtighed og ønske, »at ligesom den Fugl Phønix (som han har den Ære at være opkaldt efter) lever paa eet Sted udi tusinde Aar, indtil den mæt udaf Livet opbrænder sig selv, saa og disse eftertrykte Skrifter maa leve og blive liggende ubeskaarne i hans Boglade, indtil de mætte af Livet maa Vulcano vorde opofret«. En Efterskrift tilføjer ganske tørt: »Ifald Sr. Phønixberg skulde finde for godt at eftertrykke oftere mine Skrifter, saa vil jeg venligst bede, at han har selv et Øje med Korrekturen; thi de tvende Tomer ere vel akkurate nok, men der er dog mesten en Vildelse i hver Linie.«

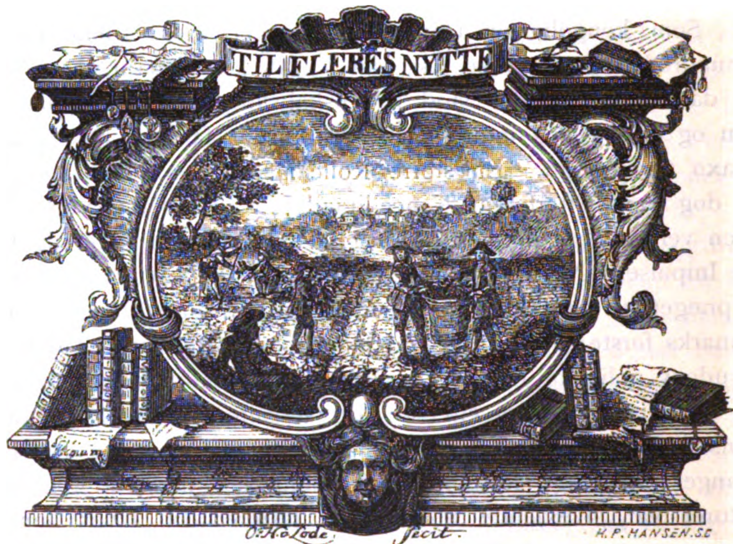
Vilde Holberg ikke afse de Penge, som et — tidt ogsaa utilstrækkeligt — Beskyttelses-Privilegium kostede, havde han ikke andet Værge til at bekæmpe Eftertrykkerne med end det moralske, som han her benytter med saamegen Vittighed. Først Forordningen af 7. Januar 1741 skred ind til Fordel for Forfatternes Rettigheder, sikrende dem og deres retmæssige Forlæggere mod Eftertryk under Straf af Mulkt og de eftertrykte Exemplarers Konfiskation. Foruden de forordnede Kirkepsalmebøger, Luthers Katekismus og A B C Bøger undtoges fra dette Forbud kun saadanne »forhen trykte Bøger, som enten de rette Ejere ere døde fra, og hvorpaa deres Arvinger intet specielt Privilegium have, eller og som Autor eller første Forlægger, om han end var ilive, dog lod

henligge og ikke inden en vis Tid, saasom idethøjeste inden et helt, 1/2 eller 1/4 Aars Forløb, ligesom Skriftet var stort eller kostbart til, efterat samme var aldeles bortsolgt, begyndte igjen at oplægge det«. Forordningen betegner et stort Fremskridt henimod lovordnede litteraire Tilstande, om end den Frist, efter hvis Forløb et Skrift var hjemfaldet til Offentligheden, er paafaldende kort efter vor Tids Begreber om litterair Ejendomsret.

Som kongelig og Universitets-Bogtrykker træffe vi ved Aarhundredets Begyndelse Assessor JOHAN LAURENTSEN, en litterairt dannet Mand, der stod i Venskabsforhold til Rostgaard og Gram og en Tidlang interesserede sig for at faae en Oversættelse af Saxo tilvejebragt. En større Rolle i Samtidens Litteratur spillede dog hans Efterfølger Kancelliraad JOACHIM WIELANDT. Han var en vel studeret og dertil driftig Mand, rig paa Ideer og litteraire Impulser. Navnlig er Tidens journalistiske Liv paa forskjellig Vis præget af hans kraftige Personlighed. Han stiftede saaledes Danmarks første kritiske Blad »Kjøbenhavnske ny lærde Tidender«, han udgav politiske Tidender og fra 1725 af endvidere en Adresse avis, med hvilken Aaret efter et Adressekontor sattes i Forbindelse, en Institution, der skulde tjene Publikum til Oplysning og Hjælp i mange forskjellige Retninger. Forbindelsen mellem Avisen og Kontoret var afvexlende løsere eller fastere; til Tider henviste Avertissementerne til Wielandts Bogtrykkeri angaaende de nærmere Oplysninger, og Adressebladet ledsagede hans politiske Avis som et Tillæg; i denne Skikkelse lever det endnu den Dag idag som Berlingske Tidendes Morgenavis. Wielandts Enke overdrog nemlig sit Avisprivilegium til Hofbogtrykker ERNST HEINR. BERLING, som var indvandret hertil fra Tydskland; som Direkteur for det kongelige og Universitets-Bogtrykkeriet efterfulgtes Wielandt af den ligeledes fra Tydskland indkomne JOH. JØRGEN HØPFFNER, bekjendt bl. A. for sine Udgaver af Holbergs Komedier.

Med Hensyn til Censuren var der indtraadt nogle Lempelser. Dels lettedes Forretningsgangen for de i Provindserne levende Forfatteres Vedkommende derved, at de henvistes til lokale Censur-Autoriteter og saaledes ikke behøvede at sende deres Skrifter til Kjøbenhavn; dels blev der efter Ansøgning tilstaaet enkelte mere ansete Forfattere Censurfrihed ikke blot for et bestemt angivet

Skrift, men endog for paatænkte Arbejder og overhovedet for Alt, hvad de agtede at udgive. Den fuldstændige Ophævelse af Censuren i det følgende Tidsrum var saaledes ikke en absolut Overgang til noget hidtil ganske Ukjendt.

Titelvignet til »Danske Magazin«.

OPLYSNINGENS TIDSALDER.

1750—1800.

Aarhundredets Udvikling skred videre i det indslagne Spor. Det var England, der først havde betraadt dette, men det blev Frankrig, som yderligere uddybede det og fulgte det til Enden af Løbet, igjennem en Katastrofe, der fik Landet til at knage i Fugerne og rystede Europa. Men Englands Betydning for Fremskridtet paa Fastlandet maa heller ikke i denne Periode undervurderes: ved sit frie Statsliv stod det som det levende og livskraftige Exempel, de politiske Tænkere kunde pege hen paa som Forbillede og nævne som Bevis for Muligheden af deres Ideers Virkeliggjørelse.

En saadan Rolle spiller Englands Forfatning og Folkeliv for MONTESQUIEU (S. 8) i hans epokegørende Værk fra 1748: »*L'esprit des lois*«, som han offentliggjorde i Genf, efterat han havde gjort forberedende Studier til det paa Rejser i England, Holland, Tydskland og Italien. »*Prolem sine matre creatam*« — »et Afkom, bragt til Verden uden Moder«, satte Forfatteren med stolt Selvbevidsthed som Motto paa Titelbladet, for at betone sit Værks Oprindelighed. Det vakte en uhyre Opsigt, udkom i halvandet Aar i toogtyve Oplag og fremkaldte en Mængde Modskrifter. Dets Ideer danne Grundlaget for hele den følgende Menneskealders politiske Debat ikke blot i Frankrig, men i alle civiliserede Lande. Ogsaa i Dan-

mark studeres og drøftes det ivrigt; allerede Holberg indlader sig med det, og alle de betydeligere politiske Forfattere — P. Kofod-Ancher, J. S. Sneedorff, Tyge Rothe og Andre — vende atter og atter tilbage til dets Tanker, dels for at slutte sig til dem, dels for at imødegaa dem, forsaavidt det kunde antages, at den i Skriftet ikke nævnte dansk-norske Stat ifølge Forfatterens System vilde være at henregne til de despotisk regerede Riger, mod hvilken Rubricering de frisindede, men ligesaa patriotiske Forfattere protestere paa det Bestemteste.

»*L'esprit des lois*« opstiller nemlig tre Arter af Statsforfatning: den republikanske, den monarkiske og den despotiske, og forudsætter for hver af dem et bestemt styrende Princip: for Republiken Dyden, det vil sige Dyden i politisk Forstand, hvilket nærmere bestemmes som Kjærlighed til Fædrelandet, hvad der er det Samme som Kjærlighed til Ligheden; for Monarkiet Æren, for Despotiet Frygten. Ud fra disse Principer paaviser Montesquieu saa de Forskjelligheder i Lovgivningen, som de betinge, for at hver af de nævnte Statsforfatninger kan faae sit Opdragelsesvæsen, sin Retspleje, sit Forsvar o. s. v. ordnet overensstemmende med Statens Ide. Efter denne Redegjørelse for de politiske Former i Almindelighed gjør Montesquieu Overgangen til Fremstillingen af den Forfatning, der for ham staaer som den ideale, og til sin Begrundelse af denne dens Forrang. Idet han forudskikker den Bemærkning, at enhver Stat plejer at have sit særlige Maal, saaledes som Rom havde det at udvide sig, Sparta at føre Krig o. s. v., siger han, at der er eet Folk i Verden, der har den politiske Frihed som Maalet for sin Forfatning, nemlig det engelske. Denne Forfatnings »skjønne System«: det konstitutionelle Kongedømme med et arveligt Overhus og et af Folkets Valg udgaaet Repræsentanternes Hus har i England viist sig at sikre den ligelig fordelte Frihed og derved at fremme Samfundets Velvære paa bedste Maade. Paavisningen heraf fører Montesquieu ind paa Fremstillingen af Forholdet mellem Borgerne indbyrdes og giver ham Anledning til at udvikle sine Theorier om Strafferetten, fremstille Skatte- og Afgiftsvæsenet, Jordbundsforholdenes Indflydelse paa Lovgivningen, Lovene for Handelsomsætningen og Møntvæsenet samt Befolkningsforholdene, Religionens Stilling til Statssamfundet o. s. fr. Trediedelen af et Aarhundrede før Revolutionen erobrer »Menneskerettighederne«,

erobrer Montesquieu saaledes den politiske Friheds Ide for sit Land, ja for hele Kontinentet. »Menneskeslægten havde tabt sin Retsadkomst; Montesquieu har fundet den og givet den tilbage,« sagde Voltaire, for at betegne det Epokegjørende ved »*Esprit des lois*«, hvis Dristighed ikke alene laa i den uforbeholdne Fremhævelse af det konstitutionelle Monarki som den moderne Tids bedste Statsform, men nok saa meget i det bidende Vid, hvormed Forf. i sine Skildringer af den orientalske Despotisme persiflerede Frankrigs Statsform. (Om Montesquieus Indflydelse paa den politiske Dannelse i Danmark se Prof. EDV. HOLMS Universitetsprogram for April 1883: »Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af det 18. Aarh.«, en historisk Afhandling, hvortil Behandlingen af de statsvidenskabelige Skribenter i det Følgende meget vil støtte sig).

Næstefter Montesquieu's er det Rousseau's Ideer, der gjenfindes i dansk Statsfilosofi i forrige Aarhundredes sidste Halvdel. **Rousseau.** JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712—78) repræsenterer i Materialismens Tidsalder en ideal Verdensopfattelse og taler dens Sag med en betagende Varme og Inderlighed. Efter et forvirret og forvildet Ungdomsliv, begyndte han sin Forfatterbane i Paris 1750 med et af Akademiet i Dijon prisbelønnet Skrift, en Besvarelse af det Spørgsmaal: om Fremskridtene i Videnskab og Kunst havde bidraget til at fordærve eller forbedre Sæderne? Midt i den al videnskabelig og folkelig Oplysning forgudende Tidsalder besvarede Rousseau dette Spørgsmaal med en aaben, skarp og af allehaande Paradoxer støttet Paavisning af, at Videnskaben og Kunsten havde tilintetgjort Menneskeslægtens naturlige Jevnhed og Godhed og frembragt sociale Forhold, for hvilke Naturtilstandens Uvidenhed var langt at foretrække. Allerede Rousseaus første Skrift indeholdt saaledes den radikale Opposition mod de gængse Anskuelser, som er ejendommelig for hele hans Forfatterskab. Hans næste Skrift er ikke mindre paradoxalt, baade i og for sig og i Forhold til sin Forfatters Personlighed; thi Rousseau, der i sit eget Liv ikke kjender anden Lov end sine Lyster og sine Luner, tager i den for Encyklopædien skrevne »*Discours sur l'économie politique*« Ordet for Statens ubetingede Almagt overfor Individet, udgaaende fra Sofismen: Loven er altid retfærdig. Idet han billiger Statens Indblanding i alle Borgernes Anliggender, selv de mest personlige,

saasom Klædedragt og Næringsmidler, etablerer han et Statsbegreb, der ligger nær ved, hvad der i vore Dage kaldes den socialistiske Stat, tilstræbende den videst mulige politiske og økonomiske Lighed, Afskaffelse af al Stands- og Formuesforskjellighed o. s. v. Selv et socialistisk Stikord som Proudhons »Ejendom er Tyveri« kan føres tilbage til en Betragtning af Rousseau i hans næste Skrift: »*Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes*«, hvor det hedder: »Den Første, som indhegnede et Stykke Jord og havde den Fripostighed at sige: det tilhører mig! samt fandt Mennesker, der vare enfoldige nok til at tro ham — han var den sande Grundlægger af det borgerlige Samfund. Hvormange Forbrydelser, hvormange Krige, hvormange Mord, hvormegen Elendighed og Jammer vilde Menneskeslægten ikke være bleven sparet for, hvis En havde revet Pælene op eller fyldt Grøften og raabt til sine Fæller: Tro ham ikke! Han er en Bedrager, og I ere fortabte, hvis I glemme, at Afgrøden tilhører Alle, men Jorden Ingen!« Som Modsætning til den ved hint første Overgreb skabte Ulighedstilstand udkaster Rousseau saa Billedet af Menneskehedens idylliske Arkadien, hvor Ligheden endnu hersker paa Naturtilværelsens første Trin, og Sammenligningen mellem denne Tilstand og Civilisationens Verden tilspidses til det paradoxe Udsagn: »Det tænkende Menneske er et vanslægtet Dyr«. Voltaire sagde ironisk, at han efter Læsningen af denne Skildring uvilkaarlig følte Lyst til at krybe paa alle Fire.

Med ganske kort Mellemrum udkom 1761 og 1762 Rousseaus to betydeligste Arbejder: »*Émile ou de l'éducation*« og »*Le contrat social*« med deres positive Forslag til en Omdannelse af det sociale og politiske Liv. For førstnævnte Bog som for næsten alle det 18. Aarh.s banebrydende Værker gjorde Pariserparlamentet Reklame ved at dømme den til Baal og Brand. »*Émile*« fortæller, hvorledes en Mønsterdreng bliver opdragen af en Mønsterlærer, er altsaa en pædagogisk Vejledning, som Rousseau vel ingenlunde vilde fordre efterkommen i alle enkelte Tilfælde — hvad den af en Misforstaaelse ofte er bleven, skjøndt den jo fremstiller baade Lærer og Elev som Undtagelser — men hvis almindelige Tendens i flere Henseender har brudt Opdragelseskunsten nye Baner. Skriftets store Fortjeneste er i Korthed den, at det hævder Barnets Ret overfor de Voxnes Ufornuft og opstiller en med Naturen stemmende Opdragelse som Forudsætning for al sund menneskelig Udvikling. Mod den fra

Middelalderen arvede golde, skematiske Undervisning, mod den ensidige Uddannelse af Hukommelsen føres der i »*Émile*« en djærv Kamp, fra hvilken den moderne Pædagogik har taget sit Udgangspunkt. Baade Emnet og Tendensen har ganske natürligt tvunget Rousseau til her at indrømme det Individuelle mere Ret, end han ellers ynder at tillægge det; han tager da ogsaa sin Reservation, idet han kun giver dette Hensyn Lov til at røre sig, saalænge Opdragelsen staaer paa; er den fuldendt og Barnet uddannet til Statsborger, skal det saaledes udviklede Individ stilles ind i sit Numer i Samfundet og underordne sig dets altbestemmende Myndighed. — I »*Émile*« forekommer den berømte »*Profession de foi du vicaire savoyard*«, som oplyser os om Rousseaus religieuse Standpunkt. Han staaer omtrent paa samme deistiske Stade som Voltaire, men er meget forskjellig fra denne ved den varme Inderlighed, hvormed han omtaler de guddommelige Ting. Han bekæmper Materialismen, hævder Sjælens Tilværelse og Udødelighed, Villiens Frihed og den medfødte Samvittigheds Magt; men paa den anden Side fører han aaben Fejde mod Præstevælde og Dogmelære, mod at forvandle Hjertets Religion til et kirkeligt System. Rousseau skaffede sig paa denne Maade Fjender til alle Sider: Atheisterne bekæmpede ham som en Forsvarer af det forhadte og spottede »*grand Être*«, Encyklopædisterne tog Afstand fra ham, og Gejstligheden med Erkebispen af Paris i Spidsen forkjætrede ham.

I det omfangsrige politiske Skrift »*Du contrat social ou principes du droit politique*« har Rousseau videre udført de Tanker, der først kom tilorde i Afhandlingen om den politiske Økonomi. Han omstyrter den hidtil gjældende Anskuelse om Regeringernes Udspring fra den guddommelige Ret og betragter i Modsætning hertil Folkesouveraineteten som Ophav til al Statsmyndighed. Idet han gaaer ud fra den Sætning: Mennesket er født frit, og allevegne er det lagt i Lænker, undersøger han først Grundene til den Trældom, der findes i Verden, og kommer til det Resultat, at Ufriheden hidrører fra den grundfalske Forudsætning, at et Menneske overhovedet nogensinde har Lov til at sælge sin Frihed. For at undgaa et saadant Salg, skal Statslivet ordnes paa Grundlag af en »Samfunds-Overenskomst« — deraf Skriftets Titel — ved hvilken Folket opgiver visse Frihedsrettigheder til Fordel for den af frit Valg fremgaaede, hele Folket repræsenterende Regering, imod at det saaledes

sikrer sig andre Fordele til Gjengjæld. Til denne Regering, denne Statsmyndighed, som omfatter alle Borgere tilhobe, overdrager Rousseau nu de videstgaaende Rettigheder: hvad »Staten« dekreterer, er ubetinget Ret, og enhver anden Mening straffes med Døden; Individet — som det ikke var tilladt at sælge sin Frihed — staaer pludselig plyndret for sin Frihed overfor den almægtige Statsmagt, som det ganske vist selv har været med til at vælge som En blandt Millionerne — eller maaske ved sin Stemmegivning efter Evne har stræbt at undgaa, men nu maa bøje sig for i ubetinget Underkastelse, thi, som det hedder i den Paradox, hvori denne Udvikling udmunder: Hvo som modsætter sig den almindelige Villie, skal med Magt nødes til at anerkjende den, hvilket ikke vil sige Andet, end at han skal tvinges til at være fri. At Rousseau til Virkeliggjørelsen af sit Statsideal maa have tænkt sig Verden befolket af Filosofer eller af Engle, ukjendte med Ærgjerrighed og Magtsyge saavelsom med de politiske Midler, ved hvilke man baner Vej for disse Lidenskabers Tilfredsstillelse, er aabenbart; han levede ikke længe nok til at se Personligheder af en hel anden Kaliber end hans ideale Statsborgere gribe hans Tanker og føre dem ud i Livet med en gruopvækkende Konsekvens. Thi har »*Contrat social*« ikke havt den væsenligste Del i Revolutionens Hidførelse, saa har Skriftet til Gjengjæld havt den fordærveligste Indflydelse paa dens Gang: det var paa dets Tanker om Folkevilliens absolute Ret, at Jacobinismen støttede sig, og hos Konventets Talere vil man idelig træffe paa Parallelsteder til Ytringer hos Rousseau. Han tilintetgjorde den fra Gud udrundne Kongemagt, men indsatte istedetfor den Hobens guddommelige Ret, hvilken i Praxis antog Form af et larmende Demagogis Optræden som Udøver af »Folkets Villie«, med Døden som kategorisk Straf for enhver Afvigelse fra det, denne Villie erklærede for »*salut public*«. — Den politiske Tænkning i Frankrig svinger mellem saadanne Extremer som Montesquieu's konstitutionelle Magtfordeling, for hvis Levedygtighed England ydede Beviset, og Rousseaus demokratiske Absolutisme, der virkeliggjort fremtraadte som Terrorisme. I Praxis afløstes Spekulationen og dens Udslag af et Militairvælde og en derefter følgende Reaktion henimod de gamle Tilstande med nødtvungne og knappe Indrømmelser til de moderne politiske Former.

Paa sin Samtids æsthetiske Smag og hele Følelsesliv overhovedet kom Rousseau til at udøve en gjennemgribende Indflydelse ved sin »*Julie ou la nouvelle Héloïse*«, en Roman i Breve, skildrende to hypersentimentale Menneskers Kjærlighed. Ved sit Sprog er denne Bog et af det 18. Aarh.s skjønneste franske Prosaværker, ved sin Ide en frigjørende Protest mod det Konventionelle til Fordel for de naturlige Følelser, en begejstret Hævden af en ædel Lidenskabs guddommelige Ret overfor alle Hindringer fra Samfundets Side. Sammenvævet med dens drømmebaarne Idealisme, som ikke er af denne Verden, er en halvdulgt Sandselighed, glødende i sit Inderste, ikke mindst hvor den tilslører sig bag platoniske Talemaader om »Dyden«. Aanden i »*La nouvelle Héloïse*« vil gjenfindes i mangfoldige af Tidens litteraire Frembringelser baade i og udenfor Frankrig; den tiltalte maaske de germaniske Naturer nok saameget som de romanske og har hos os f. Ex. præget en stor Del af Baggesens Produktion. I sine »*Confessions*«, udgivne efter hans Død, har Rousseau endelig givet Verden en i sit Slags enestaaende Selvskildring, forbausende ved den Uforbeholdenhed, hvormed Forfatteren indvier Almenheden i sit Sjælelivs lønligste og betænkeligste Forvildelser — et intimt Skriftemaal, aflagt for Offentligheden.

VOLTAIRE (S. 10) tog efter det saa uheldigt endte Besøg ved Berlinerhoffet Ophold paa en lille Ejendom ved Genf, men byttede faa Aar efter denne Residens med det nærliggende Gods Ferney, som laa paa fransk Grund. Fra denne rolige Plet iagttog og for en Del tillige styrede han Udviklingens Gang, besøgt af sin Samtids betydeligste Personligheder og opmærksomt fulgt af hele det intellektuelle Europas Opmærksomhed som dets aandelige Stormagt. Herfra førte han en uhyre Korrespondance, herfra ledede han Gjenundersøgelsen af den Calas'ske Sag og fik den sejrrigt paavist som Justitsmord, og herfra udsendte han en Række forskjelligartede Skrifter, filosofiske, historiske og poetiske: »*La Bible commentée*«, »*Sur la tolérance*«, »*Examen de Bolingbroke*«, Tragedien »*Tancrède*«, Dramaet »*L'orphelin de la Chine*«, Fortællingen »*Candide*« o. fl. Hvilken Form Voltaire end valgte, blev den ham altid et Vehikel for hans aldrig hvilende Agitation mod Autoriteten, hans Ivren for Tankens Eneret til Undersøgelse paa alle Omraader; og hvilke litteraire Vaabenarter han end sendte i Ilden under disse Felttog, havde han altid til sine sikre Allierede et for Modstandernes svageste Voltaire.

Sider opladt Skarpblik, et rammende og snertende Vid, der altid bragte ham Latterens Sejr, en uovertruffen sproglig Virtuositet, der blev dobbelt smidig under polemisk Benyttelse, og ved Siden af de Kundskaber, han besad, den størst tænkelige Ugenerthed i deres tendentieuse Anvendelse ved Hjælp af hensigtsmæssig Gruppering, Fremhævelse og Fortielse. Offentlig ved sine Skrifter og privat ved sine Breve animerede han det radikale Fremskridt og betragtedes af hele den yngre Slægt som Bevægelsens rette Centrum. Da han som en fireogfirsindstyveaarig Olding atter gjensaa Paris, som Regeringen ikke vovede at spærre ham Adgangen til, hyldedes Voltaire som Personifikationen af den moderne Tanke; men under Vægten af denne Hyldest, paa sit Livs Triumfpunkt, sank han sammen og døde 1778.

Neppe mindre end Voltaire, men med langt mindre Larm Diderot. omkring sit Navn, har DENIS DIDEROT (1713—84) som Aarhundredets mest negative Aand bidraget til dets aandelige Revolution. Hans Erkjendelse er skarpere end Voltaires, hans Dialektik mere øvet, hans Fornægtelse mere konsekvent, hans Udtryk for den mere drastiske — det er ham, der har versificeret J. Mesliers berygtede Ønske om den sidste Konges Ophængning i den sidste Præsts Tarme. Voltaire bliver staaende i Deismen — Diderot naaer forholdsvis tidlig ind i den afgjorte Atheisme; Voltaire bevarer trods al sin Spot en vis Grad af moralsk Idealisme — Diderot lægger ikke Skjul paa sin fuldt ud materialistiske Verdensanskuelse; Voltaire forholder sig skeptisk til Troeslærdommene — Diderot erklærer Vantroen for det første Skridt til filosofisk Tænkning. Og medens Diderot ikke vil anerkjende nogen Sandhed som absolut og derfor med særlig Forkjærlighed søger at rokke ved alle de Grundlag for det politiske, religieuse og moralske Liv, som forudsætte Tilstedeværelsen af en saadan absolut Sandhed, har hans personlige Liv ingen af de Pletter at opvise, som skæmme Voltaires og Rousseaus; han er som Menneske den mest tiltalende Skikkelse i denne filosofiske Treenighed.

Efter nogle Skrifter, der betegne Diderots Udviklingsgang fra Katholicismen gjennem Deismen til Atheismen — af hvilke kan nævnes den med dramatisk Livlighed, i et elskværdigt konverserende Sprog skrevne »*Entretien d'un philosophe avec la Maréchale* ***« — træder han 1749 op som afgjort Atheist i Værket »*Lettres sur*

les aveugles«, hvori han, udgaaende fra en Blindfødts sjælelige Tilstand, vil bevise, at de moralske og religieuse Anskuelser væsenlig paavirkes af de naturlige Livsvilkaar, saa at der ikke kan gives nogen almengyldig Moral og Religion; for en Blind vilde f. Ex. de Argumenter for Guds Tilværelse, som kunne hentes fra Naturens Skjønhed og vise Indretning, ikke have nogen bevisende Kraft. Et Sidestykke til dette Skrift — som paadrog Diderot flere Maaneders Fængselsstraf — er »*Supplément au voyage de Bougainville*«, en Undersøgelse om Moralfølelsen hos de Vilde i Sydhavet. Herefter følge bl. A. »*Pensées sur l'interprétation de la nature*«, »*Entretien entre Diderot et d'Alembert*« og det ved sin glimrende Stil udmærkede, modneste af Diderots filosofiske Skrifter: »*Le rêve de d'Alembert*« 1770.

Samtidig med Udgivelsen af disse Arbejder anlagde og fuldførte Diderot imidlertid sit Livs mest omfattende Gjerning: Encyklopædien, Hovedhjørnestenen for det filosofiske Aarhundredes videnskabelige Bygning, Arsenalet for de revolutionaire Ideer. Planen hertil havde Diderot udklækket i Forening med d'Alembert og erhvervet kongeligt Privilegium paa Udgivelsen af en »Ordbog over den samlede menneskelige Viden«; 1751 begyndte den at udkomme under Titlen »*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*«. Fortalen var af d'Alembert, der tillige skrev de mathematiske Artikler, men Sjælen i det Hele var Diderot, som ofrede tyve arbejdsfyldte Aar paa dette Værk. Det blev i Begyndelsen modtaget med almindelig Velvilje, endog fra Hoffets Side, men efterhaanden som Tendensen traadte mere uforbeholdent og samlet frem, blev Myndighedernes Modstand større, der udstedtes Forbud imod Fortsættelsen, og først 1771 kunde sidste Bind udsendes; 1777 sluttedes Værket med de fem Supplementbind og udgjorde da treogtredive Bind.

Encyklopædien.

Encyklopædien vilde altsaa saa at sige optage Inventarium over Alt, hvad Menneskeheden vidste og evnede, fremstille sine Redegjørelser i et almenfatteligt Sprog og — saavidt muligt farve Meddelelserne efter Hovedredakteurens filosofiske Recept. Hvad de faktiske Oplysninger angaaer, har Værket naturligvis forlængst overlevet sig selv; det rigelige Aarhundrede, som er forløbet siden dets Afslutning, har gjort saa kolossale Fremskridt paa alle Videnskabens og Haandfærdighedens Omraader, at Encyklopædiens Artikler herom forekomme os som rene Rudimenter. Men allerede ved sin Frem-

komst var Værket i væsenlige Henseender mislykket; det rette Forhold mellem de forskjellige Artikler kunde end ikke den mest omskuende og alkyndige Redaktion tilvejebringe; enkelte ejendommelig udprægede Stykker drukne i et Hav af Middelmaadighed, og neppe nogen eneste Gruppe kan betegnes som vel gjennemført. Tilbage for os bliver Værkets historiske Interesse som Udtryk for Tidsanskuelsen om de abstrakte Forhold. Heller ikke her er der nogen strengt gjennemført Enhed tilstede; adskillige af Artiklerne om Religion repræsentere den theologiske Overlevering, og de politiske Stykker ere ikke i nogen overdreven Grad revolutionaire; Encyklopædien maatte krydse sig frem i et til Tider noget vanskeligt Farvand — Madame de Pompadours Luner kunde give den Vind i Sejlene eller rejse Stormen imod den. Derimod ere Artiklerne om Moral og Kirkevæsen skjærende skarpe, og Diderots Bestræbelse for at lede den atheistiske Understrøm hen selv paa de mest uventede Steder er umiskjendelig. For at faae den rationalistiske Forklaring til at glide let ned, lagdes der Vægt paa en livlig, pikant Fremstilling. Ved Tendensen som ved Formen tiltalte disse Afhandlinger stedse voxende Kredse, saa at den »Oplysning«, der førte til Revolutionen, kan siges at have faaet sin videst rækkende Udbredelse ved Hjælp af Encyklopædiens folkeligt forklarende Artikler. Derfor er den et kulturhistorisk Mindesmærke af saa stor Betydning.

Encyklopædisterne. Som mere eller mindre knyttede til dette Foretagende, ialtfald som virkende i dets Aand, betegnes en Gruppe Forfattere med Navnet »Encyklopædisterne«. Vi have allerede nævnet d'Alembert som Medgrundlægger af Værket og som Forfatter af Fortalen, et af dets bedste Partier, hvori der gives et samlet Overblik over Menneskets Kundskabsforraad og en Paavisning af det almindelige Fremskridt, særlig i det sidste halve Aarhundrede — et filosofisk Billede af aldrig forhen kjendt Udstrækning, stor Lærdom og klar Fattelighed. Helvetius førte i sine Skrifter »*De l'esprit*« og »*De l'homme*« alle menneskelige Handlinger tilbage til Egennytten som eneste Drivfjeder; det Gode er hverken en evig Fornuft-Ide eller noget blot Vilkaarligt, thi Erfaringen lærer, at Enhver holder for godt, hvad der er ham nyttigt; kun de Handlinger vilde da i eminent Forstand være gode, som svarede til Alles Interesse, men da saadanne Handlinger ikke gives, maa man begrændse sig til en nærmere Periferi og udøve Dyden ved at efterstræbe sin egen Nations Vel,

altsaa stille Dyd og Last under en politisk Maalestok (»Borgervellet«). Baron HOLBACH, »*le Maître d'hôtel de la philosophie*«, var Encyklopædisternes selskabelige Midtpunkt, samlende Oplysningsvennerne i sit Hus to Gange om Ugen til Selskabelighed og Bekæmpelse af Gud og andre Fordomme, som »Patriarken« ɔ: Voltaire desværre endnu var hildet i. Foruden sine Artikler til Encyklopædien skrev Holbach det atheistiske og materialistiske »*Système de la nature*«, der benægter Tilværelsen af alt Aandeligt og udleder alle saakaldte »indre« Fænomener af Materien og dens Bevægelser, benægtende Muligheden af almengyldige Forestillinger, eftersom ingen Iagttagelse kan være ganske den samme hos to forskjellige Individer. Tidligere havde Lægen LA METTRIE udtalt lignende Anskuelser i en mere cynisk Form i sit berygtede Skrift »*L'homme machine*«, i hvilket den naturalistiske Forklaring af Verden og de sandselige Nydelsers udelukkende Berettigelse forfægtes med ligesaa stor Skamløshed som Overfladiskhed. Mennesket bevæges efter hans Fremstilling som et Uhrværk af Lidenskaberne, hvis Impulser mekanisk frembringe, hvad man kalder Dyd og Last. Hvis man vil overtyde sig om, hvor hurtigt man i det »filosofiske Aarhundrede« affærdigede Fysiologiens og Psykologiens vanskeligste Problemer, uden at trænge ind til deres Kjærne, vil man finde et godt Materiale i La Mettries Skrifter. Ogsaa den berømte Naturkyndige BUFFON stod i en om end forbigaaende Forbindelse med Encyklopædien, hvor hans majestætiske Stil imidlertid stak af mod den sædvanlige Fremstillingsmaade. Af andre Navne kunne fremhæves Abbé RAYNAL, CONDORCET, CONDILLAC og CABANIS.

Skal der nu til Slutning kastes et Blik paa dem af Tidsrummets franske Digtere, hvis Indflydelse faaer en mere almen Karakter, kan Diderots Navn danne Overgangen, thi adskillige af hans Digtninger have ikke mindre Betydning end hans videnskabelige Arbejder og hans kunstkritiske Afhandlinger. Han har forsøgt sig paa mange Omraader, endog paa det pornografiske i Crébillons Genre (»*Bijoux indiscrets*«). Ogsaa Brevromanen »*La Religieuse*« indeholder et enkelt saadant Element, men er, bortseet herfra, en af det 18. Aarh.s bedste franske Romaner, uovertruffen af nogen anden, hvad Sjæleskildringens Sandhed angaaer. Til sit højeste Punkt som Stilist hæver Diderot sig i Dialogen »*Le Neveu de Rameau*«; hans Dramer »*Le fils naturel*« og »*Le père de* Poesien.

famille« ere derimod svagere Arbejder, men mærkelige derved, at de føre Destouches' borgerlige Drama et Skridt videre i den larmoyante Retning og skabe en Grædegenre, som fandt ivrige Dyrkere i Tydskerne Iffland og Kotzebue, hvis Skuespildigtning i et langt Tidsrum beherskede ogsaa vor Scene. Ogsaa BEAUMARCHAIS ofrede i sine første dramatiske Arbejder til denne Modesmag, men frigjorde sig snart paa det Fuldstændigste for den, da han skabte sine to endnu den Dag idag overalt kjendte, overalt beundrede, som dramatiske Mesterværker over al Kritik hævede Lystspil »*Le Barbier de Séville*« og »*Le mariage de Figaro ou la folle journée*«, hvis Skikkelser: Figaro og Rosina, Grev Almaviva og Cherubino, Bartholo og Bazile, ere blevne den hele moderne Kulturs typiske Eje. Selv var Beaumarchais' mærkelige, eventyrligt omtumlede, fra Karaktersiden mislige, i Intelligens vidunderlig udrustede Personlighed endnu mere alsidig end hans Figaro: Uhrmager og Paskvillant, diplomatisk Agent og Vaabenleverandeur, Udgiver af Voltaires Skrifter og Grundlægger af Parises Brandvæsen, afvexlende Millionair og Stodder, i Proces med Alverden, nu og da arresteret, snart her, snart hist. Udaf dette Kamplivs brogede Erfaringer, optagne i en polemisk Aand og omsatte i levende Skikkelser og spillende vittig, men tillige bidende hvas Dialog, skrev Beaumarchais sine to Skuespil, kondenserende i dem under spøgefuld Handling hele den Haan og Attraa fra den tredie Stands Side, som faa Aar efter brød frem i Revolutionen. Det er en historisk Situation af tragisk Ironi, at Hoffet absolut vilde se »Figaros Bryllup« opført i Trianon, og at den glimrende Forsamling — Kongen lidt tilbageholden, men Marie Antoinette og det højeste Aristokrati saameget des ivrigere applauderede dette Forspil til deres egen Henrettelse, tabende sig i Beundring af dets Aandrighed. — Til den pointerede Stil i Beaumarchais' Komedier kan der vel ikke tænkes nogen større Kontrast end den roligt dvælende Fortællemaade i et andet af Tidens klassiske Værker: BERNARDIN DE ST. PIERRE's »*Paul et Virginie*«, et Udslag af det Rousseauske Natursværmeri, en Afglands af dets Sentimentalitet, men uden dens Glød. Ved sit blomsterrige Sprog, sin rene Følelse og sine anskuelige Naturbilleder gjorde denne i Revolutionsaaret 89 udkomne Bog overordenlig Lykke og bevarede sin Yndest længe efter — Tidsalderen stod i Begreb med at trække i Snoren til Guillotinens Faldøxe, men sværmede samtidig for Idyllen; den

Beaumarchais.

St. Pierre.

lavede sig til at løse det mest indviklede Statsproblem til Ordning af et mangfoldig sammensat Samfund og tyede om Raad til den af al Kultur uberørte Naturtilstand, som ingen af dens lovprisende Forfattere endog kun tilnærmelsesvis kjendte af Erfaring eller kunde gjøre sig nogen med Virkeligheden stemmende Forestilling om.

I Modsætning til Aarhundredets første Halvdel faaer Tydsklands Poesi og Filosofi en ikke liden Betydning for det danske Aandsliv i denne Periode. For tydsk Digtning selv er den en Gjennembrudstid, idet FR. GOTTLIEB KLOPSTOCK (1724—1803) dels bringer den nationale Aand til Gyldighed og afkaster det franske Aag, dels hæver Digtekunsten op over Døgnets Fornødenhed og gjør den til Udtryk for det religieuse og folkelige Livs dybeste Tanker. I sidstnævnte Henseende er især Klopstocks »Messias« mærkelig, et Digt, han meget tidlig udkastede Planen til, som han arbejdede paa i femogtyve Aar, men som alt i Udarbejdelsens Tid gjorde Digteren til en af de berømteste Personligheder i den germaniske Verden, tilbedt næsten som en Guddom af sine varmeste Tilhængere. De første fem Sange af »Messias« udkom 1751 med en Tilegnelse til Kongen af Danmark, »som havde skjænket Forfatteren af Messias, en Tydsker, den Ro, han havde nødig for at fuldføre sin Digtning«. Paa Bernstorfs Forestilling havde Frederik V. nemlig indbudt Klopstock til Kjøbenhavn og tilstaaet ham en aarlig Hædersløn af 400 Rdl. Han boede hos Bernstorf som Medlem af Familien, flyttede om Sommeren med Hoffet til Fredensborg, var jevnlig Gjæst hos Kongen og dyrkedes af den fornemme, mest tydsktalende Verden, særlig dens Damer, som en serafisk Udsending fra en bedre Verden. Hans »Messias« stilledes over selve Biblen i opbyggende Kraft. Digtets Emne er Menneskehedens Forløsning ved Kristus, og som det er skrevet paa Hexametrets klassiske Versemaal, begynder det ogsaa med en klassisk Paakaldelse:

Klopstock.

Sing, unsterbliche Seele, der sündigen Menschen Erlösung,
die der Messias auf Erden in seiner Menschheit vollendet!

Intimationen er episk, og Anlægget er ogsaa episk: Digtet tager sin Udgang fra den Beslutning, de tre Personer i Guddommen fatte om Frelserens Udsendelse, og føres gjennem hele Kristi Liv til hans Opstandelse og Himmelfart. Men episk Anskuelighed i Handling og Persontegning fattes det næsten fuldstændigt; Alt flyder ud i

Stemning, Klopstocks egenlige Sfære. »Hans Omraade er Ideernes Rige,« har Schiller sagt om ham; »Alt, hvad han giver sig af med, fører han over i det Uendelige. Man kunde sige, at han drager Legemet af Alt, hvad han behandler, for at gjøre det til Aand, som andre Digtere iklæde alt det Aandelige et Legeme.« Derfor er Klopstock ulige bedre hjemme i Lyriken, hvor han især i Odedigtningen ofte hæver sig til det Sublime og vilde gjøre en endnu stærkere Virkning, hvis han ikke havde valgt Oldtidens forskjellige lærde Versformer til Metrum og erklæret Rimet Krig, »denne onde Aand med det plumpe Ordbulder«. Grundtonen i hans Oder er den religieuse Begejstring, hvad enten han besynger Venskab eller Kjærlighed, Naturen eller Fædrelandet. I hans Dramer maatte Klopstocks Mangler træde endnu stærkere frem end i hans Epos, men trods dette have hans saakaldte »Bardieter« (»die Hermannsschlacht«, »Hermann und die Fürsten«, »Hermanns Tod«) ved deres nationale Emner og fædrelandske Begejstring bidraget deres ikke ringe Del til den tydske Ungdoms Vækkelse. For Danmark har Klopstock faaet Betydning ved sin Indflydelse paa Ewald, hvis varme Natur her for første Gang kom i nær Berøring med en Digter, der følte Poesien som sit Livskald og øste sine Inspirationer af en levende Fantasi og en luende Følelse; Ewald fulgte Klopstock paa de Omraader, denne bevægede sig paa, og tilegnede sig navnlig i sin Odedigtning sit Forbilledes Stil. Det bredere Publikums Smag formaaede den tydske Digter ikke at vinde, og imod det, man fandt klopstocksk hos Ewald, rejste den norske Skole sin nationale Opposition. Hos den tydskdannede Del af Samfundet afløstes Klopstocktilbedelsen af Begejstringen for SCHILLER, som ligeledes støttedes med Penge fra Danmark. Forøvrigt var Smagen delt mellem RABENERS Satirer, GESSNERS Idyller og GELLERTS Fabler; hos Baggesen er Paavirkningen af WIELANDS gratieuse Frivolitet kjendelig. LESSINGS Kritiker læstes af Smagsdommerne, og de af ham udgivne »Wolfenbüttelsche Fragmente« toges til Indtægt af Fritænkerne. For HERDER og GOETHE kom den rette Forstaaelse først i det næste Tidsrum. Vel vakte »Werthers Leiden« megen Sensation og blev læst af mange Mennesker — udenfor det theologiske Fakultet, der maatte sende Bud i fire Boglader, for at opdrive et Exemplar, da det 1776 skulde afgive Betænkning over Tilraadeligheden af en dansk Oversættelse, som det henstillede at

nægte Tilladelse til, fordi den nævnte Roman maatte betragtes som et Skrift, »der bespotter Religionen, besmykker Lasterne, kan fordærve Hjertet og gode Sæder«; men dybere Rødder slog denne Digtning endnu ikke, end at Baggesen 1784 kunde ridse en Trekant

»hvis Basis er fra en Werthers Bolig
til Lottes Hjem, og hvis Toppunkt er
i Maanen.«

Tydskland tog i denne Periode Styret paa Filosofiens Omraade og beholdt det længe for de germaniske Nationers Vedkommende. IMMANUEL KANT (1724—1804) gav Videnskaben en ny Skikkelse og gjorde Front mod mange af de tidligere herskende Systemer. Han er enig med Locke i, at al vor Kundskab kommer af Erfaringen, men hævder i Modsætning til ham, at Erfaringen ikke kan tilegnes ved Hjælp af den blotte Sandsning: Tilegnelsen forudsætter en apriorisk Erkjendelsesevne, som intet har med Sandsningen at gjøre. Her tager han sit Udgangspunkt, idet han i al Erkjendelse skjelner imellem Stoffet og Formen, Materien og Ideen, den foreliggende Kjendsgjerning, der skal erkjendes, og den Aanden tilhørende Evne, som gjør Erkjendelsen mulig, og som til formalt Grundlag har Forestillingen om Tiden og Rummet. De ved Sandsningen indvundne Anskuelser indordnes af Forstanden under Almenforestillinger og forbindes, saa der fremkaldes Domme. Idet Kant henfører alle Domme under een af de fire Klasser: Kvantitet, Kvalitet, Relation og Modalitet, opstaaer der for hans Betragtning en Række Kategorier — Enhed, Flerhed og Alhed — Mulighed, Virkelighed og Nødvendighed o. s. fr. — om hvilke han hævder, at de ere aprioriske Tankeformer, der ikke skyldes Erfaringen, men ere Aandens evige Love, Forstandens Former. Ligesom Forstanden bringer Enhed i Fænomenerne, saaledes bringer Fornuften Enhed i Forstandserkjendelserne; Forstanden er Evnen til at fælde Domme, Fornuften Evnen til at drage Slutninger, af hvilke Kant opstiller tre Arter, til hvilke der svarer de tre Ideer: om Sjælen, om Verden og om Guddommen. Efterat Erkjendelsens Omfang saaledes er fastsat, henføres Villien under »den praktiske Fornuft«, der har til Maal at dømme om Godt og Ondt, og bestemmes som bestaaende af et materielt og et formelt Element, idet den sandselige Naturs Drifter mødes med de uegennyttige Grundsætninger, der opstaa i Kraft af Villiens egen Magtfuldkommenhed. Den praktiske Fornuft

Kant.

udtaler den algyldige Morallov: Du skal altid handle saaledes, at din Villies Grundsætning tillige kan tjene som Grundlag for en almindelig Lovgivning. Dersom Mennesket var et rent Fornuftvæsen, vilde det altid handle efter denne af Fornuftens eget Væsen, af dens Selvlovgivning udsprungne Lov; men som Led af en Sandseverden er Mennesket underkastet Drifternes Indflydelse, og derfor maa Moralloven antage det kategoriske Imperativs ubetinget bydende Form: Du skal. Drifternes Eneherredømme vilde være ensbetydende med den menneskelige Friheds Ophævelse; men for Kant er just Friheden en af Forudsætningerne for hans Sædelære, ifølge hvilken Mennesket af frit Pligtvalg stræber mod et Dydens Ideal, der ligger højere end den i Endelighedens Tilværelse opnaaelige Lyksalighed og forudsætter en stadig Udvikling, altsaa Sjælens Udødelighed. Harmonien mellem Dyden og Lyksaligheden har atter til Forudsætning en af Naturen uafhængig, med Aand og Villie udrustet Aarsag: Gud, hvis Tilværelse saaledes er grundet i den højeste Morallov, hvorvel der ikke kan føres Beviser for den. Moralen fører altsaa til Hævdelsen af Guds Tilværelse, ikke som en Følge af Religionen, idet netop omvendt denne er en Følge af Moralen, hvis Autoritet hviler paa den praktiske Fornufts Selvlovgivning.

Hvor lidet fyldestgjørende denne Paavisning af nogle væsenlige Grundtræk i den kantiske Filosofi end ifølge Sagens Natur maa være, vil den dog antyde, hvilken Fornyelse af den filosofiske Tænkning Kants Optræden betegner, og hvilken Gjenfødelse af Ideerne den medførte. Havde Empirien i sin Tid frelst Tanken fra at hungre ihjel ved Skolastikens golde Bryst, saa var det nu ikke mindre fornødent at vikle den ud af de Baand, i hvilke Erfaringsverdenen holdt den fangen. Kants System staaer som et organisk udviklet Tankelegeme ved Siden af den materialistiske Filosofis tendentieuse Eklektisme; og dette Legeme har en Sjæl, der skuer igjennem og bagved de Sandseindtryk, ved hvilke Locke blev staaende, og hævder Menneskesjælens naturlige Tilbøjelighed til at søge den metafysiske Enhed, hvor Hume, benægtende al Kausalitet, maa ende med ogsaa at benægte Metafysikens Mulighed. Man kan derfor fatte, med hvilken Tilslutning Kants Lære mødtes, da den henimod Aarhundredets Slutning kom til almindelig Kjendskab; thi efterat han i en lang Række af Aar havde holdt Fore-

læsninger over alle Filosofiens Grene, nedlagde han først i en ældre Alder Frugterne af sine Studier i de tre Hovedværker: »Kritik der reinen Vernunft« 1781, »Kritik der praktischen Vernuft« 1790 og »Kritik der Urtheilskraft« 1793. De sidste af Aarhundredets Aar ere fyldte af en stærk filosofisk Bevægelse i den lærde Verden herhjemme, fremkaldt af Kantianismen. Rahbek siger, at »hvor man kom, og hvem man fandt, saa var det Kant paa hver en Kant«, og den enthousiastiske Baggesen antog Navnet »Immanuel« som Hyldest til den beundrede Tænker, der havde skjænket sin Samtid en Fornuftreligion, som havde Evne til at forme Livet sædeligt i Kraft af sit Pligtbud og sin Antagelse af Udødeligheden, uden at behøve Kristendommens Mystik eller Fornuftmodsigelser, hvilke »Oplysningen« ikke kunde forsone sig med. Dermed vare de Bedste i Tiden tilfredsstillede. Mængden og dens Ordførere forlangte langtfra Saameget. Den blev staaende ved Fordringen om almen Lyksalighed, rede til at erhverve denne ved Pligtopfyldelse i borgerlige Forhold, ubekymret om hvad der kunde ligge paa den anden Side af denne Tilværelse eller sikker paa, at Livets Krone var en Borgerkrone for ædel Daad. Yderlighedsmændene vilde derimod benytte Situationen til at faae Kristendommen ud af Verden eengang for alle og rettede deres stærke og idelige Angreb mod den som en Lære, til hvilken Fornuften ikke kunde forholde sig ligegyldig, eftersom dens Bestaaen var en stedsevarende Haan mod al Fornuft; ikke uden Snildhed tog de Kants Argumentation i deres Tjeneste ved at dreje hans Benægtelse af Gudstilværelsens udvortes Bevislighed hen til at betyde det Samme som en Nægtelse af selve Guds Existens. Medens Ordet Tolerance er et af Tidens Stikord, viser den sig hos Fritænkerne i Forhold til Kristendommen som en yderliggaaende Fanatisme, hos Oplysningsvennerne som Indifferentisme. Det omskuende Hensyn til Oprettelsen af Menneskehedens Lyksalighedstilstand skaber et andet Stikord: Humaniteten, bag hvilket egoistiske Bestræbelser ofte finde et velkomment Skjul, men som ogsaa bliver Fanen for et alvorligt ment, af dyb Overbevisning udgaaet og med redelig Villie fremmet Arbejde i den menneskelige Udviklings Tjeneste, om end hyppigt skadet af den utaalmodige Hast, der er Kjendemærket for Reformlysten og mangen Gang tilintetgjør Plantens Væxt i sin Ivrighed for at undersøge, hvor vidt Frøet er naaet i sin Spiren. Da Lyksalighedstilstanden skal realiseres i denne Tilværelse, lægges

Vægten overvejende, for ikke at sige udelukkende, paa det Nyttige. Medens denne Tendens, anvendt paa de praktiske Omraader, i mange Henseender fører til Fremskridt og Udvikling, sætter dette alt Andet udelukkende Øjemed dog i det Hele taget Tidsalderen et lavt Maal. Endnu mere iøjnefaldende bliver dette, hvor Nyttekravet rettes til saadanne Virksomheder, der ifølge deres Natur maa afvise en slig Maalestok som inkommensurabel med deres Virkemaade og Hensigt: til Videnskaben med Fordring om, at den direkte skal stræbe efter nyttige Resultater; til Kunsten, der skal prædike Pligtopfyldelsens og Dydens Skjønhed og derfor væsenligst maa dyrkes som moralsk opbyggelig Allegori; til Poesien, der ved sin indsmigrende Form skal lokke Menneskene til at høre og eftertænke de moralske Lærdomme, de ellers vilde være mindre tilgængelige for, og derfor skal iklæde sig det til Borgerheld sigtende Læredigts Form. I Samfundslivet henvendte Nyttighedsfordringen sig til hver enkelt Borger med Opfordring til at vise Borgeraand og Borgerværd ved at udpønse Planer til Statens Bedste, det almene Vel; det mylrede som Følge heraf med de huleste og tommeste Projekter, uden Spor af Rod i nogetsomhelst Kjendskab til Virkeligheden, men alle fremsatte i »Oplysningens« Navn, og By og Land vrimlede af ørkesløse Hoveder, der, berusede af den Appel, Tidsaanden rettede til enhver nyttig Borger, skrev den ene Piece efter den anden med Forslag til Statens Forbedring; som eet Exempel for alle kan mindes om det herhjemme fremkomne Forslag af Prof. A. Gamborg om at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove ved at indføre Kanarifugle, der kunde lære dem at synge.

Det var i og for sig en høj Tanke at arbejde direkte med paa Lyksalighedens Bygning, som »Patriot« nærmest for sit eget Fædrelands, men som Humanitetsmenneske overhovedet ogsaa for den store Menneskeheds Vedkommende. Og endnu større blev Tilfredsstillelsen, fordi man derved ligesom kom i Klasse med Oplysningens kronede Apostle, de humaniserende Indehavere af Ruslands, Østerrigs og Preussens Troner: Katharine II., Joseph II og Frederik II., der jo rigtignok midt i Oplysningsperioden fremmede Polakkernes Lyksalighed paa en egen Maade, nemlig ved at dele dem imellem sig, men let fik Tilgivelse for dette lille Brud paa Borgerrettighederne, fordi de ellers vare gjennemtrængte af Oplysningens Theorier. Ogsaa i Danmark udgik for en Stund de humaniserende Reformer om

ikke fra selve Tronen, saa dog fra dens Fod, og det endog forholdsvis tidlig og med en erklæret Fritænker som Talsmand. STRUENSEE var sin Tidsaands ægte Søn: opfyldt af dens nyeste Tanker, reformivrig, med Tro paa Institutionernes Almagt og Menneskenes hurtige Perfektibilitet under deres Indflydelse, uden Tro paa Gud, uden Erfaringens Kjendskab til Verden, frivol og nydelsessyg. Hans Reformer, de gode som de slette, visnede som Træer, der i udvoxen Tilstand plantes i Sand. Og Andet vare de heller ikke; han kjendte ikke Jordbunden og mente ejheller at have nødig at kjende den, naar blot Planten var god. Men i Danmark traf han paa nogle uventede Forhold, som han ikke havde taget med i Beregning: Uvillien mod Tydskeriet, der just paa dette Tidspunkt konsoliderede sig i Praxis, samtidig med at man i Theorien sværmede for alment Broderskab og abstrakt Menneskehed, samt en Loyalitetsfølelse, der havde saa stærke Rødder i Folket, at den endog kunde overleve de haarde Prøver, Christian VII.s Regimente satte den paa, ja ligesom samle sig til Værn om den i sit Ægteskab krænkede Konge, trods hans personlige Foragtelighed, og blusse op som energisk Uvillie over den fremmede Eventyrers Frækhed. Til Belysning af denne Folkestemning, der mere og mindre aabenlyst ledsager Periodens politiske Opposition, skulle vi citere en Passus af EDV. HOLMS Side 215 nævnte Skrift: Struensee.

»Idet Frederik V. besteg Tronen i den dansk-norske Stat, fik de tvende Riger en Konge, der ved sin Personlighed var mest oplagt til at vise Enevælden fra dens mildeste, elskværdigste Side. Han havde den Venlighed og Jevnhed, der altid gjør et uimodstaaeligt Indtryk paa en Nation som den danske, det var umiskjendeligt, at han følte varmt for sine Undersaatters Vel, og til Trods for den næsten helt tydske Opdragelse, han havde faaet, havde Folk en rigtig Fornemmelse af, at der boede et dansk Hjerte i hans Indre. Om muligt med endnu større Sympathi omfattedes hans unge Dronning, Louise, denne forunderlig indtagende Skikkelse iblandt de danske Dronninger, i hvem Samtiden vistnok med fuld Oprigtighed saae en ny Dagmar. Enhver veed, hvilket Omslag der skete i Kongehusets Forhold til Folket ved dette Tronskifte, da den Skranke faldt, som Christian VI. med sin besynderlig kejtede Stivhed og Sophie Magdalene med sit hovmodige Væsen havde rejst imellem dem og Undersaatterne. Skjøndt der ingen Grund

er til at tvivle om, at der har været dem, som oprigtig agtede Christian VI.s samvittighedsfulde Arbejde som Konge, og uagtet Ærefrygten for Kongedømmets Højhed under ham var almindelig udbredt, kom der med Frederik V.s Tronbestigelse en virkelig Varme i den royalistiske Stemning, hvor smagløst den end tidt og mange Gange lagde sig for Dagen. Det er den, man føler ved Holbergs bekjendte Udtalelse om hans Glæde ved at se det muntre, friske Liv ved den unge Konges Hof, og det er den, der har bragt ham til at give sin Hengivenhed for Frederik V. et saa elskværdigt Udtryk i hans Tilegnelse til Kongen af Oversættelsen af Herodian; men den lyder ogsaa til os igjennem saa mangfoldige andre Steder i Datidens Litteratur, at den umuligt kan opfattes som Andet end som en oprigtig og alvorlig Følelse. Den Lykke, det syntes at være for den dansk-norske Stat, at den kom til at staa udenfor den ødelæggende Syvaarskrig, styrkede Taknemligheden imod en Fyrste, hvem man med Rette tiltroede Kjærlighed til Freden, om det end i Virkeligheden ikke var ham, men J. H. E. Bernstorf, der ledede den ydre Politik saaledes, at Freden kunde bevares. Hvor ubetydelig en Mand han i og for sig var, oversaa man; der blev kun tænkt paa hans gode Hjerte, man glædede sig i Kjøbenhavn over »Frederik Ejegods« venlige Hovednik og milde Smil, naar han kjørte igjennem Gaderne, og idet man med en næsten besynderlig Naivetet tillagde ham Æren for de Fremskridt, der utvivlsomt fandt Sted i flere Henseender, omdannede man ham til at være den Velsignelse bringende Menneskeven, som man længtes efter at se paa Tronen. Ret pikant karakteriserede Luxdorf engang Stemningerne i Frederik IV.s sidste Tid, under Christian VI. og Frederik V. ved at udtale: »Under Frederik IV. frygtede man ikke og havde dog Grund dertil, under Christian VI. frygtede man, uden at have Grund dertil, under Frederik V. hverken frygtede man eller havde Grund dertil.« Det dobbelte Mindesmærke om Frederik V., der strax fremstiller sig for Tanken, hans smukke Rytterstatue paa Amalienborgplads og Ewalds Kantate ved hans Jordefærd, skyldes derfor ikke fremhyklede Følelser eller en kunstlet Stemning. De ere Udtryk for en virkelig Hengivenhed for ham. Ganske vist, denne Følelse og den royalistiske Ærbødighed for Herrens Salvede blev sat paa en alvorlig Prøve, da det efterhaanden blev vitterligt, at han sank sammen til at blive en forfalden Stakkel, om hvis Udskejelser Rygtet snart fik travlt,

efterat det tidligere næsten kun havde havt at fortælle vennesæle Træk om ham. Kjøbenhavnske Borgermænd kunde ryste medlidende paa Hovedet, naar de saae ham efter Taflet, med en af sine Hofmænd under hver Arm, halv beruset med stiv Holdning blive hjulpet ned fra Kristiansborg for at stige i sin Vogn; men Ingen hørte dem ytre et dadlende Ord. Folk slap ikke Kjærligheden til ham. Et slaaende Vidnesbyrd derom er Dorothea Biehl, der i sine historiske Breve om ham til Johan Bülow kan fortælle de skrækkeligste Historier om ham og maa tilstaa, at det fattedes ham paa Virksomhedsaand, men dog helst vil undskylde ham, dog kalder ham den tilbedede Frederik og maa lægge Pennen bort for at græde ud, da hun har fortalt hans Død. — Royalismen fik imidlertid et endnu værre Stød at overstaa, dengang Christian VII. besteg Tronen. De Forhaabninger, med hvilke han hilstes som Konge, afløstes snart af bitre Skuffelser. Hvornaar var der vel noget Godt at fortælle om ham, der begyndte som en lunefuld, for ikke at sige ondskabsfuld Dreng og faa Aar efter, ødelagt af Udsvævelser, blev vanvittig. Det var kommet saa vidt med Kongeværdigheden, at man kunde se ham, Støvlet-Katrines Elsker, med sine Følgesvende ved Nattetid i Slagsmaal med Vægterne paa Kjøbenhavns Gader. Struensees Virken og Katastrofe skulde ikke stille Christian VII. og Kongemagten højere. Hvad der er fremkommet af stærke royalistiske Udtalelser til denne Konge, er med Undtagelse maaske af hans allerførste Regeringstid at opfatte som konventionel Smiger. Den Tanke ligger da ogsaa nær, at Enevælden var truet af en alvorlig Fare, saafremt ikke Frederik VI. som Kronprinds atter havde vakt en virkelig Hengivenhed mod Kongefamilien tillive baade hos Danske og Normænd.«

Til at stille Kongemagten højere bidrog Struensees Virken ikke, men — saa underligt det kan lyde — til at gjøre Kongens Person mere afholdt for en Stund bidrog den sin Del; hvor lavt han end stod i det almindelige Omdømme, harmedes man dog paa hans Vegne over den Fornærmelse, han saa at sige aabenlyst var udsat for, han blev en Gjenstand for virkelig Medlidenhed, og fra Medlidenhed til Kjærlighed er Vejen ikke lang, især hvor den er godt kjendt fra gammel Tid. Det er karakteristisk, at i en Tid, da Strømningen begynder at gaa Kongemagten imod. er det i Danmark ikke for den frisindede Minister, men for den svagsindede Konge, Folkestemningen tager Parti i en historisk Situation, der ypperlig

kunde være exploiteret til at svække Agtelsen for Kongemagten og dens Indehaver. Den Litteraturstrøm, der udgød sig umiddelbart efter Katastrofen i Januar 1772, og som repræsenterer Forfattere fra Suhm og Balle ned til den obskureste Aabenraa-Poet, vidner i sin Smiger som i sine Forbandelser ligesaa højt om Glæden over Kongens Befrielse fra Tydskerens Aag som om Hadet til denne. At Struensee under al sin Reformeren nonchalant tilsidesatte Hensynet til Nationalfølelsen, var en Kilde til stadig Forbitrelse i en Periode, da Tydskernes Indvandring og Ansættelse i Statsembeder var større end nogensinde før. At der var mange dygtige Mænd imellem — deres Navne ville vi senere møde — kunde ikke forsone med den Tilsidesættelse, Landets Børn maatte føle, og som kun forøgedes ved det Overmod, hvormed mange af de Indvandrede tilkjendegav det som en Naade, at de tog tiltakke med det lille Lands gode Embeder.

Disse Omstændigheder gjorde, at Folkemeningen med Tilfredshed hilste Guldbergs reaktionaire Regimente, fordi det var dansk, og at Royalismen overlevede de haarde Stød, den ellers nødvendigt maatte modtage under en Konge som Christian VII. Da Kronprindsen greb Styret 1784, oprandt netop den Reformernes Tid, da de bedste og mest praktiske af Oplysningsperiodens Tanker gjennemførtes ved Bernstorf, Reventlow og Colbjørnsen. Den franske Revolutionsbevægelse fandt saaledes i den dansk-norske Stat et fremskredent Reformarbejde, tildels som Følge af dette en mod Kongehuset loyalt sindet Befolkning og endelig en Pressetilstand (ved Forordn. 3. Decbr. 1790), som næsten ikke kjendte til nogen hemmende Indskriden, men i liberalt Maal tillod de radikale Skribenter at give deres platoniske Revolutionsbegejstring Luft. »De er vistnok forbauset over, hvad der bliver trykket her«, sagde A. P. Bernstorf til den svenske Diplomat Ehrenheim. »Det er min Grundsætning, ikke at bekymre mig derom; thi Sligt falder til Jorden af sig selv, naar man ikke giver sig af dermed, og Forfølgelser vilde kun endnu mere ophidse Sindene«. Alle Revolutionsideerne gav Gjenlyd i vor Litteratur som i vore Klubber, men stort mere end en Stemning blev det ikke til, hvad det politiske Frihedsskrig angik, thi det manglede sit Objekt, den Trældommens Mur, fra hvilken dets Ekko skulde rulle tordnende tilbage. P. A. Heiberg er omtrent den eneste Oppositionsskribent, der taler i praktiske politiske Termini; de Andre fortabe sig i Abstraktioner om Menneskerettigheder,

Frihed, Lighed, Aristokratforfølgelse o. s. v. Som Illustration kunde bruges Episoden hos Pastor Pawels i Hørsholm. Hos ham samledes engang Rahbek, M. C. Bruun, der hemmelig var kommen i Besøg fra Hveen, hvortil Frihedshelten var flygtet, og den fra Sverig forviste Grev Horn, der boede paa den nærliggende Folehavegaard under Navn af Claesson. Foran dem laa en Tegning, der forestillede Kroner, Sceptere og andre Despotiets Symboler, sammendyngede paa et Baal. Rahbek greb sit Glas og sagde »med den Højtidelighed, han saa ganske havde i sin Magt«, det ene Ord: Skaal! og saa drak de paa alt Despotis Undergang.

Alvorligere var Striden paa det religieuse Omraade, og her vandt Oplysnings-Ideerne en Sejr, hvis Følger strakte sig et godt Stykke ind i vort Aarhundrede.

I det theologiske Fakultet var den strengt lutherske Orthodoxi endnu repræsenteret af den gamle Professor PEDER HOLM, men hans Tid var forbi, og det var kun ved at lønne sine Tilhøreres Udholdenhed med de Stipendier, han raadede over, at han kunde samle et Auditorium om sig; »man skulde gaa paa mans Kollegier, saa kunde man ligesaa snart hjælpe Dem som nogen Anden«, svarede han en Student, som søgte Kommunitetet. Den Wolf'ske Filosofi, som med mathematisk Tilforladelighed vilde godtgjøre den fornuftige Mulighed af de kristelige Troessandheder og saaledes forsone Fornuftkravene med Kristendommen, havde en Repræsentant i Prof. PEDER ROSENSTAND-GOISCHE (1704—69). For at bekæmpe Fritænkeriet skrev han ud fra sit videnskabelige Standpunkt det populaire Værk »Billige Frie-Tanker over ubilligt Frie-Tænkeri«, 1753, og udgav det som et Hefteskrift, for at skaffe dets Ideer des større Udbredelse. Forfatteren taler til den »fornuftige« Læser og vil for ham udvikle »den kristne Lærdoms vigtige samt rigtige Sandheder« paa en saadan Maade, at »den sande, sunde og ret brugte Fornuft intet videre skal have at sige imod og ej i Ringeste med nogen Føje kan modsige, benægte eller bestride.« Efterat der er ført Bevis for, at Skriften virkelig er Guds eget Ord, »af saadanne Kjendemærker, som ere unægtelige og de, den allerskarpeste Fornuft ej med nogen Billighed skal kunne vrage«, er

Theologi.

Rosenstand-Goische.

hermed tillige Beviset givet for Treenigheds-, Inkarnations- og Forsoningslærens Sandhed, medens — som det synes til Overflod — Guds Tilværelse og Fuldkommenhed, hans Forsyn og Sjælens Udødelighed bevises umiddelbart udaf Fornuften. Det Hele er skematisk tørt, kolde Begrebsudviklinger af formel Natur, men Indtrykket paa Samtiden var betydeligt, og i mere end et Slægtled fulgte Theologien denne Methode, overbevist om at have fundet Løsningen af et Livsproblem. Ved JOH. ANDR. CRAMERS Udnævnelse til Professor 1765 kom en ny theologisk Retning tilorde ved Universitetet: den historisk-kritiske, der, grundlagt af ERNESTI i Leipzig og SEMLER i Halle, gjorde Kilderne i Skriften og Kirkens Historie til Gjenstand for et filologisk og arkæologisk Studium, der skulde føre tilbage til den oprindelige Kristendom og muligt paavise dens Uoverensstemmelse med de dogmatiske Lærdomme, som Fornuften tog Forargelse af. Det var paa Klopstocks Anbefaling, den unge sachsiske Præst Cramer blev indkaldt til Danmark som Hofprædikant og senere Professor. Idet den kritiske Videnskab ligesom havde stillet ham Ansigt til Ansigt med den historiske Kristendom i de første Aarhundreder og trængt den hele Dogmelære tilbage i hans Bevidsthed og Interesse, havde hans gejstlige Veltalenhed derved faaet en anskueligt skildrende, klopstock-messiansk poetiserende Karakter, som højlig tiltalte Tilhørerne og vakte megen Modtagelighed for den sentimental-æsthetiske Kristendom, der udviklede sig hos os i Slutningen af Aarhundredet. En dansk Theologi blev skreven af

Cramer.

Guldberg.

Ove Høegh-Guldberg, født 1731, Søn af Kjøbmand Jørgen Høegh i Horsens, Søstersøn af Præsten Dines Guldberg i Gylling, Aarhus Stift. Han blev 1761 Professor i Sorø, 1764 Lærer for Arveprinds Frederik og saaledes knyttet til Juliane Maries Kreds, som hvis ledende Aand han gjennemførte Statskoupet mod Struensee 1772. Det var ham, som blev Sjælen i de følgende tolv Aars Regeringsførelse, og skjøndt han ikke officielt gav Navn til, kaldtes og kaldes Perioden dog med Rette den guldbergske. I April 1784 blev han Statsminister, men otte Dage efter tog Kronprinds Frederik Styret, og Guldberg blev sendt til Aarhus som Stiftamtmand. Han døde 1808 paa sin Gaard Hald ved Viborg. Som Guldberg i Henseende til personlig Hæderlighed, Gudsfrygt og Danskhed var den

fuldstændigste Modsætning til den Mand, hvis Plads han indtog i Januar 1772, saaledes brugte han ogsaa sin Magt til efter Evne at

Ove Høegh-Guldberg.

Storkors af Danebroge, Gehejmeraad, Stats- og Gehejme-Kabinetssekretair.

sikre det nationale og kirkelige Liv og ledes i sin Skribentvirksomhed af de samme Motiver. Hans første Skrift, 1760, fortæller »En omvendt Tvivlers Levnedsbeskrivelse«, idet der skil-

dres en ung Mand, der som Barn har havt først en Pietist, derpaa en Fritænker til Lærer og derved er bleven ledet ind i Tidens naturalistiske Filosofi; Skridt for Skridt fremstilles hans Frafald fra den ene af Fritænkeriets Paastande efter den anden, indtil han ender med at anerkjende Skriften som en guddommelig Aabenbaring. Den samme Tankegang har affødt Guldbergs »Breve over vigtige Sandheder«, 1761, der ligeledes er et Forsvar for den hellige Skrift: »Fornuften fører jo selv Vaaben for Aabenbaringens Lærdomme; det er jo i vore Tider haandgribeligt bevist, at Skriften er Guds Ord, og da den er det, vil jo den sundeste Fornuft, at vi skulle tro den.« Endelig udkom 1765 »Den naturlige Theologi, tillige som en Indledning til den aabenbarede«; ogsaa her lovprises »den yndige Overensstemmelse«, der findes mellem Fornuften og Skriften, saa man ret maa glæde sig over, hvor »angenemt det er at beskue det dejlige Baand, som Fornuftens og Skriftens Lærdomme have med hinanden«. I deres Glæde over det Overensstemmende mellem aabenbaret og naturlig Religion (hvilket Fritænkerne hverken kunde eller vilde faae Øje paa) overse baade Guldberg og de andre Forfattere den principielle Indrømmelse, de gjøre Fritænkeriet ved at gaa ind paa at lade Fornuften blive Prøvestenen for Troens Sandhed. 1794 udgav Guldberg sin Oversættelse af det nye Testamente med Anmærkninger. Som historisk Forfatter har han især gjort sig bekjendt ved sin Verdenshistorie, af hvilken dog kun Begyndelsen foreligger, tre Bind (1768—72), der gaar til Enden af den peloponnesiske Krig. Den blev i sin Tid overordenlig læst og yndet og er ogsaa — saavelsom Guldbergs Indledning i den romerske Statsforfatning, der findes i hans Oversættelse af Plinius' Lovtale til Trajan — et betydeligt historisk Arbejde, udmærket ved et livfuldt og dog ædrueligt Sprog, som Guldberg overhovedet er en af sin Tids bedste danske Stilister. Hans varme Interesse for dansk Sprog, dansk Litteratur og Videnskabelighed fremmede mangfoldige aandelige Anliggender i det Tidsrum, han var ved Magten, og hans fædrelandske Aand gav sig et betydningsfuldt Udslag i Forordningen om Indfødsretten 1776, ved hvilken der til almen Glæde for det taknemmelige Folk sattes en Bom for den fremmede Indflydelse. Belært af Udskejelserne i den struenseeske Trykkefrihedsperiode satte Guldberg ved Reskript af 20. Oktbr. 1773 meget snevre Skranker

Breve.

Den nat. Theologi.

Verdenshistorie.

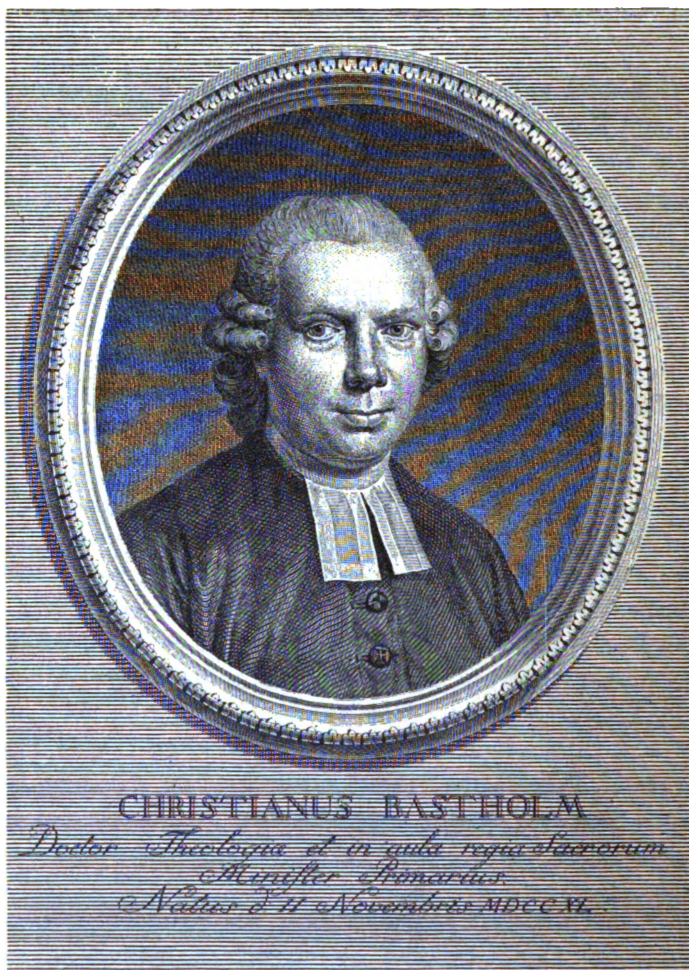
for den offentlige Diskussion og indførte psa dette Omraade et neppe forsvarligt Vilkaarlighedssystem, idet Politiet uden Appel til Domstolene kunde idømme Vand og Brøds Straf for Presseforseelser.

Som den videnskabelige Behandling af Theologien i sin Modstand mod Rationalismen selv viste sig paavirket af dennes Aand ved at lade sig anvise den Arena, Modparten betragtede som gunstigst for Kampen, saaledes blev der ogsaa indenfor selve Kirken gjort Tidsaanden Indrømmelser, der lettede den Sejren. En karakteristisk Repræsentant for den smidige Kirkepolitik, der vilde vinde Fjenden ved at komme ham imøde, men derved kun gjorde ham mere overmodig, have vi i den højt begavede og højt beundrede

Christian Bastholm, der samtidig med Theologien havde studeret Fysik og Filosofi og attraaede en Plads i det filosofiske Fakultet. Da dette ikke syntes at skulle lykkes, gik han til Smyrna som Missionspræst ved den tydske Menighed. Efter halvfjerde Aars Ophold her kom han tilbage til Kjøbenhavn, blev Præst i Kastellet, tog den theologiske Doktorgrad og fik snart efter, paa Grund af sin Veltalenhed, Ansættelse som første Hofprædikant samt efter Biskop Harboes Død 1782 som kgl. Konfessionarius. I en betydelig Mængde vigtige offentlige Hverv blev Bastholms ualmindelige Arbejdsevne og store Indsigt benyttet. Han var to Gange gift, først med en Datter af P. Rosenstand-Goische, tolv Aar efter hendes Død med en Datter af Tyge Rothe. Sine sidste Leveaar tilbragte han hos sin Søn i Slagelse, sysselsat med Studier over Stoikernes Filosofi. Her døde han 1819, noget over otteoghalvfjerdsindstyve Aar gammel. **Bastholm.**

»Som Ordfører for de nye Ideer har Bastholm grebet mægtigt ind i sin Tids Udvikling og udøvet en Indflydelse paa den danske Kirke som ingen Anden i hans Samtid«, hedder det i E. SCHEBELS Afhandling om »Bastholm og Balle«, »Dansk Mdskr.« 1868, 2. Bd. »Hans Gjerning var en Reformators i vor Kirke i Oplysningens Tjeneste; dertil havde han modtaget mærkelige Gaver, og dog hører han ikke til Aandens Ypperste. Han var ganske vist en ualmindelig udrustet Natur, mangesidig, lys og klar, men hans Begavelse var ikke Geniets, der former sin Tid ved selv at und-

fange de Tanker, som komme til at udgjøre dens aandelige Eje. Ikke et af hans mangfoldige Værker bærer Præget af en selvstæn-

CHRISTIAN BASTHOLM,
Doktor i Theologien og første Hofpræst.
Født den 2. November 1740.

dig skabende Aand, og den Anklage, han rettede imod sin Tid, »at han sjeldent havde læst Noget af det, der udkom i Danmark, som selv var tænkt, som jo var laant«, kan i en højere Forstand

DET NORDISKE FORLAG

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri Kjøbenhavn

P. HANSEN
ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

16
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

rettes imod ham selv. Hvad han gav, havde han selv modtaget; det bar vel altid Mærket af hans egen formende Haand, men i sit væsenlige Indhold hentede han det fra den Kultur, der kom til os fra Tydskland, og udarbejdede det da i dets Enkeltheder, saaledes som nu just vi kunde bruge det. Heri laa hans Gave, hans ejendommelige Talent. Han var saa inderligt sammenvoxet med sin Tid, at den ligesom havde præget sig i hele hans aandelige Individualitet. Dens skarpe kritiske Sands og dens urolige Reformsyge, dens Frihedsdrift og dens despotiske, selvbevidste Lune, dens praktiske Blik, der var forunderlig blandet med en abstrakt Theoretiseren, høre ham Alt i mærkelig Grad til. Derfor traf han altid saa sikkert det, Tiden just behøvede, og den glædede sig over ham og beundrede ham, fordi den i hans Ord fandt det heldige Udtryk for sine egne Længsler, sine Tanker og Forhaabninger. Hans livfulde, let bevægelige, koleriske Aand, der i sin Stræben blev ansporet af en god Portion Ærgjerrighed, bragte ham til altid levende at gribe ind i Tidens Spørgsmaal, og naar han havde talt, da fandt man det gjerne saa heldigt, at det banede sig Vej til Sverig og Tydskland, og der kappedes man med os om at beundre denne Oplysningens lykkelige Talsmand. Hans Tanke var ikke dyb, men den var hurtig og klar, og naar undtages et Par af hans første Ungdomsarbejder, hvor en usand Pathos har gjort ham forskruet og opstyltet, var han i sin Fremstilling let og smagfuld, undertiden aandrig, om han end aldrig kunde frigjøre sig fra sin Tidsalders overflødige Ordfylde«.

Lovtale over Messias

Allerede det første af Bastholms større theologiske Arbejder er i Indhold og Form, lige til selve Titlen, et ægte Produkt af sin Tid. »Lovtale over Messias« er Skriftets Navn (1772) — en tilstrækkelig Tilkjendegivelse af, at Messias her stilles i Række med de Menneskehedens Velgjørere, hvis Gjerning det var Skik at prise i akademiske Veltalenhedsformer: »thi har Nogen fortjent en Lovtale, da har unægtelig denne himmelske Lærere og en falden Verdens Oprettere den billigste Ret dertil«. Medens selve Lovtalen endnu støtter sig til Kirketroens Dogmer, indeholde de til den danske Udgave føjede Anmærkninger (Lovtalen var oprindelig skreven paa Tydsk og udkom i Zürich 1770) adskillige Antydninger af den Retning, Forfatterens Udvikling var slaaet ind paa: »De gamle Nationer have kjendt og æret den forjættede Messias som

Verdens Frelser. Han er den Samme som Grækernes og Romernes Apollo, Jovis eller Jehovæ Søn, som Ægypternes Osiris, Indiernes Brama, Kinesernes Kiuntsé.«

Bastholm havde tidlig stræbt at uddanne sig som gejstlig Taler, men Forbillederne vare kun faa og endda tarvelige nok. Først da BALTH. MÜNTER var bleven indkaldt fra Tydskland, som Præst ved Petri Kirke, fandt Bastholm, hvad han søgte. Han dannede sig efter ham et Ideal af en Taler og arbejdede videre paa det i Smyrna, hvor han studerede franske og tydske Prædikener. Frugterne af disse Studier og Overvejelser nedlagde han i sit Skrift om »Den Gejstlige Talekonst« 1775, et Arbejde, der skaffede sin Forfatter stort Ry, strax blev oversat paa Svensk og paa Kejser Joseph II.s Befaling indført ved alle offentlige Læreanstalter i de østerrigske Lande. Ved sin Polemik mod gammel Slendrian yder Bogen mangt et Bidrag til Skildringen af en svunden Tids Prædikemaade, og ved de omhyggeligt begrundede Anvisninger til gejstlig Veltalenhed, den giver sin Samtid, har den faaet stor Betydning for Prædikekunsten i Danmark og Norge. Kun maa man ikke vente mere, end Bastholm ifølge sin Natur kunde give. For ham er den gejstlige Veltalenhed en Kunst, der skal »overbevise, røre og behage«, og til hvilken der fordres følgende Ingredienser: »et godt Pund Skarpsindighed, tempereret med en naturlig Vittighed, en levende Indbildningskraft, Klogskab, en god Hukommelse og en flydende Tunge, Menneskekundskab og et følsomt Gemyt, udbredt Indsigt i verdslige og guddommelige Sandheder« — men ikke kristelig Tro; til den stilles der ikke mindste Krav i hele Bogen. Med sindrig Beregning af den rhetoriske Virkning gjennemgaaes Talens Konstruktion i alle dens enkelte Dele, lige fra Stoffets Valg til den udvortes Mimik; men at den skal være gjennemstrømmet af Evangeliets Aand, falder det ham ikke ind at nævne. Han fraraader endog Brugen af saadanne dunkle Begreber som Guds Billede, Igjenfødelse, Anger, Ruelse, fordi de formørke den Klarhed, der er ham Et og Alt. Medens Afsnittet om Talens Stil i Meget viser Bastholm som den sindrige og smagfulde Mand, er der i Slutningskapitlerne om Talens ydre Midler mange Særheder, der forekomme os frastødende, men ved at beundres af den Samtid, de henvendtes til, tegne os et Træk i dens Fysiognomi. Idet Præsten betræder Prædikestolen, skal han møde frem for Menigheden »med nedslagne

Gejstlig Talekunst.

Øjne, hvorved han røber en Slags Undseelse, der er smigrende for Tilhørerne, og han viser tillige, at hans Sjæl er gaaet tilbage i vigtige Betragtninger«; men længe maa han ikke dvæle i denne Stilling: »han vil da røbe Mangel paa Opdragelse, et sky og barnagtigt Væsen, som vil sætte ham i Miskredit«. Taler han om Gud, skal han løfte Hovedet, taler han om bedrøvelige Ting, skal han hænge med det, helst lidt til venstre Side mod Skulderen; er han i Affekt, kan det stundom være hensigtsmæssigt »at fælde en mandig Taare, men han maa ikke udgyde sig i en Pladskregn, der vil afbryde Talen«. Munden maa Taleren særlig give Agt paa: »At opblæse Kindbakkerne, at bide paa Læberne og imidlertid standse i Talen, at slikke sig om Munden eller at vrie den til den ene Side ere saadanne Fejl, som let kan opvække Latter endog hos de Tilhørere, der ikke gjerne le. At harke og spytte ofte er baade væmmeligt og mistænkeligt, man troer sædvanligt, at Taleren imidlertid leder efter, hvad han vil sige. I Besynderlighed maa han vogte sig for, at han ikke overspytter sig selv eller Nogen af de omkringstaaende Tilhørere.« Ejheller maa han »løfte Albuen over Hovedet, hvilket seer bondeagtigt ud, eller ryste med Armene lig Fugleungerne, som om man vilde til at flyve, ejheller, hvad Andre gjøre, strax løfte Armene ivejret, som om de vilde give Signal til en Bataille« o. s. v.

Kort efter den »Gejstlige Talekonst« udgav Bastholm »Den Jødiske Historie fra Verdens Skabelse til Jerusalems sidste Ødelæggelse«, 1777, to Bind, hvortil der senere kom et tredie med Fremstilling af Jødefolkets Historie indtil den nyeste Tid. Værkets stilistiske Form stiller dets Forfatter blandt de bedste danske Prosaister; Aanden i det er helt rationalistisk, støttende sig til den tydske Professor MICHAELIS' kritiske Studier. Underet opfattes som Kjendsgjerning og faaer sin naturlige Forklaring. Eva er skabt af Adams Side, men neppe af hans Ribben, derimod har der rimeligvis imellem Ribbenene ligget gjemt en lille Grundspire til Evas Legeme, som da under Adams dybe Søvn er voxet frem til Kvindens Skikkelse. Antallet af Dyrene i Noahs Ark beregnes til 2100, der nok kunde rummes i et Fartøj af Størrelse som et af vore Orlogsskibe. Da Jøderne gik over det røde Hav, hævede et Jordskjælv Grunden i Havet, saa de fik fast Bund at staa paa, men da Pharao kom, sank Grunden atter; »det er ikke et Under, men en

Jødiske Historie.

16*

viis Bestyrelse af Forsynet, at dette Jordskjælv just paa den Tid skulde træffe ind og saaledes være til Fordel for Israeliterne.«

Ny Testamente.

1780 udgav den flittige Skribent — der i Henseende til Produktionskraft maa stilles ved Siden af Holberg — sin »Oversættelse af det nye Testamente, ledsaget af Anmærkninger«, atter et fortrinligt Prosaværk og atter en Borteskamotering af et Par kristelige Dogmer som Treenigheden og Kristi Guddom, en kløgtig Indrømmelse til Vantroen, der især tog Forargelse af Forsoningslæren og hvad dermed stod i Forbindelse. Allerede tre Aar efter udgav Bastholm sin populaire Dogmatik: »Den kristelige Religions Hovedlærdomme til almindelig Opbyggelse«, et imod Fritænkeriet rettet Forsvar for Bibelens Lære. Som Følge af dette Formaal har Forfatteren »ladet Fornuften tale med, hvor den kunde og saameget som den kunde tale, men haver og ladet den standse der, hvor Mørket overfalder den«, f. Ex. ved Treenighedslæren, thi »den, der grubler derover, gjør det for at indlægge sig en besynderlig Ære, at han kan forvandle Mørke til Lys og skabe Dag, hvor Andre kun have seet Nat; men Sandheden taber undertiden mere, end den vinder, ved saadanne Granskninger.« Forfatteren gaaer derfor helst udenom Kirkens Dogmer som uforstaaelige Spekulationer, men betoner deres praktiske Betydning for Dyd og Lyksalighed. Resultatet heraf bliver det, at Bastholm under en tilsyneladende Bekæmpelse af Fritænkeriet udhuler Grunden under Kirkebygningen. Kun enkelte tog tilorde mod denne Fremgangsmaade, indseende dens Farlighed, men Bastholms Anseelse som Forfatter og Gejstlig var saa grundfæstet, at han kunde lade dem uænsede, saa tidt han lystede. Da hans reformerende Ideer derimod valgte sig Gudsdyrkelsens ydre Former til Gjenstand, hvilket skete ved hans 1785 udgivne »Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste«, vaktes der megen Bevægelse, og den deraf opstaaede saakaldte »liturgiske Fejde« fremkaldte mere end et halvthundrede Skrifter for og imod. Bastholm havde gjort den Erfaring, »at de Fleste med mere Munterhed bivaane et Bal, en Koncert, en Komedie end en Gudstjeneste«, og hans Forslag gik derfor ud paa at gjøre denne sidste »kort, interessant og opmuntrende«; til dette Øjemed skulde der bringes dramatisk Liv ind i Gudstjenesten ved hyppige Gjensvar fra Menighedens Side paa Præstens Tiltale og ved Vexelkorsang til Guds Ære. Frem-

Den kr. Religions Hovedlærdomme.

Plan til Gudstjenesten.

deles skulde Prædiken og Psalmerne forkortes; af disse skulde kun de bevares, der udtrykte glade Følelser; at bede i en Psalme fandt Bastholm absurd: »kommer nogentid et Barn syngende til sin Fader, naar det vil anmode om en Velgjerning? kommer det ikke snarere grædende end syngende? Naar en Undersaat indstiller sig for sin Fyrste for at anholde om en Naade, bringer han ikke Musik med sig. Sang og Musik er en Virkning af Glæde«. Bastholms Raisonnement er alt foregrebet af de snusfornuftige Potuanere i »Niels Klim«; det er karakteristisk, at hans Tankegang falder sammen med den, der ligger til Grund for hin Trivialitetens Idealstat. Ogsaa i det Rituelle skulde der foretages tidssvarende Forbedringer: at spørge Barnet ved Daabshandlingen, om det troer paa Gud Fader, er urimeligt, at sige til Bruden: dine Børn skal Du føde med Smerte, er smagløst, og hvorledes skal man kunne sige til en Brudgom: i dit Ansigts Sved skal Du æde dit Brød, naar man taler til Folk, der leve af deres Renter?

Reformforslaget udvidedes 1794 med »Korte Tanker til nærmere Eftertanke over den gejstlige Stand«. Den franske Revolution var imidlertid udbrudt og nogle af dens indholdsrigeste Aar forløbne. Danmarks for demokratiske Reformer virksomme Regering havde Stormen ikke kunnet skade; desto haardere gik det ud over Kirken og Præsterne. Revolutionen ydede Stikordene, og Skribenter i Hobetal anvendte dem paa de hjemlige Forhold. OTTO HORREBOW skrev sin »Harlekin-Præst«, den sjællandske Herremand Baron F. C. WEDEL-JARLSBERG udgav Hefteskriftet »Den gejstlige Stand bør afskaffes«, M. C. BRUUN paastod, »at en vis Stand vilde tabe al Orden og Sædelighed, naar dens Medlemmer ikke gik med en Sæk om Livet, et Hjul om Halsen og Vinger, som man ikke kan flyve med, paa Skuldrene«. I anonyme Satirer hudflettedes Gejstligheden som en Korporation, der lod sig betale for at bilde Andre ind, hvad den ikke selv troede paa; røbede kun de færreste af dem virkeligt Vid, saa lagde de alle det oprigtigste Had for Dagen, tildels kunstigt fremavlet som Efterligning af Revolutionens Polemik, tildels støttet paa Kjendsgjerninger, som en i flere Henseender lidet ideal Præstestand forsynede sine Modstandere med. Bastholm vilde værne om Præsterne og gjorde det med sædvanligt Diplomati ved visse Indrømmelser til Oppositionen. Han taler i et af sine mange Forsvarsskrifter om »Kirkens

utaalmodige Modstandere«, der bære sig ad som Daarer, »fordi de betragte Kristne-Systemets Lærdomme som Stilladser for Fornuftreligionen, der jo før jo hellere bør nedrives; men en klog Bygmester river dog ikke Stilladset ned, førend Bygningen er færdig«. I sine »Tanker« vil han yderligere lempe sig efter Tidsaandens Krav. Da Ordet Præst nu eengang er blevet lagt for Had, skal det afløses af Benævnelsen »Folkelærer«, og hvad der ventes af en saadan Lærer, udvikles videre. Det retter sig meget efter, om han skal virke i Byen eller paa Landet. Kun i førstnævnte Tilfælde behøver han lærd Dannelse, »vel ikke for at lede Mennesket til Dyd og Lyksalighed, men uden Tinktur af Lærdom vare de mindre hæderlige, og ved Mangel paa saadanne Kundskaber kunne de let i Omgang med Tænkende og Oplyste blive beskæmmede«. Folkelæreren paa Landet skal derimod have helt andre Kundskaber, for at kunne vejlede Menneskene til at blive gode og nyttige Borgere; han maa kunne Fysik, for at endelig Overtroen kan faae Ende, han maa have Indsigt i Kemi for at kjende Jordarternes rette Behandling, i Farveri, Brygning, Bagning og Kjærning; i Naturhistorie for at vide Besked med nyttige og skadelige Insekter, med Skov- og Havedyrkning, i Veterinairvidenskaben for at kunne give Raad med Hensyn til Husdyrenes Behandling, i Mathematik, forsaavidt den bruges ved Opmaaling, Vandafledning o. s. v. »Frydelig er den Udsigt for mig,« udbryder Bastholm, »at Landet engang skal faae saadanne Lærere, som med den ene Haand anviser deres Medmennesker at blive lykkelige Borgere herneden og med den anden Vejen til at blive det hisset«. Fritænkerne havde en anden Mening om denne Reform; hvis Præsterne »kun kunde regenereres ved at vorde Tusindkunstnere,« sagde MALTE MØLLER, »maatte de jo før jo hellere gjøre et *salto mortale*«. Men gjennemførtes Bastholms Forslag end ikke formelt, saa var det dog dets Aand, der fyldte det næste Slægtled af Præster, i hvis Prædikener rationelle Anvisninger til Staldfodring og Kartoffelavl stundom tog Luven fra den Forkyndelse, der hører det Aandelige til.

Bastholms Rationalisme naaede sit Højdepunkt i et Par af hans sidste Skrifter. 1794 udkom hans »Visdoms- og Lyksalighedslære«, den rationalistiske Theologis Ethik, som han jo tidligere havde skrevet dens Dogmatik. Han tager her unægtelig sit Udgangspunkt fra den kristelige Aabenbaring, men holder den kun

Lyksalighedslære.

i Ære paa Grund af dens Overensstemmelse med Fornuften — de Kristnes Lov »indeholder ingen anden Forskrift, ingen anden Regel end den, Fornuften billiger og en vel opklaret Fornuft tilforn stykkevis haver givet«; Aabenbaringens Betydning er kun »at lette Fornuften dens Arbejde og gjøre Mennesket sikrere i dets Handlinger«. Ligeledes hævder Bastholm paa det ethiske Omraade et Ubetinget, et højeste Gode: Lyksaligheden. Men dette Ubetingede er Produktet af en Mængde relative Forhold, som den Enkelte maa træffe sit Valg imellem efter Lyst og Tilbøjelighed, idet Lyksaligheden bestemmes som »en overvejende Tilfredsheds- og Fornøjelsestilstand, hvor Massen af de behagelige Følelser har Overvægten over de ubehagelige«, dels en »dyrisk« Lyksalighed, der bestaaer i Frihed for Smerte og Sandsernes Tilfredsstillelse, dels en »fornuftig«, der er Nydelsen af et aandeligt Gode. Den rationalistiske Ethiker hildes derfor idelig i Endelighedsbestemmelser, stundum af en temmelig lav Rang, som hvor f. Ex. Tarvelighed prises, fordi »en opblæst Mave, et ophidset Blod, et vanskeligt Aandedræt ere ubehagelige Følelser«, eller hvor Kjærlighed til Næsten begrundes i de Gjengjældskrav, man derved erhverver sig Ret til at stille til ham. — Klarest viser Bastholm sig som den Oplysningens Mand, der vilde redde Kristendommens for ham væsenligste Indhold ved betimelige Indrømmelser til Tidsaanden og derved standse Fritænkeriets yderligere Fremtrængen, i et af Smaaskrifterne fra hans seneste Forfattertid: »Tanker om vor Tids Fremgangsmaade for at befordre den religieuse Oplysning«, 1796. Træffende skildrer han Ultraernes Færd og Sindelag: »De ville oplyse, og hvad Midler bruge de for at befordre denne Hensigt? De le; og kan Spot og Latter da bevise nogen eneste Sandhed? De tale Magtsprog; og kan nogen fornuftig Tænkende da forandre sine Meninger ved Andres blotte Autoritet? De hudflette alle dem, som tænke anderledes end de. Imedens de prædike Tolerance for Andre, udøve de den ikke selv. De udøse Galde over Mænd, som af Staten ere i mange Henseender vel fortjente, over Mænd, som kunde være deres Fædre saavel i Alder som i Indsigter. Jeg siger ikke mere, end hvad der kan bevises af de Dokumenter, som vi have i Hænderne, og rimeligen ville vi hver Dag faae flere.« Men trods Harmen over de larmende Udskejelser, han her skildrer, er Bastholm med den dannede og derfor til alle Sider Hensyn tagende Mands

Tanker om den relig. Oplysning.

Ængstelse for at vise den samme Intolerance, han bebrejder Modstanderne, i dette Skrift saa overdrevent upartisk og overlegent diplomatisk, at han for Kirkens Fjender paapeger den Vej, de sikrere og sikrest kunde gaa, for at faae en Fornuftreligion sat i Kristendommens Sted. Han anbefaler en stadig fortsat Reformation af den kristelige Lære, og det er betegnende for Oplysningspræstens Blik paa Tingene, at det f. Ex. er selve Forsoningslæren, han henviser til snarlig Udrangering af Dogmernes Række. Men det maa ske varligt, ved en lempelig Forsvinden. Kan den endnu tjene til »Medkristnes Roliggjørelse«, saa maa Lærerne, »selv om de anse den for en Vildfarelse, anvende den, fordi de indse, at disse Mennesker trænge til den, at den gode Kristen ikke kan undvære den. Det er en Sjælelægedom, hvortil han nu engang er vant. Man skadede ham, om man berøvede ham den.« Paa dette Bastholms sidste tvetydige Standpunkt mødte Fritænkerne ham med et frejdigt Spørgsmaal, som hans Diplomati havde svært ved at svare paa, da OTTO HORREBOW udgav sit Modskrift med Titlen: »Er det en kristelig Lærers Pligt at lyve for Almuen?«

Modsætningen til Bastholms Akkomodationsevne — ialtfald paa de afgjørende Punkter — have vi udtrykt i en anden af Tidens fremragende Mænd; saameget mere fremragende, som han stod ensom i sin Kamp mod Dagens Magter, som en let kjendelig Skive for al deres Spot og Haan, men uden at lade sig drive ud af den Position, han af fuldeste Overbevisning havde indtaget og forsvarede efter bedste Evne. Hans Navn er — paa Grund af det mindste blandt hans Skrifter — et af de bedst kjendte i dansk Litteratur:

Balle. **Nicolai Edinger Balle,** født 1744 i Landsbyen Vestenskov paa den sydvestlige Kyst af Laaland, ikke langt fra Nakskov; Faderen var Sognedegn, en dygtig og velstuderet Mand med vidtrækkende Interesser, Moderen en stilfærdig og from Natur, hvis Alvor og Godmodighed, men ogsaa hvis Hang til Tungsind Sønnen tog i Arv. Efter Faderens Død levede han et fattigt Skoleliv i Slagelse og blev Student med Glands 1762, otte Maaneder efter Baccalaureus og efter tre Aars Studium theologisk Kandidat med Udmærkelse. Med Rejsestipendium drog Balle til Leipzig, hvor han i tre Aar

studerede under Ernesti og Gellert og efter Opfordring forberedte sig til Overtagelsen af et Professorat; for en latinsk Afhandling blev Magistergraden i Leipzig ham tilbudt, men man fik itide Nys om det i Kjøbenhavn og kom det tydske Universitet i Forkjøbet med Uddelingen af denne akademiske Værdighed. I Göttingen hørte Balle en anden af Theologiens Koryfæer, den før nævnte Michaelis, bekjendt for sin Anvendelse af det arkæologiske Studium paa det gl. Testamente og saa højt anseet i Danmark, at den danske Regering paa hans Opfordring og efter en af ham lagt Plan bekostede CARSTEN NIEBUHRS store orientalske Rejse 1761—67. Efter Hjemkomsten fra Göttingen holdt Balle Forelæsninger over Bibelhistorien og det latinske Sprog, men misfornøjet med Forholdene i Hovedstaden under Struensees Regimente søgte og fik han et Landsbykald i Aalborg Stift og holdt samtidig Bryllup med sin første Hustru Frederikke Severine Grundtvig, en Datter af Præsten Otto Gr. i Vallekilde. Kort efter Regeringsforandringen kaldte imidlertid Balles Ven og Velynder Guldberg ham tilbage til Kjøbenhavn og ansatte ham som Professor i Theologi. Han blev modtagen med store Forventninger af de Studerende, men svarede ikke ganske til dem. Hans videnskabelige Fremstilling var solid og klar, men tynget af for vægtigt Stof havde den ikke den Flugt, som river

med. Kirkehistorien var Balles Yndlingsstudium, og eet Bind af den kristne Kirkes Historie, naaende til Reformationen, udgav han 1790: »*Historia ecclesiæ Christianæ*«; øverst blandt hans videnskabelige Værker staaer hans Dogmatik, den sidste latinske, som er udkommen i Danmark: »*Theses theologicæ*«, 1776. Ogsaa hos Balle er der, baade i hans videnskabelige og i hans folkelige Skrifter, Paavirkninger af den Retning i Tidens Theologi, der vilde strække sig saa langt som muligt for at paavise den fulde, for den kristelige Tænker saa tilfredsstillende Overensstemmelse mellem Aabenbaringen og Fornuften; den gamle Orthodoxi saae paa ham med mistænksomme Øjne, og ved Doktorpromotionen 1774 nægtede Prof. Peder Holm at kreere sin fordums Discipel: Han kunde dog ikke lægge Haanden paa den Kjætter, sagde han.

Kirkehistorie og Dogmatik.

Efter sin første Hustrus Død havde Balle indgaaet Ægteskab med Biskop Harboes Datter og blev ham adjungeret som hans Efterfølger, paa samme Maade som Harboe i sin Tid var bleven designeret til sin Svigerfader Biskop Herslebs Arvtager, hvilket nu fremkaldte Vittigheder om Arons Sorg over, at Ypperstepræstedømmet var blevet arveligt paa Spindesiden. 1783 blev Balle Biskop og stillede sig som Kirkens Værge strax paa Post imod den dobbelte Fjende, der truede den: Oplysnings-Reformatorerne og Fritænkerne. Med forskjellig Styrke førte han Kampen imod dem, alt eftersom det gjaldt den ene eller den anden Gruppe; ingen af dem besejrede han, men han lagde, just hvor Situationen var pinligst, en Udholdenhed for Dagen, som maa vække Agtelse for hans Karakter, og bar frimodigt alt det Had, der lagdes paa ham.

Bruuns Fritimer.

En Episode strax efter Balles Tiltrædelse af Bispeembedet gjorde ham til Gjenstand for Fritænkernes Haan. THOMAS CHRISTOFFER BRUUN havde udgivet »Mine Frie-Timer eller Fortællinger efter Boccaccio og Fontaine«. Bogen blev tilsendt Balle officielt, altsaa rimeligvis fra Kancelliet, for at han skulde afgive sin Betænkning over dens formentlig usædelige Indhold. I sin Indstilling bad han udtrykkelig om, at hverken Konfiskation eller Straf maatte finde Sted, men at der blot maatte blive givet Forfatteren Tilhold om ikke at afsætte flere Exemplarer. »Men,« siger han, »Resolutionen blev anderledes, og mig blev paalagt en Forretning, som jeg mindst havde ventet mig.« Guldberg signerede nemlig følgende mærkelige Kabinetsordre til Kjøbenhavns Politimester

Fædder, dateret Kristiansborg den 16. Decbr. 1783: »Vi have erfaret en Anmeldelse af Mine Frie-Timer o. s. v., som er saa ublu og skammelig, at Vi ikke havde troet Nogen dristig nok til at udgive samme, saa byde vi Dig Vores Konferensraad og Politimester 1) i al Stilhed at begive Dig til Forfatteren at konfiskere alle Exemplarer samt at lade Dig tilstille Listen over Subskribenternes Navne. 2) Forf. betaler strax 100 Rdl. Straf eller i Mangel deraf hensættes paa Vand og Brød. 3) Men enten han betaler eller ikke, da, saasom man maa slutte, at det er et ondt, fordærvet og forargeligt Menneske, ganske ukyndigt i Religion og Kristendom, saa har Du at paase, at han møder hos Vores Biskop Balle, hvor han undervises deri i tvende Præsters Nærværelse; og skulde han, som det er at formode, befindes uvidende og ukyndig i samme, da, ifald ingen af Præsterne vil paatage sig at give ham behørig Undervisning, skal der antages en Skolemester, til hvem han saalænge skal gaa, til han faaer den fornødne Kundskab. Skulde han herimod findes uvillig eller stridig, da ville vi underrettes derom, for at han som et forargeligt og ondt Menneske kan hensættes i Tugt- eller Rasphuset.« Man har ondt ved at forstaa en saadan Grad af Bornerthed som den, der bringer Guldberg til i Alvor eller som en Fornærmelse at forudsætte Mangel paa Kristendomskundskab som Grund til en 33-aarig Forfatters usædelige Skrivemaade; og end mindre forstaaer man, at en Regering ikke lod sig afholde fra et saa uklogt Skridt af Hensyn til den Harme og Latter, det maatte kalde tillive mod den selv og den høje Gejstlige, der stilledes i en saa komisk Situation. Vel var her ikke Tale om nogen offentlig Handling, ved hvilken Bruun skulde »konfirmeres om«, som den forbedrede Tradition har fortalt; men hans Møde for Biskoppen i to Præsters Overværelse var — hvorvel Bruun ved sin Bortgang selv indrømmede, at han »var bleven meget honnet begegnet« — dog af en saa odieus Natur, at han absolut maatte blive den Sejrende i den offentlige Mening og et Skjær af Latterlighed i lang Tid komme til at hvile over de andre Deltagere i Scenen. Denne blev da ogsaa benyttet til en kobberstukken Satire, der meddeles S. 252 som et litterairt Kuriosum; thi just paa denne Tid begyndte der at komme stærkt Opsving i den Litteratur af satiriske Kobbere eller Raderinger, der ere den illustrerede Vittighedspresses første Begyndelse.

Vej til Hæderlighed.

Mod Bastholms Forslag til Forandringer i Gudstjenestens Indretning skrev Balle 1785 sin »Vej til Hæderlighed for

Verbesserung der Sitten ——.

Gejstlige«, som afstedkom en heftig Pennefejde. Den bestemte Afvisning af næsten alle Bastholms Novationer var Oplysningens Ordførere til Forargelse; Historikeren ABR. KALL beklagede i en

Forklaring af det satiriske Kobber »Verbesserung der Sitten«.

Scenen er henlagt til en Kirkebygning. Midt i Forgrunden sidder TH. C. BRUUN i en ydmyg Stilling og modtager den foran ham staaende Biskop BALLES Formaninger. Damen bag Biskoppen siges at skulle være Fru TRESCHOW, gift med den historiske og theologiske Forfatter Pastor H. Treschow til Garnisonskirken i Kbhvn. Bag hende staaer GULDBERG, belysende Scenen med en Lampe, bag ham atter en hovedløs Præst med Joh. Arndts »Sand Christendom« under Armen. Foran Biskoppen tilh. staaer med et Ris i Haanden den ene af de tilforordnede Præster, P. VOGELIUS til Helliggejsteskirke, gift med en Søster til Guldberg; den anden af dem, Stiftprovst Dr. SCHÖNHEYDER (Joh. Ewalds Formynder), har to Ris under den ene, en Bog under den anden Arm; ved hans Fødder ligge to Bøger med Paaskrift: »Olavides Henn....«, en Hentydning til Schönheyders Anmeldelse af A. A. F. Hennings' i sin Tid meget læste og stærkt debatterede Digt om Sierra Morenas Opdyrker, en begejstret Hyldest af de moderne Oplysningsideer. Fremdeles sees to andre hovedløse Præster, den ene med Nidkjærhedens hellige Lue op af Halsen. I Hjørnet tilh. staaer Religionen i Skikkelse af en gammel Kvinde med Kors og Kalk.

skarp Kritik det Sørgelige i at se en Mand som Balle, »hvem store og udmærkede Naturens Gaver, brændende Længsel efter at gavne, vidt udbredt Lærdom, utrættelig Flid og Arbejdsomhed og derhos da ogsaa lykkelig indløbne Omstændigheder bestemte til at blive en af den danske Kirkes største og nyttigste Mænd, gaa andre Veje end dem, som føre til den sande Hæderlighed«. Den mindre berømmelige Historiker N. DITL. RIEGELS skrev en plump Pamflet, der atter havde en Række raa Smædeskrifter i Følge, et af dem betitlet »Ynkelig Substitutskrig over otte hedenske Svins Indbrud i Herrens Vingaard«, et andet betegnende Sproget i Balles Skrift som »saa forsømt, saa javlende, saa smørrisk, saa hask, saa raat, saa surt, saa jernagtigt, saa salt, saa bittert«. Disse Angreb gik Balle nær til Hjerte; de kunde ikke forandre hans Meninger, men vel gjøre ham det ønskeligt for Kirkens og den honnette Forfatterverdens Skyld at vise saamegen Imødekommenhed som muligt. Et Udslag af denne Trang til Forsonlighed er den 1791 udkomne »Lærebog i den evangelisk-kristelige Religion«, der vel i et halvt Aarhundrede eller mere har gaaet under det velkjendte Navn »Balles Lærebog«, men i Virkeligheden er Frugten af Samarbejde og fælles Overvejelse mellem Bastholm og Balle; fra de gjensidige Indrømmelser stammer Dobbeltheden i Lærebogens hele System, hvor Forstandsbegrundelse og Skriftautoritet gaa Haand i Haand, hvor Bastholms Aand er kjendelig i den uforholdsmæssig bredt behandlede og i det Enkelte motiverende Pligtlære, medens

Lærebogen.

det skyldes Balles vedholdende Fordring, at Læren om Sakramenterne fik Plads i et særligt Kapitel om Naademidlerne istedetfor at blive henvist til et Tillæg. Ogsaa i Psalmesagen bøjede Balle sig for Tidens Fordringer. Bastholm havde i sit Reformskrift fundet de gamle Psalmer for dogmatiske og historiske, for høje og for lange, og udtalt den almindelige Trang til »fattelige moralske Sange (ɔ: Psalmer; Oplysningsvennerne brugte aldrig denne kirkelige Betegnelse) for Almuen«. Balle sammenkaldte da en Kommission til Sagens Overvejelse; man opfordrede Publikum til at digte og indsende nye Psalmer, udskød Luthers og Kingos over en lav Sko og bragte Poesien i de andre ned til Tidens lave Niveau. Et Exempel kan vise Fremgangsmaaden. Brorsons prægtige:

Gik alle Konger frem i Rad
i deres Magt og Vælde,
de magted ej det mindste Blad
at sætte paa en Nælde —

fandt man for højstilet. RAHBEK kæmpede baade for Nælden og for det maleriske Billede med Kongerne, men blev overstemt, og følgende Variant, formodenlig af OVE MALLING, vandt Tilslutning:

Om Jordens Konger end fremgaa
i deres Magt og Hæder,
de faae ej skabt det mindste Straa,
som Kvægets Fod nedtræder.

Men i »Kristelig-evangelisk Psalmebog«, der udkom 1798 som Frugt af hele denne Kritik, er Strofen endda bleven gjort formelt mattere ved at omskrives til:

Og kom end alle Kongerne
i deres Pragt og Vælde,
ej mindste Straa frembragte de,
et Vink dem selv kan fælde.

Medens Balle saaledes bøjede af for Oplysningens Krav i et Par Foretagender, der bleve af stor Betydning for de to følgende Slægtleds Menighedsliv, stillede han sig uforbeholdent og med Prisgivelse af sin egen Person i den Bresche, Fritænkeriet havde brudt i Kirkemuren, begunstiget af den franske Revolution, hvis fornægtende Ideer vandt Raaderum i højere Kredse og propageredes blandt Almuen i en Utallighed af Flyveskrifter og Pamfleter. Som Modvægt mod denne voxende Tendens aabnede Balle 1793 sine Bibellæsninger, som han holdt hver Søndagaften fra 6 til 8 i Vajsenhuskirken og efter dennes Brand i Garnisonskirken. De vakte en umaadelig Opsigt. Masser af Mennesker strømmede til for at finde Trøst og Opbyggelse, men Andre indfandt sig i den Hensigt at

Bibellæsninger.

bringe Sagen i Miskredit ved at foranledige og senere udsprede Rygter om, at disse »natlige Sammenkomster« kun tjente til at undergrave Dyd og gode Sæder. Disse Insinuationer bragte Balle selv til Offentlighedens Kundskab, nogle agtede Borgere tilbød ham at vaage over Ordenen i Kirken, og Bibellæsningerne fortsattes uafbrudt i ti Vintre. Texten til dem, ledsaget af korte Forklaringer, udgaves som »Bibelsk Søn- og Helligdagslæsning« og afsattes i 30,000 Exemplarer. Fritænkerne rustede sig mod denne Bevægelse. O. HORREBOW skrev den førnævnte satiriske Komedie »Harlekin-Præst«: Bispen kommer hjem fra sin Bibellæsning og beklager sig over, at han er bleven trykket, puffet og stødt, er bleven kaldt Troens Bulbider og har faaet Parykken reven af; han fremstilles som »et dumt og opblæst Menneske, der tordner fra Prædikestolen mod alle tænkende Mænd, medens hans oppustede Kinder ere et Sindbillede paa Dommedags Basunengle og hans dundrende Prædikestols Gjenlyd erindre de forskrækkede Tilhørere om de Tordenskrald, under hvilke alle ugudelige Kjættere skulle nedstødes i den evige Ild, som er beredt Djævelen og hans Engle«. Bladet »Samleren« regnede ud, at Bibellæsningerne i tre Aar havde kostet Landet 23,333 Rdl., for hvilke Penge der kunde være stiftet et Skolelærerseminarium — denne nye Institution var Tidens Kjæledægge — eller et Agerdyrkningsakademi, eller der kunde være anskaffet en Mængde nyttige Bøger og nye Modeller af Plouge, Harver, Vogne, Hjulbøre etc. Der stiftedes fremdeles et nyt Hefteskrift: »Repertorium for Fædrelandets Religionslærere«, hvis Hensigt skulde være at gjøre Theologerne bekjendt med Kants Filosofi: »I sin hele Fylde aabenbarede sig Sandhedens Aand — som Verdens evige Lærer engang forjættede alle dem, der skulde forkynde hans himmelske Lære — i sin ypperste Repræsentant. Immanuel Kant — velsignet være hans Navn i Menneskehedens Aarbøger — var Manden. Filosofien blev ved ham Videnskabernes Videnskab.« Det var den almindelige Mening, bestyrket af selve den anonyme Udgiver af Repertoriet, at dets Artikler havde en Præst til Forfatter, og under denne Forudsætning rettedes der talrige private og offentlige Opfordringer til Balle om at paakalde Regeringens Indskriden mod en Kirkens Tjener, hvis Angreb paa dens Lære kortelig var formuleret i følgende Sætninger: »Skulde man ikke her og nu kunne sige det højt, at skolastisk Dogmatik og Munkelegender

Malte Møllers Repertorium.

ikke ere Kristendom; at Kristi Guddom er en theologisk Spidsfindighed; at der er Forskjel imellem Kristendommens Aand og den tredie Person i Guddommen, hvis Nullitet jeg overhovedet paastaaer; at der i det højeste Væsen hverken er Trinitet eller Binitet, men Unitet; at Kristus selv har opfyldt Spaadommene og disse ikke paa ham ere opfyldte; at Mirakler lade sig naturligen forklare, og at de aldrig kunne blive Beviser paa en Religions Sandhed; at Kristendommens Indhold er den hulde, Dyden humaniserende Tro paa en hellig, alvidende, alforbarmende Gud, hvis Plan det var ved Jesus Kristus at udbrede og omsider grundfæste en ren symbolsk Theismus her paa Jorden.« Balle mente imidlertid, at der var mere Ordgyderi end farlig Agitation i Repertoriets Artikler, og fraraadede Kancelliet at foretage noget Skridt imod dets Udgiver: »Saadant strider ganske mod den faste Overbevisning, som ved Jesu egne Taler er bleven dybt indprentet i min Sjæl, at kristelig Lære aldeles ikke skal haandhæves eller forsvares paa anden Maade end ved Lærdom og Undervisning og grundig samt kjærlig Overtalelse.« Rygtet vedblev imidlertid haardnakket at nævne snart Provst Gutfeld, snart Præsten Birckner i Korsør, snart andre Præster som Forfatter, og da det jo unægtelig ikke kunde være en Biskop tilladt at gaa saa vidt i Tolerance, at han upaatalt lod en Præst bryde den Embedsed, som forpligter ham til en bestemt Art af Forkyndelse, indgik Balle omsider med en ny Skrivelse til Kancelliet, hvori han klart udtalte sig om Præstens Stilling til den ved Embedseden overtagne Forpligtelse. »Videnskabsmanden, den frie Borger og Bonde,« sagde Balle, »kan vælge sig, hvilken Bane han vil, til at forske efter Sandheden paa.« Men Præsten er anderledes stillet, efterat han ved sin Embedsed har indgaaet »en Pagt, der af ærlig Mand bør holdes i den usvigeligste Oprigtighed. Han kan ophæve den ved Aftrædelse fra sit Embede, men bryde den kan han ikke og dog forblive i Embedet, uden at handle paa troløs Maade som Bedrager og paadrage sig tilbørlig Straf efter Loven, ikke fordi han tænker anderledes, end vor Troesbekjendelse tilsteder, men fordi han handler anderledes, end han som god Borger og Embedsmand bør handle efter Ed og Pligt«. Repertoriets Forfatter blev efter denne Indstilling nødt til at navngive sig, og han viste sig da at være den 24-aarige theologiske Student MALTE MØLLER, der under et Ophold i Jena havde stiftet Bekjendtskab

med Dr. Paulus' rationalistiske Theologi og gjort sig til dens Propagandist herhjemme. Ved denne Opdagelse svandt al Deltagelse for Repertoriet, der kort efter gik ind. Møller disputerede en Snes Aar efter for theologisk Attestats, men benyttede den ikke, ernærende sig ved forskjellige litteraire Arbejder. STEFFENS skildrer ham som »et noget mørkt og indesluttet Menneske, visselig ikke uden Kundskaber, men mest bevandret i litteraire Sladderhistorier; han besad en usædvanlig Magt til at drage Ungdommen til sig, at holde den fast og ligesom tyrannisk at beherske den«. Han døde 1834, agtet og afholdt af dem, der havde kjendt ham.

Hvor besindig og korrekt end Balles Optræden mod »Repertoriet« havde været, maatte den jo dog nære Forbitrelsen mod ham i de Kredse, han stod ivejen, og en kort efter indtræffende ny litterair Episode i Kampen bebyrdede ham med et yderligere Had fra Samtidens Side og stillede ham i en Situation, i hvilken heller ikke vor Tid ubetinget kan bevare Sympathien for ham, om han end ogsaa her indgyder den Respekt, man altid maa vise den, der vover at have »*le courage de son opinion*«, hvor den gaaer imod den almindelige Strøm. I en Alder af endnu ikke sexten Aar (f. 1775) var MALTHE CONRAD BRUUN — Fr. Rostgaards M. C. Bruun.

MALTHE CONRAD BRUUN.
Efter et i Paris udført Stik.

Dattersønnesøn gjennem Conradine von der Maase's, f. Rostgaards, andet Ægteskab med Oluf Bruun — kommen fra Thy til Kjøbenhavn som Student, opfyldt af ideal Revolutionsbegejstring, sværmerisk Republikforgudelse, de frieste religieuse Meninger og den mest brændende Lyst til at virke for sine Ideer gjennem Pressen og blive en ligesaa beundret Mand som P. A. Heiberg. I 1794 begyndte han anonymt Udgivelsen af »Vækkeren, et Blad for Menigmand«, men kun tre Numre udkom; Bogtrykkeren maatte bøde 200 Rdl. for en Artikel, der, »under Skin af at oplyse Almuen havde givet den Anledning til at fatte urigtige Forestillinger om dens Vilkaar og Forhold til Staten« og derved mentes at have fremkaldt nogle Haandværker-Uroligheder i Kjøbenhavn. Medens Sagen stod paa,

begyndte Bruun et nyt periodisk Skrift: »Jerusalems Skomagers Rejse til Maanen«, der paa Niels Klims Maade skildrer forskjellige Folkefærd og Forfatninger med tydelig Anvendelse paa danske Forhold, der end yderligere lægges Læseren nær ved Navne som »Adina« ɔ: Dania, og »Anifah« ɔ: Hafnia (Kjøbenhavn). Da der blev anlagt Sag mod Skriftet, sneg Bruun sig bort fra Ansvaret ved at erklære disse Navne for Trykfejl og højtidelig afvise enhver Fortolkning af hans Blad »paa nogen jordisk Person, Sted eller Tid som grundfalsk«. Retten lod sig vel ikke vildlede af disse Udflugter, men frikjendte dog Bladet. I Aviser, Satirer og Sange fortsatte Bruun sin Agitation. En af hans første Viser er »Aristokratisk Selskabssang«, der ironisk besynger Kongemagt, Adel og Frankrigs Modstandere — en yndet Form for den jacobinske Poesi — og indeholder den bekjendte Strofe:

Kan Retten tolkes med mere Fynd,
end naar man tolker den med Kanoner?
Og tør vel Nogen det kalde Synd,
hvad Konger gjør for at vinde Troner?
O, I, som nys delte Polens Rige,
for Jer skal Ønsket til Himlen stige:
Gud lønne Jer!

I det nye skandinaviske Tidsskrift »Nordia«, udgivet af J. K. Høst, skrev M. C. Bruun sin Nordbosang, i hvilken Begejstringen har de samme højst abstrakte Objekter, der gjøre Tidens pathetiske politiske Digtning saa overmaade fersk i Smagen:

Den Mand er en Niding, som kan sig betænke
paa Valg mellem Frihed og slaviske Baand.
Kun Visdoms Befaling, kun Pligternes Lænke
maa fængsle en ædel og fribaaren Aand.
Ved Frihed kun Manden er ædel og stor;
men Skjændsel og Udyd hos Trældommen boer.

En anden nordisk Frihedssang skrev M. C. Bruun i »Samleren« til Marseillaisens Melodi; dens sidste Linie lød saaledes:

I Nord paa Trældoms Grus skal Friheds Tempel staa! —

hvortil var knyttet følgende Anmærkning: »Saaledes synger den frihedelskende Monarks sig følende Borger, og Monarken selv bør kunne og ville synge det med. Er Frihed og Monarki mod-

sigende Begreb? Jeg spørger kun derom. Dersom de ere det, saa forandre man strax den sidste Linie til:

I Nord paa Troners Grus skal Republiken staa!«

»Oprørs-Snuserne, et Forsøg i den Stolbergske Satyre«, udkom 1795: næste Aar ligeledes særskilt Flyveskriftet »Til Publikum og Hr. Assessor E. Falsen. Beviis, at den Linie: Der [ɔ: i Norden] Tankens Ytring er som selve Tanken fri, ikke i Hensyn til Danmark er sand« — en Polemik, fremkaldt i Anledning af den citerede Linies Forekomst i ENEVOLD FALSENS Forspil »Festen i Valhal«, opført paa Kongens Fødselsdag. I den samtidig udbrydende »Dyveke-Fejde« kom Bruun til at staa som Modstander af den paa Afstand saa beundrede P. A. Heiberg, og der faldt haarde Ord paa begge Sider, saa Bruun endog beskyldte den ældre Frihedsmand for, at han, »den ene Dag havde skrevet Frihedsviser og den anden Dag væmmelige smigrende Kantater«. Overhovedet var der mellem de to Oppositionsskribenter en større Divergens, end der alene kunde betinges af Aldersforskjellen mellem den ungdommelig idealstræbende, men hurtig modløse Bruun og den fastere, sejgere Heiberg; der var en Karakteruoverensstemmelse, som holdt dem fjernet fra hinanden selv under deres lange Landflygtighedsophold i en og samme By.

Endelig udgav Malthe Bruun ligeledes i 1796 »Aristokraternes Katekismus«, et i og for sig ikke meget betydeligt lille Skrift, der fik stor Indflydelse paa hans Livsskjæbne. Bogen er tilegnet »Hs. kejserlige Majestæt Sultan Selim den Tredie« og indledes med en Fortale, hvori den bekjendte Passus forekommer: Aristokr. Katekismus

. . . Man lader ikke
de fromme Kirkens Faar i Ro
paa Troens Mark det sande Sjælefoder spise;
men dette Kjætterpak vil dem nu vise,
hvor giftig Urt, hvor sunde Planter gro.
Og det er dog en aabenbare Sandhed,
at naar man vover først at røre ved
den hellige Treenighed,
Undfangelsen foruden Mandhed
cum ceteris
ecclesiæ mysteriis *),
saa falder baade Religionen
og Tronen.

*) »med Kirkens øvrige Hemmeligheder«.

Den ender saaledes:

O Royalisme, Dig paakalder jeg,
o Du Fiskalers Gud, som lønner sødt din Dyrker
med Guld og Smil, med Nøgler og med Steg,
Du som opliver end og styrker
en Schiracks*) Mod, naar hver hans Profeti
ubønhørt Skjæbnens Øre gik forbi —
bestraal mig med dit klare Naadens Øje!
opflam mit Mod i Kampens djærve Møje!
at alle dine Fjender falde maa,
dit Navn besynges højt af Jordens Millioner
og evigtryg, blandt Garder og Kanoner,
paa Friheds Grus din Marmortrone staa!

Bogen er inddelt omtrent som Luthers Katekismus i forskjellige Parter: Budene, Troesartiklerne o. s. v. Det sjette Bud lyder saaledes: »Du skal ikke aflægge noget formasteligt Vidnesbyrd om nogen bedre Regeringsform end den existerende. — Det er: Om dit Land ingen anden Konstitution har end den Regerendes Indfald og Villie, om ingen Pligt eller intet tilstrækkeligt Ansvar for Pligter er paalagt ham, om ingen Rettighed er betrygget for Undersaatterne, om den hele Statsforfatning, fremtvunget med List, omgjærdet med Vold**), trykker haardeligen dit Fædreland ned, føder Misbrug og Slavetaalmod, Udsugelser og Undertrykkelser af sig, kort, om Alting galt og forstyrret er — drik Punsch, vær doven, fjas med Piger, tal for Guds Skyld ikke et Ord — end sige skriv en Tøddel om, at der gives andre Regeringsformer« o. s. v. Troesbekjendelsens tredie Artikel efterlignes som følger: »Jeg troer paa den sønlige Underdanighedsaand, som udgaaer fra Monarkiet og Adelen, som udbreder Ydmyghed og Taalmod i Borgernes Hjerter, som tager den forfængelige Fornuft fangen i den blinde Troes Snare. Jeg troer en royalistisk Kirke, som er det højærværdige Selskab imod Oplysningen, stiftet i Altona af Schirack, en fuldkommen Udryddelse af alle demokratiske Kjætterier og efter For-

---

*) Etatsraad T. B. Schirack i Altona udgav et regeringsvenligt Blad.

**) Denne Passus faaer en speciel Adresse ved Sammenholdelse med Tilegnelsens noksom gjennemsigtige Hentydning til Forfatningsforandringen 1660:

Et Ja, fralokket dels ved Trusler, dels ved List,
er nok, ja mer end nok at have,
naar man gjør en Nation til Arveslave.

nuftens og Frihedens Død et nyt, evigt og himmelsk Versailles, hvor den triumferende royalistiske Kirke, smykket med hvide Kokarder, skal evig synge et evigt *Vive le roi.*« — Til Katekismen er der knyttet et Tillæg af »aristokratiske Psalmer«, af hvilke følgende »Bordpsalme« er den bedste og mest bekjende:

Hvad bryder jeg om Frihed mig,
naar jeg har Mad og Klæde?
Naar jeg kun vorder fed og rig,
mig trykker ej min Kjæde.
For Orden og for Rolighed
maa Frihedsaanden kues ned
og ubegrændset Myndighed
i Ligheds Sted fremtræde.

Hvad sludre I om Fædreland?
Vort Fædreland er Gryden.
Naar fri Mand har kun Brød og Vand,
vi høre fro dens Syden.
O, hvad er alskens Frihedssang
mod denne søde Surreklang?
Det Patriotens haarde Gang
er mod vor bløde Nyden!

I stedse fremad ville gaa
og gjøre Verden bedre!
O Daarer, hvor I stod, I staa!
Saa gjorde vore Fædre.

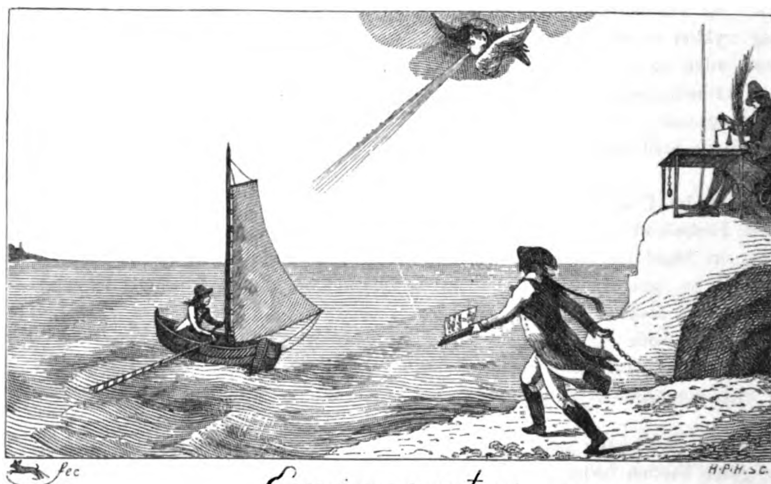
Den Mand der sov evindelig,
han aldrig har forsyndet sig;
trods kantianisk List og Svig
bør man det Ordsprog hædre.

Ja, Søvnens Søster, Rolighed,
Dig kalder Kongers Vrimmel,
Dig Præsternes Mangfoldighed,
Dig Adlens bange Stimmel.
O, hvor, hvor er Du flygtet hen?
Kom fra Seraillet hid igjen!
Kom fra dit elskte Spanien!
Kom fra dit Ruslands Himmel!

Du standser snildt Oplysnings Flugt,
naar den for højt sig svinger.
O, hvor beklipper Du saa smukt
Patriotismens Vinger!
O, kom og hersk paa Jorderig!
Med Skud, Raketter, Jubelskrig
vi hilse skal den Dag, som Dig
igjen til Jorden bringer.

Trediedagen efter Udgivelsen af »Aristokraternes Katekismus« angav Biskop Balle Skriftet for Kancelliet som statsfarligt. Ud fra vor Tids Opfattelse af Pressen kan man have vanskeligt ved at forsone sig med dette Skridt; man kan for Balles Skyld ønske det uskeet, men paa hans Karakter kaster det ikke nogen Skygge. Overfor et af de mangfoldige Skrifter, hvis agitatoriske og statsopløsende Tendenser fremsattes med en paa Mængden beregnet Vittighed, optraadte Balle med Navns Nævnelse og fremlagde kort efter sin Klage for Offentligheden. Ejheller var Motivet til den Ønsket om at faae Regeringens Støtte i sin Kamp mod Fritænkeriet; her som tidligere udtalte han, at »Religionen forsvarer sig selv ved sin egen Kraft«. Men Danske Lov 6—4—14 sætter Straf for Den, der ikke aabenbarer Forseelser mod Kongens Højhed, og

særlig har Embedsmanden ved sin Ed forpligtet sig til ikke at sidde Loven overhørig. »Heri søge man den ene rette Aarsag, som bevægede mig til at indsende min Indberetning i det Kongl. Danske Kancelli«, siger Balle. »Efter mangehaande Overvejelser i trende Dage sendte jeg den, og hvad Kamp jeg under Følelsen af den paaliggende Pligt havde at udfægte forinden med min herskende Attraa efter Venskab hos alle Mennesker, kan ikkun den forestille

Satirisk Kobber fra 1796.

Paa Klippen tilh. sidder Dommeren med den prøvende Vægt og det straffende Ris. Generalfiskalen med en Lænke i den ene og »Arist. Katek.« i den anden Haand er paa Jagt efter M. C. Bruun, der imidlertid er naaet tilsøs og føres af en gunstig Vind over mod Øen Hveen, som skimtes yderst tilv.

sig, der selv besjæles af samme Livelighed.« Ikkedesmindre blev Balles Fremgangsmaade misbilliget af de Fleste. Endog den ellers saa medgjørlige RAHBEK meldte sig fra Samarbejdet med Bispen i Psalmebogskommissionen, og den ansete Forfatter M. G. BIRCKNER skrev imod ham, ganske vist ud fra en helt anden Opfattelse af Statsideen end Balles, der stod fast paa Landets Lov, men dog saaledes, at han vist havde Flertallet for sig, naar han paaviste, at Balle havde taget fejl af Edens Betydning, at den ikke fordrede slige Angivelser, og at Skrifter som Bruuns burde imødegaaes med Modgrunde, ikke med Indberetninger. Den periodiske Presse og

Flyveskrift-Litteraturen debatterede Sagen paa det Ivrigste, og TH. CHR. BRUUN stemplede Balles Færd i Digtet »Særsyn«:

Jeg har seet hver Statens Tjener
taus, mens Zions Kommandant,
for at vinde god Venner
fremstod som Denunciant,
ikke for Guds Kirkes Sag,
nej, i Politikens Fag.

Men jeg saae Zeloten høste,
som man siger, Stank for Dank
og for skuffet Haab sig trøste
med den Tanke, at han blank
skal engang bag Aron staa
og et Nik af Lammet faae.

Forfatteren af »Aristokraternes Katekismus«, der var en større Helt paa Papiret end i Gjerningen, var imidlertid flygtet til Hveen, saasnart han var bleven tilsagt til Møde i Retten, og paa Grund af hans Flugt blev Sagen afvist. Fra svensk Grund udsendte Malte Bruun det satiriske Skrift »Fluesmækken« samt et Bind »Poetiske Forsøg«, mest elegiske og idylliske Digte. I Anledning af Kapitain Billes Sejr i Maj 1797 skrev han Digtet »Slaget ved Tripolis«, tilegnet »Danmarks Søkrigere«, og da A. P. Bernstorf døde Maaneden efter, hjemsendte han sin »Ode ved Statsministeren Grev Bernstorfs Død«: Ode ved Bernstorfs Død.

Hvi toner Herthas Dal af dyb, af ængstlig Klage?
Og Fjeldets Marmorhal den sukker hult tilbage!
Og Gjenlyd svarer den fra Dannerkongens Borg!
Sorg i den gyldne Sal, Sorg i de dunkle Hytter,
hvor Taarne knejse stolt, hvor Hyrden Telte flytter,
hvor Bølger bruse vildt, er idel, idel Sorg!

Bernstorfs politiske Ledelse omtales af Frihedsdigteren i følgende Udtryk:

En Verden hærges skal, en Menneskeslægt dø,
thi Lilie-Tronen faldt. Dens bragende Ruin
opvakte Kongerne. Hvor fnysed deres Harme!
Hver stormende i raske Tordentrin,
hver med et løftet Fjeld i milelange Arme
de rased mod Olymp, Jordguderne!
Men Friheds Lyn foer ned fra sammenpress'de Skyer.
I Støvet ligge de! —
Kun Norden den forvovne Kamp undflyer,
oplyst af Bernstorfs Vid, af Bernstorfs Haand fremledt;
det seer Europas Angst i rolig Majestæt,
seer sine trygge Flag paa alle Have svæve
og for sit Alvorsblik hver dristig Voldsmand bæve,
Ja Dig, som sejerlynende har strakt
til Stjernerne din Ros, til Polerne din Magt,
den overvundne Jords Lovgiverinde,
o Roma-Frankrig, Dig har Danmark til Veninde.

Dette Digt benyttede Malthe Bruuns Venner til at stemme Regeringen gunstigere imod ham, og da han ansøgte om at faae den mod ham anlagte Fiskalsag hævet, blev dette bevilget »i Anledning af Supplikantens Ungdom« og i Forventning om, »at han for

M. C. Bruuns Haandskrift.

Fremtiden gjorde bedre Brug af sine Evner end tilforn«. Bruun vendte da tilbage til Kjøbenhavn, men nye Skrifter beredte ham strax nye Forlegenheder, nemlig »Beviis, at de, som forfølge Gudsfornægtere, ere selv de største Gudsfornægtere«, og »En besynderlig Trykkefrihedslov i Kejserdømmet Abessinien«, udgivne sammen med et Skrift af en anden Forfatter under Fællestitlen »*Tria juncta in uno*« (»Tre forenede i Eet«). Der blev rejst en ny

Fiskalsag, og Aktionen mod »Aristokraternes Katekismus« sattes i Kraft igjen. Atter flygtede Bruun til Sverig, men udvistes herfra, formentlig mistænkt for republikansk Skandinavisme. Da Dommen (først 19. Decbr. 1800) forviste ham fra Kongens Riger og Lande, var Bruun forlængst i Paris, hvor han opholdt sig til sin Død 1826 og vandt et berømt Navn i den franske Litteratur som geografisk Forfatter. Hans Levnet er skrevet af FR. BIRKEDAL-BARFOD: »Malte Conrad Bruun, en biografisk Skildring«, 1871; se ogsaa FR. BAJER: »Mindeblad« 1875 og samme Forfatters »Nordens politiske Digtning« 1878.

OTTO HORREBOW.

Vende vi efter denne Digression tilbage til Aaret 1796, møder der os en ny Forkæmper for Fornuftreligionen i det da stiftede Ugeblad »Jesus og Fornuften«, udgivet anonymt af den tidligere nævnte theologiske Kandidat OTTO HORREBOW (1769—1823), en begavet ung Mand, der forenede æsthetiske Interesser med sit theologiske Studium og særlig ved Læsningen af Voltaire var bleven ført mere og mere bort fra Kristendommen. Bladet skulde ifølge sit Program gaa ud paa »at udbrede den eneste sande evige Fornuftens Religion, d. e. med andre Ord at stadfæste Tro paa Gud, at understøtte os derved i vor ellers vaklende Dyd, at lære os rigtig Vurdering af og Stræben efter Lyksalighed, at opklare Udsigterne til det evige, bedre Liv«; til Opnaaelsen af denne Hensigt vilde Bladet bestræbe sig for at »omstyrte Alt, hvad der har indsneget sig under Jesu Religions Mærke, alle disse Dogmata, som selv de ørkesløse Folk, der spilde Tiden med at pønse derpaa, ikke kunne sige os Meningen af«. Balle tog strax Kampen op med den nye Modstander, idet han i Sommeren 1796 bebudede, at han efter endt Visitats vilde udgive et Blad, der skulde besvare Alt, hvad der baade her og andetsteds skreves mod Kristendommen og Bibelen, og i Januar 1797 udkom

O. Horrebow.

første Numer af »Christeligt Religionsblad under Opskrift: Bibelen forsvarer sig selv, arkvis udgivet«. Biskoppen betraadte her den journalistiske Arena og mødte Numer for Numer Angrebene paa Kristentroen ikke blot i Horrebows Blad, men ogsaa i de andre Tidsskrifter, af hvilke nogle udtrykkelig fremkaldtes som Modtræk imod ham, f. Ex. Bladet »Orthodoxien nedriver sig selv«. I denne Fejdelitteratur er Horrebows Blad det mest beherskede i Tonen og det grundigste i Viden; men hvor lidet fæstnet selv han var i den Overbevisning, han havde dannet sig paa Grundlag af fransk religieus Polemik og tydsk rationalistisk Theologi, sees af den Svingning, han lidt efter lidt undergik, ægget af Balles Modsigelse. Fra først af betragtede Horrebow Jesus som en jødisk Sokrates, som et pletfrit Mønster paa Moralitet, men senere opdagede han adskillige Fordomme hos ham, der maatte stille ham under den græske Vismand som ethisk Personlighed: »Jesus kan med Rette kaldes oplyst og viis i Forhold til sin Tidsalder og Nation, skjøndt han har havt nogle Vildfarelser. Han kan fortjene Navn af dydig, om han endog skulde have havt den Vildfarelse, at man i Noget skulde lempe sig efter Almuens Fordomme istedetfor aabenbart at angribe dem.« Jesus kunde ejheller »som rask Yngling« overlægge Alt saa nøje som hin erfarne Olding. Horrebow begyndte med at betragte Jesus som et Sædelighedens Ideal, men han endte med at stille ham i politisk Belysning og som Følge deraf at bebrejde ham, at hans Lære om Ydmyghed og Taalsomhed havde kvalt Følelsen af deres Værdighed hos Europas Folk og saaledes forhalet Menneskerettighedernes Anerkjendelse.

En ligesaa uventet som velrustet og skarpsindig Modstander fik Horrebow i den unge Jurist ANDERS SANDØE ØRSTED, der 1798 førte Bevis for Mangelfuldheden af hans Kjendskab til Kants Filosofi, som Horrebow havde angrebet for Halvhed og Paatvingelse af et Pligtaag, der var imod Natur og Fornuft. Efter Udstedelsen af Presseloven af 1799 forespurgte Kancelliet hos det theologiske Fakultet, hvorvidt »Jesus og Fornuften« kunde bestaa efter den nye Lov. Saasnart Balle fik Nys herom, lagde han strax sin Indflydelse i Vægtskaalen til Fordel for Bladet, og det vedblev at udgaa, stadig med Balles Modskrift som Ledsager, indtil det 1801 maatte ophøre af Mangel paa Interesse.

Med Aarhundredets Udgang standsede overhovedet Kampen for og imod den religieuse Oplysning, om end dens Følger strakte sig et godt Stykke ind i den nye Tid. Paa dette Tidspunkt kan derfor den udførligere Redegjørelse for Balles Virksomhed afsluttes. Den havde bragt ham megen Kamp og mange bekymrede Timer, men ogsaa adskillig Paaskjønnelse. Medens han stred mod Bevægelsens højttalende Ordførere, var der i den stille Del af Folket Mangfoldige, som sluttede sig til ham. Dette fik sit Udtryk i den Hæder, der vistes ham 1798, da der som Tak for Bibellæsningen og som Oprejsning for den Behandling, der var bleven ham til Del i Sagen om »Aristokraternes Katekismus«, overraktes ham en ved almindelig Subskription tilvejebragt Skuepenge af Guld med hans Brystbillede paa den ene og hosstaaende symbolske Fremstilling paa den anden Side. 1808 tog Balle sin Afsked som Sjællands Biskop efter femogtyve Aars Embedsgjerning. Han døde den 19. Oktbr. 1816. Da var en ny Tids dybere Aand alt rykket Rationalismen saa nær ind paa Livet, at GRUNDTVIG i sit mesterlige Mindedigt om Balle (»Dannevirke« 1817) kunde synge:

Reversen af den for Biskop Balle prægede Guldmedaille.

Religionen, staaende paa en Klippe, lyser med en Fakkel for Statens Skib, der omtumles paa det oprørte Hav.

Balle! ja her ved din Kiste
stander jeg i Ungdomsaar.
Meget, som Du aldrig vidste,
klarlig for mit Øje staaer;
alt som næste Slægt skal finde
Meget, jeg kun troer iblinde.
Men jeg vidner højt og sjunger —
spotte mig kun Daaretunger,
hykle, hvo som vil, kun Gru —:
Gid jeg her i Støvets Dale
trodse maa paa Sandheds Tale
mere blindt endnu end Du.
Ja, din Aand, som nu fornemmer.
hvad Dig her for sælsomt klang:
at henrykt af Englestemmer
Kingo og Lutherus sang —

sanded, hvis den mæle kunde,
hvad, mens end den var i Muld,
jeg fortied ingenlunde,
men udsagde vemodsfuld:
Større var din Hæder blevet,
lysere Du havde levet,

lagt Dig gladere til Ro,
hvis i Intet — som i Meget —
Tidens Aand Du havde veget,
som forhaanede din Tro,
levet kun og døet paa,
hvad Du troed, men ej saae.

Balles Biografi er skrevet af JENS MØLLER: »Balles Levnet«, 1817, og af L. KOCH: »Biskop Nicolai Edinger Balle«, 1876; desuden af E. SCHEBEL i den S. 239 citerede Afhandling om »Bastholm og Balle«.

Filosofi, Rets- og Statsvidenskab.

Den filosofiske Videnskabs Gang i Danmark i det halve Aarhundrede fra 1750 til 1800 lader sig bedst betragte i Sammenhæng med Statsvidenskabens og Jurisprudensens Udvikling, og for at give det rette Indtryk af det litteraire Arbejde, der udrettedes paa disse Omraader, vil det være rigtigst at samle baade de videnskabelige Resultater og deres populaire Behandling under et og samme Overskue. Tidligst i Tidsrummet møde vi da de tre Soranere J. S. SNEEDORFF, KRAFT og SCHYTTE som Mellemled mellem den europæiske Indflydelse og den hjemlige Dannelse.

J. S. Sneedorff.

Jens Schielderup Sneedorff, født 1724 i Sorø, hvor hans Fader var den sidste Rektor ved Skolen, inden den blev til et Akademi, studerede Diplomati og Fransk i Göttingen og blev i en Alder af syvogtyve Aar Professor i Rets- og Statsvidenskaberne ved Akademiet. Blandt nyere franske Forfattere interesserede Montesquieu ham særlig, og Paavirkningen af ham er kjendelig allerede i Sneedorffs første Skrift: »Om den borgerlige Regjering«, 1757, den vigtigste Frugt af den vækkende Indflydelse, som »*L'esprit des lois*« vakte i Danmark, men ingenlunde nogen uselvstændig Godkjendelse af den franske Forfatters Tanker. I sit Skrifts første Bog omhandler Sneedorff Begrebet Regering i Almindelighed. Som Staternes Formaal opstiller han det almindelige Bedste, hævdende paa den ene Side Nødvendigheden af en Regering, der har Magt til at befale og tvinge, men paa den anden Side fremhævende Ønskeligheden af, at Regeringen »ikke uden meget vigtige Aarsager maa indskrænke den naturlige Frihed hos Undersaatterne, endog i saadanne Ting, som i Henseende til Staten ikke

Den borgerlige Regjering.

ere ganske ligegyldige, thi endskjøndt det, som befales, har en Slags Nytte, saa kan Staten dog ofte tabe mere ved Frihedens Indskrænkning«, hvilket for Sneedorff er et betydningsfuldt Moment,

eftersom han er af den Anskuelse, at »Frihed har altid den Virkning, at den gjør Folk mere fornuftige og mere virksomme«. Hensynet til det almindelige Bedste betinger fremdeles, at »en Stat maa have saamegen Magt, at den kan være sikker mod sine

Naboer«, og heraf drager Forfatteren saa den Slutning, at Staten har »en naturlig Ret til at søge denne Magt, endog naar det ikke kan ske uden at berøve Andre«, altsaa til »under saadanne Omstændigheder at føre Krig, enten den er fornærmet eller ej«; ligeledes følger af samme Grundprincip, at »en Traktat hverken forbinder videre, ikke heller længer, end Statens Interesse tillader«. Ogsaa i Henseende til de indre Statsforhold bliver det almindelige Bedste ubetinget højeste Lov, saa at »ingen Pagter og følgelig ingen Grundlove forbinde, saavidt de aabenbart stride mod samme« — »Grundlovene forbinde ikke Regeringer, uden forsaavidt de ere fornuftige og i det almindelige Bedste grundede Maximer«. Langt vigtigere end Alverdens Forfatninger og Grundlove er den Aand, der hersker i en Stat. »Love eller Tvang,« siger Sneedorff, »kan ikke give Sikkerhed, dersom de, der give Lovene og skal efterleve dem, ikke regeres af ædlere Motiver og Grundregler end dem, som tages af Forskrift og Tvang.« Dette fører ham ind paa en Undersøgelse af, hvilken Regeringsform der i saa Henseende frembyder den bedste Betryggelse, og han behandler, væsenlig historisk og videnskabelig objektivt, i Værkets anden Bog Republiken, i tredie Monarkiet. Han taler med megen Varme om den republikanske Statsform, skildrer de store borgerlige Dyder, den egner sig til at udvikle, men mener ogsaa, at da slige Dyder tillige ere Betingelsen for Republikens Bestaaen, bliver denne nødvendigvis usikker, naar de faktiske menneskelige Forhold tages i Betragtning — »og en fordærvet Republik er den sletteste af alle Regeringsformer; den vil medføre usigelig Elendighed«. Af disse praktiske Grunde foretrækker Sneedorff Monarkiet, idet han dog ingenlunde priser den fuldkomne Ligevægt, der staaer saa idealt for Montesquieu i den engelske Statsforfatning; han frygter tvertimod for, at Ligevægt i en Stat skal være det Samme, som at Alt gaaer istaa. Som den rette Typus for Monarkierne opstiller han det enevældige Kongedømme: »Naar Konseil og Kollegier ere vel indrettede i et Monarki, saa har denne Regeringsform alle Fordele af en Republik, uden at have nogen af dens Fejler« — forudsat at den enevældige Fyrste er, som han skal være: elsker sit Folk, indseer, at dets Gavn og hans eget falde sammen, og har den rette Følelse for Religionen og Æren, i hvilken alle Stænder have Del, og som kun kan være til, hvor Folket har Frihed til at tænke,

dømme og handle efter de Domme, Æren tilsiger det. Hvad iøvrigt Regentens Pligter angaa, da ere de mangfoldige: »Er der en Plet i Landet, som kan blive bedre nyttet, er der en Indsigt, som kan blive bedre anvendt, er der et Menneske, som kan blive mere lykkeligt, det er Regentens Pligt at gjøre dertil, hvad han kan. Naar Størrelsen af denne Pligt ret indsees, bliver den mindste Stat i en Regents Øjne til en Verden, der er saa stor, at han ikke har nødig at opsøge flere. Det bliver ham ligesaa vanskeligt at finde Ende paa sine Pligter, som det var for Alexander at sætte Grændse for sine Erobringer. Han har ikke nødig at vandre om som Ulysses for at opsøge nye Arbejder, et Land som Ithacien kan give ham nok at bestille. Dersom en Regent frygter, at saadan en Dyd ikke skal blive bemærket, saa kan han trøste sig dermed, at denne Maade at søge Ære paa er destoværre altfor usædvanlig.«

Patriotiske Tilskuer.

I sine »Breve«, 1759, og i sit Ugeblad »Den patriotiske Tilskuer«, 1761—63, har Sneedorff nedlagt et saare rigt Materiale til Forstaaelsen af hin Tid og af hans egen reformerende Skribentvirksomhed. En Mangfoldighed af Samfundsspørgsmaal er drøftet i disse Skrifter med en for den Tid sjelden Aandfuldhed og Flugt i Fremstillingen og i et Sprog, der ubetinget gjør J. S. Sneedorff til Aarhundredets første danske Prosaist; med de bedste franske Stilister til Forbilleder har han saa at sige forvandlet Sprogmaterialet til et smidigt, skarpt og blankt Redskab for Tankens undersøgende Indtrængen og bevæger sig saa let og gratieust i denne Sprogkunst, at man ved nu at læse hans Skrifter maa undres ligesaa meget over, at de ligge et godt Aarhundrede bag os, som hans Samtid maa have undret sig over, at der kun laa tre Aar mellem sidste Bind af Holbergs Epistler og Sneedorffs første Skrift. Blandt Emnernes Mængde fortjener et Par særlig Opmærksomhed som visende os det fremrykkede Stade, Sneedorff i saamange Henseender indtog. Han er en af de første Talsmænd for Bondens Emancipation, der samlede vor Adels og Borgerstands bedste Elementer om sig i forrige Aarhundrede. Han fremhæver det som et Fortrin, Norge har fremfor Danmark, at det ikke besidder nogen livegen Bondestand, han omtaler Stavnsbaandet som forkasteligt og fremsætter som en af Statshusholdningens uimodsigeligste Axiomer, at »Bonden bør have visse Ejendomme og bestemte Pligter; det er en Sandhed, som er ligesaa grundet i Menneskets naturlige Forbindelser, som

den er nødvendig til at befordre Selskabets almindelige Bedste eller Statens sande Interesse. Hyppig giver Sneedorff i »Tilskueren« Ordet til en (fingeret) Adelsmand, der bruger, hvad han har tilovers, til at hjælpe sine forarmede Bønder med; paa hans Gods ere Afgifterne nøje fastsatte, der gives en bestemt Sum i Fæste, og de unge Mennesker oplæres i alle Slags nyttige Kunster — endogsaa Maleri og Musik. Ikke mindre klart viser Sneedorffs fremskredne Standpunkt sig i hans Ønske om en litterair Skandinavismes Tilblivelse. »Ved fælles Bestræbelser i at dyrke de Sprog, som endnu have meget tilfælles, kunde begge Nationer [den dansk-norske og den svenske] vist gavne hinanden mere og indlægge dem selv en sandere Ære end ved at gjøre Dag-Registre af deres gamle Feltslag.« Han paaviser de Fordele, der følge af et stort Sprogomraade, og ønsker, »at vi kunde finde saadant et Middel til at forene det danske og svenske Sprog, at Indbyggerne i de tre Riger udgjorde kuns eet Selskab i Henseende til Videnskaberne. Skulde det ikke være Umagen værd, at de, som arbejde i begge Nationers Sprog og Historie, gave os en Fortegnelse af de Ord og Egenskaber, som adskille begge Sprogene, tilligemed et Forslag, hvorledes det ene Sprog kunde uden at tabe Noget lempe sig efter det andet og berige sig med dets Overflødighed?«

Kun fyrretyve Aar gammel døde denne fortrinlige Skribent, 1764. I sine sidste Leveaar var han Informator hos Arveprinds Frederik, i hvilken Stilling Guldberg efterfulgte ham. Hvor yndet han var som Forfatter, kan sees deraf, at da hans samlede Værker 1776 og de følgende Aar bleve udgivne i ni Bind, fik de det efter den Tids Forhold paafaldende store Antal af 900 Subskribenter.

Kraft. **Jens Kraft** blev født i Frederikshald 1720, men opdroges hos Slægtninge i Jylland, rejste udenlands som Magister og blev 1746 Professor i Mathematik ved Sorø Akademi; død 1765. Som Filosof sluttede han sig til Wolf og hans »mathematiske Methode«, hvilken han stræbte at skaffe Indgang ved sine forskjellige kortfattede Lærebøger i Filosofi. Med J. S. Sneedorff førte han en litterair Fejde om Principer, der atter og atter komme paa Dagsordenen og særlig have Betydnig for et Folk med saa udpræget Tilbøjelighed for det Æsthetiske som det danske. Sneedorff havde i sin ivrige

Fremhæven af de nyere Sprog og de »smukke Videnskaber« som Dannelsesmiddel af ypperlig Rang rettet Angreb paa »den ordenlige og grundige Læremaade, hvorved man forstaaer den mathematiske«, og spottet det filosofiske Edderkoppespind og dets »Edderkopper med de lange Ben, som gjøre lutter mathematiske Skridt«. Paa de exakte Videnskabers Vegne tog Kraft tilorde imod denne Betragtningsmaade i sine »Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvæxt og Smagens Forbedring«, idet han undersøger, hvad der er det Vigtigste i en Stat, enten de grundige eller de smukke Videnskaber. »Vi ville forestille os en Stat, som staaer i sit dejligste Blomster, men i et Blomster, som en sig nærmende Fjende vil brække af. Send alle høje Gejster med alle deres Lovsange og flyvende Blade, med alle deres skjemtefulde gejstrige Indfald og skærpede Moraler, denne Fjende imøde; det vilde forundre mig, om Ordenes uovervindelige Kraft drev de skarpe Vaaben tilbage eller hindrede de mange tusinde Kugler i at dræbe. Vel sige de store Poeter, at Ord og Vers kunne trække Maanen ned af Himmelen, og Kabbalisterne, at deres hemmelige Ord kunne gjøre de skarpeste Sværd stumpe og den modigste Fjende ligesaa fejg som frygtsom; jeg vil aldrig tro, at Smagens Elskere i vore Tider tillægge de skjønne Videnskaber saa uventelige Kræfter, men tvertimod i min Enfoldighed holde for, at det blev ikke mindre latterligt at ville fægte med Ord end at ville vinde Hjerter med Vaaben.« »Smagens Elskere vide et besynderligt Middel, uden Læsning, uden Møje at forstaa Alt. Deres skjønne Videnskaber igjennemvandre, uden at man selv mærker det, alle Hjerter og Hjerner. Ungdommen finder i dem sin Mælk, den voxne Alder derimod sin faste Føde; Fruentimmeret opbygges mer ved dem, paa Komedier og ved de Blade, som opvarte dem ugenlig ved deres Natbord, end de Studerende i deres smagmanglende Skoler; indtil Bønderne selv, da kunne de dannes ved Viser af Smag og ved store Modeller af deres Stand, optagne i Smagens Selskab.« Imod denne ligesaa overfladiske som let tilegnede Dannelse hævder Kraft den mathematiske Methode, Studiet af Filosofien og grundig Videnskabelighed som den rette Skole for Aanden. Ingen af de Fejdende mente det saa ensidigt, som de i Stridens Hede fremsatte deres Principer; disse selv ere fremme i vort Aandsliv endnu den Dag idag, og til hvilken Side den nationale Tilbøjelighed drager, vide vi Alle.

Kritiske Breve.

Om de vilde Folk.

Foruden de »Kritiske Breve« maa blandt Krafts Skrifter nævnes: »Kort Fortælling af de vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meninger, til Oplysning af det Menneskeliges Oprindelse og Fremgang i Almindelighed«, 1760. Allerede Titlen oplyser os om, at det er en Paavirkning af Rousseau, vi møde her, og i Skriftet selv se vi Forfatteren acceptere sin franske Forgængers Theori om alle Ulykkers Oprindelse fra Ejendomsbegrebet. Vel er Krafts Standpunkt i meget forskjelligt fra Rousseaus, men med denne er han dog tilbøjelig til at fremhæve Fordelene ved de vilde Folks Naturstandpunkt.

Schytte.

Den tredie af de soranske Populair-Filosofer, Fynboen **Andreas Schytte,** blev født 1720, tog theologisk Attestats og rejste tre Aar

ANDREAS SCHYTTE.

udenlands som Hovmester for en fornem ung Herre; efter sin Hjemkomst blev han 1761 Sneedorffs Efterfølger som Professor i Statsvidenskab. Hans vigtigste Skrifter ere »Staternes indvortes Regjering«, 5 Dele, 1773—76, og »Staternes udvortes Regjering«, 2 Dele, 1774—75. Hans Forfatterskab begyndte for-

Staternes Regering.

holdsvis sent, og sit sidste Værk: »Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning«, naaede han ejheller at faae fuldført; dets første Del udkom i hans Dødsaar 1777. Schyttes statsretlige Skrifter vare for hin Tid ikke mindre epokegjørende end Sneedorffs, og han havde dertil arvet denne sin Forgængers fortrinlige Fremstillingsform baade som Foredragsholder og som Skribent. »Han holdt sine Forelæsninger for Akademisterne med saadan Galanteri og Opmærksomhed, at man sagde, det var en Kammerjunker, der holdt Forelæsninger for Kammerherrer«, hedder det i »Engelstoftiana« (Hist. Tidsskrift 1880). Og en Samtidig siger om hans Stil: »Alt, hvad han træder paa, bliver til Roser, og Sproget har under hans Pen en Glands, Lethed og Zirlighed som noget slebet Sprog i Europa.« Om end ikke i samme Udtryk vil Nutiden underskrive denne Dom; det er i Virkeligheden en højst mærkelig Lethed og Nærhed ved vore Dages Prosaform, hine soranske Forfattere ere i Besiddelse af, og om de end — som i den litteraire Fejde mellem Sneedorff og Kraft — kunde tvistes om Principerne for Sprogets Forbedring, vare de i deres Skrifter det umiddelbare Udtryk for et stærkt fremskredet Stadium i Sprogudviklingen.

I Kjøbenhavn træffe vi lige ved Tidsrummets Begyndelse Normanden JOHAN ERNST GUNNERUS som extraordinair Professor i Theologi, hvortil han blev kaldet 1754, efterat han med kongelig Understøttelse havde studeret Wolfs Filosofi under Baumgarten i Halle og senere besøgt Jena, hvor han blev Adjunkt ved det filosofiske Fakultet. Som Universitetslærer læste han ikke blot over theologiske Discipliner, men ogsaa over Filosofi og Mathematik, de to dengang stærkt sammenkjædede Videnskaber (KRAFT deducerede f. Ex. Sjælens Udødelighed ved Hjælp af mathematiske Bestemmelser som »de krumme Liniers Koordinaters Natur«). Hans Virksomhed ved Universitetet var fuld af Liv og Fynd, men varede kun kort, da han allerede 1758 blev Biskop i Throndhjem; her stiftede han i Forening med Suhm og Schøning »det Kgl. Norske Videnskabernes Selskab«. Struensee kaldte ham ned, for at han skulde udarbejde Forslag til en Universitets-Reform, men Ministerens Magt var forbi, inden den kunde blive sat i Værk, og Gunnerus vendte tilbage til Norge, hvor han kort efter døde, 1773. Gunnerus.

Risbrigh. Hans Elev og hans Efterfølger ved Universitet var BØRGE RISBRIGH (1731—1809). Hans Forfattervirksomhed er kun liden, men hans Indflydelse paa det filosofiske Studium ret betydelig paa Grund af den lange Aarrække, i hvilken han var dets officielle Organ; han »vedligeholdt ved Højskolen den Forening, sund Filosofi og liberal Theologi allerede havde indgaaet under Gunneri Auspicier«, vidnes der om ham. En anden Discipel af Gunnerus var

Tyge Rothe. TYGE JESPER ROTHE, Broder til den tidligere omtalte Personalhistoriker Casp. P. Rothe, født 1731, theologisk Kandidat 1747. Nogle Ungdomsaar tilbragte han som Huslærer i den store Verden, andre paa en Udenlandsrejse til Tydskland, Schweiz og Frankrig. Med sin ædle Hustru KAREN BJØRN fik han betydelig Formue, kjøbte Tybjerggaard i Sjælland og levede det meste af sit øvrige Liv som praktisk Landmand, kun nu og da kaldet til Embedsvirksomhed, som under Struensee til Borgemester i Kjøbenhavn og Deputeret i det nys oprettede Finanskollegium med Landvæsenet som Bestyrelsesgren, under Guldberg som Amtmand i Segeberg. Alt fra Ungdommen af tog Tyge Rothe med stor Interesse Del i den offentlige Debat og har baade ved Smaaskrifter og ved store Værker erhvervet sig Navn som en utrættelig virksom, for Folkevel og Oplysning nidkjært arbejdende Forfatter. Allerede for sin Samtid var han dog mindre tilgængelig paa Grund af sin tunge, trættende Fremstilling og sit med mange Særheder udstyrede Sprog; af Nutiden kræver Forbybelsen i hans Skrifter end større Taalmodighed, og selv hvor det anstrengte Tankearbejde afbrydes af følelsesfulde Udbrud, virke disse snarest som tom Deklamation uden virkelig Varme, medens man med alt dette dog maa anerkjende den Trang til selvstændig Opfattelse og det modige Frisind, der udmærker ham som Forfatter. Bedst lader hans første Skrift sig læse, de efter hans Udenlandsrejse udgivne »Tanker om Kjærlighed til Fædrelandet«, 1759. Paavirkningen af Rousseau er her let kjendelig, tydeligst i en Ytring som denne: »Havde Ingen indhegnet en Plads og saa sagt: »Den er min«, da skulde Alle have blevet i en fuldkommen Lighed, thi hvor ingen Ejendomme ere, der finder Forurettelse ej Sted, Misundelse fødes først, naar Fordelen ulige deles, og Vindesyge kjendes ej, saalænge det Ufornødne er unyttigt.« Ogsaa Montesquieu har paavirket Rothe her som i flere af hans

øvrige Skrifter. Det betydeligste blandt disse er »Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa«, to Dele,

Tyge Rothe.

Födt d. 16 Jan. 1731, död d. 19 Decbr. 1795.

Sin Konges Ven, han Friheds Forsvar förte;
Og fuld af Gudsfrygt, tændte Sandheds Ild;
Naturens Röst som Skriftens frit han hörte:
Derfor paa Tænknings Dyb han ei foer vild.

I. Möller.

1774—75, senere fortsat med »Udsigt over det frankiske Monarki« 1776, »Hierarkiet og Pavemagten«, to Dele, 1778—79, og »Europas Lensvæsen« 1783, til hvilket sidste der slutter sig

det særlig nordiske Forhold behandlende Værk »Nordens Statsforfatning før og i Lenstiden«, to Dele, 1781—82. Denne Skildring maatte for en stor Del dreje sig om de agrariske Forhold i Oldtiden, og hvorvel Rothe misforstod mange af de herhenhørende Udtryk i den gamle Lovgivning og Historie, saa han selv maatte konstruere en Sammenhæng, blev Arbejdet dog af praktisk Interesse for Samtiden ved at afføde hans Undersøgelser angaaende Forholdet mellem Jorddrot og Bonde i den nyere Tid og hans Bestræbelser for Fællesskabets og Hoveriets Afskaffelse. En ny Række og tillige en ny Art af Skrifter begyndte Tyge Rothe 1788 med »Philosophies Ideer til Kundskab om vor Art og til Glæde over den«, to Dele, efterfulgte 1791—94 af det sex Bind stærke Værk: »Naturen betragtet efter Bonnets Maade«. Ved sin Definition af Begrebet Aabenbaring stiller han sig i førstnævnte Arbejde udenfor Skriftautoriteten og begrændser endydermere Kristendommens Sandhed til enkelt Tid og Sted: »Mange ere de, hvilke urigtigen gjennemtænke det kristne Tradizions System og bedømme det urigtigen. Det i Systemet, hvilket ikkun er en for nogen Tid gjældende Lov eller Raad, og hvilket altsaa kun gjælder for nogle faa Mennisker i den deres særegne Forfatning: det fordrejes til at skulle angaa alle Mennisker og til at være en almen Lære for hele vor Art«. I det andet Værk henvises saa til Naturen som det sande Altomfattende, der fylder Mennesket med Tanker om Gud. Tyge Rothes sidste Arbejde var Mindeskriftet om hans i Januar 1795 afdøde Hustru: »Karen Bjørns Minde«; umiddelbart efter dets Fuldførelse døde han i Decbr. s. A.

Kantianere. Kantianismen doceredes tidligst herhjemme af CHR. HORNEMAN (1759—91), hvis Forelæsninger — afbrudte af hans tidlige Død — bleve udgivne baade paa Dansk og Tydsk. Gamle RISBRIGH forholdt sig nærmest refererende til den nye Filosofi, medens Prof. ANDERS GAMBORG, der nogle Aar iforvejen havde sat den theologiske Verden i stærk Bevægelse ved sit Skrift »Nysa« med dets absurde Forklaring at Syndefaldet, i »Jesu Moral«, 1799, fremtraadte som en vidt fremskreden Tilhænger af Kant. Juristen J. F. W. SCHLEGEL grundede sine Forelæsninger over Naturretten paa Kants Lære om Moralloven (»Naturretten eller den almindelige Retslæres Grundsætninger«, to Dele, 1798), og den unge A. S. ØRSTED

vandt Universitetets Guldmedaille for sin Afhandling »over Sammenhængen imellem Dyds- og Retslærens Princip«; han var overhovedet den bedst rustede blandt Kantianerne og beviste dette ved sin Polemik mod Lærens Modstandere og overfladiske Kjendere (O. HORREBOW), men frigjorde sig senere for Systemets Lænker og vil ikke have disse sine tidligste Skrifter tillagt noget blivende Værd. I Norge foredroges Kants Lære af Rektoren i Kristiania NIELS TRESCHOW, der 1803 blev Risbrighs Efterfølger som filosofisk Professor i Kjøbenhavn og dermed, efter sin Tilslutning til Spinoza og Schelling, indledede et nyt Afsnit af Filosofiens Historie i Danmark.

Imod Kant og hans Pligtlære stillede Rektoren i Nakskov JOHANNES BOYE (1756—1830) sin Lyksalighedslære, udviklet i hans 1792 udgivne Skrift »Statens Ven«, hvortil der senere som 2. og 3. Bind slutter sig Skrifter om Rettens og Statens Ophav, om Næringsveje, Folkemængde og Rigdom. Det er en overfladisk Eudaimonisme, Boye forkynder, idet han sætter »Fornøjelse« som det Væsenlige i Lyksaligheden og bestemmer denne som Udsigt over en varig Række af Fornøjelser. Af disse gives der to Arter: de sandselige og de aandelige, samt »en tredie Art, blandet af begge«, og de have deres Sæde i Sjælen. Fælles for alle Sjælens Handlinger er en uophørlig Bestræbelse efter at tænke, og fra denne udgaa de intellektuelle Fornøjelser, medens Dyden bestaaer i »Færdighed og Smag paa moralske Fornøjelser; Den kaldes dydig, som finder Fornøjelse i at befordre ligesaa vel Næstens Lyksalighed som sin egen«. Dette er en Opofrelse, som ingen Lov kan foreskrive, og »kan Mennesket ikke finde Fornøjelse i at være dydigt, saa er han vist heller ikke forbundet dertil«, thi »man kan ikke bevise, at Den, der har en medfødt Drift, er pligtig at opofre noget af denne Drifts Tilfredsstillelse for en Andens Skyld« — »Naturen kan ikke synde; har den givet mig Drift til en Ting, saa synder jeg ikke, om jeg følger denne Drift«. Til Lyksaligheden er Oplysning

Joh. Boye.

JOHANNES BOYE.
Efter et Pastelmaleri.

nødvendig, thi det er den, der »kultiverer Mennesket til Dyd«, og »den kultiverte Dyd er Menneskets højeste Lyksalighed«. Oplysningsværket til Dydens Fremme er derfor en af Statens helligste Pligter, som Boye varmt lægger den paa Sinde.

Birckner

Den residerende Kapellan i Korsør MICHAEL GOTTLIEB BIRCKNER (1756—98) blev en af Tidens mest afholdte Skribenter, ligesaa meget paa Grund af den ædle Personlighed, der lyste frem af hans Forfatterskab, som formedelst den modige Frisindethed, hvormed han udtalte sig. Denne lagde sig især for Dagen i hans 1797 udgivne berømte Afhandling »Om Trykkefriheden og dens Love«, der paa en Tid, da mange Sind med Rette ængstedes for Indskrænkninger i Pressens Brug, med en forbausende Frimodighed, men med en værdig og behersket Argumentation, tog Ordet for Pressens ubetingede Frigjørelse som den eneste til Tidsaandens Krav og Oplysningens Standpunkt svarende Ordning, medens det Utilstrækkelige og Selvmodsigende i den hidtil gjældende Lovgivning paavistes ad historisk Vej. Alt burde kunne underkastes en fri Undersøgelse: Regeringsformen og Regeringens Handlinger, Religionen i Almindelighed og den herskende Religion i Særdeleshed, Embedsmandens Færd og Borgerens Ære. Dette Skrift gjorde, som man kan tænke sig, den største Opsigt, og Forfatteren var forberedt paa at komme til at bøde for sin Fritalenhed; Regeringen skred imidlertid ikke ind imod ham, men Skriftets

MICHAEL GOTTLIEB BIRCKNER.

Tanker lod den rigtignok ogsaa i en anden Henseende upaaagtede, hvad den snart paafølgende betydelige Indskrænkning af Trykkefriheden noksom viste. Blandt Birckners Arbejder — »Samlede Skrifter«, fire Bd., 1797—1800 — findes der adskillige moralfilosofiske Afhandlinger, der vise ham som en erklæret Kantianer, for hvem Moralloven staaer over alt Andet; ved denne sin Opfattelse, ved sin store Begavelse og sin ædle Karakter bliver Birckner en fremragende Repræsentant for den rationalistiske Præstestand; hvor langt selv de Bedste af denne kunde drive Akkorderingen mellem modstridende Principer, viser en Udtalelse som følgende i Birckners Afhandling »Om den gejstlige Stand«: »Religionslæreren er forpligtet paa de Symbolske Bøger ved sin Embedsed, men han begaaer ingen umoralsk Handling, fordi han forklarer en Lærebygning, endskjøndt den efter hans egen Overbevisning er vildfarende, og han er kun forpligtet til at foredrage de moralske Lærdomme i Forbindelse med visse en bestemt positiv Religions Lærepunkter under den Betingelse: saavidt disse Lærepunkter findes grundede i Bibelen, og saavidt som det kan stemme overens med hans Bestemmelse at være Almuens Lærer.«

Efter Andr. Hojers Død skulde det juridiske Professorat besættes efter afholdt Konkurrence og et helt Aars Prøveforelæsninger. Udfaldet blev Ansættelsen af to Mænd, der begge bleve deres Videnskabs Pryd og vandt sig højthædrede Navne i vor Lovkyndigheds Historie: P. KOFOD-ANCHER og HENRIK STAMPE.

Peter Kofod-Ancher (1710—88) er i Indledningen bleven nævnet som en af de Forfattere, der imødegik Montesquieus »*Esprit des lois*« under den Forudsætning, at man ifølge den franske Forfatters Argumentation kunde antage, han betragtede Danmark-Norge som en despotisk regeret Stat. Medens han varmt forsvarer sit Fædreland mod Rigtigheden af denne Betegnelse og peger paa den Lighed for Loven, i Medfør af hvilken det mere end eengang er hændet Kongerne ved Højesteret at tabe Sager, som vedrørte deres Gods og Fordringer, lægger Kofod-Ancher paa den anden Side ikke Skjul paa sin Beundring for Montesquieu, og han nævner »*L'esprit des lois*« som det Forbillede, hvorefter han selv agter at gjennemføre en nøjagtig Undersøgelse om de danske Love og den danske

Kofod-Ancher.

Retsordning. Indfrielsen af dette Løfte skylder vor juridiske Litteratur noget af sit fortrinligste Indhold: Kofod-Anchers Arbejder paa den danske Lovhistories Omraade. Dels holdte som Forelæsninger, dels — da hans Brystsvaghed nødte ham til at forlade Kathedret — udarbejdede som Afhandlinger fremkom fra 1769 til 1783 »Dansk Lovhistorie«, »Den danske Lensret«, »De gamle danske Gilder«, samt Udgaverne af Valdemars Sjællandske Lov (optagen i Lovhistorien) og Jydske Lov. Den udmærkede Retslærdes »Samlede juridiske Skrifter« udgaves i tre Dele af SCHLEGEL og NYERUP 1807—11.

PETER KOFOD-ANCHER.
Titelvignet til Bärens' »Juridisk Lommebog for 1795«.

Stampe.

Grundlagde Kofod-Ancher Studiet af den danske Retshistorie, saa begyndte der med **Henrik Stampe** (1713—89) en ny Epoke i Lovfortolkningen og Lovanvendelsen. Han havde tidlig gjort Bekjendtskab med den Wolf'ske Filosofi, og af brændende Lyst til personlig at høre den store Lærer nedlagde han sit Konrektorat i Aalborg og rejste til Marburg. Efter sin Hjemkomst disputerede han for Doktorgraden og viste ved denne sin Afhandling saavelsom senere ved sine Forelæsninger, med hvilket Held han forstod at lade denne mathematisk deducerende filosofiske Methode formæle sig med Jurisprudensen til en Fortolkningskunst af hidtil ukjendt Klarhed, Orden og Tydelighed; han havde en saadan Lethed i at se det Sande, i at forklare det Urede, i at udvikle det Tvivlsomme, at JACOB BADEN i sin Sørgetale over ham kunde fremdrage som et Minde fra Studentertiden, »med hvor stor Fornøjelse de fineste metafysiske Meninger gled ind i de Unges Sjæle«. Efter tolv Aars

Henrik Stampe.

Gehejmetatsraad, f. 28. Juni 1713, d. 10. Juli 1789.

»Saaledes viste Stampes klare Aand sig af hans Aasyn — en Hæder var han for Muserne og sin Tid.«

Titelkobber til Stampes »Erklæringer«.

Docentvirksomhed blev Stampe kaldet til at overtage Embedet som Generalprokureur og steg senere til Gehejme-Statsminister; men ogsaa i førstnævnte Embedsstilling lod han sin juridiske Skarpsindighed komme Videnskaben tilgode, idet han efterlod sin berømte Samling af »Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-Prokureur-Embedet vedkommende«, som efter hans Bestemmelse bleve udgivne (sex Dele, 1793—1807). »Vistnok dreje de sig om tørre Regeringssager og teknisk juridiske Spørgsmaal«, siger EDV. HOLM; »men der er allevegne i dem en Klarhed i Fremstillingen, en logisk Styrke og en usvigelig *bon sens*, der gjør Læsningen af dem fængslende, saameget mere som de ere gjennemtrængte af en Varme i Overbevisningen, der snart træder frem som en ægte human Følelse, snart bringer Stampe til at hvæsse Pennen til de skarpeste Spydigheder, naar utilladelig Uvidenhed og Vilkaarlighed træder ham for nær. Naturligvis kan man ikke i saadanne Embedserklæringer finde den Slags sprudlende Veltalenhed, som undertiden kan strømme fra Sneedorffs Pen; men de indtage dog allerede i formel Henseende en fremragende Plads i vor Prosa fra den Tid, som her tales om.« Og Erklæringerne vise deres Forfatter som den udmærkede Embedsmand af den gamle Skole: »Bureaukrat fra Isse til Fod, om end i dette Ords ædleste Betydning,« fordrende lovlig Lydighed af Undersaatterne, men til Gengjæld selv uforfærdet overfor Kollegier og Autoriteter, hvor der var Misligheder at paatale, uden Betænkelighed angribende selv kongelige Forordninger, naar han finder dem krænkende for sit Rets- og Frihedsprincip, og — hvad der maa tilføjes som et betegnende Træk hos hin Tids Stormandstype — virksom for Bondestandens Ophjælpning til Gavn og Ære for hele Landet; Stampe var den Første, der tog Ordet for Fæstes Overgang til Ejendom som for Hoveriets Afskaffelse, og baade i sin Embedsstilling og som Medlem af Landbokommissionen havde han megen Del i de Forordninger, der grundlagde Bondefriheden. Ogsaa de af Grev CHR. REVENTLOW og CHR. COLBJØRNSEN forfattede Indstillinger i denne Sag saavelsom Førstnævntes Tale ved hans Overrækkelse af Arvefæsteskjøderne til de første femten Bønder og Sidstnævntes Skrift imod de jydske Landdrotters Klage ere vigtige litteraire Aktstykker til Oplysningstidens Historie, karakteristiske Udslag af dens humane Aand. Se Prof. J. H. DEUNTZERS Afhandl. om Stampe i Universitetets Reformationsfest-Program 1891.

Idet vi nu gaa over til Behandlingen af en Videnskabelighed, der ikke — som den foregaaende filosofisk-lovkyndige eller den efterfølgende historiske — er et direkte Udtryk for Tidens Aand (hvad der ikke udelukker de fremmede Ideers Indflydelse) og øver en ligesaa direkte Tilbagevirkning paa den, bliver det Opgaven, i den størst mulige Korthed at paapege de Mænd, de Værker og de Institutioner, igjennem hvilke Naturvidenskabernes udenom os vundne Resultater føres ind paa vort hjemlige Omraade; Paavisningen af nye Udgangspunkter, vundne herhjemme og førende udad i Paavirkning af den europæiske Videnskab, vil blive sjeldnere i denne Periode, om saadanne Punkter end ikke ganske fattes. Paa dette Omraade er det her i Norden og vidt udenfor dens Grændser Sverig, der fører an med Navnet LINNÉ skrevet paa sit Banner.

Forholdsvis heldigt stillede det sig — ligesom i fordums Dage — indenfor Astronomien, hvor adskillige nye Opdagelser gjordes og en Række gode Iagttagelser anstilledes af Professor THOMAS BUGGE (1740—1815), der fra sin tidlige Ungdom havde følt sig tiltrukken af de mathematiske Videnskaber og senere havde befæstet sig i dem ved Rejser i England og Frankrig, hvor han stiftede personligt Bekjendtskab med de største dalevende Astronomer. 1761 var han i Throndhjem for at iagttage Venus-Gjennemgangen, 1798 i Paris i Anledning af den der nedsatte Maal- og Vægtkommission, hvilken Rejse han har beskrevet i et Aaret efter udkommet Skrift. Bugge var Sekretair i Videnskabernes Selskab og Medlem af en stor Del lærde Selskaber i Europa. Han er Grundlægger af Landmaalingen i Danmark, baade den geografiske og Jordskiftningen, og udgav 1779 »Beskrivelse over den Opmaalingsmethode, som er brugt ved de danske geografiske Karter«, Bugge.

THOMAS BUGGE.

med tilhørende trigonometrisk Kort over Sjælland; fremdeles Lærebøger i den rene Mathematik samt i sfærisk og theoretisk Astronomi.

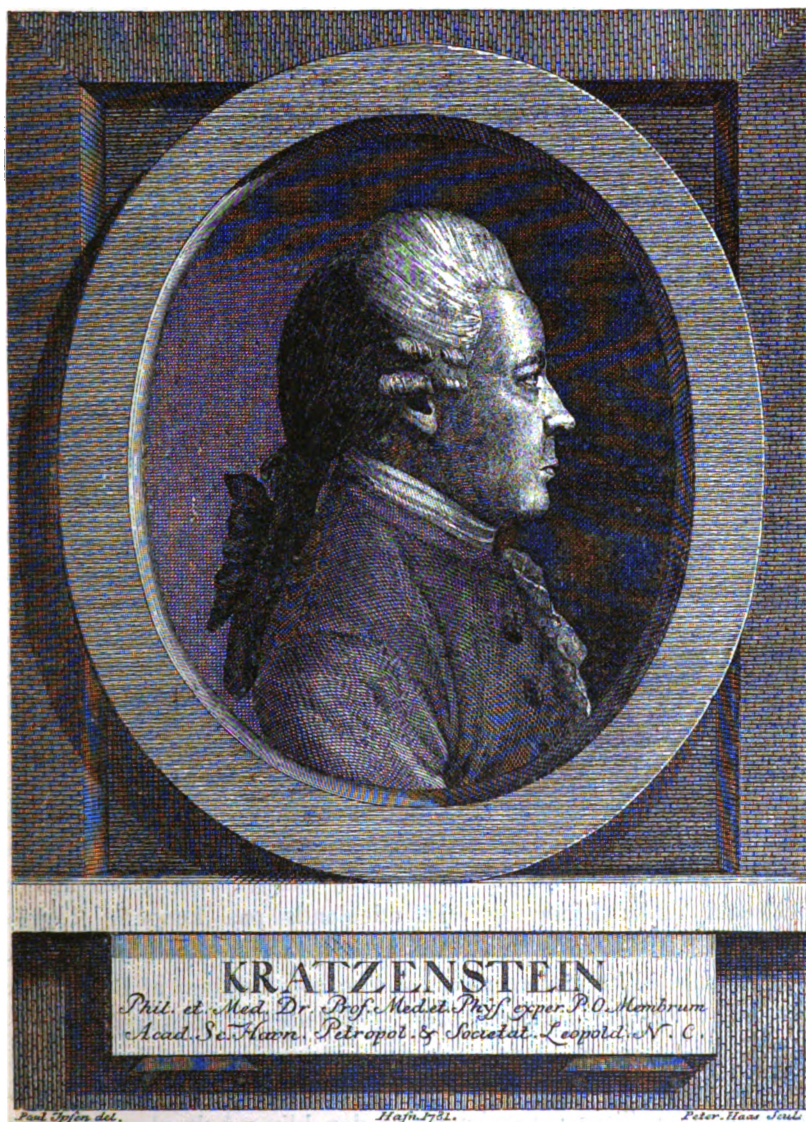
Oeder.

Fra Tydskland indkaldtes Botanikeren GEORG CHRISTIAN OEDER (1728—91), der havde studeret under Haller i Göttingen, en livlig Aand, fuld af Reformideer paa flere Omraader. Hans Opgave skulde nærmest være at bringe det botaniske Studium paafode som Professor ved Universitetet. Efter Skik og Brug skulde han først disputere; ved denne Akt gik det broget til. Stemningen mod den Fremmede var bitter, Student A. CHR. F. ROTTBØLL (senere Professor i Medicinen) satte ham tilvægs for hans slette Latin, det kom til hvasse Mundhuggerier, og i den officielle Skriftvexel, Episoden affødte, gav Universitetets Rektor den almindelige Betragtning Luft i de Ord: »Gud forlade dennem, som føre os unge fremmede Doctores i Landet, der ikke her kunde blive Studenter engang«. Oeder blev da foreløbig Professor udenfor Universitetet, idet han stilledes i Spidsen for Anlægget af den botaniske Have. To Aar efter (1754) fik han dog Universitetsansættelse og begav sig fra næste Aar af paa Rejser for at samle til »**Flora Danica**«, hvis Udgivelse begyndte 1762 og fortsattes af den følgende Tids bedste Botanikere, et Pragtværk i vor videnskabelige Litteratur. Paa sine Rejser havde Oeder havt Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med Landalmuens Kaar og tænke over Midlerne til dens Opkomst; han skrev sine berømte »Bedenken über die Frage: Wie dem Bauernstande Freyheit und Eigenthum in den Ländern, wo ihm beides fehlet, verschaffet werden könne?«— den første offentlige Udtalelse om Emancipationsværket, tilegnet Kongen 1769. Mange andre almennyttige Forslag udgik fra Oeder; han benyttedes af Struensee, men hos Guldberg var han ikke velseet og befordredes bort fra Hovedstaden til Landfogedembedet i Oldenburg.

Flora Danica.

Kratzenstein.

Næsten samtig med Oeder indkaldtes en anden tydsk Videnskabsmand: CHR. GOTTLIEB KRATZENSTEIN (1723—95), der 1753 ombyttede Professoratet i Fysik i St. Petersborg med det tilsvarende i Kjøbenhavn. Han fysiske Forelæsninger havde stærkt Tilløb og bleve næsten en Modesag for det elegante Kjøbenhavn, mest for Experimenternes Skyld, der havde noget af Trylle- og Taskenspillerkunsternes pikante Ubegribelighed ved sig for det i Naturlovene

Kratzenstein,

Doktor i Filosofien og Medicinen, Professor i Medicinen og ordenlig Professor i den experimentale Fysik. Medlem af Videnskabernes Selskaber i Kjøbenhavn og Petersborg samt af det Leopoldinske Naturforskerakademi.

helt ukyndige Publikum. For at give dette Interesse ogsaa for andre Grene af Naturvidenskaben holdt Kratzenstein Forelæsninger over hele Naturhistorien efter Linné's System, og ifølge Breve til denne sin svenske Ven bestræbte han sig for at tilvejebringe Indsamlinger af Naturalier fra de danske Kolonier. Til det af Regeringen støttede store Konkylieværk, hvortil den tydske Maler og Kobberstikker F. M. REGENFUSS tegnede, stak og illuminerede Bladene, skrev Kratzenstein endel af Texten. Han var en ualmindelig energisk og livlig Personlighed, interesseret for alle nye videnskabelige Opdagelser og istand til med fyndig og morsom Veltalenhed at interessere Andre for dem. Som Universitetslærer tog han med sin Ihærdighed Luven fra alle sine Fagkolleger.

Lidt efter lidt udskiltes Naturvidenskaberne fra deres hidtilværende Forbindelse med Medicinen som Bifag til denne. Som Følge af de nationaløkonomiske Interessers Frembrud i dette Tidsrum henvendtes Opmærksomheden mere end nogensinde paa Naturvidenskaben, med hvis praktiske Resultater Fremgangen i Statshusholdningen var saa nøje forenet. Endnu holdt Universitetet sig dog tilbage i denne almindelige Bevægelse, ja afslog endog Regeringens Anmodning om Oprettelsen af en Lærestol i Økonomien. Der stiftedes da i Aarene 1757—59 en ny og aldeles selvstændig Institution for denne Videnskab med Lokale paa Charlottenborg, hvor der anlagdes betydelige Samlinger. Ved Siden af to Professorer i Økonomien ansattes der en i Naturhistorie, det vil sige Zoologi og Mineralogi. Den første til denne Lærestol Udnævnte

Ascanius.

var Normanden PEDER ASCANIUS (1723—1803), som havde studeret i Upsala under Linné og rejst udenlands paa kongelig Regning. Med hans Kundskaber synes det at have været smaat bevendt, og han mindes i Litteraturen nærmest kun som Udgiver af Billedværket »*Icones rerum naturalium*« (»Billeder af Naturgjenstande«), der skulde være et Slags zoologisk Sidestykke til »Flora Danica«; Afbildningerne (for den overvejende Del af Havdyr) ere meget vel udførte, men Texten saa knap, at den bliver helt ubetydelig. Institutet paa Charlottenborg var imidlertid 1771 blevet forenet med Universitetet, Ascanius var bleven forflyttet til Kongsberg som Assessor i Overbergamtet, og hans Efterfølger som Professor i København blev

MORTEN THRANE BRÜNNICH (1737—1827), hos hvem Kratzensteins Forelæsninger havde vakt den mest levende Interesse for Naturhistorien. Især fængslede Entomologien hans Opmærksomhed, og han udgav 1764 paa Latin og Dansk en lille »Insektlære, indeholdende Insekternes Systematiske Tavler«. I dette Skrift er for første Gang det danske Sprog anvendt til videnskabelig zoologisk Brug, altsaa de nødvendige Kunstord efter Evne dannede af det forhaandenværende Sprogmateriale. I Betragtning af denne og andre Omstændigheder betegner vor Zoologis Litteraturshistoriker C. C. A. GOSCH Brünnich som »den danske Entomologis Fader«. Paa en fleraarig Udenlandsrejse, der førte ham vide omkring — fra den franske Middelhavskyst til Ungarn og Siebenbürgen — studerede han ufortrødent og tilvejebragte den betydelige zoologiske Samling, som senere blev forenet med Charlottenborgsamlingen og tillagt Universitetet, opstillet i et dertil overladt Lokale, som tidligere havde været benyttet til Spisningen ved Kommunitetet. Ordningen af denne Samling, Beskrivelsen af enkelte af dens Exemplarer, Udarbejdelsen af andre zoologiske Monografier og af Udsigten over Naturvidenskabernes Fremgang i Danmark samt hans Forelæsninger optog Brünnichs hele Tid, saameget mere som han af Hensyn til den dansk-norske Stats Bjergværksdrift maatte udstrække sine Kollegier ogsaa til kemiske og mineralogiske Emner. En Tidlang kaldte Kongsbergs Sølvgruber ham foreløbig bort fra hans videnskabelige Arbejder, »satte mig udenfor det akademiske Fag«, som han siger i sin paa Universitetsbibliotheket opbevarede Selvbiografi, »standsede alle mine Forehavender og min Brevvexling med fremmede Lærde [blandt hvilke Linné var en af hans stadige Korrespondenter] og gjorde derved et dybt Skaar i min daværende Embedscirkel«. Tilsidst blev den dygtige Mand, just paa Grund af sin Dygtighed, taget helt bort fra sin Yndlingssfære, da han 1789 udnævntes til Overbergkommissair og paany sendtes til Norge for at undersøge Sølvværkets Tilstand, for hvilket han to Aar efter blev Direkteur. Først 1814 kom han tilbage til Danmark. Brünnich.

Udenfor Universitetet rørte der sig en Interesse for Naturvidenskaberne, der — ialtfald ved en enkelt Forskers Arbejder — førte til større Resultater end det af Staten etablerede Studium. Her kan nævnes Throndhjems Biskop J. E. GUNNERUS, der har be-

riget det Norske Videnskabernes Selskab med en stor Del zoologiske Afhandlinger, samt den norske Præst HANS STRØM, hvis Beskrivelser over nye Dyre-Arter og Iagttagelser over Dyrenes Levemaade aabenbare stor Kjærlighed til Naturbetragtning. Men forrest blandt dem alle staaer som en af Danmarks betydeligste Videnskabsmænd

Müller. **Otto Frederik Müller**, født i Kjøbenhavn 1730. Som Huslærer for den unge Grev Schulin fik han Lejlighed til at øve sin tidlig vakte naturvidenskabelige Interesse paa Studier og Samlinger i den levende Natur i Egnen ved Frederiksdal. Frugten af disse Undersøgelser, fornemlig af Plante- og Insektverdenen, nedlagde Müller i sit Debutarbejde »*Fauna Insectorum Fridrichsdalina*« 1764, en Bestemmelse af 858 Insekt-Arter, der tildrog sig megen Opmærksomhed ogsaa blandt Udlandets Lærde, saa det blev Forfatteren let, paa sin kort efter tiltraadte Udenlandsrejse at knytte personlige Forbindelser med de mest ansete Videnskabsmænd. Det er en hel Litteratur, der fra nu af og til Müllers Død (1784) fremgik af hans utrættelige Forskning, som fortrinsvis omfattede Insekter, Bløddyr og Infusorier. Alene en Opregning af Titlerne vilde overskride denne Fremstillings Plads og ligge udenfor dens Formaal, som jo ifølge Værkets Natur maa være stærkt begrændset paa Fagvidenskabernes Omraade. Som enkelte fremragende Mærkepæle paa denne flittige Forfatterbane skulle vi nævne: 1773 det epokegjørende Værk om Infusorierne, »*Vermium terrestrium et fluviatilium historia*«; 1779 den stort anlagte »*Zoologia Danica*«, udgiven med kongelig Understøttelse og paa Subskription, bebudet alt 1776 af »*Zoologiæ Danicæ prodromus*« med en fuldstændig Liste over alle indtil da fundne danske og norske Dyr i systematisk Orden, og Aaret efter af det første Hefte af Kobberne, 40 Tavler, betitlet: »Tegninger paa sjeldne og ubekjendte Danske og Norske Dyrearter, henhørende til den Dyrhistorie, som under Titel *Zoologia Danica* forfattes og udgives af O. F. MÜLLER«, men af hvilken han kun naaede at faae tre Hefter udsendte, inden han døde; 1781 den vigtige Afhandling om Bændelorme i Videnskabernes Selskabs Skrifter; Aaret efter Forfatterens Død, 1785, »*Entomostraca, seu Insecta testacea*«, et Hovedværk om Krebsdyrene, hvori der nævnes fem til sex Gange flere Arter, end nogen Forgænger har

OTTO FREDERIK MÜLLER.

»Sku her med Glæde, Danmark, Borgeren Müller, hvem Moder Natur glæder sig over som over en lærvillig Fostersøn! Medens han paaviser dine Rigdomme baade paa Land og i Hav, gjør han Dig delagtig i sin Hæder.«

kjendt, og i hvilket Müller har ført Systematiken frem til det Punkt, hvor den forblev i næsten de følgende fyrretyve Aar; endelig 1786 det med ikke mindre end 50 Kobbertavler udstyrede Værk om Infusionsdyrene: »*Animalcula infusoria*«. Trods denne Arbejdsfeltets store Udstrækning og Enkeltundersøgelsernes Mylder var der dog altid sluttet Kraft i Müllers Foretagender; herom udtaler GOSCH sig i følgende Ord: »Blandt Müllers talrige Publikationer kunne kun faa betegnes som videnskabelige Lejlighedsskrifter, d. v. s. foranledigede ved at vedkommende Materiale tilfældigvis er kommet Forfatteren ihænde, uden Sammenhæng med hans øvrige Arbejder. Han modtog Bidrag allevegne fra, men hans Værker støtte sig aldeles overvejende til hans egne planmæssigt anlagte og forfulgte Indsamlinger og Undersøgelser. Skjøndt derfor hans Virksomhed i Zoologiens Tjeneste udstrakte sig over en betydelig Del af denne Videnskabs Omraade, saa fremtræder den dog med al den Enhed og indre Sammenhæng, som karakteriserer en god Arbejdsmethode. I Modsætning til kun altfor mange af Nutidens ligesaa »berømte« Forfattere, hvis Bidrag til Zoologiens Litteratur bestaa af en broget Blanding af Beskrivelser af tilfældigvis erhvervede kurieuse nye Former og Betragtninger over tilfældigvis iagttagne kurieuse Detailforhold, vedrørende alle Dyrerigets Afdelinger i kalejdoskopisk Forvirring, saa finde vi under Müllers Navn næsten udelukkende i sig selv afsluttede Arbejder, tilstrækkelig omfattende, hvad Materiale angaaer, til at give det Hele Selvstændighed og vidnende om længe fortsat omhyggeligt Specialstudium af vedkommende Afdelinger. Kun saadanne afsluttede og sammenhængende Arbejder tilfredsstillede Müllers Fordringer til hans egen Stræben. Kun derved kunde han opnaa Æren for at have givet Studiet af flere større Afdelinger en aldeles ny Grundvold, navnlig Entomostraceerne og Infusorierne, ja man kan sige, at han har skabt det videnskabelige Studium af disse Dyr.«

O. Fabricius. Hvorvel Müller ikke efterlod sig Disciple i Ordets egenlige Forstand, har hans Exempel dog sikkert virket vækkende paa Mange, og blandt disse fortjener OTTO FABRICIUS særlig at nævnes (1744—1822). Da han 1768 gik til Grønland som Missionair, paalagdes det ham at undersøge Landets Naturforhold, og »med Linné's *Systema Naturæ* i Haanden, et aabent Øje og en god Villie bragte

han det dertil, at han efter fem til sex Aars Ophold kunde vende tilbage til Kjøbenhavn med Materialierne til et klassisk Arbejde« (GOSCH). Han maatte imidlertid tage mod et Præstekald paa Landet i Norge og kunde her, fjernt fra de litteraire Hjælpemidler, kun løse Opgaven for den zoologiske Dels Vedkommende: »*Fauna Groenlandica*«, 1780, hvori omtrent 470 Dyrearter ere beskrevne. Efterat Fabricius var bleven forflyttet til Kjøbenhavn, hvor han siden forblev, bearbejdede han yderligere sit grønlandske Materiale i en Række mindre Afhandlinger, for Størstedelen offentliggjorte i Videnskabernes Selskabs Skrifter. Hans Naturaliesamling kjøbtes efter hans Død af Prinds Christian og gik med dennes egne Samlinger over til Universitetets zoologiske Museum.

Den udmærkede Entomolog **Johan Chr. Fabricius** (1745—1808) var der desværre ikke Villie eller Raad til at bevare for Kjøbenhavns Universitet, hvor han blev Student 1762. Samme Aar rejste han til Upsala og studerede i to Aar under Linné. Efter sin Hjemkomst udarbejdede han de første Grundtræk af sit berømte Insektsystem, hvortil de kjøbenhavnske Samlinger gav ikke lidet Materiale, men da han ingen Udsigt havde til den attraaede Professorpost ved Institutet paa Charlottenborg, tog han atter til Udlandet og tilbragte fem flittige Arbejdsaar i Tydskland, Holland, England, Frankrig og Italien. Han blev nu vel Professor ved Universitetet, men Lønnen var saa ringe og Muligheden for dens Forøgelse saa fjern, at Fabricius saae sig nødt til, skjøndt med tungt Hjerte, at forlade Hovedstaden og modtage en bedre gageret Ansættelse ved Universitetet i Kiel. Forholdene vare her saare ugunstige for det naturvidenskabelige Studium; Samlinger var der saa at sige ingen af, og Anskaffelsen af Bøger og andre, selv de nødvendigste, videnskabelige Hjælpemidler stødte idelig paa den tomme Pengekasses uovervindelige Hindring. Under disse Omstændigheder blev Kiel saa at sige kun det Hovedkvarteer, hvorfra Fabricius i de lange Pauser mellem Forelæsningerne besøgte andre Byer og fremmede Lande, der tilbød bedre Vilkaar for videnskabeligt Arbejde. Især gjæstede han hyppigt Paris, hvor han var i nært Samkvem med Tidens berømteste Naturforskere. Her modtog han Efterretningen om Kjøbenhavns Bombardement, og den gjorde et

J. C. Fabricius.

saa overvældende Indtryk paa den ellers sunde og kraftfulde Mand, at han blev syg og døde kort efter.

Joh. Chr. Fabricius har gjort Epoke i Entomologien og gjennemført dens fuldstændige Reform ved Fastsættelsen af et nyt Princip for dens Systematik, nemlig Paavisningen af Mundens Indretning som det ledende Træk i Insekternes Bygning, altsaa som Nøglen til deres naturlige System. Han har heri fulgt en Antydning af Linné, og i dens Udfoldelse slutter han sig ogsaa nær til sin store Lærer og Ven, idet det herhenhørende Værk af Fabricius: »*Philosophia Entomologica*«, 1778, saavel i Titel som i Formaal, Anlæg og Udførelse er at betragte som et Sidestykke til Linné's »*Philosophia Botanica*«. »Allerede for tolv Aar siden,« hedder det i Fortalen, »udarbejdede jeg disse Grundsætninger for Entomologien, for derpaa at kunne opføre Systemet. Jeg saae, at Botanikens udmærkede Tilstand især beroede paa dens Sikkerhed, og jeg saae, hvorledes Entomologien var vaklende, Klasserne latterlige, Slægterne falske, Arterne ubestemte, Navnene ofte absurde. Jeg undersøgte Forskjellen mellem de to saa beslægtede Videnskaber, og jeg fandt i hin Alting fast og sikkert, men i denne Alt ubestemt. Jeg bemærkede, at denne Botanikens Fasthed beroede paa vel grundfæstede Regler, medens tvertimod i Entomologien aldeles ingen vare anerkjendte. Enhver gjør sig selv Regler, hvorefter han opfører sit System, eller rettere, de Fleste foragte alle Regler, saa at selve Systemerne blive misledende, og saa stor en Forvirring er bleven Følgen, at vi stole mere paa Figurer end paa Systemet. Jeg studerede derfor Botanikernes, men især min store, fortræffe-

IOHAN CHRISTIAN FABRICIUS.

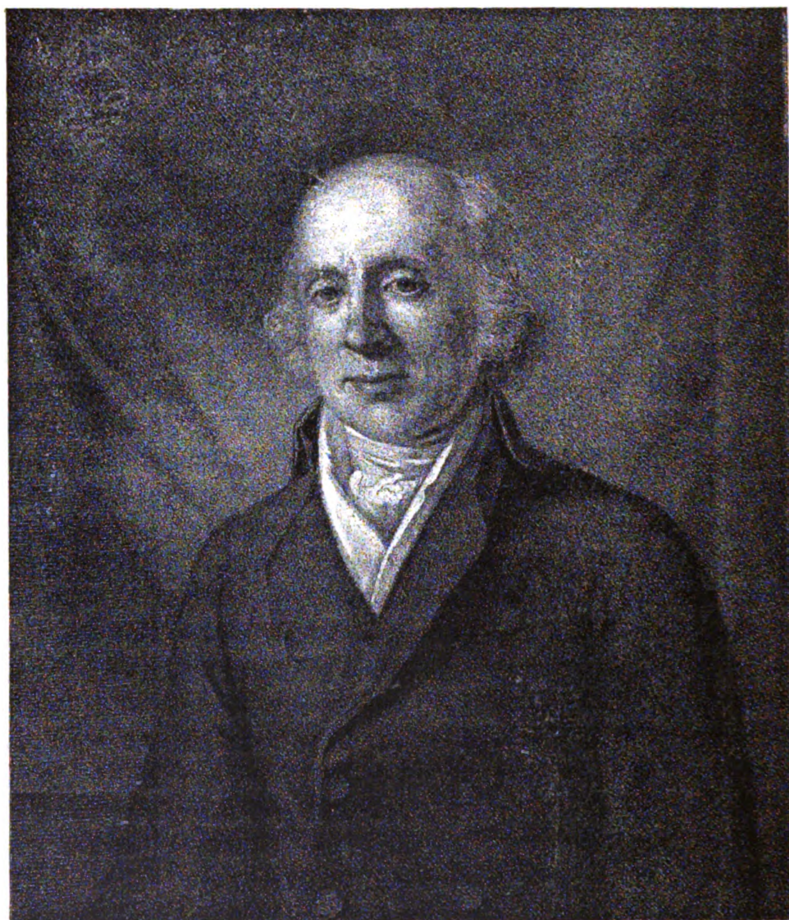
lige Lærer Linné's Systemer og Regler, for at erkjende den solide Grundvold for Videnskabens Sikkerhed og anvende den paa Entomologien. Af dette Studium opstod denne entomologiske Filosofi, paa hvis Grundlag jeg derefter opførte mit eget System.«

Af Fabricius' andre videnskabelige Arbejder, som alle have Insektlæren til Emne, kunne nævnes »*Systema entomologiæ*«, 1775, »*Entomologia systematica*«, 1792—94, med *Index* og *Supplementum* 1796—99, samt *Nomenclator entomologicus* 1795—96. Han er endvidere Forfatter til en »Reise nach Norwegen«, 1779, til et interessant Skrift »Ueber Academien, insonderheit in Dänemark«, 1796, og til sin i LAHDES Portraiter af danske Mænd 1804 optagne Biografi.

Et Tilholdspunkt har den videnskabelige Zoologi i Danmark altid havt i Veterinairskolen, som anlagdes 1770 af **Peder Chr. Abildgaard** (1740—1801) efter hans Hjemkomst fra en Udenlandsrejse og tre Aar efter gik over til at blive en offentlig Antalt, ved hvilken Abildgaard blev ansat som Professor. Hans Hovedvirksomhed samlede sig vel om Dyrlægevæsenet, men med ægte videnskabelig Forskerdrift gik han i sine Studier langt udenfor sit nærmeste praktiske Omraade og har behandlet mange forskjellige naturvidenskabelige Emner — særlig Snylte- og Infusionsdyrene — i Afhandlinger, som offentliggjordes i fremmede og indenlandske Tidsskrifter. Abildgaard fortsatte Müllers *Zoologia Danica*, hvortil han foruden Texten leverede ni med tredie Bind udgivne Tavler og ved sin Død efterlod sig tretten andre med mer eller mindre udarbejdet Text. »At dømme efter de zoologiske Arbejder, som vi besidde af ham, og som for Størstedelen væsenlig maa betragtes som Lejlighedsarbejder, kan man ikke tvivle om,« hedder det hos GOSCH, »at han jo vilde have udrettet noget meget Betydeligt, hvis han havde skjænket den rene Zoologi sin hele Kraft; og det Eneste, som trøster os over, at han ikke gjorde det, er den Kjendsgjerning, at han udrettede saameget, som Tilfældet er, i den Retning, han væsenlig helligede sit Liv«. Abildgaard.

Abildgaard var Medstifter af og den virksomste Støtte for det 1789 af en Del ansete Mænd oprettede Selskab til Naturhistoriens Fremme, til hvilket Midlerne bragtes tilveje ved private Sammenskud og Hjælp fra Regeringen, der gav Selskabet

Lokale i Prindsens Palais. Deltagelsen for denne nye Institution var i Begyndelsen meget livlig, fordi der i Tiden fandtes en almindelig Forstaaelse af Naturvidenskabernes store Betydning for

PEDER CHRISTIAN ABILDGAARD.

Stats- og Borgervel, og fordi man ligesaa almindelig fandt, at Universitetet ikke gjorde Fyldest paa dette nye Omraade, men tvertimod satte gnaven Modstand mod Studiet. Selskabet udgav et Tidsskrift, anlagde Samlinger og Bibliothek og afholdt Forelæsninger. Som Lærer antoges en videnskabelig Kapacitet, der ofrede

denne sin Virksomhed og Selskabet overhovedet sin varmeste Interesse — vor berømteste Botaniker, Normanden

Martin Vahl, født i Bergen 1749 og Discipel af Linné, hos hvem han studerede 1769—74. Lærer og Lærling havde de samme to Yndlingsfag: Entomologi og Botanik. Efter sin Hjemkomst lagde Vahl sig især efter sidstnævnte Videnskab og blev 1779 Lektor ved den botaniske Have, men tog snart efter sin Afsked paa Grund af en hemmende Instrux, han ikke vilde underkaste sig, og rejste udenlands paa offentlig Bekostning. Udgivelsen af Flora Danica blev ham overdraget, Pladsen som Lærer ved Naturhistorie-Selskabet betroedes ham, og endelig blev han 1801 Professor ved Universitetet, men døde allerede 1805, »efterladende sig et af de med Rette berømteste Navne i den danske Videnskabs Annaler og blandt Datidens danske Naturforskere et Eftermæle som Faa formedelst den Iver, hvormed han arbejdede selv og ansporede Andre til Arbejde, og den Beredvillighed, hvormed han, idet han havde Videnskabens Fremme alene for Øje, understøttede Andre med sit eget rige Kundskabsforraad, Materiale o. s. v.« (GOSCH). Ved hans Grav sang OEHLENSCHLÄGER sit skjønne Mindekvad: »Dækker Graven, grønne Urter smaa!« Vahl

MARTIN VAHL.

Udgivelsen af Flora Danica medførte flere omfattende Rejser, især i Norge, for at indsamle Materiale; sex Hefter besørgede Vahl udgivne, ligesom han efter Abildgaards Død modtog Materialierne til 4. Hefte af *Zoologia Danica* og tilføjede 19 Tavler, tildels med Text. I Naturhistorie-Selskabets Skrifter findes adskillige Afhandlinger af ham, og 1790—94 udkom i tre Bind hans »*Symbolæ botanicæ*«, et udtømmende og grundigt Arbejde, som dels beskriver det botaniske Udbytte, Vahl havde hjembragt fra

sin store Rejse, dels giver en kritisk Bearbejdelse af de Planter, der i sin Tid vare blevne samlede i Orienten af NIEBUHRS Expedition, og som indtil da havde henligget i en slet konserveret Tilstand. 1804 udkom første Bind af det stort anlagte Værk »*Enumeratio plantarum*«, som skulde være en efter Datidens Kundskaber revideret Bearbejdelse af Linné's »*Species plantarum*«; det ikke helt fuldendte andet Bind blev efter Vahls Død udgivet af HORNEMANN, TØNDER LUND og THØNNING. Vahls store og værdifulde Herbarium indlemmedes i den botaniske Haves Samlinger.

Læger.

Adskillige dygtige Læger har navnlig Slutningen af Tidsrummet at opvise, og flere af dem have vundet Navn ogsaa i Litteraturen. J. C. TODE skrev baade videnskabeligt og populairt om medicinske Emner, men vil rettest være at omtale andetsteds som humoristisk Forfatter i flere Digtarter. MATTHIAS SAXTORPH (1740—1806) skrev om Fosterdannelsen, TH. BUNTZEN (1776—1807) om den dyriske Varme, JOH. DANIEL HERHOLDT (1760—1836) om Øjet. En fremragende Kirurg var Holsteneren HEINRICH CALLISEN (1740—1824), der 1773 blev Professor ved Universitetet og 1794 »Generaldirekteur for Kirurgien«. Han udgav et Par Lærebøger: »*Institutiones chirurgiæ*« og »*Principia systematis chirurgiæ*«, samt 1798 sit berømte Værk »*Systema chirurgiæ hodiernæ*« (»Det kirurg. Syst. i vore Dage«). Ogsaa i den videnskabelige Diskussion om medicinske Emner deltog Callisen, f. Ex. ved Bidrag til Losningen af det dengang meget drøftede Spørgsmaal om Aarsagen til Blodets Varme, som han endnu vilde udlede af

HEINRICH CALLISEN.

mekaniske Aarsager, uden at fæste Lid til den nye Lære om den atmosfæriske Lufts Dekomposition ved Aandedrættet og Iltens Nødvendighed for denne Proces.

Historieskrivningen erobrer nyt og vigtigt Terrain i dette Tidsrum og har i LANGEBEK, SCHØNING og SUHM meget fremragende Dyrkere at opvise, ved hvis Arbejder der dels bringes et vigtigt Kildemateriale i Hus, dels udføres sammenhængende Fremstillinger, Alt vedrørende vort eget historiske Liv i Oldtid og Middelalder og derfor af uberegneligt nationalt Værd. Historieskrivning.

Langebek (148—53) arbejdede efter Hjemkomsten fra sin svenske Rejse paa sit Diplomatarium og andre historiske Opgaver. Tronskiftet 1766 gjorde ingen Forandring i hans Stilling, men vel i hans Tilfredshed, thi han kunde ikke forsone sig med den tydske og frivole Aand, der betegnede det struenseeske Intermedium. Denne hans Indignation gjorde endog Langebek til Digter, om end ikke til nogen stor, thi det er ikke ved deres poetiske Værd, hans »Trende Skaldedigte til Oplysning i vore Dages Historie«, 1772, udmærke sig, men som Tidsbilleder, som Vidnesbyrd om den herskende Stemning og, ved deres mange Anmærkninger, som Kilder til disse Aars Historie. Just under disse Brydninger i Langebeks Gemyt modnedes en længe næret Tanke om et historisk Storværk, og den 30. Maj 1771 udsendte han »Anmeldelse om en Samling af Skribenter om Danmarks Middelalder«, hvis første, 642 Foliosider store Bind udkom allerede i September det følgende Aar. Det er Langebeks berømte Kildeværk **»Scriptores Rerum Danicarum medii ævi«** (»Forfattere af dansk Historie i Middelalderen«), et Bibliothek til Opbevaring af vigtige historiske Skrifter, saaledes i første Bind Svend Aagesens Danmarkshistorie, Ryklosters Aarbog, den gamle Roskildske Krønike og Remberts Ansgarius' Levnet, i andet Bind Remberts Levnet, Thomas Gheysmers Udtog af Saxo, den Skibyske Krønike o. s. v. Tre Bind naaede Langebek at faae udgivne, inden han døde den 16. Aug. 1775; af fjerde Bind var dog det Meste trykt og hele Manuskriptet færdigt; det blev udgivet af SUHM, der ligeledes besørgede Udgivelsen af femte,

Langebek. Scriptores.

sjette og syvende (1792) Bind. Først 1834 udkom ottende Bind, udgivet af ENGELSTOFT og WERLAUFF, og 1878 sluttedes dette Nationalværk med Registret i to Dele. »For et Aarhundrede siden«, siger C. PALUDAN-MÜLLER, »da Langebek udgav sine tre Tomer, stod hans Scriptores som et Mønster blandt de da i Europas Kulturlande udkomne Samlinger af Kildeskrifter til Middelalderens Historie eller dog paa lige Linie med de mest ansete af disse. Men nu svarer Samlingen ikke længer til Tidens Fordringer. Nye Principer for Udgivelsen have gjort sig gjældende i andre Lande, i Tydskland navnlig ved Pertz's store Samling *Monumenta Germaniæ historica* samt ved Böhmers og Jaffés Udgaver af Middelalderens Skribenter. Og endnu mere gjælder dette om de Tomer, der ere udkomne under Suhms Navn. Vi trænge haardt til en ny Samling af vor Middelalders historiske Kilder, hvor Meget maa optages, som nu savnes, Meget udelades, som nu optager Pladsen uden synderlig Nytte, og Alt behandles efter Nutidens Principer. Men dette formindsker ikke vor Taknemlighed og Beundring for Langebek. Danske Magazin og *Scriptores Rerum Danicarum* have dog sat vor ældre Historie, navnlig Middelalderens, paa en ny Fod og muliggjort en virkelig kritisk Behandling.«

Schøning. Langebeks Efterfølger som Gehejmearkivar blev Normanden **Gerhard Schøning**, født den 2. Maj 1722 i Lofotens Fogderi i Throndhjems Stift og dimitteret fra Throndhjems Skole 1742 af den dygtige Rektor BENJAMIN DASS, bekjendt bl. A. af sin Brevvexling med Suhm. Et ni Aars Ophold ved Kjøbenhavns Universitet afsluttede Schøning med sit »Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges gamle Geografi« (1751), et Skrift, der nu nærmest kun har litteraturhistorisk Interesse, men ved sin Fremkomst vakte en overordenlig Opmærksomhed ogsaa af politiske Grunde formedelst Grændseundersøgelserne overfor Sverig og Rusland. Sammen med Suhm rejste Schøning saa tilbage til Throndhjem, hvis lærde Skole han overtog efter sin tidligere Rektor, og hvor han i fjorten Aar levede et frugtbart videnskabeligt Samliv med Suhm; paa bestemte Dage i Ugen kom de sammen for at studere Islandsk og de nyere Sprog, og de indrettede deres historiske Undersøgelser og Udarbejdelser saaledes, at de supplerede hinanden indbyrdes. 1757 udgav de i Forening en Prøve af deres

Forstudier til de store Værker, hvortil de beredte sig: »Forbedringer til den gamle danske og norske Historie«, af hvis

GERHARD SCHØNING

Indhold Harald Haardraades og Erkebiskop Eysteins Biografier skyldes Schøning; 1762 udkom hans Beskrivelse af Throndhjems Domkirke, til hvis Udstyrelse med Kobbere Suhm havde

ydet Pengebidrag. Da Schøning 1765 blev kaldet til Professor ved Sorø Akademi, brød ogsaa Suhm op fra Throndhjem, og som Vennerne vare dragne til Norge i Forening, saaledes fulgtes de ogsaa ad til Danmark, hvor Suhm tog Bolig i Kjøbenhavn, medens Schøning førte et mellem Forelæsninger, historiske Studier og selskabelig Omgang delt Liv i det idylliske Sorø. Her saae ogsaa Schønings Hovedværk Lyset, den desværre ufuldendte, næsten kun begyndte

Norges-historien.

»Norges Riges Historie«, hvis første Del (1771) omfatter Harald Haardraades Tid, medens anden Del (1773) fremstiller Harald Haarfagers og hans to Sønners, Eriks og Hagens Regering, og tredie Del (udg. 1781 efter Forfatterens Død af SUHM) gaaer til Olaf Trygvesøns Regeringstiltrædelse — altsaa tre Kvartbind alene om Norges Historie i Hedenold.

Schøning havde sat sig den uhyre Opgave, at skrive Norges Historie fra de ældste Dage til op mod sin egen Samtid, og til dette Øjemed havde han gjennemgaaet alle mulige Skrifter, der kunde tænkes at indeholde endog blot den mindste Oplysning, gjort en Uendelighed af Uddrag og agtede at sammenarbejde disse til et historisk Kunstværk, der skulde kunne stilles ved Siden af Polybius, hans Yndlingsforfatter blandt de antike Historieskrivere. Under Fortællingen af de historiske Begivenheder skulde der tillige oprulles et kulturhistorisk Billede af de gamle Normænds Liv, »ej alene i Felten, i Krigs- eller Stats-Sager, men ogsaa i deres Handteringer, deres Sæder, deres Hus-Væsen, deres Religion, deres Øvelser og Tænkemaade«, som det hedder i Fortalen. Om den omhyggeligt udarbejdede Fremstilling vidne de udkomne Bind, hvis Læsning er let og behagelig, og hvis Skriftform, om den end ikke kan maale sig med GULDBERGS i hans Verdenshistorie, dog hævder sig en Plads blandt Tidens bedste Prosa.

Efter Udgivelsen af Norgeshistoriens andet Bind berejste Schøning i et Par Aar Norge paa kongelig Regning, »for der at opsøge og samle, hvad endnu kunde være at finde, enten den Norske Historie eller vore Old-Sager og andre saadanne Ting vedkommende«. I Christiania modtog han Efterretning om Langebeks Død og allerede Ugen derpaa Meddelelse om, at han var udnævnt til hans Eftermand i Gehejmearkivet. I denne Egenskab skulde han fortsætte Udgivelsen af *Scriptores Rerum Danicarum*, men ved en senere Bestemmelse overdroges dette Hverv til Suhm, medens

det paalagdes Schøning som den eneste i Nordens Oldsprog, Oldsager og gamle Historie tilstrækkelig Kyndige at besørge SNORRES »Hejmskringla« udgivet. Han tog fat paa Værket med stor Iver, og i Aarene 1777 og 1778 udkom to svære Bind af den bekjendte Folioudgave, som har holdt sig i Værd det meste af et Aarhundrede, indtil den 1868 afløstes af UNGERS. Den bringer saavel den islandske Text som en dansk og en latinsk Oversættelse. Selv naaede Schøning ikke at faae den fuldført; han døde den 18. Juli 1780, og tredie Bind blev først 1783 udgivet af Islænderen SKULE THORLACIUS, Rektor ved Metropolitanskolen. I tre følgende Bind, fra 1815 til 1826, førtes Værket videre med Sagaer fra Tidsrummet efter Hejmskringlas Afslutning, saa at dette store Kildeskrift til Norges Historie omsider fuldendtes, begyndt af Schøning, endt af Prof. BØRGE THORLACIUS og WERLAUFF.

»Gerhard Schøning«, en Biografi af Dr. LUDVIG DAAE, udkom i Hundredaaret efter hans Død.

Hovedarbejdet i den historiske Videnskab, den kolossaleste Opgave, nogen enkelt Forfatter har stillet sig i vor Litteratur, paatog **Peter Frederik Suhm** sig, da han besluttede at skrive Danmarks Historie fra de ældste Tider indtil den oldenburgske Kongestammes Tronbestigelse. Han blev født i Kjøbenhavn den 18. Oktbr. 1728, Søn af Holmens Chef Admiral Ulrik Fr. Suhm, af adelig Slægt og derfor Hofjunker allerede i en Alder af nitten Aar, Assessor i Hofretten tyve Aar gammel, Kammerjunker det følgende og Etatsraad i sit treogtyvende Aar. Student var han bleven 1746 og var allerede da ualmindelig kundskabsrig, takket være en dygtig Ungdomslærer og Suhms egen ustyrlige Læselyst. Hele hans Attraa gik ud paa at blive en berømt Forfatter, især at kunne træde i Holbergs Spor, og hans Ærgjerrighed fik en kraftig Impuls, da Gram engang i et Selskab betegnede den unge Suhm som sin Eftermand. Men han var uformuende, og skjøndt Embedsbanen vilde aabne sig for den adelige Yngling med større Lethed end for de fleste Andre, var det ham en pinlig Tanke, at Embedsgjerning skulde berøve ham noget af den kostbare Tid, han higede efter at udfylde helt med litterair Virksomhed. Da fik han fra Throndhjem Meddelelse om, at der var et rigt Parti at gjøre, og i Forventning herom fulgte Suhm med sin Ven og Studiefælle Schøning, da denne rejste op

Suhm.

for at overtage Rektoratet. Den unge Dame hed Karen Angel, Datter af Kjøbmand Etatsraad Lorents Angel og Sara Collet; smuk

var hun ikke, men venlig, gudfrygtig og husholderisk, eneste Barn, rig allerede nu, og Mere kunde ventes. Partiet kom istand Aaret

efter, og Suhm raadede nu over udstrakte Midler til Opfyldelsen af ethvert litterairt Ønske og kunde anvende hele sin Tid til sine historiske Studier. Vi have seet, hvorledes han og Schøning i Forening forberedte sig til deres store Arbejder; de fulgtes ad tilbage til Danmark — Familietvist skal have tilskyndet Suhm til denne Beslutning; Karen Suhms rige Farbroder Thomas Angel, hvem hun engang skulde arve, testamenterede sine tre Tønder Guld til velgjørende Stiftelser. Suhm tog Bolig i Kjøbenhavn, om Sommeren paa sit Landsted i Øverød. De talrige Skrifter, der udgik fra hans Haand, gjorde hans Navn bekjendt over hele Europa, og hjemme steg han fra den ene Værdighed til den anden: Konferensraad, Kammerherre, kgl. Historiograf. En stor Sorg formørkede for lang Tid hans hidtil saa straalende Lykke: det eneste Barns, en halvvoxen Søns Død 1778. Det fælles Tab nærmede Ægtefællerne noget mere til hinanden for en Tid, men noget varigt godt Forhold var der aldrig imellem dem, og Skylden maa vel her nærmest lægges paa Suhm, der havde ægtet sin Hustru af Beregning og tog sig det let med sin Troskabspligt mod hende. Et Par Maaneder efter hendes Død 1788 ægtede han, i sit tresindstyvende Aar, en af Kjøbenhavns mest fejrede Skjønheder, Hofapotheker Beckers yngste Datter Christiane. Han døde den 7. Septbr. 1798 — »som Gram, Holberg og Pontoppidan, som Langebek og Schøning, uden at blive færdig med sit Dagværk«, siger C. PAL.-MÜLLER. »Hans Liv blev et Fragment, men jeg regner dette med til Suhms Lykke. En Kejser bør dø staaende, sagde Vespasian — et dygtigt Menneskeliv bør ende i ufuldendt Arbejde; at tømme Livets Bæger til Bunden — indtil de Aar, da Aanden udslukkes, da der ikke kan arbejdes, virkes, leves længer — er ikke noget misundelsesværdigt Held.«

Det Kæmpeværk, hvortil Suhms Navn først og fremmest er knyttet, er Danmarkshistorien — »**Historie af Danmark** fra de ældste Tider«, som Værkets officielle Titel lyder; men inden Fremstillingen af denne Danmarks ældste Historie begynder, gaaer der en Række volumineuse forberedende Undersøgelser forud — ikke mindre end ni Kvart- og et Foliobind, udsendte i Aarene 1769—81. Det første af disse, altsaa den første Afdeling af Suhms store Værk, er hans »Forsøg til et Udkast af en Historie over Folkenes Oprindelse i Almindelighed, som en Indledning til de nordiske Folks i Særdeleshed«. I Fortalen angives her strax *Danmarks-historien.*

Planen for det hele Foretagende. Paa Grundlag af Biblens Fortælling gjøres der Rede for Menneskeslægtens Udbredelse paa Jorden, de forskjellige Folkefærds Oprindelse og Slægtskab. Fra denne almene Fremstilling nærmer Suhm sig i snevrere og snevrere Kredse sit egenlige Emne, idet hans næste Bøger handle »Om de nordiske Folks ældste Oprindelse« og »Om Odin og den hedniske Gudelære og Gudstjeneste udi Norden«; derefter følger »Historie om de fra Norden udvandrede Folk«, i to Bind: »Critisk Historie af Danmark udi den hedenske Tid, fra Odin til Gorm den Gamle« med »Tabeller til den critiske Historie af Danmark.« Først nu kunde der tages fat paa den egenlige »Historie af Danmark«, der skulde gaa fra Odin til Christiern I.; saa langt naaede Suhm vel ikke, men dog Maalet nær, thi til Aaret 1400 var han kommen, da Døden kaldte ham fra Arbejdet. Sex Bøger udgav han selv rask efter hinanden fra 1782 til 1793; den syvende brændte i Kjøbenhavns Ildebrand paa et eneste Exemplar nær og maatte altsaa sættes paany; den udkom 1800, efter Suhms Død. Ottende og niende Tome udgaves af Prof. ABR. KALL, fra tiende til fjortende, der sluttede Værket 1828, af NYERUP. Det hele samlede Arbejde udgjør altsaa 24 svære Bind, eet i Folio, Resten i Kvart, med et Sidetal af ialt 14,047 Pagina!

Dette Tal kan ikke Andet end imponere, men end mere maa man forbauses over den Flid, der har drevet Værket, naar man seer hen til det uhyre Studium, hvorpaa det hviler. »Kilderne til Suhms Værk lade sig kun angive paa een Maade«, siger C. PAL.-MÜLLER: »Kilderne er Alt, hvad der indtil Suhms Tid var fremkommet ikke alene i Nordens, men i Europas Litteratur om Danmark og Danske.« Alene Forfatterlisten til de fire første forberedende Tomer opviser et Antal af 888 benyttede — ikke Bind, men Værker. Suhm har baade kunnet læse og skrive med en vidunderlig Lethed. Men hans Histories Mangler hænge sammen hermed. Idet han vil tage Alting med, gaaer Overskueligheden tabt; stundom har man en Følelse, som om man stak i et Hængedynd, som man kun synker dybere ned i, jo mere man vil arbejde sig op af det. Suhm har villet naa det Uendelige, men det Uendelige mangler Form. Hvad han savner, er en Grams kritiske Blik; at

hans paa Bibeltraditionen hvilende Ethnologi er uholdbar, hans arkæologiske Undersøgelser forfejlede, hans Opfattelse af Sagn og Myther som historiske Kjendsgjerninger istedenfor som Folkedigtning vildledende, er derimod Fejl, som ikke kunne regnes ham til Last; det var selve den historiske Videnskab, der ikke var kommen videre paa hin Tid. Alvorligere er den Anke, at han har lettet sig Arbejdet ved at give Fremstillingen i Form af Aarsberetning istedenfor at udarbejde en pragmatisk Historie, hvad der især gjælder om de Bind, der omfatte Middelalderen. »Men fordi man ikke kan lukke Øjnene for disse og andre Mangler og Svagheder i Suhms Værk«, siger den oftere citerede udmærkede danske Historiker fra vore Dage, »vilde det være ikke alene urigtigt, men taabeligt, om man vilde skyde det til Side som et Foster af en uoplyst Tids forældede og overvundne Anskuelser. Omfanget af hans Værk, Massen af den Kundskab, han meddeler, vil altid gjøre ham og det umisteligt. Hundrede Aar ere hengaaede, siden han udsendte sine første Tomer, men endnu vender Enhver, der søger Oplysning om vor ældre Historie, sig først til ham; og saaledes vil det sandsynligvis vedblive ogsaa i Fremtiden, thi det er vel ikke for dristig en Forudsigelse, at Danmark ikke tør vente sig en ny Suhm, der gjør den gamles Gjerning om igjen ved at samle det hele historiske Stof i en saadan Række af stærke Kvarter.«

Som en Slags Hvilesyssel til Afvexling med det strengere videnskabelige Arbejde, men i og for sig tilstrækkelig til at sikre ham Plads blandt danske Forfattere, har Suhm paa mange forskjellige Omraader udfoldet en Skribentvirksomhed, der foreligger i fjorten Oktavbind »Samlede Skrifter«. Hvor han er inde paa politiske og statsøkonomiske Materier, lægger han sit Frisind for Dagen og viser sig som en Mand af den nye Tid. Men vi kunne ikke dvæle herved. Endnu maa kun nævnes Suhms til Skjønlitteraturen hørende Skrifter, der bleve højt beundrede af Samtiden og kom til at øve en vækkende Indflydelse paa den opvoxende Slægt, der i næste Aarhundredes Begyndelse dels skabte, dels var modtagelig for den nye Litteratur. Det var de fra den oldnordiske Historie tagne nationale Emner i Forbindelse med deres Behandling i Tidens følsomme Maneer, der gjorde disse Skrifters Lykke: »Sigrid eller Kjærlighed Tapperheds Belønning«, »Frode«, »Gyrithe«, »De tre Venner eller Hjalmar, Asbjørn og Ørvarodd«. »Den læsende

Verden greb begjærlig efter dette nye Slags Romaner; Litteratoren satte en ny Rubrik i sin æsthetiske Haandbog; Oldgranskeren undrede sig over at se Roser fremspire af Støv og Skimmel; Skuespildigteren frydede sig ved at forefinde nationale dramatiske Karakterer og Situationer; og Alle erkjendte, at »Forfatteren af Sigrid« var en Hæderstitel af mere sandt Værd end den, der kunde gives af noget Hof«. (NYERUP).

Levede Suhm som Videnskabsmand i en Adelsmands Forhold, saa havde dette kun til Følge, at han dobbelt fyldestgjorde Devisen »*noblesse oblige*«. Han udgav paa egen Bekostning Fortsættelsen af Langebeks *Scriptores*, han holdt en Mængde Studerende til videnskabeligt Arbejde, lod de gamle Haandskrifter afskrive og udgive og aabnede sin storartede (nu i det kgl. Bibl. indlemmede) Bogsamling — 100,000 Bind — for alle Borgerklasser, Kjøn og Aldere. Intet Under da, at som han var en af sin Tidsalders berømteste og mest fortjente Mænd, var han ogsaa en af sit Samfunds mest beundrede Personligheder. Det Ligfølge, som gav Møde ved hans Jordefærd, naaede fra hans Gaard i Pustervig til Frederikskirken paa Christianshavn. Hans Levnet er skrevet af R. NYERUP som 15. Del af »Kmhr. Peter Fr. Suhms samlede Skrifter«, 1798; i 16. Del findes Efterretninger om ham under Titlen »Suhmiana«.

J. H. Schlegel. Ogsaa fremmede Forfattere behandlede Danmarks Historie, og af disse ere især en tydsk og en fransk at nævne. JOHANN HEINRICH SCHLEGEL (1726—80), Broder til den tidligere omtalte Digter og Publicist Joh. Elias S. (S. 203) kom efter dennes Tilskyndelse til Danmark, hvor han som Hovmester for Grev Chr. Rantzaus yngre Sønner afvexlende opholdt sig paa Brahesborg i Fyn og i Odense. Grevens Bibliothek og Karen Brahes Bogsamling i Frøkenklostret førte ham ind i Studiet af dansk Historie. Han omarbejdede (paa Tydsk) NIELS SLANGES »Christian IV.s Historie«, idet han forkortede Fremstillingen og tilføjede en Mængde værdifulde Anmærkninger; tre Bind af dette Værk udkom 1757—71. I to Foliobind udkom 1769 og 1777 Schlegels »Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme«, med kobberstukne Portraiter, et grundigt og dygtigt Arbejde, der, uden at naa Grams kritiske Sikkerhed eller Holbergs klare Fremstilling, dog stræber efter at forene Kritik i Kildeundersøgelsen med

Livlighed i Fortællingen og saaledes just har sat sig det Maal, Historieskrivningen burde naa. Værket standser, ligesom Omarbejdelsen af Slange, midt i Christian IV.s Historie. Adskillige værdifulde Enkeltbidrag til dansk Historie har Schlegel nedlagt i »Samlung zur dänischen Geschichte« o. s. v., to Bind, 1773—74. Han blev Professor ved Universitetet, Sekretair i »Selskabet for de skjønne Videnskaber« (ikke at forvexle med det kgl. danske Videnskabernes Selskab; det vil senere blive nærmere omtalt) og var i sine sidste Leveaar kgl. Historiograf og Bibliothekar.

Schweizeren PAUL HENRI MALLET (1730—1807), Skolekamerat og Ungdomsven af den senere saa navnkundige franske Minister Necker, kom til Danmark i Aaret 1752 for efter BEAUMELLE (S. 204) at overtage den for ham oprettede Lærepost som Professor i fransk Sprog og Skjønlitteratur. Hverken denne Virksomhed eller hans Lærerdont hos Kronprinds Christian (VII., hvor Reverdil blev hans Efterfølger) optog ham saa stærkt, at han jo fik Tid til litteraire Arbejder. Saaledes udgav han i henved sex Aar Maanedsskriftet »*Mercure Danois*«, der skulde være et Slags litterairt Mellemled mellem Danmark og Udlandet. Efter Opfordring af den ældre Bernstorf og Ad. Gottl. Moltke paatog Mallet sig fremdeles at afhjælpe Udlandets Mangel paa Kjendskab til Danmarks Historie ved at udarbejde en Fremstilling af den paa Fransk. Mallet forudskikkede to Skrifter, der vare vel egnede til at vække Udlandets Opmærksomhed for ukjendte og ejendommelige Fænomener, idet han i »*Introduction à l'histoire de Dannemarc*«, 1755, og »*Monumens de la mythologie et de la poésie des Celtes*«, 1756, gav en livlig og tiltrækkende Fremstilling af Nordens Beboere i Hedenold, deres Gudelære, Sæder og Skikke, Regering og Krige. Derefter fulgte i tre Kvartbind (1758—77) Hovedværket: »*Histoire de Dannemarc*«, som behandler Danmarks Historie indtil Enevoldsmagtens Indførelse paa en Øjemedet i det Hele taget fyldestgjørende Maade. 1760 var Mallet taget tilbage til Genf og besørgede her to Oktavudgaver af sin Danmarkshistorie. Mallet.

»Kongerigerne Danmarks og Norges samt Hertugdømmerne Slesvigs og Holstens Historie indtil vore Tider ved Professorerne GEBHARDI og CHRISTIANI«, der udkom i fjorten Bind fra 1776 til 1798, er en Oversættelse fra Tydsk. Af den Gebhardi og Christiani.

store almindelige Verdenshistorie, som et Selskab af engelske Lærde havde udgivet, udkom der i Halle en tydsk Udgave, den saakaldte »Hallische allgemeine Welthistorie«. I den engelske Original var imidlertid Danmark og Norges Historie behandlet saa overfladisk og fejlfuldt, at den tydske Forlægger maatte indsætte en Originalfremstilling i de paagjældende Binds Plads, og Prof. L. A. GEBHARDI i Lüneburg paatog sig Udarbejdelsen af den. Hans Værk udkom i dansk Oversættelse, yderligere forøget og gjennemseet af Forfatteren, og med den forenedes en Oversættelse af den kielske Professor W. E. CHRISTIANIS Hertugdømmernes Historie til den nævnte Fællesfremstilling af Monarkiets Historie.

Ryge. Biografiske Arbejder skyldes ANDR. NIC. RYGE, hvis »Peder Oxes til Gisselfeld Danmarks Riges Raads og Hofmesters Liv og Levnets Beskrivelse«, 1765, har betydelig og varig Værdi som et virkelig historisk Kildeskrift — »en sjelden Skat af værdifuldt Malm, men ikke et deraf forarbejdet Kunstværk«, kalder C. PAL.-MÜLLER det og betegner det som »i alle Henseender et Værk af Malling. Langebeks Skole«. Fremdeles OVE MALLING (1747—1829), kgl. Historiograf, Chef for det kgl. Bibliothek og Gehejmestatsminister; hans i sex betydelige Oplag udgivne, paa Tydsk, Fransk og Engelsk oversatte og i et halvt Aarhundrede af den danske Ungdom atter og atter læste »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere« udkom første Gang 1777. Bogen er et Udslag af den fædrelandske Tilbagevirkning mod Tydskeriet, som betegner den Guldbergske Periode, og dens historiske Exempelsamling har havt en uberegnelig Indflydelse paa Fædrelandsfølelsens Vækkelse og Styrkelse, ligesom den højlig har fremmet Interessen for Nationalhistorien. En anden Samling fædrelandske Biografier skrev efter Opfordring af Arveprinds Frederik Wandal. Underbibliothekaren ved det kgl. Haandbibliothek PEDER TOPP WANDAL (1737—95), nemlig i to Bind med Kobbere »De paa Jægerspris ved Mindestene hædrede fortjente Mænds Levnetsbeskrivelser«, 1783—94. Det kgl. genealogisk-heraldiske Selskab, stiftet 1777 af den ivrige personalhistoriske Samler Bang. OLUF BANG, udgav første og tre Hefter af andet Bind af »Lexikon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertug-

dømmerne« (1782—1800), et uundværligt Hjælpemiddel for Enhver, der giver sig af med den danske Adels Historie.

OVE MALLING

Han præged Dydens lysende Bedrift
I Nordens Bog med Sandhedens Stempel
Og ved sin Daad forøger han sit Skrift
End daglig med et elskeligt Exempel

En Historieskrivning af en ganske anden Art end den hidtil betragtede træder os imøde hos NIELS DITLEV RIEGELS (1755—1802), der i et Par Aar havde været Hovmester for Dronning Juliane Maries Pager, men fra 1784 levede paa sin Gaard Høyet i Vegerløse Sogn paa Falster. Han er den evige Skjændegjæst i hin Tids Riegels.

Litteratur, gjennemtrængt af Revolutionens Principer, mest i deres raaeste Anvendelse mod Konge, Adel og Gejstlighed, i Besiddelse af Kundskaber paa forskjellige Omraader, men uden Dannelsens Overblik, opfyldt af Tanken om at være de Undertryktes Beskytter og Talsmand, fordi han altid fører Borgerfrihed og Menneskerettigheder i Munden — en Demokrat af Thersites-Typen. Han skrev Kirkens Historie og Kirurgiens Historie, vilde ordne Universitetets saavelsom Statsøkonomiens Anliggender og indblandede sig i enhver Fejde, saa Antallet af hans Skrifter fylder over tre Spalter i Nyerups Litteraturlexikon. Han havde naturligvis sine Beundrere, thi Mange syntes godt om, at Konger, Adel, Præster og Tydskere bleve gjennemheglede; men nogen stor Anseelse erhvervede han sig ikke ved dette ihærdige Skriveri, hvilket f. Ex. fremgaaer af hosstaaende satiriske Blad, hvor han sees i venskabelig Stilling sammen med en af de Dages berygtede Skriblere, den forhenværende Skuespiller og Underofficier SIGVARD LYKKE, medens forskjellige af deres Skrifter ligge i broderlig Blanding foran dem. Men da han i sin Halvdannelse forvrængede Kjendsgjerningerne ved at sætte dem i en for deres eget Væsen fremmed Belysning, som udgik fra hans agitatoriske Tendens, saa kunde han gjøre ikke liden Skade ved sine Skrifter, i hvilke det Oppositionelle, det stik mod Strømmen Gaaende, det skandaleust Fortolkende virkede som et pikant Element paa den ukyndige Læser, der ikke selv var istand til at skjelne Vrangen fra Retten. Dette gjælder især om Riegels' i snevrere Forstand historiske Arbejder; her er han fuldt ud en Repræsentant for den

NIELS DITLEV RIEGELS.

Titelkobber til »Læsendes Aarbog for 1800«.

noksom kjendte tendentieuse Historieskrivning, der dømmer en svunden Tid efter langt senere fødte Tanker og Anskuelser og derved med Lethed faaer det Vrængbillede frem, den fra først af har lagt an paa i sin Propagandas Tjeneste. Man maa derfor anvende stor Agtpaagivenhed, naar man betroer sig til Riegels histo-

Satirisk Kobber fra 1787.

N. D. Riegels og Sigvard Lykke.

riske Skildringer: »Forsøg til Femte Christians Historie«, 1792, »Udkast til Fjerde Friderichs Historie«, to Dele, 1795—1800, og »Smaa historiske Skrifter«, tre Dele, 1796—98. »Riegels er overhovedet den ubehageligste af vore historiske Forfattere,« dømmer den kyndige og besindige C. PAL.-MÜLLER, »som Ingen, der ikke er nødt dertil, lettelig vil kunne udholde at læse tilende, uagtet hos ham af og til findes Meddelelser, der forgjæves

søges andensteds — kun Skade, at man hos en Skribent af hans Natur savner Sikkerheden for slige Meddelelsers Paalidelighed, især da han ikke angiver sine Kilder. At han i denne fuldstændige Løsrivelse fra den traditionelle Opfattelse af vor Historie nu og da er kommen til at sige noget Træffende, forandrer ikke den almindelige Karakter af hans Skribentvirksomhed.«

Kall. Om ABRAHAM KALL (1743—1821) hedder det i NYERUPS biografiske Skizze, at denne Lærde maa nævnes som »Repræsentant for en nu uddød Erudition, den sidste af Borchers, Sperlingers og Grammers Æt, hvis Lige de kommende Slægter ej faae at se, før de samme Betingelser igjen forene sig i et Individ. Desuden havde et langt Livs Erfaring og mangehaande Forhold og Forbindelser beriget hans vidunderlige Hukommelse med en saadan Mængde af Partikulariteter og Anekdoter til vort Fædrenelands politiske og kirkelige, Personal- og Litterair-Historie i det forløbne Aarhundrede, med saamange karakteristiske Træk, som ingen Læsning, men kun mundtlig Overlevering kunde forskaffe, at man kan sige, vort Fædrenelands traditionelle Historie i det 18. Aarh. bevaredes i Kalls Hoved og gik i Graven med det«. Han var en Søn af Orientalisten Prof. J. C. Kall og allerede som Barn saa lærd, at han ni Aar gammel i Overværelse af nogle hertil indbudne Professorer og Videnskabsmænd holdt en i Anledning af Frederik V.s Formæling med Juliane Marie udarbejdet latinsk Tale om de ældre For-

ABRAHAM KALL

bindelser mellem det danske og det brunsvigske Fyrstehus. Paa tre Omraader var han lige eminent: som Græker, Mathematiker og Historiker. I sidstnævnte Videnskab blev han Professor ved Universitetet og forenede dermed i nogle Aar Professoratet i Kunsthistorie og Mythologi ved Kunstakademiet, ligesom han var Universitetsbibliothekar og Ordens-Historiograf, holdt Foredrag over dansk Krigshistorie for Generalstabens Officerer, beregnede Almanaken i Prof. Bugges Fraværelse, ordnede Portraitsamlingen paa Frederiksborg, oprettede Kreditkassen for Husejere i Kjøbenhavn, udarbejdede en Enkekassernes Theori m. m. Hans mange videnskabelige og praktiske Embedsforretninger lagde Beslag paa saameget af hans Tid, at han ikke fik noget større Værk udgivet; ligesom Gram skulde han helst bevæges til Produktion af ydre Omstændigheder, og mange saaledes fremkomne lærde Afhandlinger findes i Videnskabernes Selskabs Skrifter og Universitets-Programmer. De to Bind, Kall udgav af Suhms Danmarkshistorie, vidne om hans sjeldne Kjendskab ogsaa til den nordiske Historie og gjøre det dobbelt beklageligt, at den hos ham legemliggjorte Forening af Skarpsindighed og Lærdom ikke blev anvendt selvstændigt paa et herhenhørende Emne. Det mest bekjendte af hans Skrifter er den paa et tydsk Grundlag udarbejdede »Almindelig Verdenshistorie«, 1777, der i et halvt Aarhundrede var Lærebog i de lærde Skoler.

J. S. Sneedorffs yngre Søn FREDERIK SNEEDORFF (1760—92) vakte store Forhaabninger, men døde kun toogtredive Aar gammel paa en Rejse i England ved et ulykkeligt Spring ud af en Postkareth, som Hestene løb løbsk med. Han havde studeret to Aar i Göttingen og ligesaa længe i Leipzig og vundet sig disse Universiteters berømte Lærere til Venner ved sin store Flid, sin beskedne Fremtræden og sit hele elskværdige Væsen. Efter sin Hjemkomst begyndte han som Privatdocent at holde Forelæsninger over de tre sidste Aarhundreders Historie, og det anføres som et enestaaende Exempel i Universitetets Annaler, at han havde et Antal af 136 Tilhørere, hvilket Antal vilde være blevet end større, hvis Høresalen havde kunnet rumme flere. Aaret efter blev han Professor i Historie og var i denne Egenskab forpligtet til ligeledes at holde Forelæsninger over Fædrelandets Statistik, til hvilke han indsamlede Materiale paa en Rejse i Norge. Efter hans Død udkom Fr. Snee- Fr. Sneedorff.

dorffs »Samlede Skrifter«, 1794—98, fire Dele. Første Del indeholder hans Rejsebreve, som det endnu har sin Interesse at læse

Titelkobber til »Samlede Skrifter«.

paa Grund af de mange Bidrag til en Skildring af Tiden, de indeholde; anden Del optages af Indledning til Statistiken samt de

danske Staters, Sverigs, Ruslands, Polens og Tyrkiets Statistik, tredie Del, i to Bind, af de ovennævnte Forelæsninger over de vigtigste Statsrevolutioner i de sidste tre Aarhundreder og fjerde Del, ligeledes i to Bind, af Forelæsninger over Fædrelandets Historie fra de ældste Tider til og med Christian VII. Hans Biografi er 1893 skreven af FR. NYGAARD.

Sprog-videnskab.

Periodens dygtige populairfilosofiske, statsøkonomiske og historiske Forfattere havde bragt Sproget til en hidtil ukjendt Fuldkommenhed i Fremstillingen, og særlig havde Soranerne ved deres Virksomhed i de »smukke Videnskabers« Tjeneste ladet det være sig magtpaaliggende at iklæde deres Tanker en let og utvungen Form. Dette medførte en Bestræbelse efter at udskille de mange fremmede Bestanddele af Sproget, og hvorvel det endnu kun var smaat bevendt med den Indsigt i Oldsproget, af hvilken en virkelig organisk Fornyelse var betinget, vandt dog i dette Tidsrum adskillige nye, efter Reglerne for dansk Orddannelse formede Gloser Indgang i Sproget og tilkæmpede sig Borgerret, vel ikke uden en haardnakket Kamp mod gammel Vane, ejheller uden Nederlag for adskillige Udtryk, der bragtes i Forslag, men ikke vare livskraftige nok til at besejre Modstanden.

Haarkløveren.

Almenheden tog saa levende Del i disse Sprogforbedringsarbejder, at Sagen endog kunde bruges som Sujet for en Komedie og bringes paa Scenen. CH. DOROTHEA BIEHLS 1765 opførte Skuespil »Haarkløveren« er et dramatisk Makværk, men har for vor Tid en sproglig Interesse, som endnu holder Liv i Misfostret. Idet Forfatterinden nemlig spotter Reformforsøgene ved at fremstille deres Forfægter, Eraste, i et latterligt Lys formedelst de nye Ord, han bruger, aflægger hun mod sin Villie Vidnesbyrd om, hvor levedygtige de fleste af dem have været, idet Tiden har givet Eraste Ret og »Søster Dorthe« Uret. Tjenestepigen Pernille kan ikke blive klog paa hans Tale; »dersom jeg kuns først vidste, hvad det var for et Sprog, han taler, saa maaske jeg nok kunde hitte Resten ud; paa Lyden synes mig, at det skal være Dansk, men faa den Skam, der forstaaer tre Ord af ti«. Hun mener, at Eraste

maa være kommen udenlandsfra, »siden han mænger saamange fremmede Ord i sin Tale, som Ingen forstaaer«, men hans Tjener Henrik forsikrer hende, at hans Herre »heller forsvoer at tale end brugte et fremmed Ord«, og forklarer, at »han taler ingen gemen Dansk, men Hovedstadens nymodige Dansk, og der er saa stor Forskjel paa de To som paa Nat og Dag.« Af hvilken Art dette »nymodige Dansk« er, sees bedst af en Scene mellem Eraste og Leonore, i hvilken de uvante Ord ere gjorte kjendelige (ogsaa i Originaludgaven af »Haarkløveren«) med udhævet Tryk.

ERASTE.

Dersom jeg ikke falder Dem overlastig, saa bad jeg gjerne, at De vilde give Deres Omdømme over en Afhandling, som jeg har skrevet angaaende Kjærlighed.

LEONORE.

De beviser mig en stor Ære, min Herre! men da jeg hverken kjender det Høje eller det Skjønne, saa frygter jeg, at jeg vil blive en slet Dommere.

ERASTE.

Og jeg haaber, at Deres Irettesættelser vil blive bedrende for mig, dersom De vil skjænke mig Deres Agtsomhed, og skulde der komme Noget, som faldt min naadige Frøken fremmed, da at beære mig med Deres Anmærkninger.

LEONORE.

Det skal gjerne ske.

ERASTE.

tager et Papir op af sin Lomme og læser:

Kjærligheden er af Sjælens Lidenskaber ...

LEONORE.

Lidenskaber! hvad vil det sige? Er det en liden Skabere?

ERASTE.

Nej, det er ikke saa at forstaa. Lidenskaberne ere de Affekter, som sætter Sindet i Bevægelse, saasom Vrede, Had, Kjærlighed, Misundelse ...

LEONORE.

Naa, nu begriber jeg det, det er Sinds Lidelser. Vil De nu behage at blive ved.

ERASTE læser:

Kjærligheden er af Sjælens Lidenskaber den, som, naar den anvendes til sin rigtige Bestemmelse, gjør Menneskeligheden den største Ære. Men den er udskejende fra sin Bestemmelse, saasnart den har en uværdig Gjenstand ...

LEONORE.

Min Herre! det Ord Gjenstand forstaaer jeg ikke.

ERASTE.

Det kommer af det latinske Ord *Objectum*. Det kan tages i adskillige Bemærkelser, det er det, man sigter til, ønsker og attraaer.

LEONORE.

Saa er det et Maal eller Øjemed. Jeg beder Dem om Forladelse, men jeg vil heller røbe min Uvidenhed end være en uagtsom Tilhørere.

ERASTE læser:

Dens ypperligste Nærelse er Dyd og sand Fortjeneste; thi den, som opblæses af Vinde-Syge ...

LEONORE.

Tør jeg bede Dem forklare mig, hvad Vinde-Syge er?

ERASTE.

Det er ideligen at hige efter Fordele, og er det, som Françosen kalder Interesse.

LEONORE.

De har Ret, Egen-Nytte er en slem Syge.

ERASTE læser:

Thi den, som opblæses af Vinde-Syge, er en vanhellig Ild, hvis Flamme

udbredes ved nedrige Lidenskabers fordærvende og rasende Stormvinde: en oprigtig og i sin Bestemmelses Grændser indskrænket Kjærlighed derimod betragter de adskillige Fordele, der ere Gaver af den blinde og ilde uddelende Lykke, som Bisager, der ...

LEONORE.

Er det som Honningen eller Voxet; thi jeg veed ikke, at Bien har andre Sager?

ERASTE.

Det er ingen Bier, her forstaaes, men det ere Ting, som ikke kommer egenlig Hoved-Sagen ved, og jeg kan nok mærke, at Frøkenen ikke er stærk i det Tydske, siden hun ikke veed, hvad en Nebensache er.

LEONORE.

De seer, at jeg benytter mig af Deres Tilladelse til at umage Dem med at forkiare det for mig, som jeg ikke forstaaer. Jeg veed altsaa nu, at Bisager ere enten intet betydende eller Hoved-Sagen uvedkommende Ting.

ERASTE læser:

Som Bisager, der ere altfor lidet formaaende til at opvække Rørelser i en tænkende Sjæl, hvis sødeste Fornemmelser bestaaer i Hjerternes nøjagtige Forening. Naar nu tvende Hjerter saaledes ere sammenbundne, saa besjæles de begge af een Villie og een Lyst: alle deres Bestræbelser gaaer ud paa at tækkes hinanden: siden den Ene er den Andens Alt, saa kan hverken Modgangs brusende Stormvinde eller Avinds udaandende Gift række til dem; men Duften af Velstands Roser og Lyksaligheds Lilier aandes dem imøde ved de behagelige Vestenvinde ...

Studiet af oldnordisk Litteratur og Sprog havde sin officielle Støtte i den »Arnamagnæanske Kommission«, der dog arbejdede med jevnlige og langvarige Afbrydelser. Blandt dens Stipendiater fortjener fremfor alle at nævnes JON OLAFSON, der blandt andre grundlærde Skrifter udgav et Værk »Om den gamle nordiske Digtekunst« 1786, arbejdede med paa Udgivelsen af Hejmskringla og paa Videnskabernes Selskabs Ordbog. Efter Schønings Død blev tredie Del af Hejmskringla udgivet af den lærde Rektor ved Frueskole i Kjøbenhavn SKULE THORLACIUS, hvis latinske Skoleprogrammer især ere rige paa Meddelelser om den islandske Poesis Historie. Endelig søgte BERTEL CHR. SANDVIG at gjøre den gamle Poesi bekjendt ved Oversættelser (»Danske Sange af det ældste Tidsrum«, 1779), men uden at opnaa deres Folkeliggjørelse i noget synderligt Omfang. Olafson. Thorlacius. Sandvig.

Dansk Sproglære blev gjort til Gjenstand for selvstændigt Studium af JAKOB BADEN, der i Vintrene 1782 og 1783 holdt de første Forelæsninger over det danske Sprog, eengang om Ugen og for en meget talrig Tilhørerkreds af Lærde og Lægfolk.

JAKOB BADEN, f. 1735 i Vordingborg, d. 1804 i Kjøbenhavn, blev Student allerede i Femtenaarsalderen, rejste tidlig udenlands Baden.

og dyrkede fortrinsvis filologiske Studier baade i klassiske og moderne Sprog ved Universiteterne i Göttingen og Leipzig. Efter sin Hjemkomst blev han Rektor ved den lærde Skole i Altona, derefter Konrektor i Helsingør og omsider, efter lang Venten, Professor

i Kjøbenhavn 1780, endnu samme Aar valgt til Sekretair ved Selskabet for de skjønne Videnskaber.

Baden har udfoldet en meget omfattende litterair Virksomhed, der begyndte allerede i hans nittende Aar med en theologisk Disputats. Blandt hans betydeligere Værker kunne nævnes hans Skoleudgaver af Phædri Fabler, Virgils og Horats's Værker, hans græske Grammatik, hans »*Grammatica latina* eller Anvisning til

det latinske Sprog«, hans »Latinsk-Dansk og Dansk-Latinsk Lexikon eller Ordbog«, hans Oversættelser af Xenophon, Tacitus, Qvintilian og Horats — Skoleapparater, med hvilke et Slægtled eller mere af danske Studerende er blevet oplært i klassisk Viden. Badens Bestræbelser for Modersmaalets Berigelse og Renselse ere for en Del knyttede til disse filologiske Arbejder, særlig til hans Oversættelser. Det »Forsøg til en Oversættelse af Tacitus«, der 1766 sendtes forud for den syv Aar senere udkommende første Del, ledsages af en Afhandling om Sprogets Berigelse ved nye Ord og Vendinger, som indeholder mange sunde Betragtninger, blandt Andet en Paavisning af, at det er fra de virkende Forfattere, Digtere som Prosaister, og ikke fra Grammatikerne, Sproget saa lempelig skal modtage sine Forandringer og Forbedringer. Baden kom ufrivillig til selv at afgive et Bevis paa denne Grundsætnings Rigtighed, thi just ved som Filolog samvittighedsfuldt at opsøge eller danne den adækvateste moderne Gjengivelse af det klassiske Udtryk, synder han saa hyppigt mod digterisk Takt og Smag, at f. Ex. hans Oversættelse af Horats's Oder er bleven til et rent Kuriosum, der opsøges mere for sin Snurrigheds Skyld end for sit — bortseet herfra ingenlunde ringe — Værd som Oversættelsesarbejde. Bekjendt er den i »Flyvende Post« 1828 optagne »Ode til Jacobum Baden« (Heibergs »Pros. Skr.« X.), i hvilken en Spøgefugl havde ordnet et Udvalg af de baden-horatsiske Pudsigheder til et koncentreret Udtryk for hans Stil: »Som de snadrende Vande, der nedstyrte i dybe Spøllekjedler fra Gydekander af Evanders Fajance, bruser Du« o. s. v. Tiltrods for svigtende Selvkritik var Baden ofte en kyndig og smagfuld Dommer over Andres litteraire Frembringelser, hvorom den af ham i fem Aar udgivne og for Størstedelen af ham selv forfattede »Kritiske Journal« vidner. Som Professor begyndte han Udgivelsen af den indholdsrige »Kjøbenhavns Universitets Journal«, i hvis ni Aargange der findes adskillige skarpsindige Kritiker fra hans Pen.

De ovenfor nævnte Forelæsninger over det danske Sprog udkom 1785 og senere i gjentagne Oplag som »Resonneret dansk Grammatika«. Paa det Materiale, Høysgaard havde samlet, byggede Baden videre, og idet han forstod at befri det for dets næsten uforstaaelige Terminologi og popularisere Stoffet, skabte han en hidtil ukjendt Interesse for danske Sprogfænomener, saa der

paa Grundlag af hans Grammatik og dens Kompendier kunde meddeles Undervisning i Dansk ligefra Forberedelsesskolen til Universitetet.

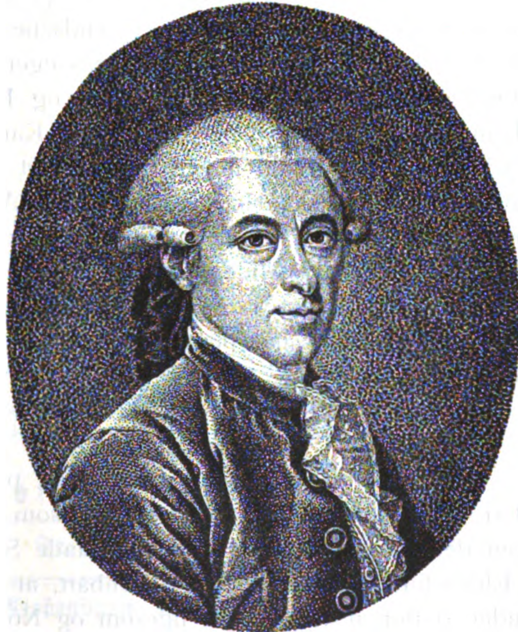
Abrahamson. Af den varmeste Iver for det danske Sprog var den tydskfødte Slesviger WERNER HANS FREDERIK ABRAHAMSON (1744—1812)

W. H. F. ABRAHAMSON.

opfyldt, skjøndt han hverken i Fædrehjemmet i Byen Slesvig eller paa Kadetakademiet i Kjøbenhavn havde havt Lejlighed til at blive fortrolig med det. Først som Artilleriofficier i Hovedstaden fik han Stunder til at lægge sig efter det Danske, som Lærer ved Artilleriskolen blev han 1772 den Første, der gav offentlig Undervisning i Modersmaalet, og ved Landkadetakademiet, hvor han 1780 var bleven Lærer i Filosofien og de skjønne Videnskaber, underviste

han ligeledes i Dansk. Imod tydsk Anmasselse, for det danske Sprogs Hjemstedsret i Danmark var Abrahamson altid aarvaagen paa Post, og hans Pen blev aldrig træt af at virke for Kjendskabet til dansk Litteratur: i »Holgerfejden« stillede han sig paa den unge Schack Staffeldts Side under dennes skarpe Angreb paa Tydskeriet, ved kritiske Artikler i forskjellige Tidsskrifter vejledede han til den rette Opfattelse af litteraire Frembringelser, ved Oversættelser af Sagaer og antikvariske Afhandlinger udbredte han Kundskaben om det gamle Norden, han var blandt de første til at paavise Folkevisens ejendommelige Skjønhed og nationale Betydning og slog sig med Nyerup og Rahbek sammen om den bekjendte Fembindsudgave af disse middelalderlige Digtninger; hans sidste Arbejde, »Fuldstændig dansk Sproglære«, der udkom paa hans Dødsdag, blev en betegnende Slutsten for dette til een Idees Tjeneste viede Liv. Ogsaa poetisk Herredømme over Sproget besad Abrahamson; han er Forfatter til adskillige Digte og Folkesange, blandt hvilke den prægtige Vise »Min Søn, om Du vil i Verden frem, saa buk«, længe vil hævde hans Navn i dansk Digtning.

BENJAMIN GEORG SPORON.
Kopi af Lahdes Stik efter Juels Maleri.

Paa et særligt Omraade af Sprogkyndigheden frembragte BENJAMIN GEORG SPORON (1741—96) et i lang Tid meget læst og yndet Værk. Hans Fader, Kjøge lærde Skoles sidste Rektor, bibragte ham en grundig klassisk Dannelse, hvilken han vedligeholdt hele Livet igjennem; endnu paa Dødslejet drejede hans Fantasier sig om et tvivlsomt Sted hos Tacitus. Femten Aar Sporon.

gammel blev han Student, og 1768 optraadte han som Forfatter med »Breve i Anledning af ny udkomne Skrifter«, nærmest fremkaldte af Utilfredshed med Anmeldelserne i Badens »Kritiske Journal«, af hvilken Sporon dog senere blev Medarbejder. 1771 blev han Pagehovmester hos Dronning Juliane og Arveprinds Frederik, et Par Aar efter med Titel af Professor Lærer for Kronprindsen. I disse Aar udarbejdede Sporon første Bind af sit bekjendte Værk »Enstydige danske Ords Bemærkelse (1775—84), hvis andet Bind han fuldendte paa Koldinghus (1786—92), hvor han tilbragte nogle lykkelige, udelukkende til lærde Studier viede Aar, indtil han 1793 blev Amtmand over Koldinghus (Vejle) Amt, i hvilket Embede han døde tre Aar efter.

De »Enstydige danske Ord« udkom i sex Leveringer og vandt strax meget Bifald: det var sproglige Undersøgelser, som enhver Lægmand kunde følge, Grændsebestemmelser for beslægtede Ords Betydning, som satte Læserens egen Dømmekraft i tiltalende Bevægelse, paakaldende hans Skjøn og Kritik, og som ved indblandede Raisonnementer ofte antog Karakteren af moraliserende Afhandlinger. Ud fra nogen dyb Indsigt i Ordenes Oprindelse bestemte Sporon ikke sine »Synonymers« Afskygninger i Betydning; en saadan Indsigt var dengang endnu ikke til. Men han lægger paa anden Vis ikke liden Skarpsindighed for Dagen, og idet Selvtænkning og megen Læsning gaaer Haand i Haand hos ham, er han ofte heldig i sine populaire Definitioner. Som en Prøve meddele vi Stykket om

Mager, Tør,

Mager tilkjendegiver en Mangel paa Fyldighed og Fedme; tør paa Vædske og Saft. Da det, som er ungt, sædvanlig har, om det end er magert, friske og sunde Safter ved sig, hvilke ved Ælden forsvinde, saa er det aabenbart, at Noget kan være magert, uden derfor at være tørt, ligesom og Noget kan være tørt, uden at være magert, fordi Safterne kunne tæres bort og Fedmen endda vedblive. Saaledes er et Stykke Kjød tørt, fordi det har mistet sin Saft, enten formedelst Behandlingen eller Kreaturets Ælde; men det er magert, naar Kreaturet enten ikke er eller maaske ikke kunde blive tilbørlig fedet. Forskjellen imellem en mager og en tør Jord synes ogsaa heraf at være tydelig.

Men man siger og: et tørt Arbejde og et magert Arbejde; hint viser, at Arbejdet har kun lidet Opmuntrende, dette, at det

Eenstydige

Danske Ords

Bemærkelse,

oplyst ved

Betragtninger og Exempler,

af

Benjamin Georg Sporon.

Første Bind.

Tredie Oplag.

Kiøbenhavn 1784.
Trykt paa Gyldendals Forlag.

Titelblad til Sporons »Enstydige Ord«.

indbringer kun lidet. Et magert Forlig er derfor ofte bedre end en fed Proces.

Dog er det ikke hermed sagt, at det ikkun er Mangel af Pengefordele, man kan tænke sig ved et magert Arbejde. En Materie kan være saa fattig, at den kun giver liden Anledning til Betragtninger, altsaa heller ikke i denne Henseende indbringer meget, og den er da mager. Salig Baumeister [en tydsk Filosof] var tør, men Materierne derfor ikke magre. Lexikografien, ja selv Mathematiken ere i mine Tanker altid for en Del tørre Arbejder; men en enkelt Artikel deri kan være mager, naar der er kun lidet at sige om den. En mager Materie er derfor ikke nødvendig tør; men da den kun indeholder lidet, er den ikke ret skikket til at underholde. Men selv det tørreste Arbejde kan ved Lune og Vittighed blive, idetmindste til en vis Grad underholdende; men man maa da have fri Haand over Arbejdet; til at indføre i Kopibøger, skrive evige Tal og Postkorter, nytter hverken Vid eller Lune.

Materien for nærværende Arbejde er ikke mager; skulde Fordelen deraf blive det, da var det Skade for Forlæggeren; men skulde Sprogelskeren finde Behandlingen tør, da ligger Fejlen hos Forfatteren.

De »Enstydige Ord« udkom 1807 i en ny Udgave med en sprogvidenskabelig Fortale og Sporons Levnetsbeskrivelse af Udgiveren, Rektor LUDV. HEIBERG i Odense, P. A. Heibergs Broder.

Dansk Ordbog. Et betydeligt lingvistisk Arbejde tog sin Begyndelse i dette Tidsrum: den af Videnskabernes Selskab udgivne »Danske Ordbog«, hvis første Bind (A—E) udkom 1793, og hvis sidste Bind — endnu ikke har seet Dagens Lys, idet man i det senest udgivne, for over tredive Aar siden udsendte Hefte kun er kommen til Ende med Bogstavet U. Naar man betænker, hvilken rig Litteratur der ligger mellem denne Ordbogs A og dens trods en saa langvarig Sejlads endnu ikke naaede Ø, vil man indse, hvor ulige Behandlingen og hvor lidet tilfredsstillende som en Følge deraf Helhedsresultatet maa være, trods al den Lærdom, der er nedlagt i Værket. Alligevel er det en uundværlig Bog, siger N. M. PETERSEN, »som man takker, naar den taler, og mismodig sætter hen, naar den tier«.

Under den foregaaende Periode have vi henført nogle af de store Bogsamlere, hvis Virksomhed rækker endnu et godt Stykke ind i denne (Hjelmstjerne, Thott); vi have ligeledes seet, hvorledes deres Exempel efterfulgtes i den her behandlede Tidsalder (Suhm), saa at der tilvejebragtes Betingelser for, at vor Litteratur kunde blive katalogiseret og senere behandlet kritisk. Det tidligste danske Forfatterlexikon skyldes den sidste mandlige Descendent af Wormernes berømmelige Slægt, den lærde aarhusianske Rektor JENS WORM (1716—90), som 1771—73 i to Bind udgav sit »Forsøg til et Lexikon over danske, norske og islandske Mænd, som ved trykte Skrifter have gjort sig bekjendte«, efterfulgt af et Supplement 1784. Med alle sine, ved et første Forsøg saa højst forklarlige og undskyldelige Lakuner, og skjøndt Worms Lexikon senere er gaaet op i Nyerups som en af hans vigtigste Kilder, raadspørges dette Værk dog endnu den Dag idag af Litteraturhistorikerne som en uundværlig Haandbog, hvis Opgivelser suppleres af Bergenseren CLAUS FASTINGS »Fortegnelse over de i Danmark og Norge fra Bogtrykkeriets Indførsel til Udgangen af Aaret 1789 udkomne danske Skrifter« (1793). Udførligere Levnetsbeskrivelser kunne eftersøges i LAHDES »Samling af fortjente Mænds Portraiter med biografiske Efterretninger« (1798—1806).

Worms Forfatterlexikon.

Fastings Bogfortegnelse.

Som Litteraturhistoriker, som Udgiver, Samler og overhovedet som Forfatter paa en Mængde op mod Bibliologien grændsende Omraader naaer Ingen højere end den utrættelig virksomme, for dansk Bogvæsen nidkjært arbejdende Litteraturkjender, ved hvis Grav SOPHUS ZAHLE sang:

Som Barn i Bondetrøje
han gik paa fynske Vang.
Da agted han hel nøje
paa mangen Fortidssang.

De kolde Runestene
han gik ej kold forbi.
Til Højen med Heltes Bene
han steg ad smalle Sti.

Nyerup.

Rasmus Nyerup blev født 12. Marts 1759 i Landsbyen Nyerup i Ørsted Sogn paa Fyn. Hans Lyst til Læsning ytrede sig tidlig og fandt sin første Næring i de ikke faa Bøger, hans Fader, en opvakt og videbegjærlig Gaardmand, ejede — Historierne om Holger Danske, Uglspil, den skjønne Melusine, kort hele den Litteratur, Nyerup senere saa kyndig beskrev i sin 1816 udkomne Bog »Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge«, et af

hans fortrinligste Arbejder. Faderen satte da denne ene af sine sex Sønner til Bogen, i Haab om at »han da vel kunde leve saa vakker en Dag, at se ham som Præst« (Nyerups »Levnetsløb, beskrevet af ham selv«, 1829). Fra Odense Skole dimitteredes han 1776, og Karakteren »Udmærket«, der dette Aar for første Gang uddeltes, tilfaldt ham og fire Examenskamerater. I Kjøbenhavn

Rasmus Nyerup.
Efter Portraitet i Universitetsbibliotheket.

maatte den fynske Student slaa sig igjennem med hundrede Daler om Aaret; hveranden Dag spiste han hos sin Vært, hveranden Dag dinerede han ved sit eget Bord; »hermed vexlede jeg saaledes om, at jeg den ene Middag spiste Mælkebrød, den anden Øllebrød, den tredie Boghvedegrød, den fjerde Øllegrød, og derpaa igjen forfra. Saadanne Maaltider, hvorved min Udgift hvergang var fire Skilling, i det Højeste sex, nød jeg med særdeles Velbehag og krydrede dem med at læse alskens Bøger fra Boghandler Buchs Lejebibliothek«. Aar for Aar bedredes dog hans Stilling, som Nyerup over-

hovedet i sin høje Alderdom vidner, at »Lykkens Sol i det Hele herlig har bestraalet hans Bane i Livet.« Han tog Store Filologikum, theologisk Embedsexamen og Magistergraden ved en Disputats om et bibliografisk Emne. En Vending i hans Skjæbne indtraadte, da J. H. Schlegel tog sig af ham og efter sin Udnævnelse til kgl. Bibliothekar gjorde ham til sin Amanuensis, hvorved Nyerup fik Foden indenfor Bibliotheksdøren og snart satte sig fast der, saa han 1781 modtog kgl. Udnævnelse. I sit første lille trykte Arbejde just fra samme Aar aflægger Nyerup paa en pudsig Maade Vidnesbyrd om, i hvilken Grad han allerede da var et Bogmenneske. Det er en i et litterairt Selskab af unge Studerende oplæst Afhandling, betitlet »Efteraarstanker«, i hvilken Vinteren prises paa Sommerens Bekostning. Sommertiden staaer saa forjættelsesrig for Tanken, men naar den virkelig kommer, tilintetgjøres de attraaede Nydelser af »den ulidelige Hede, den usunde, med giftige Damper og Dunster opfyldte Luft, den liden Appetit og næsten Lede for Mad, den udmattende Tørhed og Slaphed i Legemet og dets Nerver«, saa man længes efter Vinteren med dens Kulde, Frost og Sne, med de »sunde, rene, skjære Glæder og Goder«, den skjænker: »Om Efteraaret stiftes Læseselskaberne, Laanebibliothekerne benyttes, og Bøgers Læsning skaber Kundskab og Indsigt og spreder saamangen sund og god og vittig og munter Tanke ud blandt Mængden. Kollegier læses over alle Videnskaber; Bogauktioner holdes i Mængde, hvorved Bøgerne komme i de rette Brugeres Hænder — Videnskabernes og Landhusholdnings-Selskaberne holde deres ordenlige Møder om Vinteren. Om Vinteren opkom vore fleste periodiske Blade, som Litteraturjournalen, Bibliotheket og Aftenposten og den ny Sundhedstidende«.

Mellem de kjære Bøger henrandt da ogsaa Nyerups Liv lige til hans sidste Dage. Aaret før sin Død, der indtraf den 28. Juni 1829, kunde han fejre Halvhundredaarsdagen for sin Ansættelse i det kgl. Bibliotheks Tjeneste; fra dette var han gaaet over til Universitetsbiblioteket, som han forestod til sin Død; han var desuden Professor i Litteraturhistorien og i en Menneskealder Regensprovst, i hvilken Stilling han æredes og elskedes af Alumnerne som en Fader. Hans Virksomhed som Forfatter og Udgiver aabenbarer en forbausende Flid. Henved firsindstyve Bind ere Frugterne af hans selvstændige Produktion eller hans kritisk-raisonnerende Ud-

giverarbejde, og flere af disse Skrifter have havt afgjørende Betydning for Litteraturen. Vi nævne efter Tidsfølgen: »Luxdorphiana« 1791; »Nye Samlinger til den danske Historie«, fire Bd., 1792; »Langebekiana«, 1794; »Suhms Levnet og Skrifter« 1798 samt »Suhmiana« 1799; »Bidrag til den danske Digtekunsts Historie«, fire Bd. (i Forening med RAHBEK), 1800—8, hvortil slutter sig »Udsigt over den danske Digtekunst under Kong Frederik V.«, 1819, og »Bidrag til en Udsigt over dansk Digtekunst under Christian VII«, 1828; »Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider«, fire Bd., 1802—6; »Peder Syvs kjærnefulde Ordsprog«, 1807; »Edda eller Skandinavernes hedenske Gudelære« (i Forening med RASK), 1808; »Udvalgte danske Viser fra Middelalderen« (i Forening med ABRAHAMSON og RAHBEK), fem Bd., 1812—14; Antikvariske Rejser i Jylland, Fyn, Sverig og Tydskland, udgivne til forskjellige Tider; »Dansk-norsk Litteraturlexikon« (i Forening med KRAFT), to Bd, 1818—20; »Peder Lolles Samling af Ordsprog«, 1828. Nyerups Bidrag til Tidsskrifter, danske og tydske, ere talløse og bevæge sig blandt de mest forskjellige Emner fra dansk Historie og Litteratur: Bidrag til det kgl. Bibliotheks Historie, om Arrebo og Kingo, om de ældste danske Aviser, de kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Historie, om Overtro, især hos den danske Almue, den franske Komedies Forfatning i Danmark, om Viser for Almuen, om Bogen: den politiske Stokfisk o. s. v.

En særlig Interesse havde Nyerup for de nordiske Oldtidsminder, og her virkede han ikke blot med sin Pen, men ogsaa i Gjerning, saa vi kunne takke ham for Tilværelsen af Museet for nordiske Oldsager, som han ialtfald gav den første Impuls til. Større Gjenklang, end han selv havde ventet, fandt Tanken om Oldsagers Indsamling og Opbevaring, da han udtalte den første Gang 1806; fra forskjellige Sider indsendte Samlere eller tilfældige Findere, hvad de besad, og i Betragtning af dette Resultat nedsatte Regeringen en antikvarisk Kommission, i hvilken Nyerup blev Sekretair. Efter ti Aars ivrig Virken i denne Stilling traadte han tilbage og foreslog til sin Efterfølger Kancelliraad THOMSEN, om hvem han vidnede at »Mage til ham til saadan en Post findes ikke i syv Kongeriger« — en Udtalelse, hvis Sandhed »gamle

Thomsen« fik rig Lejlighed til at bekræfte i sin lange Virksomhed som Museumsdirekteur.

Trykkefriheds-Litteraturen.

Almindelig Oplysning var Tidsalderens Devise; under dette Banner, mente man, maatte Slægten sikkert kunne naa det forjættede Lyksalighedens Land. Og ikke alene sikkert, ogsaa hurtigt, uden nogen lang og trættende Ørkenvandring, naar blot Alle vilde tage fat med. Som en Pligt for enhver god Borger opstilledes derfor den aktive Deltagelse i Oplysningsværket, tildels ved praktisk Arbejde i Reformernes Tjeneste, men mest ved at give en Stemme med i Laget i den offentlige Debat om Samfundets Anliggender. Intet Afsnit af vor Litteraturhistorie har seet et saadant Mylder af Forfattere skyde frem lig Svampe af Uvidenhedens og Umodenhedens sure Jordbund som den Sværm af Folkeforbedrere og politiske Raisonneurer, Trykkefrihedsperioden kaldte til Virksomhed. Et af de klareste Vidnesbyrd om Struensees Ukjendskab til det Samfund, han vilde reformere i al Skynding, saavelsom om hans utopiske Tro paa Doktrinernes omskabende Evne, er hans Dagen efter Bernstorffs Fald udstedte Forordning om Indførelsen af uindskrænket Trykkefrihed (14. Septbr. 1770), »da det saavel er skadeligt for Sandhedens upartiske Undersøgelse som og hinderligt for at oplyse de ældre Tiders Vildfarelser og Fordomme, naar redeligsindede og nidkjære Fædrelandsvenner formedelst Persons Anseelse, Befalinger og gjældende Meninger skrækkes eller hindres fra at skrive frit efter sin Indsigt, Samvittighed og Overbevisning«. Motiveringen viser os Struensee som en troende Adept af den frisindede Oplysning, i hvis Tjeneste ædle Midler kun kunde antages at blive benyttede paa ædel Maade, og den indbragte Danmark en varm Lykønskning fra Frihedsbevægelsens Veteran Voltaire. Men Forordningen havde ikke været mange Maaneder i Kraft, inden det viste sig, hvor lidet gjennemtænkt den var, naar den kun baserede sin ubegrændsede Frihed paa »redeligsindede« Borgeres »Indsigt og Overbevisning«. Thi ligesaa meget som det skortede baade paa Indsigt og Redelighed i Trykkefrihedens Benyttelse, ligesaa ivrig gjordes den til Vehikel for de lumpneste personlige Angreb, ikke

mindst paa Giveren selv, udsendte fra Anonymitetens fuldstændig ansvarsløse Position og forgiftende det Samfund, det havde været Meningen at rense. Allerede Aaret efter maatte Reskriptet af 7. Oktbr. 1771 indskærpe, at Misbrugen kunde kræves til Ansvar, og at dette maatte bæres af en navngiven Person, hvad enten det nu var Forfatteren eller Bogtrykkeren; efter Struensees Fald, ved hvilken Lejlighed det løsslupne Kobbel endnu engang bjæffede ad sin Befrier, tiltog Reaktionen mod den lidet tøjlede Pressefrihed yderligere, og forskjellige Bestemmelser indskrænkede efterhaanden dens Omraade og skærpede Ansvarligheden, indtil der henimod Aarhundredets Slutning — 27. Septbr. 1799 — sattes en tung Sten paa dens Grav.

En Undersøgelse i det Enkelte af den Struensee'ske Trykkefriheds Litteratur vilde faae en uhyggelig Lighed med en Redegjørelse for Partiklerne i Augias' Stald. De enkelte betydeligere Udtalelser af ansete Forfattere drukne i Massen af det Futile og Gemene. Et kortfattet Uddrag efter Tidsfølgen vil give et Indblik i Emnerne, en Gjenlyd af Tonen.

Det første Skrift var Philopatreias (ɔ: Prokurator J. C. Bie, som Aaret efter dømtes til Rasphuset og senere gik til Vestindien): »Trende Anmærkninger om de dyre Tider og Handelens Svaghed, om Rettergang, om Gejstlighedens Indkomster«, der strax fremkaldte en hel Litteratur, som Forfatteren tildels selv var Ophavsmand til, baade for og imod; han tager Ordet for uindskrænket Frihandel og vil have Præsternes Indkomster nedsatte, paa det at Sult maatte kunne gjøre dem lærde og dydige. »Den 145 Aars gamle norske Bondes Spaadomme om forunderlige Tildragelser, som skal ske, og apokryfiske Tanker om høje Hemmeligheder« — »der synes at ligge megen Ondskab skjult i dette snedige Digt«, hedder det i den raisonnerende Fortegnelse over Trykkefrihedsperiodens Skrifter. »Lovtale over Skobørsten, holden som en Indvielses-Tale ved Skobørste-Templens Oprettelse i gammel Grønland« — en Satire over Lakajers Befordring til Embedsstilling. »Ole Smedesvends Begrædelse over Risengrød« — i Anledning af Helligdagenes Indskrænkning. »Jeppe Vægters Betragtninger over Staten og det almindelige Bedste« — Forslag til Begrændsning af de Studerendes Antal, til Laugenes Ophævelse, fri Religionsøvelse,

Forbud mod Brændevin o. s. v. »Forslag til at finde Udveje til Krigstjenerens bedre Besoldning« — nemlig ved at lade Tjenestefolk give istedetfor modtage Fæstepenge samt udrede, en Kudsk og en Tjener 10, en Pige 5 Rdl. aarlig som en Slags Krigsskat. »En saare mærkværdig Tildragelse, som er skeet i den Stad Antwerpen med et forhexet Drengebarn, der var en Nisse, men omskabte sig til en Skobørste, med mere som Historien fortæller« — »en nedrig og ublu Paskil, det afskyeligste Foster, Trykfriheden endnu har avlet«, siger Fortegnelsen; rettet mod Etatsraad Viceborgemester N. Nissen, der tog sin Død derover. »Philonorvagi velmente Tanker til veltænkende Medborgere« — anbefaler Oprettelsen af et norsk Universitet, et norsk Handelskollegium og et norsk Lotteri til Bestridelse af Udgifterne. »Samtale imellem en ejegod, viis og stor Fyrste og en Minister, Borger, Bonde, Filosof, Professor, Kjøbmand og Krigsmand, angaaende Finanserne, Handelen, Laugene, Krigsmagten til Lands og Vands, Lærdommens Udbredelse, Agerdyrkningen og de dyre Tider. Til alle Stænders fælles Velfærd og Lyksalighed«. »Fruentimmerets Magt til at ophjælpe Staten« — en Opfordring til Tarvelighed. »Philocosmi (ɔ: CHR. MARTFELTS) Betænkninger over adskillige vigtige politiske Materier«, fremkaldte af et Skrift af Philodanus (ɔ: O. HØEGH-GULDBERG) og besvarede af ham — en Polemik, der ved Kyndighed og urban Tone staaer øverst i Trykkefrihedens Litteratur, medens den modsatte Pol indtages af Pseudonymen Junior Philopatreias (ɔ: Prokurator SØREN ROSENLUND), hvis raa og talentløse Pen var Periodens flittigste, udelukkende arbejdende for øjeblikkelig Vinding. »Et mærkværdigt Brev fra en Broder til sin Søster«, »Frie og grundede Tanker om Boleriet« og flere Skrifter rettedes mod den Fremmelse af Usædeligheden, som tilsyneladende maatte blive Følgen af Hittebørnsstiftelsens Oprettelse og Tilladelsen til Ægteskab i nogle hidtil forbudne Slægtskabsled. Som en tydeligere personlig Sigtelse oversattes anonymt Superintendent Adam Struensees Prædiken »Guds Villie efter det sjette Bud«. Fra Eftersommeren 1771 af begyndte overhovedet Pamfleterne mod Ministeren og Antydningerne om Hofskandalerne at blive hyppigere: »Jens Pedersens alvorlige Betænkninger, da han kjørte forbi Hirschholms Have«; Fablerne »den kaade Høne« og »Hunden og Plukkefisken« i Skriftet »Hjertet er min Djævel«; »Tre fabelagtige Fortællinger om

Samtale
imellem
Kaffekanden
og
Thepotten
samt
Kammerpotten.

Skrevet i Fryse-Maaneden.

Khavn, trykt og findes til Kiøbs hos Borups Efterl. boende i store Helliggeist-Stradet.

En
sandfærdig, og virkelig
Samtale
imellem den afdøde
Greve af Griffenfelt,
og den nu levende
Greve af Struense,
som Begge tilforn fra ordinaire Personer havde opsvungen sig til den største Værdighed hos
Danske Konger,
holden Natten den 18 Januari 1772.
i Citadellet for Kiøbenhavn.

Kiøbenhavn, trykt og findes tilkiøbs hos J. R. Thiele, boende i store Helliggeiststræde

To Titelblade som Prøver paa Trykkefrihedsperiodens Piecelitteratur før og efter Struensees Fald.

Børnetugten«; »En norsk Matroses Tanker over den Vanskelighed at faae Kongen i Tale«; »Et Himmel-Skrift, nedfalden paa Vejen fra Kjøbenhavn til Emdrup«; »Betragtninger over det Spørgsmaal: Kan en Kones Bolere være hendes Mands oprigtige Ven og tro Raadgivere? naar Manden tager ham til sin Fortrolige, hvad bliver da Følgen for dem alle Tre og Børnene?« o. s. v. Efter Hofrevolutionen 17. Jan. 1772 blive Skriblernes Penne tifold livligere; man kappes om at haane de Faldne og krybe for de nye Magthavere med den servileste Smiger. Nogle Titler paa disse Skrifter ere: »Guds Hævn over Kongens Fjender«; »Det frelste Tvillingriges Fryd over sin elskte og frelste Konge«; »Den i kort Tid ophøjede, men ligesaa hastig nedstødte store nordiske Tyv eller Struensees rette og sande Karakter«; »De nu forladte og forhadte Nat-Nymfers Svane-Sang og sidste Afskeds-Tale til deres Liebhavere«; »Grev Brandts Tanker udført i en Arie til Tidsfordriv for ham i sit Fængsel, under Melodien: Kom Celinde etc.«; »Hjertelig Taksigelse til det guddommelige Forsyn, som især den 17. Jan. 1772 omvendte vores Sorg til Glæde. Den første synges som: Du store mandhaftige preussiske Helt. Den anden som: O IEsu min Brudgom, livsaligste Ven. Velment forfattet af Kirstine Marie paa Kronborg Amt« — og sluttende med følgende Bøn for Kongen:

Gid vor Konges Aar maa blive
fyldt med Glæde, Fryd og Fred,
to gang Siebsig her i Live,
GUD velsigne Kongens Sæd.

Det almindelige Kapløb til Bedste for det »til Borgerheld Sigtende«, den fælles »patriotisk-retfærdige Iver« for Reformer i det lærde Skolevæsen som i Tallotteriet, i den islandske Handels, Landvæsenets og den danske Sørets Anliggender ikke mindre end i Brændevinsbrændingens, Finansstyrelsens og Sildefiskeriets Ordning — hele dette Samfundsrøre spejlede sig som et grotesk Karnevalsoptog i et af Tidens klareste Hoveder. Betegnende nok havde JOH. EWALD dog ogsaa selv maattet yde sin Tribut til Modedaarskaben: 1771 udkom hans »Forslag om Pebersvendene«, en under Mærket Philet udgiven Afhandling, der vilde paalægge det ugifte Mandkjøn en Skat, som endog skulde kunne stige til tyve Procent af den aarlige Indtægt. Men Aaret efter stod Projektlitteraturen i et saa komisk Lys for ham, at han skrev sin Komedie »Harlekin Patriot eller den uægte Patriotisme« som en Satire

Harlekin Patriot.

over det hele Væsen. Noget vellykket Digterværk kan denne Komedie ikke kaldes, men dens Hensigt er tydelig nok, og enkelte heldige Træk kunne forsone noget med Handlingens Bredde og Mangel paa Interesse. Det er saaledes ikke ilde, at Patriotens Kone i sin Enfoldighed har opfattet Trykkefriheden som en af Regeringen udstedt Lov, der paabød

at Alle skulde skrive,
hver ærlig Undersaat, hvis Hænder ej var stive,
saasnart han kun forstod at kradse A B C.

Det er fint afluret Projektmagerens Psykologi, at han er utilfreds med den rolige Orden i Statens Anliggender, fordi hans Reformplaner derved komme til at fattes Raaderum:

En from, godhjertet Daare,
en stakkels Borgerven, en patriotisk Sjæl,
som har, ak! den Fortræd, at Landet lider vel,
at Staten uden ham gjør Alt, og efter Snorer,
at ej en ussel Krig — ej selv en Krig med H . . . .,
at ikke Skyggen af et Gran politisk Fejl,
en lille Griffenfeld, som Enden af min Negl,
et Oprør — kun et Knur som det i tomme Maver,
at Intet hjælper ham at ytre sine Gaver;
at ej et lumpent Tab opmuntrer ham til Flid,
at Dyrtid eller Sligt fordriver ej hans Tid,
aha! . . ja, han er mer end levende begravet!

Digterens Mening om de selvkaarede Statsmænd udtales af den besindige Jost:

Markskrigeren, som gjerne, sig tilbedste,
af Kristenkjærlighed stak Stæren paa sin Næste
og for at finde Stær omflakker By fra By,
er just den Mand, hvis Raad Kortsynede bør fly.
Den Tillid til sig selv, den Frækhed i at møde
al Fare ubeseet hos Levende og Døde,
at spøge med en Tvivl, som Andre svede ved,
o, det er ægte Tegn paa tyk Uvidenhed!
Tro mig: den raader bedst, som sitrer for at raade.
Hvor høj, hvor stærk en Sjæl, hvor øm en Tænkemaade
tiltroer et Folk sin Ven — ham, som det har betroet
sin Velfærd? — Er det let at være Patriot?
Hvad Indsigt! hvilken Flid! hvor ægte Heltedyder!
Hvad Ansvar selv for Fejl! — Ha, den, som selv tilbyder,
som kjæk paanøder sig — den Mand er aabenbar
sin Alders største Helt, Bedrager eller Nar!
. . . En ægte Patriot er vist sin Alders Ære,
men ægte, viis og øm og ærlig bør han være,
for Alting Mester af den Ting, han dømmer om,
oplært, opdraget til at fælde denne Dom.
Naar blev det Børneværk at lære Nationer
der' Vel? Gro Statsmænd da som vilde Champignoner?

DET NORDISKE FORLAG

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri Kjøbenhavn

P. HANSEN
ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

18
LEVERING

PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

Hvad? Til at sy en Søm skal Kunst, skal Flid, Forstand
og Aar? — og hver en Nar kan flikke paa sit Land?
Hver stræbe i sit Fag og agte det en Lykke,
om Landet vinder ved hans sidste Mesterstykke.
Han tro sit Pund ej stort, ej vigtigt for en Stat,
fordi han i sit Sogn blev kaldt en snild Krabat!

Af Dialogen i »Harlekin Patriot« er det imidlertid nærmest kun een Replik, der er naaet ned til vore Dage, nemlig den ofte citerede: »Al vor Fortræd er tydsk«. Den forekommer i Stykkets anden Akt, i Scenen mellem Harlekin, Pantejøden Puff og den tydsktalende Barbeer Gert. Puff, der blandt andre Projekter til Landets Opkomst ogsaa fremsætter det, at den østlige Del af Grønland bør sælges til Holland, har af patriotisk Iver forbudt den ellers meget talende Barbeer at tage Del i Diskussionen, inden han har lært Dansk, og vil overhovedet have det danske Sprog udbredt til Fremme for Landets Boghandel. Harlekin mener, at Puffs Fremfærd mod den stakkels Gert er for streng, da det jo dog ikke er af Uvillie eller Foragt for Sproget, han ikke taler Dansk:

Ja — En, som kommer med sit: Das ist Quark, men draussen
da solltet Ihr kun sehn! Bei mir in Sachsenhausen,
da dreit man Halsen um auf's lumpne danske Kram!
Ja, den Landstrygere — sy Munden til paa ham!
Den deutske Patriot, som lod sig gut betalen
for at forvirren Folk, at fressen und at pralen,
og dog af Dovenskab ej gider lært vort Sprog —
ja, Du har Ret — slaa Laas for Munden af det Drog!
Men Gert — ein guter Ven von allen Potentaten,
en stakkels god Vestfris, som kun barberer Staten!

Gert forsikrer selv, at han, trods sit Sprog, er en god Patriot, hvem Statens Vel ligger paa Hjerte, men Puff vil ingen Indrømmelser gjøre:

HARLEKIN.
Vi hade Tvang; hvorfor da tvinge ham?

PUFF.
At tale Tydsk, og selv at høre Tydsk, er Skam!

HARLEKIN.
Men her? imellem os?

PUFF.
Tydsk er en Gift for Landet!
Al vor Fortræd er Tydsk!

HARLEKIN.
Ej!

PUFF.
Tydsk er rent forbandet!

Naar man tager i Betragtning, at Repliken er lagt Stykkets mest usympathetiske Person i Munden som Argument for en latterlig Adfærd, kan der vel ikke tvivles om, at Ewald ved den har villet

karakterisere det overdrevne og som Følge deraf uberettigede Tydskerhad, og det stemmer ogsaa med denne af tydsk Digtning saa afgjort paavirkede Forfatters Stilling i Litteraturen, at han ikke vilde være med til nogen ubetinget Fordømmelse af den Nation, til hvilken Klopstock hørte, og hvis Sprog har sat sine enkelte Mærker i hans, om end Harlekins ovenfor anførte Indskriden til Fordel for Gert viser, at Ewald meget vel kjendte den tydske Indvandring ogsaa fra dens frastødende Side. Men det danske Folk har i Tidens Løb glemt dette Udsagns Plads i Komedien og opfattet dets korte og fyndige Dom over tydsk Uvæsen i Danmark som en prægnant Devise, der gav det sit rette Stempel, og hvis Rigtighed den kommende Tid desværre skulde yde rig Anledning til at sande. Og maaske have allerede Ewalds Samtidige havt den samme Opfattelse, thi Kampen mod Tydskeriet tog netop ved Struensees Regering og Fald et nyt Opsving, der i høj Grad præger hine Dages Folkelitteratur og Polemik.

Kamp mod Tydskeriet

Det var ikke alene Trykkefrihedens slette Skribenter, der tog tilorde mod de tydske Samfundselementers Anmasselse, saaledes som i »Den fordum bekjendte Holbergs muntre og artige Skrivelse til en af sine Fynske Venner angaaende den nærværende nye Tidspunkt i Danmarks Historie« (1772), i hvilken Piece der rettedes raa Angreb mod »de lange slunkne og forsultede Karle«, »der kunde lugte det kjære danske Brød indtil de mest forsultne Egne«. Ogsaa en Forfatter som TYGE ROTHE besvarede de tydske Udfordringer med hvas Pen: »At Tydsken, der dømte os al Gejst fra (ɔ: STOLBERG, der havde haanet Nationen ved at frakjende den »Wein und Geist« paa eengang), at andre Tydske, hvilke kvæde i National-Hovmodens tunge, skrydende Tone, at de maatte faae en Snert, at den Snert gjorde Ridse i Huden, at i Ridsen kom Salt, saa de maatte hveene sig, det ville vi være bekjendt at kunne mores ved. Men fint Salt, ej af det grove!« Dette — saa fint som det dengang havdes — leverede P. A. HEIBERG i sine satiriske Udfald mod Tydskeriet i Danmark.

Rigsdalers-Sedlens Hændelser.

Heftet Nr. 11—13 af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser« (1789) er især indholdsrigt i denne Henseende. Et af dets Kapitler, betitlet »Akademiske Forelæsninger«, lægger den hertil indkaldte Professor i Kameralvidenskaberne EGGERS Ytringer i Munden, der med komisk Overdrivelse persiflere hans oftere fremførte, skjøndt ikke udæskende Kritik af vor statsvidenskabelige Litteratur. En Student

refererer hans Forelæsning: »Vi ville in Dag, mine Herrer! afhandle det Spersmaal *de emigratione cifium* *). Denne Frihet at gaa ut af Landet have Undersaatterne in en Stat, wann Regenten ikke holder den Lof, som han har utgifet **), Jeg vil oplise Dem Dingen med et Exempel: Vi have nu her i Dannemark den forvynskede Drikkefrihet ***), som vi nu saalænge have glædet os over. Gesetzt nu, at Rejenten engang fandt for got at ophæve denne Drikkefrihet; se! saa kunte vi alle gaa ut af Landet. — Dog nej! mine Herrer! jeg fortalte mig; jeg sagde: vi — jeg kunte ikke gaa ut af Landet ****), thi jeg er denn *vinculo arctiori* †) forbunden met Staten; und wann jeg vilde gaa ut af Landet, saa vilde vel Kongen sige, dat jeg skulle blife ††). Men se, De, mine Herrer! de kunte alle rejse ut af Landet †††).« Efter Forelæsningen henvender Studenten sig til Professoren og udbeder sig hans Anbefaling til en ledig Kopistplads. Skrydende udbreder Tydskeren sig om sin Betydning for det stakkels Land, der har appelleret til hans Dygtighed for at faae Orden i sine Sager: »Jeg skal denn sige Dem, da jeg gom her dil Dannemark, vare alle Ding i Staten i den iderste Konfution; Embedsmændene und alle Kollegie-Herrerne vidste icke self, hvorledes de vare vendte i Dingene, und jeg maatte denn hjælpe paa de forfaltne Sager.« Den ønskede Anbefaling kan Professoren ikke være til Tjeneste med, thi der er et Par af hans Landsmænd, som ere nærmere til Posten; den ene »har gjort en Projekt til at bigge armerede Krigsskibe, der kan forsvare sig self uten Besætning, und denk enjank, hvor stor Fordel maatte ikke dette være for et Lant, der har saa liden Folkemængde. Det er sandt, Planen lader sig vel neppe iværksætte, aber den viser dog en dristig, en erhaben Geni, und sodanne Folk maa hjælpes frem in Verden. Den anden er ogsaa inventieux; han har opfunden en Salfe at smere Bønder med, saa at de bære Uld und kan klippes et Par Jank om Aaret«.

I samme Hefte af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser« findes Komedien »Virtuosen« (Nr. 2), i hvis Titelfigur, Spatzier, det tydske Vindmageri er skildret i drastiske Træk. Under Paaskud af at ville indføre en ny og bedre Drift paa Hr. v. Borgens Herregaard har han ved sine Renommisterier fuldstændig vundet Virtuosen Nr. 2.

*) »Spersmaal og *cifium* kunde vel synes at være orthografiske Fejl, men de ere det ikke. Denne Skrivemaade udgjør Skjønheden af Originalen, som Udgiveren synes at Læseren ikke bør mangle. Kun Skade, at man ikke allevegne kan udtrykke disse Prydelser, som det mundtlige Foredrag haver havt!«

**) »Andre, der ikke ere saa lærde som J. U. P. E. [*Iuris utriusque Professor Eggers*], kunde vel tilforn have troet, at enhver Borger har Frihed til at forlade Landet, naar han ikke skylder enten Staten eller sine Medborgere Noget, som han forinden sin Afrejse er pligtig at opfylde. Men hvad ere vi Danske ikke for Dosmere.«

***) »Hedder paa almindelig Dansk: den forønskede Trykkefrihed. Her kunne vi og lære den hidtil ubekjendte Sætning: at Trykkefriheden hører til Rigs-Konstitutionen i Dannemark, og at Ingen burde have Rejsepas, saalænge denne Lov staaer. — Dog! det er sandt; det er ikke denne Lov alene, og man behøver kuns at bevise, et en eller anden Lov igjen er ophævet, saa har det hos os aldrig nogen Nød; thi hvem kan vel ikke bevise det?«

****) »Jammerskade, Hr. Professor! Jeg troer ogsaa, at De har saa haard en Pande, at Trykkefriheden ikke engang kan jage Dem ud af Landet!«

†) »Ja, Frygt for Sult i Deres Fødeland kan nok binde Dem *vinculo arctiori* [med et stærkere Baand] til en fremmed Stat.«

††) »Nej, saa min Sjæl gjør Kongen ej, søde Fa'er! om jeg ellers kjender Kongen ret. Han trænger ikke til Dem. Gaa kuns! Farvel! Farvel! Lykke paa Rejsen!«

†††) »Har Herren noget Haab om, at han, naar alle Landets Indbyggere vare uddrevne, kunde forplante nye og bedre Racer her i Landet? Førend vi vandre ud, burde vi dog vide dette med Sikkerhed. Kunde han ikke formaaes til at gjøre Prøve paa Hesseløen?«

den enfoldige Mands Tillid og benytter sig af den til efter Evne at ødelægge hans Ejendom: lader Hestene dræbe og Stalden brænde, fordi et Føl er blevet sygt, nedslaaer den øvrige Besætning under Paaskud af, at der er udbrudt Kvægsyge iblandt den, og tilbyder sig til Gjengjæld at ville lave Smør af Kartofler. Da Projektmageren til Slutning afsløres som en Skurk, der planmæssig er gaaet ud paa at sætte Hr. v. Borgen i uventet Bekostning, for at benytte hans Pengeforlegenhed til at spille Ejendommen over i andre Hænder, forlader Spatzier Scenen med de Ord: »Ha, ha, ha! die dumme Dänen! Wohlan! ich spatziere weiter in der Welt. Ich werde doch mein Glück machen, denn ein Mann, wie ich bin, braucht man überall. Ich bin ein Virtuos. Ha, ha, ha! die dumme Dänen!« Inden Tæppets Fald stilles der dog Slynglen en tilbørlig Afbankning i Udsigt af den brave Forvalter Tøraf, som — ogsaa paa Sprogets Vegne — er en afsagt Fjende af Tydskerne: »Gud naade os med vores gode Sprog! Holder det saadanne ved i ti Aar med alle de pluddervolske Folk, som her kommer ind i Landet, saa bliver her ikke En tilbage, som kan tale Dansk mere, saa maa vi tale Hessisk eller Berlinsk, hvad det hedder, allesammen«. Denne Side af Tydskeriet har Forfatteren ramt i Skildringen af Hr. v. Borgen, der føler sin Forfængelighed smigret ved at tale Tydsk med Eventyreren daraussen fra og stemmer i med et »Ja derin haben Sie Recht«, da Spatzier erklærer Dansk for »ret en garstig, abscheulich Sprog«.

»Virtuosen« optoges et Par Aar senere i andet Bind af P. A. Heibergs Skuespil, i hvilken Anledning Forfatteren i Fortalen kom ind paa Emnet for sin Satire: »Da jeg ved adskillige Lejligheder har yttret min egen og — jeg tør frit sige det, thi det er Sandhed — Nationens Misfornøjelse over de krogede Veje, hvorpaa en Hoben Fremmede, og især Tydskere, have vidst, endogsaa til Trods for Indfødsretten, at indsnige sig i fordelagtige og fede Embeder her i Landet, hvortil ingen større Duelighed kræves end den, som man kan finde hos tusinde af Landets egne Børn, saa troer jeg det ikke upasseligt her at aflægge min Troes Bekjendelse desangaaende. Naar jeg altsaa nævner tydske Vindmagere, saa forstaaer jeg derved ingen Andre end netop Vindmagere, men ingenlunde saadanne Folk, hvis Kundskaber og Duelighed gjøre ikke alene dem selv, men endogsaa de Mænds Skjønsomhed Ære, der have været Midler til ved deres Evner og Indsigter at skaffe Fædrenelandets Kundskab-Masse en betydelig Tilvæxt . . . . Enhver Fremmed, der ikke ejer udmærkede Kundskaber og fortrinlig Bekvemhed til det Fag, hvori han er sat; enhver Fremmed, der er enten for stolt eller for ligegyldig til at gjøre sig bekjendt med vores Sprog og Sæder; enhver Fremmed, der vover at foragte og forhaane den Nation, der saa moderlig har optaget ham iblandt sine Børn; enhver Fremmed, der praler af de Kundskaber, som han ikke besidder, er netop en af dem, som jeg har sigtet til med den ovenanførte Benævnelse . . . . Jeg anseer det virkelig som et aldeles værdigt Foretagende, ja endog som en Komedieskrivers Pligt at gjøre Alt, hvad der staaer i hans Magt, for at helbrede sit Fødeland for en Sygdom, hvoraf Danmark næsten til alle Tider har laboreret, og hvorfor den dog virkelig saa let kunde helbredes, da de hertil udfordrede Medikamenter voxe i den fornødne Mængde i Landet selv.«

Holger-fejden.

Omtrent samtidig med »Virtuosens« Fremkomst brød den nationale Animositet stærkt igjennem i den saakaldte »Holgerfejde« (1789—90). Mod den tiltagende Smag for Operaen som

Bestanddel af den danske Scenes Repertoire stod Datidens mest ansete Kritikere — P. A. Heiberg, Rahbek, Pram — mistroisk paa Vagt; de betragtede Operaen med dens Scenepragt som et Lefleri, der maatte drage Interessen bort fra det gode Skuespil og desuden tære paa dets Existensmidler, og idet de manglede Blik for det musikalske Dramas Kunstejendommelighed og bedømte Texten som selvstændigt poetisk Værk, blev det dem let at paavise dens tilsyneladende Urimelighed og Brud paa sund Sands. De saae derfor med Uvillie en dansk Digter som BAGGESEN arbejde i denne æsthetisk forkastelige og desuden unationale Genre, og hans Operatext »Holger Danske« blev — bedømt fra en fejlagtig Forudsætning — ved Sammenligning med hans øvrige Arbejder stillet lavest blandt disse og i og for sig betegnet som mislykket. At nu just denne Digtning blev valgt til Baggesens Indførelse i den tydske Litteratur — i den bedste Mening og med en for dansk Sprog og Aandsliv smigrende Tilegnelse til Wieland — var i og for sig lidet heldigt, og værre blev Sagen derved, at Oversætteren, Professor C. F. CRAMER i Kiel, kort iforvejen havde bragt de nationale Strenge i en dirrende Bevægelse ved sine Udtalelser om Forholdet mellem Dansk og Tydsk i en litterair Fejde angaaende A. C. HWIIDS »Udtog af en Dagbog«. Det var saaledes baade æsthetiske og patriotiske Inspirationer, der gav P. A. HEIBERG den satiriske Pen i Haanden til Affattelsen af Parodien »Holger Tydske«, i hvilken Steder af Cramers Oversættelse vare anbragte med megen Virkning. Et anonymt Skrift, »Ausrufungen veranlasst durch Holger Danske und Holger Tydske«, tog i en stærkt ophidset Tone til Gjenmæle mod denne Profanation, stemplende Heibergs Motiver som Nid til Baggesen paa Grund af den Udmærkelse, der var bleven ham til Del: »Was ist denn geschehen? Warum stehen sie alle so blass da? Warum ist der Staat erschüttert? Warum sind sie Sitten beleidigt? — Ein dänischer Dichter hat eine Oper gedichtet! Die Grenzen der Mittelmässigkeit sind überschritten! Aber das ist nicht alles. Ein deutscher Gelehrter, von edlem unbefangenem Enthusiasmus getrieben, hat ihn und die Nation und ihre Sprache gelobt... Dem jungen Adler muss man die Flügel knicken, ehe er seinen Flammendurst löscht, ehe er seinen Sonnenflug beginnt und Jupiters Donnerkeile trägt.... Freilich gehört er Dänemark ganz zu. Es fliesst kein Tropfen fremden Blutes in seinen Adern. — Aber, ist

er dennoch nicht vielleicht ein Deutscher? — O, gewiss! Deutsche sind unter seinen Freunden. Ein Deutscher hat ihn übersetzt. O Wuth, Verzweifelung — hat ihn übersetzt — er ist ein Galiläer.«

FRIEDERIKE BRUN.

Dette hysteriske Skrift havde en Dame til Forfatter: den unge Digterinde FRIEDERIKE BRUN, Hofprædikanten B. Münters Datter (1765—1835). Hun kom senere til at spille en Rolle i Kjø-

benhavns litteraire Selskabsliv, idet hendes pragtfulde Saloner — hun var gift med den rige Handelschef Gehejmekonferensraad Const. Brun — vare Mødestedet for Prindserne og Diplomatiet saavelsom for Digtere og Videnskabsmænd. Af hendes Skrifter har »Wahrheit aus Morgenträumen und Idas ästhetische Entwickelung«, 1824, nogen Betydning for vor Litteratur- og Kulturhistorie. »Ida« er hendes skjønne, af Digterne besungne Datter Adelaide (gift Grevinde af Bombelles), for hvis harmoniske Væsen al Kiv forstummede, som det sagdes ved hendes Død:

Og Danmarks Digtere, de to, de store,
som i usalig Tvedragt skiltes ad,
i deres Sange kan dog Verden spore,
at her forsvandt Uenighed og Had.

Til hendes Fane de dog Begge svore,
for hendes Fod de lagde hver sit Blad,
og hende nær, ret som ved Orpheus' Strenge,
de Stridende forente sig saalænge.
(J. L. Heiberg).

Moderen var, som vi se, en mere stridbar Personlighed, og hendes »Ausrufungen« var et Stød i Kampluren, som strax fik sit Gjensvar fra den anden Side. Den tyveaarige Ad. Wilh. Schack Staffeldt mødte frem med et Fejdeskrift »Om den Ting, kaldet Ausrufungen, og om andre Ting«, og skjøndt den tydskfødte og paa Tydsk opdragne Forfatter har ondt ved at skrive det danske Sprog rent, viser han sig som en flammende begejstret Forsvarer for dets og Folkets Sag. Han insinuerer, at Cramer ved sin Oversættelse har havt til Hensigt at bane sig Vej til en Plads ved Kjøbenhavns Universitet. »Men hvorfor gjør han saamange underlige Spring og Kolbøtter for at komme frem til dette Maal? Hvad behøvede han Andet end at træde frem og med en Syndflod af Ord at sige: Ich bin ein Deutscher o. s. v. o. s. v. o. s. v. Han er jo i et Land, hvor Tydskere til Trods og Haan for de Indfødte endnu sidder øverst ved Bordet; hvor tydsk Byrd er den største Fortjeneste, ja saa stor at den opvejer den, der svæver i Ligevægt med Guld og Dumhed. Og bort med den Niding, der ikke føler Blodet skumme i hans Aarer, naar Tydskhed, eller hvad man vil kalde dette Uhyre, sætter ham Jernfoden paa Nakken! Han er en Vanartning, og bort, bort med ham! — Hvordan? Glemte Guddommen de Danske? Stod den ikke ogsaa her stille og aftrykkede sit Billede? Tænke ikke Sjæle i danske Hoveder, slaa ikke Hjerter i danske Barme? O, det griber den danske Mand som en Dommedag, naar Landets Love aabne Smuthuller, naar Tydskere have

Fortrinet, naar Landets Børn staa tilbage og siden skulle tigge af Udlændingens Haand, hvad Udlændingen ysyrperede.« — Ogsaa Schack Staffeldts Lærer fra Kadetakademiet ABRAHAMSON steg ned paa Arenaen for at imødegaa en mæglende Afhandling i »Minerva«, der i sin forsonlige Tendens gik saa vidt som til at indrømme de Fremmede, at det maaske var bedst, om Indfødsretsloven blev tagen tilbage, paa det at Landet kunde søge de bedste Kræfter, hvor de vare at finde, uden Hensyn til deres Nationalitet. Som Modbillede til denne farveløse Taalsomhed afmaler Abrahamson med kraftige Træk Tydskeriet i den Skikkelse, det saa hyppig antog i Danmark, naar det gav sig Luft i Ytringer som: »Das ist ja hier nicht anders. Sind die Leute denn hier gar rasend vor Brodneid? Ohne die Deutschen können die Dänen mit nichts zurecht kommen. Ich glaubte hier angesetzt zu werden, aber es ist kein Ankommen, wo man kommt, ist es überall so voll Dänen« o. s. v. Abrahamson træder kraftigt i Skranken for Indfødsretslovens Opretholdelse og dens ubetingede Gjennemførelse: til Embederne i det egenlige Danmark maa kun Indfødte kaldes, og først naar det er ganske klart, at der ikke blandt dem findes Nogen, der besidder tilstrækkelig Dygtighed, kan man gribe til den Udvej at indkalde Fremmede. De i Danmark bosatte tydske Næringsdrivende bør beflitte sig paa at tale Landets Sprog og slutte sig til det Samfund, de leve i; ville de ikke det, maa Angreb mødes med Angreb. »Og knuget og skuddet Maal af Haan og Spot ville vi da fuldelig og rigelig og idelig tilmaale hver den Udlænding iblandt os, der ej vil lade fare sine Uskikke og ved fuldkommen Forbedring i Sæder og Adfærd stræbe at tilvende sig det hæderlige Folks Agtelse, som har optaget ham blandt sine Medborgere, medens vi agte og ære hver fremmed Mand, der ved Kundskab, Nidkjærhed for Staten og anstændig Adfærd søger at fortjene det.« — Kort forinden, i Novemberheftet af »Minerva«, havde Abrahamson skrevet en satirisk Artikel, en Tydskers Forsvar for Tydskerne, hvis Ironi virkede nok saa hvast til begge Sider som den direkte Polemik. »Jeg gaaer til det andet Klagepunkt«, lader han Tydskeren sige: »at vi indtrænge os i Embeder, til Forfang for Landets Indfødte. Indtrængelsen nægter jeg aldeles, thi aldrig har Nogen endnu med væbnet Haand sat sig i Besiddelse af et Levebrød. Vi komme herind, vi lade vort Lys skinne, vi aagre med vort Pund, Lod eller Qventin, alt efter Evne,

og se, man giver os, hvad man dog vel bør vide ikke at kunne saa godt røgtes af den Indfødte, især naar han hverken har lagt sig efter at skinne eller aagre. Er det nu atter ikke Deres egen Skyld? kalder De det Indtrængelse?... Man tvinger sig aldrig uden for Personer, man agter. Siig nu De mig, kan jeg agte det Dyr, der slikker den Fod, der træder det paa Halsen, selv kaster sig hen for at trædes paa? Naar et Folk i lang Tid ringeagter, ja foragter alt sit Eget: Mennesker, Naturprodukter, Skikke, Sprog, Arbejde, kort: Alt uden Undtagelse, taber derved sin Selvstændighed, sin Nationalfølelse, favner med Gridskhed hver Fremmed, der lader sig se, og taaler af ham Forhaanelser, der i enhver anden Nation vilde trætte en Martyrs Taalmodighed; naar et Folk gjør saa, hvad Rettighed har da De eller en anden enkelt Mand af samme Folk at klage, naar man tilsidesætter al Agtelse og behandler dem som Spartanerne fordum deres Heloter?« — Adskillige andre Piecer og Bladartikler holdt Liv i Fejden. PRAM afsluttede den med en Artikel i »Minerva«, en historisk Udsigt over Grænsestridighederne og Tydskeriets Indtrængen i Danmark samt en Opfordring til Modstand mod denne Indtrængen, men en værdig Modstand, der laa ligesaa langt fra blindt Had til det Fremmede som fra ensidig Forgudelse af det Hjemlige. (P. HANSEN: »Holgerfejden«, »Fremtidens« Nytaarsgave 1867).

Helt op igjennem Aarhundredet vedbliver Polemiken mod Tydskeriet at komme tilorde i Dagslitteraturen blandt de mange forskjellige Emner, den behandler; den var en national Interesse mellem de andre, hvis Fremme skulde gjøre Danmark til et frit og lykkeligt Land: Bondeemancipationen, Almueundervisningen, Børneopdragelsen og hvad Tiden ellers paatog sig at løse af Opgaver til Slægtens Fuldkommengjørelse. Maalet, man stillede sig, laa fjernt, og man bevægede sig henimod det ad en skyggeløs og kjedsommelig Landevej, hvor de enkelte ved Vejkanten groende Buske og Træer kun undersøgtes med Hensyn til deres Nytte. Arbejdet for Bondefrigjørelsen, som Regeringen tog i sin Haand, førte til praktiske Resultater alt for den samtidige Generation, og den herhenhørende talrige Litteratur, baade af politisk, statsøkonomisk og landhusholderisk Indhold, er historiske Aktstykker til en Skildring af Tiden. Den mere abstrakte Begejstring for Almuens Oplysning bar ikke

saa hurtige Frugter, og rigtig modne bleve de aldrig, ligesaa lidt som Børneopdragelsens Frugter altid vare lystelige at se til. Den omfangsrige Litteratur, som behandler disse Sider af Samfundslivet, frembyder Skuet af en uklar Sentimentalitet, der som oftest skjuler over en krasmateriel Kjærne — en Livsanskuelse, der smykker sin lave Pande med den sværmeriske Frases Krone. Ogsaa her er den tydske Indflydelse let kjendelig, baade i de Personer, der ledede Bygningsværket, og i den ægte germanske Følsomhedsaand, der som en Taage dulgte dets magre og tynde Former.

Bestræbelsen for at drage hele Folket, alle gode »Patrioter«, ind i Drøftelsen af Statens Anliggender, vedbliver ogsaa efter Trykkefrihedsperioden. Det er Dagbladenes, Uge- og Maanedsskrifternes, det er Klubbernes, de debatterende Punscheselskabers Tid. Alt bliver Association, men i denne gaaer Individualiteten tilgrunde: Gjennemsnitstypen tager Luven fra den udprægede Personlighed, ikke mindst i Litteraturen. Blandt dens talløse Skikkelser have derfor kun enkelte Krav paa Opmærksomhed.

Fr. Lütken. Orlogskapitain FREDERIK LÜTKEN (1698—1784) udgav i ni Dele sine »Økonomiske Tanker til nærmere Eftertanke« (1755—61), en Række Afhandlinger om allehaande Emner til Landets Opkomst: Penge- og Skattevæsen, de jydske Heders Beplantning og Handelsskibes Befragtning, Midler til Befolkningens Forøgelse og til Industriens Fremme m. m., for en stor Del nye Tanker paa hin Tid, frisindede af Væsen og frimodigt fremsatte. En fjernere Tid har Lütken paavirket ved sine »Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder« (1764), et Opbyggelsesskrift, der er yndet Almenlæsning endnu i vore Dage.

Pram. I **Christen Henriksen Pram**'s litteraire Virksomhed trivedes det til Samfundets Nytte og det »til Sindets gavnlige Opmuntring« Sigtende broderligt Side om Side: han har skrevet Heroider og Afhandlinger om Faareavlen, han har kvædet Epopeer og undersøgt »Pensionsvæsen i Almindelighed, Postkassens Pensionsvæsen især«; hans »udvalgte digteriske Arbejder«, samlede og udgivne af RAHBEK, udgjøre fem, hans Indberetning til Økonomi- og Kommercekollegiet om Næringsvæsenet i Norge ti Bind.

Pram blev født den 4. Septbr. 1756 i Gudbrandsdalen, men

kom otte Aar gammel til Danmark, da hans Fader havde faaet Præstekald paa Sjælland. I det bevægede Aar 1772 blev han Student, lagde sig efter de klassiske Sprog og Lovkyndighed, men endnu mere efter Poesi, baade som Nydende og Ydende. Treogtyve Aar gammel vandt han sine første apolloniske Laurbær, da Selskabet til de skjønne Videnskabers Forfremmelse tilkjendte ham

CHRISTEN HENRIKSEN PRAM.

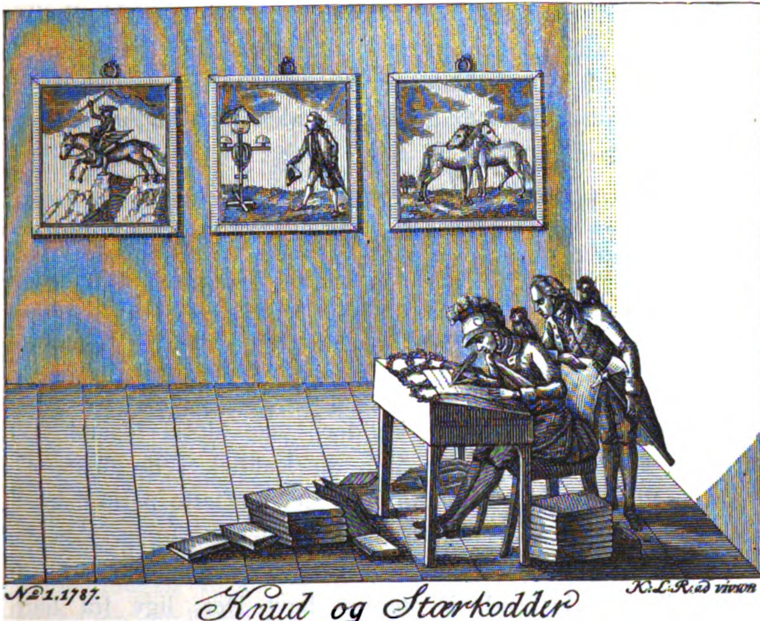
Prisen for Heroiden »Philippa til Erik«. Anbefalet af Tidens Smagsdommere for sin poetiske Begavelse lønnedes Pram med en Ansættelse som — Fuldmægtig i »General-Land-Økonomi- og Kommerce-Kollegiet« og var dermed inde paa den Embedsbane, der lagde Beslag paa saameget af hans Tid til statistiske Arbejder og statsøkonomiske Undersøgelser. Foreløbig var Gagen kun lille, og Pram maatte supplere den ved poetisk og publicistisk Virksomhed. Af hans Poesier fra hin Tid kjendes endnu »Emilias Kilde« — af Navn, thi det engang saa beundrede Digt have vel de Aller- **Emilias Kilde.**

færreste i vore Dage læst fra Ende til anden. Det ligger ogsaa i hele sit Udtryk vor Tids Smag meget fjernt, men maler til Gjengjæld sin egen Tidsalders saameget des bedre. Saaledes Beskrivelsen af det velkjendte Punkt paa Strandvejen ved Kjøbenhavn, som Digtet er knyttet til:

Her Alting aander Fryd, langs aabne Kyst
fremskinner Liv og Munterhed og Lyst.
Skjøn, uden Pral, Charlottas Lund fordølger
løvdække Labyrinth; de jevne Bølger
optoppe sig mod Taarbæks høje Bred.
Men Cypris lig i festlig Yndighed,
i Kreds af tusind Nympher, selv Gudinder,
staaer Sølyst der, og ubemærkt forsvinder
hver Nabohøj, hvis Skjønhed ene der
staaer ubeundret; kunstig Glimmer her
ej med sit Pral uvante Syn indtager;
Natur og Smag hvert Øje til sig drager.
Vidt fra ukunstlet Borg udbreder sig
hesperisk Blomsterbed, højtidelig
bevogter det ved Hæk af tætte Linde
for Middagssolens Brand og fjendske Vinde,
o. s. v.

Stærkodder. Aaret 1785 danner et Mærkepunkt i Prams litteraire Liv: han udgav »Stærkodder« og stiftede »Minerva«. Heltedigtet **»Stærkodder«**, der skaffede sin Forfatter et saadant Ry, at han, med en dengang yndet Omskrivning, hyppigt kun benævnes »Stærkodders Digter«, er os en usmagelig Føde; dets femten Sange — 270 tættrykte Sider — give en bred Fremstilling af Heltens Liv og Bedrifter, i hvilken de enkelte virkningsfulde Steder drukne i de poesiløse Partiers Masse, medens det øjensynlige Forbillede — Wielands faa Aar iforvejen udkomne »Oberon« — ikke naaes hverken i Foredragets Vid eller Stilens Ynde. Men Samtiden saae i Prams »Stærkodder« et poetisk Storværk, af flere Grunde: fordi det var det første større Epos paa Dansk og det altid regnedes en Digter til Fortjeneste, at han stillede vor Litteratur paa Højde med Andres (»vor Ariost« kaldte man derfor ogsaa Pram); dernæst paa Grund af Versformen, hvis Lethed man beundrede, skjøndt den kan underkastes grundet Kritik; endelig fordi der her var fundet en ny Variant for Behandlingen af Tidsideerne. Thi det var dog Hovedsagen: Digteren havde søgt tilbage til det gamle Norden, ikke for at gjenfremstille det i nordisk Aand, men for at finde Oplysningstidens Ideer udtrykte i dets Billedsprog. Oldtiden blev et Spejl, i hvilket Nutiden saae sit eget Ansigt. Lad os høre en af Periodens kyndigste Smagsdommere udtale sig herom. »Det kan ikke være gaaet nogen vor Litteraturs sande Ven af Minde«, siger RAHBEK, »hvorledes Digteren her under alle Digtekunstens Fortryllelser har

vidst at indklæde den vigtige Lære, at den store Kunst til at ophjælpe et ved Overdaad og Trældom udmarvet Land er at skjænke det tre kostbare Ting: det Skirnerske Sværd eller den til Nationalselvstændighed fornødne Nationalkraft og Krigsstyrke; Gudernes

eller
vore Dages Recensions Maade.

Satirisk Kobber fra 1787,

sigtende til Prams og Rahbeks Medarbejderskab ved »Minerva« (symboliseret ved Uglen paa deres Skuldre og Hjelmen paa den Enes Hoved) og maaske særlig til Rahbeks Anmeldelse af »Stærkodder«, som altsaa sigtes for at være skreven af R. efter den bag ham staaende med Stridsøxe rustede P.s Diktat. Billederne paa Væggen: en Rytter paa Pegasus, to mod hinanden hvilende Heste og en Borger, der ærbødig hilser en Geszlersk Hat(?) synes at skulle hentyde til Maanedsskriftets Indhold, Tilblivelse og Autoritet. Billedet menes at være tegnet af Abildgaard, om hvem R. i »Sandsigeren« 1811 ytrer, at »han var intet mindre end hans Ven«.

Skib, det stolte Skibladner, der ligger nedsænkt i et fejgt, uvirksomt og balstyrigt Folks ubrugte Havn, et Billed paa den da forsømte Sømagt og Handel(!); og Mimers Brønd eller Kundskab og Klogskab, den Guddomsgave, uden hvilken alt det Øvrige er ikke blot unyttigt, men endog ugjørligt. Disse trende Klenodier lader han Stærkodder til Forsoning for et begaaet Mord gjennem utallige

Farer hente og ved dem frelse sit nedsunkne Fædreland.« Statsvel og Borgerlykke i allegorisk Fremstilling, det var, hvad man forlangte af Poesien, og at Pram havde fundet et hertil egnet Emne i Oldtidsdigtningen, var det Uovertræffelige ved »Stærkodder«. Historisk Kolorit var der ikke stræbt efter; der henvises vel stundom til Eddaerne og Saxo, men Fantasien tager sig saa frit Spillerum, at f. Ex. Skibladner er forsynet med Kompas og fører 120 Malmkanoner — Gudernes Opfindelser, som de først senere have aabenbaret for Menneskene! Om Fortællemaaden maa et Par Linier, Begyndelsen af 6. Sang, give et Begreb:

Vor Helt vi med Kongen paa Havet forlod;
de sejlede bort med en føjelig Vind.
Man frygter med Grund, den ej længe blev god;
velan, vi vil haste at hente dem ind.
— Dog langsomt at haste en Viis os har lært,
og synes slig Lære ej værd at forkaste.
Forsigtigen da vi os ej maa forhaste,
men se os omkring paa, hvad dertil er værdt.
Vor Mening er, Rejsens Besvær at forsøde,
og Lidt, værdt et Syn, haabes dog vi maa møde.
Saa vandred vi før, idetmindste var den
vor Hensigt. Og dermed til Sagen igjen.

Minerva. Samme Aar som »Stærkodder« saae altsaa Maanedsskriftet »**Minerva**« Lyset, udgivet af Pram og Rahbek i de første 5 Aar, derpaa af Pram og senere af Rahbek alene. Dette periodiske Skrift fik en stor Indflydelse paa sin Samtid og blev et Organ, som næsten alle dens Forfattere tyede til. »I Minerva«, siger NYERUP, »have næsten alle bogskrivende Mennesker havt Del, lige fra ham af, hvis Plads er ved Siden af Tronen, og indtil Bonden ved Ploven, og de have heri henlagt hver sit Kontingent til Massen af de Ideer, som i de sidste Aar (ɔ: i Slutningen af forrige Aarh.) have sysselsat alle tænkende Hoveder i tvende Kongeriger. Minerva har desuden været en Depot, hvori Landets Embedsmænd fra Tid til anden have nedlagt de Planer, hvorved de have grundet Statens Held og Hæder, hvad enten det gjaldt om at reformere Skolevæsenet og at oplive Industrien eller at løse de Baand, som hildede Bondens, Pressens og Skribentens Fjed.« Pram havde sat sig for at grunde et Blad, »som alle Mennesker maatte have«, og Rahbek vidner, at »Minerva blev læst af hele Verden«, især naar der stod en af Prams satiriske Artikler deri (Om Naade; Hvad det er at leve,) eller en af hans komiske Fortællinger (Jørgen, en Dosmers Levnetsbeskrivelse; Hans Kruskop; John Thrall; Historien om, hvorledes Kong Magnus, Sigurd Jorsalafars Søn, kjedede sig; Lystrejsen eller Smin-

ken). Ogsaa i alle mulige andre Genrer ydede Pram Bidrag til »Minerva«: skjemtsomme og alvorlige Digte, Raisonnementer over Dagens Begivenheder, Afhandlinger om politiske, statistiske og økonomiske Emner m. m.

Hans litteraire Produktion bevæger sig overhovedet paa alle Omraader: Af hans halve Snes Skuespil bleve nogle opførte, »Frode og Fingal« som Feststykke ved Kronprindsens Formæling, et kjedeligt Drama, og dertil kun lidet fatteligt for Publikum, hvis man skal tro P. A. Heibergs Ord i Indtogsvisen:

Alle beglode,
Faa kun forstode
Digterens Fingal og Frode.

»Negeren« er en Lokalisering af Terentses »*Eunuchus*«, men udført uden Evne til at puste nogen moderne Interesse ind i det gamle Emne — »en Skifting, som ikke burde have Lov til at vise sig for Folk«, kaldte Kritikeren ROSENSTAND-GOISKE det, en »kostelig Bearbejdelse af Terents«, dømte RAHBEK om sin Vens Arbejde. Derimod blev **»Ægteskabsskolen«** i en fortrinlig Udførelse en Vinding for Skuepladsen og er i sig selv et dygtigt Arbejde, et af Paradigmerne for den gamle Skoles Komediedigtning og som saadant endnu af litteraturhistorisk, om end ikke af scenisk Betydning; Handlingen hviler vel paa de dengang saa yndede, med Virkeligheden kun lidet stemmende Komedieforklædninger og Theatermisforstaaelser, men er slynget med en — naar de mellemliggende hundrede Aar tages med i Beregning — endnu forbausende teknisk Sindrighed, ved hvilken der naturligt opstaaer en Række gode Situationer og gives de veltegnede Karakterer Lejlighed til fornøden Udvikling; dertil kommer et let flydende, naturligt Ordskifte, der kun undtagelsesvis virker ved saa trivielt gjentagne Talefigurer som de fleste Samtidiges, selv P. A. Heibergs, dramatiske Dialog. — Antallet af Prams Digte er Legio: Idyller og Elegier, Oder og Viser, Folkesange og rimede Fortællinger; de maa betragtes som glemte alle tilhobe, alene med Undtagelse af første Strofe af Bernstorfs Vise:

Ægteskabsskolen.

Omtrent en Mil fra Kjøbenhavn
paa høje Gjentofts Bakke
der staaer en Sten, paa den et Navn,
et Neg, en Skovl, en Hakke.

Den Sten, det Navn hver Dannemand
af Hjerte bør at prise;
saa vil og jeg, saa godt jeg kan,
og det i denne Vise.

I Aaret 1816 fik Pram Afsked fra sit Embede, paa Grund af en forandret administrativ Ordning. Tre Aar efter blev han udnævnt til Toldforvalter paa St. Thomas, hvortil han begav sig i Foraaret 1820, efter at hans talrige litteraire Venner havde sagt ham Farvel i Sang og Tale ved en højtidelig Afskedsfest. Det Gjensyn, som Ønskerne atter og atter berørte, fandt ikke Sted: han døde i Vestindien den 25. Novbr. 1821. To Aar forinden var hans Hustru, Maria Magdalene, født Eriksen, død efter mange Aars Sygdom; hun var i sin Blomstringstid, som Prams unge Hustru, Gjenstanden for BAGGESENS Tilbedelse — hans første Digtnings sværmerisk besungne Seline.

Rahbek. **Knud Lyne Rahbek**, født i Kjøbenhavn den 18. Decbr. 1760, har skildret en Del af sit Liv i sine »Erindringer« (1824—29, fem Bind), der tillige yde højst værdifulde, om end noget bredt meddelte Bidrag til Tidens og navnlig Litteraturens Historie i den sidste Trediedel af det attende Aarhundrede. Fra Herlufsholms Skole dimitteredes han femten Aar gammel, dyrkede som Student de skjønne Videnskaber ved Siden af Examensfagene, gik ind i en Forening, der havde til Opgave at uddanne sine Medlemmer til danske Stilister, besøgte det litteraire Kaffehus i Sværtegade, men først og sidst Theatret, hvilket hans sværmende Hu idelig og idelig omkredsede, endog med det i Betragtning af hans kejtede Fremtræden og pibende Stemme overmaade dristige Ønske om selv at blive Skuespiller. Efter at han — samme Dag som P. A. Heiberg — havde taget Store Philologicum, kastede den syttenaarige Rahbek sig omtrent udelukkende over æsthetisk Læsning i forskjellige Sprog, og da hans Theaterlidenskab ikke kunde nøjes med den Næring, han kunde byde den som Tilskuer, især efter at den yderligere var bleven opflammet ved personlig Omgang med Skuespillere, meldte han sig ind i forskjellige Klubber, hvor der spilledes Privatkomedie, optraadte selv, arrangerede, instruerede og soufflerede, skrev Komedier og Prologer — gav sig kort sagt med Hud og Haar Theatermanien i Vold. Hans første større Arbejde er fra denne Periode: en Forherligelse af den Ungdomskjærlighed, han forøvrigt blev tro hele sit Liv igjennem, og et højst ejendommeligt Udslag af den sentimentale Utilitarisme, han saa fuldkomment delte med sin Tidsalder. Det er de »Breve fra en gammel Skue-

spiller til hans Søn«, der vakte saamegen Interesse ved deres anonyme Fremkomst i »Alm. Dansk Bibliothek«, at de 1782 kunde udgives i Bogform, gjennemsete og afsluttede samt forsynede med

Breve fra en gl. Skuespiller.

KNUD LYNE RAHBEK.

Efter en Haandtegning af den norske Maler J. C. Dahl.

det betegnende Motto: »Hvis vor Gjerning ikke er nyttig, bringer den os ingen Ære«. Hvad den gamle Skuespiller fremhæver som den sceniske Kunsts Alfa og Omega, er — Dyden; kun naar den er Kunstnerens Ledestjerne, kan han yde noget Stort. »Min Søn! Elsk Dyden! Dette er den første Regel, jeg har at give Dig og enhver Skuespiller. Den er vigtig for hver Kristen, for hvert

Menneske, men om det er muligt, er den dobbelt vigtig for Skuespilleren, sær den rørende og alvorlige: for Gøgleren vil jeg tilstaa den er ikke saa vigtig.« Dette sidste Forbehold er højst karakteristisk for Rahbek, der hele sit Liv igjennem afgjort foretrak det Rørende for det Komiske og i sin Ungdom havde en udpræget »Werther-Periode«, om hvilken han bekjender, at den har havt »en ubeskrivelig Indflydelse« paa ham. Han gjør sig megen Møje for at bevise Dydens Nødvendighed for Skuespilleren. »Om ogsaa en Dydig blev spillet aldrig saa vel af En, der var bekjendt for at være lastefuld, virkede den dog ikke, og heller ikke afskrækkede den Onde fra de Laster, han selv havde.« Theatret er for Rahbek og hans Samtid, som man seer, en Institution til direkte Forkyndelse af opbyggelig Moral; Sammenligningen med Prædikestolen ligger derfor nær og drages ogsaa hyppig: »Naar en Clodius raaber mod Utugt, kan det virke mere, end om en beskjænket Præst talte mod Drukkenskab?« Altsaa de dydige Roller skulle spilles af dydige Mennesker. Men nu de lastefulde Roller? Skulle de spilles af lastefulde Kunstnere? »Jeg lod mig i Begyndelsen blænde af denne Sætning, men jeg saae mig saa tidt bedragen i de Formodninger, jeg gjorde mig derefter, at jeg tilsidst maatte falde fra, og ved nøjere at undersøge Sagen blev jeg fuldkommen overbevist om min forrige Menings Urigtighed.« Nej — lastefulde Skuespillere kunne overhovedet ikke spille Komedie. Deres egne Laster kunne de ikke fremstille sandt, thi de ville enten dæmpe Farverne, for at besmykke sig selv, eller overdrive dem, for selv at staa forholdsvis rene mod den sorte Baggrund. Ligesaa lidt kunne de fremstille »den modsatte Last« vel. »Er det vist — og Lavater har, synes mig, tilstrækkelig bevist det — at en Følelse, vi ofte have, lader et dybt og varigt Spor tilbage paa Ansigtet og tegner sig der uudsletteligt, hvo vil da tro, at den Gjerrige kunde spille Forøderen? Da nu alle Laster enten ere beslægtede eller stridige og den Lastefulde ingen af Delene kan spille, have vi kun at afgjøre, om han kan forestille Dyden.« Det kan han naturligvis ikke; han kan i det Højeste »frembringe et svagt Skjær af Dydens Glands, men føle som den Dydige kan han ikke, og ligesaa lidt faaer hans Ansigt det Straalende, det næsten mer end Menneskelige, som omgiver den Algodes Billede i de Øjeblikke, da det følger sit store Mønster. Den Lastværdige skal forestille en højmodig Helt eller en øm Elskerinde:

istedetfor Højhed faae vi Stolthed og Leflen for Ømhed; vi se den opblæste Skuespiller, hvor vi skulde se den ædle Helt, og Bolersken, hvor vi skulde se den ømme Pige«. *Qvod erat demonstrandum!* Medens vi lade dette moralsk-æsthetiske Postulat staa ved sit Værd, bør det fremhæves, at Rahbek i sine Enkeltundersøgelser angaaende sceniske Forhold gjennemgaaende lægger god og sund Sands for Dagen, fremfører mange træffende Bemærkninger og i det Hele taget opstiller en naturlig Gjengivelse af Livet som Skuespillets sande Formaal. En for saa ung en Forfatter usædvanlig Belæsthed i dramatisk og kritisk Litteratur aflægger Bogen heltigjennem Vidnesbyrd om. Beklageligt er det, at Forfatteren af Hensyn til sin Anonymitet og sin Doms Uhildethed har anseet det nødvendigt at fingere, at det er tydske Theatertilstande, han nærmest har for Øje, saa at hans Dom over dansk Kunst maa gjættes ud af Fremstillingen. Havde han havt Mod til at tale rent ud om dansk Skuespildigtning og dens Udførelse, var hans Bog bleven et uvurderligt Bidrag til vor Theaterhistorie; men saa havde han ejheller været den Rahbek, han var — alle Skuespilleres og Forfatteres gode Ven og Dusbroder.

At Rahbek meget tidligt søgte Adgang til Skuepladsen som Forfatter, er selvfølgeligt; af hans indleverede Arbejder blev »Den unge Darby« antaget og opført, men gjorde ingen Lykke. Paa sin første toaarige Udenlandsrejse og paa den anden kortere, som han foretog for de efter hans velhavende Slægtning Knud Lyne arvede Penge, omgikkes han næsten kun Skuespillere i Tydsklands Hovedstæder, studerede deres Kunst med voxende Lidenskab for Theatret, tænkte selv paa at blive tydsk Skuespiller eller vilde ialtfald bosætte sig i Tydskland, helst i Mannheim, hvor Iffland levede, og arbejde for Theatret som Forfatter og Oversætter. Men til det kjære Kjøbenhavn var han dog bunden ved for stærke Baand: han var bleven Medlem af det norske Selskab, af Dreiers Klub og en Mængde andre Forfatter- og Dilettantforeninger, han levede et æsthetiserende Værtshusliv, som højlig tiltalte ham, fordi hver Dag bragte Incitamenter nok, uden at de greb saa stærkt ind i hans Personlighed, at de forvandledes til forpligtende Forsætter. I denne Omgangskreds fødtes den Rahbekske Drikkevise, det poetiske Udtryk for en moderat Epikuræisme, der tog tiltakke med nøjsomme Nydelser og saae Verden i det mildtfarvede Skjær, den

Den unge Darby.

Drikkevisen.

antog ved at betragtes gjennem det fulde Punscheglas. Med en saa utrolig Lethed frembragte Rahbek disse uskyldige Selskabssange, at der var Tider, da han skrev en ny hver Dag, med enestaaende Virtuositet varierende Klublyksalighedens evindelige Thema:

Alverden til Fejde har udrustet sig,
blandt Konger og Fyrster og Lærde er Krig.
En strider med Pen og en Anden med Sværd;
Held os, som kan sidde saa fredelig her!

Hvis Kongerne flittig forsamlede sig
og drak ved hver Tvist et Glas Vin til Forlig,
fik Jorden en evig og ønskelig Fred,
og Vintapperlauget florerte derved.

Den Malurt, den Malurt, som kommer i Blæk,
maa gjøre den Lærde saa stridbar og kjæk;
men hvis han først Smagen for Vin kunde faae,
han holdt sig til den og lod Blækhornet staa

Jeg lever i Fred med den samfulde Jord,
min eneste Fjende staaer for mig paa Bord.
Med Flasken jeg fører evindelig Krig,
og var jeg ej stærkest, saa fældte den mig.

I denne bekjendte Drikkevise have vi Grundtonen for den hele Poesi, hvad enten den støttede sig til klassiske Reminiscenser som Sangene »Der var engang en tapper Mand, som Teucer monne hedde«, og

Der var en Lov i Grækenland,
der gjør sin Autor største Ære,
og det er ilde, Tidens Tand
hans Navn har vovet at fortære:
»Hvo kommer til Symposia,
skal drikke eller gaa derfra!«

eller det var fra nordiske Motiver, den tog sit Indhold, som Visen:

Hvi rose I saa vore Fædre
og vil, vi skal være som de?
I mange Ting har vi det bedre,
I strax et Exempel skal se.
I tro, at de søgte sig Ære
paa deres mandhaftige Tog,
men Eder min Vise skal lære,
hvorfor de af Landet uddrog.

Her fik de bestandig at drikke
det evige Øl og den Mjød,
tilsidst smagte Øllet dem ikke,
og Mjøden den faldt dem for sød.
Vin var ej at vente herhjemme,
end ikke i Valfaders Hal;
thi Odin lod Vinflasken gjemme,
saasnart han fik fyldt sin Pokal.

Med Sværdet i Haanden de droge
til Egnen, hvor Druerne gro,
de naaede den, drukke og sloge,
der vilde de bygge og bo.
Men Romerne taalte det ikke,
de Danske drak Vinen fra dem,
de strax en Bormester udskikke,
at gjenne de Fremmede hjem. o. s. v.

Bestandig er Symposiets Filosofi den samme: nyd Nuets korte Glæde i Vennelag, lad Vinen gjøre Følelsen af Livets Korthed, men ogsaa Hengivelsen i Øjeblikket dobbelt stærk, og spild ikke Tiden med unødige Bekymringer — »bort med alskens Politik, og lad os passe vores Drik!«

Om der er Oprør eller Krig,
kort, hvad der er i Frankerig,
det tager jeg mig lidet nær,
naar vi forliges her.
Dog gid den Krig kun ikke naa
til Medoc, Pontac og Bordeaux,
til Epernay, Chalons og Rhin,
hvorfra vi faae vor Vin.

Hvad Ende det med Polen faaer,
mig meget lidt til Hjerte gaaer;
at ingen Polak*) taales her,
det al min Omsorg er.
Vær tro i Ord og tro i Drik!
var vore Fædres Politik.
Nu vise Hver ved dette Bord,
han gaaer i deres Spor!

»Paa Frihed høres Alle skrige, skjøndt Faa kun veed, hvad det vil sige — mit Hjerte og for Frihed slaaer«, forsikrer Digteren; men det er kun hans Skjemt: den Frihed, han tager Ordet for, viser sig at være Fritagelse »for de fordømte smaa Karafler, der herske paa de Stores Tafler«, Frihed »for al den Kjævlen i Aviser« o. s. v. Enhver Tanke paa Dagens Krav skal banlyses af Aftenens dithyrambiske Glæde; men denne skal dog ikke hæve Sjælen op i de stærkeste Følelsers Egne — den skal dvæle i Mellemregionen hos det blide, stemningsfulde Venskab, der besynges i elegiske Toner:

I Ungdoms Vaar
gro Roser allevegne;
snart den forgaaer,
og disse hastig blegne.
Lad os da nyde Vaarens Lyst,
førend dens Dage forsvinde,
pryde med Roserne vort Bryst,
før vi dem falmede finde.

Een er der kun,
som visner ingensinde;
til sidste Stund
vi lige skjøn den finde.

Villigst den groer i Ungdoms Vaar;
hvo da forstaaer den at dyrke,
den ham i alle Livets Kaar
venligst skal kvæge og styrke.

Hver trofast Ven
maa denne Rose hylde;
o! det er den
vi vore Glæder skylde!
Venskab den skjønne Rose er,
den er vor Fryd og vor Lykke;
evig den blomstre blandt os her,
engang vor Gravhøj den smykke!

Disse Uddrag af Rahbeks Visedigtning karakterisere ikke alene hans, men ogsaa Tidens øvrige Klub-Poesi; den er holdt i samme Toneart helt igjennem. Rahbek var dens frugtbareste Producent, og mellem adskillige matte Sager har han skrevet enkelte, som ere klassiske i deres Genre. Klublivet om Aftenen og ud paa Natten med dets halvt litteraire Selskabelighed var ham et Supplement eller en Stimulation til hans daglige Dont, der jo overvejende stod i Litteraturens Tjeneste. Han stiftede 1785 sammen med Pram

*) Ordspil; »en Polak« kaldtes en Rest paa Bunden af Glasset.

Maanedsskriftet »Minerva« (S. 350), holdt 1788 under stærkt Tilløb de første æsthetiske Forelæsninger i Danmark, blev 1790 extraordinair Professor i Æsthetik ved Universitetet og begyndte Aaret efter Udgivelsen af »**Den danske Tilskuer**«, der udkom med et halvt Oktavark hver Mandag og Torsdag. Denne Aflægger af Spectator-Litteraturen var uden Sammenligning den livligste og interessanteste, man endnu havde kjendt, og i den halve Menneskealder, den bestod, var den ubetinget det mest læste, med Publikum i nærmest Forbindelse staaende af Samtidens periodiske Skrifter. Rahbek havde en egen Evne til at gribe Tidens Spørgsmaal i Flugten og til med uvanlig Skrivefærdighed og altid ens Oplagthed at behandle dem i smaa klartskrevne Artikler; han kjendte den litteraire Polemiks Tiltrækning for det store Publikum og forstod med journalistisk Snildhed at frembringe æggende Fiktioner af denne Art; ved at skabe en Række Pseudonymer og tildele dem hver sit Omraade af det offentlige Livs Røgt, lade dem virke sammen eller oplyse hverandre, interesserede han Publikum for disse Fantomer som for levende, hemmelighedsfulde Personligheder. Mange af Ideerne til disse Arrangementer tog Rahbek, som rimeligt var, fra fremmede, især engelske Tidsskrifter, i hvilke jo Methoden var fuldt uddannet, men han lokaliserede dem med megen Færdighed. Selv forfattede han en Mangfoldighedernes Mangfoldighed af Artikler, og han indrømmer selv, at dette Megetskriveri ikke havde nogen god Indflydelse paa hans Stil; at dens Friskhed efterhaanden gik tabt, var vel en af Grundene til, at »Tilskueren« henimod Slutningen aftog i Interesse; en anden Grund var den, at Rahbeks stadig tiltagende litteraire Venskabsforbindelser gjorde hans kritiske Dom ufri og derfor lidt efter lidt betydningsløs, saameget mere som Tiden efter Aarhundredskiftet skred saa hurtigt fremad, at dens Ideer lod ham langt tilbage.

Tilskueren.

Men selv i de Dage, da Rahbeks engang saa store Anseelse som Vækker og Smagsdommer var forbi og han stod i en yngre Slægt som en af Alle kjendt, af Mange agtet, men kun af Faa ændset Repræsentant for en svunden Smag, var hans Begejstring for Litteratur lige stærk. Han maatte altid have et, to, tre forskjellige Arbejder at sysle med ad Gangen, og hans Virkeevne er beundringsværdig, selv om man maa indrømme, at Udbyttet ofte skæmmes

K. L. Rahbeks Haandskrift,

af et Brev til den i sin Tid bekjendte Bogsamler, Forstander for Opfostringshuset Rasm. Borch. Den her citerede Passus minder ved sit botaniske Indhold om Rahbeks — saavelsom Kammas — store Kjærlighed til Blomster.

Originalen i Hr. Otto B. Wroblewskis Autografsamling.

af Flygtighedens Fejl. En Mængde danske Skribenter ere ved Udgaver af ham blevne unddragne en tidlig Glemsel:

Som Gartneren freder om Blomsternes Flok
og binder de sjunkne saa kjærlig til Stok,
saa elsked han Skjalde, de gamle, de ny,
hvem Herren gav Røst til en Sang under Sky.

Det tyktes ham Synd om et Navn var forglemt,
som stod paa en Grav, hvor en Digter var gjemt;
det tyktes ham Synd om en Røst var hendød,
som fordum til Fryd her i Dannevang lød —

Litterair Virksomhed.

sang CHR. WILSTER med Sandhed ved hans Grav. P. A. Heiberg, Samsøe, Thaarup, Tullin, Brødrene Trojel, Pram, Riber og flere andre Forfattere har han besørget udgivne. Her maa tillige erindres Rahbeks Udgave af Holbergs udvalgte Skrifter i enogtyve Bind 1804—14, med det fortrinlige Arbejde om »Holberg som Lystspildigter« i tre Bind, 1815—17, der udgik af denne lange Sysselsættelse med den store Komiker. Til Theatret var han traadt i et nærmere Forhold som Medlem af Direktionen og udgav ved Hundredaars-Jubilæet 1822 sine »Bidrag til den danske Skuepladses Historie i dens første Aarhundrede«. Ved den dramatiske Skole, som efter hans ivrige Tilskyndelse omsider blev oprettet og ved hvilken han var Lærer sammen med den bekjendte Skuespiller Rosing, holdt Rahbek Forelæsninger, som han udgav i Skriftet »Om Skuespillerkunsten« 1809, ligesom han til Brug for Elevforestillingerne paa Hoftheatret skrev en Række hertil indrettede nationale Dramaer, der under Navnet »Samlede Skuespil« udkom 1809—13 (»Anna Colbjørnsen«, »Frederik II. i Ditmarsken«, »Hans Rostgaard« o. fl.). Tidligere havde han udgivet sine »Prosaiske Forsøg«, hvis Fortællinger vise os hans Stil paa dens Højdepunkt af fattelig Jevnhed og tiltalende Friskhed, samt nogle Aar efter de »Poetiske Forsøg«, senere udgivne i nyt Oplag under Titlen »Samlede Digte«. Henimod hans Livs Slutning udkom de to Bind »Nordiske Fortællinger« med oversatte Brudstykker af islandske Sagaer.

Af Rahbeks litterairhistoriske Arbejder maa foruden de sammen med Nyerup udgivne Bidrag til den danske Digtekunsts Historie (S. 330) nævnes hans »Dansk Læsebog og Exempelsamling til de lærde Skolers Brug«, der i to Bind for første Gang

gav en krestomatisk Udsigt over vor Litteratur; i Forbindelse hermed kan nævnes det ypperlige lille Skrift »Om den danske Stil« samt Rahbeks Deltagelse i den oftere nævnte Fembinds-Udgave af Folkeviserne. En overordenlig Mængde Oversættelser skyldes ham, og et endnu større Antal Bladartikler har han forfattet, foruden i de alt nævnte Tidsskrifter og i »Morgenposten«, hvor han røgtede Theaterkritiken, tillige i de senere Fortsættelser af »Minerva« og »Tilskueren« (»Ny Minerva«, »Dansk Minerva«, »Hesperus«, »Ny danske Tilskuer«, »Sandsigeren« o. m. fl.).

Bakkehuset og Kamma

Fra 1787 havde Rahbek havt fast Bolig paa Bakkehuset ved Valby, som 1802 blev hans Ejendom, og til hvilket der er knyttet en Rigdom af Minder fra vor Litteraturs Blomstringstid, berørende saa at sige alle dens ypperste Bærere. Til dette landlige Adyton hjemførte Rahbek nemlig i August 1798 sin femten Aar yngre Brud, den da treogtyveaarige KAREN MARGARETHE HEGER, bekjendt i vor Digtnings Historie under Navnet KAMMA. Hun var en Datter af den saa forbausende mangesidig begavede Assessor i Hof- og Stadsretten, senere Konferensraad Heger, og som Faderens erklærede Yndlingsbarn blandt fem voxede hun op under livlig Paavirkning af hans originale Natur og umærkelig Tilegnelse af en Kundskabsfylde, der let og varigt fæstnede sig i hendes livlige Aand; med alt dette bevarende en kvindelig Ynde og Finfølelse, der kun blev saameget mere tiltalende, fordi den ytrede sig paa selvstændig Maade. Ved sin ydre Fremtrædens Zirlighed ikke mindre end ved sit Vids glimrende Facetspil, sin Tankes Bøjelighed og overhovedet sit altid aarvaagne Iagttagelsesliv var Kamma den mest afgjorte Modsætning til den noget cyniske, i ensidig Smag og begrændsede Interesser mere og mere stivnende Rahbek, med hvem hun ikkedestomindre levede et godt og trofast Ægteskab, vel ikke uberørt af idealere Længsler, men sin Husbond hengiven for den Kjærlighed, han nærede til hende, og højagtende ham for hans Karakters Bravhed; kastedes der Skygge paa den under de mange Fejder, Rahbek var indviklet i, var der aldrig Spor af Tvivl hos Kamma om, hvor hendes Plads var, medens hun ellers forbeholdt sig Ret til at have friere litteraire Sympathier, end hendes Mand kunde tilegne sig.

I dette berømte Bakkehus levedes der i en Menneskealder et snevrere og videre Samliv, hvis originale Art tog sin Begyndelse

allerede selve Bryllupsaftenen, da Vinens og Selskabelighedens Sanger kun havde to udelukkende vanddrikkende Gjæster ved Brudebordet, saa han, efterat han havde fulgt dem tilvogns, maatte bede en tilfældig truffen Bekjendt op med, at de Nygiftes Skaal dog kunde blive drukken paa tilbørlig Vis. Det nyskabte Hjem stod selvfølgelig strax aabent for Rahbeks gamle litteraire Venner: Pram og Zetlitz, Thaarup og Frankenau, C. A. Lund og P. A. Heiberg vare jevnlige Gjæster; den sidstes otteaarige Søn kom i Huset der, da

Bakkehuset
med Udsigten fra Kamma Rahbeks Vindue.
Efter et Maleri af H. Buntzen.

hans Fader maatte forlade Landet. Aaret efter Bryllupet indførtes en af Rahbeks ganske unge Venner, en smuk, livsfrisk og indtagende Yngling, som ikke længe efter blev forlovet med Kammas yngre Søster. Hans Navn var ADAM OEHLENSCHLÄGER, og da hans Stjerne straalende steg, vendte ogsaa den yngre Digter- og Tænkerslægt, som voxede op under dens Skjær, sit Blik mod hint landlige Hjem for Ynde og Vid: Grundtvig, Ørstederne, Molbech, Brøndsted, Werlauff, Chr. Winther, Poul Møller, der var som Søn i Huset i halvandet Aar og erklærede, at han vilde blive der for bestandig. Det vil overhovedet være vanskeligt at nævne nogen

betydelig Forfatter fra Aarhundredets første Trediedel, som ikke har været Bakkehusets Gjæst og staaer i Gjæld til dets Penater. Ved Kammas Død lød der ogsaa et Sangerkor ved hendes Kiste, som ellers kun naar en af Landets Største gaaer bort, og Stemmer, der til daglig stred mod hinanden, forenedes her i Samklang til hendes Lov. OEHLENSCHLÄGER vidnede om hende, at

Venner havde hun som Faa,
og Faa som Kamma Vennerne fortjente.
De skal ej mer til Dig paa Bakken gaa,
hvor Gjæstfrihed og Munterhed dem vente;
hvor yndig Vittighed, som Livet fryder,
dem strax paa Tærskelen velkommen byder —

og han ender sit Mindedigt med de dejlige Linier:

Ja, Margarita! ren og klar,
med alle Aandens Evner, Hjertets Dyder,
Du var en Perle dyrebar!
Du var, hvad os dit elskte Navn betyder.

Fyldigst, og dog i korte Træk, har vel Fru GYLLEMBOURG fastholdt den Aand, der hvilede over Bakkehuset, hvor hun i »Extremerne« lader Maleren fordybe sig i Minderne derfra. »I dette Gjæstfrihedens Hjem bleve Menneskene vejede efter ganske andre Regler end i den øvrige Verden. Det gik til som i Himmerige, hvor Rang og Rigdom intet gjælde. Den Fattige, den, som Verden oversaa, men som besad noget Kunstnerværd, nogen Fortjeneste, var sikker paa at blive modtagen med et varmt Haandtryk og et mildt Ansigt af den altid ungdommelige Knud Lyne og at blive forstaaet og oplivet for mange Dage i Samtale med hans aandrige Hustru. Hvormange samlede sig ikke der af Alt, hvad Nationen i to Generationer har at opvise af Herligt og Udmærket! I denne Kreds, under dette lave Tag, hvor meget er der ikke grundlagt, der siden har spiret og baaret Frugt ligesom Havens Træer og Blomster, plantede og plejede af Kammas Haand! Havde Sokrates levet, han havde besøgt dette Hus med Plato og Alcibiades. Steg Jupiter og Merkur

KAMMA RAHBEK.

igjen ned til Jorden, de vilde besøge dette »Tempel, som Baucis og Philemon dannede af en Hytte«.« *)

Enkelthederne i det ejendommelige Liv, der havde hjemme i Bakkehuset, ere samlede i nogle Monografier, som Læseren henvises til: P. CHR. ZAHLE: »K. L. Rahbek og hans Samtid«, 1860, J. M. THIELE: »Erindringer fra Bakkehuset«, 1869, den anonyme Piece »Kamma Rahbek og hendes nærmeste Omgivelser«, samt »K. M. Rahbek« af G. BRANDES (»Kritiker og Portraiter« 1870). Fra Samtidiges spredte Meddelelser ere Stenene samlede til de sidstnævnte to Mosaikbilleder, der ret tydelig tegne os Kamma Rahbeks fine, noget svagelige Skikkelse med de yndefulde Bevægelser, de store, blaa Øjne, den udtryksfulde Mund; vi lære hendes Talenter at kjende: hendes Sprogkyndighed, der strakte sig fra Græsk til Spansk uden Spor af lærd Vigtighed eller Pedanteri, hendes Bevandrethed i de fremmede Litteraturer, hendes Blomsterrøgt, hendes Tegnefærdighed og hendes Mesterskab i Udførelsen af zirlige Paparbejder; vi læse om hende, at hendes religieuse Sind og næsten sygelige Selvprøvelse bragte hende Anfægtelser, som hendes bedste Ven J. P. MYNSTER blev indviet i og maatte raade Bod paa, men

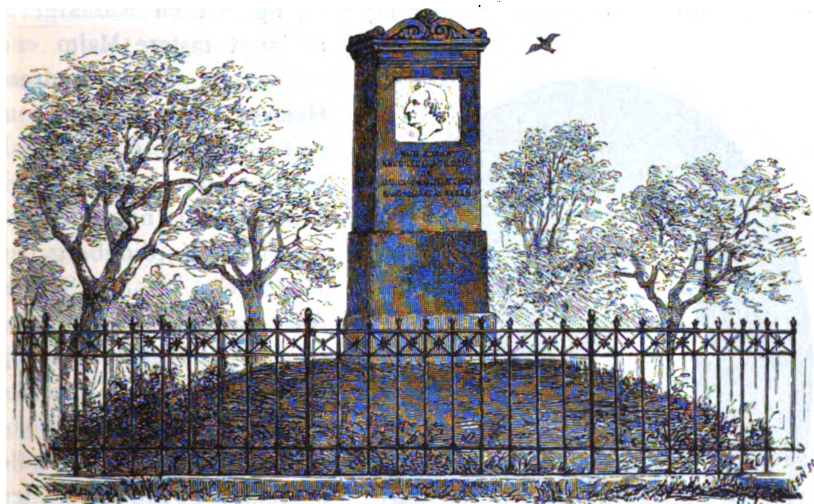
En Lyra, tegnet af Kamma Rahbek som Titelvignet til hendes Renskrift af C. A. Lunds samlede Digte.

Meddelt af Hr. Assistent E. C. V. Steenbuch, i hvis Families Eje det zirlig udførte Original-Manuskript (187 Sider) befinder sig.

*) Citat af J. L. HEIBERGS Digt »Bakkehuset«:

Hvo kjender ej det Musers Hjem,
hvor Gjæstfriheden bygger?
Hvo flygted ikke tidt til dem,
i deres Lindeskygger,
hvor Sangens Fugle synge tør
og Sangens Venner lytte,
hvor Baucis med Philemon gjør
et Tempel af en Hytte?

tillige at hun i sine Gjæsters Kreds havde funklende Blink i Øjet og spillende Vid paa Læben, naar hun gav sit rige Lune Tøjlen, godmodigt persiflerende eller parodierende, hvad der for hendes Opfattelse stillede sig som Usandt og Paataget. Vi læse, at hun var Sjælen i sin Kreds, og at denne Kreds bestod af Hovedstadens mest udmærkede Mænd; men Blikket og Betoningen, hvori dette Besjælende gav sig Udtryk, er for evig svundet og lader sig ikke fremmane igjen; de enkelte Ord, der ere naaede til os — saasom

Mindestøtten i Rahbeks Allee.

Bakkehusets særlige Personbetegnelser — ere kun en død Klang, uden Øjeblikkets Liv, og selv Kamma Rahbeks talrige Breve, af hvilke adskillige ere udgivne (senest »Christian Molbech og Karen Margrethe Rahbek«, 1883), ville berede Mange en Skuffelse. De ere som Potpourri af Roser — den oprindelige Friskhedsduft er henvejret. (Se OTTO B. WROBLEWSKI: »Bakkehus-Sproget«, »Musæum«, 1896.

Den 21. Jan. 1829 døde Kamma efter længere Tids gradvise Hensygnen af Brystsyge. Kun et Aar overlevede »gamle Rahbek« hende: han døde den 22. April 1830. I et indhegnet Hjørne af Bakkehusets Have staaer en Mindestøtte med Rahbeks Brystbillede og en Indskrift. »Støtten er god og Indskriften herlig. Hvo der

har gjort den, veed jeg ikke, men jeg ærer højlig dens Forfatter; han har følt som jeg, hvad der ligger i de faa Ord: »Her boede Knud Lyne Rahbek og hans elskelige Hustru«. Her boede de; de bo her ikke mere. Vend om, stakkels Pilgrim! Du finder ikke mere den gamle trofaste Sanger og hans elskelige Hustru. Ja, elskelig tilvisse! »O Margarita, Perle ren og klar!«« (»Extremerne«).

P. A. Heiberg.

Kammas varme Beundrer, Rahbeks personlige Ven, men jevnlig hans litteraire Modstander og i Et og Alt en Karakter af et langt fastere Malm end denne var **Peter Andreas Heiberg**. Denne især som Frihedsmand og politisk Satiriker navnkundige Skribent var af norsk Slægt, men født i Vordingborg den 16. Novbr. 1758. Sexten Aar gammel dimitteredes han til Universitetet, tog med Glands den filosofiske og den nyindrettede filologiske Examen og betraadte allerede 1779 Forfatterbanen med en Oversættelse af Mendelssohns »Phædon eller om Sjælens Udødelighed«. 1782 gjorde han en Rejse til Bergen og opholdt sig i tre Aar hos sin talrige Slægt og hos nyvundne Venner i denne Norges største Handelsby saavelsom paa Rejser i Stiftet; med Udsigt til at ægte en rig Handelschefs eneste Datter, tog han Plads paa hans Kontor, men forlod atter denne Tjeneste, da han ikke vilde være Medvider i de Misligheder, Forretningen for en Del var baseret paa. I Bergen var han optraadt som Digter og havde bl. A. vundet Nordahl Bruns Bevaagenhed for sine Sange og for sit Lystspil »Forvandlingerne«, der nedsendtes til Theatret i Kjø-

PETER ANDREAS HEIBERG.

benhavn og i flere Aar laa begravet i dets Arkiv. Efterat Heiberg var vendt tilbage til Hovedstaden, synes han i nogen Tid at have levet under vanskelige Forhold, indtil han 1786 blev Medhjælper hos Notarius Publicus og Aaret efter Translateur i det spanske, portugisiske og flere Sprog. Sin første litteraire Fejde — med Rahbek — fik han samtidig hermed i Anledning af sin anonyme Oversættelse af den franske Satire »Eusebius eller hvad Frugt man høster af Dyden i vore Tider«, hvilken han havde sluttet med en ironisk Tilegnelse til Dydens Talsmand Rahbek og tilsendt denne i Pragtbind med en forgyldt Harlekin paa Bindet.

Hvad der saaledes spillede Heiberg i Pennen i hans bergensiske Viser og kjøbenhavnske Fejdeskrifter, fik en fastere Form og et anseligere Maal, da han 1787 fremtraadte som Samfundssatiriker med »**Rigsdalers-Sedlens Hændelser**«, der udkom med sexten enkelte Numere, senere samlede i to Dele. »Ideen til dette Blad«, hedder det i en Note til første Numer, »vil Enhver let se er laant af den engelske *Chrysal, or Adventures of a Guinea*; mere behøver Autor ikke at laane af ham, da vores Land forstrækker ham med Optrin nok, som fortjene at males. Kunde han laane Chrysals Gejst og lunefulde Skrivemaade eller Smollets Pen, da gjorde han det gjerne. Publikums Dom skal afgjøre, om han bør vedblive eller ej; i første Fald vil han ikke binde sig til nogen Tid, men levere et Numer, saa tidt han kan. I sidste Fald nødes han nok til at holde op, naar Publikum holder op at kjøbe, siden han hverken forlanger Subskribenter eller Prænumerantere.« Rigsdalers-Sedlens Hændelser.

Men Publikum holdt ikke op at kjøbe — tvertimod: den Omtale, Skriftet vakte, steg fra Numer til Numer. Den bekvemme Form, Heiberg havde fundet for sin Satire ved at lade den blive udtalt gjennem Beretninger af en Rigsdalerseddel, som idelig vandrer fra Haand til Haand, gjorde ham det let, ved et vilkaarligt Changement naarsomhelst at komme ind just paa Dagens brændende Spørgsmaal og paa Hentydninger til de i Øjeblikket omtalte flygtige Begivenheder; og paa slige Hentydninger er Skriftet saa rigt, at Heiberg selv i Epilogen til andet Bind omtaler, hvorledes meget af Indholdet allerede efter saa kort Tids Forløb havde tabt i Værd, fordi de apostroferede Optrin alt vare gaaede Folk af Minde. I hvor langt højere Grad dette gjælder nu efter hundrede Aars Forløb, og hvor vanskeligt det derfor er at følge Satiren i dens Enkeltheder,

behøver ikke nærmere at paavises. Men i Udgivelsens Øjeblik var hver lille Sigtelses Gjenstand nærværende, hver skjult Allusion klar, og Virkningen af denne paa eengang politiske, sociale og personlige Satire overordenlig. Alle de Themaer, der drøftedes Mand og Mand imellem, optoges her til Behandling: Tallotteri og Toldsvig, Trykkefrihedens Misbrug og Ulemperne ved Landevejsbommene, Bondetældommen og Titelvæsenet; der var ikke mange Kroge af det offentlige — og for en Del ogsaa det private — Liv, hvor »den politiske Støvekost«, som Heiberg selv kaldte sit Skrift, ikke naaede ind; hvorledes han tog fat paa Tydskeriet, have vi seet S. 338—40. En Replik i den der omtalte Komedie »Virtuosen« gav Anledning til Heibergs første Pressesag. Forvalter Tøraf taler om, hvorledes det gaaer til ved Holmen, hvor hans Broder er Tømmermand: »for han siger, at de der hugger gode Flag og Sejl i Stykker, naarsomenstid de vil have dem indkasserede, for at de kan faae nye igjen«. Proceduren er betegnende for den Følelse af Ansvar, der laa bagved

Rigsdalers-Sedlens
Hændelser.

Første Bind.

Vil Du undgaae Ondskabs Klaffer,
Da vær stum, som Langulaffer.

Thessen.

Kiøbenhavn.
Trykt hos Christian Frederik Holm,
1789.

Titelblad til 1. Del af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser« (formindsket).

»Langulaffer«, som nævnes i Citatet, er en Person i Baggesens Opera »Holger Danske«, Thessen en Skuespiller, hvem Baggesen havde havt tilbedste i den rimede Fortælling »Døden og Doktoren«, og som havde repliceret med en middelmaadig »Appel til Publikum«.

I »Adresse-Contoirets Efterretninger« 13. Maj 1789 averteres Bogen tilsalg med den Tilføjelse: »For dem, der kunde faae i Sinde at forarge sig over Vignetten, kan der ogsaa faaes Exemplarer uden Vignet; og efter denne Advarsel vil Forfatteren være angerløs«.

de stærke Angreb, Heiberg som Oppositionsskribent rettede mod offentlige Myndigheder: den spartanske Demokratisme, den uforsagte Sandhedsiver, der skulde stemple ham som Folkets hensynsløse Talsmand overfor Uret og Misbrug, forliges kun daarligt med de Prokuratorudflugter, hvormed han under sine Pressesager søger at bortfortolke sine Udsagns naturlige Mening — i dette Tilfælde ved at erklære »Holmen« for en Trykfejl istedetfor det meningsløse »Holmien«. Retten tog naturligvis intet Hensyn til denne Forklaring, men idømte — i Mangel af en navngiven Forfatter — »Rigsdalersedlens« Bogtrykker en Bøde af 200 Rdl.

Titelvignet til 2. Del af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser«.

Domfældelserne forøgede kun Heibergs Popularitet, og nogle af Sagsøgelserne vare ogsaa smaalige nok eller saaledes trukne ved Haarene, at de med Rette maatte indbringe ham almindelig Sympathi. Dette var saaledes Tilfældet med den næste i Rækken, der staaer i Forbindelse med vigtige Begivenheder i Aaret 1790. Kronprinds Frederik havde den sidste Julidag holdt Bryllup paa Gottorp Slot med sin Kousine, Landgrev Carls Datter Marie Sophie Frederikke, og Udsendinge fra Landets forskjellige Egne overbragte det unge Par deres Lykønskninger. Blandt disse Deputationer var ogsaa den sørgelig bekjendte »jydske Ambassade«, der ved Kammerherrerne Lüttichau og Beenfeldt paa hundrede jydske Herremænds Vegne overrakte Kronprindsen et »Tillidsskrift«, som paa en temmelig uforskammet Maade udtalte Ønsket om Tilbagekaldelsen af de nylig udstedte, især af CHR. COLBJØRNSEN fremkaldte Foranstaltninger til Bondestandens Frigjørelse — en Henvendelse, der ikke alene intet udrettede hos Kronprindsen, men endog paadrog Ophavsmændene Straf. Heiberg undlod selvfølgelig ikke at indregistrere denne Begivenhed i sit politiske Repertorium »Rigsdaler-

sedlen«. Hvor han i sin Skildring af »det forjættede Land« - ledsaget af hosstaaende noksom tydelige Kort — omtaler Canaaniterne og Pheresiterne, vil han, »som Noget, der karakteriserer deres Tænkemaade paa de Tider, ikke forbigaa en Anekdote. som

Kort af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser«.

endnu her i Landet er i alle Folks Munde. Det hændte sig, at en Konge, man veed ikke hvem, giftede sig; et Hundrede af Canaaniternes og Pheresiternes smaa Fyrster sendte da Gesandtere for at lykønske deres Lensherre, men lod dem tillige bede, at Kongen, til Belønning for deres gode Ønsker, vilde ophæve det nylig gjorte Forbud, som fritog den almindelige Mand fra at være Fyrsternes

Trældyr og Slaver. Dog forekommer denne Anekdote mig at ligne meget en Satire; det vilde være at tænke sig altfor stort et Barbari, om der skulde have været hundrede Fyrster i et saa lidet Land, alle saa onde og dumme som disse«. — Fyrsteparrets festlige Indtog i Hovedstaden fandt Sted i Septbr., og Heiberg, som af Hjertet maatte billige Kronprindsens Holdning i Proprietairsagen, bragte ham ogsaa sin Hyldest baade med Kantate og en i 14,000 Exemplarer frit uddelt Folkesang. Men ogsaa ved denne Lejlighed maatte hans satiriske Aare have Luft, og for et sluttet Selskab paa Skydebanen skrev han sin første egenlig politiske Vise med den berømte Begyndelse: »Hver Mand i Byen om Indtoget taler« og den endnu berømtere Strofe: Indtogsvisen.

Ordener hænger man paa Idioter,
Stjerner og Baand man kun Adelen gi'er,
men om de Mallinger, Suhmer og Rother
man ej et Ord i Aviserne seer.
Og har man Hjerne,
kan man jo gjerne
undvære Orden og Stjerne.

Der snertes til Adelstanden i det Hele taget — »Rigdommen voxer i Adelens Bleer« og »ene de Van'er og Von'er og De'er holder Fortuna og Plutus i Agt« — og til de jydske Herremænd i Særdeleshed:

Her man despotiske Satser ej lærer;
Lighed blandt Mennesker drive vi paa
og ej som Jydernes Proprietairer
ønske os Slaver og Bønder at flaa.
Selv vi os føde;
Agerens Grøde
vi ej som Dosmere øde.

Uden Heibergs Vidende og Villie blev denne private Selskabssang aftrykt i et offentligt Blad og derefter yderligere udbredt i et Særtryk; den fik saaledes en Popularitet, som henledte Autoriteternes Opmærksomhed paa den og førte til Sagsanlæggelse mod Forfatteren, begrundet paa, »at ved ermeldte Sang saavel Regeringen dadles som tillige deri paa en fornærmelig Maade tales, dels om Adelstanden i Almindelighed, dels i Særdeleshed om Mænd, som Hs. Majestæt har bevist Naade.« Den Del af Paatalen, som angik formentlige Fornærmelser mod Adelstanden, frafaldtes under Sagens

Gang, medens Beskyldningen for Skumleri over Regeringens Handlinger fastholdtes. Heiberg forsvarede sig med, at han dels ikke havde paastaaet, at Ordener kun gaves til Idioter, dels at han tog Ordet Idiot i den Betydning, »hvori det altid tages, at derved forstaaes enfoldige og ulærde Folk, om hvis Kundskaber man har nogen Tvivl, men som desuagtet kunne være brave, dydige og retskafne Mænd«; han henviste til ligesaa uforbeholdne Udtalelser i ZETLITZ' Sang »At Slyngler hæves til Ærens Top« og i BAGGESENS Forklaring af Adelstandens Tilblivelse (i »Poesiens Oprindelse«) saavelsom til sine egne loyale Festkvad — det hjalp altsammen ikke: han idømtes en Bøde af 150 Rdl. for sin »dumdristige Kritik over Hs. Maj. Kongens Forhold med at uddele Ordener«. Selskabet, der uskyldigt havde givet Anledning til denne Affaire, tilsendte den Dømte Bødens Beløb, men Heiberg vilde ikke give Afkald paa Martyriets Sødme og svarede tilbage: »Er jeg dømt retfærdig, hvorom jeg ikke kan eller bør tvivle, da kan mine Venner ikke være bekjendt, at de have villet understøtte en Forbryder imod Lovene; men om min Dom var endog uretfærdig, saa er der saameget Behageligt ved den Bevidsthed at være bleven et Offer for Sandheden og den gode Sag, at jeg paa ingen Maade vil dele denne Lykke med noget Menneske i Verden.«

Visedigtning. Heiberg var fra nu af Nationens folkeligste Forfatter, og idet Myndighedernes Indskriden æggede ham til atter og atter at byde dem Satirens Braad, fik det en egen pikant Interesse for hans Publikum at se, hvor nær han kunde træde den farlige Grændselinie mellem Tilladeligt og Utilladeligt, uden at lade sig fange. Vare hans Viser i og for sig fortræffelige ved deres friske oppositionelle Tone og flydende Versform, saa maatte de modtages med dobbelt Jubel som Udtryk for en dristig Mands Leg med Autoriteterne og som smidige Omskrivninger af Tanker og Stemninger, der rørte sig hos Mange under Paavirkning af Revolutionsoptrinene i Frankrig. Enhver ny Vise af Heiberg var derfor en kjøbenhavnsk Begivenhed, og han lod ikke Mellemrummene blive for lange. Fra denne Tid hidrører Visen »Verden af Krig og af Fejde er fuld« med det morsomme, til Kammerherre Lüttichaus fortvivlet ubehjælpsomme Omskrivning af Indtogsvisen sigtende Omkvæd:

Enten man ta'er det paa langs eller tvers,
løjerligt er det, som Lüttichaus Vers;

fremdeles »Henslængt i Krogen min Harpe staaer«, hvori Forfatteren mindes sine Pressegjenvordigheder:

Om Ordner synger jeg ej saa let,
jeg sang engang, men fik Skam til Takke.
Og dog er Orden alene det,
hvorom man vil en Skribent maa snakke.
En Autor, som ej Eloger maler,
halvandet Hundrede blanke Daler
fortjener surt.

Jeg frygter ogsaa for Holmens Magt;
der hersker Orden i alle Kroge,
og den Skribent, som har Andet sagt,
kan ikke regnes iblandt de kloge.
Men Verdens Klogskab jeg stolt foragter
og leer ad Hyklerens dumme Fagter;
det er min Lov.

Endvidere kan nævnes de Oversættelser af Pyrenæer-Marschen og Marseillaisen, i hvilke Heibergs Begejstring for Frankrig gav sig Udtryk.

Ogsaa i sin Komediedigtning søgte Heiberg alt mere og mere at gjøre sig til Tolk for sin Samtids og sit Samfunds bevægende Tanker. Femakts-Komedien »Forvandlingerne« var bleven opført 1788 under et stærkt Bifald, der navnlig skyldtes den kvikke Dialog og den ret underholdende Intrige; denne er laant fra en Fortælling af Cervantes og — skjøndt »Handlingen skeer paa en Gjæstgivergaard i en Kjøbstad i Sjælland« — omsat i saa konventionelle dramatiske Træk, at der ikke er Spor af national eller lokal Farve at opdage i Billedet, ja dette vilde snarere røbe en spansk, fransk, tydsk eller engelsk Oprindelse end noget Udspring fra en dansk Forfatters Pen. I den følgende Saison opførtes Skuespillet »Heckingborn«, hvis Handling er henlagt til England, og hvis Titelfigur er laant fra et tydsk Lystspil; det var saaledes heller ikke ved nationale Elementer, at denne Komedie øvede sin, til Trods for den paa eengang matte og usandsynlige Slutningsakt, ikke ringe Tiltrækning paa Publikum, men snarest ved Dydens sejrrige Udgang af en Række pinefulde Prøvelser og dernæst ved en vis Soliditet og grundmuret Konsekvens i Karaktertegningen, hvilke Fortrin rigtignok for en stor Del ere hidførte ved de af Heiberg saa overmaade yndede udvortes Karakterbestemmelser. Den hypokondre, verdensmætte Særling Admiral Heckingborn tegner sig strax i Stykkets første Scene (mellem ham og hans Forvalter Blunt) med en saa overflødig, ved stærke Midler tilvejebragt Tydelighed, at hans Karakter er færdig og fastslaaet med det Samme. Saaledes begynder nemlig Stykket:

Komedier.

Forvandlingerne.

Heckingborn.

HECKINGBORN (gaaer i dybe Tanker og ryger paa sin Pibe). BLUNT (med et Brev i Haanden).

HECKINGBORN. Et Jordskjælv ødelagt mine Plantager — godt!

BLUNT. Naadige Herre!

HECKINGBORN. Ildebranden fortæret min Gaard, mine Aktier, mine Obligationer, al min Ejendom — ogsaa godt!

BLUNT. Et Brev, Mylord!

HECKINGBORN. Tre rigtbeladne Skibe paa eengang opslugte af Havet — godt; tre Sorger mindre.... Heckingborn! nu er det først, at Livet bør begynde at smage Dig, nu da Du bliver lettet fra dine Bekymringer.

Virtuosen Nr. 1.

Efter disse to Helaftenstykker skrev Heiberg Enaktskomedien »Virtuosen Nr. 1«, indleverede den til Theatret, men tog den tilbage igjen, inden den havde passeret Censuren. Han mistvivlede saaledes om Stykkets Succes, og vistnok med Rette, thi baade er Handlingen meget ubetydelig og Hovedpersonen — en Maler, der af Kunstnernid faaer en ung, begavet Medbejler mistænkt for Tyveri — et saa umenneskeligt Indbegreb af Forvorpenhed, at Forfatteren selv til Ære for Menneskeheden vil antage, at den skildrede Lidenskab »aldrig endnu har forført noget Menneske til at begaa de Nederdrægtigheder, som jeg har ladet min Dyrendahl begaa«. Med alt dette har just dette lille Stykke baade ved nogle af sine Figurer og ved hele Sprogtonen mere af det nationale Præg end noget af de foregaaende og danner en Overgang fra Heibergs Intrigestykke og Karakterkomedie til den sociale Satire, han lod komme tilorde i »Virtuosen Nr. 2« og i sin 1792 skrevne Femakts-Komedie **»De Vonner og Vanner«**, hvis Titel er knyttet til en ovenfor citeret Linie af Indtogsvisen. Hvad Holberg havde udført halvfjerdsindstyve Aar tidligere, prøvede P. A. Heiberg her paa at gjenføde: en national dansk Komedie, der tog sit Stof fra det dagligdags borgerlige Liv og belyste dets Skrøbeligheder og Latterligheder satirisk. Den adelsgale Fru von Plagemann og hendes tossegode Mand, der har ofret sit ærlige Navn Petersen paa sin Ægtemages Fornemhedsalter, minde om holbergske Konstellationer, og i den tydske Kapitain von Aberwitz have vi den nyere Tids Jacob von Tyboe, den af Heiberg grundig forhadte og ihærdig forfulgte germanske Parasit, der snyltede paa det danske Samfundslegeme. Som Modsætning til ham opstilles Nationens Øjesten, Søofficieren, den bramfri Hæderlighed i Modsætning til den opblæste Slyngelagtighed, den kundskabsrige Militair i Modsætning til den

De Vonner og Vanner.

P. A. Heibergs Haandskrift.

Af et Brev til Professor Finn Magnusen, dateret Paris 26. Septbr. 1830.

Originalen i Hr. Otto B. Wroblewskis Autografsamling.

disse Omstændigheder lykkes var, mit Klammeri med Politiemester Flindt, mine Processer med Hof og Stadsretten, min Klage mod Greve Ahlefeldt, og endelig det Kongelige, eller, rettere sagt, Kronprindselige Forbud imod de Stormer og Vaaner, efter den tredie Forestilling.

De saae af alt dette Foregaaende Hr Professor, at jeg aldeles ingen blind Kjærlighed har for disse Bagatellier, men deraf flyder ikke at jeg Kritiker ønsker dem udslettede; dette vilde være en Utaknemmelighed imod det danske Publikum, saasom det var just ved disse Arbeider at jeg først erhvervede mig dens Yndest. Snarere det danske Publikum bragte mig og saa hine Bedrifter under idelige Bravoer i Barnær ... jeg saae

uvidende Parvenu, den borgerligfødte Jespersen i Modsætning til det adelige »Von« — med eet Ord: den blaa Uniform i Modsætning til den røde. »De Blaa har en Portion Lykke, som ikke enhver Anden har«, siger den elskværdige Frøken Sommer; »for hvoraf kan det vel komme sig, at den blaa Kjole altid temmelig let faaer Adgang i en brav Mands Hus, uden at den just behøver Slægtskab og Familieforbindelser for at hjælpe sig derind?« »Det kan jeg sandelig ikke vide«, svarer Lieutenant Jespersen. »Det maa være en Lykke; og jeg vil kuns ønske, at Ingen, som bærer denne Kouleur, maa ved slet Opførsel skille Standen ved denne Lykke.« Satiren søger at ramme sin Gjenstand ved Midler, der ere lovlig drastiske for vor Smag. De komiske Figurer ere tegnede i Lapidarstil og udfyldte med Farver, hvis Grelhed minder om Barnets første Billedark; navnlig aabenbare de deres egen Slethed eller Latterlighed ved direkte Bekjendelser, der røbe en overvættes Enfoldighed midt i Snedigheden. Kapitain von Aberwitz introducerer sig med en Replik om en »Herr Graf von Degen«, hvis »infame Ven« han har den Ære at være: »han var so gütig und sendte mig von sin

Titelvignet til »Skuespil af P. A. Heiberg« 1. Bind. 1792.

Motivet fra et Replikskifte i »Virtuosen Nr. 1«:

CECILIA. Min Broder er en Satirikus, og han siger, at der skal brav spansk Peber paa Satiren, om den skal smage godt.

WINTHER. Saa ligner jo Satiren en gammel Jomfru, siden den er saa pebret?

ERFURT. Den ikke alene ligner, men den er det.

WINTHER. Faa den Ulykke, om jeg troer, at hun er Jomfru!

ERFURT. Og hvorfor ikke, om jeg maa spørge?

WINTHER. Fordi hun har været Kammerpige saamange Steder og hjulpet saamangen en Abekat af sine Klæder.

Landgods en Hase ... en af de kleine firbenede Dier, mit lange Eren, som leber, nær man dem jager ... en saadan en, som stahr

Scene af »De Vonner og Vanner«.

SNYDENSTRUP. Naar jeg seer, at Du tager efter mine Lærdomme og Formaninger, saa lægger jeg mig rolig i min Grav, naar Tiden kommer.

JONAS (græder). Papa maa ikke dø.

SNYDENSTRUP. Det vil jeg ikke heller, saalænge ieg kan hytte mig. Men det skal dog engang ske, og saa vil jeg ingen Bebrejdelser tage med mig i Graven, for at jeg har forsømt noget paa din Opdragelse. — Naa kys mig nu, min Dreng, og vær ikke bedrøvet.

Titelvignet til »Skuespil af P. A. Heiberg« 2. Bind. 1793. »Figurerne ere tegnede efter Naturen,« siger Forf. i Fortalen. »De forestille Skuespiller KNUDSEN som Snydenstrup og Dandse-Eleven HEINSVIG som Jonas. Hvo der har seet dem, kjender dem ved første Øjekast.« Overskou omtaler »den Jubel, der frembrød ved det blotte Skue af Knudsens Snydenstrup, hvori man vilde finde Billedet af en stærkt udraabt Aagerkarl, hvis velbekjendte Muffe og Hat han endog havde vidst at skaffe sig ved at betale ham en høj Leje deraf«.

her in min adliche Wapen«. Aagerkarlen Snydenstrup — hvis Navn er ligesaa overflødigt oplysende som Kapitainens — underviser sin Søn Jonas i Forretningens Hemmeligheder med en Aabenhjertighed, der forsmaaer enhver besmykkende Flig af Hæderlighed.

Men som Figurerne vare hensatte, gav de Skuespillerne faste og klare Omrids, der udfyldtes ypperligt. »De Vonner og Vanner« gjorde overordenlig Lykke, men allerede efter den tredie Forestilling blev Opførelsen standset efter højere Ordre, fordi Stykkets Satire formentes at fremhæve en Forskjel mellem Land- og Sø-Etaten, som maatte sætte ondt Blod. — Endnu i samme Saison kom Heibergs Syngestykke **»Chinafarerne«** til Opførelse, en frisk og livlig Lokalskildring af en ægte kjøbenhavnsk Episode fra hin Tid: en Kinafarers Hjemkomst. I dette lille Arbejde kulminerer Heiberg med Hensyn til sand national Tone og gratieust Vid, og han benytter mindre end noget andet Sted den stereotype Ordvending til Karakteristik. Stykket fængslede Tilskuerne ligefra den første Scene, Kjøbenhavns Toldbod med de der forsamlede Jøder, der spejde ud efter det hjemvendende Skib under Afsyngelsen af det fortræffelige Kor: Chinafarerne.

Leve Reverser und Botmeri,
den Asiatische Kompagni
och vi, och vi!
Verlier man tidt,
har man bisweilen doch lidt
Profit, Profit —

og til Slutningsscenens tilfredsstillende Løsning af den ubetydelige Konflikt. »Chinafarerne« holdt sig paa Scenen lige til 1830. og Sange som Skibsfolkenes Kor:

Fra Kinas Kyst
til Østersøens Grændser
den danske Sømand gaaer med Lyst,

eller Visen:

Man kan i Slutteriet leve
saa herligt og saa godt
som nogen Junker eller Greve
paa noget andet Slot —

hørte til et Slægtleds mest yndede Sangskat. Om »Chinafarerne« kan endnu bemærkes, at Heiberg her, som Modvægt mod den hyppige Brug, han selv og den gamle Komedie overhovedet gjorde af Jøderne til Fremstilling af latterlige eller mindre hæderlige Personer, anvender den ædle Jøde Moses som sin Handlings højhjertede *deus ex machina*. — Ogsaa Syngestykket »Indtoget« gjorde megen Lykke paa Scenen og holdt sig længe paa Repertoiret, skjøndt det er et saare mat Arbejde med en næsten ufattelig naiv Handling og nu har sin eneste litteraire Betydning som det Tilknytningspunkt til Faderens dramatiske Digtning, hvorfra J. L. HEIBERG Indtoget.

senere, benyttende Stykkets Ide, lod sin Vaudeville skyde frem. Af P. A. Heibergs øvrige Skuespil ere »Hofsorgen« og »De syv Tanter« blevne opførte, men først mange Aar efter deres Tilblivelse og uden Virkning. Af Heibergs egen Udgave af sine Skuespil foreligge kun to Bind; de bleve senere fuldstændig udgivne af RAHBEK i fire Dele (1806—19).

Heiberg var 1790 bleven gift med den syttenaarige THOMASINE CHRISTINE BUNTZEN og det følgende Aar bleven Fader til sin senere saa navnkundige Søn Johan Ludvig. Arbejdsdygtig, som han var, holdt han Hjemmet paa en smuk og passelig Fod, og dets Selskabelighed var et Midtpunkt for Tidens frie politiske Aander. Den franske Republiks Udsendinge fandt et gjæstfrit og sympathetisk Tilholdssted her, og dens Ambassadeur Grouvelle var den danske Frihedsmand en ligesaa kjær Ven, som hans diplomatiske Antipode, den engelske Gesandt Hailes, var ham forhadt af politiske og personlige Grunde. Disse Følelser fik Heiberg Lejlighed til at lægge for Dagen ved Christiansborg Slots Brand 1794, da han under Pseudonymet Simon Sanddru i »Tilskueren« denuncerede »tvende Personer, der talte et fremmed Tungemaal, og hvoraf især den ene, med et Øjeglas i Haanden, udmærkede sig ved at vise en Djævels Glæde over Ilden«; der tillægges den saaledes Udpegede den Ytring: »For den Summa, som nu brænder, kunde Danmark have ført Krig mod Frankrig i tre Aar«. »Jeg nægter ikke — siger Simon Sanddru — at det jo smerter mig, at denne Skurk kom hjem med hele Arme og Ben; thi jeg troer, at det mest inviolable Menneske burde for slige Udladelser have sin Fred forbrudt«. For at gjøre Sit til hans Forevigelse vil Simon Sanddru indlemme hans Portrait i sin tidligere i »Tilskueren« bebudede »Levnetsbeskrivelse over en uhyre Mængde adelige Skurke og Skurkinder«. Sigtelsen var tydelig nok og forstodes af Alle. Den engelske Minister fordrede Oprejsning hos Bernstorf, og der blev anlagt Sag mod RAHBEK som »Tilskuerens« Udgiver, men han blev frikjendt, da han efter hine — og efterfølgende — Tiders Fremgangsmaade i Pressesager benægtede, at de paaankede Ytringer sigtede til nogen bestemt Person. Men allerede Ugedagen efter at denne Frikjendelse var falden, beredte Rahbek sin Ven Heiberg en alvorligere Forlegenhed ved at optage hans for et Selskab skrevne Vise »Vor Klub er dog en herlig Sag« i sit Blad — uden at kjende den og

Aktioner.

uden Forfatterens Tilladelse, fordi der manglede Manuskript til et Numer. I denne Sang forekom de farlige Linier om Kongen af England og hans Kabinetschef:

King George han spiller høje Spil,
en Satan fik ham nylig til
at rive Folkets Klubber ned,
sig selv til stor Fortred.

Han troer ej Briten mukke tør,
hvor gal han endog Sagen gjør.
Troer I, godt Folk! slig Politik
kan længe holde Stik?

Regeringen bragtes i en vanskelig Stilling ved dette gjentagne Udfald mod en venskabelig Souverain. Bernstorf »vred sine Hænder for at redde Trykkefrihedens Sag og Landets Ære tillige«, siger en samtidig Forfatter, og han tilføjer, at Statsmanden vel kunde mene sig beføjet til »at opfordre Retfærdigheden imod de Skribenter, der for at blive beklappede i en Klub satte Fædrelandets Velfærd og Rolighed paa Spil«. Der blev da anlagt Sag mod Forfatteren til dette »uanstændige, dumdristige og forhaanende« Angreb paa Kongen af Storbritannien, og hvorvel Heiberg gjorde den ikke ganske afviselige Argumentation gjældende, at Visens Udfald ikke gjaldt den engelske Monark, men hans Minister Pitt, den »Satan«, til hvem Ordet »han« i femte Linie skulde vise tilbage, blev han dog dømt til 300 Rdl. Mulkt — en meget følelig Straf, der dog ikke gjorde den Domfældte spagere; tvertimod — baade under og efter Sagen fortsatte han sin Visedigtning med adskillige dristige Exemplarer, saaledes Sangen »De Franske er en vanartet Slægt« med dens Strofe: Fortsat Visedigtning.

Om Rettigheder og andet Sligt
saamegen Løgn de os vil indbilde;
vi veed, at Mennesket har en Pligt,
hvorfra han aldrig sig maa forvilde:

den er at bukke
og aldrig mukke,
men derimod at i Løndom sukke,
det er hans Ret.

»Min politiske Omvendelse« med dens ironiske Taksigelse til Bladet »Folkevennen«, der har omvendt Forfatteren til den sande orthodox-monarkiske Anskuelse:

At den er skyldig i Mytteri,
som denne Sandhed i Tvivl tør drage,
at Folk er Kongers Hollænderi,
hvis Ost og Smør de har Lov at tage,

og som desuden
maa ligne Studen,
naar en Forpagter faaer Lyst til Huden,
det veed jeg nu.

At Frihed er et forbandet Ord,
som Herren skabte udi sin Vrede,
blot for at straffe den gale Jord
og Verdens Undergang at berede,
at Skraal mod Lænker
den Ret forkrænker,
som Gud paa Vuggen Monarken skjænker,
er soleklart.

Endelig den berømte »Laterna-magica Vise«, der mulig indeholder adskillige Allusioner, til hvilke Nøglen nu er gaaet tabt, men som atter har andre Strofer, der ere fattelige nok i deres almindelige Satire, som f. Ex.:

Her er den forlorne Søn,
som fra Frankrig kommer,
der vel sin fortjente Løn
faaer til næste Sommer;
gid han en Ulykke faae,
troer han ej, vor Jord kan staa,
om der ej var Konger!

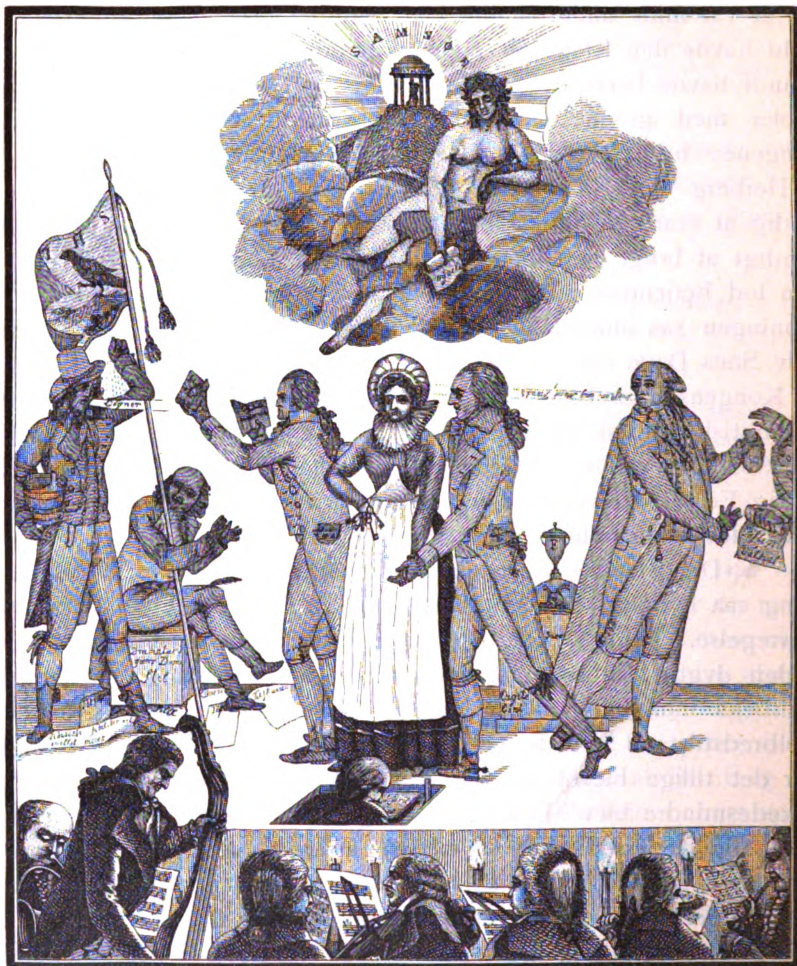
Her med Pungen Judas staaer,
han var kuns en Staader,
før han til Pilatus gaaer
og hans Ven forraader;
Kongen trykker glad hans Haand,
skjænker ham det hvide Baand
og Pension i Naade.

Naar vi mindes, at det just var samtidig med disse Sagsøgelser og denne Visedigtning, at M. C. Bruun udgav sine forskjellige periodiske Skrifter, sang sine republikanske Viser og skrev »Aristokraternes Katekismus« (S. 259—63), saa vil man ikke undres over den Bevægelse i Sindene, hele denne Litteratur afstedkom, med Statsomvæltningen i Frankrig som den betydningsfulde politiske Baggrund. Undertiden fik Stemningen Luft under lydelige Udbrud, som ved det kgl. Theaters Opførelse af det i og for sig saare ubetydelige Lystspil »Dormon og Vilhelmine«, hvis spagfærdige Tendens var at vise Adelen det Urigtige i ikke at ville indgaa Ægteskab med Borgerlige, medens Tilskuerne fik den stik modsatte Mening ud af det og derfor demonstrerede mod Opførelsen. »Publikum talte med under Stykket«, fortæller Overskou, »eftervrængede flere Repliker, trampede, hyssede og peb. Et Sted siger Adelsaristokratiets Repræsentant i Stykket: Adelsmanden er Statens Zir! Malthe Conrad Bruun raabte strax med stærk Stemme Slutningen af Dormons paafølgende Replik: »Borgerstanden er Statens Støtte!« og Parterret udbrød i et rungende Bravo. Overceremonimester Calmette skreg forbitret ned fra Kavalerlogen: »Kast os den Skomagerdreng ud!« Bruun vendte sig rask op imod Logen og skreg endnu stærkere: »Smid os det stjernemærkede Fjog ned!« hvorpaa fulgte en saa tordnende Bifaldssalve, at Calmette fandt det raadeligst at skjule sig bag de andre Kavalerer.

Huset var midt under Spillet i et heftigt Oprør, som Politimester Cold havde den Klogskab ikke at ophidse ved, som Gehejmeraad Brandt havde befalet, at lade de fire Betjente, der i deres røde Kjoler med grønne Opslag stod opstillede indenfor Parterreindgangene, bruge Stokkene; ja da der blev raabt — som det hed, af Heiberg —: »Ud med de røde Engle!« var Cold endog saa besindig at svare: »Politiet skal aftræde, indtil Parterret gjør det nødvendigt at bruge det, men saa bringer det Vagten med!« hvorpaa han lod Betjentene stille sig i Forsalen.« Efter Tæppets Fald var Pibningen saa almindelig, at Stykket ikke blev givet mere. En halv Snes Dage efter — 30. Jan. 1796 — opførtes som Feststykke til Kongens Fødselsdag FALSENS »Festen i Valhal«, som fremkaldte et politisk Stridsskrift af M. C. BRUUN (S. 259), samt for første Gang SAMSØES »Dyveke«, i Anledning af hvilket Stykke der opstod en heftig Fejde, der vel ikke var af nogen politisk Karakter, men dog ikke blev uden politisk Betydning.

»Dyveke-Fejden« havde sin Oprindelse fra en af de dengang saa hyppige Theaterkabaler, der altid satte Publikum i stærk Bevægelse. Mdm. Rosing, der overhovedet blev fremdraget paa en anden dygtig Kunstnerinde Mdm. Preislers Bekostning, havde ved Rahbeks Indflydelse faaet Sigbrits Rolle tildelt, men da hendes Helbredstilstand stillede en snarlig Sygemelding i sikker Udsigt, var det tillige blevet paalagt Mdm. Preisler at indstudere Rollen. Ikkedesmindre blev »Dyveke« henlagt, da Mdm. Rosing meldte sig upasselig efter tredie Forestilling, uden at der blev givet Doublanten Lejlighed til at optræde, skjøndt Publikum paa det mest Levende interesserede sig for det sensationsvækkende nye Sørgespil. Da antog P. A. Heiberg sig offentlig den forurettede Kunstnerindes Sag og opvakte derved en ilter litterair Debat, hvor han blandt andre Modstandere ogsaa mødte M. C. Bruun, der udgav Theaterbladet »Svada« og sammen med Rahbek og Andre havde Ord for at udgjøre en Slags »hemmelig Ret« for Theateranliggender. Striden, hvis Enkeltheder det ikke lønner Umagen at følge, var vel skikket til at nedbryde Publikums Agtelse for de to demokratiske Førere, der i en saa smaalig Anledning overdængede hinanden med Fornærmelser: Bruun tillagde Heiberg Fremfusenhed, Selvindbildskhed og Skjældesyge, krævede ham til Ansvar for bagvaskende Beskyldninger og kaldte ham en Løgner; Heiberg karakteriserede

Dyveke Fejden.

SYNET

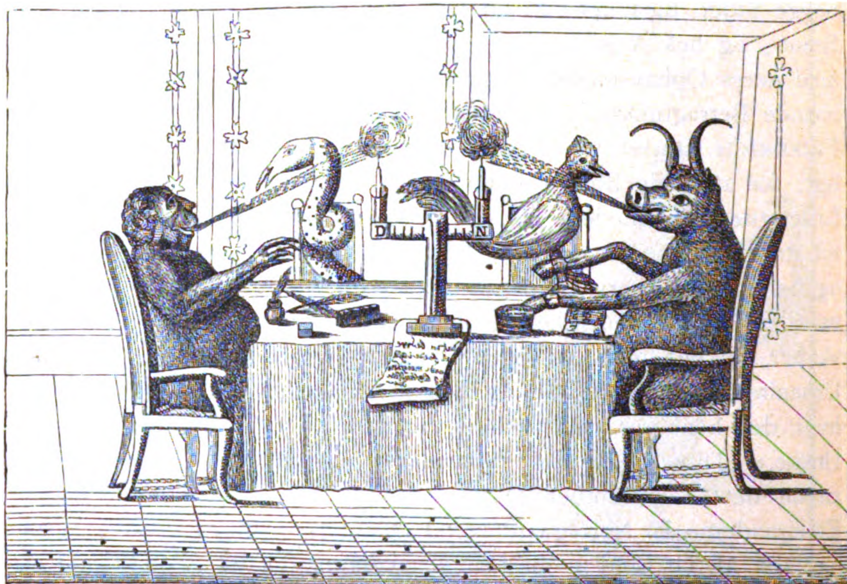
Satirisk Kobber fra 1796,

vedrørende »Dyveke-Fejden«. Foroven, foran Udødelighedens Tempel, i hvis Glorie Samsøes Navn læses, hviler en Genius med Tragedien »Dyveke« i Haanden. Paa Theatrets Scene fører en Kammerherre (af hvis Lomme fremstikker Heibergs Skrift »Til Borgeren Wedel Jarlsberg«) Sigbrit frem for Tilskuerne, skydende med den højre Haand P. A. Heiberg, der holder sine Skuespil og sine polemiske Brochurer med Invektiverne »Fæhund«, »Skabhals« i Hænderne, frem mod M. C. Bruun, som kaster Skarn paa ham af en Bøtte under Udbruddet »Løgner«, medens der ved hans Fødder læses en latinsk Sentens, som satirisk fremhæver de skjønne Videnskabers Evne til at forædle Sæderne. Imellem dem troner Rahbek paa Dramaturgiens Domstol, omgiven af Numre af »Tilskueren« og tilklappende Bruun Bifald. Tilh. betaler Theatrets Direkteur Hofmarschal Hauch 50 Rdl. til (den antydede) Assessor Falsen for »Festen i Valhal«, medens han tilraaber en af de Kæmpende Kandestøberens Replik: »Du est en ung Mand, Frands«. Bag ham sees Falsens Gravmonument med Indskriften: »Sørger, I Gode!«

Bruun som en Dreng, der »havde tabt meget af den Agtelse, han forhen havde erhvervet«, og tilkjendte ham som Valgsprog Gert Westphalers Ytring: Jeg vil hellere, Folk skal sige: der sidder en carnaliøsk Tunge paa den Karl, end at de skal sige: Den Karl sidder som en Fæhund eller Skabhals og har hverken Maal eller Mæle. Skjøndt Sagen endte med offentlige Tilbagekaldelser fra begge Sider, blev dens Braad dog siddende baade hos Heiberg og Bruun, og hos Autoriteterne havde disse Afsløringer i Forbindelse med deres Ophavsmænds almindelige politiske Tendens vakt allehaande Betragtninger. »Det var Tid,« skrev den liberale Hertug FRIEDRICH CHRISTIAN af Augustenborg, »at foretage noget Alvorligt, for at raade Bod paa den Ustyr, der beskæmmer den nyere Litteratur. Kaadheden, hvilken Intet er helligt, og der stedse kun vil storme og nedbryde, uden tillige at opbygge paany eller skaane og befæste det nærværende Gode, maa drives tilbage; Litteraturen maa ophøre at fremstille en Kampplads for raa, nedrige Lidenskaber, og den med gavnlig Videnskabs Herredom tilbagevendende Urbanitet maa med Skam og Skjændsel tilbagevise Pøbelens Sprog, hvor det henhører. Alt længe var dette vor faderlige Regerings Ønske.« Disse sidste Ord fandt deres Stadfæstelse, før de Fleste anede det: i November 1797 nedsattes der en af fire Mænd — Etatsraaderne L. Nørregaard og O. Malling, Justitsraad M. Fridsch og Prof. M. Th. Cold — bestaaende Kommission til at udarbejde et Udkast til en Trykkefrihedsanordning, da Regeringen, som det hed i Kommissoriet, erkjendte Trykkefrihedens Nytte saavel for Regeringen som for Folket. Heiberg skrev i Anledning af dette Skridt »En Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefriheden«, i hvilken Afhandling han kriticerer Kommissionens Sammensætning og paaviser, hvad han forstaaer ved Trykkefrihed; han vedgaaer, at hans Overbevisning vilde lede ham til at tro det tilladeligt, i Skrifter at opfordre til Oprør; dog tør han af Ærbødighed for store Filosofer ikke erklære dette for Ret og tilføjer, at han for sin Person ingenlunde er misfornøjet med en Skrivefriheds-Forordning, der forbyder det; thi, siger han, »jeg har aldrig opfordret og skal aldrig opfordre til Oprør. Loven, selv den, om hvis Uretfærdighed jeg troer mig overbevist, skal aldrig finde Nogen mere villig til at lyde sig end mig, naar man blot vil tillade mig at sige, idet jeg lyder Loven: Den er uretfærdig. Loven skal jeg lyde, fordi jeg

Trykkefriheds-Kommissionen.

vil og bør; Magtsprog fordi jeg maa og skal«. »Ingen — siger Heiberg i Slutningen af sit Skrift -- ønsker mindre end jeg at ryste Danmarks Konstitution, uagtet alle de Fejl, jeg med Raynal og Flere troer at finde deri; Ingen skal mindre modsætte sig de offentlige Autoriteter end jeg; og dette er meget nær Alt, hvad man

Satirisk Kobber fra 1798,

forestillende Trykkefrihedskommissionens Medlemmer i Dyrelignelser, ifærd med at slukke Pressefrihedens Lys. Under Stagen ligger et Papir, paa hvilket der læses med bagvendt Skrift: Det er bedre at falde i Guds end i Menneskers og Bæsters Hænder.

har Ret til at fordre af den, der fra det Øjeblik, da han greb Pennen for at fægte mod hvad han holder for Misbrug, ikke har vundet Andet end Regeringens uforskyldte Unaade og dens blinde Anhængeres Had og ondskabsfulde Forfølgelse.«

I vor Tilværelses almindelige Ideer og ledende Grundsætninger slaaer Skjæbnen de personlige Oplevelsers og Sjælsindtryks Islæt ind, saa Livets Væyning voxer under idelig Krydsning af Traadene. Heiberg berørtes just nu stærkt personligt af Noget, der skærpede hans Oppositionstendens og førte den ind paa skjæbne-

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri København

P. HANSEN

ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

19
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

svangre Veje. Han havde fra 1787 af havt Bestalling som Translateur og i en Række af Aar saa godt som ene bestyret Notarialforretningerne for den gamle og aflægs Notarius Publicus, ved hvis Afgang han havde grundet Haab om at arve Embedet. Da det længe forudsete Tidspunkt var kommet i Begyndelsen af 1798, indgav Heiberg sin Ansøgning, ledsaget af de mest fyldestgjørende Anbefalinger fra alle sagkyndige Autoriteter og henvisende til sin forudgaaende Praxis — men Embedet blev imod hans og den almindelige Forventning givet til en Anden. Ikke alene udspandt der sig af denne Skuffelse, eller man kan vel næsten sige Forurettelse, en hidsig og bitter Pennekamp, den saakaldte »Notarialfejde«; men Heibergs Sind blev stemt for Brugen af skarpere Midler i den offentlige Debat og modtog her den første Tilskyndelse til Nag mod den højtansete Generalprokureur Chr. Colbjørnsen, hvem han tillagde en Del af Skylden for Forbigaaelsen. Kort efter skrev Heiberg i Kvartalskriftet »For Sandhed« de to Artikler, der gav Anledning til hans Fald. Den ene, »Politisk Dispache« (ɔ: Opgjørelse, Beregning), er en paa statistiske Data støttet Undersøgelse navnlig af Forholdet mellem Danmarks og andre Staters Bidrag til Hofholdningen, sammenlignet med Indbyggerantal og Statsindtægter, med det Resultat, at den republikanske Statsførelse er den billigste og blandt de monarkiske Hofholdninger Danmarks en af de dyreste. Den anden Artikel, »Sprog-Granskning«, indeholder under Form af Ordforklaringer en Række skarpe, tildels meget vittige Udfald mod religieuse, politiske og sociale Institutioner, f. Ex.:

Notarial-fejden.

Pol. Dispache.

Sprog-Granskning.

Administration er en fed Græsgang. Det Kvæg, som indbrændes derpaa, kaldes Administrateurer; jo bedre disse trives, jo mere bør en Regering skjønne derpaa ved Karakterer og andre Naadesbevisninger.

Aristokrater; den bedste Sort Jagthunde, der pudses paa Demokrater og faaer Steg for at bide dem.

Balparé. En Forsamling af lutter smukke Folk, der have Lov til at gjøre, hvad Lovene forbyde.

Bibellæsning. Et aandeligt Balparé. Man paastaaer, at Guds Børn begaa de samme Uterligheder i Bibellæsningen som Verdens Børn paa Balparé. [Se S. 254 nederst].

Dansk; en Plet paa et velopdraget Menneske, og som gjør ham uduelig til et vigtigt Embede i Danmark. Kan vel nogenlunde afvaskes, men kuns i udenlandsk Vand, og efterlader sig altid en Skjold.

Djævel. En af de flere i disse Tider dethroniserede Konger. Præsterne holder paa ham som paa de andre; men det hjælper ikke.

Emploi eller Embede. En Fordel, der erhverves ligesom Saligheden: af Naade, og ikke ved gode Gjerninger. Er Embedet godt, det er at sige: er det forbunden med fede Indkomster, da udfordres undertiden intet Andet dertil end den Kunst at hæve og kvittere for Indkomsterne.

Frihed. En Fabrikvare, som man i de senere Aar har lagt sig stærkt efter at fabrikere i Frankrig; men er aldeles Kontrabande i Dannemark, skjøndt den nye Toldrulle ikke taler derom. Den indsmugles hist og her og vil ikke saa let blive farlig, naar Regeringen kuns ikke lader sine Støvere snuse efter den, for at konfiskere den.

Hof. Et Akademi for alle de Kunster, der ere forbudne i Luthers Katekismus. Hofmænd kaldes Professorerne ved Akademiet.

Komediehus. Et af de mange Drivhuse, hvor udenlandske Planter opelskes og de indenlandske udryddes. Her kan Regeringen lade holde Lovtaler over sig selv, naar og saa ofte som den befaler og betaler. Skade, at disse Lovtaler ere Komedie!

Konge. En Mand, der er saa skikkelig at tage sig Skylden paa, for hvad hans Ministre gjøre. Det er ikke Ministrenes Skyld, naar det hænder sig, at en Konge ikke vil lade sig bruge af dem, saaledes som Tjenestefolk bruge en Kat i et Hus. Det har den forbandede Kat gjort, siger Tjenestepigen, naar en Tallerken er slaaet i Stykker eller et Stykke Steg blevet borte. Det er Hans Majestæts allernaadigste Villie, siger Ministeren, naar han har udøvet sin Hævn imod den, han hader. Kongen og Katten ere som oftest lige uskyldige.

Lotteri. Det mest ærefulde Spil for Stodderen; thi naar han spiller Lotteri, spiller han med Kongen. Dets Grundpiller ere Frihed og Lighed; thi saalænge Stodderen spiller, er han den Mægtigstes Lige; og naar han har spillet, bruger han sin Frihed at hænge sig. Basset er et Slags Lotteri, der ikke maa spilles uden i Selskab med Kongen.

Nar. Enhver, der har en anden Mening end jeg.

Oplysning. De Lys, der brænder i Kirkerne ved Fropræediken. Hører med til den Hellig Aands Naadevirkninger. Al anden Oplysning er Mørkhedens Gjerning.

Politi. Et fremmed Ord, der i det danske Sprog betyder slet intet. I Spanien hedder en Politimester *Alcalde*. Heraf er dannet det spanske Ord *Alcaldada*, der i Sejournants *Dictionnaire* oversættes ved Ufornuft, dumme Streger, eftersom saadant ideligen begaaes af *Alcalderne*. Vi kunde behøve et saadant Ord i vores Sprog.

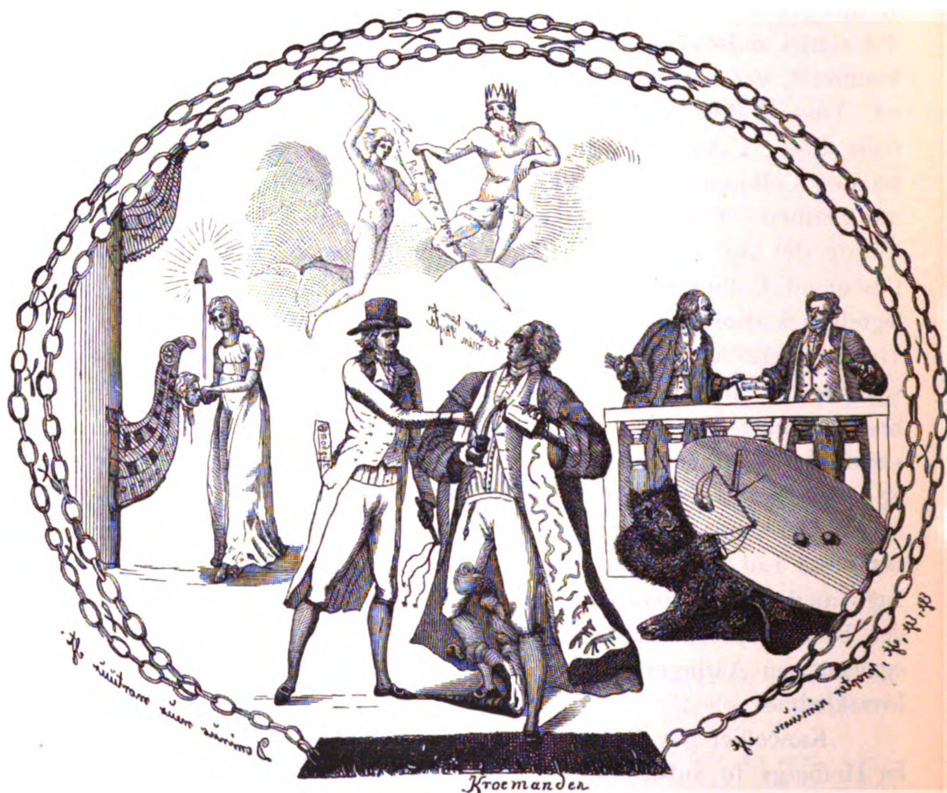
Privilegier. Et Ord, der er sammensat af de to latinske Ord *privantia legibus*. Man finder allerede Spor hertil i det gamle Testamente. Naboth havde et Privilegium paa at holde Kro i Samaria. Achab fik Lyst til dette Privilegium, og den skammelige Maade, hvorpaa han, som en mægtig Mand, erhvervede sig det, kan læses i første Kongernes Bogs 21. Kapitel. Af denne Historie er der, efter Sigende, skrevet en Tragedie, der skal være spillet paa et privat Theater nær ved Kjøbenhavn.

Denne sidste Artikel er et af de dulgte Angreb, som en smidig Pen med Lethed kan forme saa behændigt, at ikke En blandt Publikum tager fejl af Adressaten, medens denne er afskaaren

fra at søge Oprejsning, fordi han dog ikke er tilstrækkelig tydelig betegnet som borgerlig Personlighed. Den for uretfærdig Misbrug af sin Stilling Sigtede er Chr. Colbjørnsen, der havde faaet Lov til at anlægge et Marketenderi ved sit Teglværk i Nærum, paa samme Tid som Landsbyens Kromand, efter Klage fra Præsten til Rentekammeret, var bleven fradømt sit Kroholds-Privilegium ved Højesteret. Disse Fakta satte Heiberg, efter Folks løse Tale og uden bevislig Føje, i Aarsagsforbindelse med hinanden, sigtende Hædersmanden Colbjørnsen for lav Hævn og lumpen Egennytte. Men ikke nok hermed. For Heibergs af Modgangen vakte Lidenskabelighed stillede det sig, som om den snart efter følgende Fiskalsag var et Udslag af Colbjørnsens Lyst til at komme ham tillivs formedelst Sigtelsen i »Sproggranskning«, ja endog Septemberforordningen i Trykkefrihedslovgivningen saae han som et Led i denne Forfølgelse, sigtende til at berøve ham hans Forsvarsret overfor Publikum. Endnu mange Aar efter fastholder Heiberg denne Betragtning i sine »Erindringer«; men gjør sig skyldig i saa væsenlige Urigtigheder og fejlagtige Grupperinger af Data, at man, om ellers nogensinde, her har Anledning til at iagttage al den Varsomhed, hvormed man bør fæste Lid til Enhver, der opkaster sig til Dommer i sin egen Sag, medens man paa den anden Side kan forstaa og undskylde den Bitterhed, der maatte betage Heiberg baade under Proceduren og naar han Aaringer efter saae tilbage paa dette Vendepunkt i sin Livsskjæbne.

Kancelliet gav i Februar 1799 Ordre til Sagsanlæg ikke blot for Heibergs to sidste Skrifter, men samtidig for adskillige foregaaende, ligesom ogsaa de tre forhen over ham afsagte Domme bleve tilsendte Generalfiskalen til Benyttelse. Heiberg skrev selv Indlæggene i sin Sag og meddelte dens Aktstykker arkvis under Titlen »Læsning for Publikum«, en behændig Defension, der ikke nøjedes med den blotte Offentliggjørelse af de retslige Dokumenter, men ledsagede dem med satiriske Randgloser og overhovedet optraadte offensivt overfor Myndighederne, først og fremmest overfor Colbjørnsen, der idelig kaaredes til Skive for de forblommede Insulter, den Slags »forklædte Æresangreb«, siger A. S. ØRSTED, »som altid have i højeste Maade oprørt mit Inderste«. Det store Publikum havde, som altid, sin Fryd af denne Skrivemaade, stod overhovedet paa Heibergs Side, hvilket jo var en ganske **Fiskalsagen.**

naturlig Følge af Forholdene og den store Anseelse, han nød som Skribent og uforfærdet Frihedsmand. Deltagelsen for ham kunde

Satirisk Kobber fra 1799,

vedrørende Fiskalsagen mod P. A. Heiberg. Allegorien er noget uklar. Forgrundsfiguren med Lovkyndighedens Kappe, hvis Foer fremviser Slanger og Ræve, synes at hentyde til Generalfiskalen. »Korsfæster ham for min Skyld,« siger han, og træder med højre Fod paa Oplysningens Fakkel. Figuren ved hans Side har Lighed med Heiberg; han dypper sin Pen i den Andens Blækhus og har i Lommen et Papir med Paaskrift: Modgift. Bjørnen, der vælter Bordet med Retfærdighedens Insignier, maa vel sigte til Colbjørnsen. Assessorerne bag Skranken drøfte Spørgsmaalet: *Cui bono?* (ɔ: hvem har havt Fordel deraf?). I Skyerne udsende Jupiter og Apollo Lyn og Pile, medens Indskriften trøstende bebuder: *Post nubila Phoebus* (ɔ: efter Regn kommer Solskin). Det Hele omgives af en dobbelt Lænke med korslagte Pennefjer i Mellemrummet.

kun voxe ved den livlige Korrespondance, Heibergs »Læsning for Publikum« tilvejebragte mellem det og ham. Men som et Lyn fra uvejrsvanger Himmel kom Presseforordningen af 27. Septbr.

1799 og standsede denne Meddelelse, og efter denne nye Lov med dens Censurbestemmelser og strenge Straffe fældedes Juleaften samme Aar Hof- og Stadsrettens Dom: »Translateur P. A. Heiberg bør forvises Kongens Riger og Lande«. Han appellerede ikke Dommen, men forlod i Begyndelsen af Aaret 1800 Danmark, som han aldrig gjensaa mere. Han drog til Paris, hvor han brød sig en Vej i Udenrigsministeriets Tjeneste. En stor Sorg ramte ham strax i det fremmede Land: hans Hustru benyttede den Ret, Lovgivningen hjemlede hende, til at lade sig skille fra ham, for at indgaa nyt Ægteskab. Paa sine ældre Dage blev P. A. Heiberg blind og levede et ensomt Liv i den store By. Han døde højtbedaget den 30. April 1841 og ligger begravet paa Montmartres Kirkegaard, hvor Gravmonumentets danske Indskrift tilraaber den »danske eller norske Vandrer, som besøger dette Sted«, de indholdsrige Ord: »Hans Skjæbne er Dig bekjendt«.

Landsforvisning

Foruden sine førnævnte »Erindringer« har P. A. Heiberg givet Meddelelser om sit Liv i Skriftet »Tre Aar i Bergen, autobiografisk Episode«, 1829. Hans Levnet er skrevet af CHRISTEN THAARUP: »Peter Andreas Heiberg«, anden Udg. 1883. Den sensationsvækkende Bog med Belysningen af Skilsmisse-Katastrofen: »Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg, en Beretning, støttet paa efterladte Breve«, udgivet 1882 — og senere i flere Oplag — af Fru JOHANNE LUISE HEIBERG, affødte en hel Litteratur af Heibergiana som Bladartikler og supplerende Brevsamlinger; vi nævne »Breve fra Peter Andreas Heiberg«, udgivne af JOHAN LUDVIG HEIBERG, Dr. phil., 1883, samt Heibergs Breve i S. BIRKET SMITHS Samling »Til Belysning af litt. Personer og Forhold«, 1884. Hans »Udvalgte Skrifter« udgaves 1884 af OTTO BORCHSENIUS og FR. WINKEL HORN. Med Hensyn til Heibergs Visedigtning henvises til FR. BAJER: »Nordens politiske Digtning«, 1878.

Poesien faaer i Periodens Begyndelse sit Præg af KLOPSTOCKS Tilstedeværelse i Kjøbenhavn. Hans »Messias« og hans Oder vinde begejstrede Tilhængere og Efterlignere, men fremkalde ogsaa Modstandere, der dels savne Følelse for disse Digtes virkelige Skjønheder og kun frastødes af det overspændt Uklare i deres Pathos, dels ikke paa nogen Maade ville lade sig forsone med det urimede Vers og se Digtekunstens Undergang i denne nye Frihed. Udgivelsen af Messiadens første Del, der var tilegnet Kong Frederik V. med en »Ode an den König«, gav Anledning til en gjennem flere Aar fortsat Odekrig mellem Digtere, der efterabede, og Satirikere, der parodierede Odestilen, og hvad der karakteriserer Evnerne paa begge Sider, er det, at det stundum kan have sine Vanskeligheder at afgjøre, hvorvidt et forelagt Exemplar af denne Digtning skal henføres til den alvorlige eller til den parodiske Gruppe. Side om Side med dette Odelaveri gik en kritisk Litteratur, der skulde forsvare eller bekæmpe den nye metriske Theori, samt forskjellige mere velmente end vellykkede Forsøg paa at folkeliggjøre Klopstocks Poesi ved Hjælp af en fortolkende Omskrivning, der sjeldent naaede videre end til at udvande Digterens Tanker, uden at bringe Klarhed i dem. Saaledes den unge Normand NIC. NANNESTAD, der under et Ophold i Tydskland havde indsuget en overordenlig Begejstring

for Klopstock og nu stræbte at gjøre Propaganda for ham ved at tyde hans Digtning. I »Paraphrasis og Oplysning over Hr. Klopstocks Ode til Kongen« gjennemgaaer han det nysnævnte Tilegnelsesdigt Vers for Vers — med hvilket Udbytte, vil en Prøve vise. Odens første Strofe lyder saaledes: Nannestad.

Welchen König der Gott über die Könige
mit einweihendem Blick, als er geboren ward,
vom Olympus her sah, der wird ein Menschenfreund
und des Vaterlands Vater sein.

»Poeten«, forklarer Kommentatoren, »vil sige saameget: Det er dog ikke at undre paa, at denne Konge er saa god en Konge; thi hvilken anden Konge Gud, som er over Kongerne, som beskikker og ved sin forborgne Kraft regerer Kongerne, der beklæde hans Sted paa Jorden, haver saa kjær som denne Konge, og har ved hans Fødsel seet ham an med et saadant almægtigt velsignet Øjesyn, som var ligesom naar man indvier en Ting til vigtig Brug, fuldt af Alvorlighed, som hos Gud er allerhøjeste Majestæt, og af en fornøjende Kjærlighed, Nidkjærhed og Ømhed, og derved indviet og givet ham Kraft til at opfylde paa det fuldkommenste en Konges vigtige Pligter og Forretninger: Den maa blive en ligesaa god Menneske-Ven og Fader for sit Land, som denne Konge er.« Man dømme selv, om en saadan Udtræden af Digterens Tanker var egnet til at hverve dem forstaaende Tilhængere — et Venskabets Favntag, som trykker Livet af den Favnede.

Af Parodierne paa Klopstocks Odedigtning ville vi fremdrage den ubetinget heldigste, som skyldes Præsten i Birkerød, Normanden GERHARD TRESCHOW. Dens Gjenstand er Klopstocks i Anledning af Dronning Lovises Død 1752 skrevne nye »Ode an den König«, hvilken Treschow følger omtrent Linie for Linie i sin strax efter udgivne »Ode til Bispen«, et Fødselsdagsdigt til P. Hersleb. Naar Klopstock begynder sin Ode til Kongen saaledes: Treschow.

Da Sie — ihr Name wird im Himmel nur genennet —
ihr sanftes Aug' im Tode schloss —

efterligner Treschow ham saaledes:

Da De — jeg af Respekt vil Deres Navn ej nævne —
fik Bugt med dette Aar.

Klopstock lader Dronningen i hendes Dødsstund glemme al Jordens Kroner og Troner og kun skjænke sin nærmeste Slægt blandt de Efterlevende et Par Taarer:

Zwo Thränen noch! die eine für den König;
für ihre Kinder die,
und für die liebende, so sehr geliebte Mutter —
und dann wird Gott allein geliebt.

Treschow skjænker i sit Digt med mere gavmild Haand Bispen endnu syvogtredive Fødselsdage:

For Deres Frue ti, for Deres Børn ti andre,
for Stiftet ogsaa ti.
Af Summen bliver der endnu syv Aar tilbage,
de ere nok for mig.

Naar det hos Klopstock hedder:

Dich soll der Enkel noch, Du Todesstunde! feiern;
sie sei ein Fest um Mitternacht,
voll heiliger tiefeingehüllter Schauer,
ein Fest der Weinenden —

saa omskriver Parodien det mere fornøjeligt saaledes:

Lad Deres Børnebørn en Grædefest da holde,
en Fest ved Midnatstid!
Det er vor Glæde, vi kan holde Fødselsfesten,
en Fest ved Middagstid.

En tredie Normand — thi nu begynder Normændenes Tid i Fælleslitteraturen; skarevis betræde de nu den litteraire Arena og kæmpe hyppigst paa den sunde Smags, det ædruelige Temperaments Side — en tredie Normand atter hører til Klopstocks ivrigste Partisaner: Gudbrandsdølen PEDER CHRISTOPHER STENERSEN (1723—76, Præst i Udby, senere i Tølløse), der i sine »Critiske Tanker over de rimfri Vers« lovpriser Messiaden og dens Protektor, den dansk-norske Konge, og forsvarer det »sexede« Metrum (ɔ: Hexametret), i hvis Mangel paa Rim han seer en Frigjørelse af den digteriske Tanke. »En Poet«, siger han, »skal visselig have en uomskrænket Magt baade over Tankerne og Rim, dersom han ej for de sidstes Skyld mangen Gang skal opofre de første, flikke, ja støde mange uvedkommende Indfald ind i Materiens brudte Orden. Rimene ere de Skjær, hvorpaa saa mangen Poet har strandet.«

Stenersen.

Kort efter hyldede Stenersen selv i Praxis den Smag, han havde forsvaret i Theorien, og blandt de tidligst paavirkede Klopstockianere er han uden Modsigelse den bedst begavede. 1754 skrev han det første danske Digt i choriambisk Versemaal, den højt beundrede »Ode til min Søsters Bryllup«, hvis poetiske Flugt unægtelig hæver sig ikke lidet over Samtidens øvrige Lyrik, skjøndt den snarere hæmmes end fremmes af den nære Tilslutning til Forbilledet, hvis sproglige Konstruktion endog efterlignes til Skade for det lyriske Udtryks Oprindelighed, hvis der overhovedet kan være Tale om en saadan i denne Andenhaands-Digtning. Man vil dog finde et virkeligt Digtersinds Varme f. Ex. i de Strofer, der drage Tanken fra Ungdomstidens Bryllupsglæde hen til Manddomsalderens varige Erhvervelse:

Naar med slibrige Frugt stjæle sig ufor-mærkt
bort de dejlige Aar, varer bestandig ved
Venskab, grundet paa Dyden,
uberøvet sin Yndighed.

Saa naar stormende Høst river fra frugtbart Træ
sit grønglindsende Løv, vise sig hængende
under skaldede Kviste
den guldstrimet Frugt skjønnere —

eller i de Linier, der forjætte Kjærlighedens sejrende Magt over Tiden:

Ej skal kommende Aar lunkne hans Kjærlig-hed,
ej skal synes ham mat blegnede Læbers Lys,
ej skal mindre begjærlig
søges aldrende Favnetag,

end nu, da hun iført gyldne Klenodier,
ny højtidelig Stads, drager ham, villig selv,
med erobrende Ungdoms
gjennemtrængende milde Kys.

Men man vil ligeledes finde, at hvad Følelsen har tabt af Varme under den poetiske Udarbejdelse, er gaaet tilspilde i den kolde, fremmede Form, der har tvunget Sproget til søgte Vendinger og berøvet det Naturens lette, flydende Udtryk. — Højere end i dette Digt naaede Stenersen ikke i den strengt overholdte Odestil; lidt efter lidt unddrog han sig dens Krav, og gjennem en rimet Lokalisering af Horats's Ode »til Selskabsbrødrene«:

Druernes Kræfter presses til vor Glæde,
Bægret bør stille forudfattet Vrede,
Preussiske Sabler og de Bøhmske Glasse
sammen ej passe —

vendte han tilbage til den rimede Strofe i sit jevne, naturligt kjønne beskrivende Digt »Junkerskilden«:

Snart knejser frem af dybe Strand
en oddet Ø, som Havets Tumlen spæger,
snart viser sig et jevnt og dyrket Land,
hvis tætte Ax for Vind sig bølgevis bevæger.
Fjernt blaaner Synet ved de blege Høje,
hvis dunkle Træer sig som en Krands om
Egnen bøje.

Her glad sig under gule Sky
fra brune Jord aarvaagne Lærke svinger,
at lede der om Dagens første Gry;
en venlig Velkomstsang hun Morgenrøden
bringer;
snart daler hun, snart højere sig hæver,
en tonefuld Musik os over Hoved svæver.

De skjønne Videnskabers Selskab.

Under Klopstocks Auspicier stiftedes »Selskabet til de skjønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse« 1759, et af Tidsalderens ægtefødte Børn: en Association til Fremme af Poesi og Veltalenhed, med Nytten, den moralske Opdragelse, til Formaal og den skjønne Form til Middel. Digtekunsten som direkte belærende Meddelelse fik sit officielle Udtryk i denne Institution, der har havt en ikke ringe Indflydelse paa det forrige Aarhundredes æsthetiske Smag ved efter Evne at beskjære den poetiske Fantasis Skud, hvor de viste sig for yppige, og med pædagogisk Alvor fastholde et jevnt Lavmaal af Tankeflugt og Følelsesliv som Norm for Digtningen. Det var ejheller Poeter af Fag, der som Selskabets Nævn sad tildoms over de Digterværker, dets Prisæskninger fremkaldte, men lærde Professorer og fornemme Embedsmænd, og det er ikke mindre karakteristisk for dette til den danske Poesis Fremme stiftede Forbund, at ved Siden af Klopstock flere Tydskere havde Sæde i det; saaledes var J. H. SCHLEGEL dets Sekretair og nød som aarlig Løn 300 af de 400 Rdl., Kongen havde tilstaaet Selskabet, saa der blev 100 Rdl. tilovers til Digtekunstens Opmuntring. Med alt dette vare Selskabets ledende Mænd dog Personligheder, der stod paa Højdepunktet af deres Tids Smag og Dannelse, og dem kan det ikke bebrejdes, at selve denne Smag var saa lavstammet; de have tvertimod virket det Gode, de evnede. Saaledes han, der hædredes med Tilnavnet »Nordens Aristarch«: Gehejmeraad ADOLPH

Carstens.

GOTTHARD CARSTENS (1713—95), Lübecker af Fødsel og tydsk af Opdragelse og Universitetsdannelse, Latiner i sin Poesi (»*Carmina amicis*«, ɔ: »Digte for mine Venner«, 1790), men fuld af levende Interesse for dansk Litteratur og — efter sine Anskuelser og Evner — en virksom Beskytter af Ewald, saa han efter sin Død har faaet den tilvisse overdrevne, men af hans Tidsalder godkjendte Roes:

Fra Dig gik Ewald ud, hin Dalens første Skjald,
og dansk er Krandsen, han har flettet til dit Minde;
og den er eviggrøn, og Rolf som Baldur skal
med Laurbær Aristarchens Navn omvinde.

(FR. HØEGH-GULDBERG.)

I Fortalen til sine »Samtlige Skrifter« bringer Ewald denne sin Velynder en varm Tak; dens Motivering viser os utvetydigt, af hvilken Art Carstens' æsthetiske Vejledning var: »Jeg skulde uden hans Hjælp have kunnet blive en Mand af Indfald og Lune, maaske selv min daglige Cirkels Beundring. Men jeg sagde før, at den Bevidsthed, at være nyttig, var et Hovedværk i mit Ideal af jordisk Lyksalighed, og jeg talte Sandhed. Poesiens Foragtere maa sige, hvad de vil, saa er jeg overbevist, at jeg ved alle mine Arbejder har tragtet efter og ved endel virkelig har opnaaet dette Held; hvorledes skal jeg da finde Ord, der værdig nok udtrykke min Taknemmelighed mod den Mand, der ved at tæmme og styre min altfor brusende Aand, ved at vise mig de Afgrunde, som jeg havde at frygte for, de Stier, som jeg burde gaa, med eet Ord, ved en utrættelig Taalmodighed gjorde mig bekvem til at naa det.«

I et lignende Ry som Kunstdommer stod en anden af Selskabets Stiftere, den lærde BOLLE WILLUM LUXDORPH (1716—88), Luxdorph. Gehejmeraad, Kancellideputeret og Præses i det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Han var selv Digter, men i det latinske Sprog, vandt det nylig stiftede svenske Vitterhets-Akademis Pris for det bedste latinske Poem om Carl Gustafs Tog over Beltet, skrev Læredigtet »*De origine musices*« (»Om Musikens Oprindelse«) og udgav, ligesom Carstens, et Bind »*Carmina*«. Han besad overhovedet en grundig klassisk Dannelse og ved Siden af den megen Belæsthed i de moderne Litteraturer, og da han derhos var udrustet med naturligt Vid og en vis Sands for det Komiske, havde han ikke faa af de Egenskaber, der danne Smagsdommeren. Hvad han yndede og hvad der mishagede ham i Poesien, viser os i Omrids en begavet og højtdannet Mands Smagsterritorium i de Dage: han læste Molière, Corneille og Voltaire, betragtende henholdsvis »Tartuffe«, »Rhodogune« og »*La Pucelle*« som deres ypperste Værker, hvorimod han ikke kunde forsone sig med Shakspeare, om hvem han siger med en Frimodighed, som adskillige Shakspeare-Hyklere i vor Tid burde gjøre ham efter: »Vare nogle af Shakspeares

Stykker først fremkomne i vor Alder, saa vilde formodenlig Enhver undre sig ved at være den Første til at klappe, hvilket derimod

Bolle Willum Luxdorph.

Enhver nu undseer sig ved at forsømme, siden der har været klappet ad dem i tohundrede Aar og derover.« Det var Luxdorphs Mening,

at Poesi skulde være sand, ikke opdigtet; derfor foretrak han Virgils Georgica for hans Æneide og Tullin for Ewald, hvem han først sent lærte at skjønne paa. For vor Litteratur søgte Luxdorph at virke ved sin »Samling af smukke danske Vers«, 1742, men sin største Fortjeneste af den har han indlagt sig ved den kostelige Skat af ældre danske Skrifter, hans Bogsamling rummede, og som derfra er gaaet over i det St. kgl. Bibliothek.

Den første Poet, der laurbærkronedes af »det smagende Selskab« — som den satiriske Benj. Dass havde døbt den nye akademiske Institution — var Normanden CHRISTIAN BRAUNMANN TULLIN, født i Kristiania den 6. Septbr. 1728. Samme Aar som Ambrosius Stub døde fattig og glemt, skrev Tullin det mærkelige lyriske Digt, der ved en heldig Forening af de Egenskaber, Samtiden satte højest Pris paa i Poesien, vandt ham Ry som dens ypperste Skjald, medens det tillige er i Besiddelse af sandere digteriske Egenskaber, som først en senere Tid kunde paaskjønne, og som gjorde det til Udgangspunkt for en hel Retning indenfor den norske Skole. For Tullin havde Klopstock ingen Betydning; tre Aar før dennes Ankomst til Kjøbenhavn var den norske Digter alt vendt tilbage til sit Fødeland, og sine poetiske Idealer søgte han da som senere i en anden af de fremmede Litteraturer: i den engelske, hvor Young og Pope vare hans Yndlingsforfattere. Det er af Sandsen for denne engelske Naturdigtning at det navnkundige Digt »**Majdagen**« er udsprunget (1758), et Bryllupsdigt, der i en Grad som faa har overlevet Lejligheden og er blevet poetisk Impuls for et efterfølgende Slægtled. Endnu kan man ane dette Digts Virkning paa dets Tid, naar man med Mindet fæstet paa dens trivielle og kejtede Rimerier læser »Majdagens« letflydende Begyndelsesstrofer:

Tullin.

Majdagen.

Min Muse, kom og lad os fly
fra dette melankolske Fængsel,
hvor Ønsker daglig dø i Trængsel
og fødes for at dø paany.
Hvor Kunst og Vid kun pønser paa
den bedste Plan til nye Sorger,
hvor Rigdom sulter for at faae
det Støv, den for sin Arving borger.

Hvor Retten selv er Tærningkast,
hvor Ja af Hyklere bortlejes,
hvor Dyder mod Dukater vejes,
hvor Fattigdom er største Last;
hvor Rigdom gjør en Daare klog,
ærværdig, ædel, sindrig, kløgtig;
hvor Sindets Ro sin Afsked tog,
da Nøjsomhed blev gjort landflygtig.

Hvor Visdom selv er bunden til
de Love, som af Daarer stiftes,
hvor man maa leve, elske, giftes,
ej som man selv, men Moden vil;
hvor Tvang er Vellyst, Mad blir Gift,
hvor Sundhed drikkes for at mistes,
hvor Løfter er kun Tungens Drift
og Dyd kun roses for at fristes.

En saa fyndig Veltalenhed, en saadan Sluttethed i Udtrykket og Afvexling i Billederne, hvor der i tre Strofer sammenfattes, hvad hos andre Digtere mindst tredive vilde have traadt bredt og fladt — med eet Ord: en saadan poetisk Diktion havde hin Tidsalder endnu ikke seet, og den fik første Gang en Forestilling om den poetiske Kunst, som ikke mindst bidrog til at gjøre Digteren beundret. Dertil kom, at den i Regelmæssighed skolede Smag maatte finde sig højlig tilfredsstillet ved den aldeles korrekte Orden i den poetiske Argumentation, hvormed »Majdagen«, lig en akademisk Afhandling, fremhæver Landlivets Fortrin fremfor Bylivet, og endelig vandt Digteren ganske denne Smag for sig ved de enkelte Rokoko-Pynteligheder, hvormed han zirede sit Poem: Efterligningen af Fuglestemmerne i Linien: »Se, hvor vi elske, vi! vi! vi!«, hvilken Fuglene »under Kysse intonere«, medens de »caressere« hinanden, samt Ekkoets Optræden i de almindelig beundrede, om end af enkelte Smagsdommere mildt dadlede Linier:

»O lille søde Fløjtenist!
»Hvo gav Dig disse Egenskaber?«
Saa raabte jeg mod Bjerget hist,
og Ekko svarede: — — en Skaber.

Hvad der mindre bemærkedes af »Majdagens« samtidige Beundrere, og hvad der da ogsaa, trods Digtets forholdsvise Friskhed og Fynd, er godt gjemt bag dets hele konventionelle Arrangement, er den Omstændighed, at det, med al sin Efterklang af Hyrdepoesien, paa en fuldere og sandere Maade end denne prædiker Tilbagevenden til Naturlivet. Dette har Tullin, næst sin egen poetiske Modtagelighed, sine engelske Mønstre at takke for, og at han her berørte Strenge, som Rousseaus Naturforherligelse senere tog dybere Greb i, bevirkede, at han kunde komme til at indtage en Førerplads i Litteraturen, da de livlige, i større Naturomgivelser opvoxne Nordmænd førte hans Antydning videre, medens den jevnere, enfoldeligere og altsaa mere sandt poetiske Ambr. Stub foreløbig blev uden al Virkning paa sine nærmeste Landsmænd. Dette være sagt uden Forringelse af Tullins Hæder; han var personlig en beskeden Mand, der mindst af Alt gjorde Reklame for sit Digterry, og det

hørte uden hans egen Medvirkning til hans litteraire Held, at endog en Kritiker som LESSING blev gjort opmærksom paa hans »Majdag« og, selv paa Grundlag af en højst ufuldkommen Oversættelse, udtalte om Digtet, at »Opfindelse, Anlæg, Ordning og Udførelse røbe en af Natnren begunstiget Aand, som man har Grund til at vente sig mere af«; ja den store tydske Smagsdommer tør ikke afgjøre, om den tydske Litteratur overhovedet har Mage til Bryllupsdigt at opvise.

Titelkobber til Tullins »Samtlige Skrifter« 1770—73.

Et mærkeligt Digt er og bliver »Majdagen« i sig selv, og endnu mere ved den Stilling, det kom til at indtage i Fælleslitteraturen. Mindst anede vel Digteren selv dets Betydning, thi hans æsthetiske Anskuelser staa, skjøndt paa deres Tidsalders Smagshøjde, ikke lidet under den Praxis, han selv havde givet Prøve paa ved sit Digt. For ham er Digtningens højeste Maal Udtalelsen af »dybsindige, men forstaaelige Tanker, udførte med levende, nette og udsøgte Ord«, og han begrunder dette saaledes: »Tanker er Sjælen i Poesien; jo flere af disse man finder i et Vers, jo bedre er Verset, jo større Poeten.« For at tilegne sig disse Tanker maa Poeten være vel bevandret i Historie, Filosofi, Moral o. s. v., »med eet Ord«, siger Tullin, »den hele Polyhistorie maa være hans Forraadskammer.«

Heri har han jo ikke saa ganske Uret, om der end maa slaaes noget af paa Fordringen om »den hele Polyhistori« og sættes en tilsvarende — eller helst større — Del af Livserfaringen istedet; men at dette ved Liv og Læsning erhvervede Indhold skal udtales af en selvstændig, paa personlig Maade opfattende Digternatur, der kan føde det Nye eller gjøre det Gamle nyt, derom opstiller han intet Krav, thi derom kunde han ikke have noget Begreb. Tullin er derfor, trods sin originale Debut, en selvskreven Medbejler til de Krandse, Selskabet til den pædagogisk-moraliserende Digtekunsts Fremme havde at uddele.

Dette Selskab havde da ogsaa nærmest »Majdagens« Forfatter for Øje, da det udsatte sin første poetiske Prisopgave, der indbød Lysthavende til Sangerkamp paa følgende Motivering: »Da Søfartens forvovne Opfindelse og dens Farligheder og dens Virkninger, som blandt andre: Folkenes nøjere Forbindelse, Kundskabens Udbredelse, de jordiske gode Tings almindeligere Fordeling, Vindskibelighedens Opmuntring, Belønning, Tilvæxt, og den deraf følgende Menneskenes og Staternes større Lyksalighed, give en Digter Anledning til de prægtigste og mest rørende Malerier samt de lykkeligste Opfindinger og Episoder, saa have vi besluttet, at Søfarten skal dennegang være Materien for de poetiske Prisskrifter.«

Søfarten. Tullin blev Sejrherre i denne Væddestrid, men hans Roser vare ikke uden Torne: han var ikke saa heldig at ramme Selskabets inderste Mening om det for pædagogisk Poesi ene Fornødne; navnlig havde han forsømt at lægge Vægten afgjørende paa det økonomiske Moment: »de Fordele, som Sejladsen har tilvejebragt Menneskene, og den nøje Forbindelse, som den har stiftet imellem de mest adskilte Folk«. Det var snarere fra den modsatte Side, Tullin havde opfattet det givne Emne, en nok saa poetisk, men mindre kulturforherligende Betragtning, der tager sit Udgangspunkt fra den antike Forestilling om Menneskets forvovne Drift til at overskride de naturlige Skranker:

Du veed Naturens Plan; den har jo alletider
afmaalt Enhver sit Rum med gavmild Maalestok?
Titusind Myrer ej i Tuen Mangel lider,
og for en nøjsom Sjæl er liden Omkreds nok.

Den skar vor Klode af i smaa og store Dele,
dog saa at ingen Del blev Nøjsomhed for trang;
den grov et skrækfuldt Dyb til Skilrum for det Hele,
og Vejen over det blev Ørnen selv for lang.

Men den menneskelige Aand brød i sin Umættelighed Naturens Love og »fløj sulten fra et dækket Bord — ej for at vinde Brød, men plyndre Andres Jord«. Og nu udmaler Digteren den Forbandelse, som blev Overskridelsens Løn:

En sindrig Gjerrighed ophitted tusind Sager,
det blev nødvendigt strax, som blot vellystigt var;
med Kunster strømmed ind en Hob bekvemme Plager,
og ved Exemplers Tvang blev Visdom selv til Nar.

Jag bort det stolte Skib, hvor Indiens Ambra ryger
og Vimpler svæver i en aromatisk Sky!
Paa Stavnen sidder Pest og ubekjendte Syger;
o hvilket Lazareth! — nysgjerrig Landsmand, fly!

Kom, pralende Forstand, som Havet kan regere,
viis frem din fundne Skat og ros den, om Du tør!
Er Verden bleven rig, fordi den mangler mere?
Fandt Mennesker i Guld den Dyd, de savned før?

Blev Sandhed hentet ind med Ceylons Specerier?
Fik Ømhed større Rum i Hjerterne end før?
Blev Kjærlighedens Lov Europas Lov? — Du tier!
Ja, ti kun med en Sag, som Skam forklare bør.

Med en noget brat Vending skifter Betragtningen Emne, idet Digteren besynger den almægtige Gud som Den, der i sin Visdom forvandler endog menneskelig Forvorpenhed til en Velsignelsens Kilde, og hvis Aand ligger bag Menneskeaandens Værker, saa ene den fortjener den Beundring, som ofres hine:

Hvo skulde se et Skib og ej din Almagt ære?
Staaer ej hver Nagle der blot ved din Forsyn fast?
Har Du ej skabt den Gejst, som kunde Verden lære
at tvinge Skib med Ror og Storm med Sejl og Mast?

Du vinker kun, og strax blir Vej paa alle Vande;
man borger Vindens Magt og far paa Havet ud;
man leder Brødre op i ubekjendte Lande
og seer, at Du er mer end Europæers Gud.

Fra denne høje Flugt nærmer Digteren sig saa i snevrere og snevrere Kredse sin egen Plet paa Jorden, »Tvillingfolket, som sig selv og Andre spiser« (ɔ: bespiser) med Guds Gaver; han beder Almagten velsigne det og dets Konge, at han maa blive »i Dydens Øjne stor og dette Marmor værd«:

Den Femte Frederik blev stor ved Freds-Bedrifter
og vandt med Visdom mer end Heltene med Sværd.

Citaterne have viist os et Læredigt i den korrekte, velordnede Afhandlings Form, som Tidsalderens litteraire Smag fordrede; dog maa det tilføjes, at som Tullins Digt nu og da var Prisdommerne for højt i sin Flugt, saaledes betegner dets Tilnærmelse til Odestilens Pathos overhovedet en mere digterisk bevæget Aand end den, der sædvanlig kom tilorde i den didaktiske Poesi.

Skabningens Ypperlighed. Noget Lignende gjælder om Tullins følgende Prisdigt om »Skabningens Ypperlighed i Henseende til de skabte Tings Orden og Sammenhæng«, i hvilket han fra Betragtningen af Verdensaltets Hensigtsmæssighed og skjønne Orden, der har til Følge, at

naar Solen til en Myg uddeler sine Straaler,
saa hjælper den igjen at bære Solens Krop —

hæver sig til Lovprisning af Guds uendelige Kjærlighed til Skabningen. Alt i Alt fortjente Tullin det store Ry, han nød som Digter; med større poetisk Fynd, med en varmere bevæget Sjæl end de Fleste forherligede han Tidens Nytte-Ideal ved at iføre det Digtningens Skrud; og hans borgerlige Anseelse kunde i hine Dage kun stige ved, at han ikke var nogen vagabonderende Ambrosius, men en velmeriteret Stivelsefabrikant og Raadmand i Christiania. Kun syvogtredive Aar gammel bukkede han under for den længe truende Brystsyge, 21. Jan. 1765. Af hans »Samtlige Skrifter« udkom en Pragtudgave i tre Bind 1770—73; men den har medtaget saameget Interesseløst, at almindelige Læsere ere bedre tjente med de 1799 af K. H. SEIDELIN udgivne »Udvalgte Digte«.

Angaaende Tullin og Fællestidens følgende norske Digtere henvises her eengang for alle til 1. Bind af L. DIETRICHSONS »Omrids af den norske Poesis Historie«, Kbhvn. 1866; Tullin er desuden Emne for Afhandlingen »En Kristianiapoet fra forrige Aarhundrede« i HENR. JÆGERS »Litteraturhistoriske Pennetegninger«, Kbhvn. 1878.

En Efterligner fik Tullins Læredigt i hans Landsmand NIELS KROG BREDAL (1733—78), der udgav nogle rimede »Tanker om Videnskabers og Indsigters Erhvervelse, forsaavidt samme kan misbruges og bruges paa rette Maade«, samt et Digt »Om Fornøjelse og Fornøjelighed«. Det et dog ikke ved disse Arbejder, Bredal har vakt Opmærksomhed i Litteraturen, men dels ved sine forudgaaede Bestræbelser for at berige Skuepladsen med en ny dramatisk Genre, dels ved det stærke Røre, han paa et enkelt Tidspunkt blev Anledning til. Han var udgaaet fra en af poetiske Interesser berørt Familie i Throndhjem, blev sexten Aar gammel Student og debuterede allerede tre Aar efter i Litteraturen med en Oversættelse af Ovids Forvandlinger, som den vittige FASTING satte Epigrammets Stempel paa: Bredal.

Roms, Jordens Guder, Alt forvandled Nasos Pen;
til Vederlag Niels Krog forvandler ham igjen.

I Kjøbenhavn vandt Theatret den unge Normands livligste Deltagelse, og paa en Tid, da Holberg og med ham ogsaa den fremmede Komedie var skubbet tilside af Smagen for den »høje Rørelse« og den svulstige Pathos ikke mindre end for udenlandske Sangere og Kraftkunstnere, gjorde Bredal et Forsøg paa at akklimatisere det franske Syngestykke, FAVARTS »*Comédies melées d'ariettes*«, hos os. Hans første lyriske Drama »Gram og Signe eller Kjærligheds og Tapperheds Mesterstykker«, i tre Optog, blev »til Fædresprogets Ære« opført i en privat Kreds af Studenter i C. P. Rothes Værelser og gjorde Lykke hos Tilskuerkredsen, i hvilken flere høje Herskaber, ja endog en Hertug af Sachsen-Hildburghausen, vare nærværende. Kort efter udkom Stykket i en for hin Tid pragtfuld Udstyrelse og til en Pris, der vakte Opsigt ved sin Dristighed, men dog var saare beskeden i Forhold til den Værdi, den unge Forfatter tillagde sit Arbejde som det første betydningsfulde Skridt paa en hidtil ubetraadt Bane. Han gjør i sin Fortale opmærksom paa, at Adskilligt, som nu er gammelt og tilvant, engang har vakt Studsen og Mistvivl som nye Inventioner, og nævner som Exempler herpaa Magnetnaalen og Bogtrykkerkunsten, hvorpaa han uforfærdet fortsætter: »Jeg vil, uden at bebyrde Læseren med et længere Omsvøb, ligne dette mit ringe Forsøg med de ovenanførte.« Hvis man efter denne Bebudelse venter sig noget Ualmindeligt, vil man Gram og Signe.

Kong GRAM forklæd som en Læge, spaaer den forbittrede Kong HENRIK en ond Skiæbne, hvorover Printzesse SIGNE forandrer sig; men Kong SUMBLE bliver nedslagen.

Illustration af N. K. Bredals »Gram og Signe«. Kbhvn. 1756.

forsaavidt ikke blive skuffet, som Bredals Syngestykke virkelig er ualmindeligt — i sin Gyselighed; trods sin Betydning som den første Repræsentant for en ny dramatisk Genre vilde dette Opus rolig kunne være forbigaaet her, hvis et flygtigt Kjendskab ikke var nødvendigt for Opfattelsen af det operistiske Element i Wessels »Kjærlighed uden Strømper«.

Hvad der i denne Forbindelse især har Betydning, ere de rent lyriske Partier i Bredals Syngestykke, hvis Handling — tagen af Saxos Fortælling om Kong Skjolds Søn Gram, der tilbageerobrer sin Brud Signe fra hendes Fader, den finske Konge Sumble, og den sachsiske Konge Henrik, som uretmæssig har faaet Løfte paa hende — udvikler sig gjennem Recitativ og Arie. Denne sidste Bestanddel slutter aldeles vilkaarlig hver enkelt Scene, og den blotte Meddelelse af nogle Prøver paa denne Lyrik vil minde saa tilstrækkeligt om den Wessel'ske Parodi, at man vil kunne forstaae dennes komiske Virkning paa Samtiden ogsaa i denne Henseende. Saaledes kvæder Kong Henrik:

Naar det tunge Skib maa synke,
kan den lette Baad opholdes;
naar en Trøstesløs maa klynke,
er den Vise uforsagt.

Klog i Medgang, fræk i Fare —
derved ofte kan forvoldes,
at en ellers farlig Snare
for os blier forgjæves lagt.

Kong Sumble giver sin Stemning Luft saalunde:

Paa en glad og yndig Sommer,
som dog ikke længe varer,
seer vi Vinteren fremkommer,
fuld af Mørke, fuld af Kuld.

Men midt i de mørke Dage
Luften ofte sig opklarer
og kan da des mer behage,
naar Enhver er længselfuld.

Tjeneren Guttorms raisonnerende Lyrik bruger følgende Billede:

Fuglen i sin trygge Rede
zitrer dog for Slangens Tænder,
naar han hvisler nedenfor.

Sikkerhed os kan forlede
at vi ud af Vejen render,
naar vi har paa Lykken Spor. (Da Capo).

Og den yndige Prindsesse Signe ender en længere Monolog, i hvilken hendes Hjerte vakler mellem de to Bejler, med Betragtninger i Recitativ og Arie af efterstaaende om Grethes Hjertekval stærkt mindende Indhold:

Hvi blev Kong Henrik ikke borte,
da de Forpligtelser alt vare gjorte?
Hvi skal jeg være Aarsag i
en Mened, som dog aldrig kan
for Straffen blive fri?
Men har jeg mig saa højt forsyndet derudi,
at jeg mit Hjerte gav til Gram i Ubesindighed,
retfærdig Himmel! gjør Du da min gamle Fader fri;
straf ene mig, som dog desuden kjedes ved
et Liv, som mig langt fælere end Døden er.
Send, store Odin! dog en Tordenstraale
paa mig, som uden Frygt vil taale
min Straf for mine Overtrædelser — — —
Jeg alt et Forbud for den visse Død fornemmer!
Jeg mærker, at
min Gejst blier mat
og med Fornøjelse sin Svane-Sang istemmer.

Arie.

Naar alt Haab er rent forsvundet,
har man og en Ende fundet
paa sin Jammer og sin Kval.
Naar man intet haver mer
til at haabe, man da leer
til Alt, hvad som hænde skal.
(Hun sætter sig ned og falder i Søvn.)

Bredal gik med Opfinderens Selvfølelse videre ad den indslagne Vej og skrev kort efter sin dramatiske Debut i Anledning af Kongens Fødselsdag »Eremiten, et nyt Musikalsk Hyrde-Spil, indrettet som en Pastorelle«, der ligeledes opførtes i en Privatkreds. Her er Bredal selv Opfinder af Stykkets Fabel, der er højst snurrig: Philedor er Menneskehader og boer som Eremit i en Skov; hans Ven Licander opdager hans Skjulested, men kan ikke ved sit Venskab formaa ham til at vende tilbage til Menneskene, og skjøndt han faaer en stærk Allieret i Philedors Kjærlighed til Melisse, som gjengjælder hans Følelse, er den menneskeforagtende Eneboer dog endnu ved Udgangen af første Akt fast i sin Beslutning. Da optræder i anden Akt »Rygtets Gud« og giver en straalende Beskrivelse over Frederik V.s Dyder og de af ham styrede Landes Lykke, hvorved der hos Philedor vækkes en saa uimodstaaelig Lyst til at bo i disse Lande under den dansk-norske Konges milde Scepter, at han til sin Vens og sin Bruds Glæde forsoner sig med Menneskeheden og vender tilbage til Samfundet.

Med sine følgende dramatiske Arbejder naaede Bredal endelig op paa den privilegerede Scenes Brædder. De ere — tre i Tallet — tarveligere end man næsten kan tænke sig; kun »Den tvivlraadige Hyrde eller den vovelige Prøve« gjorde nogen Lykke ved Opførelsen, men Bredal havde dog med alt dette erhvervet sig en saadan litterair Anseelse og en saa virksom Protektion, at Regeringen lønnede ham med en Udnævnelse til Borgemester i hans Fødeby. Han rejste derop 1761 og vendte først tilbage til Hovedstaden ti Aar efter, da han blev det ufrivillige Centrum i en stærk Theater-

bevægelse, den mere og mindre direkte Impuls til et Par mærkelige Digterværker.

Vi benytte hans Fraværelse til kortelig at omtale et andet til Theatret knyttet Navn: CHARLOTTE DOROTHEA BIEHL. Hun Jfr. Biehl.

var en Datter af Sekretairen ved Billedhugger- og Bygningsakademiet paa Charlottenborg, og her saae hun som ung Pige de franske Skuespillere optræde, efterat hun alt fra Barn af med en ligefrem ustyrlig Læselyst havde tilegnet sig al den Lekture, hun kunde overkomme; Fransk og Italiensk havde hun lært sig selv, og Vers skrev hun med Lethed, saa langt hun kunde huske tilbage (se

hendes Selvbiografi i BIRCHS »Billedgalleri«). Hun oversatte tidlig Skuespil for det kgl. Theater og vovede sig derfra, efter Opfordring fra mange Sider, til originale Arbejder. Hendes Litteraturkyndighed skaffede hende det første Motiv: som Modstykke til Goldonis »Kjærlige Kone« skrev hun paa fjorten Dage (!) Femaktskomedien »Den kjærlige Mand«, et af den danske Scenes første Originalskuespil efter Holberg (1764), om end ikke, som Overskous Theaterhistorie siger i Modstrid med sig selv (II. 325, jvf. 212), absolut det første. Sin Oprindelse fra Læsning, ikke fra Livet, røber dette skruet-zirlige, overfladisk moraliserende Stykke ikke mindre end de følgende fra samme Pen (»Den listige Optrækkerske«, »Haarkløveren«, omtalt S. 317—19, »Den forelskede Ven«, »Den kjærlige Datter« o. fl.); men dels gjorde de Lykke ved Opførelsen, dels forøgede de — i Forbindelse med Oversættelser som Gessners »Abels Død« og Colardeaus »Calliste« — Jomfru Biehls Ry i den Grad, at Kongen tilstod hende en aarlig Pension og at de skjønne Videnskabers Selskab tilbød at optage hendes Poesi i sine Skrifter. Litterair Modgang lærte hun imidlertid ogsaa at kjende, da P. A. HEIBERG skrev sin Parodi »Mikkel og Malene« som Persiflage over hendes Operatext »Orpheus og Eurydike«. Varigst Betydning i Litteraturen har CH. D. BIEHL faaet ved sin Oversættelse af »Don Quixote« (1776—77, ny Udg. ved F. L. LIEBENBERG 1869), og endelig har hun i vor Tid paany bragt sit Navn paa Dagsordenen ved de i »Historisk Tidsskrift« offentliggjorte Breve angaaende Regeringsforandringen 1784 og Hoffets intimere Historie fra Frederik IV.s til Christian VII.s Dage, pikante Afsløringer, hvis Troværdighed dog ikke er større, end at Historikeren C. PAL.-MÜLLER finder sig beføjet til at karakterisere Brevskriverinden som en »Slots-Sladdertaske«.

Bredal.

Bredal vendte tilbage til Kjøbenhavn 1770 for at være ved Haanden med sin Specialitet, hvis der efter al Rimelighed skulde blive Brug for den under Theatrets nye Direkteur, den italienske Kapelmester Sarti. Han tog ikke fejl i sin Beregning: Italieneren ønskede en dansk Syngespiltext, og »Tronfølgen i Sidon« blev skreven, komponeret og opført i April 1771. Handlingen er bygget over et tidligere benyttet Sujet (det franske Syngestykke »*Le jardinier de Sidon*« og Metastasios Opera »*Il Rè pastore*«) og højst

Tronfølgen i Sidon.

taabelig: Abdolonimus, »en Urtegaardsmand af kongelig Byrd«, indsættes af Alexander den Store til Konge af Sidon paa det Vilkaar, at hans Datter Euphemia skal ægte »en ung Person af fornem Byrd« ved Navn Cleobolus; men hun er allerede trolovet med en af den kongelige Urtegaardsmands Gartnere, Agathocles, og har tillidsfuldt imødeseet Foreningen med ham; thi — som hun fortæller sin Fader i en af de første Scener — »jeg kommer nylig fra det Træ dernede i Haugen, hvori Agathocles for tre Vintre siden skar mit Navn; det voxer og trives vel. Vi have begge med Henrykkelse betragtet dette gode Forvarsel, og dette er Aarsagen, hvorfor vi have tøvet saalænge«. Altfor længe, desværre, thi Kongebudet lader sig ikke trodse, og i anden Akt skal den tvungne Formæling finde Sted i Venustemplet, paa hvis Alter der »brænde tvende Hjerter med adskilte Luer«, hvilke under Agathocles' Arie »forenes til eet«. Han fjerner sig fortvivlet, og Ceremonien skal nu foregaa. Da vender han tilbage, »klædt i hvide Klæder med udslagne Haar og en grøn Krands om Hovedet«, udraabende: »Til en saa højtidelig Fest som denne hører et højtideligt Offer. Sidon har faaet en Konge og Euphemia en Brudgom. Agathocles alene har for sin oprigtige Kjærlighed intet Andet faaet i sin Lod, hvorved han kan gjøre sig navnkundig for sine Medborgere, end et Hjerte, som er for stort til at overleve Vanære.« Hvorpaa han tager Afsked med Alle, »stikker sig og falder om«. Almindelig Bestyrtelse og ligesaa almindelig Opbydelse af samtlige Tilstedeværendes dydige Følelser: Cleobolus vil give Afkald paa sin Brud og Alexanders Sendebud paa sin Fordring, af Rørelse over en saa usædvanlig Dyd« — men ak! nu er det jo desværre forsilde! Dog nej! Agathocles rejser sig meget hastig og erklærer, at han lever: »Jeg forbeholdt mig at give mig Hjertestødet til det sidste Øjeblik, — behold Du, Cleobolus, Tronen, naar jeg blot faaer Euphemia!« — »Nej, ædelmodige Ven!« — Alt ender saaledes i Fryd og Gammen, Alexanders Sendebud udtaler som sit opbyggelige Slutningsresultat den Bemærkning: »Ere alle Borgere i Sidon saa dydige som disse, jeg her haver forefundet, da kunne de endogsaa beskæmme Grækerne«, og Koret istemmer:

En Urtegaardsmand og en Konge bør nøje
de samme Slags Regler sig holde for Øje,
om Haugen og Staten skal komme sig vel.

De ædleste Planter bør trives og gjødes,
de ædleste Borgere æres og fødes,
alt Ukrud bør rykkes op uden Forskjel.

»Tronfølgen i Sidon« gjorde megen Lykke; man fandt Texten rørende, uden at ane, at en didaktisk Lyrik som den i ovenstaaende Strofe eller i Arien:

Naar Stormen paa Bjergene Træer oprødder, den sparer smaa Kviste ved Bjergenes Fødder og svageste Siv.	Vor gunstigste Skjæbne i Alt os har føjet; hvor ædelt, hvor roligt, hvor sødt og fornøjet er dette vort Liv —

kun ved et Hanefjed var skilt fra den truende Parodi; Musiken pristes som sublim, især en Arie, i hvilken Morgenens Frembrud skildredes ved Orkestrets Efterligning af Gjøgens Kukken, Frøernes Kvækken o. s. v. Der var derfor almindelig Tilfredshed, da Bredal blev udnævnt til Direkteur for Skuespillet ved Siden af Sarti. Men da han den 7. Oktbr. 1771 aabnede Saisonen med »Tronfølgen i Sidon«, mødtes denne hans Indvielse af den nye Æra med en Protest, der kom ham ligesaa uventet, som den senere blev ham overraskende i de Følger, den drog efter sig. Thi samme Dag udsendtes det første Nummer af »Den dramatiske Journal« udgivet anonymt af den unge Student Rosenstand-Goiske, og en sønderlemmende Kritik af »Tronfølgen« var dette nye dramaturgiske Organs Debut-Artikel.

P. Rosenstand-Goiske.

PEDER ROSENSTAND-GOISKE, f. 1753 og Student 1769, havde i sit lærde Fædrehjem (S. 235) indsuget videnskabelige Interesser og drev derfor sit Yndlingsstudium, Dramaturgien, ikke paa Dilettanters Vis, men med grundig Fordybelse i de Skrifter, af hvilke man dengang øste æsthetisk Viden: blandt de gamle Forfattere Aristoteles, Quintilian og Horats, blandt de nyere Batteux og Boileau, Hume, Pope og Dryden og fremfor Alt Lessing, hvis nylig udkomne »Hamburgische Dramaturgie« just blev ham Impulsen til hans Optræden som Kritiker. »Den dramatiske Journal« er et meget vigtigt Aktstykke i vor Theaterhistorie; just fordi Rosenstand ikke indlader sig paa abstrakt-æsthetiske Undersøgelser, men bestandig knytter sine Bemærkninger til de foreliggende Skuespil og navnlig til deres Udførelse, er »Journalen« bleven os saa at sige den eneste Kilde, af hvilken der kan hentes Kundskab om vore ældre Scenekunstneres Fremstilling af det nationale Repertoire, først og fremmest Holberg. Et sundt dramatisk Blik aabenbarer Kritikeren, saa ung han end

er; baade hvad han paapeger som heldige Træk i Fremstillingen, og hvad han fremhæver som misforstaaet Opfattelse eller som

Den
Dramatiske
Journal.

No. 1. Mandagen d. 7 October 1771.

Es — — rursum
cum sonitu trahit. Virgilius.

Tronfölgen i Sidon, en lyrisk Tragi-Comedie — — i to Acter af N. K. Bredal. Kiöbenhavn, 1771.

Dette Stykke, som aabner Skuepladsen for denne Vinter, er et stort Beviis paa, at et slet Stykke, hvor slet det endog bliver forestillet, hvor smageløs Klædedragt m. m. er, kan behage, naar det

A 2 kun

4

kun bliver udpyntet med en god Musik. — Man behøver ei at sammenligne Hr. B. Drame med andre over samme Historie, for at overbevises om det slette Værd. Og sandelig vi spaaede os ei meget af Hr. B., foruden andre Aarsager, da vi hørte, at han tog denne Historie til Sujet, som saa tit er Materie til et Drama. — Men aldrig havde vi ventet saa god en Historie, og et i sig selv saa skikket Sujet saaledes mishandle. — Thi vi ville kun spørge: Om Mangel i Karakterers Anlæg og Udførsel, om et mat prosaisk Sprog (thi vi ansee kuns Versene for Prosa, naar Rimene borttages), om en ei allene regelstridig, men og latterlig Indretning, ei ere Feil nok til at overbevise os om, at Hr. B. er ei den Mand, som er skabt til en Drame-Forfatter. — Hvad ere der vel for Karakterer? Jo det er sandt, Ag. og Euph. elsker hverandre heftig og bestandig; — hvad Original? og hvad Afstikning i disses Karakter? Og Abd. har enten en maadelig eller i det ringeste en meget ubestemt; thi en dydig og retskaffen Mand bliver knap meenedig for en Krone; og sæt, at han var dydig, hvad Kunst er der i denne Karakter? hvad Opfindelse? — Thi vi forDre

Textsider af Peder Rosenstand-Goiskes »Dramatiske Journal«.

mangelfuldt i Gjengivelsen, røber en for scenisk Kunst ualmindelig opladt Sands, støttet af en tro Hukommelse og en omhyggelig

Forberedelse, en stadig fornyet Indtrængen i det Skuespil, hvis Opførelse skal bedømmes. Hvad der gjorde Rosenstands Kritik forhadt for Samtiden, var den ungdommelige Hensynsløshed, hvormed han fremsatte sine Domme om Skuepladsens Veteraner ikke mindre end om dens Novicer; Schillers Wallenstein-Replik: »Schnell fertig ist die Jugend mit dem Wort«, faaer hos Rosenstand en dobbelt Bekræftelse, thi ogsaa hans stilistiske Form har alle Hastværkets Fejl, der maatte støde dobbelt hos en Dommer, som altid strengt revsede »utilladelig Skjødesløshed og Mangel paa Omhu« i den Kunstart, han stævnede ind for sit Areopag.

Intet Under derfor, at Bredal maatte føle sig højlig krænket over Journalens noget overfladisk afvisende og ikke ganske loyale Dom over hans alment beundrede »Tronfølge«, som jo tilmed havde været hans nærmeste Adkomst til Direkteurstillingen. Ejheller kan man undres over, at han villig laante Øre til de Theaterfolk, der opfordrede ham til at give Raat for Usødet, og med den personlige Indignations Iver strax tog fat paa Værket. saa han Fjortendedagen efter Angrebet havde sit Svar færdigt: »Den dramatiske Journal eller Critik over Tronfølgen i Sidon, et Efterstykke i een Handling«. Havde Bredal sin Stilling som Theaterdirekteur at takke for den Fordel i Polemiken, at han kunde komme sin Modstander tillivs fra selve Scenen, saa var han paa den anden Side loyal nok til ikke at ville overrumple ham, idet han udgav sit Stykke i Trykken en Ugestid forinden Opførelsen. Denne Uge var fyldt af en lidenskabelig Agitation for og imod, under hvilken de saakaldte »Journalister« hævdede Trampe- og Pibe-Frihed som en selvfølgelig Konsekvens af Pressefriheden, medens Bredals Tilhængere mente sig berettigede til, »som Rolige, med Magt at dæmpe de Urolige«. Det var naturligvis den bag »Efterstykket« liggende Sag mere end dette selv, som satte Sindene i Bevægelse; thi Bredals polemiske Piece er ingenlunde saa ueffen, som den har faaet Ry for, og dens Dialog er endog usædvanlig livlig. I en Samtale mellem »Hr. Journal, en Skolemester«, og Akteurerne gjennemgaaes Kritiken Punkt for Punkt, tildels med Anførelse af dens egne Ord, og — om end temmelig bredt — ikke uden træffende Modbemærkninger. En Henvendelse til Publikum ender Stykket:

»Den dramatiske Journal«.

Til Skuepladsens Gavn og Ære
en sund Kritik kan gavnlig være,
ej ondskabsfuld, partisk og gal;
Velyndere! det staaer til Eder
at dømme, hvad Kritiken hedder
i den Dramatiske Journal.

Vor Sag til Doms da er optagen.
Naar Publikum har dømt i Sagen,
Enhver af os sig nøje skal;
et Vink af Eder mere gjælder
end alle Domme, som man fælder
i den Dramatiske Journal.

Bredals dramatiserede Imødegaaelse af Rosenstands Kritik kom til første — og eneste — Opførelse, sammen med »Tronfølgen i Sidon«, den 25. Novbr. 1771, en af de mest bevægede Dage i det danske Theaters Historie. OVERSKOU giver en udførlig Skildring af Begivenhederne (II. 473—78); her maa det være nok at minde om, at Studenterne havde taget Parti for »Journalisterne«, medens Bredal og hans Stykke havde deres Forsvarere i Garnisonens Officierer, der »ikke vilde taale, at en Blæksmører spillede en af Hs. Majestæt bestaltet Direkteur og galant Mand paa Næsen«, og tillige, som de af Kritiken fornærmede Aktricers Tilbedere, paa en Maade kæmpede *pro aris et focis*, fast bestemte paa at »give Journalisten med hans ganske Anhang en Lektion, saa at de skulde krybe i et Musehul«. I Skuespilhuset var Stemningen lidenskabelig spændt paa begge Sider; allerede »Tronfølgen« gav Anledning til demonstrative Bifalds- og Mishagsytringer, og under Efterspillet tørnede Partierne sammen med Stokke og Kaarder, under Skrig og Hvin fra Logernes Damepublikum. Slaget endte foreløbig med, at Studenterne bleve drevne ud, hvorpaa Stykket, efter et peremptorisk »Weiter!« fra de martialske Kunstbeskytteres Fører, spilledes videre under de Tilbageblevnes stigende Jubel; men ude paa Torvet og i Byens offentlige Beværtninger bleve Skjærmydslerne gjenoptagne, og der vankede adskillige braadne Pander.

Under alt dette laa JOHANNES EWALD syg og værkbruden hjemme i sit Logis, men med klar og livlig Hjerne opfattede han Beretningerne om Kampdagens Episoder, og den Komik, der laa i den brutale Magts Bestigen af det æsthetiske Dommersæde, besjælede ham saaledes, at dens Fylde maatte have Luft, og i Løbet af sexogtredive Timer bragte han, liggende i Sengen og med et Bræt til Pult, sit »tragicomiske Forspil« til Bredals »Efterstykke« paa Papiret: »De brutale Klappere«, som fjorten Dage efter forelaa trykt i et ret betydeligt Oplag og strax blev udsolgt. Dette dramatiske Arbejde, skrevet i kortere Tid end en Digter mangen- De brutale Klappere.

gang maa anvende paa en Lejlighedsvises fire Strofer, er tilvisse intet komisk Mesterværk, og det skyldes kun Øjeblikkets lidenskabelig markerede Partistilling, at det fra toneangivende Side strax blev betegnet som et saadant; men desuagtet synes os WELHAVENS ellers saa fint forstaaende Dom ubillig og mere end tilbørlig stærkt paavirket af hans Bestræbelse for at rehabilitere Bredals litteraire Ære, naar han i sin Afhandling om »Ewald og de norske Digtere«, til hvilken der i det Følgende oftere vil blive taget Hensyn, og hvortil vi derfor herved henvise (»Saml. Skrftr.« VIII.), noget kategorisk stempler Ewalds Improvisation som manglende Vittighed og sætter dens væsenligste Fortrin i »nogle heldige Ordspil«, medens Diktionen forøvrigt siges at være »delt mellem brutal Svulst, Plathed hos Vært, Værtinde og Kjælderpige og rhetorisk Bredde hos Erast«. At Erast til Begrundelse af Udpibningen fører et akademisk Raisonnement, der er Ewalds egen theoretiske Betragtning og derfor kun lidet passer til den Situation, han har lagt tilrette i sit Stykke, kunne vi let blive enige om; men ligesaa uomtvisteligt er det, at Digteren med virkelig komisk Fynd har ramt de Personligheder, Motiver og Misforstaaelser, af hvilke den brutale Agitation for Bredals Sag var sammensat. Naar Værten efter bedste Evne puster til Theateroptøjerne, fordi de fylde hans Værtshus med livligt drikkende Gjæster, eller naar Kjælderpigen, overensstemmende med sin tilvante Tankegang, mener, at »Journalen« formodenlig maa være et berygtet Fruentimmer, siden hun skal pibes ud. saa er dette Indblik i Pøbelens Tankegang ikke mindre sikkert end den Lyd af militair Trompetklang, der fornemmes i et Replikskifte som dette mellem de brutale Klappere:

BISTER.

Hør! Troer Du, at jeg har Forfatteren saa kjær,
at jeg af Venskab tog mig denne Sag saa nær?
Hvad? Eller troer Du, at jeg blev hans Vaabendrager,
fordi hans — hvad det er — hans Efterspil behager?
Nej! Lad det være skjønt! Hans Ret lad være størst!
Men, om det faldt mig ind, Parbleu! saa peb jeg først.
Men først, min Broder! først! Thi mig og os tilkommer
den Ret i slig en Sag, at være første Dommer.
Lad En kun rejse sig og sige derimod!
Ha, jeg forstaaer min Stok! og denne Prygl er god!
Lad Stykket være mat og uden Sands og Orden,
af alle Skuespil det dummeste paa Jorden,
galt eller ypperligt; det være født af Had,
af Hævn, af Billighed og Himlen veed af hvad! —
Hvad bryder jeg mig vel om slige Bagateller?

BÜRGERSCHRECK.
Jeg tænker ej derpaa.

KLAPPHANS.
Jeg, paa min Sjæl, ejheller!
Jeg klapper ligefuldt.

RECHTBRUDER.
Ja, Broder, Du har Ret!

BISTER.
Men lad dem kny derom! Ha, lad dem vove det!
Hr. Bogorm! fra vort Vink skal Du ærbødigt hente
Tilladelse til Sligt! Saalænge skal Du vente!

En for en maa vi paavise Traadene i det Net, i hvilket Wessel kvalte den slette Smag, da Tidens Fylde var kommen. Bredals Syngespil-Digtning vil man nu kjende og have i Minde; uden at forstyrre dens litteraire Sammenhæng med Parodien vil det paa den anden Side kunne fremhæves, at Genrens Indførelse paa Scenen lettede Vejen for det Ewaldske Syngestykke, ligesom Bredal søgte at benytte Ewalds Pen for Skuepladsen ved at formaa ham til at bearbejde Pfeffels »Philemon und Baucis« og endog efter »De brutale Klapperes« Fremkomst var virksom for at skaffe »Balders Død« opført. At han havde god Smag for andre dramatiske Retninger end sin egen, viser sig ogsaa deraf, at hans første Forøgelse af Repertoiret var Lessings »Minna von Barnhelm«, der bragtes frem i en god Opførelse, og at et af hans næste Skridt som Direkteur gik ud paa at fremkalde en national Tragedie. I Oktober 1771 udstedte Bredal nemlig en Bekjendtgjørelse, hvori det hedder: »Enhver Patriot og Elsker af Sproget længes efter at se den første danske Original-Tragedie. Man er allerede overbevist om, at dette har sin Grund, ikke i Mangel af Genier iblandt os, men maaske i Mangel af Opmuntringer og Belønninger. For nogenlunde at afhjælpe denne Mangel er der bleven besluttet, at naar et nyt originalt dansk Hovedstykke til Skuepladsen er indleveret og spillet et Par Gange med Bifald af Publikum, bliver en hel Aftens Indkomst overdragen til Stykkets Forfatter.«

Denne Indkomst vilde være falden paa et trængende Sted, hvis man havde ladet den blive den allerede foreliggende, kort forinden fremkomne første originale danske Tragedie tildel: EWALDS »Rolf Krake«. Dette Arbejde havde imidlertid, som Digteren selv siger i en paabegyndt Fortale, hverken gjort Lykke hos Kunstdommere, hos Publikum eller hos Boghandlere, saa det vel endnu mindre var at vente, at Theatret skulde ville vove sig ilag med et Værk, hvis Fejl vare saa iøjnefaldende, og hvis digteriske Betyd-

ning just beroede paa den for et Theater mislige Omstændighed, at det betegnede et Brud med det Gamle og pegede hen mod noget uprøvet, tilmed uklart antydet Nyt. Thi et Brud med den tilvante Stil var denne nordiske Tragedie med Prosa-Dialog, medens det Drama, Theatret søgte at fremkalde, stiltiende forudsattes at ville holde sig indenfor de anerkjendte Kunstregler.

Tragedie-Stilen.

Om disse maa der kortelig mindes, saaledes som den franske Tragedie fastholdt dem. Fra Renaissancetidens Begejstring for Antiken havde Ludvig XIV.s Tidsalder arvet sine tragiske Emner, der udelukkende hentedes fra Grækenlands, Roms og de vestasiatiske Rigers Historie. Men dette klassiske Stof behandledes forsaavidt i ganske moderne Aand, som det i Virkeligheden var den konventionelle franske Hofpomp, der prægede Diktionen, og et ikke mindre konventionelt Æresbegreb, som affødte Konflikten. Skjøndt selve den sceniske Fremstilling af disse Tragedier gik saa vidt i sine Indrømmelser til det Moderne, at de græske Helte mødte med Allongeparyk og Galanterikaarde, Heltinderne med Hovedpynt og Snørliv, mente man sig dog paa fuldkommen klassisk Grund og gjorde sig især til af den Strenghed, hvormed man formentlig overholdt den græske Poetiks Regler, uagtet man misforstod Aristoteles i et Hovedpunkt, hans Sammenkjædning af Skyld og Skjæbne, og derfor aldrig naaede videre end til en overfladisk Begrundelse af Handlingens tragiske Udfald. Til Gjengjæld fastholdtes, som det er Franskmændene ejendommeligt, Poetikens formelle Bestemmelser desto omhyggeligere, og fra Loven om de saakaldte »tre Enheder«, Fordringen om en enkelt Handlings Tilendebringelse paa et og samme Sted i Løbet af en Dag, gaves der ingen Dispensation; med epigrammatisk Fynd havde Boileau udformet denne den dramaturgiske Katekismes første og store Bud i de berømte Vers, der i hans »*Art poétique*« fordre

qu'en un lieu, qu'en un jour, un seul fait accompli
tienne jusqu'à la fin le théâtre rempli.

Den ubetingede Overholdelse af denne Regel opdrog de franske Dramatikere med streng Tugt til en vis Grad af formel Behændighed, der imidlertid maatte kjøbes med Opofrelse af videre rækkende digteriske Erhvervelser. Den enkelt gjennemførte Handling maatte, ved Manglen paa Episoder, komme til at savne den Afvexling af

Lys og Skygge, der gjør det Shakspeareske Skuespil til et Billede af Verden, og efterhaanden begrændse Handlingens Parter til et faststaaende Apparat som det absolut Fornødne: Tyran eller Skurk som det onde, Helt og Heltinde som det ophøjede og deres respektive Fortrolige som det raadgivende og mellem dem budbringende Element; den strengt overholdte Tidsfordring umuliggjorde al Skildring af aandelig Væxt og Udvikling og forvandlede Karakter til Karikatur, fordi der kun var levnet Øjeblikke til de Omslag, der ifølge deres Væsen fordrede længere Motivering; Steds-Enheden endelig dræbte al Lokal-Kolorit, idet den tvang Digteren til at henlægge sit Stykkes Handling til et helt abstrakt Territorium — en Søjlehal, en Forgaard til Et eller Andet — hvor hans Personer kunde mødes, uden at man fik Grund til at spørge sig selv, hvorledes de just kunde træffe sammen der.

De store Tragikere i Ludvig XIV.s Tidsalder, som skabte denne dramatiske Form, vare med deres pompeuse Sprog og betagende rhetoriske Pathos Digtere nok til at udfylde den med et Indhold, der gav dette Drama en Førsterangsplads i Frankrigs klassiske Litteratur, men just i samme Grad gjorde det vanskeligt at forplante Kunstretningen til andre, aandelig og især sproglig forudsætningsløse Jordstrøg. Efter Corneilles purpurklædte og Racines hofmands-elegante Tragediedigtning fulgte i den Periode, hvormed vi her beskjæftige os, VOLTAIRES Optagelse af Stilen som Medium for hans reformatoriske Tanker; af denne Anvendelse modtog den endnu sin sidste Leveberettigelse, men Dødstegnet havde alt mærket dens Ansigt, just fordi det var en Tendens og ikke dens egen organiske Totalitet, der holdt Liv i den.

I denne sin sidste Fase naaede Stilen til os. I Saisonen 1756—57 var Voltaires »Zaïre« bleven bragt til Opførelse med stort Bifald, og en Række Aar efter hinanden holdt Tragedien sig paa Scenen under usvækket Deltagelse. Det var dette — formedelst sit Brud paa antikt Emnevalg forøvrigt specielt mærkelige — Exemplar af fransk Tragediedigtning, der nærmest foresvævede den unge Normand

JOHAN NORDAHL BRUN (1745—1816), da han under et Ophold i Kjøbenhavn som Amanuensis hos den hidkaldte Biskop Gunnerus (S. 275) efterfulgte Bredals Opfordring og skrev sin efter J. N. Brun.

alle akademiske Regler forfattede Tragedie »Zarine« paa Basis af »et Grundrids«, som han fandt i »vor store Guldbergs« Verdenshistorie. Var Ewald med samt sin »Rolf Krake« en poetisk Drømmer, der gik sine egne Veje i brændende Tro paa, at de ogsaa vare Digtekunstens, saa var J. N. Brun en praktisk Natur, der havde en bestemt Villie til at gjøre sit poetiske Pund gjældende saa hurtigt og saa kraftigt som muligt; lad os tilføje, at han var en virkelig digterisk udrustet Natur, og at han, med sine Evner i fortrinlig Orden og stærk Bevidsthed om dem, baade som Digter, Taler og Embedsmand svarede til den klare og skarpe Personlighed, hans her hensatte Billede fra en senere Tid vækker Forestilling om. Og man vil i denne Profil ogsaa lettelig finde de Træk, der tale til os i den Fortale til »Zarine«, hvormed Brun tilegnede sin Protektor Gunnerus sit Drama: »Et Sørgespil!« siger han; »hvilken Formastelse! Jeg tænkte alene derpaa, og Pennen faldt mig af Haanden. Men strax følte jeg, at jeg var en Normand; og manglede jeg end andre Gaver, saa havde jeg dog Dristighed nok og Lyst til at forsøge det Vanskeligste.«

Johan Nordahl Brun.

Emnet til »Zarine« er hentet fra Mediens Historie. De personale Forhold ere arrangerede saalunde: den mediske Konge Cyaxares' Hærfører og Svigersøn Stryange har til Fortrolig sin Næst-

kommanderende Lorano, hvilken er en slet Person, som opflammer sin Feltherres utilbørlige Kjærlighed til den af ham overvundne Sacer-Dronning Zarine og efter bedste Evne søger at holde hans Gemalinde Rhetea samt hendes Fortrolige Nitocre borte, paa det at han selv kan fremme sine Elskovsplaner med Hensyn til sin Foresattes Hustru. Men trods alle hans Bestræbelser træffe Hustruen og Elskerinden hinanden, den sande Sammenhæng aabenbares, den angergivne Stryange »stikker sig«, Lorano lægges i Lænker, og Rhetea staaer utrøstelig tilbage.

Et Par Citater af Stykkets talrige Monologer vil vise Enhver, der har »Kjærlighed uden Strømper« i Erindring, hvor sikkert Parodien har ramt »Zarine« som sit nærmeste Forbillede, samtidig med at den har stemplet hele Genren som latterlig Unatur. Stryange giver sit Hjertes tvedelte Følelse Luft i en Række Betragtninger, der uden Brud paa den parodiske Heltestil kunde indsættes istedetfor Johans Monolog, da han skal hen og stjæle de skjæbnesvangre Strømper: »O! hvilken Kval og Strid! Mit Hjerte splittes ad!« (4. Akt 1. Sc.); saaledes expektorerer nemlig den mediske Helt sig: Zarine.

Hvad Strid udi mit Bryst, en Ild den anden møder:
af Ømhed nu for Dig, Rhetea, Hjertet bløder,
nu Sacers Dronning vandt, og hendes Yndighed
udjager af mit Bryst min første Kjærlighed.
Nu Pligt og Ed igjen mit Hjerte sønderriver,
min Elskov hader jeg og selv min Bøddel bliver.
Ja, Dyd, Uskyldighed! Du har, jeg føler det,
Du har i Himlen den, som vaager for din Ret — —
Men Sacers Dronning? — Nej, jeg Dyden overvinder,
jeg glemmer Ed og Pligt, og ingen Lov forbinder — —
Dog — hvorfor glemme Pligt? Jeg Dronningen har kjær,
det er: jeg agter højt Dyd og Fortjenester.

Efter samme Formular klager Zarine sin Nød:

O Elskov, skulde Du mod Dyd i Hjertet stride,
hvor vilde det Dig gaa! hvad maatte jeg ej lide!
Skjøndt yndet af min Sjæl, Du rene, spæde Lyst
dog maatte give tabt for Dyden i mit Bryst.
Ja, himmelsendte Dyd! mit Hjertes Herskerinde,
Du bør, Du maa, Du skal mod Elskov Sejer vinde,
Du fra min Ungdom var min Fryd, min Ro og Løn.
Vig derfor, Elskov, vig, Du Hjertets yngre Søn!

Men kunde disse to forenes i mit Hjerte,
o Himmel! det var Alt, hvad jeg af Dig begjærte.
Hvis ikke, styrk min Sjæl, gjør Dyden sejerrig.
Ja, Himmel, lad mig ej vanære den og Dig!

Hurtigt og med gjennemgribende Virkning i Øjeblikket kom Reaktionen imod den franske Smag, skjøndt denne var sejglivet nok til endnu en Stund at overleve Tilbageslaget. Traadene vare lagte tilrette. Situationen ventede kun paa den kunstfærdige Haand, der kunde flette dem til Net — og som i Leg, med godmodigt Lune spillende om Munden og neppe med fuldt klar Bevidsthed om den Reformation, der herved indlededes, greb en alt Andet end polemisk, tvertimod overvejende kontemplativ, noget magelig og paa sin lidet aggressive Maade skeptisk Natur fat paa Væven og fremkaldte — vistnok til Forundring for sig selv — det uforgængelige Billede, af hvis karikerende Træk vi nu nærmest kjende selve Gjenstanden for Karikaturen: WESSEL skrev sin »Kjærlighed uden Strømper«.

Wessel. Familien Wessel er af hollandsk Byrd. Den norske Grens Stamfader blev Raadmand i Throndhjem, og det er til hans Berømmelse Folkevisen synger:

Samme Fader avlede
atten fulde Søskende!
Døtre sex og Sønner tolv —
en af dem var Tordenskjold.

En af Tordenskjolds Brødre havde en Søn, som den 6. Oktbr. 1742 blev Fader til **Johan Herman Wessel**, født paa Jonsrud Plads ved Vestby Præstegaard, et Par Mil Syd for Christiania. Fra denne Bys lærde Skole blev han Student 1761 og tog anden Examen Aaret efter. Under de efterfølgende ti Aars Ophold i Kjøbenhavn høre vi intet til ham, vide ikke Andet om ham, end hvad der kan sluttes af hans senere litteraire Produktion: at han erhvervede sig sproglig Kyndighed og udbredt Læsning i fremmede Tungemaal, især Fransk og Engelsk, og overhovedet dyrkede Humaniora, uddannende sig en selvstændig Opfattelse af de mangfoldige litteraire Fænomener, der vare oppe i Tiden. Et behageligt æsthetiserende Omgangsliv blev tidligt Wessel til en kjær Vane, saa han foretrak at skaffe sig sit tarvelige Udkomme og holde sig nær ved Hovedstadens Theater- og Litteraturliv ved Hjælp af nogle faa Informationer fremfor at følge de ubemidlede norske Studenters sædvan-

Juel del: 1784. *Clemens sculps:*

WESSEL.

Graad ſmelted hen i Smil, naar Weſſels Lune bőd,
Og Glædens Smil forſvandt i Taarer ved hans Dőd.

Baggeſen.

Titelkobber til den første samlede Udgave af J. H. Wessels Skrifter 1787.

lige Udvej: at vende tilbage til Fødelandet og »konditionere« som Huslærer eller Medhjælper hos en Præst, benyttende Fritimerne til Examensforberedelse. Wessel har aabenbart sat allerstørst Pris paa sin personlige Uafhængighed og derfor indskrænket sine Fornødenheder og Forbindelser til det strengt Nødvendige. Ogsaa i denne Forstand gjælde S. Kierkegaards skjønne Ord om ham, egenlig anvendte paa hele hans litteraire Stilling: »Wessel har sagt, at han holder sig udenfor, hvor der er Trængsel; det skal ogsaa times ham efter Døden; han staaer ene, udenfor Trængselen efter Udødeligheden.«

Ene stod han paa en højst tiltalende Maade, da han udsendte sit navnkundigste Arbejde. Thi medens den fra dansk Side fremkomne Kritik over »Zarine« gav Anledning til, at Landsmændene fylkede sig til Forsvar om J. N. Brun i »det Norske Selskab«, hvis frie og aandfulde Omgangsliv altid drog Wessel til sig, hævdede han just paa samme Tid og i samme Anledning sin litteraire Selvstændighed ved at skrive »**Kjærlighed uden Strømper**«, aabenbarende med det Samme sin elskværdige Beskedenhed, idet han kun gjorde enkelte Venner bekjendt med sit Værk og længe modstod deres ivrige Opmuntringer til at udgive det, uvillig til at træde frem for Offentligheden og — som et ægte umiddelbart Geni — uden nogen stærk Fornemmelse af denne i Løbet af en Maanedstid improviserede Digtnings afgjørende Betydning. Omsider besluttede Wessel sig til at udgive Stykket paa eget Forlag, efterat der i Stilhed var sikret ham en nogenlunde betryggende Subskription, og den 2. Septbr. 1772 falbødes for første Gang dette vor Litteraturs klassiske Mesterværk i Adresseavisen — uden Nævnelse af Forfatteren. Et halvt Aar efter bragtes det til Opførelse med en af Kapelmester SCALABRINI komponeret Musik. Om den sceniske Fremstilling fortæller OVERSKOU: »Imellem de forskjellige Maader, hvorpaa man har villet have dette Stykke givet, valgte Skuespillerne den, som sikkert er den rette, ligesom den er den tækkeligste og effektfuldeste: de gjorde, i tilsyneladende Alvor, en komisk Pathos i Deklamation og Gestikulation til Foredragets Grundtone, lod Ironien skimte igjennem deres Reflexioner over sig selv og sank ned til plat Hverdagslighed paa de enkelte Steder, hvor Naturen gaaer over Optugtelsen, saa at de glemme Heltevæsenet. Syngenumerne gaves i stor Stil med de italienske Sangeres mange Udpyntninger og

Kjærlighed uden Strømper.

Kierlighed uden Strømper.

Et Sørge-Spil i Fem Optog.

Kiøbenhavn, 1772.
Trykt udi det Kongelige Universitets-Bogtrykkerie hos A. H. Godiches Efterleverske, ved F. C. Godiche.

Titelblad til første Udgave af »Kjærlighed uden Strømper«.

lange Kadencer, udførte med bemærkelig stor, men af og til pudsig uheldig Omhu, for at den utilstrækkelige Stemme ikke skulde knække.« Rosenstand-Goiskes »Dramatiske Journal« indprenter overensstemmende hermed — og til Advarsel mod nogle ved de første Opførelser forekommende altfor drastiske Overdrivelser — Skuespillerne »at de maa erindre dem, at Forfatteren altid har villet have sine Personer underholdte [ɔ: gjennemførte] med en vis Dignitet«, og RAHBEK meddeler i Fortalen til sin Udgave af Wessel,

»Kjærlighed uden Strømper« 5. Akt 5. Sc.
Vignet til »Samtlige Skrifter« 1787.

at »ved en Privatforestilling af Stykket, hvor Wessel selv spilte med, Alting blev givet i fuld Overensstemmelse med Digtets Tone, de høje Steder højtragisk, de kjælne smeltende, de lave lavt, men Alt med fuldkomneste Alvorlighed«. Kostumerne vare — som Parodien selv — en Blanding af Hverdagsklæder og Helteskrud; Johan bar i femte Akt til hvide Bomuldsstrømper med Tinspænder »en grøn romansk Silkekappe« med Guldgaloner og Hjelm med Fjer, Mads viste sig i de første Akter med Skomager-Skjødskind, men steg i Løbet af den tragiske Handling til romersk Toga og fjerbusket Hjelm, medens hans »Fortrolige« Jesper optraadte med trekantet Hat med Fjer og Kokarde. Hosstaaende noget senere Tegning har dog en fra denne Beskrivelse hel forskjellig Kostumering.

»Kjærlighed uden Strømper« betragte vi som kjendt fra Scene til Scene; den ovenfor givne Redegjørelse for Parodiens litteraire Forudsætninger vil forhaabenlig danne en fyldestgjørende Baggrund for dens Forstaaelse selv i det Enkelte. Helt igjennem vil man i Tale og Situation mindes saavel om »Tronfølgen« som om »Zarine«; men medens disse Arbejder have været Wessel mest nærværende og ydet ham Anledningen, naaer hans Parodi et langt større Maal end disse to mislykkede Exemplarer, idet den tager hele litteraire Genrer paa Kornet og viser det Unaturlige og Fade i deres Methode, for Syngestykkets Vedkommende ved, i Lighed med hele dets overfladiske Konstruktion, at hefte de trivielt raisonnerende, men bombastisk foredragne Arier til Dialogen, for Tragediens ved den kosteligste Travestering just af alle de Regler, der betragtedes som dens Livsprincip: Handlingens Enhed er med den kaadeste Lystighed iagttaget i Motivet med det skjæbnesvangre Strømpepar, af hvis Erhvervelse Liv og Død afhænger; for Overholdelsen af Tidens Enhed er selve Skjæbnen den mørke Vogter, thi den har gjennem Drømmen forkyndt Grethe, at »hun aldrig bliver gift, hvis det idag ej skeer«, hvorved den tragiske Katastrofe gjøres uundgaaelig, fordi »en Dags Opsættelse«, som ene kunde bortmane den, er utilstedelig baade ifølge Skjæbnens og den aristoteliske Poetiks Love; endelig har Bevarelsen af Stedets Enhed følgerigtigt ført til en fuldkommen abstrakt Lokalitet, hvor Grethe sover og spiser, hvor Johan opsøges af Mette og Mads konfererer sin Kistes Indhold med Inventarielisten. Paa langs og paa tvers maales denne Scene af de Handlendes Helteskridt, medens de paa ulastelige Alexandrinere give deres tragisk-splidagtige Følelser Luft; Grethe sin Kamp mellem Fornuft og Kjærlighed, Johan sin Tvist mellem Ære og Elskov og senere, da han fristes til at stjæle Strømperne fra sin Rival, mellem Kjærlighed og Dyd. Her udfolder Handlingen sig med det hele konventionelle Apparat af Drømme og Anelser, Besvimelser og Besværgelser, hvis Modsætning til Konfliktens lattervækkende Ubetydelighed og de lave Drifter, den vækker tillive, just frembringer den komiske Dobbelthed, der er en Parodis sande Sjæl. I Persontegning, Replikføring og Situation er denne Dobbelthed bestandig virkningsfuldt tilstede. De Helte og Heltinder, Skjæbnen har hævet op i Tragediens Adelsklasse, tynges atter og atter ned af deres Naturs medfødte Simpel-

hed — Grethe af sin ustyrlige Appetit, Johan af sin hele moralske Slattethed, der i Holdning ligner det Strømpeskaft, han savner, Mads af sin gnieragtige Smaalighed o. s. fr. Den tragiske Stil overholdes samvittighedsfuldt med de Antitheser og den Billedpomp, den udkræver, men hvert Øjeblik træder Kothurnen i Rendestenen formedelst de platte Ord og trivielle Billeder, Personerne ifølge deres Naturbeskaffenhed henfalde til, som naar Johan i sin højstemte pathetiske Dialog, hvor han staaer paa Handlingens Højdepunkt, uvilkaarlig bruger Udtryk fra den mest materielle Sfære, taler om, at Dyd og Elskov ikke kan »søbe af eet Fad«, sammenligner sit Hjerte med en Sæk, i hvilken de to stridende Følelser klamres, saa den »revner snart«, kalder Dyden sin »Kjæledægge« og tiltaler Amor som den »lille Snottede«. Ikke mindre falde de Optrædende ud af Stilen i Situationerne, ved enten at gaa betragtende og reflekterende ved Siden af dem, som naar Grethe drøfter Hensigtsmæssigheden af en Besvimelse og indhenter Raad desangaaende, eller ved at lænke den haandgribeligste Prosa til deres ideale Pathos, som i Stykkets Slutningsscene, hvor en Skaal Ærter vandrer fra Haand til Haand, alt medens de »stikke sig«.

Det er imidlertid ikke ved Paavisning af Komikens rammende Evne Punkt for Punkt, at »Kjærlighed uden Strømper« skal eller behøver at gjøres forstaaelig af Læseren. Digtets komiske Kraft er af en saa umiddelbar Art, at det neppe vil forfejle sin Virkning paa Nogen, der har de nødvendige litteraire Forudsætninger inde. Disse ere kort og klart paaviste bl. A. i Indledningen til HENR. JÆGERS ypperlige Skoleudgave af »Kjærl. uden Strømper« (Christiania, 1884) saavelsom i J. LEVINS »Udkast til Wessels Levnet« foran hans Udgave af Digterens samlede Poesier. Hans egen Samtid var, skjøndt just den stod disse Forudsætninger nærmest, ikke istand til at opfatte hele Rækkevidden af Wessels Parodi, ja kunde endog tildels føle sig smertelig berørt ved at se sine dramatiske Idealer saaledes givne til Pris; men Digtets gratieuse Vittighed, dets sprudlende komiske Fylde var i sig selv af en saa betagende Virkning, at »Kjærlighed uden Strømper« som i et Nu erobrede hele Publikum, og de Repliker, der som »bevingede Ord« ere blevne Bestanddele af vort Omgangssprog, prægedes allerede dengang til den Skillemønt, der i et Aarhundrede skulde gaa fra Haand til Haand. Især til Stykkets sceniske Opførelser var Tilstrømningen

stærk, og Wessel, der havde levet et Decennium som en saa ukjendt og ensom Mand i Hovedstaden, at en Anmeldelse kort efter Stykkets Udgivelse rygtevis betegnede Forfatteren som »Hr. Wessel, en Normand«, saae fra nu af sit Ry i stadig Væxt og sig selv — tildels imod sin Tilbøjelighed og altid i beskeden Tilbageholdenhed — som toneangivende Midtpunkt i en Kreds, der har spillet en ikke ringe Rolle i den litteraire Udvikling: det Norske Selskab.

Det Norske Selskab.

De norske Studenter og litteraire Mænd havde deres daglige Tilhold i det Juel'ske Kaffehus i Sværtegade, hvor der udvikledes et Slags Hjemliv for de familie- og hjemløse Ynglinger under Ægide af Husets Værtinde, den brave, moderlig-beskyttende og hjælpsomme Madam Juel, en Provstedatter fra Thy. Oprindelig var Samlaget af udelukkende selskabelig Art, og de litteraire Øvelser, der fandt Sted i Løsning af de poetiske Opgaver med »en Bolle Bisp« som Præmie, gjorde ikke anden Fordring end at bidrage til almindelig Underholdning, om de end af en Slags historisk Ordenssands indskreves i en dertil anskaffet Versprotokal. Denne Selskabeligheds poetiske Sving og de unge Normænds friske Skjemt overhovedet drog Gjæster til Huset, og Selskabet kunde til Tider blive større og mere blandet, end tjenligt var, hvor et frit Ord, en rask Dom, et dristigt Epigram skulde have den Betryggelse, som kun en sympathetisk Modtagelse kan sikre det. Kredsens tilfældige Sammensætning føltes især som en Ulempe, da Kampene om »Tronfølgen« og Meningsforskjellighederne om »Zarine« vakte stærkt Røre i det norske Samlag, i hvilket baade Bredal og Brun vare fremragende Gjæster. I Anledning af Kritiken over »Zarine« havde Klubbens egenlige Leder, OVE GIERLØV MEYER, taget offentlig til Gjenmæle, gaaende ud fra den Formodning, at de imod den norske Digter gaaende Domme havde deres Udspring fra en dansk Koteri, der med EWALDS Navn som Bannermærke og med P. Rosenstand-Goiske og Abrahamson som Førere, havde sit litterairt-selskabelige Sæde i Mad. Neergaards Kaffehus i Badstustræde. Den lidenskabeligt bevægede Debat om disse Anliggender kunde man ikke ønske tilfældige Tilhørere til, og saaledes foranledigede denne Begivenhed, at de norske Gjæster fik sig et eget Lokale i Værtens Lejlighed anvist og samtidig begyndte at forme sig som en fortrinsvis litterair

Klub med en bestemt Tendens og en mod de Ewaldske Partigængere rettet Kritik. Da Selskabets litteraire Organisation var paa sit Højdepunkt, havde den en næsten akademisk Karakter; der udsattes Prisopgaver, og Lønnen for deres heldige Løsning var en Fingerring med Indskriften: *Vos exemplaria Græca*, Begyndelsen af den bekjendte æsthetiske Anvisning i Horats's *Ars poetica* 268—69: *Vos exemplaria Græca nocturna versate manu, versate diurna* (ɔ: tidlig og silde skulle I arbejde med de græske Mønstre for Øje), en Henstilling, ved hvilken den latinske Digter anbefaler sine Landsmænd at holde sig den græske Digtnings prosodiske Korrekthed efterrettelig og ikke forsømme den metriske Velklang. Overført paa det norske Selskab og de da foreliggende litteraire Forhold skulde Parallelen indskærpe den franske Klassicismes Regelrethed som Modsætning til den Klopstock-Ewald'ske Skoles nye Besynderligheder og Uregelmæssigheder.

Det norske Selskabs stundom misforstaaede Stade og jevnlig misbilligede litteraire Polemik bør her kortelig stilles i rette Lys; ved Omtalen af Ewald vil der ligeledes blive Lejlighed til at paapege de herhenhørende Forhold. Man maa først og fremmest betragte den norske Opposition mod den Ewald'ske Retning som fremgaaet af en for vor litteraire Udvikling betydningsfuld Temperaments-Ejendommelighed (se S. 109—10). Dernæst vil man, uden at forurette Normændene, kunne gjøre opmærksom paa en national Ærekjærhed som et af Motiverne til Sammenholdet og Modstanden mod det Ewald'ske Frembrud: Stoltheden over Landsmandskabet med TULLIN, Tilslutningen til den nydannende, frisk-befrugtende Impuls, hans naturskildrende Digtning gav, og Fortrydeligheden over, at denne Nyskabelse saa kort efter truedes med at stilles i Skygge, ja rent ud fornægtes af en fra unationalt Udgangspunkt paavirket Digtning som den af Klopstock fremkaldte Ewaldianisme. Følte Normændene sig hos Ewald selv fremmed berørte af hans Odestils »hastemte Toner«, af hans messianske »Seraf-Sprog« og af hans nordiske Tragediedigtning, der brød med en tilvant Stil uden at kunne skabe noget Klarere end en ossiansk-klopstocksk Bardepoesi, saa maatte deres Formsands stødes dobbelt af hans blindtforgudende Efterlignere, Trediehaands-Klopstockianerne, der fattedes hans høje digteriske Begejstring og hyppigere eftergjorde hans Fejl end hans Fortrin. Som Følge heraf sluttede det norske Selskab

sig med polemisk forstærket Sammenhold om den klare franske Form og det sig hertil støttende engelske Læredigt og naturskildrende Poem. Hvad Selskabets litteraire Polemik angaaer, bør det fremhæves, at hvor vittigt snertende dets epigrammatiske Udfald end kunde forme sig indenfor dets sluttede Kreds, har det i sin udadvendte Krigsførelse ikke noget Brud paa hæderlige Kampregler at bebrejde sig, og Had til Ewald selv eller fanatisk Forfølgelse af hans Digtning kan Selskabet ikke med Grund beskyldes for. Tonen var overhovedet godmodig selv i Satiren, urban selv i Omgangen med Modstandere; thi at der til Tider kunde findes ogsaa saadanne indenfor den litteraire Fællesramme, derom have vi jo et Vidnesbyrd i den Omstændighed, at Forfatteren til »Kjærlighed uden Strømper« mødtes i Selskabslokalet med sine Landsmænd Bredal og Brun; hvoraf maaske yderligere kan drages den Slutning, at Wessel ikke selv har tillagt sit Vittighedsværk nogen stor Konsekvens, men med Geniets elskværdige Ubekymrethed betragtet det som et let Produkt af Øjeblikket, som det ikke var værdt at gjøre synderligt Væsen af.

»Det norske Selskab«, siger WELHAVEN i den ovenfor nævnte Afhandling, »havde uden Tvivl ganske Udseende af et Tabagium og var forresten i sit hele Væsen et Studentersamfund. Dets Forsamlingsværelser vare kun fattigt udstyrede med Meubler og andre Bekvemmeligheder. Man havde nogle gamle højryggede Stole langs Væggene og et langt Bord, der stod midt paa Gulvet i den første Stue. Ved Siden af dette Rum var der endnu et Par Kamre, hvor man kunde føre fortroligere eller mere animeret Samtale, og i et af disse sad den meget yndede Værtinde, Mad. Juel, ved Thebordet. Blandt Medlemmerne var det et eget Værdighedstegn at have Adgang til dette Gemak. Undertiden gik En og Anden nedenunder i den offentlige Kafé, hvorfra Kredsen var opstegen, og derfra bragtes uden Tvivl mangt et Underholdningsstof tilbage til Selskabet. — Man kom lige fra Theatret eller fra Læsningen af et nyt Skrift og behandlede nu i en Kreds, hvorfra al Tvang var banlyst, den givne Gjenstand. De maadelige Forfattere vidste dette — de vidste, at Røgskyerne hos Mad. Juel vare lynsvangre, og allerede næste Morgen kunde de vente, at den satiriske Ild havde rammet og løb ustandselig omkring i den hele Stad. Man har betegnet Skrifter, som ere tilintetgjorte ved et eneste Bonmot fra det norske

Selskab, og man kjender endnu flere af disse Epigrammer, der paa en vis Maade have foreviget sine Ofre.«

Johan Herman Wessels Haandskrift.

En til Theatrets Direkteur Kammerherre Warnstedt adresseret Billet angaaende Wessels Oversættelse af Monvels Text til Toakts-Syngestykket »De tre Forpagtere« opført første Gang den 30. Oktbr. 1780.

Originalen i Hr. Assistent C. Bayers Autograf-Samling.

Blandt de litteraire Personligheder, som færdedes her, maa først og fremmest nævnes Kredsens stadige Gjæst, dens ideelle,

om end ikke dens praktisk stærkt agerende eller agiterende Hovedmand WESSEL.

Til Fremme for Wessels digteriske Væxt har Samkvemmet med Norske Selskab ikke været, medens det til Gjengjæld har skabt hans Ry som aandfuld Selskabsbroder og gjort ham til Centrum for en Hærskare af saadanne Anekdoter, som tildels ere fælles for alle Litteraturers Zigeunere og derfor maa betragtes som højlig apokryfe, hvor de anvendes paa en enkelt af dem. En Fare, som særlig lurer paa den humoristiske Forfatter, er en vis kontemplativ Indolens, der lader Livets Fænomener drage sig forbi som et underholdende Skyggespil, der vækker Vittigheden til efemert Liv, men kun sjeldent formaaer at kalde den komiske Evne saaledes til Vaaben, at den udretter en Stordaad. For denne Fare blev Wessel et næsten villieløst Offer. Sit litteraire Livs Hovedbedrift havde han udført halvt som i Spøg og hvilede nu beskuende paa dens Laurbær, uden at gjøre sig til af deres Hæder. Hans følgende to Skuespil stod uendelig langt tilbage for den lovende Debut og gik næsten uændsede forbi den offentlige Opmærksomhed: Lystspillet »Lykken bedre end Forstanden«, Wessel.

Wessels Portrait,
tegnet af F. Wedege, »Cand. juris, Medlem af det norske Selskab«, i Assessor Jacob Herslebs Stambog, 1780.

opførtes 1776 kun nogle ganske faa Gange, og det senere Skuespil »Anno 7603«, skrevet ni Aar senere, blev i sin Ubetydelighed omtrent helt upaaagtet. I Mellemtiden var Wessel ved sin hjælpsomme Landsmand Kammerherre og Theaterdirekteur Warnstedts Indflydelse bleven ansat som fast Theateroversætter med en Løn af hundrede Daler aarligt, og paa denne Gage giftede den sorgløse Digter sig snart derpaa med en uformuende norsk Pige, som Aaret efter fødte ham Sønnen Jonas, Faderens Kjæledægge og Kilden til hans reneste Glæder, men dog uden saa stor Magt over ham, at han kunde holde ham til Hjemmet. Blandt lystige Kamerater i Klubber og paa Vinkjældre søgte Wessel at forslaa de mismodige Tanker, der mere og mere fik Magt over ham, nu yderligere forøgede af tiltagende Næringssorger og et svækket Helbred. I disse Omgivelser kunde Lunet vaagne hos den ellers saa stille Mand, og med ødsel Haand strøede han de Improvisationer om sig, der holdt hans Ry som vittig Forfatter vedlige og i Forbindelse med alvorlige Digte som »Nøjsomhed« og »Ode til Søvnen« eller gratieuse komiske Kompositioner som »Gaffelen« og »Herremanden« forstærkede hans sande Venners Ønske om, at denne rigtbegavede Natur vilde samle sig om en større Opgave i den ene eller den anden Retning. Ønsket syntes at skulle gaa i Opfyldelse, da Wessel i Marts 1784 overraskede med Udsendelsen af det første Numer af sit Ugeblad »*Votre Serviteur, Otiosis*«, indeholdende »Hundemordet«, og det viste sig strax, hvilken Popularitet Digteren var i Besiddelse af, idet Bladets første Numre maatte optrykkes paany for at tilfredsstille den stærke Efterspørgsel. Men Forventningerne sank snart. Kun ganske enkelte Stykker vare ægte wesselske i Lune og sproglig Ynde; gjennemgaaende var Indholdet tarveligt, vidnende om den Ulyst, hvormed Digteren nødtvungent slog Mønt af sit Talent: en lidet morsom Anekdote, funden i et eller andet Vademecum og spunden ud til saamange Verslinier, at de til Nød kunde fylde et Numer, naar der brugtes en stor Skrift og vide Mellemrum mellem Linierne. Hvorfor Wessel udtrykkelig bestemte sit Ugeblad for »*Otiosis*«, ɔ: for Folk, der have god Tid, er ikke let at forklare, thi et Numers Indhold var læst paa nogle faa Minuter, da dets sex smaa Oktavsider — de første to brugtes til Titelblad, og den sidste var jevnlig næsten blank — tilsammen ikke rummede flere Typer end en knap Side

Votre Serviteur.

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri Kjøbenhavn

P. HANSEN
ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

20
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

af nærværende Værk. Vilde en eller anden anonym Indsender lette Wessel Arbejdet ved et trivielt Rimeri, optoges det beredvilligt, og om Udgiverkvalerne overhovedet mindes man nu og da ved Afbrydelser som:

Jeg beder Læseren mig Resten kreditere,
han derom læse skal i Nr. 16 mere,

eller:

Jeg kan saa sandt | for denne Gang.
ej skrive mer | Adieu so lang.

Som de bedste wesselske Fortællinger i »*Votre Serviteur*« — der ophørte at udkomme efter et Aars Forløb — kunne nævnes — foruden »Hundemordet« — »Den gamle Skade«, »Posthuset«, »*Toujours perdrix*«, »Sadelen« og fremfor Alt »Smeden og Bageren«. Impromptuerne »*Omne tulit punctum*« og »*Nulla regula sine exceptione*«, som efter deres Karakter høre til samme Gruppe, findes ikke i Ugeskriftet; de bleve til i Norske Selskab som Præmieæskninger for »Tolvskillingsbollen« og ved samme Bolle fødtes ogsaa Størstedelen af de, ikke mindst i Formen, saa morsomme mindre Improvisationer, der udgjøre den tredie Afdeling af Wessels ikke meget omfangsrige litteraire Efterladenskab.

Wessels Lune er især tiltalende ved den elskværdige Naivetet, hvormed det frembringer de komiske Virkninger. Der er i de Digtninger, som ere fremkomne spontant, med Improvisationens øjeblikkelig samlede Kraft — og til disse kan jo selv et saa omfattende Arbejde som »Kjærlighed uden Strømper« henregnes — ikke Spor af noget Søgt, af noget møjsommelig Efterstræbt, Alt er friskt, umiddelbart, strømmende fra en Naturbund, hvis slumrende komiske Fylde kunde vækkes i de mest uventede Momenter og give sig Luft i de mest overraskende Pudsigheder (de parenthetiske Indskud i Fortællingerne, »Moralens« ofte saa snurrige Anbringelse og Motivering, Versets pikante Slyngninger, Rimenes komiske Fynd, særegne Orddannelser). I Sprogbehandlingen er Wessel en af vor Litteraturs fineste Mestre, hvor han har været greben af Øjeblikkets Oplagthed eller har givet sig Tid til en omhyggelig Udarbejdelse.

Et Træk, der mere end mange andre maler os Wessels personlige Elskværdighed, hans Frihed for al litterair Smaalighed, og som tillige paa en ejendommelig skjøn Maade knytter to af vore

største komiske Digtere til hinanden, er det Rimbrev, han i sine sidste Levedage offentlig sendte BAGGESEN som Tak for hans nysudkomne »Comiske Fortællinger«, i hvilke Wessel saae sin Stil fortsat af den yngre Poet, medens han selv træt lagde Pennen bort:

Jeg først saa godt som sidst laer falde Flag;
thi, naar man tabe skal, at tabe uden Slag
er efter mine Tanker bedst.
Rivalen er for stærk og jeg for svag,
han stiger i sin Flugt, jeg daler;
men dalende jeg har det Haab, den Trøst,
at tidt jeg læse skal hans Vers med Lyst.

Kun lidt over treogfyrretyve Aar gammel døde Wessel af Nervefeber den 29. Decbr. 1785; »de, som omgikkes Digteren i hans sidste Dage«, fortæller PRAM, »bevidne, at han aldrig før fandtes saa jevnligen munter og glad, han spøgte endnu med usædvanlig Munterhed og levende Vittighed kort før hans Død«. Til sin Grav paa Trinitatis Kirkegaard, i Nærheden af Ewalds, fulgtes Digteren af det Norske Selskab og adskillige fremragende danske Mænd. Theatrets femogtyvende Opførelse af »Kjærlighed uden Strømper« gaves til Indtægt for hans femaarige Søn.

Et Par Aar efter udkom Pragtudgaven af Wessels samlede Skrifter, smukt udstyret, men i kritisk Henseende meget mangelfuld. Mange andre Udgaver have seet Lyset i Tidens Løb; med størst litterair Kyndighed, med skarpsindigst Textkritik, men tillige med sin vante polemiske Hvashed besørgede I. LEVIN 1862 den Udgave af »J. H. Wessels samlede Digte«, der uimodsigelig er den paalideligste, ligesom den er udførligere i sine biografiske Meddelelser end nogen foregaaende.

Wessel havde været Sjælen i det Norske Selskab, den Sol, hvorfra det modtog sin Glands; efter hans Død sygnede det hen, og efter Udgivelsen af dets »Poetiske Samlingers« sidste Stykke, 1793, kan det betragtes som opløst. Vi skulle nu omtale nogle af dets Medlemmer, forsaavidt som de have havt litterair Betydning.

J. N. Brun. NORDAHL BRUNS »Zarine« holdt sig, trods Wessels Parodi, endnu i højtansete Smagsdommeres Yndest, og Forfatteren opfordredes til nye dramatiske Arbejder. Guldberg anbefalede ham

fædrelandske Emner og lod sig forstaa med, at Brun ikke kunde vente Præstekald, før han havde faaet et nationalt Sørgespil fuldført. For den selvtillidsfulde unge Digter var dette en smal Sag, og han skrev »Einar Tambeskjelver« »til Brug for den kongl. danske Skueplads«. At denne imidlertid ikke fik Brug for dette Drama, havde sine let begribelige Grunde, thi det nye Sørgespil, der allerede i Tilegnelsen til Arveprindsen aabenbarer, hvad WELHAVEN kalder »den besynderligste Blanding af Smiger og brammende Norskhed«, hævede ved Emnets Fremstilling heltigjennem Forfatterens snevrere Fædreland i Modsætning til Rigets Hovedland, hvis Historie Guldberg vel nærmest havde tænkt paa, da han ønskede et »fædrelandsk« Sujet behandlet i patriotisk Aand. Den norske Særfølelse faaer hos den unge Digter, der forøvrigt var en hengiven Tilhænger af Rigs-Fællesskabet, ligefrem en polemisk Karakter, som Emnet og hans egen stærke Personlighed uvilkaarlig paatvinger ham; men Repliker som den, at »de danske Sletter snart adlyde norske Fjelde«, eller Einars Bravade:

Med Sværd jeg Dannemark skatskyldig gjøre skal
og lære dem, som bo der paa de lave Sletter,
at man omsonst med os om Herredømmet trætter —

skulde et dansk Publikum dengang havt Vanskelighed ved at modtage med objektiv Ro, søgende deres Berettigelse i Handlingens og Personskildringens Fordringer, hvor den da forøvrigt heller ikke er at finde; det var forklarligt. at Kritiken betragtede Forfatteren som »en Undersaat, der vil oppuste skadelige nationale Fordomme«, og spurgte, om det var for Skuepladsen i Stockholm eller i Kjøbenhavn, dette Stykke var bestemt. Præstekald fik Brun dog alligevel i sin Fødeegn og forflyttedes kort efter til Bergen, hvor han 1793 blev Stiftsprovst, 1797 konstitueret og 1804 virkelig Biskop. Som Prædikant drog Brun Nytte af sin ubestridelige poetiske Begavelse og vandt et Ry for Veltalenhed, som vel neppe er blevet fordunklet af nogen senere norsk Kirketaler; som Embedsmand og Theolog af den selvsikre orthodoxe Retning udfoldede han sin storslagne Naturs kraftigste Egenskaber, altid kampfærdig til Forsvar for Troen, myndig og ildfuld i sin kirkelige Styrelse, en norsk Kingo, hvem Folket skuede op til i Farens Time som til Den, der sad nde med frelsende Raadsnarhed og fyrig Handledygtighed. »I Krigs-

aarene«, fortæller WELHAVEN, »var han med en stærk Alderdoms hele Energi inde i den politiske Spænding; han belivede Stemningen, han holdt Opmuntringstaler og skrev Soldaterviser. Da en engelsk Orlogsmand 1808 viste sig ved Bergen, forlod han sin Bispegaard og begav sig ud til Befæstningen. Medens nu Kanonaden fra den Kamp, hvori en af hans Sønner som Chef paa en Kanonbaad deltog, drønede udenfor Indløbet mellem Fjeldene, stod han paa Havnebatteriet og opflammede med sin Tale Krigsfolket, der skulde modtage Fjenden, om han forsøgte at nærme sig Staden. Saa djærv en Mand var Nordahl Brun. — I 1813 hændte det endog, at en Deputation af Haandværkere foreslog ham at tage fuldt Regimente over den Del af Landet og føre Folket an til Brød eller Død. Han oplevede med Sorg den Katastrofe, der skilte Norge fra Danmark, og døde 1816, i sit 72. Aar.«

Af Bruns poetiske Produktion forbigaa vi hans lidet betydelige dramatiske Bagateller og hans ligefrem ulæselige store Epos »Jonathan og David«, for kun at holde os til hans mindre Digte og Sange, i hvilke en mandig Stolthed over Fædrelandet, en i kjække Træk udkastet Skildring af dets Naturs Herlighed, dets Folks Dygtighed, og en sund Sjæls energiske Livsglæde forener sig til en egen frisk »Norskhed« af en højst tiltalende Karakter. Et af hans tidligste Digte er Nationalsangen »For Norge, Kæmpers Fødeland«; ikke mindre bekjendt er den frejdige Sang om »Norges Herlighed«: »Boer jeg paa det høje Fjeld« med de prægtige Natur-Situationer. Frisk som en skingrende kold Frostdag er Sangen »Den norske Vinter«:

Min norske Vinter er saa vakker:
de hvide, snebedækte Bakker
og grønne Gran med pudret Haar
og trofast Is paa dybe Vande
og Engledragt paa nøgne Strande
jeg bytter neppe med en Vaar.

Fra Fjeldets Gruber Malmen kjøres,
og Mastetræ til Stranden føres,
og Kulden selv gir Farten Liv,
og Sne paa Fjelde Vejen baner
for norske Bondes Karavaner;
Flid er min Landsmands Tidsfordriv.

»En norsk Soldatersang« og »Den norske Gut« kunne endnu nævnes som malmfulde Toner fra dette af Normandsfølelse fyrigt begejstrede Bryst. I de »Evangeliske Sange« (1786) lære vi en anden Side af Nordahl Bruns Digtning at kjende, Frejdighed og Fynd stillet i Troens Tjeneste; af vor Psalmebogs Indhold har Brun digtet den pompeuse Pintse-Paakaldelse: »Aand over Aander, kom ned fra det

Høje!« samt Psalmerne Nr. 160, 233, 241, 260, 296, 299, 304, 371, 417, 447, 536. Hans verdslige Poesier udkom 1791 under Titlen »Mindre Digte«, paany udgivne 1818.

En af det Norske Selskabs virksomste og mest afholdte Medlemmer var Kameralisten JOHAN WIBE, paa eengang Selskabets og Statsminister Guldbergs Sekretair, hvilken Dobbeltstilling engang gav Anledning til en Kollision, der løstes hurtigt ved Wibes Snarraadighed. Han skrev 1774 Drikkevisen: Joh. Wibe.

Den, Skaberen skjænkte en oplyst Forstand,
han elsker og drikker, imedens han kan:
thi naar man først Foden hos Charon har sat,
saa siges al Elskov og Vinen god Nat.

Lad Vin da og Elskov opvarme dit Bryst,
snart røver Dig Døden al sværmende Lyst,
og blev Du end gammel, saa bliver Du dog,
hvad endnu er værre, saa bliver Du klog —

og videre i samme Toneart, en anakreontisk Stemning, udtrykt i de lette Strofer, som Wibe beherskede saa gratieust, at CL. FASTING engang i Wibes Værelse og med hans Pen skrev de to Linier:

Se, hvad Du før ej saae, min Ven!
to slette Vers fra Wibes Pen.

Visen blev sungen af Alle og kom saaledes ogsaa den religieuse Guldberg for Øre; han bebrejdede sin Sekretair dens frivole Tendens, men Wibe reddede sig ud af Klemmen ved at paastaa, at Ministerens Afskrift maatte have været ufuldstændig — der manglede det (paa Stedet improviserede) Slutningsvers:

Saa tænker den rasende Ungdom, hvis Mod
og Sandser ophidses af Vindruens Blod.

Den Vise sig glæder i Gudsfrygt og Dyd
og venter ved Døden først varende Fryd.

En lignende Udbredelse som denne vandt en anden af Wibes Drikkeviser: »Vingudens Gaver alt Bordene pryder«; bekjendt er ogsaa hans »Afskedsvise« til det Norske Selskab, da han nedlagde »sekretariske Pen« og overdrog den til »ædle Herman« (ɔ: Wessel), efterat have paalagt Selskabets Stifter O. G. MEYER at vaage over dets Trivsel:

O ædele Gierløv, hvis Rygte i Nord
ej tusinde Sekler skal røve!
Vaag over det Selskab, Du stifted ifjor,
lad ikke dets Fald mig bedrøve!
Sky Navn af Tyran,
saameget Du kan,
vær heller et Lam end en Løve!

Vort Selskab en Have kan kaldes ret smukt,
se til, at ej Svin den oprode!
Og seer Du en Plante, som ikke bær Frugt,
men trækker al Saft fra de gode,
da ryk den kun op
med Rod og med Top;
dens Død gir nyt Liv til hver Pode.

Den elskværdige Joh. Wibe, født i Drammen 1748, blev kun fireogtredive Aar gammel; ulykkelig Kjærlighed siges at have havt Del i hans tidlige Død, hvilket synes at bekræftes af FASTINGS Epigram til ham:

Omsonst for Hjerter at indtage
Du arved Nasos Strengeleg.
En Daphne hører ej din Klage;
men trøst Dig: alt fra Nasos Dage
en Daphne for Apollo veg.

Norske Selskabs brave Værtinde, Md. Juel, var »hans gjæstmilde Plejemoder i hans sidste sørgelige Dage«.

Stockfleth.

Til Norske Selskabs Skrifter bidrog Gudbrandsdølen THOMAS ROSING DE STOCKFLETH (1743—1808) med Heroiden »Philippa til Erik«, samme Emne, som hans Landsmand og Selskabsfælle Pram behandlede. Men størst Berømmelse vandt Stockfleth ved sit naturbeskrivende Digt »Sarpen«, fremkaldt ved en Prisopgave af Selskabet for de skjønne Videnskaber, der ønskede et »Forsøg i den malende Poesi, hvorved Popes Windsor Skov kunde tjene som Mønster. Dertil maatte udvælges noget Sted i de danske Stater, som ved sin Yndighed eller og ved sin Skræksomhed gjør sig mærkværdigt. Som i det første Fald Sundet eller et af Lystslottene, og i det andet Fald Malstrømmen eller Vandfaldet Sarpen. Man kunde ogsaa vælge noget Sted i Danmark eller Norge, hvor der findes mærkværdige Levninger af Alderdommen [ɔ: Oldtiden] eller som udmærker sig ved et gammelt Sagn, der kunde give Anledning til en poetisk Fortælling eller anden Opdigtelse paa Tickets Maade i hans Kensington Garden.« »Sarpen« blev en af de prisbelønnede Besvarelser. Begejstringen for Digtet kaster Lys baade over den norske Digterskoles Tilegnelsesevne overfor det engelske Naturmaleri og over Tidssmagens Opfattelse af det frembrydende norsk-nationale Element. Et af Naturoptrinene ved Elven skildres saaledes:

Af lænkte Flaade løs ved sjelden Vanheld revet,
var nu det stolte Træ mod Faldets Munding drevet,
det trækkes voldsomt fort; nu Roden dykke maa,
men pyramiderank jeg Toppen seer opstaa.
Af hule Hvirvelsvælg den lange Krop sig hæver,
af igjentagne Stød hver Strandens Klippe bæver;

men Sarpens grumme Nøk, ved Fyrrens Modstand vred,
fordobler Strømmens Kraft og styrter Masten ned.
Strax hvide Bølge højt med brudte Stumper spiller,
og splittet tykke Bul i stride Rende triller;
med Harm seer Ejeren forhaabet høje Pris
i kostbart Lystsyn nu forvandlet til Forlis.

»Hvor poetisk er ikke den hele Forestilling, hvor malende Udtrykket, hvor norsk!« udbryder J. BADEN i sin Kritik, fremhævende, at »det er ved Nationalhed vor Poesi skal blive vigtig for Fremmede og faae Nyhed.« Det var vel nærmest Emnet, der overraskede som noget Uvant; men man var dog altsaa tidlig opmærksom paa, at der fra Norge — udgaaende fra Dass og førende over Tullin — rislede en Strømning af egen Art ind i Fælleslitteraturen; at dens nationale Farve og Verdensbegivenhedernes Gang tilsammen skulde sondre den ud fra denne som et selvstændigt Løb, var man endnu langt fra at ane. Dog bliver selve Stockfleth et af de første Forbud herpaa ved sin Sang i Hjemstavnens Bygdemaal: »Længje ventad Lurdagskvællen eingang kom«.

P. H. Frimann.

Af Brødrene FRIMANN vandt den yngste, PETER HARBOE FRIMANN (1752—1839), tidligst Digternavnet ved sine Bidrag til den første Samling af Norske Selskabs Skrifter: en med Wessel konkurrerende »Ode til Søvnen«, »Tanker ved en Flod« og Romancen »Axel Thordsen og Skjøn Valborg«. Denne sidste er mærkelig som et af de tidligste Greb tilbage til Folkevisens Emner, hvor himmelvid Forskjellen end er mellem den ældre og den moderne Behandling, en Forskjel, der allerede var den litteraturkyndige Samtid paafaldende, hvad der vidner baade om en sikrere Smag og et fyldigere Kjendskab til den gamle Digtning, end man sædvanlig forudsætter. Da WESSEL hørte Digtet blive oplæst i Norske Selskab, gjorde han den Bemærkning om et af dets mest beundrede Steder, at Folkevisens simple og naturlige Skildring dog gav det sandere og smukkere, og CL. FASTING satte ligeledes den gamle Sanger paa en højere Plads. »At overgaa den første Mester i Plan, Styrke, Korthed, Eftertryk, i hans fortryllende Enfoldighed og altid voxende Interesse,« siger han med et for den Tid fortrinligt Valg af karakteriserende Bestemmelser, »det var at fordre endnu mere end et Mesterstykke, og et Mesterstykke er den gamle Vise

uimodsigeligt, saa vist som den sande Poesi er til alle Tider den samme, saa vist som dens Former og ej dens Væsen, alene Sproget og aldrig Tankerne ere foranderlige.« Det var dog, som sagt, kun den litteraturkyndige Del af Samtiden, de med de fineste Smagsnerver udrustede Faa blandt Publikum, der kunne dømme saaledes; for Almenheden stod Frimanns Parafrase af Folkevisen langt nærmere ved dens Opfattelse af Poesi og som Følge deraf langt højere i dens Yndest end det oprindelige Digts korte og knappe episke Beretning. Den Sentimentalitet, der gjennemstrømmer Frimanns hele Digtning, var i og for sig hans Læsere tiltalende som Udtryk for deres egen Stemning og havde her særlig fundet et Stof, som af sig selv bød den et fyldigt Omraade at brede sig paa. Og da Digteren beherskede sin Kunsts formelle Opgaver med en Lethed og Klarhed, som var beundringsværdig — en Frugt af hans væsenlig franske Opdragelse — var det intet Under, at hans moderne Omskrivning af den gamle Folkevise vakte almindelig Begejstring. Man vil baade kunne forstaa dette og maale Afstanden mellem ham og hans Forbillede ved at læse Strofer som disse:

Glad flyede Valborgs Ungdom bort;
man uden Sorg paa Roser let kan træde.
Hver Time var den glade Sjæl for kort,
hvert Skridt var idel Dands, hver Dag var idel Glæde.
En kjærlig Sorg blot Valborgs Hjerte rørte,
naar Længsel hendes Sjæl til Axels Minde førte.

Saa staaer i rolig Sommerdag
den gyldne Frugt paa Træets unge Kviste:
tidt Kvisten er mod Stormens Magt for svag,
og tidt, af Uvens Haand nedbøjet, maa den briste;
den faldne Frugt en uren Muld vanærer,
og Æblet, plukt med Vold, en graadig Mund fortærer.

Samtidig med sin Debut i Norske Selskab fejrede P. H. Frimann en Triumf som Sejrvinder i Selskabet for de skjønne Videnskaber, der tilkjendte hans malende Digt »Sancta Sunnivas Kloster« den samme Belønning, som Stockfleth ved den samme Prisæskning vandt for »Sarpen«. Frimann havde skrevet sig Smagstribunalets Henstilling om Behandlingen af »et gammelt Sagn, der kunde give Anledning til en poetisk Fortælling«, bag Øret og indflettede i Skildringen af Lokaliteten fra sin Barndomsegn (Sælø i Nordfjord, Bergens Stift,) Sagnet om den irske Kongedatter Sunniva, der flygtede fra sit Hjem for at undgaa Ægteskab og landede paa den norske Kyst. Paa lignende Maade har P. H. Frimann i sit Digt »Hornelen« forenet en Thors-Mythe med den poetiske Beskrivelse

af den »Skræksomhed«, som er egen for det valgte Sted (ligeledes i Nærheden af Barndomshjemmet). Digtet kom i det smagende Selskabs Prisbedømmelse til at staa tilbage for Broderen Claus Frimanns Besvarelse af den samme Opgave, men Litteraturhistorien har alt mere og mere afgjort tilkjendt Peter Harboe Palmen i denne broderlige Sangerkamp; hans Digt er upaatvivleligt det bedste Arbejde i den naturbeskrivende Digtart, som Perioden har at opvise. Det er jo ejheller Dagligføde i hin Tids poetiske Litteratur, naar der i ulastelige Vers gives et saa energisk Billede af Fjeldets bratte Glathed som dette:

Siig, hvo dit Bryst saa glat og stejlt har jevnet,
at Ravnen selv ej Rifter fandt deri,
som klynkende saa tidt Dig fløj forbi
og ingen Pynt til Hvilested fandt levnet?

Med hvasse Kløer den hugger i dit Bryst —
de fæste ej; og vred den flyer tilbage
lavt til din Fod, hvor Ynglen og dens Mage
gjenkalde den med hæs uafbrudt Røst.

Tidligt vandt P. H. Frimann sine digteriske Laurbær, og tidligt lagde han sig til Hvile paa dem: allerede fra sit fireogtyvende Aar af slog han ind paa andre Baner, kom i diplomatisk Tjeneste til Petersborg og Stockholm, arbejdede en lang Aarrække i Udenrigsministeriet i Kjøbenhavn og døde helt oppe mod vor Tid som en højtbedaget Konferensraad.

Den ældre Broder CLAUS FRIMANN (1746—1829) lagde ingensinde Poesien paa Hylden og har derfor en mere omfattende Produktion at opvise, dybere i sin Indtrængen, men ikke saa smidig i sin Sprogkunst som Peter Harboes. Han stod kun i flygtig Forbindelse med det Norske Selskab, thi hans forskjellige Ophold i Kjøbenhavn vare alle meget kortvarige; i dets Skrifter optoges dog hans beskrivende Digt »Frederiksborgs Egn og Udsigten derfra« samt Mindedigtet »Hagen Adelsten«. I treogfyrretyve Aar var Cl. Frimann Sognepræst for Davigens Menighed i den nordlige Landsdel, hvis Klippekæmpe »Hornelen« begge Brødrene besang i Prisdigtning. Hans Liv henrandt fredeligt og lykkeligt, dog ikke uden Møjsommeligheder og Farer under Embedsgjerningens Røgt i den vanskeligt farbare Egn. Udelukkelsen fra litterair Omgang og den mangelfulde Forbindelse med den poetiske Produktion følte Digteren dog stundom som en Ulempe. »Da jeg i Kredsen af den æsthetiske Litteraturs daværende ypperste Dommere histnede besang det smal- Cl. Frimann.

serske Troldhorn heroppe,« siger han i Fortalen til en af sine Digtsamlinger, »anede det mig mindst, at denne Stenuglernes og Natteravnenes Bolig, denne berygtede Præcipice, skulde ikke længe derefter være en væsenlig Del af mit lille Embedsdistrikt, og at jeg af 52 Aar som Religionslærer skulde tilbringe de 43 i dens sorte, kolde Skygge, lige efter Bogstaven af hvad min Broder, Sankt Synneves og Skjøn Valborgs kronede Sanger, begyndte sit Kvad med,

langt bort fra Leg, uvant til muntre Toner
ved Festers Fryd —.

Hvad jeg har anseet som et af mine største Vanheld i Egnen, hvor jeg boer, har været dette, at jeg saa yderst sjelden kunde samles med nogen saadan Ven, som jeg i litterair Henseende kunde kalde en beslægtet Aand og ret sympathisere med.« Det var dog maaske netop denne ensomme Tilværelse, henvist til udelukkende Samliv med Sognefolkene, der uddannede Frimann til den ejendommelige Stilling, han indtager i sin Tids Digtning som Almuesanger, som Forfatter af jevne, fattelige, sangbare Digte, i hvilke en religieus Stemning kommer tilorde eller Fiskerens og Bondens Dagligdont besynges som nøjsom Glædes rene Kilde eller den norske Egns Naturskjønhed skildres eller en Heltedaad forherliges. Disse Digte udkom i forskjellige Samlinger: to Bind »Poetiske Arbejder« 1788 og 1826, »Almuens Sanger« 1790, »Den syngende Sømand« 1793, et Par Psalmesamlinger o. fl. Endnu 1851 kunde WELHAVEN udgive Cl. Frimanns Digte i Udvalg med en biografisk Indledning, et Vidnesbyrd om, at Friskheden endnu ikke havde forladt denne fordringsløse Folkedigtning. De ere jo ejheller blevne helt fremmede for den nulevende Slægt, Digte som »Den norske Hyrdedrengs Sang«:

Hør mig, Skov og Mark og Fjeld!
mig, som her sidder enlig og synger paa Tuen;
endnu er det ikke Kveld,
endnu varm skinner Solen som Luen,

Lovsangen »Seer jeg til den Himmel blaa«. Vuggevisen »Hvo tændte i Brystet den levende Glød?«, Mindesangen om Ole Svendsen Bakke og den kjønne »Bindevise«, der maaske tydeligst som kortest tegner Cl. Frimanns Digterpersonlighed:

Saa knytter jeg Traad,
saa øver sig Haanden i kvindelig Daad;
ved Haanden at hænge man bliver saa
træt,
ved Haanden at røre gaaer Tiden saa let;
jeg knytter ej Silke, jeg knytter ej Guld,
min Traad er af Uld.

Min uldene Traad,
naar Vinteren bruser, skal varme min Fod;
med Intet paa Stikke, med Intet paa Ten
Saamangen maa skjælve paa islagte Sten;
Gud se til de Usle, som nøgne og blaa
i Snevandet gaa!

Jeg knytter kun Traad,
jeg knytter ej Baand af ugudeligt Raad;
vig langt fra mit Hjerte, Du Mørkhedens
Aand,
som lærer at binde besnærende Baand!
Skal Mennesket knytte for Menneskets Barn
et fangende Garn?

Min knyttede Traad
mig minder om Livet — mit Liv er en Traad;
hver maskeklædt Stikke er fuldendte Dag,
hver Maske hver Knude et Pulsaareslag —
naar Livet er endet, o Gud, i din Haand
annam da min Aand!

Sømandspsalmerne Nr. 119, 121, 123 og 392, Daabspsalmen Nr. 324 og adskillige andre i vor Psalmebog optagne ere af Cl. Frimann.

Næstefter Wessel var Bergenseren CLAUS FASTING (1746—91) det Norske Selskabs lyseste Hoved og klareste Aand, i sin fortrinlige Stil som i sin elegante Personlighed saa gjennemtrængt af fransk Esprit, at Wessel sagde om ham, han var »fransk midt i Perialen«. Det er især som Kritiker, denne Skribent har virket, og i denne Egenskab forstod han ikke blot med skarpt Blik at sondre og med fin Takt at dadle, men ogsaa ved sin egen Fremstillings Renhed og Klarhed at opstille et stilistisk Mønster for de Forfattere, hvis Arbejder han bedømte. I Kjøbenhavn skrev han baade i »Den kritiske Journal« og »Den kritiske Tilskuer«, og i Bergen udgav han sine »Provincialblade«, hvis aandfulde Kritiker, træffende Karakteristiker og vittige Bemærkninger med Rette beundredes af de Kyndigste som en Journallitteratur, der kunde maale sig med Udlandets bedste, medens det store Publikum gik dem forbi med paafaldende Ringeagt, der nærmest maa forklares som Udslaget af en hadefuld Stemning, som var vakt mod Fasting, fordi han betragtedes som Fritænker: han drev det endog til den Gruelighed at skrive Christus med K. En anden Grund kan søges i det epigrammatiske Vid, hvormed han var udrustet, og ved hvis pikante Fremglimten han skaffede sig mange Fjender. Vi kjende det Epigram, der overgav Bredals Ovid-Oversættelse til Latteren (S. 403); til Tak for sidst forkastede Bredal som Theaterdirekteur Fastings Tragedie »Hermione« og antog det langt ringere »Zarine«. En anden Oversætter af Ovid fik følgende Snert: Fasting.

O Naso! aldrig var din Brøde lig din Kval.
Du blev forviist fra Rom og oversat af SAHL.

Fastings forskjellige Skuespil have ingen Interesse for vore Dage; et af dem, »Actierne eller de Rige«, en Skildring af et moderne Samfundsonde, Handelssvindleriet, blev opført i Kjøbenhavn, men gjorde ingen Lykke. Rigere paa dramatisk Effekt var Fastings egen Kjærlighedshistorie, en sælsom Konflikt, som L. DIETRICHSON har bragt Lys i (»Omrids af d. norske Poesis Hist.« I. 175-78). Hans Skrifter, ledsagede af en Biografi, ere udgivne af LYDER SAGEN.

CLAUS FASTING.
Titelkobber til det 1837 i Bergen udgivne Udvalg af hans Skrifter.

Den Smagens Overlegenhed, der tillod Fasting, skjøndt Normand, at være en varm Beundrer af Ewalds Digtning, gjenfinde vi hos hans Landsmand Gudbrandsdølen EDVARD STORM (1749—94). Med ham ere vi imidlertid naaede udenfor det Norske Selskab; han var ikke Medlem af det, ja dreves af sine Sympathier i Forbindelse med ikke tilstrækkelig opklarede personlige Forhold helt over i den modsatte Lejr, skjøndt det Bedste i hans Digtning just er det, som staaer i Sammenhæng med hans norske Nationalitet. I de sidste tyve Aar af sit Liv opholdt Storm sig uden Afbrydelse i Kjøbenhavn, hvor han blev Inspekteur og Lærer ved Efterslægtsselskabets nystiftede Skole og i denne sin Stilling kom til at virke afgjørende ind paa Adam Oehlenschlägers Liv ved at tage sig af den smukke og flinke Drengs Oplærelse. Hans første Digte ere

Storm.

skrevne i hans Hjemstavns Dialekt, friske og kjærnefulde Sange, som man kun kan bebrejde en stundom noget vidtdreven sandselig Erotik, som Nattestævnerne og andre Episoder give Anledning til.

EDWARD STORM.

nat. 21. Aug. 1749. denat. 29. Sept. 1794.

Moribus insignis musarum carus alumnus
Stormius Elysii nunc tenet arva pius
P. F. Suhm.

»I Elysiums Egne dvæler nu Musernes kjære Fostersøn, den fromme, af Sæder udmærkede Storm.«

1774 udgav Storm det komiske Heltedigt »Bræger«, en heltigjennem mislykket Humoreske om en sjællandsk Landsbydegn, der er ude for at inddrive sin Tribut af Paaskeæg og ved Hjemkomsten er saa uheldig at knuse dem alle. Hvilke Vanskeligheder Hexametret har havt at kæmpe med, inden det fik gjort sig vort Sprog underdanigt, vidne allerede dette Digts Indledningslinier om:

Du, som dit Fødelands Pris tidt kvad med Norriges Tunger,
som tidt med Lyren i Haand tvang Gjenlyd af skaldede Fjelde,
Muse! nedstig fra iskronte Olymp til Dannemarks Sletter,
ombyt dit Sprog og forvexle din Lur med den komiske Harpe.

Den afvisende Kritik, der med Føje blev dette uheldige Arbejde til Del, fremkaldte den Erklæring af Storm i Indledningen til hans kort efter udgivne Digtsamling, at hans Musa »ikke havde lært sig synge uden ved et susende Vandfald eller ved en ensom, med Gran begroet norsk Klippe«. Han føler og vedkjender sig her sin norske Nationalitet som sin rette Naturbund; ikke desto mindre drages han bestandig bort fra den af Lyst til at synge om Tidens almindelige Emner i dens almindelige Tone eller af brændende Attraa efter at hæve sig op til den beundrede Ewalds høje Begejstringssfære. Saaledes har han baade i et regelret didaktisk Digt, delt i fire Sange, og i en Ode — begge lige utaalelig kjedelige — besunget et af Tidsalderens abstrakte Yndlingsthemaer: Indfødsretten. I »En Sang om Jøndalen« vil han overlade sig til en yppig Indbildningskrafts digteriske Fantasier, men Udfaldet bliver en snurrig Blanding af Snusfornuftighed og poetisk Flitterstads. Først beskrives Jøndalen (i Forfatterens Fødeegn) paa den sædvanlige »malende« Maade; i Dalen er en Hule, som beboes af Nymfen Jøna, der sammenlignes med Thetis og skildres i Træk, hentede fra den almindelige ballet-mythologiske Garderobe:

Et blegrødt Taft fra Skuldre flagred ned
til Saalen, som var med Guldlidser bundet;
om trinde velskabt Bæltested
et søgrønt Baand vellystigen var vundet.
I kruset Lok balsamisk Rose skimred,
paa Alabasterarm Smaragd og Onyx glimred.

En Strengeleg hun bar i venstre Haand
af finest Gran og Filsben udarbejdet:
hun rørte den, og al min Aand
hensmelted ved hvert Slag, som himmelsk Røst gelejded.
Kom, Klippers Skjald! kom, sang hun, føl den Ære,
at Jøna byder Dig en Yndlings Navn at bære.

Hun fører Digteren ind i den med overdaadig Anvendelse af Pragtord skildrede Hule, som viser sig at være et Slags Pantheon for norske Skribenter, thi »Jøna Normænds Mod og Sange her belønner« ved at oprejse dem Mindesmærker efter deres Død; her hænger Holbergs Strengeleg og Tullins Laurbærkrands, og den litteraturkyndige Nymfe forherliger i veltalende Blomstersprog Ste-

nersen, Suhm, »vor Ven, skjøndt ædel rundet op ved danske Strande«, og de andre Skjalde:

Høj Hvælving her bestandig Gjenlyd skal
af stolten Sang om Norges Odel give.
Det skjønne Foraar, Sarpens Fald
og Hornels fæle Pragt skal evig huskte blive.
Melpomene skal Nymfen Haanden byde,
Rheteas Taarer skal paa Jønas Kinder flyde.

Langt heldigere end i denne og lignende fordringsfulde Kompositioner — hvortil ogsaa maa henregnes »Ewald eller den gode Digter«, hvis Begejstringsvarme forflygtiges i tom Talepragt — er Storm i adskillige af sine mindre Poesier, først og fremmest i Romancen »Zinklars Vise«, der med uventet Fynd gjenføder Folkevisetonen; den blev skreven i litterairt-filantropisk Øjemed paa Bestilling af Efterslægtsselskabet, der vilde fortrænge de gængse usædelige Gadeviser ved at give Almuen god folkelig Poesi ihænde. Fremdeles den meget sungne Vise om Thorvald Vidførle: »Svend Tveskjæg havde sig en Mand, som Thorvald hed«, Klubsangen om Stærkodder: »Arrig slog Stærkodder Rynker paa Næsen« og Drikkevisen »Min Doktor er en ærlig Mand«. Som Psalmedigter er Storm repræsenteret ved Nr. 127 og 518 i vor nu brugelige Psalmebog; til den »evangelisk-kristelige« havde han som Medarbejder ydet et større Kontingent. Selv udgav han 1785 sine »Samlede Digte«; en ny Samling besørgedes 1832 af A. E. BOYE, og 1871 kom et Udvalg ved H. P. HOLST. 1886 udkom »Efterslægtsselskabet og Edv. Storm« af F. NYGAARD.

De norske Digtere, vi endnu have at omtale, føre os ud over det Norske Selskabs Tid og have et svagere Præg af dets Paavirkning. Især gjælder dette da om Elegikeren JONAS REIN (1760—1821), »den sande Sorgs ulignelige Sanger«, som ZETLITZ kaldte ham, »de hulde Følelsers Sanger«, som RAHBEK døbte ham. Disse to Digtere omgikkes Rein jevnligst under sit Ophold i Kjøbenhavn, og han var i deres Selskab med til at forfatte de Epigrammer over Baggesens »Holger Danske«, som indlede Holgerfejden. Ellers var det, som antydet, mest elegiske Stemninger, af hvilke hans Digtning voxede frem. Til Emne for sin første Digtning valgte han Axels og Valborgs ulykkelige Kjærlighed, fremstillende deres Skjæbne i det mislykkede Sørgespil »Hagen og Axel«. Større Held fulgte hans lyriske Arbejder, hvis Klager over Tilværelsens Uret- Rein.

færdighed havde den sentimentale Karakter, som Tiden ogsaa paa andre Omraader yndede; men det kunde dog ikke undgaaes, at dette evindelige Mismod i Længden virkede noget trættende, trods den akademisk korrekte, ulastelige Versform og en Klarhed i Udtrykket, der overrasker dobbelt, hvor taaget Tungsind er Digtets Moder. Som de bedste blandt Reins nu for Størstedelen helt glemte Poesier kunne nævnes hans Elegi »Ved J. H. Wessels Grav«, Oden »Den frie Mand«, »Ensomhed«, »Efter en Sygdom«, »Barnlig Glæde«, »En Faders Sang ved sin moderløse Datters Vugge«, hvilken sidste maa tjene som en i sin Tid højt beundret Prøve paa Reins rene og kydske, men noget konventionelt afdæmpede Digtning:

Jonas Rein.

Sov, bedste Pige! sødelig,
savn ej din ømme Moders Pleje;
hun svæver venlig om dit Leje,
som Engel hun omsvæver Dig.
End ej min Sorg dit Hjerte saarer,
frit tør jeg end udgræde den;
Du smiler kun til mine Taarer,
naar blid Du vaagner op igjen.

O elskte Billed, som Du bær!
Kald Mindet om de svundne Dage
kald mig det troligen tilbage;
hvad jeg har tabt, mig daglig lær! —
Saa var det Smil, hvormed hun talte
og lovede at være min;
din Blidhed hendes Aasyn malte,
og hendes Uskyld var som din.

Din Sjæl er end som hendes skjøn!
Hvo vogter den med kjærligt Øje?
Hvo vil med skyldfri Haand den bøje
og søge i din Dyd sin Løn?
Hvo skal advare mod de Farer,
som vil omgive dine Fjed?
Hvo viser Dig de skjulte Snarer,
som lægges for Uskyldighed?

Sov, bedste Pige! sødelig,
vox, bliv din Faders Trøst og Glæde,
og lad hans Kjærlighed Dig lede —
o, Himlens Engle vogte Dig!
Men ak! om Uskylds Rose svinder,
om Tabet af din Dyd jeg seer
engang i Graad paa gustne Kinder....
sov, bedste Pige! vaagn ej mer!

Rein levede som Præst i forskjellige Egne af Norge, indtil han 1808 kom til Nykirken i Bergen. Han var Medlem af Rigsforsam-

lingen paa Ejdsvold. I hans sidste Leveaar fik Melankoli og Sygelighed fuldstændig Magten over ham, og han døde som en affældig Særling, enogtresindstyve Aar gammel.

En udpræget Modsætning til ham var hans jevnaldrende Ven, »Glædens muntre Sanger« JENS ZETLITZ (1761—1821), i tredive Aar Præst paa forskjellige Steder i sit Fødeland. Som han af Personlighed var en livlig, let bevægelig Natur, saaledes berører ogsaa hans Digtning Poesiens forskjellige Regioner uden Tvang, om end med vexlende Held. Som Cl. Frimann skrev han »Sange for den norske Bondestand«, men maa her mangengang erstatte den folkelige Grundklang i sin Forgængers Sange med en ydre Sammenhobning af Bygdeudtryk, der dog tilsammen hverken give Almuen eller det dannede Publikum noget prægnant Helhedsbillede. Han var komisk Epiker og satirisk Heroide-Forfatter og har her en saa ustadig Lykke i sin Produktion som den, der betegnes ved Afstanden mellem det ypperlige Digt »Væddeløbet« og den heltigjennem matte Morsomhed i »Nille Volmersdatter til Peder Paars«. I sine Nationalsange finder han snart et jevnt og kjønt Udtryk for Folkets Tilfredshed med nøjsomme Livskaar, men kan til andre Tider istemme saa kraftpatriotiske Toner, at de buldre i Ørerne. Med størst Egalitet bevæger Zetlitz sig paa Drikkevisens Omraade og kan næsten siges at betegne denne Digtarts Fuldendelse i dens heldigste Retning, med Afstrejfning af det Sentimentale, med Undgaaelse af de plumpere Nydelsesmomenter, med Bibeholdelse af den joviale Grundtone og det gratieuse Foredrag. Stundom kan han hæve sig næsten til Bellmansk Humor, som i Skildringen af Lukas fra Piseck, der blev 115 Aar gammel og havde havt 25,700 Perialer i sit Liv; men hyppigst er det den lettere Leg med Øjeblikkets Stemning, Zetlitz lader komme til Udtryk: en klædelig Frivolitet, der dandser hen ad Livets Overflade og opfanger dets Fænomener i Lunets Hulspejl. Hans Sange vandt overordenlig Udbredelse og ere tildels endnu den Dag idag godt kjendte: »Hvor saare Lidet vil der til, for lykkelig at være«, »Mit fulde Glas og Sangens raske Toner«, »At Slyngler hæves til Ærens Top«, »Jeg synger gjerne om Kongers Magt« o. s. v. I Digtet »Til en Ven« priser Zetlitz »den gyldne Nøjsomhed« som den sande Levevisdom Zetlitz.

og udfører sin Lære videre gjennem Exempler, der som Mønster opstille Den,

der har Religionen kjær, dens Sandhed imod Løgn forfægter, men ej ukjærligt hellig er og bygger Baal for hver Fornægter	der ej fornedrer sig ved Smiger og logrer for en mægtig Nar; men ej hver Skurk i Skole ta'er og Sandhed i Utide siger.

Hvo der kan føre sit Liv efter denne Moral — »hans Lovsang er Camoenens Pligt, hans Levnet er en Sædelære«.

En fuldstændig Samling af Zetlitz' Digte i to Bind udgav C. SCHWACH 1825 i Christiania. Et Udvalg ved J. UTHEIM (med Indledning) udkom 1886.

Falsen. ENVOLD DE FALSEN (1755—1808) var vel født i Kjøbenhavn, men kom tidlig med sin Fader, der blev Justitiarius i den norske Overhofret, til Norge, til hvilket Land han allerede i Toogtyveaarsalderen knyttedes som Assessor ved nævnte Ret. Som Højesteretsassessor boede han en halv Snes Aar i Kjøbenhavn, men kom 1802 tilbage til Christiania. Falsen var af Naturen udrustet med glimrende Evner, og en ihærdig Uddannelse havde udviklet dem saa tidlig, at han alt var bleven Student ti Aar gammel — for tidlig sagtens, thi det er ikke usandsynligt, at denne Begavelsens Drivhusvæxt lagde Grunden til den tidlige Ælde, der greb ham, saa at han alt i Halvtredserne saae ud som en Olding, saavelsom til den dermed følgende aandelige Affældighed — Adspredthed og Villieslaphed, ledsaget af dyb Melankoli — der betegnede hans sidste Levetid. Til Trods herfor var hans Anseelse over hele Norges Land saa grundfæstet, at han efter Krigens Udbrud ikke kunde undværes som Medlem af den interimistiske Regeringskommission i Christiania. Under Opbydelsen af hele sin Aandskraft, under et anstrengt Arbejde og tunge Bekymringer for Landets Fremtid sank han nu omsider ganske sammen: da han en storm- og regnfuld Novemberaftnen vilde gaa fra Theatret til sit Hjem, førte hans forvildede Skridt ham ned til Fjorden, hvor hans Lig blev fundet næste Dag. Ved Siden af Prinds Christian August var Falsen Norges folkekjæreste Mand, og hans Død var en Nationalsorg, som ogsaa i Litteraturen har sat sig mange Mærker. (Se H. I. HUITFELDT: »Christiania Theaterhistorie«, 1877, S. 457—62).

Alt fra Ungdommen af havde Falsen havt den mest levende Interesse for Theatret og tidlig forsøgt sig som Skuespilforfatter, debuterende med den borgerlige Tragedie »Salvini og Adelson«. Af hans Skuespil — til hvilke Emnerne hyppigt toges fra Fortællinger i fremmede Litteraturer, uden at Dramatikeren dog altid havde nogen klar Forestilling om de episke Sujetters Brugbarhed — har det kgl. Theater opført adskillige: »Arven i Marseille«, »Frieren og Kjæresten«, »Hvad vil Folk sige?«, »Idda«, »Kunstdommeren«, »De snurrige Fættere«. Men hverken for Scenen eller for Litteraturen have disse Arbejder havt nogen Betydning, hvilket derimod højlig blev Tilfældet med Syngespillet »Dragedukken«, 1797, som holdt sig paa Scenen henved femogtyve Aar og er blevet opført omtrent et halvthundrede Gange, i den første Tid som Publikums erklærede Yndlingsstykke, hvis Sange til Kunzens Musik: »I Haven gik Signe, en Rose at plukke«, »Hold Lampen tændt, sy Støvler, Sko«, »Druen voxer paa vor Klode« o. fl. vare i Alles Munde. Fra Scenen er det nu gaaet over i Litteraturhistorien som et Arbejde, der fortjener Opmærksomhed paa Grund af sit Sammenhæng med vor Skuespildigtnings bedste Traditioner: en letoverskuelig og dog ved original Opfindelse fængslende Handling fra Folkelivet, velordnede Situationer, kraftig Karaktertegning og det Hele gjennemstrømmet af et jevnt, godmodigt Lune, men ganske vist ogsaa udført med den Bredde, der for os svækker den ældre Komedies Virkning. Den brave Skomager-Frimester Jacob Olsen seer til sin Bekymring sin iforvejen tilstrækkelig store Børneflok forøget med Tvillinger. Han fatter da den fortvivlede Beslutning at skille sig af med den ene af dem ved at hensætte Drengen, gjemt i en Kurv, foran en velhavende Urtekræmmers Dør. Moderen, der, da det kommer til Stykket, ikke kan skilles fra sit Barn, ombytter det hemmeligt med en i Hast paaklædt Trædukke, og med denne vandrer Mester Jacob i Nattens Mørke afsted til Urtekræmmeren. Men denne griber Misdæderen paa fersk Gjerning, og da en Ubekjendt faa Timer forinden har øvet akkurat den samme Streg imod ham, mener han, at begge Børnene ere Jacob Olsens Tvillinger, og tvinger med Trusler om Politiet den forbløffede Skomager til at vandre hjemad med en Kurv under hver Arm. Alle Ængstelser og Misforstaaelser i det Følgende opløse sig sluttelig i Glæde, da det af et Brev i det paatvungne Barns Tøj viser sig, at

dets Antagelse skaffer Familien den øjeblikkelige Rigdom af 200 Rdl. og Halvdelen af denne Sum aarligt, indtil Faderen kan vedkjende sig Barnet: Dukken har været dem en »Dragedukke«, thi den har draget Lykken til Huset. — Særlig anden Akt udenfor Urtekræmmeren maa have været af megen scenisk Virkning, og det episodiske Optrin med de halvdrukne Værtshusgjæster, Vægterne og de af Søvne vækkede Husbeboere i den kun af enkelte Lygter belyste Gade, medens Jacob sidder skjult i Kjælderskuret, kunde endnu friste en Sceneinstrukteur som en morsom Opgave.

»Envold Falsens Skrifter« udgaves 1821 i to Bind af Prof. L. STOUD PLATOU.

Den litteraire Kamp.

Inden vi gaa over til at skildre den litteraire Modsætning til den norske Skole eller den poetiske Anskuelse, som det Norske Selskab stillede sig polemisk imod, vil det ikke være ufornødent paany at minde om, at denne Modsætning ingenlunde var saa skarp og uforsonlig, som Litteraturhistorikerne stundom have fremstillet den. Det var to Temperaments-Sfærer, to Aandsretninger, der brødes med hinanden, og begge kæmpede de for berettigede Principer: Ewaldianerne for højere Emner og en mere løftet poetisk Diktion, end Nyttepoesien sædvanlig kjendte, de Norske for en Klarhed, Renhed og Korrekthed, tillige for en national Ædruelighed, som de fandt tilsidesat i hines Pathos; naar de Første saae ned paa disse Fordringer som en filistreus Smags og de Sidste spottende søgte at hente de mod Ætheren Stræbende ned paa Jorden igjen, kunde man vel nærme sig Forkjætrelsens Grændser, men det maa i denne Forbindelse vel erindres, at Retningernes Førere eller til Samlings-Centrer udkaarede Personligheder paa ingen Maade vare fremtrædende Polemikere. Ewald tager ingensteds tilorde imod det litteraire Modparti, og Wessels Raillerier med de ha-stemte Toner eller med den ewaldske Sømand, der »sadler dristig Havet op«, ere af en saare godmodig Natur; ja saa lidet var den vittige Digter hildet i noget Landsmands-Koteri, at det jo netop var to Normænd, hans dramatiske Parodi nærmest gik ud over. Jo højere vi naa op i de to Partiers Rækker, des mindre møde vi af den aandelige Forblindelse, der ikke kan se noget Godt hos Modstanderne; derimod er det letforstaaeligt, at vi længere nede, hvor de ledende Principer ere stivnede til Stikord og hvor det mindre Overblik

avler den større Ufordragelighed, just støde paa det Tros af travle Menige, der ved Budbringeri og Udfordringer sørgede for, at Striden ikke skulde dø hen af Mangel paa Fjendtligheder.

Medens de Norske slog Lejr i Md. Juels Kaffehus, samledes de Danske hos Md. Neergaard i Badstuestræde, og medens det fra først af frie Omgangsliv hist udviklede sig til det sluttede Norske Selskab, blev det Neergaardske Kaffehus Arnen for det »Danske Litteraturselskab«, stiftet af ABRAHAMSON, ROSENSTAND-GOISKE, THAARUP, Brødrene TROJEL o. Fl. Institutionen var ikke mindre akademisk end den tilsvarende norske; ved de ugenlige Møder skulde ethvert Medlem »kvartaliter forelæse noget selvforfattet Stykke«, hvilke Arbejder saa skulde drøftes baade mundtlig og skriftlig og, hvis de godkjendtes ved Stemmeflerhed, udgives i Selskabets Skrifter; ved Optagelse af nye Medlemmer var eet Nej tilstrækkeligt til at udelukke den Foreslagne. Til dette Selskab Æresmedlem kaaredes 1776 den syge og hensygnende, til det ugjæstmilde Søbækshus forviste Digter JOHANNES EWALD, underrettet om Hæderen i et Brev fra ABRAHAMSON, hvori det hedder: »Tro mig, kjæreste Ven, Antallet blive daglig større paa dem, der læse Dem med Smag og føle Deres Skjønheder; og lad det være Dem en nogenledes Modvægt imod den Fortrædelighed, De ventelig føler ved Tanken om Tossernes og de øvrige Abderiters Domme. Mange, ret Mange, længes efter snart at se og læse Noget fra Dem. Deres Balder kan de Fleste saagodtsom udenad, og, ligesaa, mange af Deres ældre Digterværker«.

Det danske Litt.-Selskab.

Johannes Ewalds Liv var, hvor sørgelig kort det end blev, rigere paa et bevæget Indhold end de fleste danske Digteres, men er vel netop derfor ogsaa saa almindelig kjendt, at vi her kunne nøjes med at fremstille det i dets Hovedtræk. Han var en Søn af den pietistiske Præst ved Vajsenhuset, Prof. E. Ewald (S. 126) og blev født i Kjøbenhavn den 18. Novbr. 1743. Fra Faderens Dødsleje blev den elleveaarige Dreng sendt til Rektoren ved Slesvig Skole, for at denne korrekte Filolog kunde stemme op for Barnets vidtstrømmende Fantasiliv. En underlig Natur var han, og en fejlagtig Opdragelse kunde ikke kue dens Synderlighed. Ogsaa herom udtaler Ewald sig i sit autobiografiske Fragment »Levnet og Meninger«, den i sin næsten Rousseau'ske Uforbeholdenhed mest ubesmykkede Selvbekjendelse, vor Litteratur ejer. »Jeg har,« siger

Ewald.

Barndomsliv.

han, »fra det Første, jeg kunde skjønne, havt noget Don Quixotisk i min Karakter, som et stolt Hjerte, der altid indtil Enthousiasme var Elsker af Friheden, i Forening med en hidsig Indbildningskraft uden Tvivl avlede og visse Fejl i min Opdragelse bragte til Modenhed. Jeg var fra Barnsben af en soren Elsker, en Beundrer af alt det Besynderlige, det, hvorved man lettest kunde skille sig fra Mængden og saaledes blive bemærket, ofte omtalt og peget med Fingre paa. Hvilken Sæd til sande og glimrende Dyder, om den havde blevet nyttet og styret i den rette Flugt! Men saa lod alle mine pedantiske Lærere, ikke en eneste undtagen, sig nøje med at proppe min Hukommelse fuld af bibelske Sentenser, latinske og græske Gloser og filosofisk Sladder, uden at een bekymrede sig om at danne mit brusende Hjerte eller lod det sig vedkomme, enten jeg kunde tænke og føle eller ej. De Eventyrer, som jeg med stor Begjærlighed sneg mig til at høre af Tjenestefolkene, var mig ligesaa mange Troens Artikler, min hurtige Indbildningskraft fandt dem let ikke alene mulige, men selv smukke og meget værd at efterabes, og da Ingen gjorde sig Umage for at overtyde mig om deres Urimelighed, blev de naturligt nok de første Grundregler, hvorefter jeg i min lille Hjerne anlagde Planen til mit Liv. Jeg har uden Tvivl ønsket at sejle paa en Høvlspaan som Espen, førend jeg har ønsket at erobre Verden som Alexander den Store. Men det er tilforladeligt, at det første af mine barnagtige Anslag, som jeg kan erindre, var at flyve, det andet var at hverve og anføre en Mængde Drenge for med dem at erobre Tyrkiet, og det tredie at blive Missionair i Æthiopien eller et andet Sted, hvor jeg kunde haabe at blive flaaet for Troens Skyld.«

Vil nogen Læser i disse Fantasier og Sværmerier gjenfinde Stemninger fra sit eget Barndomsliv og betegne dem som typiske for Drengealderen overhovedet, saa bør han dog lægge Mærke til, at Forskjellen mellem den sædvanlige og den usædvanlige Indbildningskraft beroer paa den Fyrighed, hvormed disse fantastiske Planer omfattes og søges iværksatte. Og her maa det da være nok at minde om, at Ewald efter Læsningen af »Robinson Crusoe« maatte hentes tilbage fire Mil paa Vejen til Holland, hvorfra det var hans barnlige Hensigt at rejse til Batavia »i det uskyldige Haab, undervejs at strande paa en eller anden ubeboet Ø«, og at han som femtenaarig Yngling energisk gjennemførte den for en

dansk Student ialtfald ikke almindelige Beslutning at gaa i fremmed Krigstjeneste, for hurtigt at vinde Hæder, Velstand og dermed — sin Elskede.

JOHANNES EWALD.
Efter et Maleri af Erik Pauelsen.

Ældre var Ewald nemlig ikke, da han første Gang saae Arendse Hulegaard og blev greben af en Kjærlighed til hende, hvis bratte Pludselighed atter staaer i god Harmoni med hans flammende Sjælsliv; om det første Møde med hende fortæller han Arendse.

udførligt i »Levnet og Meninger«, en mesterlig Fremstilling, i hvilken den modne Mands lette Ironi over Ynglingens Betagethed er overgydt af det vemodige Skjær, som Betragtningen af den fra dette Punkt udgaaende Forandring i hans hele Livsskjæbne fremkalder. Arendse var et halvt Aar ældre end han, begge pur unge Mennesker, næsten Børn endnu. »Det haster følgelig ikke saa stort, sagde jeg. Med eet, som et Lynild, foer den martrende Frygt i mit Hjerte. Jeg fandt, at et Fruentimmer paa femten Aar er ældre end et Mandfolk paa tyve. Jeg fandt, at min Arendse var giftefærdig, at hendes Ja og Nej beroede meget paa Forældre, som hun elskte, og som vist vilde se mer paa det, som de holdt for hendes Vel, end paa al min Kjærlighed. Paa den anden Side var jeg, endskjøndt imod min Villie, bestemt til at blive Præst. Jeg kunde først blive det, naar jeg var femogtyve Aar, og jeg var kun femten. Hvilken Evighed! hvorledes turde jeg haabe, at hun kunde eller engang vilde vente saalænge efter mig? Nu kølnedes al min Iver for Muserne. Nu fattede jeg Afsky til dem som de, der kun vilde skille mig ved min Arendse. Nu vaagnede min kun halvt kvalte krigeriske Lyst.«

Sammen med sin ældre Broder flygtede Joh. Ewald til Hamborg, men allerede her tabte Broderen Modet, og efter en heftig Scene imellem dem gik Johannes alene til den preussiske Resident og fremsatte sin inderlige Begjæring om at maatte gjøre Krigen med som Husar. Trods sin store Ungdom og spinkle, endnu ikke ret udvoxede Skikkelse fik han Anbefaling til en Major i Magdeburg, hvortil han begav sig uden en Skilling i Lommen, men opfyldt af de stolteste Drømme om store Bedrifter (se Kapitlet »Højen« i »Levnet og Meninger«). Hans Illusioner led dog strax en første Skuffelse, da han istedetfor at iføres den smukke Husaruniform blev stukken ind i et Infanteri-Regiment. Han gik ved første Lejlighed over til Østerrigerne, hvor han blev Tambour og i Felttogets Løb avancerede til Underofficier, kom paa sine Marscher til Prag og var i Dresden under Byens Bombardement 1760. Det var hans Felttogs andet Aar; Krigen i dens moderne Form, med de regelrette Massebevægelser, havde, »bedre end de bedste Syllogismer skulde have gjort det«, overbevist ham om, »at Halvgudernes Tider vare forbi, at en Soldats første og ypperste Dyd er Underkastelse, og at det ligner mere en Drøm end et Under, at udmærke sig iblandt

100,000 Mand, som alle ere nødte til at iagttage deres Pligt og ikke tør gjøre mere.« Hjemme havde man faaet hans Kvarteer opspurgt og sendte Penge til hans Frikjøbelse fra Tjenesten; da Obersten ikke vilde slippe ham løs, før Felttoget for det Aar var til Ende, løb Ewald sin Vej, byttede Klæder med en Bonde og kom efter allehaande Farer, undervejs opsnappet af Preusserne, tilbage til Kjøbenhavn i Oktober 1760.

»Jeg kom en stor Del klogere hjem, end jeg var gaaet ud,« bemærker Ewald. »Og dette var ikke den eneste Fordel, som min ulmende Digteraand havde af denne Rejse. Jeg havde seet Bjerge og Feltslag og i tykke Skove ensom beliggende Munkeklostre; jeg havde været Vidne til endel store og rørende Optrin, hvis Erindring nærede og opløftede min Sjæl, uden at beruse den; jeg havde nu lært at føle det Underlige, det Store og det Vellystige i Naturen, uden just altid at ville gjøre det efter eller lide formeget ved Savnet deraf. Dette gav mig vel en større Bekvemhed til Digtekunsten, men jeg var endnu langt fra enten at mærke dette selv eller at benytte mig deraf.« Det var tvertimod Brødstudiet, Ewald nu kastede sig over med sin vante Iver, stadig med Arendse for Øje som Arbejdets rige Løn. Efter halvandet Aars Læsning tog han theologisk Examen, indstillende sig til bedste Karakter, hvilket dengang var en Sjeldenhed. Men just da blev det Maal, han nu troede sig nær, revet bort fra hans Synskreds: Arendse blev gift med en Anden, formodenlig tvungen dertil af sin Slægt, thi Ægteskabet blev ikke lykkeligt. Tabet ødelagde Ewalds Livslykke, men det skabte en af vore ypperste Digtere. »Det stemte uden Tvivl for en stor Del min Sjæl i den højtidelige melankolske Tone, som jeg troer at være et Hovedtræk i de fleste af mine Poesier,« siger Ewald i Fortalen til sine Samtlige Skrifter. »Men det havde endnu en anden Virkning: det gjorde mig rent uenig med alt det, som man kalder timelig Lykke. Jeg havde hidindtil kun havt een bevægende Grund, at tragte efter saa Noget — og denne Grund faldt bort. Nu blev det min Plan at slentre Livet igjennem, som jeg bedst kunde, og saa godt som muligt at forskjønne min Vej med en vis Art af Lyksalighed. En rolig Hytte, en behagelig Egn, maadeligt Udkomme, faa, men retskafne Venner, og jeg tør sige, fremfor Alt at være saa nyttig, som min Evne tillod det, uden at være Nogen til Byrde, var Alt, hvad jeg den Tid ønskede mig af

Stærke Indtryk.

Jorden.« — De ere jo kjendte nok, de i Livets Bølgegang kæntrede Smaatalenter, der bag et Forfald, som Sløvhed og Slaphed har mere Del i end nogen enkelt Tilskikkelse, koketterende lade deltagende Omgivelser skimte en ulykkelig Ungdomskjærlighed som Skibbruddets oprindelige Aarsag. Fjernt fra denne Klasse af Livets Marodeurer har Ewald sin Plads. Hans Bekjendelser ere saa uforbeholdne og besmykke saa lidet hans egne Fejl, at alene dette viser en Karakterens Værdighed, som ingen Udskejelser har kunnet svække. Naar vi derfor med Tillid kunne fordybe os i den Skildring, han har givet af sin Naturs oprindelige Fyrighed, dens blussende Følelsesliv, dens energiske Kamp for at naa det Maal, Fantasien havde stillet sig, og dens tidlige ideale Retning overhovedet, saa er der heller ikke mindste Grund til at betvivle, at det var det pludselige Tab af Arendse, der som med et Ryk drejede hans Livsskjæbne ind paa andre Baner og gjorde ham til, hvad han blev baade i Godt og Daarligt.

Lykkens Tempel. »I denne Sindsforfatning skrev jeg Lykkens Tempel, virkelig ikke for at skrive noget skjønt og prisværdigt Stykke, men blot for at sige mig selv mine egne Tanker.« »Lykkens Tempel, en Drøm«, er en omhyggelig gjennemført Allegori, mathematisk nøjagtig og kold som alle slige Abstraktioner. Digteren befinder sig i Nøjsomheds Bolig i Selskab med de to Himlens Døtre Arete (Dyd) og Eusebia (Fromhed), men i det Fjerne vinker ham Lykkens prægtige Tempel, og hvorvel denne tilsyneladende grundmurede Bygning i Virkeligheden er »saa brøstfældig, at en maadelig Nordenvind kunde rive den overende«, kan han dog ikke modstaa dens Tillokkelser og formaaer Arete til at ledsage sig paa Vejen til den, ledsaget af »Ærlighed, en jevn, ærværdig Mand i gammeldags Dragt, og Flid, et karskt og stærkt ungt Menneske, hvis Munterhed svarede til hans Kræfter«. Paa Vejen møde de Skarer af Vandrende til og fra Templet, de fleste unge Mennesker, hver Hob med sin Anførerinde, hvem de »beviste en blind Lydighed og en næsten guddommelig Ære. Disse Anførerinder kaldtes Affekter og paastod alle at være Aretes Døtre, endskjøndt de vare hinanden meget ulige og det ikke var afgjort, hvor nær enhver af dem kunde regne sig til hendes Slægtskab.« Nu følger der en Beskrivelse af Lykkens Tempel og nogle af dens hundrede Porte: en Guldport for Jøder Aagerkarle, Toldforpagtere o. s. v., en anden Port beklædt med

Lotterisedler, en tredie med Spillekort. Den fjerde var saa lav, at den »mere lignede en Lem end en Port, og de, som vilde herigjennem, maatte i Begyndelsen krybe paa Hænder og Fødder. Jeg saae Mange krybe derind og kun To komme ud igjen. Den Ene havde gjort sig vred for et Par Knep paa Næsen, som nogle unge Herrer gave ham af Spøg, og den Anden havde været saa dum at gjøre en Minister mat i Skakspil. De krøb Begge strax ind paany og bleve lykkelig indenfor. Denne Port var vel den sikkerste af alle, men den var tillige den skidenste. Thi Ingen kunde komme igjennem den, uden at søle sine Klæder i en Hob Skarn, eftersom al den Urenlighed, som samledes i Lykkens Tempel, havde sin Udgang herigjennem«. Ikke uden Lune og med et Par Ytringer, der give Vink om den

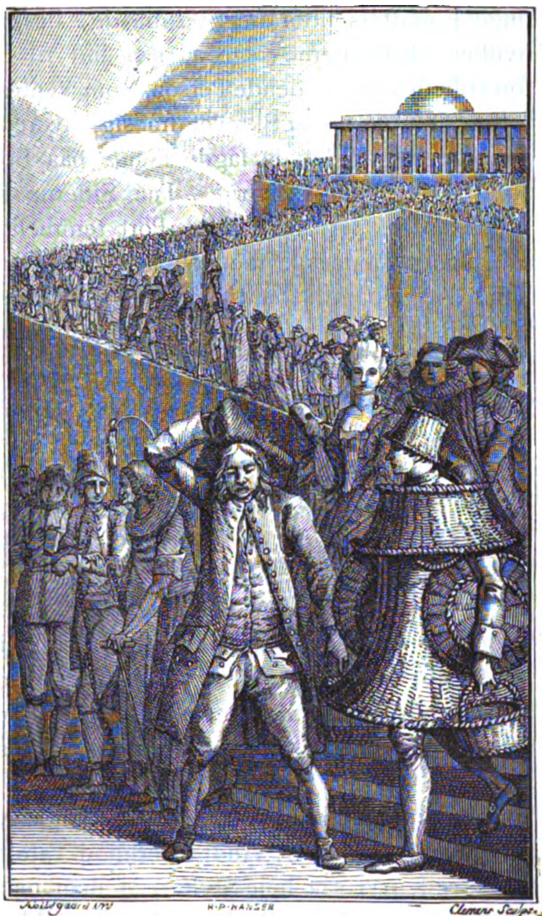

Illustration til »Lykkens Tempel«

Vandrende til og fra Templet. Midt i Forgrunden Gjerne-Ro, der »med udstrakte Arme og en opspærret Mund giver sin Søvnighed tilkjende«. »En Hob Kurve, som syntes at flytte sig paa et Par menneskelige Ben, satte mig i Forundring, indtil jeg endelig igjennem en bundløs Kurv blev et Ansigt vaer. Jeg spurgte denne Person, idet jeg tvang mig for ikke at briste ud i Latter, af hvem han var fordømt til at bære paa de mange Kurve? — Aha min Herre, svarede han dybtsukkende, saa gaaer det, naar man vil gjøre sin Lykke ved Giftermaal«.

Tegnet af Abildgaard og stukket af Clemens til »Samtlige Skrifter« 1. Bd. 1780.

unge Forfatters litteraire Synsmaade, beskrives den Port, gjennem hvilken Skribenterne søge at naa ind til Lykken: »Ovenover den forestilledes en siddende Person, som syntes at skrive uafladelig og tillige at give noget Skrevet fra sig, hvorefter endel Andre rækkede paa eengang, idet de lagde Penge paa Bordet. Overskriften var: Saa skriver Du Dig rig. Paa Siderne stod Popes og Voltaires Billedstøtter. Jeg kom denne Port temmelig nær, og jeg blev vaer, at et ungt Menneske med en lang Svøbe paa eengang drev nogle hundrede tilbage, som syntes meget ældre end han. Jeg sprang i Hast tilsides og spurgte en af dem, som havde faaet de fleste Hug, hvad dette var for et forvovent ungt Menneske? Ak, gav han grædende til Gjensvar: Han kalder sig den nye Smag. Han haver taget sig al Herredømmet til over denne Port. Taareperse- og Skatkiste-Skrivere, Scholiaster, Anagrammatister, stedse færdige Lejlighedspoeter og saadanne kan han ingenlunde fordrage. De maa tilbage hver en. Af de Andre maa altid de tilbage, som efter hans Tykke have en fordærvet Smag. Denne Skribent betroede mig tillige, at han var Forfatter til et Heltedigt i daktyliske Vers, til nogle hundrede meget kunstige Achrosticha og Chronosticha og til en stor Del Logogrifer, saa sindrige som nogen i den franske Mercure. Han førte bitre Klager over Tiderne og deres Uskjønsomhed og smigrede sig med Efterslægtens bedre Indsigt. Ellers mærkede jeg en stor Forskjel paa deres Klædedragt og Adfærd, som vilde igjennem denne Port. Nogle vare ganske bedækkede med Smuds og Støv, Andre derimod vare meget pyntelig iklædte. Nogle gik paa saa høje Stylter, at man maatte faae Hoved-Svimmel af at se paa dem; Andre gik paa Sokkerne, Nogle bedækkede deres skaldede Hoveder med saa store Parykker, at de syntes levende Parykkeblokke; Andre viste sig saa skaldede, som de vare. De Fruentimmer, som gik ind i denne Port, havde Mandsklæder paa.« — Ad den almindelige Port for skikkelige Mennesker naaer Fortælleren da ind i Templet og faaer sin Del af Lykkens Gaver. Men den tørre og skeløjede Misundelse blæser sin Aande paa ham, og paa eengang svinder hans Glæde over den Lod, der er bleven hans, og han har kun Øje for de Mange, der have opnaaet et fornemmere og mageligere Sted i Lykkens Tempel; selv da han er rykket nærmere op mod Alteret og synes, at der nu ikke er mere tilbage at ønske, forstyrres hans Glæde af to Fruentimmer,

som just havde Ophold nær Lykketemplets Midtpunkt: den blege, skjælvende Frygt og den fede, ubekvemme, bestandig gabende Kjedsomhed. Da falder hans Blik opad mod den høje Bjergtop, hvor den evige Lyksaligheds Tempel ligger, og strax tabe hans nærmere Omgivelser deres tidligere Glands. »Jo tiere jeg saae op mod den evige Lyksaligheds Tempel, desmere tog denne Fordunkling til. Tilsidst blev Alting mørkt for mine Øjne. Frygt og Kjedsommelighed alene stod endnu kjendelige ved min Side. Men hvilket Syn! — Eusebia, den guddommelige Eusebia, fremstillede sig selv pludselig for mine Øjne. Jeg kastede mig i hendes Arme og raabte, fuld af Glæde og Forundring: Eusebia i Lykkens Tempel! Af denne min Sindsbevægelse og mit eget heftige Skrig vaagnede jeg.«

Allegorien er, som man seer, gjennemskuelig nok, men bliver just derved spinkel og tør, skjøndt den, forholdsvis sammentrængt som den er, har mere Friskhed og navnlig en langt bedre Fremstillingsform end disse af den Tid saa yndede Digtninger almindeligvis kunde rose sig af. Ewald indsendte »Lykkens Tempel« til de skjønne Videnskabers Areopag, og efterat det »med skyldig Følgagtighed« var blevet »temmelig tidt ombygt«, hædredes det sluttelig med Optagelse i Selskabets Skrifter. Ved denne Lejlighed stiftede Ewald Bekjendtskab med CARSTENS (S. 394).

Han begyndte nu at tro paa sit Digterkald, og da han 1766 sejrede i Konkurrencen med sin skjønne, just ved sin kunstløse Simpelhed gribende Sørgekantate over Frederik V.: **Sørgekantaten.**

Hold, Taare, op at trille,
og Du, vor Cithar, stille!
Nu bæres Kongen bort
til Graven.
Nu bæres Kongen bort til Graven —

steg hans Selvfølelse: »Jeg troede mig nu ikke blot Digter mere, men den bedste, den ypperste i Danmark«. Da Rusen havde sat sig noget, indsaa han dog, at om han end ikke burde tvivle om sin Begavelse, manglede der ham Kundskaber og Læsning, som det var nødvendigt at tilegne sig. Han gav sig da til at studere Datidens Smagslærere, de latinske Digtere og Corneilles Tragedier, som en Tidlang øvede megen Indflydelse paa ham, indtil han gjorde Bekjendtskab med Klopstocks Digtning og fik sig lært Engelsk

nok til at kunne læse Shakspeare og Ossian. Den Udvikling, han saaledes gjennemgik, blev ham især kjendelig, da han paany tog sit tidligere skrevne Enakts-Drama »Adam og Eva« for sig og nu fandt, at det var »det vanskabteste Foster, som et varmt Hjerte og en brusende Indbildningskraft nogentid kunde udklække af en aldeles uvidende Hjerne«. Emnet syntes ham imidlertid endnu tiltalende, og han omarbejdede det da til »et dramatisk Stykke i

Adam og Eva. fem Handlinger med Mellemsange«: »Adam og Eva eller den ulykkelige Prøve«. Stykket bærer Spor af Paavirkning fra Digterens tidligere som fra hans senere Idealer. Det franske Forbilledes Hang til sententieus og antithetisk Sprogform gjenkjendes lettelig i en Replik som denne af Engelen Irmiel:

Hvor Øjet ikke naaer og Gisning ene leder,
forvilder den sig tidt imellem Muligheder —

eller i Evas Selvbetragtninger, hvor hun søger at klare sig sin Tilværelses Mysterium:

Jeg! raabte jeg. Jeg er — Er! men hvor skal jeg lære,
hvad er dog vel en Jeg? hvad er det vel at være?

Om Klopstock minder Stykkets over- og underjordiske Apparat, særlig »den arme Djævel« Abdiel, den ikke helt forkastede onde Aand, hvis Hovedforbrydelse er Mismod; at han har faaet Plads i Handlingen, skyldes for en Del »den Forfængelighed, at pryde Stykket med en Tanke, laant af Tydsklands største Digter«, som det hedder i Fortalen, i hvilken Ewald ligefrem gjør Undskyldning for, at han har anbragt selvstændige Træk i sin Komposition og navnlig »i Klassifikationen af de onde Aander er vegen baade fra Milton og fra Klopstock, som begge have gjort Satan til den øverste Faldne«, medens den danske Digter tildeler Baal denne Værdighed. Ved Siden af Forbilledernes Paavirkning møde vi imidlertid allerede her noget ejendommeligt Ewaldsk i den overraskende Sprogkunst, hvormed han i Digtets lyriske Partier formaaer at hæve den antithetisk formede Replik op fra Forstandens til Følelsens Sfære og gjøre den til Bestanddel af en musikalsk Versbehandling, der alt her bebuder det Mesterskab, hvormed »Fiskernes« kombinerede Sangpartier ere udførte. Som Exempel kan hidsættes et Brudstykke af den første »Mellemsang«, de to Kerubers Lovprisning af Guds Gjerninger:

DEN FØRSTE.

Et Ildbjerg tændtes hist. Jeg saae den Høje —
Almægtige! hvo var saa stor som Du?

DEN ANDEN.

Her krøb en Orm, og et almægtigt Øje
kom — thi jeg saae det — denne Orm ihu.

DEN FØRSTE.

Almagt!

DEN ANDEN.

Godhed!

DEN FØRSTE.

Herre!

DEN ANDEN.

Fader!

DEN FØRSTE.

Hvo var stor

DEN ANDEN.

og god

BEGGE.

som Du?

DEN FØRSTE.

Svarer, svarer, Myriader!

Kor af de salige Aander, som sees ovenpaa Bjerget.

Verdners Herre, Støvets Fader,
Hvo var stor og god som Du?

Eller Adams og Evas Tilbedelse:

EVA.

Tid kan blotte Floders Grunde,
Havets Svælg kan øses ud;
men ej Evigheder kunne
tømme Dig, algode Gud.
Stjerner taltes, men dit Alt,
Godhed, bliver aldrig talt.

ADAM.

Solen hjælper spæde Poder
med en Faders Omhu frem.

EVA.

Jorden, Blomsters ømme Moder,
deler Liv og Kraft med dem.

BEGGE.

Men Guds Godhed og hans Ord
skabte Blomster, Sol og Jord.

ADAM.

Da mit Intet blev — og tænkte,
var jeg henrykt ved mit Bliv;
men den Gud, som Livet skjænkte,
gav mig og et saligt Liv.

BEGGE

Til vort Intet har han lagt
Visdom, Hellighed og Magt.

EVA.

Naar mit længselsfulde Øje
tindrer af en hellig Brand,
vil jeg knæle for den Høje,
som forbandt mig med min Mand.

BEGGE.

Gud! hvor sødt har ej din Haand
knyttet os i evigt Baand!

ADAM.

Uransagelige Skaber!

EVA.

O, bundløse Godheds Hav!

BEGGE.

Sjæl og Sands og Vid sig taber
i det Gode, som han gav.

EVA.

God i Gaver!

ADAM.

God i Bud!

BEGGE.

Evig, evig gode Gud!

Dette er Lyrik. som naaer langt ud over den Klopstockske Ode-Pathos i Sandhed og Fylde som i den beundringsværdig flydende Form. Vil man her drage Paralleler, maa det blive med den lyriske

Kunsts ypperste Frembringelser: Schillers »An die Freude«, Erkeenglenes Hymne i Goethes Faust. Hvor den danske Digter maa staa tilbage, ligger Skylden hverken i manglende Begejstring eller ufuldkommen Formevne, men deri, at han havde en paa det pathetiske Omraade baade sproglig og stoflig næsten ubearbejdet Litteratur bag sig, fattig paa Tanker som paa Tankens Udtryk. At der følgelig, hvad Ide-Indholdet angaaer, ikke kan tilstedes selv den fjerneste Sammenligning mellem den sidstnævnte tydske Digtning og Ewalds Arbejde, trods den fælles høje Inspiration, behøver vel ikke engang at nævnes. »Adam og Eva« lider i de dialogiske Partier af en trættende Bredde, som har sit Udspring fra Digtets oprindelige Tilblivelse ikke som en dramatisk Fremstilling af »den ulykkelige Prøve«, men som en Forherligelse af Guds Algodhed, til hvis Besyngelse — blandt andre af Guds Egenskaber — Selskabet for de skjønne Videnskaber havde indbudt; herfra stamme saadanne didaktiske Partier som Adams Foredrag for Eva om Dyrenes Lyksalighed, Engelen Irmiels omstændelige Fortællinger og andre vidtløftige Monologer og Samtaler.

Klopstocks Personlighed og Digtning stillede alt mere og mere de øvrige Mønstre i Skyggen for Ewald, især efterat han havde gjort Bekjendtskab med den i Kjøbenhavn levende tydske »Barde« og var bleven paavirket af ham i Samtale om hans ledende Digtertanker. Klopstock havde just da udgivet det første af sine fædrelandske Dramer, »Die Hermannsschlacht«, og derved peget mod et nyt poetisk Maal, som gav ogsaa Ewalds Blik en anden Retning og gjorde ham yderligere fremmed for den franske, yderligere betagen af den tydske Smag. Og Vilkaarene for her at følge i det beundrede Forbilledes Fodspor vare jo saa overvættes gunstige; thi medens Klopstock lig en Cuvier, der af en enkelt Tand rekonstruerer sig hele Skelettet, maatte opbygge sit teutonske Sceneri paa Grundlag af en sparsom Skildring hos Tacitus og lade en Efterklang af ossiansk Bardedigtning bøde paa det Manglende, laa der for Ewald en med hans Folkestammes Liv nært sammenhængende, fyldig og i højeste Maade ejendommelig Litteratur til Raadighed: Eddaerne, Sagaerne, Saxo.

Rolf Krage. Han gjorde et Greb tilbage i denne Litteratur, med Saxo som Mellemled, og hans Fund var heldigt nok, vidnende om den Rigdom, Gruben indeholdt: Emnet til det 1770 fuldendte Sørgespil

»Rolf Krage«. Dette Værk staaer paa en højst mærkelig Plads i vor Litteratur: en virkelig Digters første Forsøg paa at hæve den Skat, der skulde blive hans nærmeste Efterfølger og atter dennes Eftermænd en saa yppigt strømmende Kilde til poetisk Fortolkning af vor Folkestammes ældste Liv.

Forsøget mislykkedes, og det maatte mislykkes, fordi det blev foretaget paa ufri Maade. I sin Beundring for Klopstock fik Ewald ikke Øje for, hvor uendelig større Værdier der laa gjemte under den Muldjord, han nys havde betraadt, end i den tydske Digters kunstigt sammenbragte Drivhus, og idet hans højeste Maal var at »behage Tydsklands første Barde«, overhørte han den særegne Toneklang, der udgik fra den gjenfundne nordiske Strengeleg, for hastigst muligt at stemme den i de tydske Noders Toneart. Medens den nordiske Olddigtning netop paa dette Tidspunkt forsynede den tydske Efterligning med et rigeligt Stof, som den magre »Barde-poesi« skyndte sig at sluge, uden dog at blive fed deraf, traadte den i sit eget Hjemland frem i en lignende tarvelig Skikkelse, just fordi den ikke strax fik Hjemstavnsret, men maatte legitimere sig som præsentabel ved Paavisning af, at den havde været forestillet og var bleven modtaget ved Germaniens poetiske Hof.

WELHAVEN siger i sin oftere anførte litterairhistoriske Afhandling: »Ewald er bleven ligesom et festligt Navn, for hvilket den danske Kritik uvilkaarligt gjør Omveje og selvfornægtende Indrømmelser. Den levende Ewald forkom mellem Hænderne paa sine Velyndere, og medens enhver af dem indsaa, at han ej kunde reddes, fordi han stod i Selvfortærelsens Brand, vilde dog nogle af dem have hans Nød betragtet som Miskjendelsens Martyrdom — og denne Forestilling har vundet Indgang. Ewald staaer for Traditionen i Danmark med en uforlignelig Dobbeltglorie, der kaster et eventyrligt Skin paa hans Frembringelser.« Ordene ere maaske noget skarpere end fornødent, som om de udgik ikke fra en Repræsentant for den urbane Litteraturperiode, men fra den mere absolut dømmende og sin Dom kategorisk formulerende Nutid. En Sandhed indeholde de imidlertid, og en saadan har man altid godt af at lægge sig paa Hjerte. Ewalds Navn er os Danske saa kjært, fordi det betegner et ædelt Menneske, en beklagelsesværdig Skjæbne og en stor Digter i en Tid, som ikke havde Evne til at fatte hans bedste Egenskaber. Men dette er dog ingenlunde Tidens

Fejl alene, hvilket man er saa tilbøjelig til at mene nu, da vi have alle Betingelser for at forstaa den senere Udvikling, der famlende bebuder sig i Ewalds uklare Forsøg, og ligesom føle Pietetens Trang til at slutte os til Oehlenschlägers tilbedende Hyldest, naar han besynger sin Johannes som den »hellige Ewald« i sit dejlige Ungdomsdigt »Den frembrydende Vaar«. Fejlen laa ligesaa meget hos Digteren selv, der ingenlunde greb det Nye med Genialitetens aldrig svigtende Sikkerhed, men tvertimod maatte prøve sig frem gjennem Vildfarelse og Misforstaaelse til større Indsigt — en Vej, som hans Tidsalder ikke kunde ventes at ville følge ham paa med klar Opfattelse af hvert Stadium. Hvad den første Tilegnelse af det Nordiske, »Rolf Krage«, angaaer, da er Afstanden mellem dens og Oehlenschlägers Syn paa den mythiske og oldhistoriske Tragik endnu større end Afstanden mellem Oehlenschlägers og hans oldnordiske Kilders poetiske Diktion.

Det Nordiske er i Ewalds »Rolf Krage« som et fremmed Sprog, Digteren har lært sig i al Skyndsomhed og nu benytter uden den rette Indsigt i dets Væsen. Hvor overfladisk Tilegnelsen er, kan paavises i det rent Udvortes, som naar Ewald taler om »Fenriks-Ulven« eller lader en af sine elskende Skjoldmøer udbryde: »Ingen Gudinde er mægtig som Frigga. Hun omskaber Sjælen og gjør den frygtsomme Pige til en Heltinde« — hvortil der saa i Anmærkningerne føjes den Oplysning: »Freya eller Frigga, Odins Hustru, var tilstede i store Feltslag og fik endel af de Slagne til Bytte, men var besynderlig en Gudinde for Kjærlighed.« Disse Anmærkninger, der skulde orientere Læseren i det Uvante, vise overhovedet først og fremmest, hvormeget Forfatteren selv trængte til Oplysning; han kalder Odins Højsæde »Hvidskjalf« og har om Loke Følgende at berette: »Loke betyder i det gamle celtiske Sprog Herre. Denne Herre til Utgaard beskriver Edda som Gudernes Fjende, en mægtig og ond Troldmand. Men den taler om en anden Loke, der opholdt sig imellem Guderne eller Asianerne, skjøndt af en ond Tilbøjelighed og Guderne saa fjendsk som den første. Naar man vil antage den Mening, at Odin med hans Følge kom fra Troja, havde man Anledning til at tro, at denne Loke var Ingen uden Ulysses.« Om »Asianerne« oplyses det nemlig, at deres Hjemstavn Asgaard »efter Nogles Mening var en Stad i Scythien ved den Flod Tanais, efter Andres Troja og efter Andres

Askeborg eller Ascanienborg i Tydskland«. Saaledes stod det dengang til med de Indsigtsfulderes Begreb om nordisk Mythologi — længer er det ikke, siden der saa at sige ikke fandtes Anelse om en Idekreds, der en Menneskealder senere blev den poesilæsende Almenheds Fælleseje og i en Aarrække næsten dens eneste Territorium.

Man vil forstaa, at hvor det udvortes Apparat er saa flygtigt tilegnet og dets Udtydning saa lidet dybtgaaende, der kunde nogen virkelig Gjenfødelse af den Aand, det er Udtryk for, ikke tænkes. »Rolf Krage« er i Tankegang og Taleform saa langt borte fra den nordiske Sagnverden som vel tænkeligt: det er et borgerligt Sørgespil i Tidens sentimentalt-snakkesalige Stil, med tomtbuldrende Kæmpe-Optrin istedetfor det daglige Livs Konflikter. Hovedpersonen tales der mere om, end vi se ham handlende, og baade i Omtale og Handling har han mere Præget af en brav Bedsteborger end af Sagnets Heltekonge; han nævnes fortrinsvis den »fromme Rolf, som »*pius Æneas*« i Virgils Heltedigt; Æneidens Rang i Forhold til Homer er overhovedet proportionel med »Rolf Krages« i Forhold til dens Kilder. Disses Motiver og Situationer ere medtagne, men som et rent ydre Vehikel for de yderst følelsesfulde Reflexioner om Ære og Troskab, Frafald og Svig, som de især forme sig i en næsten parodisk Modsigelse hos Gevar og Hother, der ere stillede i den sælsomme Kollision at skulle dræbe Rolf for at fyldestgjøre en Læserne højst ligegyldig Blodhævn og at tjene ham som hans hengivne Mænd, hvilket giver Anledning til Subtiliteter fra en Sfære, som den nordiske Enfold end ikke i Drømme havde nogen Anelse om.

Tydeligst træder Modsigelsen mellem Emnets Fordringer og dets Behandling frem i Diktionen. Nogle Prøver ville vise dette uden al Kommentar. Bjarkes »Gemalinde« Rude omtaler i Stykkets Begyndelse de to Helte Gevar og Hother saaledes: »Der er noget indtagende i disse to Kæmpers Mine. En vis Højhed, især hos den yngste, jeg veed ikke, men de afnødede mig strax en Beundring som nærmede sig Ærbødighed«. Urolig over sin Mands lange Dvælen i Rolfs Gildelag udbryder hun: »Bjarke, Bjarke, hvor bliver Du? Du fandt dog ellers mer Fornøjelse i din Rudes Selskab, i at tale om Guderne og Dydens Magt med din Rude end i den sværmende Støj af Rasende«. — Under det natlige Overfald paa

Rolf er Skuldes og hendes Mand Hiartvars Angreb blevet tilbageslaaet af Hother og Fjenden dreven paa Flugt; nu skulle Rolf og hans kjække Forsvarer afgjøre deres personlige Mellemværende, idet Hother har at hævne sin Faders Død for Helges Haand ved at dræbe dennes Søn Rolf. Replikskiftet falder saaledes:

ROLF.

Det er ikke med Hidsighed, at den Mandige kæmper, unge Helt! Jeg skylder Dig en Kamp, fordi jeg maa opofre min egen Tilbøjelighed til en almindelig Skik, som aldrig har behaget mig; dog ønskede jeg, at Du vilde skaane dit Liv til nyttigere Bedrifter.

HOTHER.

En almindelig Skik bliver til Pligt, naar man udsætter sig for et evigt Vanrygte ved at overtræde den. Jeg tilstaaer Dig, at det Liv, som Du er saa medlidende og vil at jeg skal skaane, er mig langtfra ikke saa kostbart som min Ære; men hvortil de mange Ord?

ROLF.

Vel! Du vil saa have det; dog en Ting maa Du love mig først.

HOTHER.

Ha! hvor vil Du begraves?

ROLF.

Du sælger Huden, førend Du slogst Bjørnen, dristige Sønnesøn af Svanvide. Men det, Du skal love mig, er, at om jeg falder — thi det staaer i Alfaders Haand, hvem der skal falde — men' da skal din Hævn være død, Mine Undersaatter og mine Søstre og Brødre skal Hother ikke hade.

HOTHER.

Ikke Skulde og ikke Hiartvar?

ROLF.

Denne Nats Raseri kan jeg ikke indse; men en vis Stolthed var altid min ældste Søsters [Skuldes] Hovedfejl, og Hiartvar — han tilbeder hende som en Gudinde og følger hendes første Vink. De ere unge begge, og jeg tvivler ikke, at de jo ligesaa hastig vil fortryde deres onde Gjerning, som de har besluttet den, og hvis ikke, da overlad Straffen til dem selv. Da ere de straffede nok foruden Dig. Men de ere ædle, og overalt — Helges Børn.

Under deres Tvekamp stormer Hjartvar med sine svenske Kæmper ind og anfalder Rolf, der modtager Dødsstødet af sin Svoger og forlader Livet med følgende Tale:

»Jeg døer — og Danmark! — mine Undersaatter, mine Børn. Dersom jeg endda var vis paa, at Hiartvar vilde elske Eder, som jeg elskede Eder, saa kunde jeg tilgive ham; men det kan han ikke. Ha, maatte han dog kunne det! Retfærdige Guder! I ere mine Vidner, at jeg tænkte Dag og Nat paa at gjøre dem lyksalige, og jeg havde tusinde smigrende Forslag til deres Lyksalighed; men disse glade Drømme ere forsvundne. — Jeg døer. Det har saaledes været Alfaders Villie. Beskyt min Rude og min Bjarke, om de leve, og siig til Hiartvar, at Danmark — (Han døer).«

Efter Rolfs Død er Hother som »Svanvides« Sønnesøn rykket Danmarks Trone nær. Gevar forestiller ham dette og faaer til Svar:

»Du smigrer mig. Men forlad mig! Jeg kan ikke lukke Øjet i for saa indtagende Billeder, Skygger, som Gevar viser mig. Det er sandt, det overgik altid mit største Haab; men et Kongerige, Danmark, at dele med min Nanna. Det kan fortjene Betragtninger, om det og var umuligt.«

»Rolf Krage« 3. Handling 5. Optrin.
Ud af sit »Lysthus«, som er »illumineret«, træder Rolf ubevæbnet sine Fjender imøde.

Illustration af D. Chodowiecki til »Samtlige Skrifter« 2. Bind.

Mellem denne Replikfarve og Sagastilen, altsaa ogsaa mellem de Stemninger, der tale derigjennem, er der en Afstand som mellem Polerne. Dette har imidlertid sin historiske Forklaring. Besynderligere er det, at Ewalds Stil her stundom er næved. at lide Skibbrud paa en langt nærmere Klippe, hvilken han som »bekjendt Mand« i Litteraturens Farvand dog burde have Rede paa og kunne undgaa: Parodien paa den højstemte Tragedie, saaledes som Holberg havde formet den i sin »Ulysses«. Det er jo dog næsten umuligt ikke at mindes om hin ithacianske Helts krigsforberedende Tale til Chilian (1. Akt 6. Sc.), naar man læser Rudes genealogiske Redegjørelse i Samtalen med Alvilde: Som jeg siger Dig: Hagbarth er Ingen uden den ædle Hother, Hothbrods

Søn, Svanvides Sønnesøn; ham, som tog det berømte Sværd Mimming fra Vildmanden; ham, som siden overvandt Gelder af Sachsen og skaanede sin Fjende, da han bad om Fred; ham, som er opdraget af Gevar, som er gift med Nanna, og som endnu er dristig nok til at vedligeholde en Krig med Balder, Odins Søn, for hendes Skyld.« Eller om samme travesterede Grækers zirlige Omskrivning af sin Søvnighed: »Morpheus, Søvnens Gud eller Dødsens Broder, vil gjøre mig en Visite«, naar man læser Skuldes Udgydelse: »Dette skumle Mørke er et ærværdigt Forbillede paa Døden, den ensomme Monark, som hersker over tause Undersaatter og Udørkener.«

Som disse Citaters Sprogfarve i sin Helhel simpelthen er en Overførelse af Tidens Sentimentalitet paa et Omraade, hvor denne Følelsesart mindst af alle hører hjemme, saaledes er der ejheller i det Enkelte iagttaget nogen Varsomhed for at undgaa en altfor selvmodsigende Uoverensstemmelse mellem Emnet og dets sproglige Fremstilling. At Rolfs Bolig i Lejre benævnes »Slottet«, fik endda at gaa, men er dog en lille Prøve paa, hvor lidet Digterens Indbildningskraft har levendegjort sig de til hans Stof knyttede Forestillinger; men at han uden Betænkelighed bruger Ord af let kjendelig græsk og romersk Oprindelse som husvante Begreber i den gammelnordiske Verden, uden at forstyrres af de fra denne himmelvidt forskjellige Idekredse, de henlede Tanken paa — det viser, hvor ubetydeligt Fænomenet end i sig selv er, med samme Klarhed som de stoflige Misforstaaelser, hvor flygtigt et Indtryk Ewald havde optaget i sig af den Tid, han vilde skildre. Det er dog en Sammenblanding af for uensartede Elementer, naar Rolf Krages Søster taler om, at »Kjærlighed er tyrannisk over unge Hjerter«, eller naar Skjoldmøen Signe siger til sin Hjalte: »Dine Skjældsord er Harmoni, yndigere end Vestenvinden, naar den hvisler imellem Roserne.« I Forbindelse hermed kan nævnes de Germanismer, vi her træffe i fuldere Maal end ellers i Ewalds af Tydsk paavirkede Sprog, og som bestemt synes at tyde paa, at han — den forhenværende preussisk-østerrigske Soldat — har faaet en overvejende tydsk Opdragelse i sin slesvigske Rektors Hus. I Forhold til det nordiske Emne ere disse Tydskheder dobbelt stødende, skjøndt — det maa tilføjes — langt mindre for Datiden end for os: »Ilde har Hiartvar forseet (ɔ: forsynet) sig med Folk, om han blev overfaldet af Sørøvere«; »han frygter sig dog endnu«; »jeg kan

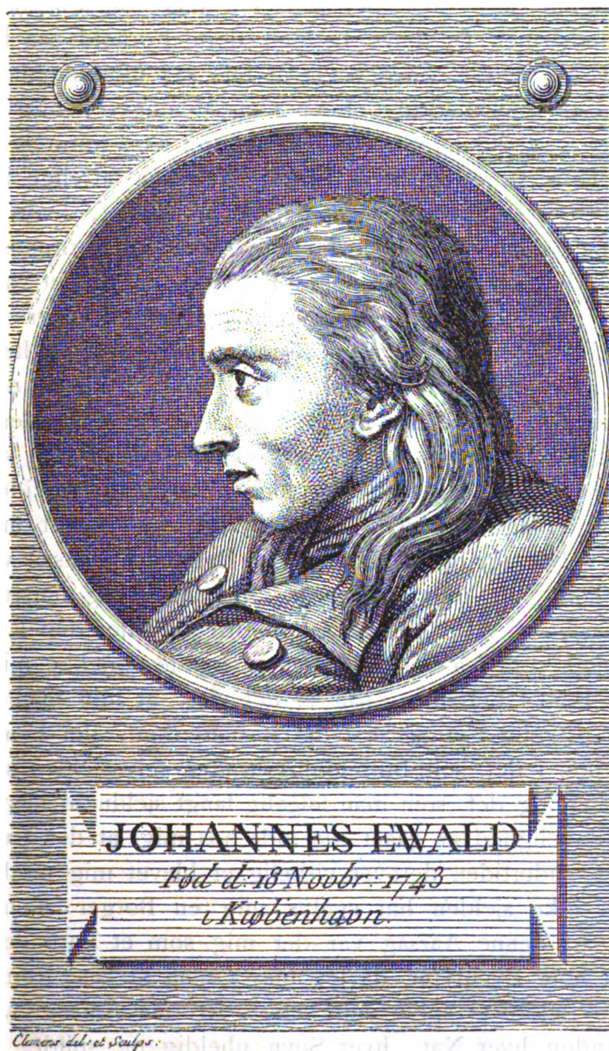
ikke staa det ud at tale med Hjalte derom«; »Du Himliske«; »han er det« (er ist es); Signe vil holde Hjalte tilbage fra Kampen og klynger sig til ham — »Hjalte: Slip mig! endnu engang. Jeg vilde nødig. Signe. Grusomme Hjalte, hvad vilde Du nødig! Hjalte. Beskadige Dig.«

Afstanden mellem Maal og Midler, mellem den gjennemgribende Fornyelse af dansk Digtning, »Rolf Krage« tilsigtede, og den ringe Virkning, den desuagtet maatte gjøre som Efterligning af tydsk Fantasmagori, som Skyggen af en Skygge, vil nu vel være Læseren klar. Men — »dette Værk staaer paa en højst mærkelig Plads i vor Litteratur«, have vi sagt i det Foregaaende. Ja, det gjør det. Det viser, som et Embryo af en nordisk Tragedie, denne Digtarts tidligste Udviklingstrin, det angiver, hvor vanskeligt det faldt at bryde Vej tilbage til Forstaaelsen af vort ældste Folkeliv, og det minder os ved sine Ufuldkommenheders Egenart om, at ogsaa det næste store Skridt paa denne Bane, Oehlenschlägers nordiske Tragedier, kun førte til en Etappe paa den folkelige Gjenfindelses Vandring. Og dernæst forklarer Ewalds »Rolf Krage« Modsætningerne i Tiden. Dramaet er en Nybegyndelse, skjøndt det endnu ved nogle svage Traade hænger sammen med det franske Sørgespil, hvilket ogsaa Ewald havde beundret, saaledes som Corneille havde skabt det: endnu iagttages Tids- og Steds-Enheden omhyggeligt, idet der efter Personlisten gjøres opmærksom paa, at »Handlingen begynder ved Solens Nedgang og ender i Dagningen«, samt at »Skuepladsen er en Skov med nogle Huse i Prospekten af Leyre Slot«; kun Handlingens Enhed er forsaavidt brudt, som Rolf maa dele Interessen med Hother og overlade Slutningseffekten — og det i dramatisk Henseende bedst komponerede Optrin — til Viggo. Men trods denne Tilknytning til den traditionelle Stil maatte »Rolf Krage« dog væsenligst frappere Tidsalderen som et Forsøg i noget Nyt og den gamle Smags Tilhængere som et Tilløb til Indførelsen af noget daarligt Nyt. For Dyrkerne af *»exemplaria Græca«* maatte det nordiske Emne tage sig ud som det rene Barbari, en Forherligelse af den raa Tapperhed, Hævnlyst og Drukkenskab i den mest erklærede Modsætning til den klassiske Tankegang, der hidtil havde været Poesiens som den almindelige Dannelses eneste og skilt den i den Grad fra den nationale Grundvold, at enhversomhelst brat Tilbagevenden var utænkelig. Over Raaheden i

Stoffet dækkede vel tildels dets moderne Iklædning, det følelsesfulde Foredrag, der just for os tager sig saa absurd ud; men her stødtes Smagens Hævdere igjen tilbage af noget Uvant, af en ligefrem fornærmende Innovation: Sørgespillets prosaiske Dialog, i Modstrid med alle hidtil kjendte Regler og desuden — det maa indrømmes — ved den nærgaaende Virkelighed, den giver det fjerntliggende Emne, dobbelt inkommensurabel med dette. Det er heraf forklarligt, at »Rolf Krages« Fremkomst omtrent samtidig med »Zarine« blev et Diskussionsthema i litteraire Kredse, samt at det Norske Selskab ifølge sin Natur maatte foretrække dette Skuespil for hint og ejheller havde saa ganske Uret heri; thi Nordahl Bruns Stykke er dog Udslaget af en Stil, om end af en overgjemt og i vor Litteratur rodløs, medens Ewalds Tragedie er stilløs og maatte virke udfordrende ved denne sin Stilløshed. Det polemiske Forhold mellem Norske Selskab og Ewalds Tilhængere lader sig for Størstedelen føre tilbage til Modsætningen mellem »Zarine« og »Rolf Krage«.

Ewalds Sørgespil indleveredes af Klopstock til de skjønne Videnskabers Selskab, men blev ikke fundet værdigt til Optagelse i dets Skrifter; Censuren udtaler imidlertid, at man, »da Tragødien har adskillige Skjønheder og Forfatteren, som efter sit Geni og med mere Flid kunde blive en af de bedste Poeter, befinder sig i meget trængende Omstændigheder, fandt for godt underhaanden at give ham 50 Rd., for at hjælpe og opmuntre ham«. En saadan praktisk Opmuntring kunde Ewald højlig trænge til, thi en nedbrudt Sundhedstilstand havde han Dag for Dag maattet aftvinge den Kraft, der fordredes til Nedskrivningen af »Rolf Krage«. En Gigtsygdom, oprindelig paadragen under Felttoget og forværret ved uordenligt Levnet (som da han tilbragte en Vinternat sovende paa Gaden udenfor Frederiks Hospital, hvorfra han havde listet sig ud som Rekonvalescent for at tilbringe en glad Aften i lystige Kameraters Selskab) fængslede ham næsten stadig til Sengen og krummede hans Legeme saaledes, at han, som han selv med smertelig Humor siger, mere og mere bliver et Billede paa Uendeligheden, symboliseret ved en Cirkel. Sit Livsophold søgte han at tjene som Lejlighedsdigter for Krethi og Plethi, der kunde og vilde betale ham hans ufrivillige Arbejde; og stundom fik han endda ingen Godtgjørelse for spildt Tid og Hovedbrud, som det i Bilaget meddelte Brev til hans gode Ven Spendrup oplyser os om. Men nu og da kom

ogsaa den ægte Inspiration til den syge Digters Leje, som da han i sin Seng skrev »De brutale Klappere« (S. 413-15) og, fristet

Titelkobber til den første Udgave af hans Samlede Skrifter 1780.

af det Held, der ledsagede dette hans første Forsøg i komisk Digtning, lod det efterfølges af den ialtfald i litterair-kulturhistorisk

Henseende mærkelige Satire »Harlekin Patriot« (S. 335-38). Var Inspirationen nølende med sit Komme, havde han den farlige Tilflugt, hvis øjeblikkelige Forhøjelse af Sjælsvirksomheden saamange Digtere have forvexlet med en sund og frugtbar Naturs Redebonhed; men faa have bedømt dette Forhold saa klart som Ewald, og de færreste have vovet at tale saa uforbeholdent derom som han i sin Selvskildring »Levnet og Meninger«, naar han i et Afsnit, der med vidunderlig Klarhed skildrer hans Naturels Sammensætning, hans store og hans svage Siders saa fattelige indbyrdes Sammenhæng, bekjender: »Fra den første Tid af, hvori jeg kan erindre mig selv, og hvori jeg kjendte stærke og spiritueuse Drikke har jeg altid været en determineret Elsker af dem. Det var maaske kun at smigre mig selv, maaske det og var at tale ugrundet, om jeg sagde, at mit koleriske Temperament, min tørre og hede Komplexion havde nogen Skyld heri. Jeg vil før tro, at den første Kilder, som min Sjæl har følt ved de nye, de besynderlige, de store og ædle Billeder, som, udklækkede af Vinens Hede, sværmede omkring den — at den ulmende, varme, smeltende Udvidelse, som mit Hjerte fornam ved den fremmede Ild, har forført mig til at anstille nye Forsøg, og at disse, da de lykkedes ligesaa vel, efterhaanden har gjort mig det trygt, sædvanligt og nødvendigt at anstille flere, uden at tilsidst enten Stregen eller den Rendesten, den Afgrund, som laa bagved Stregen, kunde skrække mig derfra. Hvad det Første betræffer, saa er det vist, at min Sjæl altid har fundet en usigelig Fornøjelse i det Besynderlige, det Usædvanlige og det Store, i det, som Indbildningskraften selv sjelden seer uden fremmed Lys, og det, som man følgelig langt sjeldnere seer virkelig. Denne Tilbøjelighed er gaaet saa vidt hos mig, at det Sædvanlige og Daglige undertiden derover virkelig er blevet mig modbydeligt, og at jeg ikke sjelden har syntes mig en Borger af en anden Verden. Af denne Aarsag var det mig som et Barn den største Vellyst at høre Eventyrer, da jeg blev Dreng at læse Romaner, og da jeg blev ældre at spille dem selv. Af den Aarsag synes mig virkelig endnu hver Nat, hver Søvn uheldig og spildt, hvor jeg ikke drømmer. Af denne Aarsag finder jeg i denne Time en langt større Vellyst ved en halv Flaske Vin i min ensomme Grotte, end jeg skulde finde i det udsøgteste Selskab af pæne Nymfer eller af tørre Filosofer. Hvad Hjertets Udvidelse betræffer, saa tvivler jeg

Selvbekjendelse.

II. p. 474

Kjærling! – frier Kjærling
noget som stikker mig i Hjer
Skyder Stand – Undertid
skulde snart tænke, at jeg
kun nu saa skulde være,
af din Johannes er lang
fort den afgiltede Tjene
tyr – kun en næste Gan
havde og en ond Dæmon
saa Sold, gruelig tilbage
mig, og som afsker mig
over mig – hvorfor skul
mere den brigeste Drak,
Indret, som jeg saa dybt
der kan sige. Gjör mig
gild mig, giv mig fat
kun derved lader mig
Og saa jeg andet paa Jord
Rigdom, ingen Ære, ing
dig Dögnsvigen, og mang
saa gode som du! – Og hvor
mindste tænker jeg ikke
vil sige dig, hvorledes du
du lever i Kirsfrene, in
Herr Johannes Ewald död
got omtalt al hin Tid saa
saa vil du tænke paa Slut
sig! – saa ve sige da

!—hvad er Døden? Hvorfor— hun Døer og
fra min Broder— at Døe tænker jeg, en
n løber Tiaarene over paa mig— Man
greed— Var det ikke kjærlighedsfuldt?—
vi ere alle dødelige, tænker Du der,
føre at dø?— Saa min Øre jeg har
Selv
, saa tit under Tiaaren uden at gjøre
ig har han gjort mig bange, og De
ligefrem— Nu vred jeg vidste at jeg i
til den som har skabt mig og gjenløst
igtet han lader fra Gaard hvor hvad
er jeg da frygte?— Maatte jeg ikke
naar jeg frygtede føre at miste et Ban-
naar betalt.— Det er kun en Mæcenas
lt, gjør mig døv, gjør mig blind,!
ig paa Byrd, gjør hvad i vil, naar i
holde Livet, hvad er alting vel?—
en at forlade, ved Ulykker?— Ingen
n Kjærester, ingen Brødre, uden
den at Kaar til, der ikke engang en
r bolstre holo dit Brystslab!— I det
t bedrøver dig, toat med min Død— Jeg
omtrent da vil bære dig ad— Naar
her den Titel: Udbetalt Rundsted
i fol. Alders 31te Aar— Hun var en
sine Skrifter og for sine Moraliteter-
dom, og fik efter et gudfrygtigt Levet
Din gode og lige Gnulle

paa, at nogen Dødelig besidder et følsommere, ømmere og — hvad skal jeg kalde det — kilderkjærere Hjerte end jeg. Smertens Glæde selv, som nu næsten er den eneste, hvori det kan tage Del, er det den saligste Vellyst; men enhver stor Handling, som det føler, er det en Straale af Himmelen, og i en Strøm af Livets Kilde forvandles enhver Taare, som den afnøder mit Øje. Af denne Aarsag har jeg altid med unævnelig Vellyst læst og hørt velskrevne Tragødier og da jeg blev ældre forsøgt at skrive dem selv; af denne Aarsag troer jeg endnu, at jeg idetmindste har vant mig til at elske Vinen, fordi den, i Mangel af store og rørende Handlinger, skaber dem for mit Hjerte, og hvor de virkelig har Sted, udvider det til at kunne nyde dem fuldkommen. Jeg troer, at de selvsamme Hovedtræk i min Sjæl fra Begyndelsen af ere Skyld i, at jeg er bleven en Romanridder, en Poet og en Elsker af Vinen. Dersom jeg altid havde ladet det blive ved den uskyldige, den ædle Vellyst, som jeg fordum drak ved min Høj, da skulde jeg Intet havt at angre, Intet at afbede. Men det Farlige! den ulyksalige Streg! heri bestaaer hele Knuden. Man vil i min Historie faae at se, hvorledes først Glæden selv og Ubesindighed, Selskaber, Lejligheder og Fristelser, siden Gjenvordighed, Kummer, Ærgrelse, Mismodighed og alle Hypokondriens Ulykker Tid efter anden har drevet denne i sig selv uskyldige Lyst altfor ofte og altfor langt over den fatale Streg; og hvorledes Vanen tilsidst og deraf fødte fysiske, legemlige Nødvendigheder har forøget og hærdet den til en Grad, der har været stor nok til at spilde det for mig, som man i Almindelighed kalder sin timelige Lykke; stor nok til at paalægge mig at angre, afbede og saavidt som muligt at rette den. — Hvorfor blusser min Kind? hvorfor truer denne tunghængende Taare at slette min Skrift ud? O mine Læsere! o Himmel! hvormeget, hvormeget har jeg, som jeg vilde at denne Taare kunde udslette!«

Ophold i Rungsted

For sin Sundheds Skyld og ligeledes af Hensyn til sin nærmeste Slægt, hvem hans Tilstedeværelse i Kjøbenhavn forulempede som en Slags Familieskandale, var Ewald i 1773 flyttet eller bleven flyttet til Rungsted, hvor han tingedes i Kost for Sommer og Vinter hos Fiskemester og Kromand Ole Jacobsen, en Bekjendt af Familien. Mest var han ogsaa her bunden til Sygelejet eller ialtfald værkbruden henvist til »en gammel sørgelig Lænestol«, med »et randløst Blækhus« ved Siden af sig. Men han var omgiven af venlige, rettænkende

Mennesker, der holdt af ham, til Gjengjæld fordi han just fandt sin bedste Opmuntring i Omgangen med de jevne Almuesfolk. En af hans Husfæller, den af dem, han vandt kjærest, kunne vi give et livagtigt Billede af, rigtignok fra en Tid, da hun ikke længer var den unge Pige, men en velmeriteret Matrone, en værdig Provstehustru:

Anna Hedevig Jacobsen (Provstinde Wøldike).
Efter et Oliemaleri.

hans Værts Datter Anna Hedevig Jacobsen, til hvem Ewald har henvendt sit Digt, »da Solen var overtrukken med Skyer i Sommeren 1773«, og hvem han tilraaber:

Lær min bange Sjæl fornemme
Glimt af Vaarens tabte Lyst,
byd, at Zephirs kjælne Stemme
hvisler Glæde til mit Bryst!

Tal til Stormen, at den tier,
dæmp dens Røst, min Hedevig!
Da skal høje Harmonier
prise Himmelen og Dig!

Under Eftersøgelsen af et muligt existerende Portrait af Arendse — en Søgen, der var og vel bestandig vil blive frugtesløs — have vi

truffet dette Portrait og betænke os ikke paa at meddele det, trods dets løse Sammenhæng med Litteraturens Historie; som en Ewaldsk Relikvie vil det være Mangen velkomment — der er ikke saamange af dem, og kan en af dem bringe os Digteren nær ved at vise os Træk, han har kjendt og elsket, og som have været milde, naar de vare vendte mod hans, ville Mange betragte dem med Pietet.

Den velgjørende Fred, der omgav Ewald i Rungsted, satte Frugter i hans Digtning.

Hvor Venlighed pryder
de strengeste Dyder,
der voxte min Sang, og den undrende Skov
gav Gjenlyd af Skaberens Lov —

synger han i sit herlige Digt »Rungsteds Lyksaligheder«. Her begyndte og fuldførte han et af sine bedste Arbejder: det heroiske Syngespil »Balders Død«, ligesom »Rolf Krage« en Behandling af et nordisk Emne, men af Indhold langt dybere, af Form langt ædlere end hint Sørgestykke. Tilbunds i Mythernes Ide-Indhold er Ewald endnu langtfra trængt, om hans Kjendskab til deres Enkeltheder end er betydelig større end før. Han tager en Del af sit Stof fra Baldersmythen i Edda, men sit overvejende Præg har Behandlingen faaet ved at støtte sig til Saxos Ridderkrønike om Kong Hother og Halvguden Balder, hvortil Digteren saa har føjet den virkningsfulde Baggrund, hvorfra Skjæbnens orakelmæssige Bestemmelser kundgjøres: det Aar, der seer den fromme Halvgud hensunken i haabløs Elskov, som han, selv forkastet, ikke kan løsrive sig fra, det samme Aar skal frembringe det Spyd, af hvilket han ene kan fældes. Balder elsker Gevars Datter Nanna, men hendes Hjerte tilhører Skjoldungen Hother. Trods de bekymrede Guders Tilskyndelse vil Balder ikke slippe sit Haab, og da han besvarer selv Nannas sidste, utvetydige Afslag med det Løfte:

Balders Død.

Endog forkastet — hører det, I Himle! —
endog forkastet skal jeg elske Nanna! —

saa fuldbyrdes Skjæbnens Beslutning, efterat Lokes Træskhed har lagt Alt saaledes tilrette, at den snart og sikkert kan opfyldes. I den tragiske Udgang er her dog en Slaphed tilstede, bevirket ved, at det ikke bliver Hother, der volder Balders Død, men det skjæbneviede Spyd, som ved et tilfældigt Uheld, uden at væreført af

nogen Haand, opfylder sin Bestemmelse — en Slaphed, der er saameget ærgerligere, som den ikke skyldes Ewald selv, i hvis Text Balder virkelig dræbes af Hother, men har Carstens til Ophavsmand. Men overhovedet — skjøndt Handlingen er klart lagt og korrekt gjennemført, er der dog noget uvirksomt Stillestaaende eller trættende Ensartet ved Forholdet mellem Hovedpersonerne: den ulykkeligt elskende Balder, den skinsyge, let fortørnede Hother og den mellem disse Ængstelser frem og tilbage svævende Nanna; deres Udtalelser kredse bestandig om de samme Punkter, som de selv uden Fremgang dvæle i de samme Stemninger. Et Brudstykke af en Scene maler i saa Henseende Stykkets hele ensformige Bølgegang. Nanna troer Hother i Fare under Forfølgelsen af to Bjørne og anraaber Balder om at ile ham til Hjælp.

NANNA (kommer forskrækket ind).

Ha Balder, om Du elsker . . .
ak, om Du . . .

BALDER (kaster sig for Nannas Fødder).

Guder! — Nanna, kan Du tvivle?
Jeg brænder, Nanna!

(Ved det at Nanna i sin Angest gjør sig al Umage for at rejse ham, komme de i en fortrolig Stilling, i hvilken Hother, som har dræbt Bjørnene og tørrer Blodet af sit Spyd, idet han lader sig se, bliver dem vaer. Han studser og bliver staaende imellem Træerne, saa at han ikke hører, hvad de sige).

NANNA.

O, saa frels min Hother!
To grumme Bjørne hist i disse Buske . . .
O snart! o Balder, om Du elsker Dyden . . .
Hist overfaldt de os. Ak, om Du tøver,
da sønderrive de det bedste Hjerte!
O snart! betænk Dig ej.

BALDER.

Nej, grumme Nanna,
vær tryg! Min Arm skal frelse den, Du elsker.

(Idet han just vil rejse sig, træder Hother nærmere ind paa Skuepladsen.)

HOTHER.

I Guder! drømmer jeg? Ha, kjælne Halvgud,
tilgiv, at jeg forstyrrer Dig!

BALDER (idet han rejser sig).

Der er han!

NANNA (gaaer Hother kjælent i Møde).

Ak Hother! ak min Hother!

HOTHER (skyder hende tilbage med Haanden.

Gaa, Troløse!

BALDER.

Hvor utaknemmelig! hvor haard! hvor grusom!
Kan Du — kan slig en Bjørn fortjene Nanna?

HOTHER (tager sit Skjold ned af Træet).

Bød for Dig, og udfør din Snak i Valhal!

NANNA.

Du vil dog ej, Du Grumme . . .

HOTHER.

Vaer Dig Nanna!

NANNA.

O hør dog . . .

HOTHER.

Jeg har seet. — Gaa! Skjul Dig, Falske!

NANNA.

Du vil dog ej . . .

HOTHER.

Jeg vil! — Og nu, ved Hothbrod!
nu skal han dø!

BALDER.

Forvovne Dødelige!

HOTHER.

Dit Skjold, dit Spyd! Jeg hader Pral, min Halvgud.

NANNA.

(Hun løber Balder imøde, som tager sine Vaaben).

O Balder, ædle Balder!

BALDER.

Arme Nanna!
Du seer, han tvinger mig! — Han trygler
Døden.

HOTHER.

Ha, det er altfor meget! Skjul ham!
Gjem ham!
Bedæk din Boler med dit falske Hjerte!
Ej vil jeg dræbe Dig. Men jeg har svoret:
han eller jeg skal dø! — og nu!

(Han vender Spidsen af Spydet mod sig selv).

NANNA.

Ah, Hother!
Hvad gjør Du?

HOTHER.

Jeg har svoret.

NANNA.

Hold, Du Grumme!
Jeg gaaer — jeg flyer! O hjælper, Guder,
hjælper!

(Hun gaaer bort i en Art af Fortvivlelse. Dog bliver hun staaende ved Indgangen af Skuepladsen, hvor hun med en angestfuld Nysgjerrighed af og til seer hen til de Kæmpende).

I Tvekampen kaster Hother et for et de tre Spyd, han har faaet af Valkyrierne, mod Balders Bryst, men de prelle af mod hans usaarlige Guddom. Hother er nu i hans Magt, men Balder skaaner ædelmodig sin Fjende, Nannas Brudgom:

HOTHER.

Ha Grumme! — altfor ædle, stolte Fjende!
Du veedst — Du føler altfor vel din Sejer!
Ha, Du har overvundet — nedtrykt Hother!
Og troer Du, han kan leve? Himlen hørte
min Ed. — Jeg eller Balder døer!

(Han griber sin Daggert og vil stikke sig ihjel dermed, men Balder river ham den af Hænderne).

BALDER.

Betænk Dig!

HOTHER.

I Guder! — Hother, ak, hvad est Du blevet!

NANNA (kjælent).

Min Hother!

HOTHER.

Ak! Lev evig vel, min Nanna!

(Han gaaer hastig bort. Nanna vil gaa efter ham, men Balder opholder hende).

NANNA.

Jeg Arme! Ha, han dræber sig!

BALDER.

Ved Odin,
han skal det ej! Vær tryg! Tiltro mig Evne
at hindre det! Tro dog din Balder, Nanna!

NANNA.

(Hun tager ham med Hede ved Haanden og helder sig noget forover).

Jeg troer Dig. Ak jeg kjender Dig, Du Ædle!
Jeg føler al din Højhed. Jeg tilbeder
din Dyd. O at dog disse hede Taarer,
at alt mit Venskab var Dig en Belønning.

BALDER (kaster sig paa Knæ for hende).

O Glimt . . . og Svælg af Haab, hvori jeg
drukner!

NANNA (bestyrtset).

Hvad haaber Du?

BALDER.

Ah, Nanna, lad din Læbe
ej vække Balder af hans Drøm om Vellyst!
Ah lad ham nyde den! — Ah lad ham læse
sin Dom, sit Haab, sit Liv i disse Taarer!

NANNA.

Hvad nytter det at stride mod sin Skjæbne?
Mit Hjerte kan dog ej fortjene Balder.

BALDER.

Ak, at kun jeg . . .

NANNA.

Tilgiv! — Du veedst, at Nanna har . . . ak en ulyksalig Ven at trøste!

(Hun river sig løs fra ham, giver ham et venligt Øjekast og gaaer. Han følger hende nogen Tid med Øjnene).

BALDER.

Dog vil jeg haabe! — Hører det, I Klipper,
at Balder haaber! — Skjæbnen er forsonet!
Den døver Surturs Spyd — og Nanna tvivler.
O Dyd, som overvandt, da Blodet raste,
hvor vist, hvor herligt lønnerDu din Elsker!

Paa disse Strenge spilles der hele Stykket igjennem, uden nogen kjendelig Variation i Klangen, eftersom Affekterne omtrent fra første Færd af ere paa deres Højdepunkt og bevare sig uforandret der. Denne Enstonighed bliver saameget mere slæbende, som Balders Hovedpassion jo netop er en graadfyldt Cherubin-Tilbedelse, der efter sin Art kun er tilgængelig for et Minimum af Afvexling i Udtrykket. Af denne Hovedpersonens Karakter sees det ogsaa tydeligt nok, hvor langt Ewalds Behandling af et nordisk Stof ogsaa her var fra Forstaaelsen af dets Kjærne; naar Kæmpelivet hos Oehlenschläger bestraales af en middelalderlig Riddertids brogede Glorie og tildels udtaler sig i Reminiscenser fra Oplysningstidens Livsopfattelse, saa er det hos Ewald end ikke voxne Riddersmænd, men spædlemmede Pager, vi have at gjøre med, og Diktionen er et fuldt Udtryk for hans egen Samtids Livsidealer: den abstrakte Dyd og Lyksalighed med dens hele sentimentale Fraseologi. Naar desuagtet »Balders Død« staaer saa uendelig højt over »Rolf Krage«, saa har dette sin Grund deri, at Ewald dog med alt dette er naaet sit Emnes tragiske Centrum betydelig nærmere her, samt deri, at han ved Benyttelsen af den metriske Form dels har hævet hele Fremstillingen op over den nærværende Virkelighed og derved unddraget den Sammenligningen med denne, dels har givet sig selv Lejlighed til at virke med et af sine allermest fremtrædende Talenter — sin fulde, lødige, trods alt sindrigt Formarbejde saa naturligt simple Vers-Kunst. Især i de lyriske Partier ytrer den sig med vidunderlig musikalsk Klangfylde, og jo oftere man læser Digte som Valkyriernes Trio »Over Bjerg, over Dal, over brusende Søer«, eller Duetten mellem Hother og Nanna: »Kun Trælle kan frygte«, des mere maa man bøje sig for det fine Øre, der har vaaget over disse kunstfærdige Rhythmers Slyngning. Med Hensyn til Dialogens Versform er »Balders Død« mærkelig som det første danske dramatiske Arbejde, der brød med Alexandrineren til Fordel for det femfodede jambiske Vers, urimet og her med lutter kvindelige

P. HANSEN

ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

21
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

Udgange; i denne Henseende har Ewald peget paa Fremtidens Form. Sproget i sin Helhed er forbausende frit for de Germanismer, der plette »Rolf Krage«.

Efter endel Omskrivning, navnlig ved Samarbejde med Carstens, der stundom gjæstede Rungsted i halve Dage til dette Øjemed, blev »Balders Død« antaget til Trykning i de skjønne Videnskabers Selskabs Skrifter, og et Honorar af 50 Rdlr. faldt i Ewalds — eller i hans Fru Moders Lomme; thi hun lagde Beslag paa hans Indtægter som Vederlag for den regelmæssige Udredelse af Kostpengene for ham. Smaaskillinger til eget Brug maatte han se at tjene som Lejlighedsdigter eller at erhverve sig som Laan hos gode Venner, ærligt tilstaaende, at han ikke vidste, naar han kunde betale dem tilbage. Kom han saaledes i Besiddelse af et Par Daler eller tre, fik de stundom hurtigt Fødder at gaa paa, naar hans »Paroxysmer«, som hans strenge Mentor kaldte det, fik Magt over ham, som da han en smuk Vinterdag kjørte i Kane til Hirschholm, medens den

Slutningsscenen af »Balders Død«.
Nanna. Balder. Hother.
»Odin og Frigga lade sig se paa en Sky i en meget vemodig Stilling. Thor og mange af Aserne komme ud fra den ene Side af Skoven og de tre Valkyrier fra den anden.«
Illustration af D. Chodowiecki til 3. Bind af »Samtlige Skrifter«.

øvrige Husstand var i Kirke, hvilket indbragte ham en alvorlig Tilrettevisning fra hans Formynder, Præsten Schønheyder (S. 253), for dette Brud paa den »ædle og ærværdige bukoliske Enfoldighed og Uskyldighed«, det burde ham at leve i. En ædlere Smerte end den, slig Hovmestereren maatte fremkalde hos ham, følte Ewald, da han en Dag uventet gjensaa den tabte Ungdomselskede. Han fortæller derom i sit Levnet: »Det er neppe to Aar siden, at min Arendse kom til mig, da jeg laa i min ensomme Hytte uden andet Selskab end min Kummer og mine Smerter. Blege og indfaldne var den Dejliges Kinder, og en mat Gnist af den mig saa bekjendte Ild skimrede endnu kun i hendes Øjne. Med Kummer i hvert et Træk, med en kæmpende og uovervindelig Højhed gik hun hen til mit Leje og lagde Spidsen af Fingrene paa min zitrende Haand. »De forrige Tider ere forsvundne, Ewald!« sagde hun og gik hastig bort, som om hun frygtede at have sagt formeget. Ja, de ere forsvundne! sagde jeg og saae stivt paa det Sted, hvor hun havde staaet, og ikke en eneste venlig Taare vilde lindre mit beklemte Hjerte. O min Arendse, min Arendse!«

Flytning til Søbækshus.

Fra Rungsted blev Ewald 1775 paa sin Families Foranstaltning flyttet til Søbækshus i Nærheden af Humlebæk, lidt inde i Landet. Det var en Slags Forviisning til Straf for hans gale Streger i Rungsted, og Opholdet var fuldt af en Forviisnings Lidelser: Trang, Sygdom og udeltagende Omgivelser. Ewald nød vel her den Fyldestgjørelse at modtage Brev som Æresmedlem af Litteraturselskabet, men han led tillige den Ydmygelse at faae Tilbud om en Plads som — Hospitalslem! Svaret paa dette Tilbud viser gribende Ewalds Fortvivlelse over, at man kunde mene, det var kommet saa vidt med ham, og en for Familieforholdet højst oplysende Bitterhed taler ud af det Spørgsmaal, han retter til sin Formynder om Forslagets Oprindelse: »Er det — svar mig, bedste Ven! oprigtig — er det ikke kommet fra min Moder? det ligner hende!« »Jeg seer det nu — skriver han — og jeg har seet det før, at jeg i Deres Øjne kun er et hjælpeløst, elendigt Kræ, som maa takke Gud, om det faaer det daglige Foer, indtil det kreperer. Jeg er nu vist ikke saadant et Kræ, og om min bizarre Skjæbne ikke kan tillade mig at leve af mit eget Arbejde, af min egen sure Sved, saa veed jeg, hvad det er at dø, og jeg frygter ved min Ære ikke derfor. Men det frygter jeg for, at være et Hospi-

talslem — Gud! retfærdige Gud! har jeg fortjent saadanne Ydmygelser?«

Af denne Elendighed blev Ewald udreven ved en yngre Vens, en tidligere Discipels, Kammerjunker Fr. Moltkes deltagende Mellemkomst — og til Gjengjæld har Digteren knyttet sin Velgjørers Navn uløseligt til dansk Litteratur ved sin henrivende Ode »Sværdets Hvinen og Skraldet af Skjolde«. Moltke skaffede ham tilbage til Kjøbenhavn, fik ham i Huset hos en brav og omhyggelig Værtinde og talte hans Sag hos Arveprindsen, saa der tilflød ham en Understøttelse. Ogsaa paa anden Vis faldt der et venligere Skjær over Ewalds sidste Leveaar: »Balders Død« blev privat opført af nogle yngre Skuespillere i Kongehusets Nærværelse og gjorde saamegen Lykke, at Stykkets Overførelse til det kgl. Theater blev befalet; Indtægten skulde tilfalde Forfatteren, som selv var tilstede og modtog Publikums Leveraab og øvrige Hyldest. Da nu tilmed hans Helbred bedredes noget, følte Ewald Kraft og Lyst til nye Arbejder og tog fat paa

»Fiskerne« 2. Handling 8. Optrin.
Illustration af D. Chodowiecki til »Samtlige Skrifter« 3. Bd.

Syngespillet »Fiskerne«, som digtedes i Løbet af Sommeren 1778 og blev opført, med Musik af J. Hartmann, i Januar 1780.

Fiskerne. Som »Fiskerne« er Ewalds sidste større Digtning, saaledes er det ogsaa hans modneste, hvori han med klar Bevidsthed om sine Evners Art har kunnet samle dem om en Opgave, der kunde ligge tillokkende for dem. Derfor valgte han blandt Dramaets forskjellige Former den, der kunde yde hans lyriske Evne størst og naturligst Raaderum: Syngespillet. En Begivenhed fra det virkelige Liv, en faa Aar iforvejen stedfunden Stranding ved Hornbæk, giver ham Udgangspunktet; de Episoder, denne Daad afføder udadtil, forbinder han med deres Gjenspejling i Menneskesjælen, hvor de kalde Personlighedernes inderste Væsen frem for Dagen, alt efter hver enkelts Art; og medens Elementerne rase og Menneskevillien kæmper med dem om Livet, gaaer der ogsaa stærke Storme gjennem Sjælene, og indenfor Fiskerhyttens trange Vægge tørne Tvivl, Frygt og Egenkjærlighed sammen med Tillidsfuldhed, Heltemod og Offervillighed i lidenskabsfulde Optrin. Hvad disses kunstneriske Fremstilling angaaer, kan man vel nu og da bebrejde den en vis symmetrisk Stivhed, hvortil Syngespilformen let forleder, ligesom der jo ogsaa — hvad der imidlertid var hin Tids Stil — er en mere heroisk Klang i de Optrædendes Sprog, end just egent er for sjællandske Fiskere; paa den anden Side maa man beundre, hvor righoldig en Kilde til psykologisk Udmaling det tilsyneladende saa usammensatte Emne har forvandlet sig til under Digterens Blik, og den forholdsvis saa fattelige Sprogform, der aabenbart er mere gjennemarbejdet end i noget af de foregaaende Arbejder. Herligst aabenbarer Ewalds sproglige Kunst sig i de lyriske Partier, som han i Følelsen af sin Styrke paa dette Omraade har tildelt saa stor en Plads i sin Komposition. I mangfoldige Afskygninger træder den lyriske Digtart os imøde her: fra Hymnens Højhed (»O Himmel, som bød os at elske vor Næste«,) gjennem Romancens vemodige Alvor (»Liden Gunver vandrer som helst i Kveld«) til Sømandsvisens kjække Frejdighed (»En Sømand med et modigt Bryst«) og Folkesangens stormbrusende Begejstring (»Kong Christian stod ved højen Mast«). Hvor dyb Ewalds musikalske Forstaaelse var, vise især de mere sammensatte Sangpartier, herligst den Sextet, der ender første Handling (»Endnu kan jeg høre, hvor ængstligt de raabe«) med den fyndigt-skjønne Strofe:

Den Gud, i hvis Hænder
et Hav er en Draabe,
han ene kan redde
det Liv, som han gav!

samt den prægtige Samsang mellem Fiskerne i Baaden og de Tilbageblevne paa Landjorden, hvormed anden Handling slutter. En dybere Opfattelse af Ewalds metriske Kunst kan just dette musikalske Numers første Strofe give, naar man vil lægge Mærke til, hvorledes aabenbart med Overlæg den fyldige Vokal »a« behersker hele Klangen i denne energiske Paakaldelse:

Havets mægtige Betvinger
tal til Bølgen i din Harm!
Almagt! grib Orkanens Vinger
med en vældig udstrakt Arm!

Eller man bliver opmærksom paa, at der i »Kong Christian stod ved højen Mast« ikke forekommer en eneste Inversion (ɔ: Afvigelse fra Ordenes naturlige Følgeorden) i nogen af dens fire Strofer. Dette seer ud som den simpleste Sag af Verden, men er just derfor et Vidnesbyrd om stor Kunstbegavelse og et omhyggeligt Arbejde, som har besejret enhver Vanskelighed, og af hvis Møje der ikke er blevet Spor tilbage.

EWALD, efter S. C. Stanleys Buste.

Blandt de Arbejder, der sysselsatte Ewald efter Fuldendelsen af »Fiskerne«, var ogsaa en Udgave af hans »Samtlige Skrifter« eller, hvad han selv vilde foretrække, et Udvalg af dem. Fortalen til denne Udgave er den sidste udførligere Meddelelse fra Ewalds Haand, en baade for hans personlige Liv og for hans Digtning højst oplysende Udtalelse, der supplerer hans autobiografiske Fragment. »Har jeg nogentid kunnet skildre noget af Glæden med Sandhed og Styrke,« siger han, hvor han betegner Grundtonen i sin Digtning,

Samtlige Skrifter.

»da har det vist været dens Taarer og ikke dens Latter. Religionens festlige, dens gysenopvækkende Fryd, Dydens og de store Handlingers

»Le sort des artistes«. Tegnet af Abildgaard stukket af Clemens.

og de uforskyldt nydte Velgjerningers og den stille helligende Kummers smeltende vemodige Vellyst har maaske undertiden

strømmet følelig igjennem min Harpe. Al anden Slags Glæde vilde blive ukjendelig ved min Sang.«

Denne Udgave naaede Ewald ikke at faae fuldført; kun første Bind afsluttede han selv 1780, og af de øvrige tre Bind udkom det sidste først elleve Aar efter. Til Udgaven knytter der sig et ejendommeligt Efterspil. Den skulde være saa smuk som muligt, den nu til Anerkjendelse fremnaaede Digter værdig, og i dette Øjemed udstyres med Illustrationer. Nærværende Værk har bragt adskillige af dem, og Læseren vil have bemærket, at medens Billedet til »Lykkens Tempel« er tegnet af Abildgaard, ere de øvrige komponerede af den berømte tydske Kobberstikker Chodowiecki. Første Bind, med CLEMENS' Portrait af Ewald og ABILDGAARDS Kobbere, blev nemlig for Billedernes Vedkommende temmelig skarpt kritiseret i »Alm. dansk Litt.-Journal« af en Anmelder (formentlig ABRAHAMSON), der om Portraitet (S. 473) ikke vil nægte, at »det jo har nogen Lighed«, men finder det ubegribeligt, »hvorfor Hr. Cl. har til sit Øjeblik just valgt det, da Digteren har været bespændt af Smerter, og da hin, maaske fordi han kom i en uheldig Time og troede, Mandens Ansigt var stedse saa vaandefuldt, havde valgt det, hvorfor han da ikke forandrede, saasnart han saae, at denne Mine ikke var Digterens, men den forbigaaende Smertes«; paa lignende Vis gjennemgaaes Abildgaards Illustrationer en for en, og der rettes Dadel imod dem for Ensformighed, slet Valg af Sujetter og mangelfuld Udførelse. De fortørnede Kunstnere, der i denne Udtalelse saae et Led i en Intrige, som skulde hæve Kobberstikkerne Kleve og Chodowiecki paa deres Bekostning, frasagde sig strax Arbejdet og hævnede sig efter Tidens Smag og paa Kunstnervis med en kobberstukken Satire, »*Le sort des artistes*«. i hvilken den ukyndige og avindsyge Kritik er fremstillet i Skikkelse af en Skare Mænd, Kvinder og Børn, Æsler og Oxer, Kalkuner og Gæs foran et Maleri, hvilket de, anførte af Misundelsens gustne Gudinde, oversnadre med deres dumme Bemærkninger, som den bag Staffeliet skjulte Maler maa stoppe Ørene til for, medens Athene er taus Tilskuer. Abrahamson fik sendt et Exemplar med Paaskrift af Lafontaines Fabel om Slangen og Filen:

Ceci s'adresse à vous, esprits du dernier ordre,
qui n'étant bons à rien cherchez sur tout à mordre.

Billedets Allegori har en almindelig litterair Gyldighed, der rækker ud over det enkelte Tilfælde, som fremkaldte det, og paa selve Ewalds Digterliv kunde der gives det en nærliggende Anvendelse, som de to Kunstnere vel neppe tænkte paa.

Ewald paa Dødslejet.

Efter et Maleri af Erik Pouelsen (tvivlsomt).

Efter mange Lidelser afsluttedes dette Liv den 17. Marts 1781, efterat en af de sidste søvnløse Nætter havde fremkaldt Ewalds Svanesang »Ved Dødens Komme«, Psalmen »Udrust Dig, Helt fra Golgatha«, hvis rene Skjønhed desværre plettes af det stygge tydske »ja« i tredie Linie. Paa hans Dødsdag hørte Smerterne op, han kjendte sine Venner, og da Lægen sagde ham, at der vist kun var faa Timer tilbage, udbrød Ewald: »Gud være lovet, Gud være

takket!» Under stor Deltagelse, men tillige ikke uden Forargelse over, at en saadan Hyldest kunde blive viist dette forfaldne Geni, blev Ewald jordet paa Trinitatis Kirkegaard —

Ved Issen: Kirken rolig i sin Sky!
Ved Foden: Usselhed i store By!
Her hellig Kraft og Trøst, hist Sorg og Nød —
Du stodst i Livet, som Du laa i Død. (OEHLENSCHLÄGER).

Til Ewalds egne Bekjendelser om sit Liv i »Levnet og Meninger« slutter sig som en Samtidigs Bidrag til hans Historie FR. MÜNTERS »Efterretninger om Ewalds Levnet« i »Dansk Museum« 1782. Senere er hans Biografi skreven gjentagne Gange: af CHR. MOLBECH: »J. E.s Levnet« 1831, af F. C. OLSEN: »Digteren J. E.s Liv og Forholde i Aarene 1774—77«, 1835, af M. HAMMERICH: »Ewalds Levnet«, 3. Udg. 1882, og af A. D. JØRGENSEN 1888. En kritisk behandlet Udgave af hans samlede Skrifter udgav Samf. f. den danske Litt.s Fremme ved F. L. LIEBENBERG, otte Bind, 1850—55.

Det danske Litteraturselskab, der havde samlet sig som Vagt og Værn om Ewalds Digtning, overlevede ham ikke længe. Dets litteraire Ydelser ere højst ubetydelige: en Samling Digte »Over Indfødsretten«, 1777. Blandt Forfatterne til disse Prisdigte og til højtbeundrede Efterligninger af Ewalds Odestil, mere tilegnende sig dens Svagheder end dens gode Sider, træffe vi mange Navne, som næsten i et Aarhundrede have bødet med total Forglemmelse for det Digterry, der en kort Tid omgav dem som en Afglands af Ewalds Sol. De Navne, der endnu have nogen Klang for os, vise os, hvor forskjellige Elementer der samledes i denne Kreds som Venner af Ewalds Digtning: Tyge Rothe, Ove Malling, Bastholm, Chr. Schønheyder, Fr. Moltke, Sporon, Abrahamson, Rosenstand-Goiske, Brødrene Trøjel, Edv. Storm, Th. Thaarup, Fr. Münter, S. Gyldendal og Rogert — Komponisten af »Kong Christian«. Poeter vare de ingenlunde alle, og der er kun et Par af dem, som det staaer tilbage at omtale i denne Henseende.

En enkelt Side af den Ewaldske Digtning fortsattes med Held af THOMAS THAARUP (1749—1821), forsaavidt som hans folkelige Syngespil i nationalt Indhold og scenisk Form nærmest betegne en Videreførelse, men ogsaa en Udvanding af den ved »Fiskerne« indførte Genre. Thaarup var saa at sige udelukkende Lejlighedsdigter; Thaarup.

mindst de to Trediedele af hans ikke faatallige Poesier ere fremkaldte af en ydre festlig Anledning, blevne til paa Bestilling, saa at sige, og han var i en Aarrække selvskreven Forfatter af Kantater og Festkvad ved alle officielle og officieuse Arrangementer. Ogsaa hvad der har bevaret hans Forfatternavn til vor Tid, har den samme

Thomas Thaarup.

Efter et Hr. Boghandler Lynge tilhørende Pastelmaleri.

Oprindelse, idet hans Syngespil »Høstgildet« blev skrevet som Feststykke ved Kronprindsens Formælings-Indtog og dets Fortsættelse »Peters Bryllup« opførtes ved Festforestillingen i Anledning af Kronprindsessens Nedkomst, medens det tredie i Rækken, »Hjemkomsten«, vel ikke havde nogen saadan udvortes Foranledning, men til Gjengjæld ogsaa blev et mat Arbejde, der ingen Virkning

gjorde. Thi det er just Hemmeligheden: Thaarup havde en ubestridelig Evne til i et idyllisk Billede af udpræget national Farve at indeslutte et til Lejligheden svarende Udtryk for Nationens patriotiske Glæde over Kongehusets Lykke, motiveret ved Fremhævelsen af alle de Momenter, der berettigede til slig Glæde, og ikke mere servilt, end Tidsaanden fordrede det. Folkets og Digterens Stemning faldt fuldkommen sammen, og denne gav hin det i Øjeblikket ønskeligste Udtryk. Men som en Følge af alle disse Omstændigheder hviler der Festglands over disse Folkekomedier, og deres Fremstilling af Folketypen er saa fjernt fra realistisk Opfattelse som vel muligt: Almuen er en Ballet-Almue med altid skinnende hvidt Linned og gratieuse Bevægelser. I »**Høstgildet**« er Bondepigen Anna (for alt i Verden ikke: Ane!) Høstgildet.

from, huslig, klog og tarvelig og stille.
Dog har hun lært lidt mer end andre Piger;
thi uden det, at hun forstaaer sin Gjerning
i Huset, som sig bør, saa kan hun kniple
og sy i Ramme og har lært at skrive
og Strengeleg og Sang; dog Alt til Maade.

Søgutten Peter er ejheller
just nogen hverdags Skipper:
han veed Latin og Fransk —

og da den norske Garderkarl Halvor troer sig gjækket af sin Pige og af Fortrydelse vil gaa i fremmed Krigstjeneste, formuleres hans Beslutning herom saa højstilet, som følger:

Hvor Krigstordnen dæmper de Døendes Skrig.
Hvor Hestene vrinske og trampe paa Lig,
hvor Damp skjuler Solen med kulsorte Sky,
didhen vil jeg ty.
Min Sjæl sig skal hærde, mit Øre sig lukke
for Oldingers Bønner og Mødrenes Sukke:
og breder da Natten sin Flig
henover mit Lig,
min blodige Skygge omkring Dig skal svæve,
o, da skal Du vaagne og se den og bæve
og kjende din Brøde og mig.
Men frelser mig Skjæbnen til kvalfulde Dage,
da vender jeg atter i Striden tilbage
og Banesaar søger paany —
didhen vil jeg ty.

Den ganske lille Misforstaaelse, som kruser Idyllens Overflade, er ligesaa hurtigt forbi, som den kommer, og tilsigter kun at bringe en Antydning af dramatisk Bevægelse ind i det kongehyldende og fædrelandsforherligende Tableau, der ellers vilde danne sig ganske stillestaaende af de repræsentative Elementer: den sjællandske Selvejerbonde, den holstenske Bonde, den norske Bonde, Soldaten og Sømanden, som ere bragte sammen, for — som Hans, Sjællænderen, siger — at fejre

en tredobbelt Højtid:
først skal vi glæde os ved Himlens Rundhed,
den har belønnet vore Hænders Arbejd
med en velsignet Høst; se hist staa Hæsser
vedHvermandsGaard, og fuld er Hvermands
Lade.
Dernæst trolover jeg min ældste Datter,
og endelig: tænk Broder! hvilken Højtid
for Landets Børn! Idag er vores Kronprinds
hjemkommen med sin Viv; han søgte ikke
det røde Guld, ej fremmed Magt og Vælde.
Han gifted sig som en af vore Lige.

HENRIK — Holsteneren —
(tager sin Hat af og folder sine Hænder).
Gud signe dem og giv dem glade Dage
og fromme Børn, som kan og vil det
Gode!

HANS
(som ligeledes har taget sin Hat af og foldet sine
Hænder).
Gud høre det! saa fremmes Landets Bedste
og Hvermands Tarv, saa gaaer hver Olding
rolig
ned i sin Grav, naar det er Himlens Villie.

Saaledes er Grundtonen i denne patriotiske Festhyldest; efter den balletmæssig lette Handlings Tilendebringelse vender den forstærket tilbage i den sidste Scenes vidtløftige Kombination af Kor og Enkeltsange til Pris for den gode Høst, Landets Trivsel og Kongehusets Lykke. HANS, fulgt af Bønder, nærmer sig Frihedsstøtten og synger:

Her, Dannemænd, staaer Friheds Minde
for Landets Fader, Bondens Ven,
o, kommer Piger! Krands at binde,
det frie Hænder satte hen,
en Blomsterkrands hver haabfuld Sommer,
en Krands af Ax hver Høst, som kommer,

Og GRETHE synger til sin Fæstemand:

Din Grethe lever vel den Dag,
hun med en Søn sin Peter glæder;
da tager jeg det danske Flag
og over Drengens Vugge breder.
Min Peter tidlig skal ham lære
en Sømands sande Sindelag:
stolt af sin Hædersstand at være
og slaa og dø for Danmarks Flag

Sluttelig betones det lykkelige Monarkis Enhed trods dets forskjellige Nationaliteter i en Lovprisning paa Landsmaalet af den fælles Glæde over at tilhøre dette Land, som rækker »fra Nordkap ned til Elbens Bred«. Sjællænderen synger:

Frugtbare Marker og skovgroete Sletter,
fiskrige Have omgive vort Land o. s. v.

Holsteneren:

All bruust de See, all druut de Flooth
dat Lant to öwerswämmen,
man wie verstaht mit Kunst un Mooth
to diicken un to dämmen.
Dat fette Veeh im Kleuver geit,
un unse Buur den dreemal mai't.
Stolt is de Buur op sinen Stant
un tro sin König, Wiew un Lant.

Og Nordmanden:

Dierv taa si Frihet, sit Mot aa si Styrkie,
griaug paa Roos æ hver odelsfødt Mand;
men aat sin Konje, sit Land aa si Fyrkie
Ingen, nej Ingen va truar ein han.

Hvorpaa »de tre Fædre tilsammen« istemme:

Enige Brødre det ville vi være!
Bundne ved Slægtskabs og Broderskabs Baand.
Een er vor Konge, og een er vor Ære,
derpaa vi give hinanden vor Haand.

For en senere Tids mere kritiske Betragtning kan det Hele tage sig lidt abstrakt grupperet ud, men den kolossale Lykke, dette paa dramatisk Spænding højst fattige Skuespil gjorde fra Scenen, er et ubedrageligt Vidnesbyrd om, at Digteren havde grebet de rette nationale Strenge og tillige, med Bevarelse, ja endog Fremhævelse af al skyldig Loyalitet, med ikke mindre Held truffet den demokratiske Toneart, som var en af Klangene i Tiden. Betegnende er det ogsaa, at Modstanden mod disse Folke-Idyller ikke kom fra forargede Republikanere, hvem Kongerøgelsen pirrede i Næsen, men tvertimod fra Hofkredsene, hvor man fandt Majestætens Værdighed antastet paa en nærgaaende Maade ved disse af en Bondealmue frembaarne Ovationer, thi dens Tak maatte jo hvile paa en Dom over Monarkens Handlemaade, og en saadan havde Undersaatterne ikke nogen Ret til at danne sig. Mindre øm over sin Værdighed end sine nærmeste Omgivelser syntes Kronprindsen tvertimod godt om disse Feststykker, og det store Publikum delte ganske hans Smag. Hvad der ligesaa meget som den varme fædrelandske Stemning gjorde »Høstgildets« Lykke, var de mange hver paa sin Maade ypperlige Sange, til hvilke Schulz havde skrevet de fortryllende Melodier, som hele den følgende Generation elskede og sang: »Nys fyldte skjøn Sired det attende Aar«, »Førstkommende Majdag vort Bryllup skal staa«, »Fædrene Bolig, o straatakte Hytte!«, »En Time før Middag Madamen opstaaer«, »Jeg fremmed her til Stedet kom« o. fl. Ogsaa af »Peters Bryllup« valgte Folket sig en Viseskat til langvarig Brug: »I Østen sølvblaa Dagen smiler«, »Ung Adelsten paa Thinge stod«, »Hr. Thorvald, skjøn Signe, de væneste To«, med det afsluttende Kor: »Gud, hvor det er tungt at skille dem ad, som troligen elske hinanden«; fremdeles »I Dalens Skjød en Hytte laa«, »Hvad har stakkels Neger gjort«, o. fl. Ikke mindre kjendt end disse Sange er Thaarups Digt »Fødelandskjærlighed«:

Du Plet af Jord, hvor Livets Stemme
steg første Gang fra spæde Bryst,
hvor Himlen gav mig at fornemme
det første Glimt af Livets Lyst;
der, hvor jeg lærte Moder stamme
og første Fjed ved hendes Haand:
der tændtes Gnisten til den Flamme,
som brænder for mit Fødeland.

Indtil Udgangen af forrige Aarhundrede var Thaarup Medlem af Theaterdirektionen, men trak sig derefter tilbage til sin Gaard Smidstrup ved Vedbæk og levede mest som Landmand. I Aaret 1813 blev han atter for nogen Tid en litterair Celebritet, om end af meget omstridt Værd, ved sin Oversættelse af det tydske Skrift »Moses und Jesus«, et stærkt Angreb paa Jøderne, ved hvilket den saakaldte litteraire Jødefejde fremkaldtes, der bragte blandt Andre Baggesen og Blicher i Harnisk ril Forsvar for de angrebne Medborgere.

Selv har Thaarup ikke foranstaltet nogen Samling af sine Poesier, men efter hans Død paatog RAHBEK sig Arbejdet og udgav 1822 hans »Efterladte poetiske Skrifter« i et anseligt Bind.

P. M. Trøjel. Af Brødrene Trøjel — som de selv skrev sig — var den ældre PETER MAGNUS TRØJEL (1743—93) den som Digter mest kjendte og vel overhovedet den bedst begavede. Han havde taget baade theologisk og juridisk Attestats med Udmærkelse, talte og skrev med Færdighed de europæiske Hovedsprog og var ved daglig Omgang med og Arbejde under sin berømte Morbroder P. Kofod-Ancher ligesom prædestineret til en glimrende juridisk Løbebane, da han, just formedelst sine Kundskabers Mangfoldighed, fristedes ind paa en anden Vej, som ikke blev til hans Bedste. Han gav nemlig efter for den daværende Overhofmester hos de kongelige Prindsesser Grev Vedel Vedelsborgs Overtalelser og blev Huslærer for hans Børn; herved førtes Trøjel ind i Hoflivet — »et Hof, som elskede Adspredelser og Evans Glæder«, siger hans Biograf, den tredie Broder. Han lod sig lede af Strømmen og nød i fulde Drag dette nye Liv; men ved Frederik V.s Død faa Aar efter var Herligheden forbi, og Trøjel, hvis tidligere

PETER MAGNUS TRØJEL.

under saa lovende Auspicier begyndte Karriere var bleven afbrudt ved dette Mellemspil, maatte slaa ind paa andre Veje, blev i nogen Tid Auditeur i en Provindsby, levede siden som Manudukteur »og maatte se adskillige af dem, han havde undervist til nylig tagen Examen, befordrede til de Embeder, han forgjæves søgte«. De sidste ti Aar af sit Liv tilbragte han med svækket Helbred hos en yngre Broder paa Anneberggaard i Odsherred.

Under hans sidste kjøbenhavnske Ophold falder hovedsagelig hans Forfattervirksomhed. Hans Specialitet var Satiren, baade i den mere didaktiske Fremstilling efter Horats's og de nyere franske og engelske Raisonnisters Mønster, og i lyrisk Form. I den sidste Art er han heldigst. Hans »Ode til Dumhed« har ikke faa heldige Billeder for Betegnelsen af den besungne Gjenstand:

Saa ligger i Dybet, naar Tordenen knalder,
den salige Østers i tryggeste Skaller
og føler ej Fare og Nød,
ej kvælende Omsorg for Brødre at redde,
og aabner sig kun for at lædskes, at æde,
og i den uventede Død.

God Klang og Fynd er der i P. M. Trøjels bekjendte Drikkevise: »Jeg er en Mand, som har saa vidt omvandret«, samt i hans Sange til Kongen: »O Held vor Old, som saae Bastillen falde«, og »Lev, Christian, lev til snehvid Alder«. Højst snurrig er en Efterklang af Thaarups nationale Festpoesi som denne i »Bondesangen«, første og sidste Strofe:

Ak gid min gode Konge saae,
hvor glad jeg er,
jeg og min Hustru og de Smaa,
som sidde rundt omkring mig her!
Alt, hvad vi er, vi takke kan
vor gode Konge Christian.

Her under denne grønne Lind
af dette Krus
af Møllers danske Porcellin
vi drikke da en Glædes Rus
og synge rask, saa godt vi kan,
vor gode Konge Christian!

Den yngre Broder PETER KOFOD TRØJEL (1754—84) fornægtede ejheller Slægtens gode juridiske Traditioner, blev Dekanus ved Fakultetet og Doctor Juris, men saae sig desuagtet forbigaaet, da der skulde konstitueres en Professor, og tog sig denne Tilsidesættelse saa nær, at den paadrog ham hans Helsot; kun i et Par Aar beklædte han det Herredsfoged-Embede, han omsider opnaaede, og døde tredive Aar gammel. Hans litteraire Produktion er ikke stor og ejheller betydelig, skjøndt den omfatter baade Romancen og Drikkevisen, baade Elegien, Epigrammet og Fabelen. Mest P. K Trøjel.

beundret af Samtiden var hans »Ode til min Skrædder«, som nu falder noget fersk. Overhovedet er i hans Poesi Tankerne spæde, Formen svag. Sjeldent falder en Strofe saa naturligt som i »En Aftensang«:

PETER KOFOD TRØJEL.

Dagen fløj med Lysets Vinger,
Vesten evig gjemte den.
Du kun veed, om Østen bringer
nogen Dag til mig igjen,
Du, Algode! som har sat
Lovene for Dag og Nat,
Du, som alle Dage giver
og dog aldrig ældre bliver.

Udenfor de to Lejre træffe vi en Række Forfattere, som efter deres Digtnings Natur staa enten den ene eller den anden Kreds nærmest, men ikke principielt slutte sig til nogen af dem, hvorved dog maa bemærkes, at Litteraturselskabets Elementer lidt efter lidt gik op i den saakaldte Drejers Klub, der ved Aarhundredskiftet rummede omtrent alle Kjøbenhavns litteraire og dets bedste selskabelige Kræfter.

Samsøe. OLE JOHAN SAMSØE (1759—96), der »skrev Dyveke og døde«, hører just ved denne sin Skjæbne til de mest glorieomstraalede blandt disse Navne. Fra sin Fødeby Næstved gjæstede han tidt Herlufsholm, blandt hvis Disciple han sluttede Venskab med Rahbek. Selv blev han Student fra Kolding Skole 1776, men tog ingen Embedsexamen, da hans Fædrenearv i hine for det asiatiske Kompagnis Aktier saa gyldne Tider sikrede ham et sorgfrit Udkomme. Som Student omgikkes han atter Rahbek meget, blev med ham Medlem af et litterairt Selskab, for hvilket han skrev sit første Digterarbejde, Fortællingen »Frithiof«, fremkaldt af det Exempel, Suhms nordiske Fortællinger havde givet. Paa Rahbeks store Udenlandsrejse var Samsøe hans Ledsager, vel ikke nogen stadig, thi Vennernes Veje skiltes tidt, da Rahbeks Rejseroute udelukkende bestemtes af Komedieplakaterne, medens Samsøe ogsaa havde andre

Interesser; men atter og atter traf de efter Aftale sammen i Tydskland, Østerrig og Frankrig, og Rahbek roser sin Ven som en elskværdig og tjenstvillig Rejsefælle, skjøndt der gjennem Fremstillingen (i Indledningen til hans Udgave af Samsøes »Efterladte digteriske Skrifter«, 1796) skimtes visse dybere Uoverensstemmelser

Samsoes Grav paa Assistenskirkegaard.

Efter Lahdes Stik.

som medvirkende Aarsager til disse temporaire Adskillelser. Samsøe var nemlig en hypokonder Natur, et Stykke af en Selvplager, hvis ædle og brave Væsen ofte formørkedes af tungsindige eller koleriske Udbrud, hvorom ogsaa det nyeste Bidrag til hans Karakteristik (se Tidsskriftet »Vor Ungdom« 1883, S. 158—69) veed at fortælle. Efter Rejsens Tilendebringelse stod den femogtyveaarige unge Mands Finanser paa en svagere Fod, end han havde forudseet; en Del af

Kapitalen var brugt, og Resten var ved Aktiekoursernes Dalen betydelig mindre værd end et Par Aar iforvejen. Samsøe blev da ved Bastholms Protektion ansat som Hovmester ved det nyoprettede Institut for Pagernes Opdragelse, og efter dets Nedlæggelse ikke ret mange Aar efter blev han Lærer ved Frueskole, en Stilling, han dog snart mismodig opgav. »Vistnok fandt han med sine strenge Fordringer til sig selv sig der ikke saa gavnlig, at han kunde være fuldkommen glad,« siger RAHBEK; »men tillige havde denne Forandring endnu en anden Grund. Han havde nemlig modtaget dette Levebrød, fordi han da var sindet at gifte sig; allerede gjordes Foranstaltningerne, og Tiden til Bryllupet var saa godt som berammet, da hos ham og hans Brud opkom den Tvivl, om de vel i denne Forening kunde gjøre hinanden saa lykkelige, som de ønskede? og nu traadde de tilbage og løsnede dette Baand med en indbyrdes Højagtelse, en Hengivenhed, en inderlig Deltagelse i hinandens Ve og Vel, hvormed kun vel saare sjelden nogen Forbindelse i Verden er knyttet.« Samsøe tyede dog paany til Lærervirksomheden, gav Timer i Borgerdydskolen og syslede med litterair Virksomhed: han skrev den nordiske Fortælling »Halvdans Sønner« og leverede satiriske Bidrag til »Den danske Tilskuer«; hans Ven Prof. Kierulf sagde i sin Mindetale over ham: »Til Satiren syntes han at være fød. Hans Tale var hvas som Biens Braad, naar det gjaldt, med sandt attisk Salt enten at beholde Fred for Daarer eller ydmyge opblæste tomme Hjerner. Men til Ære for hans Hjerte greb han aldrig Archilochus' Svøbe.«

Det var ogsaa paa et Omraade, der snarest kunde kaldes den personlige Satires antipodiske Modsætning, at Samsøe vandt sit Digternavn. Den nysnævnte Ven var 1794 bleven Theaterdirekteur og opfordrede Samsøe til at forsøge sig som Dramatiker. Han skrev da i forholdsvis kort Tid Femakts-Sørgespillet »Dyveke«, indleverede det til Direktionen og tog strax efter dets Antagelse med nyvakt Lyst fat paa et Par andre tragiske Emner: Marsk Stig og Tordenskjold. Men det var kun de allerførste Linier til disse Billeder, han havde faaet draget, da han Nytaarsdag 1796 blev kastet paa Sygelejet; man ansaa i Begyndelsen ikke Sygdommen for farlig, og Lægen lovede ham, at han skulde være tilstede ved sit Sørgespils første Opførelse, med hvilken det trak ud, fordi Theatret vilde give det nye Arbejde en særlig rig Udstyrelse. Men Tingene tog

uventet en anden Vending, og Natten mellem den 23. og 24. Januar døde den unge Digter. Ottendedagen efter gik hans Drama første Gang over Scenen under stor Bevægelse fra de Spillendes som fra Publikums Side, fremkaldt af Stykket selv saavelsom af de ejendommelig gribende Omstændigheder, under hvilke det kom frem.

»Dyveke« er og bliver et af vor Litteraturs mærkeligere Arbejder, og det fortjener denne Betegnelse allerede derved, at det er det første originale Sørgespil med Emne fra den danske Historie, der er gaaet over vor Scene. Alene ved Stoffet maatte det interessere Publikum. Saaledes som det her er benyttet, er det hverken sigtet eller prøvet; det er den gamle Hofhistorie, som den levede i Folkemunde, om Christiern og Dyveke, Torben Oxe og hans utro Skriver Faaborg samt de forgiftede Kirsebær. Men just fordi Handlingen i sine Grundtræk var kjendt af Alle, gjorde det et egent betagende Indtryk paa Tilskuerne, saaledes for første Gang at se dansk Historie skride hen over Brædderne i levende, talende og handlende Skikkelser, den haandgribelige Inkarnation af Indbildningskraftens Forestillinger. Havde Digteren kunnet analysere den historiske Handling og fremstillet den, som den virkelig var foregaaet, vilde han ikke have interesseret sin Samtid nær saa meget som nu, da han tog sit Emne i dets almenkjendte Skikkelse; og havde han mægtet den store Kunst, at fremstille de handlende Personer i deres egen Tidsalders Kolorit, vilde hans Tid have staaet fremmed og udeltagende overfor hans Værk, medens den nu elskede det, fordi den gjenkjendte sig selv deri Træk for Træk, men forædlet og forskjønnet. Thi det er egenlig Sagen: »Dyveke« er den fuldkomneste Gjenfremstilling af Tidsalderens sentimentale Dydefuldhed, vi besidde. Christiern og Elisabeth, Sigbrit og Dyveke passere forbi vort Øje, men de ere ligesaa lidt historiske Personligheder, som de faa Antydninger af Spliden mellem Kongen og Adelen danne nogen historisk Baggrund for Handlingen. Som Glandsbilleder, opklæbede paa hvidt Papir, tage Figurerne sig ud for os i deres sødlige Farveskjær. Naar de tale, strømme de over af Hjertets ædleste Følelser, naar de handle, overbyde de hinanden i Opofrelse. Dronningen vil opsøge Frillen og Frillen Dronningen, for i dydig Kappestrid at fremme den elskede Christierns Lykke, og da de mødes første Gang, falde de i hinandens Arme med

Dyveke.

Taarer, Kys og Bøn for deres fælles Kjærlighed. Man høre fremdeles en Samtale mellem Dyveke og Slotsherren Torben Oxe.

DYVEKE.

O, lad mig tage min Tilflugt til Dem, ædle Mand! jeg er som et Lam uden Moder, vildfarende, forladt. Lad Deres Venskab vejlede mig, giv mig Deres Raad, jeg skal uden Vægring følge dem; men vent ikke at bevæge min Moder — hun vil trodse Faren, uden at undgaa den.

SLOTSHERREN.

Tak, Dyrebareste! for denne Tillid — ved alle Hellige! mit hele Liv skal være opofret til at fortjene denne Lykke. Selv min Lidenskab, den mest brændende Kjærlighed, skal være et Offer for Deres Rolighed. O, forlad mig denne Tilstaaelse, som min Henrykkelse udrev mig. Ja, jeg tilbeder Dem, det er første Gang jeg siger Dem det, men ogsaa sidste, om De vil. De kan ikke elske mig, jeg veed det. Nuvel, jeg skal tie, og min Kjærlighed skal dø med mig — men den skal lære mig ene og alene at virke for Deres Vel. Fra nu af lever jeg kuns for Dem. Min Ære, mit hele Liv er for Dem.

DYVEKE.

O, hvad gjør De, ædle Mand! De forfærder mig; De vil knytte Deres Skjæbne til min? De! en af Danmarks rigeste, ædleste Riddere, De vil dele den Foragt, som snart vil forfølge den forførte — o Gud! at jeg skal nævne dette græsselige Ord — ja, den forførte, den forladte Dyveke, en ussel, foragtelig Frille. Nej, jeg frasiger mig Deres Venskab. De er Adelsmand! De er født til at være min Moders Fjende, og De handler stort, om De for min Skyld ikke tager Del i at forfølge hende.

SLOTSHERREN.

De hverken kan eller skal støde mig fra Dem. Kjærlighed kjender ingen Stænder; den river mig løs fra min Familie, ingen Baand binde mig — jeg staaer ene uden Slægt, uden Venner, ene for Gud og Dem.

Det Forældede i Stilen og det for os Karakterløse i denne evigt strømmende Følsomhed maa vi naturligvis gjøre os klart, naar vi ville yde Stykket og dets beundrende Publikum Retfærdighed, og vi ville da kunne faae Øje for, at der i Sentimentalitetens Sprog her var en egen smeltende Vemod, som smigrede Øret og lokkede Taarerne frem, samt at den megen Ædelmodighed — forstærket ved Modsætningen til et Par absolut sorte Figurer, Munken og Skriveren — det ømme Venskab, de lidende Hjerters blide Resignation, den indbyrdes Højagtelse, som Livets Konflikter ikke kan svække, men snarere maa forøge — at alt dette i Forening talte til Tidsalderens inderste Hjerte, og at dens Hjerte atter taler til os ud af »Dyvekes« Monologer og Repliker, af Handlingens hele Gang og Udfald. Et Vidnesbyrd herom er ogsaa den fortrinlige Udførelse, Stykket fik paa Scenen; thi kun hvad der er sandt Liv

for Kunstneren, kan gjennem ham blive levende for Tilskuerne. Et andet Vidnesbyrd have vi deri, at RAHBEK i hele det næstfølgende Semester holdt æsthetiske Forelæsninger over »Dyveke« for en ualmindelig talrig Tilhørerkreds. En anden Samtidig, men jo rigtignok ogsaa en skarpere Tænker, BAGGESEN, reducerer en Snes Aar senere denne Halvaars-Forelæsning til en mindre omfangsrig, men mere træffende Bedømmelse. »Dyveke«, siger han, »er et meget rørende prosaisk Sørgespil, som blot i nogle Scener hævede sig over det grædende Drama; Karaktererne ere rigtigt tegnede, Handlingens Gang naturlig, Begivenheden virkede tragisk, det Hele fuldt af skjønne og rørende Træk, uden Svulst. Men Karaktererne savne Kolorit, Handlingen Liv — det Hele er monotont uden Pathos. Men denne jevne borgerlige Rørelse faldt just ind i Mængdens Smag og bidrog, med de tilfældige Omstændigheder, til Stykkets Lykke.« — Den litteraire Fejde, som »Dyvekes« Opførelse gav Anledning til, er omtalt S. 381.

I »Dyvekes« Kjølvand kom Aaret efter CHR. LEVIN SANDERS Sørgespil »Niels Ebbesen af Nørreris« sejlende og gjorde ved Opførelsen saa betydelig Lykke, at man begyndte at tvivle om, hvorvidt den litterairt ikke meget ansete Sander — en Holstener, født 1756 i Itzehoe, død 1819, hidtil nærmest bekjendt som Oversætter fra Dansk til Tydsk og fabrikmæssig Bearbejder — virkelig selv kunde være Forfatter til denne Dramatisering af et særlig mod Holsteen rettet nationalt Emne; der ymtedes om, at han havde fundet det halvtfærdige Manuskript i Samsøes Efterladenskaber, og han er som en Følge af denne Mistanke gaaet over i Litteraturhistorien med BAGGESENS Stempel som »Niels Ebbesens utrolige Forfatter« — sikkert med Urette. Det beundrede Drama er nemlig langtfra noget Mesterværk, ikke engang noget om virkelig poetisk Gave vidnende Arbejde, men simpelthen et snildt Theater-Arrangement, til hvilket der er benyttet en Form, som havde viist sig at gjøre Indtryk, omsluttende et Indhold, som paa en ganske anderledes nærliggende Maade end Dyveke-Sujettet maatte kunne faae Tag i en af Tidens kraftigste Interesser — man huske blot den litteraire Kamp mod Tydskeriet. Hvorlidet »Niels Ebbesen« er udgaaet fra et paa eengang indtrængende og omskuende digterisk Blik paa Emnet, fremgaaer bedst af de mange Omarbejdelser, For- Sander.

fatteren viste sig rede til, saa han endog tildigtede en hel Akt som Indskud; men just det Samme viser os, at Sander med praktisk Sands først og fremmest havde lagt an paa at fremstille et virkningsfuldt Theaterstykke, og et saadant blev »Niels Ebbesen« ogsaa for sin Tid, fortrinligt udført af Theatrets bedste Kunstnere. At RAHBEK henreves af Stykkets poetiske Værd, kan ikke undre os; men naar han fremhæver Stig Andersens Tale som »det maaske mest Tulliansk eller maaske mest Mirabeausk Veltalende, vi eje i vort Sprog«, og Niels Ebbesens Rheorik som »det mest ægte Demostheniske, vi kunne bramme af« — saa peger han jo i sin Uskyldighed just paa det Rhetoriske som en af dette Skuespils Hovedforcer.

Efter en Penne- og Tuschtegning.

Sander skrev senere flere, men afgjort uheldige Theaterstykker: »Hospitalet«, »Knud Lavard« m. m. Forøvrigt var han æsthetisk og pædagogisk Forfatter og forenede begge Kategorier i sin meget læste Vejledning i Deklamerekunstens Theori: »Odeum« (1808, udg. paany 1819).

Tode. En hartad utrolig Produktivitet paa de mest forskjellige Omraader udfoldede den energiske, humoristisk-sunde Læge og Forfatter JOHAN CLEMENS TODE (1736—1806), født i Vierlandene, opvoxet som Barn i Hamborg, som Yngling i Tønder. Som Kirurg kom han til Kjøbenhavn 1757, tog den medicinske Examen og Doktorgrad og blev Professor ved Universitetet. I sin Praxis var Tode meget afholdt formedelst sit joviale Væsen, og da han tillige var en virksom Natur, var han søgt som Deltager i de fleste af Tidens almennyttige Institutioner baade paa hans særlige Omraade (det medicinske Selskab) og i andre Retninger (Selskabet for Efterslægten o. fl.). I sin Videnskab er han Forfatter til en talrig Mængde mest populaire Afhandlinger af direkte belærende Indhold med Hensyn til Sundhedslære og Sygdomskjendskab, og ogsaa i sine almindelig moraliserende eller satiriske Skrifter vender han hyppigt tilbage til

dermed beslægtede Themaer (Kjærlighed betragtet som en Sygdom; Aftensmaaltider; om mange Lys i et Værelse; Theologiens og Medicinens fælles Skjæbne; Noget om Børn og Genier); ja selv i sine Poesier knytter han skjemtende Selskabsvisens Lyrik til hygiejnisk-culinariske Motiver: »Lægernes Magt«, »Sang til Appetiten«,

J. C. Tode.

Titelkobber til »Samlede danske Skrifter« 1793.

»Sang om Jordbær«, »Torske-Vise«, »Asparges-Vise«, »Selskabssang ved en Kalvesteg« o. s. v. Se V. Haderup: »Lidt om J. C. Tode, navnlig som populair-hygiejnisk Forfatter«, 1892.

Som Tode delte Tidens sociale, saaledes delte han ogsaa dens litteraire Interesser og tog uafbrudt den mest levende Del i Litteraturens Bevægelser; i Andres og egne Tidsskrifter kritiserede

han Bøger og Theaterforestillinger, skrev vittigt raisonnerende Smaaartikler og havde en Stemme med i næsten alle Tidens litteraire Fejder. De bedste af disse mindre saavelsom af Todes større Arbejder bringe et nyt Element ind i Litteraturen: det humoristiske Han sætter spøgende denne sin Forfatterretning i Forbindelse med, at den første danske Bog, der faldt ham ihænde, da han vilde lære sig Sproget, var »Haltefanden« (Le Sage's »*Diable boiteux*«): »Den satiriske Aand foer ud af Bogen i mig, og den er desværre endnu ikke uddreven. Hvorfor, o Skjæbne! kom Taarepersen ikke først i mine Hænder?« Det er forøvrigt langt mere efter engelske Humorister end efter franske Satirikere, Tode har dannet sig, især efter Smollet, hvis Romaner han efterlignede i »De tre Dage«, 1793 (udgivet atter 1804 som »Kjærligheds Nytte«). Ogsaa det engelske Lystspils solide Karaktertegning og veltømrede Intrige har Tode aabenbart taget til Mønster for sin Femakts-Komedie »Søofficererne eller Dyd og Ære paa Prøve« (1783), og da han har henlagt Handlingen i dette Skuespil til England, gaves der ham naturlig Lejlighed til Anbringelsen ogsaa af saadanne Excentriciteter i Karakteren, som vare ham kjendte fra hans Fortrolighed med engelsk Litteratur. Stykket gjorde megen Lykke og holdt sig i en Menneskealder i Publikums Yndest, medens Todes andre sceniske Arbejder kun fristede et stakket Held (»Bussemanden«, »Husarerne«, »Ægteskabsdjævelen«). For vor Tid er Tode bedst kjendt som Visedigter, først og fremmest som Forfatter til Sangen »Vi Sømænd gjør ej mange Ord«; ogsaa hans »Oldtidens Berømmelse« (»Oldtiden havde en god Skik«) vil være i Manges Erindring.

Det var den brave Todes Sorg, at han, som født Tydsker, aldrig lærte at skrive det danske Sprog fuldkomment rent, og han bad kun om, at »de mangfoldige Fejl, han af indgroet Skjødesløshed vedblev at begaa imod den danske Grammatik, maatte staa som Bevis paa, at han alene, uden Hjælp, havde skrevet, hvad der bar hans Navn, ligesom Reinetteæbler kjendes paa de saakaldte Vorter eller Udvæxter«. Trods disse Pletter hører Todes Prosa til det Friskeste fra forrige Aarhundredes Slutning. Hans prosaiske Skrifter udgjøre otte, hans poetiske to Bind; et Udvalg besørgedes af I. C. Lange 1834.

En Humorist af lavere Rang eller ialtfald af ringere Dybde have vi i THOMAS CHRISTOPHER BRUUN (1750—1834), fra 1802 af Professor ved Universitetet i det engelske Sprog — en mærkelig Mand, hvem man, efter hans Skrifter at dømme, skulde tro at maatte betragte som Libertiner, men som ikke desto mindre havde Ret, naar han paa Titelbladet til »Mine Frie-Timer eller Fortællinger efter Boccaccio og Fontaine« (1783) anførte Ovids Ord: »Mit Liv er sædeligt, min Musa derimod noget munter«. Den Sag, der rejstes imod ham i Anledning af denne Samling rimede Fortællinger, kjender Læseren fra en foregaaende Fremstilling (S. 250-53) og vil mindes, hvor taabeligt Myndighederne gik frem. Men at en Indskriden fra Offentlighedens Side imod disse »Poesier« i og for sig ikke var uberettiget, behøver man ikke at læse mange Sider af »Fritimerne« for at indrømme, thi allevegne vil man kun støde paa Valget af de paaberaabte Kilders allerplumpeste Historier, og de have yderligere under Bruuns metriske Behandling mistet al oprindelig Gratie, ere blevne bondeplatte og vidløse, indhyllet som Pointen er i et Svøb af bred og selvbehagelig Snakkesalighed. Som det næsten altid gaaer, skaffede Regeringens Indskriden Forfatteren et Digterry, som hans Præstation ikke i fjerneste Maade berettigede til, og Exemplarer af den konfiskerede Bog, der oprindelig kostede tre Mark, betaltes med indtil ti Rigsdaler. Den efterfulgtes af forskjellige andre Samlinger: »Rimerier« 1788, »Blandinger« 1795 o. fl., saa at Bruuns »Samlede poetiske Skrifter«, først afsluttede i hans høje Alderdom, udgjøre ikke mindre end syv Bind, af hvilke et Udvalg fremkom 1834. »Fritimernes« lascive Tone vender Bruun saa jevnlig tilbage til i disse Publikationer, om end ikke saa cynisk som i den første. For en moralsk nedbrydende Tendens bør disse Skrifter dog frikjendes; de ere platte

Th. C. Bruun.

TH. CHR. BRUUN.

af Indhold og vidtløftige af Fortællemaade paa samme Vis, som naar man i vore Dage træffer en halvgammel Forstmand eller Andenrangs-Proprietarius, der ynder en saftig Historie, men ellers er baade en god Familiefader og en »retskaffen Kristen«. At der var Noget af en virkelig Digternatur hos Th. Chr. Bruun, paamindes man stundom om i hans mindre Sager. I »Sammenligningen« naaer han ganske vist ikke højere end til Tidens sædvanlige billige Stoicisme, men naar man tager hans altid tungtflydende Form i Betragtning, er den forholdsvise Lethed i Vers som disse dog aabenbart et Produkt af poetisk Stemning:

Naar Lærde bryde højvise Hjerne
med Vej at finde til næste Stjerne
og, revne hen af Kometers Fart,
blandt Sfærers Irgange sig forvilde
og paa Systemer ved Lampen spilde
unydt den fejreste Livets Part:

saa sidder jeg, medens Solen daler,
ved Bækkens Side og henrykt maler
den bedste Verden i Fannys Favn;
ja dersom Verset et Kys mig nytter,
jeg stolt af Lønnen end ikke bytter
min Lykke bort imod Newtons Navn.

Saaledes ogsaa Sangen »Da denne Krone engang var ny«, og Digtet »Et melankolskt Øjeblik« med dets Tilknytning til et Rabelais'sk Udtryk:

Du vor Farces allersidste Scene,
Punkt, som al Naturens Herre bød
hvert besjælet Støv igjen forene
i sit første moderlige Skjød:

Død, den Riges Skræk, Tyrannens Svøbe,
hvad er vel dit Rædselsbud for mig?
Flygtig Rejsens faa Minuter løbe,
saa er jeg for evig lykkelig.

N. T. Bruun.

Th. Chr. Bruuns Søn var den navnlig som Theateroversætter virksomme NIELS THOROUP BRUUN (1778—1823), der har forsynet det kgl. Theater med over tohundrede Syngestykke- og Skuespil-Oversættelser, blandt hvilke det er værdt at mindes »Skatten« og »Ungdom og Galskab«. De efterdigtede eller selvstændig omskrevne Sange i mange af disse Theaterstykker havde ved at lyde fra Scenen den bedste Betingelse for at erhverve sig stor Popularitet, og saaledes er det skeet, at N. T. Bruun er kommen til at yde et af de største Bidrag til Selskabs- og Drikkevise-Litteraturen, og at hans Sange ere ligesaa kjendte som de Bedstes: »Evan byder os at drikke«, »Hvis et godt Raad I følge kan«, »Manden med Glas i Haand«, »Tidt faaer jeg, naar jeg drikker, en Rus«, »Sankt Hansdag er Glædens og Midsommers Fest« o. fl. Et i sin Tid med smeltende Foredrag hyppigt sunget og alle Hjerter rørende Kvad er følgende:

Se den lille Blomst, som smiler
hist paa Vandringsmandens Vej!
Naar hans Øje paa den hviler,
beder den; forglem mig ej!

Blaa den er som Vaarens Himmel,
Uskylds Billed paa vor Vej;
mest blandt alle Blomsters Vrimmel
elsker jeg en Glemmigej — o. s. v.

Torsdagen den 2. Maj 1793 var en mærkelig Theateraften for Kjøbenhavn. Uagtet i de Tider Forsøg paa Fremkaldelse var noget næsten Ukjendt, steg Publikums Begejstring over det nye Stykke, der for første Gang gik over Scenen, til en saadan Højde, at man efter dets Slutning stormende forlangte den ubekjendte Forfatter frem, for at yde ham sin Hyldest. Han viste sig imidlertid ikke og forstod ogsaa fremdeles at skjule sig saa godt, at Publikum i flere Aar var henvist til Gisninger, der tourvis nævnede ikke mindre end en Snes forskjellige Forfattere som rette Ophavsmand. Gulddaasen.

Stykket var Femakts-Lystspillet »**Gulddaasen**«, en af de bedste danske Komedier imellem Holberg og J. L. Heiberg, præget af ægte nationalt Lune, medens Handling og Karaktertegning selvfølgelig overvejende er et Udslag af hin tidlige Kunsts usammensatte Væsen. Den hæderlige Proprietair Visberg er som Enkemand falden i Kløerne paa sin Husbestyrerinde Jfr. Æbeltoft, der har tiltaget sig Overkommandoen i Huset og sammen med sin Broder, Gaardens Forvalter, udplyndrer det intet anende villiesvage Offer. Ved Stykkets Begyndelse faaer Jomfruen ved sine Sledskerier Visberg til at fornye et tidligere givet Ægteskabsløfte, og Bryllupet berammes til den følgende Dag. For at holde sin Broder skadesløs for Tabet af det Bytte, der saaledes for Fremtiden vil tilfalde hende alene, giver hun ham Anvisning paa Visbergs Datter Vilhelmine og hendes Mødrenearv. Til hende er der imidlertid just kommet en Frier, den unge Landsvig, som lige har faaet baade Datterens og Faderens Ja. Ham gjælder det nu at skaffe afvejen, og hertil benyttes en Intrige, der tager sin Udgang fra et samtidig indtruffet Tilfælde. Visbergs afdøde Kone har efterladt sig et Familiestykke, en overmaade kostbar Gulddaase, som det havde været hendes Agt at forære sin Datter paa hendes Bryllupsdag. Dette hendes Ønske vil Enkemanden opfylde nu, da han har bortgivet sin Datters Haand; men da han vil hente Daasen, viser det sig, at den er forsvunden fra sit Gjemme. Det er Jfr. Æbeltoft og hendes Broder, der have stjaalet den og foreløbig deponeret den hos en Værtshusholder i Nærheden af Gaarden. Ved snedige Hentydninger for-

staa de at lede Visbergs Mistanke hen paa den unge Landsvig, og ved at føre falske Vidner forvandle de hans Mistanke til Vished og foranledige det attraaede Brud med den ubelejlige Bejler. Denne maa nu føre sine Tropper i Ilden og faaer i denne Henseende virksomst Hjælp af sin Ven, den unge Galning Vandbye, der efter en med parodisk Extase fremført Kjærlighedserklæring til Jfr. Æbeltoft bortfører hende i Kareth ved Hjælp af fire haandfaste Landsoldater og kjører hende ud i en Mose. Herved vindes der Tid til at faae den hele Intrige afsløret, og da man har bragt Parrets juridiske Raadgiver, Lommeprokuratoren Faldsmaal, over paa sin Side ved at byde ham højere Honorar, kommer Gulddaasen for en Dag ved hans Manoeuvrer, under hvilke han bl. A. truer Hæleren med »det nye Reskript, som siger, at Enhver, der sigter Nogen for Tyv, har Lov at gjennemsøge alle hans Gjemmer«, og fremstiller ham hans Slethed som saa uhyre, at han »efter Loven ikke engang maa beredes til Døden af en Præst, men skal lade sig nøje med en Degn«. Den sande Sammenhæng bliver klar, Forbryderne kastes paa Døren, Faldsmaal faaer til Belønning den ledigblevne Forvalterplads, og de Elskende forenes.

Handlingen er, som man seer, ikke synderlig forviklet, den ikke meget kunstfærdig bundne Knude snarere hugges over end løses, og endda gaaer det ikke af uden et Par iøjnefaldende Usandsynligheder. Ejheller aabne Hovedhandlingens Karakterer Indblik i interessante, paa menneskelig Vis sammensatte Naturer: Visbergs Godtroenhed og Mangel paa Modstandskraft er et ligesaa regelret Paradigma som Søskendparrets Skurkagtighed, og Vandbyes Lystighed er mere theatermæssig end livagtig. Men der er god og sikker Gang i Handlingen, der er Optrin, saa ypperlig byggede og fyldte med en saadan Situationskomik, at de aldrig kunne forfejle deres Theatervirkning, og der er en sjelden naturlig, klar og af godt Humeur gjennemstrømmet Dialog. Dertil kommer, at Bifigurerne baade ere nye og prægnant tegnede med faa Træk: Værtshusholder Tapper, Tjenerskabet paa Gaarden, de falske Vidner, Hans Hjulmand og Rasmus Skytte. Og endelig besidder »Gulddaasen« een Skikkelse, der er opfattet og gjengivet med større psykologisk Finhed end nogen Figur i hele den foregaaende Skuespildigtning, Jeppe alene undtagen. Det er et fortrinligt Fund, denne Prokurator F a l d s m a a l, der i en Replik karakteriseres som

en Mand, »der har baade Hoved og Hjerte til at være en Skjelm eller en ærlig Mand og sjelden selv rigtig veed, hvilket han vil være«. Her have vi for os et virkeligt levende Menneske, som kan beskues fra alle Sider, ikke en af Papir udklippet Theaterdukke, som evig og altid kun kan vende den ene Profil til: en velbegavet Natur, hvem Omsorgen for en stor Familie og en vis Grad af medfødt Letsindighed fører ind i en Sfære af Lovtrækkerier, skjøndt han, naar Valget stod ham frit, hellere vilde ernære sig paa redelig Maade; en Mand, der »for Kone og Børns Skyld« maa stille sine juridiske Kundskaber til allehaande Slynglers Tjeneste, uagtet han af Naturen har mest Sympathi for de honnette Folk, men som dog ikke henfalder til elegiske Betragtninger over denne sin Skjæbne, hvilken han tvertimod kan raisonnere over med en vis Galgenhumor, idet han »ikke beklager sig over det slette Udfald af sine slette Handlinger, men over det ulykkelige Udfald af sine ikke slette«, og skildrer sin Livsgang med et Fynd. som endogsaa Beaumarchais' Figaro kunde vedkjende sig: »Min Samvittighed var i forrige Tider udenfor min Pung; men den klemte den for stærkt sammen; nu har jeg den i Pungen, og nu udvider den den« — en Slags dansk Giboyer, ikke saa fint og aandrigt udpenslet som i Augiers Komedie, men ikke mindre sikkert seet. Det er et ypperligt, med Karakteren nøje sammenhængende Træk, at der i det Øjeblik, da den en hel Formue repræsenterende Daase ved Faldsmaals snilde Taktik omsider er kommen i hans Hænder, paasniger sig ham en Fristelse til at beholde den for egen Regning og saaledes med eet Spring komme ud af al Nød og Elendighed — en Tanke, som han foreløbig ikke fører til Ende, reserverende sig dens Afgjørelse alt efter Sagens videre Gang.

Efter megen Gjætten frem og tilbage samlede den offentlige Mening sig omsider om at tillægge CHRISTIAN OLUFSEN (1764—1827) Forfatterskabet til »Gulddaasen« og ved Udgaven 1827 vedkjendte han sig det selv ved følgende Tilskrift til Udgiveren: »Titelbladet maa jeg bede at blive saaledes: Gulddaasen. Et Lystspil i fem Akter af Chr. Olufsen, Professor«. Ikkedestomindre har der ned gjennem Tiderne holdt sig en Tvivl angaaende dette Forfatterskab, nærmest formuleret som en Beskyldning for litterairt Tyveri, idet Olufsen menes at have tilegnet sig en Ungdomsvens, en begavet, men indolent og noget forfalden Persons næsten fuldendte Olufsen.

Manuskript (se en Artikel af H. Schwanenflügel i »Ude og Hjemme« 1878, Nr. 53 og 54); i den Bestjaalnes Familie levede der en stærk Tradition herom, uden at der kunde gives anden Grund for den paafaldende Sindsro, hvormed han saae en Anden berøve sig Honorar og Hæder — og det saa usædvanlig stor en Hæder! — end just hans Mangel paa Energi og Ærgjerrighed. Debatten om denne Sag har strakt sig ned til de seneste Aar, navnlig ført af Schwanenflügel og Prof. Joh. Steenstrup. Hvorledes den forholder sig, vil vel aldrig blive opklaret, men at ville opretholde en Familietradition paa Bekostning af en ellers hæderlig Mands bestemte Ord, synes dog ikke ganske tilstedeligt, medens det paa den anden Side maa indrømmes, at der er en gabende Afstand mellem »Gulddaasens« Værd og det Par mislykkede dramatiske Arbejder, Olufsen skrev før og efter den (Opera-Parodien »Jochum og Maren« og Skuespillet »Rosenkjæderne«).

Olufsens daglige Dont laa forøvrigt langt fra den skjønne Litteraturs Omraade. Han blev 1793 Lærer ved det Classenske Fideikommis paa Falster og ansattes 1818 ved Universitetet som Professor i Statsøkonomi; hans Skrifter i denne Videnskab nød stor Anseelse.

Wiwet. Nogle Aar inden »Gulddaasens« Fremkomst var en Tilslutning til den holbergske Komedie bleven forsøgt af FREDERIK WILHELM WIWET (1728—90), men uden synderligt Held. Hans Femakts-Skuespil »Datum in blanco«, opført 1785, optager tildels Holbergs Personliste: Jeronimus, Leonore, Henrik, Pernille o. s. v. og søger ligeledes at slaa ind i den holbergske Sprogtone, men uden at Mesterens Lune staaer til Raadighed, og uden at Stilen kan vedligeholdes, saasnart den meget tarvelige Handling, der beroer paa to Dokumenters Forvexling, kommer i Gang. Stykket staaer imidlertid uendelig højt over en Jfr. Biehls og andre Dilettanters blodløse sceniske Forsøg og har f. Ex. i Fremstillingen af Aagerkarlen Rupert adskillige om Livet mindende Træk. Wiwets andet Skuespil, Treaktstykket »Enke- og Ligkassen eller den forstyrrede Generalforsamling«, opført 1787, har baade en Oldfux og en Jungfux, og Henrik aabner første Akt paa sin Holbergsk: »Jeg har læst i en gammel Bog, at Guderne og deres Madamer havde et Bud eller en Lakaj, som kaldtes Marcolfus eller Marcattorius.

Det var en Pokkers Karl, som vidste at gjøre Anstalt, men han maatte og løbe fra den ene Ende af Verden til den anden. Snart var han her i Byen oppe i Kattesund og andre Smaagader, og inden et Øjeblik i Trappesund, som ligger nogle hundrede tusinde Mile herfra«. Man gjenkjender strax Forbilledet, men er ejheller længe om at maale Forskjellen i virkelig Vid. Medens det foregaaende Stykke var en forholdsvis velordnet dramatisk Komposition, er »Enke- og Ligkassen« ikke stort Andet end en Række af hinanden uafhængige Optrin, der skulde være grotesk-komiske eller aristofanisk-kaade, men som oftest mangle baade Lune og Ynde. Stykket blev udpebet ved anden Forestilling, og Direktionen vovede ikke at trodse den offentlige Mening ved en paatænkt tredie, fordi samme offentlige Mening i Mellemtiden havde givet sig Luft i en Brochure, der viser, at man allerede dengang var Indehaver af den rette Recept for Tillavningen af agitatorisk Bolledejg; Planen om den tredie Forestilling omtales som »et Rygte, der maatte sætte Skræk i enhver redelig Mand, der fødtes fri under Dans blide Scepter, der elsker sin Frihed, der har Ærbødighed for Nationen, der gyser for den Tanke at blive paalagt Lænker, et Rygte, siger jeg, der, om det er grundet, ikke sigter til noget Mindre end at træde den frie Borgers Ret med Fødder, at ringeagte en ærværdig Nations Dom og oprejse Despotismens Trofæer paa Ruiner af den styrtede Borgerfrihed.«

Nogle Lyrikere have vi endnu tilbage at nævne. Lægen RASMUS FRANKENAU (1767—1814) oversatte endel Syngespil for Theatret og førte Selskabssangen over i en mere elegisk Sfære; hans formrene, følelsesfulde Vers gjorde ham til en af Datidens Yndlingsdigtere. »Skilt fra Dig ved Bølger, Bjerge, Dale«, »Hver Glædens Ven, og hver dens tro Veninde«, »Jeg veed en Blomst i Floras Have«, »Snart er din Ungdomstid forsvunden«, Drikkevisen »Punktuli! Punktuli! lystig min Ven!« høre til hans mest bekjendte Sange; allermest dog: Frankenau.

Fryd Dig ved Livet
i dine Dages Vaar!
Pluk Glædens Rose,
tør den forgaaer!

Man skaber sig saa gjerne Kval
og søger Torne uden Tal,
men vandrer Lilien kold forbi,
som blomstrer for vor Fod.

C. A. Lund. CHRISTEN ANDERSEN LUND (1763—1833), Bakkehusets tungsindige Ven, skrev i Aarhundredets næstsidste Decennium »Lunden ved Jægerspris« med en Forherligelse af fædrelandske Minder. Mere ægte Stemning findes i »Landsbykirkegaarden«; Digteren — der var Præst i Kjeldby paa Møen — tænker sig stedet til den sidste Hvile mellem Kirkegaardens lave Tuer, en Ven vil nu og da mindes ham,

og ofte Landsbypigerne
ved Aftenrøden her
skal glade samles, snakkende
om gamle Hændelser;
da tale de om Kjærlighed,
den bitre søde Fryd,
og hver fortæller, hvad hun veed
om elskte Brudgoms Dyd.

Da sige de: o nær herved
en Digter jordet blev,
som gjorde ingen Mand Fortræd
og mange Viser skrev.
Da hædre de endnu min Grav
med skyldfri Glædes Klang,
og Egnen giver Gjenlyd af
min Ungdoms bedste Sang.

Meget læste vare C. A. Lunds to Heroider: »Eleonora Christina Ulfeld til hendes Mand« og »Til Hans Rostgaard fra hans Hustru«. Af Beskedenhed vilde Lund ikke have nogen Samling af sine Digte udgiven i sin Levetid; selv ikke Fru Rahbeks skjelmske Opfordring (S. 364) kunde bevæge ham dertil; han besvarede den med et Digt, hvis Slutningsord vidne, at

for Alt, hvad jeg af Phoebus kræved,
rakte Venskab mig sin skjønne Krands.

Fr. Guldberg. Af FR. HØEGH-GULDBERGS (1771—1853) ikke saa lidet omfattende Digtning fortjener at nævnes hans Idyller (»Gamle Hans«, »Fiskernes Nytaarsmorgen« o. fl.), hans godmodige Satirer (»Birken«, »De kjøbenhavnske Junkere« o. fl.), men mest hans elegiske Digt »Assistentskirkegaarden«, hvor den almindelige Stemningsudtalelse og Lokalskildring nu og da samler sig i afsluttet lyrisk Form som enkelte Digte (»Alt forvandles skal til Støv, Dalens Lilie, Skovens Løv«, »Saa venligt Gravene sig lukke, og der er Jordens Slave fri«, »Jeg færdes paa Jorden endnu, jeg er kun en Fremmed i Støvet«), eller dvæler erindrende ved visse mærkelige Grave:

Ej græde Venskab, Samsøe! ved din Grav!
Du, som blev givet for at savnes!
Dit Støv Du fro til Jorden gav,
og hist din Aand af Saligheder favnes,

Du var saa god, saa ganske Den, Du var!
Dig Last var Skræk og Dyd en Vinding!
Som Ven og Lærer Egekrands Du bar,
som Digter Laurbærløv omkring din Tinding!

Til senest Old for Danmarks yngre Skjald
din rosenklædte Høj den Tilflugt være,
hvor, langt fra Daarens Klap, med Held
han skal
bespejde Kunstens Krav og Kunstens Ære.
Men end en Digters Grav! — Her slumrer Du,
vort Norges Storm! og Fjeldets Muser
græde.
Kun til at fremme Held stod fast din Hu,
og Dydens Ven dit Støv med Taarer væde!

Paa Festens Dag i Templet henryktglad
vor Andagt ved din Sang den Eviggode
hylder.
I huslig Stilhed tidt dit trøsterige Kvad
den Ensomtbedende med Haab og Tillid
fylder.
En Yngling ved din Fabels Stjerne skal
Erfarings Traad paa vildsom Korsvej finde.
Ej da med os Du vandrede, vor Skjald!
Du selv har ønsket Dig et bedre Minde.

Ved sine Sange »Om hundrede Aar er Alting glemt« og »Samled' her i en fortrolig Klynge« har C. SØEBORG (1775—1852) for sit ellers ubekjendte Navns Vedkommende selv modbevist Gyldigheden af det i den første saa hyppigt citerede Viselinie opstillede Postulat, og Fr. Sneedorffs ældre Broder HANS CHR. SNEEDORFF (1759—1824, Kapitain i Søetaten, Chef for Søkadetkorpset og tilsidst Kontreadmiral) har sørget for sit Minde i Poesiens Historie ved sin prægtige Sang om Orlogsflaadens kløgtige og ihærdige Gjenføder, Birkerød-Præstens ædle Ætling HENRIK GERNER, og hans snilrige Pompeværk i Dokken: Søeborg. Sneedorff.

Hr. Henrik han sidder saa tankefuld.
Hans Hoved til Jorden mon helde.
Det gjør hannem Sjælen saa sorrigfuld,
at Skjoldungens Stridsmænd mon trælle. —
Nu snurre de Guldhjul for Gangernes Skridt;
nu bruges kun Skjoldungens Stridsmænd
til Strid;
Hil være Hr. Henrik!

Hr. Henrik han stander i hviden Sand,
der maler han Streger saamange,
baade krumme og krused' som Møllevand,
baade rette og korte og lange. —
Nu snurre de Guldhjul o. s. v.

I Litteraten og Toldinspekteuren PEDER HORREBOW HASTES (1765—1831) »Samlede udvalgte Digte« ved J. H. SMIDTH (1835) findes hans bekjendte Strikkevise:

Vist ingen Amazone
den første Strømpe bandt:
en nordisk, yndig Kone
den ædle Kunst opfandt.

Ved Udgangen af det attende, ved Indgangen til det nittende Aarhundrede møde vi nu den mærkelige Digterskikkelse — i psykologisk Henseende Danmarks interessanteste — paa hvis forunderlig sensible, for enhver Paavirkning modtagelige, efter enhver Omgivelse sig lempende Natur alle Tidsaandens Impulser øvede deres største øjeblikkelige Indflydelse, afløsende hinanden i hurtig Rækkefølge, ham, hvem GRUNDTVIG ligesaa kort som træffende har karakteri- Baggesen.

seret som et »opvakt Hoved med spillende Vittighed, let Nemme, løs Følelse og et sjeldent Herredømme over Sproget«: **Jens Baggesen,** der i Forerindringen til sine »Digtervandringer« selv fremhæver, at hans »lille Bis Flugt igjennem de forskjelligste Tankens, Følelsens og Fantasiens Egne indtraf i Tidsalderens store Vendepunkt, det aandelige Jordskjælv, hvori det nittende Aarhundrede løsrev sig fra det attende, midt i Politikens, Filosofiens og Poesiens anarkiske Gjæring«, saa at han, »gjærende selv, fandt sig ombruset af lutter gjærende Væsner«. Omflakkende af Aand som i sin ydre Livsførelse, svæver han ustadig og hvileløs paa Grændsen mellem to vidtforskjellige Tidsaldre: han er den enes ægtefødte Barn, men stræber rastløs efter at blive adopteret af den anden, og da Sønnenavnet nægtes ham, vender han sig harmslagen mod det Nye, hævder paa Smagens og den litteraire Sammenhængs Vegne, hvad der var ret i hans Tid og rigtigt til alle Tider, men har da den Skjæbne at overdøves af det Beundringsraab, der hylder noget Større og Væsentligere end det, han tager tilorde for; og selv oplever han ikke at se sin Anskuelse ledet ind i rationelle Baner og, frigjort fra Øjeblikkets Lidenskab, træde frem som et virksomt, frugtbart Moment i Udviklingen.

JENS BAGGESEN blev født den 15. Februar 1764 i Korsør Fæstning, ved hvis Oplagshus Faderen var »Kornmaaler og Skriver«. Jens var den ældste af ti Søskende, et højst usædvanligt Barn: svagt af Helbred, yderlig nerveust, til sine Tider stille og indesluttet, til andre Tider Anfører, hvor det gjaldt dristige Vovestykker; altfor tidlig udviklet i Retning af det Religieuse og det Erotiske, saa han kunde hele Bøger af Bibelen udenad og var stormende forelsket allerede som Syv-Otteaars-Purk. Elleve Aar gammel blev han — tidlig udmærkende sig ved en usædvanlig smuk Haandskrift, som han bevarede Livet igjennem — Skriverdreng hos Postmesteren i Korsør, men nogle af Byens formuende Indbyggere havde lagt Mærke til hans ualmindelige Begavelse og fik ham anbragt i Slagelse Latinskole. I »denne Kjedsomhedens Moderstad«, som Baggesen ved en senere Lejlighed kaldte sin Skoleby, forkortede han efter Evne »de lange Elendighedens Aar« ved poetiske Øvelser, af hvilke nogle endog kom Ewald for Øje og indbragte deres Forfatter et paa Digterens Sygeseng »med Blyant skrevet apollonisk Opmuntringsvink«. Ja, selv i det Testi-

monium, hvormed Skolen i Aaret 1782 dimitterede den attenaarige Yngling til Universitetet, fremhævedes hans digteriske Begavelse,

Lahde ad vivum del. & fc.

og det varede ejheller længe, inden den yderlig fattige Student, der maatte løbe fra den ene Ende af Kjøbenhavn til den anden, for at give Informationer, og mangen Nat drive om paa Gaderne

uden Logis, blev kjendt og paaskjønnet i Hovedstadens litteraire Kredse. En Broder til Prams Kone havde været hans Skolekamerat i Slagelse og indførte ham hos den syv Aar ældre Forfatter. Af dennes Breve til Rahbek se vi, hvilket Indtryk den sælsomme Fremtoning gjorde paa ham: »en Dreng, der har alle mulige Talenter til at blive en god og stor Digter«, kalder han ham — »en underlig, enthousiastisk, melankolsk, ubeskrivelig En«. Pram indførte Baggesen i Litteraturen ved i sin Nytaarsgave for 1783 at optage nogle af den unge Students anonyme Poesier, der allerede vidne om hans sjeldne Form-Evne, saaledes en erotisk Besyngelse, der i alle Slutningslinier apostroferer en tilbedt Henriette: »Elskov lærer mig de rette Toner om min Henriette« — »Haanden triller paa den lette Harpes Strenge: Henriette« o. s. v. Denne fixe, smidige Verskunst vakte Opmærksomhed for den unge Digter, og da Baggesen bebudede et Bind **»Comiske Fortællinger«**, — udkomne i Begyndelsen af 1785 — havde han den højst usædvanlige Triumf, at der var forudtegnet Subskription paa 1300 Expl.

Komiske Fortællinger.

At Baggesens første større Værk faldt indenfor den komiske Digtnings Omraade var — efter hvad den letbevægelige og derfor just ikke altid fuldt paalidelige Digter en Snes Aar senere paastaaer — ingenlunde overensstemmende med hans Tilbøjelighed og Aandsretning, men snarest et Offer til Tidsalderens Smag. »Mine allerførste Forsøg i Poesien vare alle alvorlige og fordetmeste tragiske,« skriver han i Fortalen til »Digtervandringer« (ↄ: anden Udg. af »Labyrinthen«) 1807. »Jeg hadede egenlig det Komiske. For det Vittige, Muntre, Spøgende havde jeg som Barn og indtil jeg kom til Hovedstaden, hvor Pope, Wieland og Voltaire dengang forgudedes af mine nærmeste Omgivelser, ingen Smag. Ewalds alvorlige Digte og hvad jeg kjendte af Klopstock var, næst Homer (for hvem jeg alt i Skolen havde en, rigtignok dunkel, men forunderlig inderlig Følelse, grundet især paa min tidlig udviklede Sands for Hexametrets Velklang) og Horats, som jeg kunde næsten udenad, omtrent Alt, hvad jeg beundrede i Poesien. Men mit egenlige poetiske Skatkammer var Bibelen, især Profeterne, Davids Psalmer, Christi Lidelseshistorie og Johannes' Aabenbaring. Disse havde jeg fra min spædeste Barndom af læst og atter læst og blev ved som Yngling at læse dem. Men nu indtraf en Omstændighed, der, trods sin Ubetydelighed i sig selv, havde maaske en stærkere

Indflydelse paa min Overgang fra det Alvorlige til det Spøgende end noget Andet. Alle mine alvorlige Forsøg bleve af de Kunstdommere, jeg dengang henvendte mig til, aldeles forkastede, selv »Da jeg var lille«. Et Par lette, Horats efterlignende Bagateller

Comiske Fortællinger af Jens Baggesen.

— — — Ubi quid datur oti
Illudo chartis: hoc est mediocribus illis
Ex vitiis unum. —
Horat.

Kiøbenhavn, 1785.
Trykt hos August Friderich Stein

Poesiens Oprindelse.

Engang i denne Verdens unge Dage,
En fem fer tusind Aar og fleer, ifald man vil,
For jeg, min Læser, eller du var til
Og andet meer, som jeg ei vil umagt
Mig eller dig med at opramse her,
Var noget andet til, som nu just ikke er,
(Med mindre hele Sæmunds Bog er Sludder)
Det er at sige, der var Guder

En Gud, som jeg og du, kan ofte noget blive,
For han et tusind Maaneder opnaaer;
For Guder derimod er hele tusind Aar
Knap nok til Skjæg paa Hagen dem at give:

Titelblad og Textside af Baggesens »Comiske Fortællinger« 1785. (Formindsket).
(Med Motto af Horats I. Bogs 4. Satire: »Saasnart der gives en ledig Stund, anstiller jeg mine Betragtninger paa Papiret; det er nu en af mine Smaafejl.«)

derimod bleve opløftede til Skyerne. Dette bestemte mig til, da mine Omstændigheder nødte mig til at udgive en Bog, at vælge den spøgende Tone, og jeg skrev de »Comiske Forællinger«.«

Hvis Baggesen husker ret i dette Tilbageblik paa sin Ungdomsdigtning, saa vidner allerede hans litteraire Debut om en

hartad vidunderlig Akkomodations-, for ikke at sige Forvandlings-Evne; thi den samme Digter, hvis »egenlige poetiske Skatkammer« var Christi Lidelseshistorie og Johannes' Aabenbaring, hylder i sin førstudgivne Digtsamling som aandelig Høvding — Fornægteren VOLTAIRE, ikke alene i Efterligningen af hans fine Spot over Religion og Samfundsforhold, men endydermere ved ligefrem at erklære ham for en af de faa virkelige Digtere, der have drukket Poesiens ægte Mjød (Slutningen af Fortællingen »Poesiens Oprindelse«):

Faa, men des større, seer man deres Navne,
som drak og drikker af det ægte Kar,
som naa det store Maal, fornøjende at gavne;
men iblandt dem, som deraf drukket har,
fra første Gang til nu, drak Ingen mer
end Evighedens straalende HOMER;
ham fulgte Grækenlands og Latiums de
store,
udødelige Mænd, hvis Værker nytte, more,
hvis Læsning drager fler i samme Fjed
paa Vejen til den lyse Evighed.
Ej Musen vil i kronologisk Orden
opregne hver, som drak deraf især.
hvis ærefulde Navnes lyse Hær
fra Syden straaler mod vort Norden.
Kun En, som drak af denne Mjød
alene mer, end alle disse nød,
bør nævnes her: den hele Klodes Ære,
hvis Navn fordunkler selv den glimrende
Homer:
den evig store, herlige VOLTAIRE!
Han drak deraf saa vældig, at til Fler
der Intet skulde blevet nu tilbage,
hvis ej den Egenskab var givet denne Drik,
at, lig et Hoved paa Alcidens Drage,
ny Mjød sprang frem i samme Øjeblik.

Som et Prognostikon, der allerede ved Baggesens første Skridt paa Digterbanen bebuder hans Sympathiers senere saa aabenbare Omskiftelighed, kan det her bemærkes, at i den følgende Udgave af »Poesiens Oprindelse«, sex Aar senere, var Voltaire som Gjenstand for Digterens Hyldest bleven afløst af SHAKSPEARE, KLOPSTOCK og WIELAND:

Ej Musen vil i kronologisk Orden
opregne hver, som drak deraf især,
hvis ærefulde Navnes lyse Hær
fra Syden straaler mod vort Norden.
Kun Eder Tre, som drak af denne Mjød
alene mer, end alle hine nød,
hvis Minde Jorden evig helligt være:
Dig, store Shakspear! Briterlandets Ære!
hvis mageløse Skaber-Fantasi
en digtet Verden fremgaa bød, hvori
den virkeliges Himmel-Helved-Syner
med kildrende, med ængstende Magi
om Hjertet smiler og om Hjertet lyner;
Dig, Klopstock! som den tunge Støvets Træl
til Lysets Trone laaner Engles Vinger
og lænkeløst den himmelrykte Sjæl
i Selskab med Udødelige bringer;
og Wieland! Dig, som den beruste Aand
til Skjønheds Helligdom paa Roser leder
i Gratiernes Dands ved Amors Haand —
kun Eder, Digterfjeldets Fyrster! Eder,
hvis Navne mørkne selv den glimrende
Homer,
saae Musen, mellem nye Tryllerier,
omtonet af uhyre Harmonier,
deraf saa vældig drikke, at til Fler
der Intet skulde blevet nu tilbage . . .
(o. s. v. Se ovenfor).

I Udgaven 1807 blev Wieland udelukket til Fordel for GOETHE, der udenvidere indtræder i hans Numer og beklædes med hans, den nye Stedfortræder kun mangelfuldt passende Mundering som den, der »i Gratiernes Dands ved Amors Haand paa Roser leder til Skjønheds Helligdom«. Saa hurtigt tilegnende, saa hurtigt udsondrende var og blev ikke alene Baggesens litteraire Smag, men endogsaa hans helligste Forbindelser med Livets Grundtanker.

Naar han iøvrigt i den anførte æsthetiske Selvbekjendelse hævder sig den alvorlige Digtning som sin egenlige Domaine, da er han utvivlsomt subjektivt sand i denne sin Betragtning og yder just derved en Bekræftelse paa den gamle Erfaring, at en Kunstner altid troer sig størst i den Genre, hvori han formaaer mindst. Baggesen, hvis første digteriske Forsøg Ewald havde ydet en venlig Anbefaling, kunde aldrig nærme sig Poesiens sublimt-pathetiske Regioner, uden at det mærkedes, at hans Ikarus-Vinger vare paaklæbede med Vox, som smeltede i Solens Nærhed, saa hans Flugt endte med et brat Fald; Baggesen, hvis Fremtræden som komisk Digter Wessel hilste med det sande Genis beskedne Selvundervurdering (S. 434), fik aldrig denne sin Forgængers naivt grundkomiske Tone i sin Magt. Men imellem disse to Poler bevægede han sig med uforlignelig Virtuositet, overskuende en aandelig Horizont, der var langt videre end de to nævnte Digteres, uendelig mere disponeret end de til at modtage Paavirkning af Tidens letteste Aandepust, og i en aldeles mærkelig Grad Herre over alle de Sprogets Midler, der kunde give hans smidige Tanke det smidigste Udtryk. Det var disse Egenskaber, der gjorde Baggesens Digtning til en ligesaa bøjelig som skarp og spids Damascenerklinge i Sammenligning med hans Tidsalders plumpere Angrebs- og Forsvarsvaaben, og det var just de samme Egenskaber, hans »Comiske Fortællinger« skyldte den velfortjente, enorme Lykke, de gjorde ved deres Fremkomst. Bindet indeholdt »Poesiens Oprindelse«, paa Wielandsk Vis behandlende Eddamythen om Suttungs Mjød, »Katten eller Elskovs Magt«, »Deukalion og Pyrrha«, en af Baggesens mange ufuldendte Begyndelser, samt »Jeppe, et Eventyr«, med et Motto af Boileau, der betegner den hele Genre:

. . . d'une voix légère
passer du grave au doux, du plaisant au sévère.

Den saa heldigt indslagne Vej til Hæder og Ry fortsatte Baggesen i den nærmest følgende Tid. 1786 tryktes den rimede Fortælling »Emma«, Sagnet om Carl den Stores Datter og hans Skriver Eginhard, indledet med den erotisk-varme Tilegnelse til Fru Pram, Baggesens første Digterperiodes platonisk tilbedte Seline (S. 352):

O Du, mit Haab, min Fryd, min Sang,
min Sjæls tilbedede Veninde!
Siig, kan min Harpes svage Klang
en Adgang til dit Hjerte finde?
Kan Musens stille Harmoni
Dig, Elskte! haabe mildt at røre?
Vil Du dens kjælne Sværmeri
med sympathetisk Vellyst høre?
Kan den opfylde dette Bryst,
hvor sig min hele Himmel hæver,
hvorpaa min Tanke henrykt bæver,
med Tusinddelen af sin Lyst?
Naar ingen Kval min Sjæl betynger,
fordi Du smilte til mig ned,
naar om lyksalig Kjærlighed
jeg, drukken af min Vellyst, synger
og drømmer mig i Glædens Hjem
imellem smilende Camener
og seer de højtidsfulde Scener
og fuld af Ild udmaler dem
og i hver yndig Elskerinde
kun stræber at beskrive Dig,
naar skjøn som Kjærligheds Gudinde
Du med dit Smil bestraaler mig —
kan Du da kjende svagt igjen
et Glimt af dine Yndigheder,
lig Duggens Blink, naar Solen spreder
sin Glands paa Blomsterengen hen?
O, vil Du se hvert Træk, hver Tanke,
som sand og skjøn udmærker sig,
og tro, Camenerne dem sanke,
som Bier af en Blomst, af Dig,
og i hver rigtig Tone høre
en Gjenlyd af den Harmoni,
hvormed Du tryller tidt mit Øre
i Glædens egen Melodi;
og vil Du ej med Haan foragte,
naar Tiden kjeder Dig engang,
den ubetydelige Sang,
Dig i sin Rus min Elskov bragte,
men venlig skjænke Bifalds Smil
til Sangerindens svage Toner —
jeg ej min Løn bortbytte vil
med alle Digtres Laurbærkroner!

En slig Lethed i Versbygningen, en slig strømmende Fart i Følelsesudbruddet var hidtil uden Lige, en Sejr for Sproget, som endnu Ingen havde drømt om. Og dog var det kun een af sine Strenge, Baggesen her rørte, den galant tilbedende Erotiks; hvor han kunde lade flere klinge ved samme Greb, viste sig først hans Kunsts virkelige Virtuositet, og hvor hans Satire, let flagrende hen over sin Gjenstand, ustadig i sin Flugt og med bratte Vendinger lig en Sommerfugl, kunde strejfe Tidens brændende Spørgsmaal, der var han uforlignelig i Udtrykkets Finhed og som Følge deraf trolddomsagtig beherskende en Slægt, der kun var vant til Sprogets grovere Virkninger. Saaledes i den ligeledes 1786 offentliggjorte Fortælling »Censurens Oprindelse eller Kallundborgs Krønike«.

I Baggesens Forherligelse af Trykkefriheden gjenfinde vi her Tidsalderens naive Tro paa en formel Frihed som Palladium mod alle Samfundets Brøst, men unægtelig udtalt med mere spøgefuldt flydende Tunge, end denne Sags alvorlige Talsmænd raadede over. I Digterens Øjne er Pressens Frihed Oprindelsen til og Borgen for al social Lyksalighed. Kallundborg har »i Konning Dans forlængst henfarne Dage« faaet ubetinget Trykkefrihed:

Man derfor og fornam, at mer og mer
de gamle Hexe svandt med deres Herre;
at Haandværksfolk blev efterhaanden fler
og Tiggere hver Løverdag blev færre;
thi Kunster, Videnskaber voxte frem
og Klogskab i hver Næringsvej med dem.
Man boede mageligt i nette Huse,
som fordetmeste stod i lige Rad,
man spiste god og veltillavet Mad
og drak sin Mjød af skjønt glaserte Kruse.
Aar efter Aar den mer oplyste Stad
blev smukkere. Rundt om dens vestre Side
en Skov af Skibe saaes, opfyldte med
de fjerne Jordens Egnes Herlighed.
End skjønnere man saae mod Østerlide
det velopdyrkte, rigdomssvangre Land
at prange, lig et Strøg af lutter Haver,
med alle Jordens moderlige Gaver.

Saaledes overalt paa Mark og Vand,
i Husene, paa Torvet og paa Gaden,
var nyttig Flid; og Ploven, Aaren, Spaden,
Knibtangen, Øxen, Naalen — Alt blev brugt
med mærkeligen mer og mere Frugt.
Mer ordenlig gik Sagerne til Thinge,
mer ordenlig i Kirken Sangen gik,
men hørte bedre Byens Klokker ringe;
kort Alt — endog de Halte — bedre gik.

Hvorlunde den gode Stad atter mister denne heldbringende Institution, fortælles nu med det kosteligste Lune; vi betragte Fortællingen som bekjendt og minde kun om, at ogsaa den har det Træk af Railleri med Gejstligheden, som saa hyppigt kan iagttages i Oplysningstidens komiske Digtning. Der gives et Portrait af Byens Sjælesørger Hr. Morten:

Han stærk og fyldig var og lidt tilaars,
særdeles Kjender, fremfor Alt af Heste,
men af sig selv, som Folk er flest.
Donat og Sligt han engang havde læst,
og glemt igjen; forresten som den Bedste
han brægede for Altret, præked blot
et maadeligt Kvarteer og dog saa godt
som Nogen fik sin Menighed i Slummer.
I Skriftestolen var han meget skrap.
især mod dem, hvis Ofring var lidt knap.
»Den rette Vej til Himmelen er Kummer!«
hans Mundheld var, og som en Sjæleven
han derfor rundelig uddelte den
med Lovens Straf og Profetiens Varsler
og skrubbede de Døende med Klem,
til Lægen fra hans Torden frelste dem —
iøvrigt: aad for Fire, drak for Fem
ved alle Bryllupper, Begravelser og Barsler.

Ved Pram var Baggesen bleven præsenteret for Førstnævntes Foresatte, Finansministeren Grev Ernst Schimmelmann, og dette Bekjendtskab førte til en jevnlig, den forfængelige Digter højlig tiltalende Omgang med de finest dannede, overvejende tydske ade- Fornemme Bekjendtskaber.

lige Kredse: Reventlows, Bernstorfs, Stolbergs og Hertugen af Augustenborgs. Paa deres Godser levede den borgerlige Yngling et fornemt, paa aandelige Impulser rigt Liv, som hans i en forbausende Grad bøjelige Natur meget hurtigt lempede sig efter; han forkæledes af Damerne og var til Gjengjæld forelsket i dem, snart »himmelhoch jauchzend«, snart »zum Tode betrübt«. Et ægte Baggesensk Udtryk faaer den første af disse Stemninger i et Par Verslinier til Fru Pram, første Gang meddelte af KR. ARENTZEN:

Det var den allerstørste Nar
som først fandt paa at græde;
thi Alt — den Sag er soleklar —
hvori man er, hvori man var,
Alt, hvad man gi'er, Alt, hvad man ta'er,
hvad man har havt, og hvad man har,
hvorfra man foer, hvortil man far',
er bare, bare Glæde.

At Baggesens smidige Genius ogsaa med Lethed vilde kunne iføre sig disses Kredses Sprogdragt, var let at forudse, og det varede ejheller længe, inden han optraadte som tydsk Digter, ja med sin sædvanlige Enthousiasme brød en Landse for det tydske Sprog med sine bekymrede danske Venner. »Jeg har ved det,« skriver han til Pram, »lært at kjende de ædleste Mennesker, som der kun findes faa Mage til paa Jorden; ikke blot de døde, men ogsaa de levende Ædlingers Bekjendtskab skylder jeg det. Dersom Du og jeg fra Vuggen af havde talt Tydsk istedetfor Dansk, vilde vi nu skrive langt smukkere Digte ... Jeg kan ikke gjøre for, at jeg ikke har truffet saa elskelige Mennesker i Danmark, det smerter mig, men jeg kan ikke Andet end udbryde: *Quid mihi cum Dano? Germanus esse volo*« (ɔ: hvad kommer den Danske mig ved? Tydsker vil jeg være).

Det var paa denne Tid, at Baggesen omarbejdede Wielands Heltedigt »Oberon« til Operatexten »Holger Danske«, der i Oversættelse blev forelagt Germaniens Læseverden. Den bitre Fejde, som udspandt sig heraf, er omtalt i det Foregaaende (S. 340-45). Den angreb Baggesen paa det Pinligste, og hans Situation var i Virkeligheden ogsaa vanskelig. Hans kjælne Natur, men ogsaa hans bedste Aandsdannelse, hans virkelige Interesser trivedes fortrinligt i den Fornemhedens og Intelligensens Sfære, som dog egenlig var fremmed for hans nationale Udspring, hans Sammenhæng med dansk Sprog og Tankegang; men hvad der mindede ham om denne Sammenhæng, var ofte bidske Bebrejdelser fra

litteraire Fæller, lidet urbane i Tonen og derfor nu dobbelt skurrende i hans forvænte Øren, som naar P. A. Heiberg med barsk Demokratisme skrev i »Rigsdalersedlens Hændelser«: »Findes der engang en enkelt god Poet, saa fordærver Adelen og de Fornemme ham. Fra den Tid, da de Store ophørte at holde Hofnarre, tog de Poeter i deres Sted, thi Noget maatte de have at more sig med. Den idelige Omgang med fornemme Folk fordærver Talentet i Bund og Grund« o. s. v. Af denne tvetydige Stilling og af alle Holgerfejdens Pinagtigheder blev Baggesen pludselig reven ud, da Prindsen af Augustenborg skaffede ham Rejsestipendium, saa han i Foraaret 1789 kunde tiltræde den første af sine senere saa hyppige Udenlandsrejser. Gjennem Holsteen ledsagede hans Beundrere C. F. Cramer og Friederike Bruun ham; i Eutin gjæstede han »Louises« Forfatter Voss, blev optagen i hans Huslivs Idyl og blev »hans personlige Ven« i samme Nu, »hans Øjne havde mødt hans Blik«. I Hamborg besøgte han Klopstock, en »apollonisk Majestæt, indhyllet i barnlig Fortrolighed«, desværre noget for genegen til overdreven Brug af Røg- og Snustobak. Paa Hermansbjerget i Nærheden af Pyrmont betoges han af Klopstockske Reminiscenser, saa det svimlede for ham, som overhovedet altid naar han kom højt tilvejrs; en af hans mest udspilede, men tommeste Ode-Blærer blev den i »Begejstringens yderste Drukkenskab« avlede Frugt af denne Bjergbestigning, men højst betegnende for hans Betragtningsmaades Modsætning til Hjemmets gængse ere de prosaiske Reflexioner, han knytter til den: »National-Had, National-Foragt ere sande — og just af alle de frækkeste, kaadeste, dummeste, utilgiveligste — Blasfemier. Ve den afsindige Gudsbespotter, som første Gang angav den Skam-Tone, hvori Tostavelsen: Tydsker undertiden klinger paa somme Læber og i somme Blade! O de fortjente at brændemærkes med herostratisk Navnkundighed og udpibes saa højt, at deres Skjændsels Ekko skulde lyde gjennem fjerne Aarhundreder. Ve mig, om jeg tiltroede endog blot en Mængde Danske saa lav og foragtelig en Tone! Nej, kun Afskummet og Udskuddet af Nationen, kun disse enkelte Frøer, hvis Natur det nu engang blev at kvække, tiltroer jeg hine uophørlige Blasfemier. Tiden nærmer sig, da Sproghad, Nationalhad og deslige vil svinde for Jordborgerdyd, som Religionshad allerede har begyndt at svinde for en renere Moralitet. Da vil Tydskland

Udenlandsrejse.

skatte det rolige Danmarks stille Aands blide Fortjenester og Danmark med stolt Beskedenhed erkjende, hvad Jorden skylder sin største Samling af oplyste Borgere, den Nation, af hvis frugtbare Skjød Europas Frihedsaand, Bogtrykkerkunsten, Astronomien, Reformationen i Kristendommen og Reformationen i Filosofien fremgik.«

I Pyrmont, hvor Baggesen brugte en Badekur, traf han sammen med en af sine adelige Bekjendte, Grev Adam Moltke (Fader til den senere slesvigske Minister Carl M.). »Misforstaaelse, ulykkelig Kjærlighed, overnaturlig Anstrengelse og Brystsyge har sat mig i den Tilstand, hvori Du her seer mig, udbrød Moltke ved deres første Møde, idet Blodet styrtede ham af Munden — Misforstaaelser, ulykkelig Kjærlighed, utidig Anstrengelse og Nervekrampe har bragt mig i denne Forfatning, gjentog jeg, og heftige Krampetrækninger ledsagede min Fortælling.« Baggesen indviede Vennen i sin Livsskjæbne: »hvorledes han efter et yderst møjefuldt Liv paa Grændserne af Døden og Slutteriet, et stedsevarende Rov fra hans spædeste Ungdom af for de voldsomste Sygdomme, paa Pinebænken af et rasende, hans Væsens sidste Kraft fortærende Sværmeri, efterhaanden havde seet alle Glimt af Haab om Udkomme, Sundhed og Sindsro slukte.« De to Valetudinairer besluttede at gjøre hinanden Selskab paa Rejsen og fulgtes ad over Frankfurt, Worms, Mannheim, Heidelberg og Strassburg til Schweiz.

Labyrinthen. Saalangt har Baggesen beskrevet sin Rejse i de to Bind af »**Labyrinthen**« (i en senere Udgave kaldet »Digtervandringer«), som han udgav 1792—93 — den ypperste Prosa, som indtil da var skreven paa Dansk, en i sit Slags enestaaende Rejsebeskrivelse. »*Le style c'est l'homme*« — dette ofte misbrugte Citat gjælder her, om det ellers gjælder nogensinde; thi ligesaa proteusagtig omskiftelig Baggesens Natur var, ligesaa villigt former hans Sprog sig i »Labyrinthen« efter hans vexlende Stemninger, og ligesaa sikkert forstaaer det at meddele Læseren just det Indtryk, der efterstræbes. Man skal ikke let kunne læse f. Ex. Pas-Historien lige i Værkets Begyndelse, uden at betages saaledes af den usalige Splid mellem de stadig voxende Forhindringer og den rastløs bortilende Tid, at det næsten stemmer En for Brystet, som naar man i Drømme har travlt og dog ikke kan komme ud af Stedet. Og har man Spor af Tendenser til Svimmelhed, vil man ikke undgaa Fornemmelsen

af en vis Kildren under Fodsaalerne ved at læse Baggesens Skildring af sin Ascension op til Spiret af Domkirken i Strassburg. En saadan Tryllemagt har Stilen i denne vidunderlige Bog. Fra Afsnit til Afsnit forvandler Forfatteren sig og smutter ind just i det Sproglegeme, der harmonerer bedst med Omgivelserne. Han er f. Ex. misfornøjet med Mannheims kjedelige Regelmæssighed og udtømmer dette Thema i en Række aandfulde Betragtninger: »Snorlige Gader og sammenpassende Kvarterer i en Stad synes mig omtrent det Samme som maalte Linier og Rim i en Bog. De opvække strax Forventning om større Skjønhed, en Forventning, der i Førstningen er behagelig; tilfredsstilles den, er Fornøjelsen og virkelig fuldstændigere, men tilfredsstilles den ikke, er Misfornøjelsen saameget des større, da den, med Tilbageblik paa det pralende Løfte, gaaer over til Ærgrelse. En Stad i solut Stil lover ikke mer, end den kan holde, dens Konversation er lig den daglige Tale, sund Forstand og hist og her et godt Indfald er Alt, hvad man forlanger af den; en Stad i bunden Stil derimod sætter sig ilave, rømmer sig og begynder at deklamere — ve den, hvis den ikke opfylder alle Fordringer *in arte poetica!* Guder, Mennesker og Recensenter have til ingen Tid taget det ilde op — til al Lykke for denne min vimmelskaftede Rejse! — at man i Prosa fremkom med dagligdags Bemærkninger, med Tanker, som Folk flest kunde have dem, med simpel Menneskesands uden mindste serafisk eller satanisk Geni; men Guder, Mennesker og Recensenter have til alle Tider strengeligen forbudt alle, indtil de mindste Stænk af Maadelighed i Vers. Enhver Poet er det paalagt under Straf paa Ære, Liv og Gods at se, hvad ingen Anden seer, tænke, hvad ingen Anden tænker, og fra Begyndelsen til Enden ikke at gaa som gemene Folk, men at fremgaa som en Brudgom af sit Kammer, som en Helt til Sejersslaget, som Solen fra Østen til Vesten, bestandig straalende, bestandig den høje, den herlige, den samme! Uden at skeje til højre eller venstre, end sige som Loths overmaade prosaiske Hustru at vende sig rent om, maa han spanke, fremtrine, taktskride — efter Omstændighederne vel og trave, galoppere, ja selv flyve, ligefrem, kun ligefrem, bestandig ligefrem, som den løbske Hingst, som Lysstraalen, som det træffende Lyn, som Stormen, som Ørnen og som hans hele øvrige Familie. Engel eller Djævel maa han være — kun ikke blot Menneske!

Det Samme gjælder i mine Tanker om Stæder. I ubundne Gader og rimfrie Kvarterer tager jeg tiltakke med Huse — i de bundne og rimede derimod forlanger jeg lutter Paladser. Thi hvorfor gav man sig ellers den Umage at binde og rime dem?« Herefter følger en skjemtende Undersøgelse af, om man overhovedet burde »binde eller rime nogen Ting, det være sig Tanker, Træer, Bygninger eller Mennesker, i denne forresten i sig selv meget naturlige Verden, paa denne lille dagligdags, ikke mindre end cirkelrunde, aldeles ikke i lige Linie løbende, saare prosaiske Jordklode«, og efter en aandfuld Applikation af Naturens Forhold paa Digtekunstens vender Forf. saa tilbage til sin »Stad paa Vers«: »Den er ikke blot sammenpakket og sammenpresset, men tilskaaren og tilspidset. Jeg veed ikke, om det ogsaa hemmelig bidrager noget til min Afsky for dens rette Linier, Kvadrater og Tærninger, at Intet i den menneskelige Gestalt er vinkelret eller firkantet. Man frygter, at Beboerne i en saadan By alle Øjeblikke støde sig. Det er mærkeligt, at Smagen endnu aldrig har indført firkantede Drikkeglas. Jeg troer heller ikke, at man kunde drikke Andet end Apothekerdraaber og højt Brændevin deraf — Vin og Kildevand umuligt. Is derimod kan jeg ret godt tænke mig i firkantede Glas, og dette gaaer saa vidt, at Vand midt om Sommeren i en firkantet Flaske (der gives desværre deslige!) forekommer mig frossent. Ogsaa fryser jeg paa en Maade her i Mannheim; jeg stivner. Jeg kunde umuligen løbe her med en vis Fart. Jeg føler det inderligt, jeg kunde umuligen blive forelsket her, idetmindste ikke paa Gaden, som dog i nogenlunde krumme Byer er muligt. Al Varme, al Bevægelse, al Kjærlighed er rund eller idetmindste oval, spiral eller paa en og anden Maade bugtende. Kun det Kolde, det Ubevægelige, det Ligegyldige og selv det Hadefulde er snorlige og kantet. Stod Menneskene for Exempel tilfelts i Grupper, i runde Kredse, istedenfor i Kolonner og Geledder, vilde de danse istedenfor at slaas. Derfor beroer og den hele Taktik paa Vinkler. Naar saae man en kantet Flamme, naar jeg undtager den dræbende Lynild, der dog vel kun synes saa? — en snorlige Bæk? en stiv Omfavnelse? hvor yndigt bugter sig Luen! hvor dejligt bølger og snoer sig den rislende Flod! og hvor bøjeligt, hvor slyngende, hvor rundt er Alt i Gruppen Amor og Psyche! Det Ligeste paa Mennesket er de kolde, ubevægelige, bidende

Tænder — og dog har den skjønne Natur sørget for, at de staa i en Halvcirkel. Livet er rundt, og Døden er kantet. Vi komme runde og bugtende til Verden og gaa kantede og stive derfra« o. s. v. — Vor Tid vil gjerne gjøre sig til af sin elegant causerende Feuilletonstil. Let skal det ikke falde den at opvise paa samme Tid saa tankerig og letstrømmende Underholdning som denne hundred Aar gamle Rejse-Feuilleton.

Forlovelse og Giftermaal.

Ved Indgangsporten til Schweiz, ved Basel, standser Baggesens Tourist-Referat. Men just her tog hans labyrinthiske Livsvandring en Vending, der blev af større personlig Betydning for ham end nogen af de foregaaende. Paa St. Peters-Ø i Bielersøen hyldede han Mindet om Rousseau, »Aarhundredets menneskeligste Menneske«, hvis Personlighed overhovedet nu alt mere og mere bliver hans Forbillede, medens den tidligere forgudede Voltaire træder i den Grad tilbage, at den i sine Sympathi-Svingninger som i alt Andet saa uforbeholdne Baggesen Aaret efter erklærer: »Kunde jeg udslette Voltaires Existens af mit Vidende, jeg vilde give to Aar af mit Liv derfor«. I Zürich besøgte han Lavater, hvis fysiognomiske Skarpblik gik saa vidt, at han af Baggesens Ansigt, især af hans Mund, kunde se, han var Dansk! Bekjendtskabet blev inderligt, Afskeden var smertelig. Ved Thunersøen traf han Frøken SOPHIE HALLER,

SOPHIE BAGGESEN, f. HALLER.
Efter et Digterens Sønnesøn, Hr. Civilingenieur Baggesen i Strassburg, tilhørende Portrait.

Barnebarn af den berømte Naturforsker og Digter Albrecht von Haller, Forfatteren til den dybsindige videnskabelig-digteriske Bekjendelse:

> In's Inn're der Natur dringt kein erschaff'ner Geist;
> zu glücklich, wem sie noch die äuss're Schale weist.

Baggesen stod strax i Fyr og Flamme, og i et Brev til Hjemmet udformer han sit Indtryk paa sædvanlig stilmæssig Maade: »Intet i Verden overgaaer Dalene med alle deres ubeskrivelige Fortryllelser, naar man undtager Bjergene med deres flydende Krystaller; disse overgaaer Intet undtagen Himmelen, hvis Skyers Tryllemagt overgaaer Alt, saanærsom Mændene, der bo i disse Dale, mellem disse Bjerge, drikke af disse Bække, indaande denne Luft og ikke overtræffes af Noget paa Jorden, undtagen af Fruentimmerne — og blandt disse straaler med aldeles fordunklende Glands Frøken Sophie Haller.« I Bern fandt Baggesens Forlovelse med den enogtyveaarige Patricierinde Sted, og efterat der var afsendt Breve til Hjemmet, for at sætte Velynderne i Bevægelse med Hensyn til Sikringen af en Stilling, der kunde gjøre Giftermaalet forsvarligt, ilede Baggesen til Paris, hvor Revolutionens første Optrin forjættede en verdenshistorisk Handling, som den for alle sin Tidsalders Bevægelser saa øjeblikkeligt modtagelige Digter absolut maatte overvære paa selve Skuepladsen. Han optraadte endogsaa som Akteur. »Jeg har dandset en Solo paa Bastillens Ruiner«, skriver han i et Brev — paa Fransk naturligvis — »jeg har trampet dette Taarn under Fødder. Franskmændene applauderede mig, da de saae mig dandse paa Tomten — de fandt, det var en fransk og en ypperlig Ide.« I *Assemblée nationale*, som han kalder »en Forsamling af tolvhundrede Konger«, hører han Mirabeau og Robespierre. »Paris er ikke længer blot fransk«, skriver han, »det er . . . Navnet herpaa har man ikke endnu; thi græsk, romersk, engelsk, er Intet derimod. Intet kan lignes med den Frihed, Broderlighed og Lighed, som hersker her.«

Ved Tilbagekomsten til Bern forefandt Baggesen de Breve fra Hjemmet, i hvilke Prindsen af Augustenborg og Grev Schimmelmann tilsagde ham deres Understøttelse med Hensyn til et Livserhverv. I Marts 1790 holdt Baggesen Bryllup, og i Juni tiltraadte han Hjemrejsen med sin unge Hustru, bevægende sig lang-

DET NORDISKE FORLAG

A. D. JØRGENSEN

HISTORISKE AFHANDLINGER

UDGIVET AF RIGSARKIVAR **C. F. BRICKA**

Det nordiske Forlag har faaet den gode Idé at foranstalte en Subskriptionsudgave af dem af A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger, som den for tidlig bortrevne Forfatter ikke fik Tid til at udgive som selvstændige Skrifter, og som — spredte rundt omkring i Blade og Tidsskrifter — derfor hidtil ikke har været kendte af det store Publikum.

A. D. Jørgensens Arbejder trænger ikke til nogen Anbefaling. Men idet vi henleder Opmærksomheden paa disse »Historiske Afhandlinger«, maa det fremhæves, at det netop er gennem disse hver for sig smaa Artikler, at den geniale Gransker vandt det Syn paa sit Fædrelands Historie, ud fra hvilket han senere skrev sine store Værker, om hvilke der jo altid stod Livets Larm. Det er i Virkeligheden disse tilsyneladende saa fordringsløse Afhandlinger, der er de epokegørende; de er Milepælene paa A. D. Jørgensens og dermed paa den moderne danske Historieskrivnings Vej.

Ligesom deres Emner er hentede fra alle Tidehverv i vor Historie, saaledes behandler de snart sagt alle Sider af vort Folkeliv; men fælles for dem alle er den paa én Gang kritisk ædruelige og varme fædrelandskærlige Aand, der gennemstrømmer dem, og det klare, aandfulde Sprog, hvori de er skrevne. A. D. Jørgensens historiske Afhandlinger er ikke for Videnskabsmændene alene; de er for enhver, der har Sans for vort nationale Liv i Fortid og Nutid. *(Dannebrog)*

For at vise, hvilken Mangfoldighed af Emner disse Afhandlinger spænder over, hidsættes her en kronologisk ordnet Fortegnelse over nogle af de betydeligere:

Om Kristenforfølgelser i Danmark. Det ældste København. Folkeviser om historiske Personer. Om Danebroges Oprindelse. Det gamle danske Kongevaaben. Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. Slesvigs gamle Stadsret. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. To Foredrag om Sønderjylland. Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Kong Kristian II. paa Sønderborg. Kristian VIII. og Nordslesvig. Ambrosius Stub.

A. D. JØRGENSENS HISTORISKE AFHANDLINGER vil udkomme i ca. 30 Leveringer, hver paa 3 meget store, sekstensidige Ark, til en Pris af *50 Øre pr. Levering.*

Thieles Bogtrykkeri Kjøbenhavn

P. HANSEN
ILLUSTRERET DANSK LITTERATUR HISTORIE

ANDEN UDGAVE

22
LEVERING
PRIS FEMOGFIRS ØRE

DET NORDISKE FORLAG
Bogforlaget
ERNST BOJESEN

2. Binds 12. Hæfte.

somt gjennem Tydskland, hvor der aflagdes adskillige Besøg: hos Wieland i Weimar, hos Schiller og Reinhold i Jena o. fl. Med den sidstnævnte Kantianer sluttede Baggesen et varigt Venskab, som har affødt en for Tidshistorien meget værdifuld Brevvexling; selv var Baggesen højlig optagen af Kants Filosofi og viste ham sin Hyldest ved at antage hans Navn og kalde sig »Jens Immanuel«, men nogle Aar efter er han færdig med ham og betegner hans Lære som »den paa eengang haardeste og huleste filosofiske Nød«. Ud paa Efteraaret naaede Ægteparret Kjøbenhavn. Baggesen havde imidlertid faaet Titel af Professor og sysselsattes foreløbig med pædagogiske Arbejder for Prinsen af Augustenborg, der stod i Spidsen for den 1790 nedsatte Kommission for det lærde Skolevæsen og Universitetet.

Aaret efter Hjemkomsten samlede og sondrede Baggesen sin tidligere Digtning og udgav den saaledes gjennemseet i to Bind »Ungdomsarbejder« 1791 (med de komiske Fortællinger »Døden og Doktoren«, »Constance«, »Forfatterens Liv og Levnet af hans Fætter, »Ja og Nej eller den hurtige Frier«, »Emma« o. fl. — En kritisk Udgave af »Eventyr og Fortællinger« skyldes A. ARLAUD, 1889). I de følgende Aar saae, som alt nævnt, »Labyrinthen« Lyset og blev strax oversat paa Tydsk. Men Begejstringen for Baggesen var allerede nu langtfra saa stærk som ved hans Debut, trods den langt større Modenhed, han lagde for Dagen i sine senere Skrifter; han længtes bort igjen og endnu mere hans Hustru, der var svag efter Fødselen af det første Barn. I Foraaret 1793 brød han op med sin Husstand, indbildende sig selv, at han havde til Formaal Indsamlingen af pædagogiske Kundskaber: »Opdragelsen, dette vigtigste Middel til Humanitetens Fremme og Udbredelse, var fra det Øjeblik, da jeg begyndte selv at tænke, det Studium, det Arbejde jeg fandt den inderligste Lyst til. For at indsamle den Kundskab i dette Fag, som Bekjendtskabet med de bedste Lærere og de bedste Læreanstalter hist og her i Europa alene kan forskaffe, har jeg ønsket, arbejdet for og opnaaet denne anden Rejses Muliggjørelse.« Den gik gjennem Tydskland og Schweiz. I Bern kom den anden Søn til Verden — Carl Reinhold, der senere blev Præst i sin Fødeby — men den Førstefødte døde Efterladende sin Hustru hos hendes Forældre, drog Baggesen til Italien, tilbragte fire Maaneder der og i Wien, Hjemkomst og ny Udrejse.

levede atter et halvt Aar sammen med sin Familie i Schweiz og begav sig i Begyndelsen af 1795 hjemefter, men gjorde fra Weimar alene en Afstikker til Paris, hvor han fra en Tribune i Konventssalen var Vidne til Revolutionens grufuldeste Optrin den 1. Prairial (20. Mai), da tredivetusinde sultne og fortvivlede Jakobinere stormede Forsamlingssalen og bl. A. Konventsmedlemmet Féraud, en personlig Bekjendt af Baggesen, blev dræbt, hvorefter hans blodige Hoved paa et Spyd blev løftet op foran Præsidenten. Men endnu kunde en slig Scene ikke lamme Digterens Begejstring for Revolutionskampen. »Jeg takker Gud,« havde han kort forinden skrevet til Reinhold, »for den Naade at leve samtidig med den store indre og ydre Aabenbaring af Fornuften og Friheden. At se Menneskeheden *en masse* i energisk Kamp for at naa det store Maal, saaledes lide og bløde som i dette Aarhundredes Slutning, dette er et Syn, ved hvilket man med blødende Hjerte føler sig løftet til den tredie Himmel. Vel bløder Menneskeheden, og det menneskelige Hjerte bløder ved Rædselsscenerne; men Menneskehedens Sjæl, Friheden, hæver sig, og den frie Sjæl jubler, trods de blodige Taarer, mod Himlen«. — Resten af Aaret og det følgende Halvaar tilbragtes dels paa Augustenborg, hvor Sønnen August — død som dansk General, Udgiver af Faderens Biografi — blev født, dels i Kiel, og først i Sommeren 1796 kom Baggesen atter til Kjøbenhavn, hvor han ved Prinsens Protektion var bleven udnævnt til Viceprovst paa Regensen. Længe varer det ikke, før han ynkeligt klager over denne Stillings Besværligheder, som han maa have havt et særligt Talent til at lade voxe sig over Hovedet: »Den evindelige Tagen fejl mellem 35 mig i et Knippe overgivne Nøgler o. s. v. o. s. v. har lært mig at kjende en splinterny Tilværelse, som er intet mindre end behagelig. Hertugen har paa eengang gjort mig til Provst, Reparationsopsynsmand, Dørvogter, Husvært, Natvægter, Gaardskarl, Universitetsbud og hvad veed jeg Alt.« Hertil kom Sophie Baggesens stadige Sygelighed. For at samle sig om noget Centralt midt i al denne Forvirring gav Baggesen sig til at oversætte Homer og opdagede til sin store Glæde, hvor villigt det paa Dansk saagodtsom ukjendte Hexameter formede sig under hans Behandling. »Det danske Sprog er den righoldigste Gren af det gamle cimbriske og det, der paa Jorden mest ligner det græske«, skriver han til Reinhold; alt tidligere

Atter Hjemkomst og Udrejse.

havde han udtalt (i Fortalen til »Ungdomsarbejder« II.): »Jeg er vis paa, at Gratierne selv, hvis de af Europas levende Sprog skulde vælge sig et til Morgendragt, efterat have spejlet sig med alle de andre, vilde beholde det danske.« Dets eneste Mangel er dets ringe Rækkevidde, der stundom kunde faae Baggesen til at »græde bitre Taarer over, at ikke det tydske Sprog eller et andet af Hovedarbejderne i Vingaarden brugt Sprog blev hans Modersmaal;« nu kunde han kun gjøre sig forstaaelig for »de nordiske Fiskere, der aldrig ro langt fra deres Kyster, og ikke for de Oceanet gjennempløjende Sømænd«.

Regensboligen blev ikke noget stadigt Hjem for Baggesen. Ikke tre Fjerdingaar efter Indflytningen maatte han atter paa Vandring og naaede med sin syge Hustru, sine to smaa Sønner og Barnepige Kiel i Foraaret 1797. En Maaned maatte tilbringes i en Gjæstgivergaard, og her udaandede den ikkun otteogtyveaarige Sophie en Dag i Majmaaned. Syg paa Legeme og Sjæl bragte Faderen de moderløse Drenge til deres Bedstemoder i Bern.

Vi standse her et Øjeblik, for at kaste et Blik paa de mindre Poesier, som bleve til i disse Udlændighedens Aar. De ere for en ikke ringe Del tydske og høre som en Følge deraf en anden Litteratur til end den her behandlede, men der maa dog ialtfald mindes om saa gratieuse Digtninger fra Baggesens sprogsmidige Pen som Skærslibervisen (»Es kam ein fremder Schleifer daher«) med de bekjendte Linier: Tydske Digte.

Mein Herz ist wie ein Taubenhaus:
Die eine fliegt hinein, die andr' hinaus;

om den smukke Dichterlied (»Der Dichter liebt den guten Wein«), og den berømte Drikkesang »Die gesammte Trinklehre« (»Seit Vater Noah in Becher goss«). De findes i de to anselige Bind »Gedichte von Jens Baggesen«, som udkom i Hamborg 1803. Af de danske Digte ville vi mærke os Protesten mod Schillers »Götter Griechenlands«: det i samme Versemaal skrevne Digt »Den eneste Gud«, Oden »Skabningens Haleluja« og den varme Hilsen »Til mit Fædreland, Gjensyn og Tilbageblik«, med den senere saa ofte anførte Strofe: Danske Digte.

Ak! ingensteds er Roserne saa røde,
ak! ingensteds er Tornene saa smaa,
og ingensteds er Dunene saa bløde
som de, vor fordums Uskyld hvilte paa —

hvorefter der fortsættes med de smeltende smukke Toner fra Barndomsminderne:

Ak, thi Hyrdinders Dans til Hjertets Kvad
ved Arnos Bred er tvungen mod de Lege,
hvori for Høgen vore Duer vege;
thi Heloises Lund seer tornet ud
mod Krattet, hvor, omsnært af Brombærranken,
Du favnede som Barn din første Brud;
og Skrækhorns Himmelspids er dog ej høj som Banken,
hvorpaa jeg efter Maanen greb, og Tanken,
den første Tanke, tabte sig i Gud.

Ogsaa adskillige *Rimbreve* bleve til i disse Vandreaar, og enkelte af dem offentliggjordes, men de fleste gjemtes til den senere udkommende Samling.

Op og ned slyngedes den af Naturen alt noksom sensible Digter i Livets Bølgegang. Hans Skjæbne skulde ikke bringe hans Temperament til Ro. Med smerteligt Skarpblik for sin Ulykkes Omfang fremstiller han dens Udspring og Følger. »At jeg af Naturen fik et farligt Overmaal af Fantasi,« skriver han til Augustenborgeren, der var nærved at tabe Taalmodigheden med ham, »at jeg ligesom med Modermælken indsugede en umaadelig Irritabilitet, at Armodens Elendighed i mine første to Decennier nærede denne sørgelige Egenskab, at overdreven Vaagen og Studeren, unaturlig Anstrengelse og en halv zigeuneragtig Levevis forhøjede den, at min usalige Verseskriven og Smigrerierne, som var en Følge deraf, gjorde det Onde værre, at min senere Existens uden Plan, uden Hvilepunkt, snart hist, snart her, med en sværmerisk, altfor lidenskabelig elsket, efterhaanden hendøende Hustru, og en vedvarende Sygdom, der alene var tilstrækkelig til at forgifte et Menneskes Tilværelse — ikke var skikket til at bringe mit oprørte Jeg i Ligevægt, at jeg med eet Ord ved Natur, Kunst og Skjæbne er bleven et svagt, fantastisk, uordenligt, besynderligt, lidenskabeligt Menneske: derom tvivler vel Ingen, der har kjendt mig.« Saaledes klager Baggesen, naar han seer sin Skjæbne sortest. Men just hans let bevægelige Fantasi, hans lidenskabelige Hengivelse i Øjeblikket, hans Drift til at smedde Planer og slippe dem halvudførte, yder ham atter en Trøst, som tungere Naturer have vanskeligere ved at finde. Paa St. Bernhard — undervejs til Milano — tænker han i et mørkt Øjeblik paa at blive Munk blandt Brødrene paa Bjerget, men efterhaanden »bortgrønner« Foraarsskjønheden det Gule i hans Galdefeber; han morer de Vandrende

med Guitarspil og Sang, og paa »den højeste af alle Jordens beboede Højder« forherliger han »den største af alle Datidens Hærførere« i Oden til Bonaparte. Nye Giftermaalsplaner spire frem. To Gange bliver han ved sin Svigermoders Mellemkomst forlovet med Døtre af ansete Schweizerfamilier, men begge Gange hæves Forbindelsen efter nogen Tids Forløb. Tredie Gang fæster han i Paris den unge, smukke og talentfulde FANNY REYBAZ, Datter af den genfiske Ministerresident hos den franske Republik, forhenværende evangelisk Præst i Genf. Han følger sin Datter til Kjøbenhavn, da Baggesen 1799 henter sin Brud, og tager Bolig hos de Nygifte. Digteren var imidlertid bleven Medlem af Theaterdirektionen; sine Lidelser i denne Stilling har han beskrevet med henrivende Lune og i en aldeles mesterlig, med alle metriske Vanskeligheder overgivent spøgende Form i »Theateradministratoriaden«, optagen 1807 i »Eventyrer og komiske Fortællinger«. Men skjøndt Baggesen saaledes havde en dobbelt Embedsvirksomhed at røgte, skulde han dog heller ikke dennegang slaa Rod i Hjemmet. Den zarte og forvænte Genferinde kunde ikke finde sig tilrette i de nye Omgivelser eller gjorde, rigtigere sagt, slet intet Forsøg derpaa, vilde ingen Bekjendtskaber stifte, ikke lægge sig efter Sproget og stod med sin romanske Aandsdannelse og sit kølige, afmaalt tilbageholdne Væsen sin Mands Tanke- og Følelsesliv saa fjernt, at noget sjæleligt Fællesskab omtrent var utænkeligt. Endmere uhyggelig blev Situationen, da Fanny Aaret efter Bryllupet maatte betale en Datters Fødsel med et langvarigt Sygeleje. »Der er ikke at tænke paa noget Arbejde for mig,« skriver Baggesen. »Sygestuen, Barnet, Ammen, Kjøkkenet — kort alle de Forretninger, som i et ordenligt Hus paaligge en Kone, og som min Fanny formedelst Sproget aldrig kan besørge, sluge min Tid.« Og saa tumlede hans Hoved endda med Planen til et verdenshistorisk-mythologisk Epos, i hvilket alle Tidens vældige Brydninger skulde fremstilles og dømmes. Som alt endnu ikke Paabegyndt stod det naturligvis for ham i Fantasiens mest straalende Skjær . . . kunde han dog blot faae taget fat paa det . . . ja, han maatte bort, til selve de store Begivenheders Skueplads. I Efteraaret 1800 brød han med Kone og Børn op til Paris og mente at skulle blive borte for bestandig. »Søg at kunne blive i Paris«, skrev Prinsen af Augustenborg til ham. Han havde

Nyt Ægteskab.

trættet sine Beskyttere, og de mente, hans Virksomhed i dansk Litteratur var afsluttet.

Afskedsfest. Efter Indbydelse af to unge Medlemmer af Dreiers Klub: H. C. Ørsted og A. Oehlenschläger, sagde Klubben den bortdragende Digter Farvel ved et til hans Ære givet Afskedsgilde. Der blev sunget en af OEHLENSCHLÄGER forfattet kjøn Sang:

Den, som med Snillets hvasse Pile
nedfældte Dumhed, Fordom, Svig,
den, som fik Øjet til at smile,
naar det med Taarer hæved sig,

den, som gød Smag og ædel Varme
og Følelse i Alles Bryst —
han trykkes bør i Broderarme,
før han forlader Danmarks Kyst.

»Et Exemplar af denne Sang — fortæller Oehlenschläger i sine »Erindringer« — som Baggesen under Afsyngningen havde holdt i Haanden, gav han mig tilbage, gjennemvædet af Taarer, idet han omfavnede mig og testamenterede mig »sin danske Lyre«, som han nu ikke havde isinde at slaa mere.«

Saaledes mødtes i Aarhundredets sidste Dage det Gamle og det Nye, det Vigende og det Fremskridende. Men de vare endnu ikke helt færdige med hinanden. Der forestod en Opgjørelse.

Vi komme altsaa tilbage til Baggesen, men ville alt her nævne de Skrifter, der give Oplysninger om hans Liv. Det er først »Jens Baggesens Biografi« af AUGUST BAGGESEN, 1.—4., 1843—56, dernæst, særlig i litterairhistorisk Henseende, KR. ARENTZENS Studie »Baggesen og Oehlenschläger«, 1.—8., 1870—78. En fattelig Fremstilling af de aandelige Paavirkninger, Baggesen var Gjenstand for, især i sin Ungdom, har L. SCHRØDER givet i »Ewald og Baggesen, deres Læremestre og deres Velyndere«, 1884.

Blandt Boghandlerne og Bogtrykkerne i det forrige Aarhundredes sidste Halvdel træffe vi paa Navne, der endnu den Dag idag ere knyttede til betydelige Foretagender paa disse Virksomhedsomraader. Omtrent 1770 grundlagdes saaledes den Gyldendalske Boghandel, det første Firma, der førte Forlagsforretningen ind paa bredere Baner og blev af megen Betydning for Litteraturens

Fremvæxt. Dets Stifter, den jydske Skoleholdersøn SØREN GYLDENDAL (1742—1802) blev Student fra Aalborg Skole og havde tidlig ansete videnskabelige Forbindelser, ligesom han selv var litterairt ydende i kritisk-bibliografisk Retning ved Affattelsen af

Efter et Maleri af Erik Pouelsen.

den raisonnerende Fortegnelse over Trykkefriheds-Periodens Skrifter og af kortfattede Recensioner i »Kritiske Efterretninger«. Idet disse Interesser forenedes med Jydens medfødte Handelstalent og med Tidsalderens strenge Forretnings-Orden, fremgik der af denne

Samvirken i Aarenes Løb en stedse udvidet Virksomhed, frugtbar paa Initiativer og rig paa Løn, saa TODE allerede en halv Snes Aar efter Firmaets Grundlæggelse kunde spørge: »Naar havde Danmark saadan en national Boghandler som Gyldendal? Hvor-meget har denne brave Mand, som forener de Indsigter og den Smag, der gjør en Litteratur Ære, med den Spekulation, der karakteriserer den sande Handelsmand, ikke udgivet?« Omtrent tredive Aar efter den Gyldendalske Boghandels Stiftelse, lige ved Aarhundredskiftet, omfattede dens Forlagskatalog c. 800 Skrifter, deriblandt nogle af betydeligt Volumen. Vi træffe her Navnene Balle, Bastholm, Ove Malling, Langebek, Suhm, J. Baden, Guldberg, J. S. Sneedorff, Schytte, P. Kofod-Ancher, H. Stampe, Tyge Rothe, Tullin, Wessel o. m. fl. Af omfangsrige Værker kan mindes om ESAIAS FLEISCHERS »Forsøg til en almindelig Naturhistorie«, udkommen fra 1786 til 1804 og udgjørende omtrent 1000 store, i 26 Bind fordelte Oktavark; en Samling Rejsebeskrivelser i 16 Bind; tre store Skuespilsamlinger i tilsammen 25 Bind o. s. v.

Et andet ind i vor Tid rækkende Firma er J. H. SCHUBOTHES, egenlig en Fortsættelse af den 1728 grundlagte Mumme'ske Boghandel. Forsvundne ere derimod de i sin Tid saa bekjendte Firmanavne CHR. G. PROFT, FR. BRUMMER og K. H. SEIDELIN, til hvilke sidste to der er knyttet en Anekdote, som viser, at det i vore Dage grasserende Kapløb om Oversættelser ejheller var ukjendt paa hin Tid. Brummer bekjendtgjorde 1799: »Lafontaine [den bekjendte tydske Romanforfatter] agter til Nytaar at udgive en ganske ny, hidtil utrykt Samling af Fortællinger, hvoraf der paa mit Forlag udkommer en Oversættelse« — hvilken Bebudelse Seidelin vittigt overbød i følgende Annonce: »Gjøres hermed vitterligt, at alle Bøger, som ere skrevne eller herefter skrives paa noget menneskeligt Sprog, udkomme oversatte paa Undertegnedes Forlag. Dette bekjendtgjøres for at undgaa Kollision.«

Blandt Provinsforretningerne havde CHR. H. IVERSENS i Odense et afgjort litterairt Præg paa Grund af Besidderens aandelige Livfuldhed og Interesse. Han udgav de »Fynske Aviser«, som spillede en ikke liden Rolle i det skjønlitteraire Liv langt ind i vort Aarhundrede, samt et Maanedsskrift »Almennyttige Samlinger«, der drev det til 40 Bind. I Odense virkede desuden SØREN HEMPEL og FR. MILO som Avisudgivere og ansete Forlæggere.

Samtidig med den Gyldendalske Boghandel anlagdes i Kjøbenhavn Thieles Bogtrykkeri, stiftet 1770 af JOH. RUD. THIELE fra Grevskabet Lippe i Westfalen. Nogle Aar yngre er J. H. SCHULTZ'S Officin, hvis Grundlægger JOH. FR. SCHULTZ tillige var Udgiver og navnlig levede højt af Rahbeks utrættelige Pen; da hans Trykkeri gik tilgrunde i den store Brand 1795 og en Ven beklagede hans Ulykke overfor Digteren Samsøe, svarede denne: »Et Trykkeri faaer han sandfærdigt nok igjen; men var Rahbek brændt for ham, saa kunde han gaa Gade op og Gade ned og spørge: hvor skal jeg faae mig en Rahbek?« — Som Kunstner i sit Fag stod dengang NIC. MØLLER øverst, anerkjendt baade af Nyerup og Tode som en Bogtrykker, der vilde kunne hævde sit Ry overalt i Europa; men selv hans Arbejder — og da end mere de Andres — stod endnu langt tilbage i Skjønhed og Korrekthed for den franske, engelske og hollandske Presses Ydelser i dette Tidsrum. Fremgang var der imidlertid paa Bogfremstillingens som paa Bogforhandlingens Omraade; i det følgende Aarhundredes første Fjerdedel hæmmedes denne Fremgang desværre af slette økonomiske Forhold, just paa samme Tid som Aandssiden af Litteraturen udfoldede sig saa mægtigt; derfor træde selv dens mest ædelbaarne Skabninger os hyppigst imøde i det uanseligste Skrud.

NAVNEFORTEGNELSE

TIL ANDET BIND.

Kursiv-Tallene henvise til Hovedstederne, hvor vedkommende Forfatter er omtalt.

T.

U.

Widener Library
3 2044 105 517 387